

સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન

યાને સુખની કુંચી (મોક્ષની કુંચી)

સંગ્રાહક

ડો. એન. કે. ગાંધી

પ્રકાશક

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી તથા શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

સ્મારક ટ્રસ્ટ

દિવાન પરા રાજકોટ.

વીર સંવત ૨૪૮૩]   પ્રથમાવૃત્તિ   [વિક્રમ સંવત ૨૦૧૩

મૂળ કિંમત રૂા. ૪-૦-૦ ચાર રૂપીઆ

ઓછી કિંમત રૂા. ૨-૦-૦ બે રૂપીઆ

સ્યાદ્વાદ —કેટલાક તત્વો સ્યાદ્વાદમાં ઉતાર્યા છે. સ્યાદ્વાદમાં કેટલાક આચાર્યો કેટલાક ભાગામા "ચ" અને "એવ" નો પ્રયોગ કરે છે અને કેટલાક સંસ્કૃતવાદી "ચ" અને "એવ" સર્વથા નિષેધ કરે છે, અહિ તે બાબતમાં કોઇનો પક્ષ કે નિષેધ ન સમજવો, જો કે એકાંત વ્યાકરણવાદ કરતાં આચાર્યોનુ કથન કોઇ વખતે વધારે બંધ બેસતુ હોય એમ લાગે છે તેનો ખુલાસો પાના ૧૧૪ ઉપર છે. છાપણીમા મિંડા સંબંધી કોઇ કોઇ ઠેકાણે ભુલો છે જેમકે જીવ ને બદલે જીંવ, સત્ય ને બદલે સત્ય તે સુધારીને વાંચવુ.

સાવચેતી—ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઇને આચાર્યોમાં કોઇ કોઇ ઠેકાણે મતભેદ છે તે તે બતાવેલ છે જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શન ઉપયોગ અને ક્ષાયક સમકિત આશ્રી મતભેદ છે તે જ્યાં મતભેદ છે ત્યાં સુત્રપક્ષ ગ્રહણ કરવો અથવા તત્વ કેળવી ગમ્ય કરવું. છાપણીમા ભુલો થઇ છે તે શુદ્ધિપત્રક ઉપરથી પોત પોતાની ચોપડીમાં સુધારી લેવી, તેમ છતા કોઇ ભુલ દેખાય તો સુધારીને વાચવા વિનતી છે.

ક્ષમાપના—કેવળી ભગવાન અને શ્રુતકેવળીની વ્યાખ્યાઓની અપેક્ષાએ કોઇ ભૂલ દેખાય તો સુત્રો સાથે સરખાવીને ખાત્રી કરીને જણાવવા કૃપા કરવી. આ પુસ્તકમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીની અપેક્ષાએ કોઇપણ અક્ષર, કાનો, માત્ર, મીંડુ, શબ્દ કે પદ ઓછુ, અધિક કે વિપરીત થયુ હોય તો અનંતા સિદ્ધ ભગવાન અને સર્વ અરિહંત નીસાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડ

આભાર અને અર્પણ પત્રિકા—સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનના લેખો લખાવા મંડયા તે પહેલા જ્ઞાન મેળવવામા પહેલેથી છેલ્લે સુધી મને જેમની સહાય મળી છે તેમના અનુક્રમે મુબારક નામો—બચપણમા પ્રેરક મારા પુજ્ય પિતાશ્રી કુંવરજી વહાલજી ગાંધી બચપણના ગુરૂ મહારાજશ્રી જીવણજી સ્વામિ, ત્યારબાદ પ્રેરક મહારાજશ્રી શ્યામજી સ્વામિ, સુત્રો આપનાર દરિયાપુરી મહારાજશ્રી પરશોતમજી સ્વામિ, ખુલાસા કરનાર આચાર્ય મહારાજશ્રી હાથીજી સ્વામિ, તત્વ પ્રેરક આચાર્ય મહારાજશ્રી અમુલખ ઋષીજી, સ્થાપના નિક્ષેપનો ખુલાસો કરનાર મહારાજશ્રી કાશીરામજી સ્વામિ તથા અવારનવાર બીજા સાધુ સાધ્વિ જેમના નામ યાદ નથી, તથા સુત્રો લખનાર અને લખાવનાર આચાર્યશ્રી અમુલખ ઋષીજી તથા ગ્રંથો લખનાર આચાર્યો એ સર્વેનો હુ ઉપકાર માનુ છુ, તે સર્વેનુ હુ બહુમાન કરૂ છુ તેમને સર્વને તથા સમ્યગ દર્શનના આરાધકને આ પુસ્તક અર્પણ કરૂં છું.

પ્રસ્તાવના—આ પુસ્તકનો વિષય સિધ્ધો અને સરળ છતા, ક્ષયોપશમ અને રૂચીની અપેક્ષાએ ગહન કહેવાય. સુધારો વધારો કરવા માટે આ બધુ પુસ્તક વાંચવાની ફુરસદ આચાર્ય મહારાજાઓને ભાગ્યેજ મળી શકે તેથી તે જોગ બની શકે તેમ નથી પણ મહારાજશ્રી કેશવલાલજી સ્વામિએ કેટલોક ભાગ જોયો છે તેને માટે આભારી છુ અને એક સમકીત પ્રેમી તરીકે નિવેદનમા પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે તે અહિ છાપેલ છે

શ્રી

સર્વજીવ થાઓ અરિહંત શાસન રસી એવી ભાવના શુભ હૃદયે

ડા. એન કે. ગાંધી

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી જૈન ધર્મપ્રેમી

મુમુક્ષુ વાંચકોને નમ્ર નિવેદન

પરમ પવિત્ર સઘ (પરમ પુજય મુનીરાજો, સાધ્વીજી, શ્રાવકો અને શ્રાવિકા),

આ વખતે આપની સમક્ષ એક એવુ પુષ્પ મુકતાં આનદ થાય છે કે મુમુક્ષુઓ તે પુષ્પ સુધતા ધરાયજ નહિ ઘણા વખતથી સેવાતા ભ્રમણા યુકત તર્ક વિતર્ક અને પ્રશ્નોનો ખુલાસો અહિ આપો આપ થઇ જાય છે. આપણે ઘણો કાળ પૂર્વે ચારિત્ર પાળ્યુ હશે પણ હવે ૧૫ ભવથી વધારે રખડવુ નહિ પડે કારણ કે મોક્ષની ચાવી અથવા તો ક્રિયાનુ રહસ્ય આ પુસ્તકના મનનથી જણાઇ આવશે એટલે દરેક ક્રિયામાં આત્મભાવ કેળવવાનો અભ્યાસ થઇ શકશે સમ્યગ દર્શન એ ધર્મવૃક્ષનું બીજ છે, ધર્મ નગરનો દરવાજો છે, ધર્મ મહેલનો પાયો છે. ધર્મ ઝવેરાતની પેટી છે, ધર્મ ભોજનનુ પાત્ર, ધર્મનો આધાર વગેરે અનેક ઉપમાથી શોભે છે સમ્યગ દર્શન આત્મભાવ બતાવે છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન તેમાં પરિણતિ કરાવે છે વળી તે દરેક ક્રિયાની સાથે જોડાઇ શકે છે અને દરેક ક્રિયાને શાંત રસમય બનાવે છે તેની સાથે અનતી નિર્જરા થાય છે અહિ જૈન ધર્મના ઘણા ખરા રહસ્યો સક્ષેપમાં સમજાય તેવી રીતે આવી જાય છે

સમ્યગ દર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં લેખોનો પરિચય કરાવનાર અને છાપવા માટે પ્રેરણા કરનાર મારા ધર્મ પ્રેમી પુત્ર વિનોદચદ્ર છે, તે જાણી વધારે આનદ થાય છે

કિ બહુના, પુસ્તક વાંચવાથીજ બધી ખાત્રી થશે

લી મુમુક્ષુ

દુર્લભજી શામજી વિરાણી.

સમ્યગ દર્શનના સંપાદક રતનલાલ ડોશીનો અભિપ્રાય.

સમ્યગ્ દર્શન હી જૈનત્વ કી મુલ ભુમિકા હૈ, ઇસકે વિના કિયા હુઆ જપ, તપ ક્રિયાકાંડ આત્માકા એક ભી ભવભ્રમણ નહી રૂક સકતા, આત્માકે અનંત ભવ ભ્રમણકો રોકને વાલા એક માત્ર સમ્યગ્દર્શન હી હૈ. યહી કઠિન, કઠિનતર ઓર કઠિનતમ હે. અભવ્યજીવ સાધુકા ઉચ્ચ આચાર પાલ સકતા હૈ કઠિન સાધના કર સકતા હે, કિંતુ સમ્યગ્દર્શનકે અભાવમે ઉસકે અનંત જન્મ મરણ જયોંકે ત્યોં બને રહેતે હૈં. સમ્યગ્દર્શન કે સદ્‌ભાવમેંહી ત્યાગ, વિરાગ, તપ, વિરતિ ઓર ચારિત્ર, કર્મો કે દઢતમ કિલે કો ઢહાકર (તોડકર) (પાડીને) (ગીરાંકર) શાશ્વત અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કિયા જાસકતા હૈ, એસા અચિન્ત્ય અનુપમ ઔર અદ્વિતીય પ્રભાવ હૈ સમ્યગ્દર્શનકા.

તત્ત્વાર્થ કે શ્રદ્ધાનકો હી સમ્યગ્ દર્શન કહેતે હૈ, તત્ત્વ કયા હૈ ? બસ યહી તો ઇસ ગ્રંથકા વિષય હે જીજ્ઞાસુકો તત્ત્વકા વિશદ વિવેચન ઇસ ગ્રંથરાજ મે મિલેગા, મૈંને તત્ત્વ સબંધી અનેક ગ્રંથ દેખે, કિંતુ જૈસા વિવેચન ઇસ ગ્રંથમેં હુઆ હૈ વૈસા એક ગ્રંથમેં મૈને અબતક નહી દેખા.

આપ, નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, સપ્તભંગી ઔર નિશ્ચય વ્યવહારાદિ કિસીભી દ્રષ્ટિમે કિસીભી તત્ત્વકો કો દેખના ચાહેંગે તો આપકી જિજ્ઞાસા યહ ગ્રંથ પૂર્ણ કર દેગા, આપકો પ્રત્યેક દ્રષ્ટિમે સ્પષ્ટ વિવેચન મિલેગા. યહ ગ્રંથ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન કી પુંજી હૈ નામ તો ઇસકા સમ્યગ્દર્શન હૈ, કિંતુ ઇસમેં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ ચારિત્ર ઔર સમ્યગ્ તપ પરભી વિવેચન કિયા ગયા હૈ, કયો કિ યહ નવતત્ત્વ ઔર ઉસકે ભેદ પ્રભેદો પર પ્રકાશ ડાલા ગયા હૈ, જીસમેં સર્વ બાતે આ જાતી હૈ

ઇસ ગ્રંથરાજકા મનન પ્રત્યેક જૈની કો તો કરનાહી ચાહિએ, કિંતુ ખાસકર જૈન અધ્યાપકો, વ્યાખ્યાતાઓ, લેખકો, સમ્પાદકો ઔર જૈન વિદ્યાલયોં કે વિદ્યાર્થિઓકો તો અવશ્ય પઢને વિશેષ રૂપસે કરના ચાહિએ, વિના ઇસકે ઉનકા અભ્યાસ સમુચિત નહી હો સકેગા. ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ કોભી ઇસ ગ્રંથકો પાઠ્ય ક્રમમેં અવશ્યમેવ રખના ચાહિએ ઔર બોર્ડ કો ઇસ ઓર ખાસ લક્ષ દેના ચાહિએ

કોન્ફરન્સ કા ભી કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઇસ ઓર પૂર્ણ ધ્યાન દેવે, દુસરે પ્રકાશનો કે બનિસ્બત (અપેક્ષામાં) હમેં પ્રાર્થનિકતા દેવે યદિ કોન્ફરન્સને ઇસ ગ્રંથરાજ કા સમાજ મે સર્વત્ર પ્રચાર કિયા તો વહ શ્રુતજ્ઞાન કે પ્રચારકા મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કર સકેગી ઔર ઉસકી યહ બહુત બડી સેવા હોગી યહ કાર્ય આગમ પ્રકાશનસે કમ મહત્વવાલા નહી હૈ. ઇસ ગ્રંથ કે મનન કે બાદ આગમોંકા સ્વાધ્યાય અધિક લાભદાયક હો સકેગા.

યોં દેખા જાય તો યહ ગ્રંથ અપને વિષયમેં આગમોંકા સાર હી હૈ નિત્ય સ્વાધ્યાય કરનેવાલોં કો અપની સ્વાધ્યાય મેં ઇસ ગ્રંથકો પ્રથમ સ્થાન દેના ચાહિએ

સમ્યગ્ દર્શન માસિક મેં યહ ગ્રંથ હિંદી અનુવાદમેં ક્રમશઃ વર્ષ તક નિયમિત પ્રકાશિત હોતા રહા ઇસકે કુછ પાઠકોંને તો ઇસ લેખમાલાકી [illegible] [illegible] [illegible]

બન્ધુઓને તો અપની રૂચિ વ્યક્ત કરતે હુએ બતાયા કિ યદિ ઇસકી હિંદી આવૃતિ છપે તો હમ લાગત મૂલ્યમે એક સો પ્રતિયો ખરીદેગે.

ઇસ સમય યહ ગ્રંથરાજ ગુર્જર ગિરા મે પ્રકાશિત હો રહા હે, યહ પ્રસન્નતાકી બાત હે કિંતુ રાષ્ટ્ર ભાષા હિન્દી મે ભી સુંદર ઔર સરળ અનુવાદ પ્રકાશિત હોનાકી ચાહિએ ઔર સર્વત્ર પ્રચાર હોના ચાહિએ

ડૉકટર ગાંધીજીકી યહ રચના જૈન સમાજકે લીએ પરોપકારી સિદ્ધિ હોગી મૈ ચાહતા હૂં યહ ગ્રંથ પ્રત્યેક જૈન કે સ્વાધ્યાય મે રહે

રતનલાલ ડોશી.

જૈન સિધ્ધાંત માસિકના તંત્રી શ્રી નગીનદાસ ગીરધરલાલ શેઠનો અભિપ્રાય.

મુમુક્ષુનુ અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ છે એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટેની આરાધના કરવી એ મુખ્ય આવશ્યક વસ્તુ છે જૈન ધર્મ મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તેની આરાધના સુગમ અને સફળ બને છે.

મોક્ષ માર્ગ ત્રણ પ્રકારનો છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તેમજ મોક્ષમાર્ગના પાંચ પ્રકાર પણ કહેવામાં આવે છે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ અને વીર્ય, તેમા તપ અને વીર્યનો ચારિત્રમા સમાવેશ કરીને ત્રણ પ્રકાર કહેવાય છે

એટલે મુમુક્ષુએ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ અને વીર્યનુ જ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવાનુ આવશ્યક છે. આ સર્વ પ્રકારના અનેક ભેદો છે જેમકે –

જ્ઞાનમા છકાયના જીવોનુ સ્વરૂપ, નવતત્વ અને તેમા ખાસ કરી ને પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિ તથા કર્મની પ્રકૃતિઓ લોકાલોક નુ સ્વરૂપ વગેરે

ચારિત્રમા સાધુના પાંચ મહાવ્રત, આઠ પ્રવચનમાતા, પચીશભાવના–બાર પ્રતિમા– તેમજ શ્રાવકના બાર વ્રત અને અગ્યાર પ્રતિમા–પાંચ ચારિત્ર–પાંચ નિર્ગ્રંથ વીગેરે

વીર્યમા ઉત્થાનકર્મ–વીર્ય–બળ–પુરૂષકાર–પરાક્રમ વિગેરે

આ સર્વ બાબતોનુ સક્ષેપમા જરૂર પુરતુ સર્વજ્ઞાન એકજ પુસ્તકમા મળી શકે તેવુ એકેય પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયુ ન હતુ ડૉ શ્રી ગાંધીએ આ સર્વ બાબતોનુ સૂત્ર શાસ્ત્રોના આધારે સરળભાષામા વિવરણ લખેલ છે અને તે સર્વ આ પુસ્તકમા સમાવેલ છે એટલે આ પુસ્તક આપણા ધર્મ જ્ઞાનનુ અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનુ એક પ્રમાણ ભૂત પુસ્તક બનેલ છે આ રીતે આ પુસ્તક સર્વને માટે આવશ્યક બની ગયેલ છે

લી મુમુક્ષુ

નગીનદાસ ગીરધરલાલ શેઠ.

પોતાના હૃદયની નિરંતર પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતિ
અમારા જીવનમાં પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

પુ. શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

પુ. શ્રી કડવીબાઈ વીરાણીને

શ્રી જૈન ધર્મસાર

સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાન

યાને સુખની કુંચી (મોક્ષની કુંચી)

સમર્પણ

દુર્લભજી શામજી વીરાણી

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

વિષયાનુક્રમણિકા

સમ્યગ્ દર્શન

વિષય	પૃષ્ઠ
વ્યાખ્યા, અર્થ, પર્યાય ભાવાર્થ	૧
૬૭ ભેદ, ૪ શ્રદ્ધાન પરમત્થ સથવો	૨
દેવ અરિહંતનુ સ્વરૂપ, આગમ પ્રમાણ	૩
મુખ્ય ગુણો, ૧૮ દોષ રહિત	૩
પ્રતિહાર્યાદિ તિર્થંકરના ૧૨ ગુણ	૪
અરિહંતના પર્યાય વાચક નામ	૫
અનુમાન પ્રમાણથી દેવ અરિહંત	૮
ઉપમા, પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, નિક્ષેપા	૧૦
૭ નય દ્વારા અરિહંત સ્વરૂપ	૧૧
૭ નયમા જૈન	૧૨
નિશ્ચય–વ્યવહારમા અરિહંત	૧૪
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અરિહંત	૧૬
સિધ્ધ ભગવાન દેવ તત્વમા	૧૬
સિદ્ધ સ્વરૂપ અને આઠ ગુણ	૧૭
,, ,, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ	૨૦
,, ,, ષટકારક ધ્યાન	૨૧
,, ,, ૭ નયમા	૨૧
કેવળજ્ઞાન	૨૨
,, તથા દર્શનમા મતભેદ ચર્ચા	૨૪
ગુરૂતત્વ	૨૫
નિગ્રંથ અને તેના પાચ ભેદ	૨૬
,, નિક્ષેપામા	૨૯
,, ૭ નયમા	૩૧
,, સામાન્ય, વિશેષ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ	૩૨
,, આગમ પ્રમાણ	૩૪
આચાર્યના ગુણો	૩૫
,, ની સંપદા	૩૬
ઉપાધ્યાય અને સાધુના ગુણ	૩૭
નિગ્રંથના બાકીના ૩ પ્રમાણ	૩૭
ધર્મ કેવળીનો સત્ય	૪૦

વિષય	પૃષ્ઠ
ધર્મ તત્વનો નિર્ણય	૪૧
કેવળીના ધર્મની ઉત્તમતા	૪૨
જીવની ત્રણ દશા	૪૩
વ્યવહાર ધર્મના ભેદ	૪૪
અહિંસાનુ વિવેચન	૪૫
ધર્મના ૪–૫–૧૦–૫૭–૭૦ ભેદ	૪૬
સાકળના જોડાણ માફક ગુણો	૪૭
અણગાર ધર્મ, પાચ મહાવ્રત દ્રવ્ય, ભાવ અને નિશ્ચય પૂર્વક	૪૮
આઠ પ્રવચન માતા	૫૦
મહાવ્રતોની ભાવના	૫૩
આગાર (શ્રાવક) ધર્મના ભેદ વ્યવહાર, ભાવ અને નિશ્ચય પુર્વક	૫૪
નવ તત્વ, જીવતત્વ, જીવની વ્યાખ્યા, ૧૦ પ્રાણ	૫૭
જીવના ભાવ પ્રાણ	૫૮
૧૪ ગુણ સ્થાન	૫૯
જીવના ૪ પ્રમાણ	૬૭
,, પર્યાય	૬૮
જીવ દ્રવ્યની ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય સ્થિતિ	૭૦
કર્તા ભોક્તા	૭૧
જીવનુ સ્વરૂપ ૭ નયમા	૭૪
,, ,, ૪ નિક્ષેપામા	૭૬
જીવના પાચ ભાવ	૭૭
જીવનો સ્યાદ્વાદ	૭૯
વર્તમાન પ્રશ્નોનુ નિરાકરણ	૮૨
અજીવતત્વ	૮૬
પુદ્ગળ, પરમાણુ, ચઉ–આઠ–સ્પર્શી	૮૯
૧૪ રાજલોક	૯૧
પુદ્ગળ, પરિણમનના ભેદો	૯૨
પુણ્ય તત્વ	૯૨
,, , નાનય નિક્ષેપા	૯૫
પાપ તત્વ	૯૭

વિષય	પૃષ્ઠ
આશ્રવ તત્વ	૯૮
સંવર ,, પાંચ ઇંદ્રિય સંવર	૧૦૦
મન વિજય	૧૦૨
૨૨ પરિસહ ૧૨ ભાવનાં	૧૦૪
સામાયિક ચરિત્ર	૧૦૫
નય, નિક્ષેપ પ્રમાણ વગેરે	૧૦૭
બાકીના ૪ ચારિત્ર	૧૦૯
સંવર તત્વના નય, નિક્ષેપ	૧૧૦
,, ,, પ્રમાણ વગેરે અનેક દ્રષ્ટિ	૧૧૨
નિર્જરા તત્વ	૧૧૭
૭ બાહ્ય તપ (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવ, ગુણથી	૧૧૮
૭ અભ્યંતર તપ	૧૨૦
૧૦ પ્રાયશ્ચિત	૧૨૧
વિનય, વૈયાવચ્ચ, સજઝાય, ધ્યાન	૧૨૧
ધર્મના ૪ ભેદ	૧૨૩
ધર્મ ધ્યાનના પગથીયાં	૧૨૪
,, ,, ભેદ	૧૨૫
,, ,, લક્ષણ, આલંબન	૧૨૭
ધર્મ કથાના ૪ પ્રકાર, અનુપ્રેક્ષા	૧૨૮
શુક્લ ધ્યાન	૧૨૯
વ્યુત્સર્ગ	૧૩૩
નિર્જરાની નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ વગેરે	૧૩૩
તપના ૧૨ ભેદોમાં આત્મભાવ	૧૩૭
બંધ તત્વ	૧૩૮
બંધ તત્વ આશ્રી પ્રશ્નોત્તર	૧૪૯
મોક્ષ તત્વ	૧૫૧
સિદ્ધનું સુખ	૧૫૩
મોક્ષના ૪ પ્રમાણ	૧૫૪
ક્ષપક શ્રેણી	૧૫૫
,, ,, નો ક્રમ	૧૬૦
સમકિત મોહનીય કર્મ બંધન [illegible]	૧૬૨
[illegible]	
મોક્ષ તત્વના ૪ નિક્ષેપા	૧૬૯
[illegible]	૧૭૦
૭ [illegible] મોક્ષ તત્વ	૧૭૧
મોક્ષ આશ્રી સ્યાદ્વાદ	૧૭૨
સમકિતના ૬૭ બોલ, ૪ શ્રદ્ધા	૧૭૩
,, ,, ૩ લિંગ	૧૭૪
૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધી, ૫ દુષણત્યાગ	૧૭૫
પાંચ લક્ષણ, સમની ૨૫ દ્રષ્ટિ	૧૭૯
સંવેગાદિ લક્ષણ	૧૮૩
૮ પ્રભાવના	૧૮૫
૫ ભુષણ	૧૮૬
૭ યતના, ૭ અભિયોગ. ૭ ભાવના	૧૮૭
૭ સ્થાન	૧૮૮
ઓઘ સજ્ઞાએ કર્મ સ્થિતિ કાપી સમકીત માટે કેવી રીતે આગળ વધવું	૧૯૧
અનતાનુ બંધી કષાયનો ઉપશમ	૧૯૩
મિથ્યાત્વનો ઉપશમ	૧૯૪
મિથ્યાત્વના ભેદો	૧૯૬
બૌદ્ધાદિ દર્શન	૨૦૦
૩૬૩ પાખંડી મત	૨૦૪
સમકિતના ૫ ભેદ	૨૦૫
,, ૧૦ ભેદ	૨૦૬
રોચક સમકિતના ૧૦ ભેદ	૨૦૯
સમકિતના ૮ આચાર	૨૧૦
૭ નયમાં સમકિત	૨૧૧
૪ નિક્ષેપામાં ,,	૨૧૪
૪ પ્રમાણથી ,,	૨૧૫
વ્યવહાર, નિશ્ચય સમકિત	૨૧૮
ભાવ સમકિત	૨૨૦
સામાન્ય, વિશેષ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળભાવ	૨૨૦
સમકિત ઉપર સ્યાદ્વાદ	૨૨૨
,, આશ્રી ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવતા	૨૨૮
સમકિતના પાંચ ભેદોની સમજાવણી	૨૨૪
આત્મ ગુણો સાથે સમકિત ભેદ અભેદ	૨૨૫
સમકિત ઉપર અનુમાન કરવાના ૮ મુદ્દા અને ઉપર ખુલાસા	૨૨૬
મિથ્યાત્વ અને અનંતાનું બંધી [illegible]	૨૩૫
કર્મની ઉત્પત્તિ	૨૩૭
ધર્મ ઉપર નિક્ષેપ	૨૩૮

વિષય	પૃષ્ઠ
ભારતમા જૈન ધર્મની ઉત્પતિ	૨૩૯
તાપસ મતની ઉત્પતિ વેદ ધર્મની ઉત્પતિ	૨૪૦
બ્રાહ્મણ, વેદ અને યજ્ઞની ઉત્પતિ	૨૪૧
સાખ્યમતની ઉત્પતિ	૨૪૨
વૈષ્ણવ ધર્મની ઉત્પતિ	૨૪૩
શિવલિગની પુજાની ઉત્પતિ	૨૪૩
ક્રિયાના ૭૩ મુદ્દા ઉપર આત્મભાવ	૨૪૫
સમકિતનો સાક્ષાત્કાર	૨૫૭
સુખની શોધમા	૨૫૯
શુદ્ધ ઉપયોગ	૨૬૧
અનુભવ જ્ઞાન કેળવવાની રીત	૨૬૫

અધ્યાત્મજ્ઞાન

વિષય	પૃષ્ઠ
અધ્યાત્મજ્ઞાન	૨૬૯
જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ સહચારિત્વ	૨૬૯
અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો અર્થ	૨૭૨
„ „ ના અધિકારી	૨૭૩
„ „ „ વિષય	૨૭૪
ધ્યાનના અગો	૨૭૫
અધ્યાત્મ જ્ઞાન યોગ જીવનુ સ્વરૂપ ૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, સ્યાદ્વાદ, ૪ પ્રમાણ	૨૭૬
આત્મામાથી ગુણો ગોધવાની રીત	૨૭૯
ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનુ એકત્વ	૨૮૧
૧૬ ભાવનામા અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૨૮૧
આત્માના ગુણોનુ ધ્યાન	૨૮૬
જીવનું કથચિત્ સ્વરૂપ	૨૯૩
પાચ આચાર અતર્ગત અધ્યાત્મજ્ઞાન	૨૯૫
આત્મ રમણતાના કિરણો	૩૦૦
અસ્તિત્વ	૩૦૦
સ્વસવેદનજ્ઞાન, સમાધિ, લય સમાધિ ઔદાસિન્ય વૃત્તિ, સમરસી ભાવ	૩૦૧
ઉન્મની ભાવ	૩૦૨
મનગુપ્તિ દૃષ્ટિવિજય અમનસ્કતા પ્રસન્ન-ચિત, શુદ્ધ ઉપયોગ પરિણામ	૩૦૩
શુદ્ધક્રિયા, નિશ્ચય જ્ઞાન-દર્શનચારિત્ર ભક્તિ-મોક્ષમાર્ગ-પ્રતિક્રમણ	૩૦૪
ભાવ નિર્જરા, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ	૩૦૫
એક દેશ શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ, આત્મ-ભાવ, તત્વ રસ આસ્વાદન, સત્ચિદાનદ, દર્શન સુખ આત્મ પ્રદેશોમા વિશ્રાતિ	
પોતામા સમાવુ, અરૂપી એકત્વ, જ્ઞાયક ભાવ, શુદ્ધ સ્વરૂપનો લાભ ચૈતન્ય સ્વભાવ પ્રાપ્તિ, સ્વરૂપસ્થિરતા વિરક્તભાવ	૩૦૬
ભેદ જ્ઞાન, સુખનો અનુભવ સહજ આનંદ-મય ચેન, આત્મરૂચી	૩૦૭
સમતા, સુખરૂપ ચેતના, લીનતા, ગુણોની એકતા, ગુણોનુ દર્શન ક્ષયોપશમ જ્ઞાન	૩૦૮
અજપા જાપ, અનુભવ જ્ઞાન અભિનવ જ્ઞાન, ભાવ પ્રાણ	૩૦૯
સમકિત પ્રાપ્તિ, આત્મશ્રદ્ધા, સુખદુખમા સમભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, આત્મ ધ્યાન, અસમોહ ભાવ-સામાયિક-કાયોત્સર્ગ-પ્રત્યાખ્યાન પરદાર્દ ધ્યાન, કેવળ જ્ઞાનની ભાવના	૩૧૦
૭ કારક આત્મા, એકત્વ અન્યત્વ	૩૧૧
વીતરાગ સમકિત, નિશ્ચય પત્ર જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય-આત્મા	૩૧૨
સમતા-પ્રાપ્તિના ઉપાય	૩૧૩
સમતા રસ શુ છે?	૩૧૫
સમતાના અગ, સમતામા રાગ દ્વેષને ઉપયોગ	૩૧૬

પા. નાં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૩	૧૨	ગણુ	ત્રણુ
૬૩	૧૯	અપ્રત	અપ્રમત્ત
૬૫	૨૨	સંવુઠ	સંવુડ
૬૬	૧૭	ત	તે
૬૯	૧૩	જીવન	જીવનાં
૭૨	૩	અત્મમાંથીજ	આત્મામાંથીજ
૭૨	૮	પોતાના	પોતાની
૭૨	૨૧	આકર્મી	અકર્મી
૭૫	૩	વુર્વે	પૂર્વે
૭૫	૭	શુધ્ધ	અશુદ્ધ
૭૯	૧૫	જીવ	જીવઃ
૭૯	૧૮	જા	જ
૭૯	૨૭	ઉત્ધતિ	ઉત્પતિ
૮૦	૧	જીવ	જીવ·
૮૦	૫	દ્રવ્યાનું	દ્રવ્યોનું
૮૦	,,	સ્યાદ્‌વાદનાં દરેક ભાંગામાં જીવને બદલે જીવઃ સમજવુ	
૮૧	૨૫	અજીવા	અજીવ
૮૩	૭	સ્યાત, અસ્તિતે પાપ પુન્ને	સ્યાત, અસ્તિ પાણુ પુન્ને
૮૫	૮	મોજ	મોક્ષ
૮૫	૧૬	કેવૅ	કેવી
૮૫	૨૧	માન્યાતા	માન્યતા
૮૮	૨૬	લોડના	લોકના
૮૮	૨૮	કાળપણુ	કાળાણું
૮૯	૨૬	પ્રયોગમાં	પ્રયોગસા
૯૬	૧૫	ઇસન્ન	ઉત્પન્ન
૯૯	૧૪	પુણ્યસ્ત્રવથી	પુણ્યાશ્રવ
૧૦૦	૬	વિજન	વિજય
૧૦૦	૧૬	કર્મા	કર્મો
૧૦૧	૧૮	ઇત્પન્ન	ઉત્પન્ન
૧૦૧	૨૩	મડા	મડા
૧૦૧	૨૪	મડા	મડા
૧૦૨	૧	(ચોથો)	પોચો
૧૦૫	૨૦	ધર્મ, અદ્વેપ	ધર્મ—અદ્વેપ
૧૦૬	૧૨	કરવાણાં	કરવામાં
૧૦૮	૨૨	અકત્ત્વ	એકત્વ
૧૦૯	૯	બાસ્ત્ર	બાહ્ય
૧૧૧	૧૭	અવલોકન	અલોકન
૧૧૧	૩૧	રમણુના	રમણુતા
૧૧૧	૩૨	ભાવે	ભાવ
૧૧૨	૭	સંવતત્વનાં	સંવરતત્વનાં
૧૧૨	૮	ચારપ્રકાર	ચાર પ્રમાણુ
૧૧૨	૧૨	સ્થાનથી	સ્થાનની
૧૧૨	૨૨	ભાન	ભાવ
૧૩૨	૨૫	સ્થાપો	સ્થાપ્યા
૧૧૩	૧૩	તે	અને
૧૧૩	૨૪	રકતાં	કરતાં
૧૧૪	૨૬	(બીજા તર)	આટલું વધારાનું અને અશુધ્ધ રૂપે છે.
૧૧૪	૨૬	બીજ્જા	બીજા
૧૧૫	૨૩	ચથી	નથી
૧૧૬	૨૯	સંવર	સંવરનો
૧૧૭	૧૧	સકામ નિર્જરા	(૨) સકામ નિર્જરા
૧૧૭	૧૯	ને	તો
૧૧૮	૫	ક્ષેશથી	ક્ષેત્રથી
૧૧૮	૭	ઉત્વરિકના	ઇત્વરિકના
૧૧૮	૧૬	અણુસાણુ	અણુસણુ
૧૧૮	૧૭	ઇપયોગ	ઉપયોગ
૧૨૨	૧૪	આપવામા	આપણામાં
૧૨૨	૧૮	વવેકથી	વિવેકથી
૧૨૨	૨૬	ગ્ના	ગ્નાન
૧૨૩	૨૨	પોતાન	પોતાના
૧૨૭	૩૧	અતિસ્મરણુ	જાતિ સ્મરણુ
૧૨૮	૯	શ્રેતામાં	શ્રોતામાં
૧૨૯	૨૦	ક્રિયારહિત	×
૧૩૪	૧૩	છે	નથી
૧૩૬	૧૦	પ્રદેશાનો	પ્રદેશામાંથી

પાના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૬	૧૮	સમજતી	નથી
૧૩૮	૧૯	ઉમર	×
૧૪૦	૫	અતગાય	અંતરાય
૧૪૦	૨૯	છે	×
૧૪૧	૨૨	પહેવી	પહેલી
૧૪૨	૧૫	જીવને	જીવને તથા
૧૪૩	૭	પ્રચલા	પ્રચલા પ્રચલા
૧૪૪	૧૪	નગ્ગ	નરક
૧૪૪	૧૮	ગુણગ્ણાને	ગુણસ્થાન
૧૪૮	૨૫	ગુણગ્ગાને	ગુણસ્થાન
૧૪૬	૧૧	આહાર	આહારક
૧૪૮	૨૭	ઉપધાત	ઉપઘાત
૧૫૨	૨	આત્નિક	આત્મિક
૧૫૨	૨૭	અગ્નિની	અગ્નિની
૧૫૨	૨૮	આલોક	અલોક
૧૫૬	૨૪	જીવોને	જીવોની
૧૫૮	૧	એકદ	એકદમ
૧૫૮	૧૫	અધ્યવસ્થાન	અધ્યવસાયસ્થાન
૧૫૯	૧૧	અંત કરણ	અંતરકરણ
૧૫૯	૧૭	સહજમા સ્થિર થાય	સહજ સ્વભાવમા સ્થિર થાય
૧૫૯	૧૯	ગભાવસ્થાના	ગર્ભાવસ્થાના
૧૬૪	૬	બહુશ્રત	બહુશ્રુત
૧૬૮	૧૨	ઇર્યા	ઇરીયા
૧૬૪	૨૧	પૃદ્વી	પૃથ્વી
૧૬૮	૨૪	ની	જાય
૧૬૮	૨૬	દ્વિચગ્ગ	દ્વિચરમ
૧૭૧	૧૦	છદ્મસ્થી	છદમસ્થથી
૧૭૩	૯	થાન	થાય
૧૭૬	૧૯	સુત્રમા	સૂત્રોમા
૧૭૭	૧૧	ગખે	ગખો
૧૮૦	૯	અટકાય	અટકાવ
૧૮૦	૧૧	ને	તે
૧૮૧	૧૫	પગ્ગ્રિહો	પરિગ્રહો
૧૮૧	૧૬	પડત	પડિત
૧૮૨	૨૧	ને	તે
૧૮૩	૧૩	વગેરે	×
૧૮૩	૧૪	અંદાથીપણ	×
૧૮૪	૨૬	પ્રાર્ણની	પ્રાણની
૧૮૫	૩	સમ્યગ	સમ્યગ્
૧૮૬	૯	સેવ	સેવા
૧૮૮	૨૮	કાઇ	કોઈ
૧૮૯	૧૩	આત્મ	આત્મા
૧૯૦	૧૯	વિસ્તાવાળુ	વિસ્તારવાળુ
૧૯૧	૪	ગણુ	ત્રણુ
૧૯૩	૯	જણાય છે	જવાય છે
૧૯૩	૧૨	વાળે	વાળો
૧૯૪	૧૩	તિર્વ	તિવ્ર
૧૯૫	૩૦	વળી	વાળી
૧૯૯	૨૪	ઉગપરણુ	ઉપગરણુ
૨૦૧	૨૭	મનવાળા	મતવાળા
૨૦૨	૭	હિંસામા	હિસ્સામા
૨૦૩	૧૪	મે	તે
૨૦૬	૧	અનોદય	અનુદય
૨૦૭	૯	કરે	ન કરે
૨૦૭	૧૦	અનાથ્થ	અનર્થ્થ
૨૦૭	૧૨	કળા	કાળ
૨૦૮	૮	જેણુ	×
૨૦૯	૧૨	ઇત્પન્ન	ઉત્પન્ન
૨૧૦	૧૯	સમકિણી	સમકિતી
૨૧૧	૭	ભકતોની સાથે આપતન	ભકતોની સાથે આલાપાદિ
૨૧૧	૧૭	નિદા	નિંદા
૨૧૪	૨૪	દાગ	દાગ
૨૧૫	૧૬	ભા	ભાવ
૨૧૦	૧૩	નોક્ષ	મોક્ષ
૨૧૦	૨૪	સુત્ત ત્યુ	સુત્તાથુ
૨૧૭	૧૭	અનુભવ	અનુભવ
૨૧૭	૧૮	એકાપાગ	એકાપાગ

પા. નાં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૮	૪	જવાહીરનું નિદાન	જવાહીરની નિધિ
૨૧૯	૧૦	જ્ઞાના	જ્ઞાતા
૨૨૨	૮	મિથ્યાતના કારણેની	મિથ્યાત્વનાં કારણોની
૧૨૩	૨૧	બોલચાંથી	બોલમાંથી
૨૨૪	૧૩	ક્ષાયક	ક્ષાયક
૨૨૭	૧૭	અપર્યાદન	અપર્યાપ્ત
૨૨૭	૨૦	વિગલેદ્ર	વિગલેંદ્રિય
૨૨૭	૨૧	તપા	તથા
૨૨૯	૭	સમકિત	૮
૨૨૯	૮	૮	×
૨૨૯	૧૯	૧૦૬ ૭=૯૯	૧૦૬-૭=૯૯
૨૨૯	૨૭	કુન્નતિ	કુજાતિ
૨૩૩	૧૦	હ્જીતમ	શુદ્ધતમ
૨૩૬	૩	હેતુપદેશીકી	હેતોપદેશીકી
૨૩૭	૧૪	ને પણ	તો પણ
૨૪૧	૨૨	શિષ્મ	શિષ્ય
૨૪૩	૮	જાયું	જોયુ
૨૪૩	૨૩	વાસુદેવ અને	વાસુદેવને
૨૪૪	૨૯	ગ્રગોની	ગ્રથોની
૨૪૫	૧૨	છે તદ્દન	છે તે તદ્દન
૨૪૬	૮	આત્મ	આત્મા
૨૪૬	૮	નિલેપ	નિર્લેપ
૨૪૬	૧૨	અભાગી	અભોગી
૨૪૮	૧૫	સલ્લીનત	સલ્લીનતા
૨૫૧	૯	સ્વરૂમા	સ્વરૂપમા
૨૫૨	૬	ક્ષાપક	ક્ષાયક
૨૫૬	૭	જ્ઞાન	જ્ઞાતા
૨૫૬	૬	ગાધ્યસ્થ	માધ્યસ્થ
૨૫૬	૨	નોધ અપેક્ષા મુખ્યતાવી	અપેક્ષા મુખ્યતાથી
૨૫૭	૧૩	અન્યલંગ સિદ્ધ	અન્યલિંગે સિદ્ધા
૨૫૭	૧૬	છુ ?	છુ ?
૨૫૮	૪	થાત	થાય
થ૫૮	૧૦	અભવ	અનુભવ
૨૫૮	૨૭	પાપવાણુ	પાવચાણું
૨૫૯	૨૫	આત્માના	જ્ઞાન ઉપયોગ
૨૬૧	૬	મમકિત	સમકિત
૨૬૧	૯	અજ્ઞાત	અજ્ઞાન
૨૬૧	૧૨	થાવ	થાય
૨૬૨	૧૦	આત્મા પ્રદેશો	આત્મ પ્રદેશો અને ગુણો
૨૬૩	૭	થટસ્થ	ત્રટસ્થ
૨૬૫	૨૭	વર્તનમા મુક્ત્રાથી	તેનો ત્યાગ કરવાથી
૨૬૫	૨૮	સથજવો	સમજવો
૨૬૬	૭	ચેતન	ચેતના
૨૬૭	૨	શાલમાં	હાલમાં
૨૬૭	૫	આત્મનેત્	આત્માનેજ
૨૬૮	૧	આવા	×
૨૬૯	૧૪	નિદ્રા	મદ
૨૬૯	૨૯	વાચવા	વાચના
૨૭૦	૧૬	ક્ષયોપશમિત	શયોપશમિક
૨૭૦	૨૫	ના એકત્વના	નુ એકત્વ
૨૭૧	૨	પાથી	માંથી
૨૭૧	૫	યથાખ્માત	યથાખ્યાત
૨૭૧	૭	શ્રત	શ્રુત
૨૭૩	૨	અંત	અનંત
૨૭૪	૧૫	રકતના	રકતતા
૨૭૭	૧	સર્લથા	સર્વથા
૨૭૭	૨૬	પર્યાયોને	પર્યાયોનો
૨૭૮	૧૯	વિરતપણું	વિર્રતિપણુ
૨૭૮	૨૬	ભાગવટો	ભોગવટો
૨૭૯	૨૪	જ્ઞન	જ્ઞાન
૨૭૯	૨૪	દર્શન	દર્શન
૨૮૦	૯	આ	×
૨૮૧	૯	અથીં	અશથી

પા ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૮૧	૨૬	મગી	મૈત્રી
૨૮૩	૮	ગુણઉઠાણમા આવવાથી	ગુણમા ઉડા ઉતરવાથી
૨૮૩	૧૧	અથવા એક ગુણમાથી બીજા ગુણનો અનુભવ કરવા જતા (ભુલથી આટલુ ડબલ છપાયુ છે)	
૨૮૬	૮	તે	તો
૨૮૭	૧૮	જ્ઞાને	જ્ઞાન
૨૮૭	૨૫	મદ	મદ
૨૮૮	૨૦	આભખી	ઓળખી
૨૮૯	૧૪	દીપ	દીપ
૨૯૦	૨૫	આ	×
૨૯૦	૮	આત્મતા	આત્માના
૨૯૦	૧૯	પ્રીત પ્રક્ષિ	પ્રતિ પક્ષિ
૨૯૧	૪	આત્માને	આત્માતે
૨૯૧	૧૮	સ્વનત્ર	સ્વતત્ર
૨૯૪	૧૬	નયવા	નયથી
૨૯૬	૧૩	તે ગુણો મનમા બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે	આ ભુલથી ડબલ છપાયુ છે
૨૯	૧૫	આસ્વવથી	આસ્રવથી
૨૯૬	૭	સ્વપને	સ્વરૂપને
૨૯૦	૨૦	સિધ્ધ	સિદ્ધિ
૨૯૬	૨૨	કેવળાદર્શન	કેવળદર્શન
૨૯૭	૧	આતમ	આત્મા
૨૯૮	૨૧	આતગા	આત્મા
૩૦૦	૩	કાગ	કાગ
૩૦૦	૧૨	અભ્યા	અભ્યાસ
૩૦૨	૧૯	લીન	લીન
૩૦	૧	મને	મન
૩૦૩	૩	વિપયમા	વિષયમાં
૩૦૩	૨૯	અત્મા	આત્મા
૩૦૩	૩૦	અધાપ	અધાય

પા ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૦૪	૧૧	અનર્ચક્ષુથી	અતર્ચક્ષુથી
૩૦૪	૧૩	છ	છે
૩૦૯	૮	ઘરણુ	ઘાગણા
૩૦૯	૧૮	ચતનના	ચેતનના
૩૧૧	૧૨	ઇપજે	ઉપજે
૩૧૨	૧૬	આદમા	આનદમા
૩૧૨	૧૯	દર્શાનાત્મા	દર્શનાત્મા
૩૧૪	૩	પર્પાટ	પર્યાય
૩૧૪	૫	શુધ્ધી તરફ અપેક્ષાએ અ શથી શુદ્ધિ સમજવી	શુધ્ધિ તરફ ગમનને અપેક્ષાથી અંશથી શુધ્ધિ સમજવી
૩૧૫	૧૯	દ્વ	દ્વી
૩૧૬	૧૩	રીત	રીતે
૩૧૬	૨૫	શકશે	શકશે
૩૧૭	૧૧	ધર્ય	ધૈર્ય
૩૧૭	૨૧	પ્રગટ	પ્રગટ
૩૧૭	૨૯	વીન	લીન
૩૧૭	૨૯	ભાવના	ભાવમા
૩૧૮	૧૧	ભોગવવા	ભોગવવા
૩૧૯	૭	સર્વદાહિત	સર્વદાહિત
૩૧૯	૧૨	નિદ્રાતીત	નિંદ્રાતીત
૩૧૯	૨૦	સ્પર્શ	સ્પર્સ
૩૧૯	૨૪	રમણના	રમણતા
૩૧૯	૨૫	સ્થિર	સ્થિર
૩૧૯	૨૦	નિસ્પૃહ	નિસ્પૃહ
૩૧૯	૨૬	નિગકુઉ	નિગકુલ
૩૧૯	૩૦	સ્વસ્વરૂપ	સ્વસ્વરૂપ
૩૧૯	૩૧	આત્મસ્વરૂ	આત્મસ્વરૂપ
૩૧૯	૩૧	આત્મસ્વરૂપથી	આત્મસ્વરૂપમા
૩૨૦	૬	વત	વંત
૩૨૦	૯	નિવિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ
૩૨૦	૧૦	અનત સ્વરૂપ	અનતસ્વરૂપ

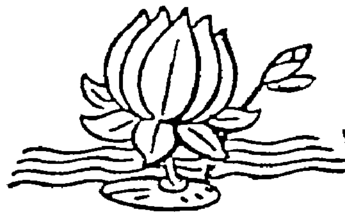
પા. નાં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૨૦	૧૦	ચિદ્ ઘન	ચિદ્ ઘન
૩૨૧	૧૮	ગુણોનુ એકત્વ	ગુણોનું એકત્વ
૩૨૧	૨૦	સર્	સર્વ
૩૨૧	૨૫	ધ્યયતું	ધ્યેયતું
૩૨૧	૨૫	ધ્યય	ધ્યેય
૩૨૨	૫	આ	×
૩૨૨	૨૩	આત્મ	આત્મા
૩૨૩	૮	જ્ઞાન	જ્ઞાતા
૩૨૪	૧૧	પર્યાયા	પર્યાયો
૩૨૪	૨૩	થર્યાય	પર્યાયો
૩૨૬	૭	સુખદુ.ખની	સુખદુ ખની
૩૨૮	૯	રીતે	×
૩૨૮	૨૪	ધ્યયયા	ધ્યેય
૩૨૯	૯	લોકલોક	લોકાલોક
૩૨૯	૧૮	શુદ્ધિ	શુદ્ધ
૩૨૯	૨૪	કર્યા	ફર્યા
૩૩૦	૧૨	સુક્ષ્મપણ	સુક્ષ્મપણે
૩૩૧	૧૦	ક્રિમાથી	ક્રિયાથી
૩૩૧	૧૧	અધ્યત્મ	અધ્યાત્મ
૩૩૧	૧૦	એનુભવ	અનુભવ
૩૩૨	૧૮	આત્મના	આત્માના
૩૩૪	૧૭	સદ્દગુણે	સદ્દગુણો
૩૩૫	૧૧	જનતા	જતન।
૩૩૫	૨૭	પ્રદેશોમા	પ્રદેશોમા
૩૪૬	૧૯	રૂપક	રૂચક
૩૩૬	૨૪	નિ્વિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ
૩૩૮	૨૪	આત્મધ્યાયથી	આત્મધ્યાનથી
૩૩૯	૧૩	સ્વરૂય	સ્વરૂપ
૩૩૯	૧૭	તને	તેને
૩૩૯	૨૧	નાન	નામ
૩૪૦	૧૮	ક્ષાપક	ક્ષાયક
૩૪૨	૧૯	સમયથાં	સમયમાં
૩૪૩	૬	કલશ	ક્લેશ
૩૪૩	૨૧	તે	અને
૩૪૪	૧૮	ભટટે	ભટકે
૩૪૫	૧૩	અવદ્યવચન	સાવદ્યવચન
૩૩૫	૨૦	ભવિ	ભાવ
૩૪૫	૨૬	ગણ	પણ
૪૪૬	૨૪	અ	આ
૩૪૭	૨૭	ને	તે
૩૪૮	૧૪	ભવમય	ભાવમય
૩૪૮	૨૦	ક્રિયાથા	ક્રિયામાં
૩૪૮	૨૧	રમરણની	સ્મરણની
૩૪૯	૨૩	પુણ્ય	પણ
૩૪૯	૨૮	ષરિણતિ	પરિણતિ
૩૫૦	૨૮	ઉષયોગને।	ઉપયોગને।
૩૫૧	૨૫	પ્રતિબિંબપય	પ્રતિબિંબમય
૩૫૩	૨	પરસુખને	પરમસુખને
૩૫૩	૫	પરહિસા	પરહિંસા
૩૫૩	૮	ગુપ્વ	ગુપ્ત
૩૫૩	૧૪	બથા	બધા
૩૫૪	૨૫	ભોગવા	ભોગવાય
૩૫૫	૧૦	કારણને।	કરણને।
૩૫૫	૨૩	ષર્યાય	પર્યાય
૩૫૬	૩૧	પરિણિત	પરિણતિ
૩૫૭	૧	પ્રેમાણે	પ્રમાણે
૩૫૭	૯	ભવિ	ભાવ

પાનું ૩૨૧ પંક્તિ ૨૩, ૨૪ આ પ્રમાણે છે—

૭ ગુણાંશોનુ એકત્વ તે એક ગુણ પર્યાય રૂપે પરિણમે, પણ તે પર્યાય ગુણનો કહેવાય. એક એક ગુણમા અનત અનંત ગુણાંશો છે તે દરેક સમયે અગુરૂ લઘુ ગુણથી ષડ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ પામે છે

પા ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૫૭	૧૦	સપમમા	સયમમા
૩૫૭	૨૨	અનર્પિ	અનર્પિત
૩૫૯	૨	આભ્યંતર	અભ્યંતર
૩૬૩	૨૫	ને	તે
૩૬૫	૧૨	મેટ્નુ	ભેટ્નુ
૩૬૫	૨૧	આતન	આતમ
૩૬૭	૧૯	બધાનય	બધોનયો
૩૬૮	૧૦	કેવળનાન	કેવળનાન (૧)
૩૬૮	૩૩	માન	માત
૩૬૯	૨૮	મિર્થ્યા	મિથ્યા
૩૭૦	૧૮	નપમા	નયમા
૩૭૦	૨૭	ક્ષયોપક્ષમનો	ક્ષયોપશમનો
૩૭૧	૫	શ્રતનાન	શ્રુતજ્ઞાન
૩૭૧	૬	ત્યાં પ્રાણુ છે	તે પ્રાણુ છે
૩૮૧	૯	શ્રતનાન	શ્રુતનાન
૩૭૧	૩૦	શ્રતનાર્ની	શ્રુનાનની
૩૭૪	૫	પંક્તિમ	પંક્તિ
૩૭૮	૧૧	છે પછી આવી	અપેક્ષા વાળુ
૩૭૫	૨૫	અહિ	અહિં
૩૭૬	૨૮	દ્વ્ય	દ્રવ્ય
૩૭૮	૫	ચારિગ	ચારિત્રથી
૩૭૮	૬	ભવ	ભાવ
૩૭૮	૧૨	અનત	અનત

પા ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭૯	૨૨	ગુણામા	ગુણોમા
૩૭૯	૨૯	પઢે	પડે
૩૮૦	૨૪	ઉનારવાની	ઉતારવાની
૩૮૩	૪	અમહુર્ન	અંત મુહૂર્ત
૩૮૪	૧૬	ક્ષપક પછી ૧૩, ગુ ૧૩ ૧૪ ગુ ૧૪ અયોગી કેવળી	
૩૮૪	૨૬	નત્વમાં	તત્વમા
૩૮૫	૧૧	શ્રત	શ્રુત
૩૮૬	૧	ધર્ષણ	સંઘર્ષણ
૩૮૭	૬	તેને	તેણે
૩૮૮	૧૦	સ્હી	કરી
૩૮૮	૨૯	એકવ્વ	એકત્વ
૩૮૮	૩૧	નાનને	જ્ઞાન
૩૮૯	૬	શુષ્ટ	શુષ્ક
૩૯૦	૩૦	શરૂઆન	શરૂઆત
૩૯૧	૧૦	આત્તા	આત્મા
૩૯૨	૩૧	વ્યવહરાર	વ્યવહાર
૩૯૩	૩	નિશ્ચયની	નિશ્ચયથી
૩૯૩	૯	બોવુ	બોલવુ
૩૯૩	૧૧	નાહ	નહિ
૩૯૩	૧૮	ગોક્ષમાર્ગ	મોક્ષમાર્ગ
૩૯૪	૧૦	પક્ષર્મા	પક્ષમા

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મ કરણી કરવામાં ઉપયોગી ઉપકરણો અને ધાર્મિક પુસ્તકો પડતર કિંમત કરતા અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મંગાવી લેવા.

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬—૦—૦	૩—૦—૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩—૦—૦	૧—૮—૦
સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મક જ્ઞાન યાને સુખની કુચી (મોક્ષની કુંચી)	૪—૦—૦	૨—૦—૦
બ્રહદ થોક સગ્રહ		છપાય છે.
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાય માળા	૨—૦—૦	૧—૦—૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧—૦—૦	૦—૮—૦
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦—૮—૦	૦—૪—૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦—૬—૦	૦—૩—૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦—૨—૦	૦—૧—૦
કટાસણુ (પથરણુ)	૧-૧૨-૦	૦-૧૪-૦
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧—૦—૦	૦—૮—૦
મુહપતિ		અમુલ્ય

(પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.)

સ્થળ
દિવાન પરા શેરી ન. ૬
રાજકોટ.

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

શ્રદ્ધાંજલી

આદ્ય પ્રેરક મારા ગુરૂ મુની શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ તરફે મારી પરમ ભક્તિ બદલ તેમને મારી શ્રદ્ધાજલી આપીને આ પુસ્તકનુ પ્રકાશન કરૂં છું.

લી ભવદીય
દુર્લભજી શામજી વીરાણી
ના જયજીનેન્દ્ર

સમકિત તે ધર્મવૃક્ષનું બીજ છે.

ધર્મ વૃક્ષ

મોક્ષ

ધર્મધ્યાન રૂપી પુષ્પ

શુક્લધ્યાન રૂપી પુષ્પ

ધર્મધ્યાન રૂપી પુષ્પ

શુક્લધ્યાન રૂપી પુષ્પ

ક્ષમા

માર્દવ

સંયમ

કાય ગુપ્તિ

અહિંસા વ્રત

પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ

વચન ગુપ્તિ

સત્ય

ઇર્યા સમિતિ

ઋજુતા

અસ્તેય વ્રત

બ્રહ્મચર્ય

એષણા સમિતિ

તપ

સત્ય વ્રત

ભાષા સમિતિ

અકિંચનત્વ

બ્રહ્મચર્ય વ્રત

પરિગ્રહ ત્યાગ વ્રત

શૌચ

મન ગુપ્તિ

નિક્ષેપણા સમિતિ

નિઃસંગતા

ભાવના

જ્ઞાન રૂપી થડ

ભાવના

વિનય

વિનય

ધૈર્ય

← સમકિત રૂપ બીજ

ધર્મ વૃક્ષનો ખુલાસો

ધર્મનું બીજ સમકિત છે, તેમાં વિનયની જરૂર છે તેથી વિનય ધર્મવૃક્ષના મૂળ સમાન છે, વિનયવતને ધિરજ રાખવી પડે છે તેથી ધૈર્ય, ધર્મવૃક્ષના કાદા રૂપ છે, ધૈર્ય વગર જ્ઞાન મળે નહિ તેથી જ્ઞાન, ધર્મવૃક્ષનું સ્કંધ છે, જ્ઞાનિ નિર્મળ ભાવ રાખી શકે છે માટે ૧૨ ધર્મભાવના તથા પાંચ મહાવ્રતોની ૨૫ ભાવના ધર્મવૃક્ષની ત્વચા રૂપ છે, શુભ ભાવના વગર સયમ પળે નહિ અને સયમી પાચ મહાવ્રતધારી હોય છે તેથી પાંચ મહાવ્રત ધર્મવૃક્ષની શાખા રૂપ છે. આઠ પ્રવચન માતા (પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ) મહાવ્રતોનુ રક્ષણ કરે છે તેથી તે ધર્મવૃક્ષની પ્રતિશાખા છે. ગુપ્તિવંત ધ્યાની હોય છે તેથી ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન, ધર્મવૃક્ષના અકુર સમાન છે શુદ્ધ ધ્યાનિ વિષયથી રહિત રહે છે તેથી પાંચ ઇદ્રીયોના ૨૩ વિષય અને ૨૪૦ વિકારથી નિવૃતિભાવ રૂપ પત્ર છે. નિર્વિષયીને અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ૧૦ યતિ ધર્મ તથા અનેક ઉત્તર ગુણો રૂપ સુગન્ધી પુષ્પો છે તેવા ગુણોવાળા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી ધર્મવૃક્ષનુ ફળ મોક્ષ છે તે મોક્ષરૂપી ફળ અનત અક્ષય અવ્યાબાધ અતુલ અનુપમ અખંડ નિરામય સુખ રૂપ રસથી ભરપુર છે, **માટે ધર્મરૂચીવાળા સર્વ ભવ્ય જીવોએ સમ્યગ દર્શનની આરાધના કરવી.**

પરમાર્થ માર્ગ દર્શક

સમ્યગ્ દર્શન

અને

અધ્યાત્મક જ્ઞાન યાને સુખની કુંચી

સંગ્રાહક

ડૉ શ્રી એન કે ગાંધી

વ્યાખ્યા—તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ્ દર્શનમ્

અર્થ—સમ્યક્=સર્વજ્ઞના વચન અનુસાર યથાતથ્ય, દર્શન=જોવુ, જોઇને વિચારવુ, વિચારીને નિશ્ચય કરવો, નિશ્ચય કરીને ધારી રાખવુ અને તેમા સ્થિરતા થવી. કઇ વસ્તુનુ સમ્યક્ દર્શન કરવુ ? તો કે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન. તત્ત્વ = નવતત્ત્વ, અર્થ = રહસ્ય, સાર, યથાર્થભાવ. તેમા આત્મ તત્ત્વની સ્વાનુભૂતિ, શ્રદ્ધા = આસ્થા = અસ્તિત્વ ધરાવતી વસ્તુઓની માન્યતા

શ્રદ્ધાના બે પ્રકાર છે (૧) સામાન્ય શ્રદ્ધા—તત્ત્વોનુ રહસ્ય ન સમજાય ત્યા સુધી જિનવચનમા શુદ્ધ આત્મપરિણતિ (૨) વિશેષ શ્રદ્ધા—તત્ત્વના રહસ્યને યથાર્થ ભાવે સમજીને તેમા દૃઢતા, નિશ્ચય, પ્રતીતિ કરવી, સ્થિરતા કરવી શ્રદ્ધામા મનની જરૂર છે સંજ્ઞી જીવને શ્રદ્ધા થઇ શકે છે અસંજ્ઞી મિથ્યાત્વી હોય છે, તો સંજ્ઞી તેમજ અસંજ્ઞી (કેવળી)ને આત્માના પરિણામરૂપ સમકિત હોય છે

સમકિતના પર્યાય વાચકનામ—(અપેક્ષાપૂર્વક, ભેદ અભેદ સ્વરૂપે) સમકિત, સાચી તાત્ત્વિક સમજણ, આત્મદર્શન, આત્માનુભવ, સ્વાનુભૂતિ, આત્મજ્ઞાન, આત્મસ્વરૂપમા સ્થિરતા, પરમગુહ્ય જ્ઞાન, આત્માનો સાક્ષાત્કાર, આત્મનિશ્ચય, પરમતત્ત્વનો અનુભવ, તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધા, અંતર ઉપયોગ સહિત દ્રવ્ય ભાવપૂર્ણ તથા સર્વ અપેક્ષાપૂર્વક નવતત્ત્વનુ જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, બોધિરત્ન, સત્ય તાત્ત્વિક નિશ્ચય, પરમતત્ત્વદર્શી, પરમસત્ય દર્શન, નિશ્ચય સત્ય, આત્મબોધ, વગેરે

ભાવાર્થ—જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય નવ તત્ત્વ), ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય—આત્મતત્ત્વ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ અથવા તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ), હેય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય—અજીવતત્ત્વ, પાપ, આશ્રવ, બંધ આ યોગ્ય પ્રતીતિ કરીને આત્માની શુદ્ધિ કરીને સિદ્ધરૂપે નિજ સ્વરૂપમા વર્તવાની ભાવના તે સમ્યક્ દર્શન

ખુલાસો—[illegible] સમ્યક્ [illegible] આત્મા [illegible] તેને [illegible] પોતાના [illegible] નથી, [illegible] તત્ત્વના

સચય આપો આપ વગર ઇચ્છાએ થાય છે પાપના ફળની ઇચ્છા તો કોઇ કરતું નથી, પણ સમકિતી જીવો પુણ્યના ફળની પણ ઇચ્છા નહિ કરતા હોવાથી, પુણ્યતત્ત્વને મોક્ષની અપેક્ષાએ ઉપાદેય વિભાગમા મૂકી શકાય નહિ.

અંગ—સમ્યગ્ દર્શનના ૬૭ અંગ છે- એટલે કે ૬૭ અગના સમૂહ તરીકે સમ્યગ્ દર્શન વ્યવહારથી ગણી શકાય નિશ્ચયથી અનતજ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખમા નિસદેહપણુ અને ઉપાદેયપણુ તે સમકિત નિશ્ચયતે અભ્યતર આત્મ પરિણુતિ છે; વ્યવહાર તે અભ્યતર પરિણુતિવાળાનો બાહ્ય ચક્ષુ ગમ્ય આચાર છે

૬૭ ભેદ—૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દુષણુ ત્યાગ, ૮ પ્રભાવના, ૫ ભૂષણુ, ૫ લક્ષણુ, ૬ યતના, ૬ અભિયોગ, ૬ ભાવના, ૬ સ્થાન તે સર્વ અગનુ રક્ષણુ સમકિતના ૮ આચારથી થાય છે

ચાર શ્રદ્ધાન—(૧) પરમથ્થ સથવો, (૨) સુદિઠ પરમથ્થ સેવણા, (૩) વાવન્ન વજ્જણા, (૪) કુદસણુ વજ્જણા

પરમથ્થ સંથવો—પરમઅર્થ સસ્તવ = મહાન અર્થનો પરિચય કરવો, એટલે નવતત્ત્વનુ સ્વરૂપ જાણવુ, નવતત્ત્વ માહેના જીવતત્ત્વમાં આત્મતત્ત્વ દેવતત્ત્વ, ગુરૂતત્ત્વ, ધર્મતત્ત્વ આવી જાય તે પરિચય મોક્ષ માર્ગદર્શક સૂત્રોનુ વાંચન અને સદ્ગુરૂના ઉપદેશ શ્રવણથી થાય. મોક્ષમાર્ગમા જવાને બદલે વિરૂધ્ધ દિશામાં લઇ જનારા દેવ, ગુરૂ અને સૂત્રોથી બચવા માટે શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મની બુદ્ધિપૂર્વક શોધ કરવી જોઇએ

કેટલાક માણસો થોડા સત્ય તત્ત્વો ગ્રહણ કરીને તેમાં પોતાના કુતર્કથી ઉલટા અર્થ કરીને નવા શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન કરે છે, તેમનો ઇરાદો કા તો સર્વજ્ઞ તરીકે પુજાવાનો અથવા તો મહાન ગુરૂ તરીકે જાહેર થવાનો હોય છે અને પોતાની ઇચ્છા પોષવા માટે ભોળા લોકોને ધર્મના ઓઠા નીચે તેઓ ફસાવે છે, પણ જેની ભવ સ્થિતિ પરિપકવ થવા આવી હોય છે તેવા બુદ્ધિમાન માણસો પરીક્ષાકરીને ખરા દેવ, ગુરૂ, ર્મને શોધી કાઢે છે

પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનના ગાગીયા અણગારે મહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞ છે અને ગોશાળો નથી એવી ખાત્રી અમુક ભાગ દ્વારા કરી હતી કે જે ભાગા સર્વજ્ઞ સિવાય પોતાની મેળે કોઇ પ્રકાશી શકે નહિ

બુદ્ધિમાનો, મોક્ષમાર્ગના અનુભવી સર્વજ્ઞનુ જ જ્ઞાન પોતાની સાધના માટે ગ્રહણ કરવા તૈયાર હોય છે, કારણ કે કપોળ કલ્પિત શાસ્ત્રો તો સર્વ કોઈ નીપજાવી શકે છે, તેની મોક્ષ માર્ગ માટે કઈ કિમત નથી. સમજણમા એક પણ ભૂલ આવી અને તે પકડી રાખો તો તે સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે દેવ અરિહત, ગુરૂ નિર્ગ્રંથ અને ધર્મ કેવળીનો સાચો, એની ખાત્રી તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણવાથી થાય છે તે સમકિતનુ પહેલુ પગથીયુ છે

આગમ પ્રમાણે દેવ સ્વરૂપ

દેવ અરિહંતનું સ્વરૂપ—(૧) દિવ્યતા, (૨) જ્ઞાન શક્તિ. દિવ્યતા=પ્રકાશ, પ્રકાશનો પૌદ્ગલિક અર્થ તેજ થાય છે તે જડ છે પ્રકાશનો આધ્યાત્મિક અર્થ જ્ઞાન થાય છે અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે પૌદ્ગળીક તેજવાળા દેવતાઓ હોય છે અને કેવળજ્ઞાનવાળા અરિહંત દેવ હોય છે. દેવતા પૌદ્ગળીક વસ્તુનું દાન કરી શકે છે અને અરિહંત દેવ અનંત આત્મિક સુખનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન દાન કરી શકે છે

અરિહંત = અરિ = શત્રુ + હંત = હણ્યા, દેવતાના ઇન્દ્રો અને નરેન્દ્રો બાહ્ય શત્રુને હણી શકે છે, ત્યારે સર્વજ્ઞ અરિહંતે અભ્યંતરના કર્મ શત્રુને હણ્યા છે, તે આવરણ કરનાર ચાર ઘનઘાતિ કર્મ છે મોહની કર્મ મુખ્ય છે તે સર્વેનો અરિહંત દેવે શુક્લ ધ્યાનથી નાશ કર્યો છે

અરિહંતના ગુણ—અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત તપ, અનંત વીર્ય,+ ક્ષાયક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર-એ મુખ્ય ગુણો છે– આ બધા ગુણો જેનામાં નથી તે સર્વજ્ઞ નથી, અરિહંત ૧૮ દોષ રહિત હોય છે અજ્ઞાન નિદ્રા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મદ, મત્સર, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, પ્રેમ, જીવ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, ક્રીડા, આ અઢાર દોષમાંથી એક પણ દોષ જેમા હોય તે સર્વજ્ઞ નથી.

અરિહંતના બે ભેદ—૧ તીર્થંકર, ૨ સામાન્ય કેવળી તે બંનેમા ઉપરના બધા સર્વજ્ઞના ગુણો હોય છે તીર્થંકરમા અમુક વિશેષતા છે

તીર્થંકર જન્મથી જ ત્રણ જ્ઞાન લઈને આવે છે, ઇન્દ્રો અને દેવતાઓ તેમનો મહોત્સવ કરે છે અમુક વખત સંસારમા રહી, પોતાની મેળે દીક્ષા લે છે, તેથી તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે, દીક્ષા લીએ કે તરત જ તેમા તેમને મનપર્યવજ્ઞાન ઉપજે છે ત્યારબાદ ચાર ઘનઘાતી કર્મનો **વીતરાગ સંયમ સાથે પ્રધાન તપથી** સર્વથા નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તિર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય થાય છે તેથી સર્વજ્ઞના ગુણો ઉપરાંત આઠ પ્રાતિહાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે

- શુક્લ ધ્યાનથી નાશ કર્યા છે

+ અનંત જીવના સ્વતંત્ર જ્ઞાન કરવાથી, અનંત આત્મિક સુખની લાભ કરવાથી, અનંત ગુણોના ભાગ ઉપભોગ અને શક્તિ અનંત થાય છે

આઠ પ્રાતિહાર્ય

૧. અશોક વૃક્ષ—તે દેશના દેવાના સ્થાન (સમોસરણ)માં વિસસા પુદ્ગલોથી આકાશમાં ઉત્પન્ન થાય છે, સંસારના તાપમાંથી બચાવીને સમકિત અને મોક્ષના સુખની ઠંડક મેળવવાનુ સ્થાન અહીં છે એમ તે વૃક્ષ ઉપરથી અનુમાન થાય છે

૨. સિંહાસન—ભગવાન બેઠક લે છે ત્યાં આકાશમાં અધર વિસસા પુદ્ગળનુ સ્ફટિક સિંહાસન થઇ આવે છે તેના ઉપર ભગવાન બેસતા નથી તે ભગવાનનુ નિર્લેપપણુ, નિરાલંબનપણુ અને શુધ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ સૂચક છે.

૩ છત્રત્રય—અશોકવૃક્ષ નીચે અને ભગવાનની ઉપર અધર ત્રણ છત્ર થઈ આવે છે તે ત્રણ લોકનુ સ્વામીપણુ તથા રત્નત્રય સુચવે છે એમ અનુમાન થાય છે.

૪. ચમ્મર—ભગવાનની બને બાજુ સ્ફટિક ચામર દેખાય છે, તે ઉંચે ચડતા દેખાય પણ નીચે ઉતરતા ન દેખાય, તે ભગવાન પ્રકાશીત ધર્મની આરાધનાથી સમભાવરૂપી શિતળતા અને ઉર્ધ્વગતિ થાય એમ બતાવે છે

૫ ભામંડળ—ભગવાનના મસ્તકના પાછ્લા ભાગમાં ભામંડળ પ્રકાશ કરે છે તે અનંતજ્ઞાન સૂચક છે

૬ અચેત અને સુગંધી પુષ્પ વૃષ્ટિ—અચેતથી શાસનની નિર્દોષતા, સુગંધથી ગુણોની ઉત્કૃષ્ટતા, પુષ્પ વૃષ્ટિથી વચનની દિવ્યતા સૂચવવામાં આવે છે.

૭ દિવ્ય ધ્વનિ—ભગવાનની દિવ્ય વાણીનો પડઘો પડે છે વાણી અને પડઘાની જોડી જ્ઞાન દર્શનની જોડી તેમજ અણગાર આગાર ધર્મની જોડી સૂચક લાગે છે

૮. દેવ દુંદુંભી—આકાશમા દેવ દુંદુભી વાગે છે, તે ધર્મ રાજ્યની ઘોષણા કરતી દેખાય છે

આ ઉપરાત **તીર્થંકરમાં ચાર વિશેષતા છે**

૧ પરમ પૂજ્યપણું—દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો પૂજે છે, અભિમાની–મિથ્યાત્વી ભગવાનને દેખીને જ નમી પડે છે.

૨ ઉપદ્રવરહિતપણું—સમોસરણમાં સિંહ આવે તો તેને ગાય કે કોઇ પશુ પર હુમલો કરવાનુ મન થતુ નથી. બાર જાતની પ્રખદા શાંતિથી ઉપદેશ સાંભળે છે. આસપાસ ૨૫–૨૫ જોજન રોગ, લડાઇ, દુષ્કાળ, પ્રતિકૂળ સંયોગો વગેરે ઉપસમી જાય છે.

૩ અનંત વાણી અતિશય—૩૫ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત વાણી,* જોજન સુધી વિસ્તારવાળી હોય છે

૪ ચોત્રીશ અતિશય—૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષણ, આકાશમા ધર્મધ્વજ, ધર્મચક્ર, વગેરે ધર્મ સામ્રાજ્ય બતાવે છે

અહિ અનત જ્ઞાન અતિશય કેટલાક માને છે પણ તે તો સામાન્ય કેવળી ભગવાનને પણ હોય સામાન્ય કેવળીમા આ બાર અતિશય હોતા નથી તીર્થંકરના પૂર્વના ત્રીજા ભવમા "સર્વ જીવ કરૂ શાસન રસી" તેવી ભાવના અને વીસ ગુણોમાના કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ રીતે સાધવાથી તીર્થંકર નામ કર્મ બધાય છે, તે અત્યારે ઉદય આવવાથી તે કર્મના પ્રતાપે આકાશમા ધનુષ્યબાણ દેખાય છે, તેવી રીતે વિસસા પુદ્ગળોનુ આકર્ષણ થઇને આવાદેખાવ થઈ આવે છે પ્રતિકૂળ સયોગોના પુદ્ગળો અનુકૂળ રીતે પરિણમે છે અને દેવતાઓના મન પણ અમુક કાર્ય કરવાને આકર્ષાય છે આ બાર આત્મિક ગુણો નથી પણ તીર્થંકર નામ કર્મના અતિશય રૂપે છે

પણ આ પૌદ્ગળીક દિવ્યતા તીર્થંકર સિવાય કોઇ મનુષ્ય કે દેવ આશ્રી ઉત્પન્ન થતી નથી તેમા તીર્થંકર પોતે નિસ્પૃહ છે, પરન્તુ કારણ વગર કાર્ય ન હોય તેથી પ્રાતિહાર્યો પણ અર્થસૂચક સમજવા પુદ્ગળોના સયોગ વિયોગ અને પુદ્ગળોની જીવની સાથે શુભાશુભ પરિણતિ કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી પ્રાતિહાર્યોનુ સ્વરૂપ કર્મ વિપાકની રીતે સમજી શકાય એવુ છે

તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન થાય કે તરત જ દેવતાઓ સમોસરણ રચે છે અને ભગવાન ઉપદેશ દે છે, ત્યારે તરત જ ચારે તીર્થ=સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાની સ્થાપના થાય છે તીર્થ સ્થાપવાથી તીર્થંકર કહેવાય છે ભરત, ઇરવત ક્ષેત્રોમા ઘણા કાળથી ધર્મ ન હોય ત્યારે ત્રીજા આરામા તીર્થંકર ઉપજે છે અથવા શાસનમા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ બધ થઇ જાય ત્યારે તીર્થંકર ઉપજે છે, તેથી તીર્થંકર ધર્મની આદિ કરનારા ગણાય છે

અરિહતના જગવિખ્યાત પર્યાયવાચક નામો

૧ અરિહત ભવબધક કર્મોનો સર્વથા નાશ કર્યો તેથી

૨ જિન ભગવાન રાગદ્વેષ વગેરે ભાવ કર્મોને જીત્યા તેથી

૩ શકર સર્વ જીવની રક્ષા કરવાથી તેમ જ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર રૂપી ત્રિશુળથી કર્મ શત્રુઓને છેદી નાખ્યા તેથી

---

* અતિશય

૪. બ્રહ્મા· બ્રહ્મ (આત્મા), બ્રહ્માંડ (વિશ્વ)નું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનના પ્રકાશનાકર્તા હોવાથી

૫. વિષ્ણુ· વિષ્ણુ એટલે જીવ· જીવ તે આત્મા, આત્મા તે પરમાત્માની શકિત જેની સત્તામાં છે, એટલે પ્રયત્નથી પરમાત્મા થવાની જેનામાં શકિત છે, સપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મા તે પરમાત્મા, તે અપેક્ષાએ વિષ્ણુ, અથવા વિષ્ણુ=વશનવ–પાંચ ઇદ્રીયોનો ઉપયોગ તથા કષાયનો જેને અભાવ છે

૬ મહાદેવ· દેવના પણ દેવાધિદેવ તે મહાદેવ.

૭. બુધ્ધ તત્ત્વો (પદાર્થો) ને યથાતથ્ય જાણવાથી

૮. ઇશ્વર. અનત જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યનુ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાથી

૯ પરમેશ્વર સર્વ જીવના રક્ષક તથા સ્વામી હોવાથી.

૧૦ વિશ્વવ્યાપી સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનુ જ્ઞાન- દર્શન હોવાની તે અપેક્ષાએ તથા કેવળી સમુદ્ઘાતમાં એક સમય સર્વ લોકોમાં આત્મ પ્રદેશો વ્યાપી જવાથી.

૧૧ અર્હંત સુરેન્દ્રો, નરેન્દ્રોના પૂજ્ય હોવાથી

૧૨ ભગવત ઉત્કૃષ્ટ અનતગુણોના સમુહરૂપ ભાગ્ય હોવાથી.

૧૩ પરમેષ્ઠી ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક સુખના કર્તા હોવાથી.

૧૪. પ્રભુ અનત આત્મિક શકિત હોવાથી.

૧૫. સત્ ચિતાનદ જ્ઞાનાનદનો ઘન, જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ

ઉપર જણાવ્યા મુજબ મનુષ્ય ભવમાં અરિહત સાકાર સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન છે, તેમનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થવાની સાથે જીર્ણ થયેલાં નામ, ગોત્ર અને વેદની કર્મ નાશ થવાથી, તેમનો અશરીરી નિરાકાર આત્મ પ્રદેશોનો ઘન સિદ્ધ થઇ લોકના સર્વથી ઉચા ભાગમાં સિદ્ધક્ષેત્રમા જઇ ત્યાં કાયમને માટે સ્થિર થાય છે અને અનત અકલ્પ્ય આત્મિક સુખમાં દર્શન ઉપયોગે લીન રહે છે અને અકર્મી હોવાથી ફરી કર્મબધ થતો નથી અને તેથી પુનર્જન્મ થતો નથી.

એક સિદ્ધ ત્યા અનત સિદ્ધ હોવાથી તથા સર્વ નિરાકાર હોવાથી તથા એકજ પ્રકારનુ અનતજ્ઞાન દર્શન સુખ સર્વને હોવાથી, સગ્રહ નયના એકાંતવાદથી એકજ ઇશ્વર છે એમ એમ કેટલાય અજ્ઞાનથી માને છે તેમજ સર્વ જીવમાં ચૈતન્ય લક્ષણ હોવાથી જ્ઞાનદર્શનનો અશ ક્ષયોપશમ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ જીવને એકાતવાદથી ઇશ્વરનો અશ માને છે, પણ એકાંતવાદ મિથ્યાત્વ છે

વળી બીજા જીવોને સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ હોવાથી તે પદ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં ભળી ગયા એમ માને છે, પણ એકાતવાદથી સર્વ જીવો એકજ ઇશ્વરના અશ

હોય તો એક જીવને માનવાથી બધાને લાગવુ જોઈએ અને કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ભગવાન અને અરિહંત ભગવાનનુ એક સ્વરૂપ હોવાથી કેટલાક અજ્ઞાનદશાથી એમ માને છે કે ઇશ્વર અવતાર લે છે પણ સર્વ આત્માઓ તથા પરમાત્મા સ્વતંત્ર છે સર્વ પોતપોતાના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા રહે છે વિપરીત માન્યતાનુ કારણ એ છે કે સર્વ અપેક્ષાઓથી, તેઓ અરિહંત અને સિદ્ધનુ ખરૂ સ્વરૂપ જાણતા નથી.

એક વાર ખરૂ સ્વરૂપ જાણવામા આવે તો પછી ભગવાનના સ્વરૂપમા કે ધર્મના સ્વરૂપમા કાઇ ઊંધુ ચતુ સમજાવી શકે નહિ જેમકે હાથ, અને કંઠમા માળાવાળો કોઇ દેવ બતાવે તો જ્ઞાની સમજે છે કે ગણત્રીમા ભૂલ થવાથી માળા રાખે છે, માટે સર્વજ્ઞ નથી કોઇ કહે કે અમુક દેવ ભક્તને સુખી કરે છે અને અભક્તને દુખ દે છે તો સમજવુ કે તે રાગ અને દ્વેષવાળો હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી

કાઇ દેવને સ્ત્રી હોય તો સમજવુ કે તે પ્રેમ અને ક્રીડાનો શોખીન છે માટે સર્વજ્ઞ નથી

ત્રિશુળચક્ર વગેરે જીવ હિંસક શસ્ત્ર કોઇ દેવ રાખતો હોય તો સમજવુ કે બીજાની બીકથી રક્ષણ માટે શસ્ત્ર રાખે છે અને હિંસક ભાવવાળો હોવાથી ક્રોધી છે, તેથી તે સર્વજ્ઞ નથી.

તમે મારૂ નામ લ્યો, મારી આજ્ઞા જ ફક્ત રાખો, મારા વાડામા જ રહો તો બીજુ કઇ નહિ કરવુ પડે, હુ તમને મોક્ષમા લઇ જઇશ એવી લાલચ બતાવનાર દેવ માયાવી હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી

તમે મારી અમુક ફળ ફુલાદિ દ્રવ્યોથી પુજા કરો, મારી સ્તુતિ કરો એટલે હુ તમને મોક્ષમા લઇ જઇશ અહિ સુખ આપીશ, વગેરે કહેનાર દેવ લાલચુ (લોભી) હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી અને જે સર્વજ્ઞ નથી તે વાસ્તવીક ભગવાન નથી

ભગવાનને સ્ત્રી હોય એવી ભ્રમણા થવાનુ કારણ એ છે કે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે અવેદી છતા વ્યાકરણની અપેક્ષાએ પુરૂષ કહેવાય જેમકે આત્મા કેવો છે ! અને તેનુ લક્ષણ 'ચેતના' આત્માનો ગુણ હોવા છતા વ્યાકરણની અપેક્ષાએ સ્ત્રી કહેવાય જેમકે ચેતના કેવી છે ? જેમ સસારમા પુરૂષ સ્ત્રીમા તલ્લીન હોય તેમ આધ્યાત્મિક રીતે આત્મા શુદ્ધ ચેતનામા તલ્લીન હોય છે, ચેતના તે જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ

સિદ્ધ ભગવાન અને અરિહંત ભગવાન જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા તલ્લીન રહે છે ચેતના આત્માનો નિત્ય ગુણ છે પણ જ્ઞેય પદાર્થોના પર્યાયોના સમયે સમયે પરિવર્તનની અપેક્ષાએ શુદ્ધ ચેતનાના પર્યાય સમયે સમયે ફરે છે તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) અને વ્યય (નાશ) મનાય છે કે જેનો કર્તા આત્મા છે

સંસાર દષ્ટિએ કર્તાને પિતા મનાય છે તેથી બ્રહ્માને પોતાની પુત્રી સાથે ભોગ કરનાર, અજ્ઞાની લોકોએ ઠરાવ્યું. ખરી રીતે આત્મા તો શુદ્ધ ચેતનાના ઉપયોગમાં તલ્લીન હોયજ છે.

આવી રીતે અજ્ઞાનજનક ઘણી ભૂલો થાય છે. જેમકે, જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર એ ત્રણ સાધનાથી કર્મ ક્ષય થાય છે. તેને રૂપક બનાવતાં (અશુદ્ધ સ્થાપના નિક્ષેપમાં નાખતાં) ત્રિશુળ બનાવ્યું અને તે શકર (આત્મા)નુ શસ્ત્ર બન્યુ. તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો ગણધર હોય તેને રૂપક આપતાં, શકરના પુત્રને ગણપતિ બનાવ્યા

અજ્ઞાનતાથી એકબીજાનુ આરોપણ કરવામા વિષ્ણુનુ એમ જ થયુ વિષ્ણુ એટલે જીવ, વસુદેવ અને પરમાત્મા. વસુદેવને ૩૨ હજાર રાણી હોય, તે ગણત્રી ભુલી જવાથી ૧૬ હજાર રાણી ગણાવી. અરિહતમાં ૧૮ હજાર શિલાંગ હોય, અરસપરસ અદલી બદલીનુ આરોપણ કરવાથી અશુદ્ધ સ્વરૂપે લોકો કહે છે કે વસુદેવને ૧૬ હજાર રાણી છતાં બ્રહ્મચારી હતા તેનુ આડુ અવળુ સમજવાની ભ્રમણા તેનુ કારણ અજ્ઞાન આ બનેનુ ઝેરી કુડાળુ દૂર થાય તો સમ્યક્દર્શન થાય

અનુમાન પ્રમાણથી દેવ સ્વરૂપની સાબીતી

અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાન સર્વજ્ઞ છે તે આગમ પ્રમાણથી જોયુ, હવે **અનુમાન પ્રમાણથી** તેની સાબીતી કરીએ.

(૧) જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોઇ શકે તેજ વસ્તુ અનુમાનપ્રેરક નિશાનવાળી હોય છે. ધુમાડો જોઇને અગ્નિનુ અનુમાન થાય, પણ અગ્નિ વગર તો ધુમાડો હોય જ નહિ. કેવળ જ્ઞાન તે સપૂર્ણ જ્ઞાન. તેનુ અનુમાન કરાવનાર નિશાની તે આગમ છે

પરસ્પર અવિરોધી, અર્થદર્શક, અરૂપી પદાર્થ સુક્ષ્મ પરમાણુ અને દૂરવર્તી દ્રવ્યોનુ અવિરોધીત રીતે સત્ય વર્ણન કરનાર જ્ઞાન તેમજ સપૂર્ણ રીતે નિરારભી નિષ્પરિગ્રહ નિર્મમત્વ આચાર બતાવનાર આગમ, કેવળજ્ઞાની સિવાય કોઇ બીજાનુ પ્રવચન હોઇ શકે જ નહિ

ગમે એટલુ ભણો, હજારો લાખો વર્ષો ભણો, ન્યાયથી તમારો પોતાનો જ અનુભવ લ્યો, તો સાબીત થશે કે તમે ભુલ કર્યા વગર રહેશો જ નહિ, ત્યારે સર્વજ્ઞ કદી ભૂલ કરતાજ નથી.

અહિસા ધર્મ પ્રકાશવા છતાં એમ કહેવુ કે ધર્મ કરવામાં થોડા પાપની છુટ તે પરસ્પર વિરોધી અર્થ થયો આરંભ થયો, મમત્વ થયું, ઉંડાણમાં પરિગ્રહ પણ થયો.

જૈન આગમ તે સર્વજ્ઞપણાનુ અનુમાન કરાવનાર નિશાન છે. તે આગમ બરાબર નહિ સમજવાથી જ તેરાપથ, વેદ વગેરે પુષ્કળ મતો ઉભા થાય છે, જ્યારે જૈન આગમ તેનુ તે જ રહે છે. બધા મતો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આગળ ઉપર યોગ્ય સ્થાને આવશે.

(૨) અનુભવથી જાણી શકીએ છીએ કે દરેક મનુષ્યમા થોડા વધુ પ્રમાણમા કઇ ને કઇ જાતનુ જ્ઞાન હોય છે જગલનો ભીલ, બેરીસ્ટર, ડોક્ટર અને વિદ્વાન સાધુઓમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જાણપણાનુ માપ કાઢો એટલે ખાત્રી થશે આ તારતમ્યતાનુ કારણ-"એવા પ્રકારનો પ્રયત્નથી ક્ષયોપશમ" ભીલ પણ વિદ્વાન સાધુ બની શકે છે તો ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર, તપ અને જ્ઞાનના સયોગથી કેવળજ્ઞાન કેમ ન થાય? જો આત્માની ચેતના અમુક હદ સુધી શુદ્ધ થાય તો સપૂર્ણ શુદ્ધ કેમ ન થાય?

(૩) જો મુક્તિ ન થાય એટલે મોક્ષમા ન જવાતુ હોય તોય તો પછી ધર્મની શી જરૂર છે? યોગ તપ કરવાની શી જરૂર છે? ગુણોની શી કીમત છે? ફક્ત સજા ન થાય તેટલા પુરતી બાહ્ય નીતિ રાખે એટલે બસ જેનાથી કાયમનુ સુખ ન મળે તેવા ધર્મની શી જરૂર છે?

આપણે ગુણોની કઇક કીમત તો પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, ગુણો અને ધર્મોમા તારતમ્યતા પણ જોઇએ છીએ, સપૂર્ણ રીતે સર્વ ગુણોનો આવિર્ભાવ, સર્વ કર્મોથી તેમજ સર્વ બધનોથી સપૂર્ણ રીતે મુક્તિ, આત્મા પોતાના સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ ધર્મમા રહે તેજ મુક્તિ, અમુક હદ સુધી ગુણો પ્રાપ્ત થાય તો સપૂર્ણ રીતે સર્વ ગુણો કેમ પ્રાપ્ત ન થાય? ગુણો અને ધર્મને સ્વીકારશો તો મુક્તિને સ્વીકારવી જ પડશે મુક્તિને સ્વીકારી તો સર્વજ્ઞપણુ સ્વીકારવુ જ પડશે

કર્મથી સર્વથા મુક્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે પહેલાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનો નાશ થાય પછી ચારિત્ર મોહનીયનો, પછી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અતરાયનો એક સાથે નાશ થાય, ત્યારબાદ બાકીના ચાર કર્મોનો નાશ સર્વથા થાય એટલે મુક્તિ

(૪) સર્વજ્ઞ નહિ માનનારને પુછો કે તમે કેવી રીતે જાણ્યું કે સર્વજ્ઞ ત્રણ કાળમાં નથી? જ્ઞાનથી જાણ્યું કે તર્કથી?

જ્ઞાનથી તમે જાણતા હો તો તમે પોતે સર્વજ્ઞ થઇ ગયા છતાં ત્રણે કાળમાં સર્વજ્ઞ નથી એમ તમે કેમ જુઠું બોલો છો? જુઠું બોલનાર સર્વજ્ઞ થાય નહિ. તેથી તમે જ્ઞાની નથી પણ અજ્ઞાની છો અને અજ્ઞાનતાને લઇને તમારી માન્યતા જુઠી છે

તર્કથી કહેતા હો તો અજ્ઞાનતાને લઇને તમારો તર્ક કુતર્ક છે, તેથી તમારો તર્ક ખોટો છે.

કોઈ વસ્તુના આદિ અને અત સર્વજ્ઞ બતાવતા નથી એ ઉપરથી કહેતા હો તો તમારા તર્ક પ્રમાણે જુઠું બોલે તે સર્વજ્ઞ નાસ્તિને અસ્તિ કહેનાર તો જુઠા બોલો ગણાય, સર્વજ્ઞ ન કહેવાય જે વસ્તુની આદિ નથી તેમજ અત નથી તે વસ્તુની આદિ અને અત સર્વજ્ઞ કેવી

રીતે પરૂપે ? કુબુદ્ધિથી ઘણા મતાંતર ઉપજાવી શકાય છે, તેથી સુબુદ્ધિવાન સર્વજ્ઞના પ્રવચન સિવાય કોઇ આગમને સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

આગમ પ્રમાણ અનુમાન પ્રમાણ થયા, હવે

ઉપમા પ્રમાણ

અરિસામાં જેટલી વસ્તુ વિઘ્ન વગર સામે આવે તે બધી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ તે નાનકડા અરિસામાં પડે છે, ફોટામા પડે છે, તો જ્ઞાનવરણીય કર્મના આવરણરૂપી વિઘ્ન જેનુ સર્વથા નાશ પામ્યુ છે એવા સર્વજ્ઞના આત્મામાં સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ, સર્વ ભાવ, સર્વ પર્યાય વગેરેના નિમિત્તથી કેવળ જ્ઞાનમાં અરૂપી–અગુરૂ–લઘુ પર્યાય ઉપજે છે

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ

(૧) જો કોઈ અવધિજ્ઞાની કે દેવતા મળે તો તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા વિચરતા વીસ તીર્થંકર અને ઓછામાં ઓછા બે ક્રોડ સામાન્ય કેવળી રૂપે વિચારતા અરિહંતને જોઇ શકે ત્યાંના લોકો સર્વજ્ઞને પ્રત્યક્ષ જુએ છે, ભૂતમાં જ્યારે હતા ત્યારે દેખાતા હતા, ભવિષ્યમા પણ દેખાશે

(૨) અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનુ લિંગ છે

(૩) અરિહંત ભગવાન બીજા અરિહંત ભગવાનોને આત્મ પ્રત્યક્ષથી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપે જાણે છે.

એ ચાર પ્રમાણથી સર્વજ્ઞની સાબીતી થઇ, અરિહંત પણ સર્વજ્ઞ છે હવે અરિહંતનુ પૂજનીક વંદનીક સ્વરૂપ કયા નિક્ષેપામાં આવે છે તે જોઇએ.

અરિહંતના ચાર નિક્ષેપા

૧ નામ, ૨ સ્થાપના, ૩ દ્રવ્ય, ૪ ભાવ.

૧. **નામ અરિહંત** કોઇ એક જીવ, અજીવ, તદુભય અથવા બહુજીવ, અજીવ, તદુભયનુ નામ અરિહંત પાડ્યુ હોય તે આ પૂજનીક વંદનીક નથી કારણ કે તેમા અરિહંત (સર્વજ્ઞ)ના ગુણ નથી, (૨) અરિહંતની અરિહંત એવી નામ સંજ્ઞા આવવાચક હોવાથી રટન (જાપ) માટે ઉપયોગી છે

૨. **સ્થાપના અરિહંત**– તેના બે ભેદ–(૧) સદ્‌રૂપ સ્થાપનાઅરિહંત=અરિહંતના જેવી જ રૂપરંગાદિ આકૃતિવાળી મુર્તિ જેમકે મહાવીરની આબેહુબ મુર્તિ કે છબી આ પૂજનીક નથી, કારણ કે તે મુર્તિમા અરિહંતના ગુણ નથી, જો કે દેવતા સિવાઇ કોઇ આવી મુર્તિ બનાવી શકે નહિ પણ મનુષ્યાકારમા કલ્પનાથી પાષાણમુર્તિ બનાવી શકાય છે તે આબેહુબ મુર્તિ નથી.

(૨) અસદ્ રૂપ સ્થાપના અરિહંત શંખ, કોડી વગેરે કોઇ વસ્તુને તથા કલ્પિત મુર્તિને અરિહંત તરીકે સ્થાપે તે વસ્તુ પુજનીક નથી

(૩) અરિહંતના આત્મ દ્રવ્ય અને ગુણોની મનમા સ્થાપના તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે.

૩ દ્રવ્ય અરિહંત–

આગમથી,

નો આગમથી–જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, શરીર વ્યતિરિક્ત (લૌકિક, લોકોત્તર, કુપ્રાવચન)

(અ) આગમથી દ્રવ્ય અરિહંત–અરિહંતના સ્વરૂપને ઉપયોગ વગર ગોખી જનાર જીવ, જેમકે પુચ્છી સુણં મુળ પાઠ બોલી જાય, પણ એમા કઇ સમજે નહિ કે શુ છે, અથવા અરિહંતના ગુણોનો અભ્યાસ કર્યો છે પણ હાલ ઉપયોગમા નથી આ જીવ પૂજનીક નથી

(બ) નો આગમથી–જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય અરિહંત–અરિહંત સિદ્ધ થયા પછીનુ તેમનુ મૃતક શરીર આ શરીરમા જીવ નથી, તેથી ગુણ નથી, તેથી મોક્ષ નિમિત્તે પૂજનીક નથી

(ક) નો આગમથી ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અરિહંત–ચરમ શરીરી તેજ ભવમા અરિહંત થવાના છે, પણ હજુ થયા નથી તેથી અરિહંતની જેમ મોક્ષ નિમિત્તે ન પુજાય તે અરિહંત થવાના છે, તેથી તેના ઉપર બહુમાન થવાનો સભવ છે પણ દીક્ષા લીધી હોય તો નીચેના ગુણસ્થાન વાળા સાધુ તરીકે તેમને પુજે

(ડ) જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર સિવાયના નો આગમથી દ્રવ્ય અરિહંત–(અ) લૌકીક વાસુદેવ, ચક્રવર્તી વગેરે શત્રુને જીતનાર મોટા રાજા (બ) લોકોત્તર અરિહંતના ગુણ વગરનો ભ્રષ્ટ સાધુ પોતાને અરિહંત કહેવડાવે તે જેમકે ગોશાળો (ક) કુપ્રાવચન હરીહર, બ્રહ્મા વગેરે મિથ્યા દૃષ્ટિએ માનેલા દેવ કે કલ્પિત દેવ જેમા અરિહંતના ગુણ નથી અરિહંતના ગુણ વગરના આ ત્રણે ભેદ ધર્મ નિમિત્તે પૂજનીક નથી

ભાવ નિક્ષેપામાં અરિહંત

આગમથી ભાવ અરિહંતઃ–અરિહંતના સ્વરૂપના શાસ્ત્રમા ઉપયોગ, અરિહંતના આત્મ દ્રવ્ય અને ગુણોમા ઉપયોગ, આનિક્ષેપ ઉપાદેય છે

નો આગમથી ભાવ અરિહંત– ગુણ સ્થાન ૧૨, ૧૩, ૧૪ વાળા પરમાત્મા આનિક્ષેપ પુજનીક છે

નો આગમથી ભાવ અરિહંતમાં પરિણિતઃ– આત્મભાવે અરિહંતના ગુણોમા પરિણિતિ કરનાર જીવ, ધ્યાનમા અરિહંતના ગુણોનો યથાનદિત અનુભવ કરનાર જીવ ગુ ૭ થી ૧૧ આનિક્ષેપ ઉપાદેય છે

સાત નય દ્વારા અરિહંતનુ સ્વરૂપ

નૈગમ નયથી–દ્રવ્યથી મોહની કર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મા, ગુણથી શુધ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પર્યાયથી ચરમ શરીરી આકાર મનુષ્ય પર્યાય

સગ્રહ નયથી–અસખ્ય પ્રદેશી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ,

વ્યવહાર નયથી–યથાખ્યાત ચારિત્રી, સયોગી, પરમ શુકલ લેશી, સાકાર, દેવાધિદેવ.

આ સર્વ વ્યવહારમાં ઉપયોગી છે, ચારિત્ર સંપૂર્ણ રીતે નિર્દોષ તે, મન, વચન અને કાયાના જોગથી સયોગી છે. ભાવ મન નથી એટલે કેવળીને વિચાર કરવો પડતો નથી, પણ દ્રવ્યમનની વર્ગણાની અક્ષરરૂપે રચના થઇને અનુત્તર વિમાનના દેવતાને મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોનો જવાબ અપાય છે, તેથી મન જોગ છે. વચન જોગથી ઉપદેશ દે છે કે જે ભાવ શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે કાયાથી ગમનાગમન થાય છે. સયોગીપણાને લઇને પરમ શુકલ લેશ્યા છે અને મોક્ષ માર્ગનુ દાન દેવાથી દેવાધિદેવ છે

નોંધ,–અરિહતના દ્રવ્યમનો વર્ગણા સબધી ત્રણ મત છે–૧ અરિહતના પ્રયત્નથી મનોવર્ગણા અક્ષરરૂપે ગોઠવાય. ૨ આપોઆપ ગોઠવાય. ૩ મનોવર્ગણા નિષ્ક્રય રહે છે તત્વ કેવળી ગમ્ય

ૠજુસુત્ર નયથી—પારિણામિક ભાવ, ક્ષાયક ભાવ, પડીન વીર્ય, ક્ષાયક સમક્તિ, શુદ્ધ ઉપયોગ આ નય ફક્ત વર્તમાન ઉપયોગને માને છે, ઉપરના સર્વ ગુણો દરેક સમયમાં ઉપયોગમાં મોજુદ છે પારિણામિક ભાવ કાંતો જ્ઞાન ઉપયોગમાં હોય, કાં તો દર્શન ઉપયોગમા પરિણમે, તે બને શુદ્ધ ઉપયોગ છે, વીર્ય તે બનેમાથી કોઇપણ ઉપયોગમાં સહકારી હોય છે, ક્ષાયક સમકિતથી તે ઉપયોગના વિષયોમાં સદેહાતીતપણુ કાયમ રાખે છે અને એ સર્વ ક્ષાયક ભાવ છે.

શબ્દ નયથી—કર્મ શત્રુ હણ્યા, તેથી અરિહત કહેવાય છે, બીજા પર્યાયવાચક શબ્દો પણ શબ્દનયમાં એકાર્થપણે આવે છે.

સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ—સપૂર્ણ અને અનત જ્ઞાન હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, ત્રિકાળનુ જ્ઞાન હોવાથી ત્રિકાળજ્ઞ છે, સપૂર્ણ અને અનત દર્શન હોવાથી સર્વદર્શી કહેવાય છે, વીતરાગ સયમ હોવાથી યથાખ્યાત ચારિત્રી અને સ્નાતક નિર્ગ્રથ છે, કર્મોને અને રાગદ્વેષને જીતેલા હોવાથી જિન છે

એવંભુતની અપેક્ષાએ—અરિહત ક્ષાયક ભાવે (સહજ સ્વભાવે) આત્મ ઉપયોગમાં રહે છે, કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન શુધ્ધ આત્માનુ સ્વરૂપ જ છે

સમભિરૂઢ નયમાં અરિહતને જિન કહ્યા છે અને જિન ઉપરથી જૈન શબ્દ ઉત્પન્ન થયો, તેથી જૈનત્વનુ સ્વરૂપ સાત નય દ્વારા જાણવુ જોઇએ

સાત નયની રીતે વ્યવહાર માટે જૈનોની ઓળખાણ

નૈગમ નયથી જૈન—(૧) જૈનપણાનો અશ છે. જેમકે ઓઘશ્રધ્ધા કઇક ઉપરઉપરનું જાણપણુ, સામાયિક વગેરે ક્રિયામા કઇક કઇક પ્રવૃત, દ્રવ્ય શ્રાવકપણુ, દ્રવ્ય સાધુપણુ, આવો જીવ

મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ફક્ત જો એક જ વાર બાંધે તો સકૃદ બંધકપણામાં આવીને દોઢ પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષ જાય

(૨) **સંકલ્પ**—મોક્ષની ઇચ્છા દૃઢ થાય, મોક્ષનુ સ્વરૂપ સમજે, સંસાર પર અરુચિ થાય, અરિહંત ઉપર શ્રદ્ધા આવે. પણ હજુ સમકિત પામ્યો નથી, તે જીવ અપુનર્બંધક (મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરની નહિ બાંધનારો) થઇને પુદ્ગળ પરાવર્તનમા મોક્ષ જાય

સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ જૈન—(૧) જેની આત્મ સત્તામા જૈનનુ જૈનત્વ (કર્મને જીતવાપણુ) અને ગુણત્વ જેનામા છે તે જૈન (૨) મોક્ષ જવા માટે યોગ્ય **ગુણોનો અને ધર્મ** સાધનોનો સંગ્રહ કરતો જાય

વ્યવહાર નયથી જૈન—વ્યવહારિક જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપમા **પ્રવૃત્તિ** અને ભાવથી અપૂર્વકરણ સુધી પહોંચેલો હોય તે વ્યવહારથી જૈન કહેવાય

નોંધ—પહેલી ત્રણ નયવાળો ક્રિયાની તારતમ્યતા અને સહિત વિવિધતા સહિત સમકીતી પણ હોય અને મિથ્યાત્વી પણ હોય, ક્રિયાની અપેક્ષાએ તે વ્યવહારથી જૈન ગણાય

ૠજુસુત્ર નયથી જૈન—જૈનત્વના પરિણામમા હોય તે વખતે જૈન સમ્યકત્વના પરિણામમા, **આત્માના ઉપયોગમાં** હોય તે જૈન

શબ્દ નયથી જૈન—સમકિત સહિત સંવર નિર્જરાનુ આચરણ કરી કર્મને જીતે તે જૈન

સમભિરૂઢ નયથી જૈન:—ક્ષપક શ્રેણીથી જીન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની સન્મુખ છે ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૨

એવંભુત નયથી જૈન—ભગવાન અરિહંત અને અગાઉ કર્મોને જીતેલા હતા તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ ભગવાન

કર્મને જીતવામા ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર, પરાક્રમની જરૂર છે તેની વહેંચણી કરતા, નિગમનયમા ઉત્થાન, સંગ્રહનયમા કર્મ, વ્યવહારનયમા બળ, ૠજુસુત્ર નયમા વીર્ય, શબ્દ અને સમભિરૂઢ નયમા પુરૂષાકાર અને એવંભુત નયમા પરાક્રમ, સ્યાદ (અપેક્ષાભેદે) આવે છે, નયોનુ અવિરોધપણે સાપેક્ષ ભાવે સહકારપણુ તે સમ્યક દર્શનમા ઉપકારી છે

સાત નયથી જૈનત્વ બનાવવાના ત્રણ મુદ્દા છે (૧) જે કોઇ કરતુ હોય તેની નિંદા કરીને તેમાથી હઠાવવુ નહિ, પણ જ્ઞાન દાન અને ઉત્સાહ વધારીને તેમને આગળ ચડાવવા (૨) દરેક જીવે મોક્ષની ઇચ્છા દૃઢ કરવી, ગુણોનો તથા તેના સાધનનો સંગ્રહ કરવો, એટલે સત્સંગ અને સૂત્ર અભ્યાસ કરવો, વ્યવહારથી વિધિ મુજબ યથાશક્તિ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તપમા પ્રવૃત્તિ વધારતા જવી, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ (અરિહંત તથા સિદ્ધસ્વરૂપ) ને જાણીને તેમના ગુણો મગજમા ઉતારીને તે ગુણોને અનુભવવાનો અભ્યાસ વધારતા જવો, જેથી ઉત્થાન, કર્મ બળ,

વીર્ય અને અંશથી પુરુષાકાર સુધી તો આ પાંચમા આરામાં અત્યારે જૈનત્વ પામી શકાય. (૩) છદ્મસ્થ બાહ્ય આચરણથી પરિક્ષા કરે છે કેવળી નિશ્ચયથી અભ્યંતર ગુણો જાણે છે*

નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાથી અરિહંતનું સ્વરૂપ

નિશ્ચય અરિહંત–૧૨, ૧૩. ૧૪માં ગુણસ્થાનવાળા અને સિદ્ધ ભગવંત નિશ્ચયથી અરિહંત છે.

૧૦મા ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયે મોહની કર્મનાશ પામે તેથી ૧૨ મા ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાને મોહ (સર્વ ઘનઘાતિ કર્મના રાજા)નો સર્વથા નાશ થયેલ હોય છે એટલે કે મોહની કર્મનો અભાવ હોય છે તેના છેલ્લા સમયે બાકીના ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ ક્ષય થાય છે. ૧૩મા ગુણસ્થાનવાળા સયોગી કેવળી છે. ૧૪મા ગુણસ્થાનવાળા અયોગી કેવળી છે. તે ત્રણે ગુણસ્થાનવાળા સાકાર અરિહત છે અને સિદ્ધ ભગવાન નિરાકાર અરિહત છે

શબ્દ નયની અપેક્ષાએ તેમાંના કોઇને ભાવ દુશ્મન નથી, તેથી અરિહંત છે. તેમના ભાવોનો ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી અનુભવ કરવાથી કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, તેથી અરિહત અને સિદ્ધ દેવતત્ત્વમાં છે, કારણકે તેમના આલંબનથી અરિહતપણુ મેળવી શકાય છે. દેવતત્ત્વ તે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે.

વ્યવહાર અરિહંત–સામાન્ય રીતે સયોગી કેવળી વ્યવહાર અરિહત છે અને વિશેષ દ્રષ્ટિથી તીર્થંકર વ્યવહાર અરિહત છે, કારણકે તેઓ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે છે, જૈન શાસનના નાયક છે અને જ્યાં ધર્મનો નાશ થયો હોય અથવા કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ બધ થઇ હોય ત્યાં (તે ક્ષેત્રોમાં) ધર્મની આદિના કરનાર છે એ સ્વયં બુદ્ધ છે.

૧૨મા અને ૧૪મા ગુણસ્થાનવાળા ઉપદેશ દેતા નથી, તેથી વ્યવહારમા ઉપદેશની અપેક્ષાએ ઉપયોગમાં આવતા નથી ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય તીર્થંકર કોઇ વખતે આર્ય વ્યવહારના પણ કર્તા થાય છે પાંચ ભરત અને પાચ ઇરવત એ દશ ક્ષેત્રોમાં, વીશ ક્રોડાક્રોડ સાગરના એક કાળ ચક્રમા, ૧૮ ક્રોડાક્રોડ સાગર જેટલા કાળમા મનુષ્યની જાતિ યુગલ રૂપે રહે છે. તેઓ દસ જાતના કલ્પવૃક્ષને આધારે, ઇચ્છા મુજબ, વગર મહેનતે, સર્વ પ્રકારના મનોજ્ઞ સુખ ભોગવે છે સ્ત્રી પુરુષનુ એક જોડુ બીજા સર્વ જુગલથી સ્વતંત્ર છે તેઓ સાધારણરીતે ધર્મ અધર્મ આદિ તત્ત્વથી અજાણ અણાભોગ મિથ્યાત્વી હોય છે કલ્પવૃક્ષ નાશ પામવા માડે ત્યારે તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે.

---

*નિશ્ચયથી જોતાં જૈનપણુ સમકિતથી શરૂ થાય છે અને સિદ્ધ સ્વરૂપે પૂર્ણ થાય છે પણ જૈન ક્રિયા કરનારને છદ્મસ્થ ન કહી શકે કે આ સમકીતી છે કે નહિ, તેથી પણ વ્યવહારથી તે જૈન કહેવાય વળી સમકીની જીવ સાતે નયમા દાખલ થઇ શકે છે.

આ અવસર્પીણીના ત્રીજા આરાના છેવટના ભાગમા મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન સહિત શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકરનો જન્મ થયો ગૃહસ્થ અવસ્થામા રાજા તરીકે હતા, તેથી તેમણે કલ્પવૃક્ષોના સુકાવાથી દુ ખી થતા જુગલીયાઓને સર્વ પ્રકારની કળા, ભાષા અને વિદ્યા બતાવી અને આર્ય વ્યવહારની રચના ઉત્પન્ન થઇ, તેથી અજ્ઞાની લોકો શ્રી ઋષભદેવને એકાત દૃષ્ટિથી સૃષ્ટિકર્તા **બ્રહ્મા** માને છે

અવસર્પીણીના પાચમા આરાને અતે ભરત અને ઇરવત ક્ષેત્રોમા સર્વ વ્યવહાર નાશ પામે છે મનુષ્ય જાતિને દેવતા, શાશ્વતિ ગગા સિધુના બીલ (ભોયરા)મા લઇ જાય છે બાકી બધે સ્થળે રાત્રિના અસહ્ય ઠન્ડી અને દિવસમા અસહ્ય ગરમી પડે છે તેથી તેઓ ત્યાજ રહે છે આવી રીતે ૪૨ હજાર વર્ષ સુધી ચાલે છે

ત્યાર બાદ ઉત્સર્પીણીના બીજા આરાના પહેલા દીવસથી (અષાડ વદ એકમથી) શરૂ કરીને, પુ ષ્કર મેઘ, ક્ષીર મેઘ, ઉઘાડ, ઘૃતમેઘ, અમૃતમેઘ, ઉઘાડ, રસમેઘ દરેક સાત સાત દિવસ રાત્રિના થાય, તેના કુલ ૪૯ દિવસ થાય ત્યાર બાદ **ભાદરવા સુદ પાંચમને** દિવસે, ત્રાસ પામેલી મનુષ્ય જાતિ શાતિમા આવે, ભોયરામાથી બહાર નીકળે, મેઘોથી વનસ્પતિ ઉગે, તેના આધારે જીવન ચલાવે

આ ઉપરથી કેટલાક માને છે કે દૂર દૂરના આપણા બાપદાદા જગલી હતા, ઉત્સર્પીણીના ત્રીજા આરાની શરુઆતમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય. તે કેવળ જ્ઞાન થાય ત્યારે તીર્થની સ્થાપના કરે અને ધર્મ વ્યવહાર ચાલુ થાય આ ઉપરથી સમજ પડશે કે વ્યવહાર અરિહતની ધાર્મિક તેમજ વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ કેટલી મહત્વતા છે, તેથી અપેક્ષાભેદે વ્યવહાર અરિહત સૃષ્ટિકર્તા કહેવાય

તીર્થંકરની ઉપદેશ વાણીમા રૂપ પ્રકારની અદ્ભુત રસવાળી મહત્વતા છે જેમ પર્વત ઉપર વરસાદનુ આકર્ષણ થાય છે, જેમ પુન્યશાળીના પુન્યના ઉદયથી મનોજ્ઞ વસ્તુઓનુ તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે, તેમ તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયથી, યોગ્ય વખતે, વિસ્રસા પુદ્ગળો (આકાશમાં ઇદ્ર ધનુષ્યાદિના દ્રષ્ટાંતે) બાહ્યરિદ્ધિ રૂપે પરિણમે છે, પણ હાથમા આવતા નથી

વાણીની વિશિષ્ટતાનુ નિમિત્ત કારણ પણ તીર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય છે તીર્યચ પણ તીર્થંકરનો ઉપદેશ સમજે છે વાણી દિવ્યધ્વનિ ૐ પ્રગટ થાય છે, તેથી વેદમતવાળા માને છે કે શાસ્ત્ર અપૌરુષીક વાણીથી ઉત્પન્ન થયા છે વળી તીર્થંકરનુ મોહનીય કર્મ ક્ષય થવા નાશ થવાથી, અવેદી થવાથી, ભાવથી પુરુષવેદ નથી, તેથી પણ અપૌરુષીક છે તીર્થંકરની વાણીથી દૃઢ મિથ્યાત્વીનો પણ મદ ગળી જાય છે અને તેઓ તીર્થંમા જોડાઇ જાય છે

તીર્થંકરનો ઉપદેશ અર્થ રૂપે હોય છે એટલે શ્રોતાને સર્વ પ્રકારના ભાવ સમજાય છે અને શ્રોતાની યોગ્યતા અને કર્મ ખપાવવામા જરુરીઆત પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે તીર્થંકરના ઉપદેશ ઉપરથી ગણધર દ્વાદશાગ સૂત્રની રચના કરે છે જે પરપરાએ શાસનમા ઉપયોગમા આવે છે

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની દૃષ્ટિથી અરિહંતની હકીકત

દ્રવ્ય (સંખ્યા)થી જઘન્ય તીર્થંકર ૨૦, સામાન્ય સયોગી કેવળી બેક્રોડ, ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકર ૧૭૦, સામાન્ય સજોગી કેવળી નવક્રોડ હોય.

ક્ષેત્રથી મહાવિદેહમાં સર્વદા હોય, ભરત ઇરવત ક્ષેત્રોમાં તીર્થંકર સુખ દુઃખ કાળ અને દુઃખ સુખ કાળમાં હોય સામાન્ય કેવળી જન્મ આશ્રી અવસર્પિણીમાં સુખ દુખ કાળ અને દુખ સુખ કાળમાં હોય અને ઉત્સવર્પીણીમાં દુખ કાળમાં પણ હોય.

કાળથી મહાવિદેહમાં સર્વદા હોય, ભરત ઇરવત ક્ષેત્રોમાં, અવસર્પીણીમા તીર્થંકર ૩, ૪ આરામાં હોય. સામાન્ય કેવળી જન્મથી ૩ જા, ૪થા આરામાં અને પ્રવર્તન આશ્રી ૩, ૪, ૫ આરામા હોય અને ઉત્સર્પીણીમાં પ્રવર્તન આશ્રી ૩, ૪ આરામા હોય.

ભાવથી અરિહંત, પરિણામિક તથા ક્ષાયક ભાવમાં હોય અને વેદની–આયુષ્ય–નામ–ગોત્રની અપેક્ષાએ ઉદય ભાવમા હોય છે.

સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ, સ્વભાવ આશ્રી–અરિહંતનુ આત્મ દ્રવ્ય શુદ્ધ છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સ્થિત છે કાળથી સમયે સમયે જ્ઞેયની અપેક્ષાએ જ્ઞાન દર્શનની વર્તના થાય છે. (જ્ઞેય=સર્વ દ્રવ્ય, સર્વક્ષેત્ર, સર્વકાળ, સર્વવ્યજન અને સર્વ અર્થ પર્યાય), ભાવથી અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને અનત વીર્ય સહીત છે, એટલે અનત વીર્યની સહાયતાથી, અનત આત્મિક ગુણો સહિત, સ દેહાતીતપણે પારિણામિક ભાવથી જ્ઞાન દર્શનના શુધ્ધ ઉપયોગમાં વર્તે છે.

સામાન્ય રીતે વસ્તુ સ્વરૂપ ૨૫ દ્રષ્ટિથી થાય છે. ૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ, ૪ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ, ૨ નિશ્ચય વ્યવહાર, ૨ દ્રવ્ય–ભાવ, ૨ સામાન્ય–વિશેષ. દ્રવ્ય અને ભાવને નિક્ષેપમાં અતર્ગત કરીએ, સામાન્ય–વિશેષને વ્યવહાર અરિહતમા અતર્ગત કરીએ તો ટુક વક્તવ્યતાની અપેક્ષાએ, અરિહતનુ યદ્ કિચિત્ સ્વરૂપ અહિ પુરૂ થાય છે.

સિદ્ધ ભગવાન દેવ તત્ત્વમાં

આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર, સમકિત પ્રગટ થતુ નથી. અશુદ્ધ આત્માના વિકારી ભાવોનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી, શુધ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા પ્રવ્રતિ થઇ શકિત નથી. સિદ્ધ સ્વરૂપ તે આત્માનુ શુધ્ધ સ્વરૂપ છે પોતાનો આત્મા, સત્તાએ સિધ્ધ સ્વરૂપ સમાન છે એમ ખાત્રી થયા વગર નિશ્ચય સમકિત આવતુ નથી અને સિધ્ધ ભગવાનના સર્વ ગુણોનુ પોતાના આત્માથી–ભાવથી અનુકરણ–અનુભવ કર્યા વગર સમકિત સ્થિર થતુ નથી તેમજ ક્ષપકશ્રેણીમા પ્રવેશ થવાતુ નથી.

અરિહંતની વાણીરૂપ આગમથી સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ (પરમાત્મા દ્રવ્ય, ગુણો વગેરે) જાણીને અચક્ષુદર્શન (મન)થી કલ્પનાથી જોઈને તે પ્રમાણે પોતાના આત્માને સ્થાપીને ભાવથી અને તેટલા અંશે, અભ્યાસ મુજબ, ગુણોનો અનુભવ કરી શકાય છે આવી રીતે સમકિતની પ્રાપ્તિ, સમકિતની શુદ્ધતા અને ક્ષાયક ભાવ માટે સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ ઉપયોગી હોવાથી સિદ્ધસ્વરૂપ દેવ તત્ત્વમાં છે

અરિહંત અને સિદ્ધ, આત્મશુદ્ધિ માટે નિમિત્ત કારણ છે અને પોતાનો આત્મા ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણ નિમિત્ત કારણના સંયોગથી, કાર્યરૂપે પરિણમે છે, તેથી પોતાનો આત્મા પોતાને માટે નિશ્ચય અરિહંત છે

આ ઉપરથી જણાશે કે ધર્મરૂપી રથને અરિહંતની આજ્ઞા પાલન રૂપી વ્યવહાર ચક્ર અને સિદ્ધ સ્વરૂપ સમાન નિજ આત્માની શુદ્ધિ કરવા રૂપી નિશ્ચય ચક્ર એ બે ચક્ર (પૈડા) સાથોસાથ છે અને તે બે પૈડા વગર મોક્ષ ઠાર (કેવળ જ્ઞાન) સુધી સારથી (આત્મા) પહોંચી શકે નહિ તે રથ ૧૮૦૦૦ શીળ રૂપી અંગ (વિભાગ)થી બનેલો છે અને રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગ રૂપી બે અશ્વ સીધે રસ્તે લઈ જાય છે

અરિહંતને હજી સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવું છે, છતાં પંચ પરમેષ્ઠિમાં અરિહંત નામ સંજ્ઞા પહેલી આવે છે તે એમ બતાવે છે કે વ્યવહાર વગર નિશ્ચય માર્ગ પ્રાપ્ત થતો નથી અને વ્યવહાર માર્ગ સ્થાપનાર જગત ગુરૂ, શ્રી અરિહંત છે તેમ હોવા છતાં સિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિ ઓછી થતી નથી કારણ કે સિદ્ધ ભગવાન પહેલા અરિહંત થઈ ચુકયા છે, વળી ભૂતકાળનું વર્તમાનમાં આરોપણ કરવાથી અરિહંત પણ કહેવાય છે અને આઠે કર્મને હણ્યા હોવાથી અરિહંત કહેવાય એટલે તે અપેક્ષાથી અરિહંત હોવા ઉપરાંત વિશેષ પદમાં સિદ્ધ નામ સંજ્ઞા આવે છે

દેવ તત્ત્વમાં સિદ્ધ પદનું મહત્વ જોયું તેથી સિદ્ધસ્વરૂપ કંઈક વિશેષતાથી સમકિત પામવા તથા આત્માની શુદ્ધિ માટે, ભક્તિથી વિધિથી જાણવું જોઈએ

૧ અહો! સર્વજ્ઞ નિરંજન દેવ! છદ્મસ્થ અવસ્થામાં, વિકારોને દૂર કરીને, સ્વાનુભાવ રૂપ જ્ઞાન સમાધિથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરીને, કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ (ખુલ્લું) કર્યું છે તેથી આપ સર્વજ્ઞ, ત્રિકાળજ્ઞ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, અમળ જ્ઞાનસ્વરૂપ, પરમજ્ઞાન—જ્યોતિસ્વરૂપ, સંપૂર્ણ જ્ઞાની—જ્ઞાતા—જ્ઞાયક, અનંત જ્ઞાની થયા છો, ચેતનનું ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ સ્વરૂપ પામ્યા છો, લોક અલોકના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને જાણો છો, સમસ્ત જ્ઞેય (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવ, ભવ અને પર્યાયો)ના આકારોના પ્રતિબિંબ સ્થાન છો સ્વપર પ્રકાશક શુધ્ધ સ્વરૂપ છો અને તે સર્વ એકી સાથે એક જ સમયમાં જાણો છો કર્મરૂપી આવરણનો બીલકુલ અંશ ન હોવાથી, છદ્મસ્થની પેઠે જાણવા માટે ક્રમશ ઉપયોગ મુકી જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી

૨ અહો, સર્વદર્શી પ્રભુ! સંપૂર્ણ વિકલ્પોથી શુન્ય નિજ શુધ્ધ આત્માનું અવલોકન જે પહેલા કર્યું હતું તેથી દર્શનાવરણીય કર્મ નાશ કરીને કેવળ દર્શન પ્રગટ કર્યું હતું તેથી એકી વખતે લોક અલોકના સર્વ પદાર્થોને દેખો છો

૩. રાગદ્વેષ વગેરે પુદ્ગળ જનીત સુખ દુઃખ વિભાવોને દૂર કરી, અતીન્દ્રિય, આત્મસુખનો, એક દેશથી અનુભવ પહેલાં કર્યો હતો તેના ફળ રૂપે, વેદનીય કર્મનો નાશ કરી, અવ્યાબાધ (બાધા પીડા વગરનુ) અનત આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત (પ્રગટ) કર્યુ છે, તેથી આપ અનંત, અક્ષય, નિરોગી, નિરૂપદ્રવી, નિરાકુળ (આકુળતા વગરનુ), નિરૂપાધી (સર્વ ઉપાધી રહિત) અનેન્દ્રીય (ઇદ્રિઓની જરૂર વગરનું) અનુપમ (જેને માટે સસારના કોઇપણ સુખની ઉપમા નથી) સ્વ અનુભવ ગમ્ય, અનત સમતા સ્વરૂપ, નિર્વિકારી, પુદગળાતીત (પૌદ્ગલીકે કોઇપણ વસ્તુના સબધ રહિત), નિરાલબી (સ્વતત્ર), અખડ, સતત, જ્ઞાનાનદ સુખમા સદાને માટે લીન છો આપ, સ્વય, આનદ, મદીર, આનદઘન, પરમાનદ સ્વરૂપ છો

૪. અહો ગુણનિધાન પરમાત્મા! પૂર્વે તપાદિ ક્રિયા અવસ્થામાં, આપે એવી ભાવના ભાવી હતી કે, "નિજ આત્મા કેવળાદિ અનત ગુણોનુ સ્થાન છે તેનુ શુધ્ધ સ્વરૂપ પ્રયત્નથી મેળવી શકાય છે, શુદ્ધ સ્વભાવે આત્મા રત્નત્રય સ્વરૂપ છે" એવી રૂચી રૂપી નિશ્ચય સમકિતના પ્રભાવથી આપે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ કર્યુ હતુ કે જેથી જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવાદિ આપના જ્ઞાન દર્શનના વિષયમા છે તેમાં સદેહાતીતપણુ છે એટલે જે પદાર્થ જે સ્વરૂપમા છે તેથી વિપરીત આગ્રહ રૂપી પરિણામ કદી થતુ નથી અને અપના અનત ગુણો પ્રકટ હોવાથી, તેમા રમણતા કરવાથી, આપ પરમ શાત સ્વભાવી છો નિષ્ક્રિય અને નિષ્કષાયી હોવાથી અહિસા સ્વરૂપ છો, શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવથી મિથ્યા ભાવરહિત સત્ય સ્વરૂપ છોં, અણાશ્રવી હોવાથી અચોર્ય સ્વરૂપ છો, શુધ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગરૂપી જોટામા લીન હોવાથી બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ છો નિર્મમત્વી અને દ્રવ્યભાવ કર્મ, નોકર્મ વગેરે પરિગ્રહ રહિત હોવાથી નિષ્પરીગ્રહ સ્વરૂપ છો અકોહે, અમાણે, અમાયાએ, અલોહે હોવાથી સમતા સ્વરૂપ છો, હાસ્ય રહિત હોવાથી ગભીર છો, રતિ–અરતિ જુગુપ્સાનો ક્ષય થવાથી આત્મામા લીન છો, અશોક અને નિર્ભય છો, અવેદી છો, અદ્વેષી, નિર્મોહી નિષ્કલક, નિર્દ્વદ (સકલ્પ વિકલ્પ રહિત) અપરિમાણ [અનત ગુણધારક] અક્ષોભ. પારગત, નષ્ટતૃષ્ણા, નિર્લેપ, અલેશી અવિકારી પરમ પવિત્ર સ્વરૂપ છો

૫. આયુષ્ય કર્મનો નાશ કરવાથી આપ અક્ષય, અજર. અમર, અપુનર્જન્મ શાશ્વત, નિત્ય સિદ્ધ સ્વરૂપ છો.

૬ નામ કર્મનો ક્ષય કરવાથી ગતિરહિત, જાતિરહિત, અશરીરી, અનીન્દ્રિય, અરોગી અવર્ણે અગધે, અરસે, અફાસે, અમૂર્ત, નિરાલબી, અભાષક, નિરજન, નિરાકાર, અરૂપી, અલિગ, ધ્રુવ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અસખ્ય પ્રદેશ ઘનીકૃત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છો સિદ્ધક્ષેત્રમાં શુદ્ધ આત્મપ્રદેશના ઘન સ્વરૂપે આપની અમૂર્ત અવગાહના હોવા છતા કોઇને સકોચ કે બાધા પીડા થતી નથી

૭ ગોત્ર કર્મનો ક્ષય થવાથી, અગુરૂ લઘુ ગુણ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેથી આપ નિરાલબ, સ્થિર, અકપ, નિરૂપમ, અતુલ્ય, નિશ્ચળ આત્મ સ્વરૂપમા સ્થિત છો

૮ પહેલા આપને અત્યંત ઘોર પરિષહ ઉપસર્ગ વખતે નિરંજન પરમાત્માના ધ્યાનમા ધૈર્યથી અડોલ રહ્યા હતા તેના ફળ રૂપે, અંતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી, અનંત પદાર્થોના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા ખેદ (થાક) ના અભાવરૂપ લક્ષણ સહિત અનંત વીર્ય ગુણ પ્રાપ્ત કરેલ છે, પણ ચારિત્રનુ કંઇ કાર્ય કરવાનુ ન હોવાથી આ વીર્ય અકરણ વીર્ય છે

સિદ્ધ ભગવાનના અનંત ગુણો મુખ્ય આઠ વિભાગમાં સમાઇ જાય છે અને તે આઠ ગુણ આત્મરમણતારૂપ એક ગુણમાં સમાઈ જાય છે.

અવ્યાબાધ સુખ, અક્ષયપણુ, અરૂપીપણુ અને અગુરુલઘુપણુ—એ ચાર, શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યના પર્યાય સ્વરૂપે છે તેમા અગુરુ લઘુપર્યાયમા છ પ્રકારે હાનીવૃધ્ધિ થવાથી અનિત્ય છે, બાકીના ત્રણ પર્યાય નિત્ય છે, અનંત આત્મિક શક્તિ જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા સહાયક છે અને ક્ષાયક સમકિત નિસંદેહ સ્વરૂપે સમયે સમયે તે ઉપયોગમા સહચારી છે, એટલે શક્તિ અને સમકિત, જ્ઞાન દર્શનમા ઉપર પ્રમાણે અંતર્ગત થઇ જાય છે

અનંત ગુણો પરમ શાંત સ્વભાવ આત્મરમણતામા અંતર્ગત થઇ જાય છે જ્ઞાન અને દર્શન—એ બે લક્ષણ ચેતનાના છે અથવા દર્શન તે અણાકાર ઉપયોગ અને જ્ઞાન તે આકાર જ્ઞાન ઉપયોગ અને ચેતના તે જ્ઞાન અને દર્શનથી પરિણમન કરનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ કે જેના અસંખ્ય પ્રદેશ જ્ઞાન ઘન રૂપે થઇ રહેલ છે

આવી રીતે સિધ્ધ ભગવાનના અનંત ગુણો એક આત્મામા અભેદ સ્વરૂપે છે એવી રીત ગુણોનુ એકત્વ એકાકારપણુ, અભેદ સ્વરૂપ સમજાય છે

અગુરૂલઘુ શબ્દની સમજણ—અગુરુલઘુ ગુણથી આત્મા ભારે નથી કે જેથી નીચે ઉતરી પડે અને હળવો નથી કે જેથી રૂના તાંતણાની માફક વાયુથી આમ તેમ ઉડી જાય સિધ્ધ ભગવાન સ્થિર છે અગુરુ લઘુ પર્યાય દ્વારા અનંત ગુણોમા, સમય સમય ઉત્પાદ વ્યય રૂપ હાનિવૃદ્ધિ થાય છે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક જ્ઞાન ઘનને અરૂપી અરિસાની ઉપમા આપીએ તો લોકના સર્વ દ્રવ્યો સર્વ પર્યાયો અને અલોકના આકાશ અને તેના પર્યાયોના અરૂપી પ્રતિબિંબ પડે છે, રૂપી અરિસામા રૂપી પ્રતિબિંબ પડે, અરૂપી અરિસામા અરૂપી પ્રતિબિંબ પડે

જાણવા તથા દેખવાના પદાર્થોમા સમયે સમયે ફેરફાર થાય છે, તેથી આ પ્રતિબિંબોમા (અગુરુ લઘુ પર્યાયોમા) સમયે સમયે ફેરફાર થાય છે તે હાનિવૃદ્ધિ કહેવાય છે અથવા બીજી રીત જ્ઞાન દર્શનના વિષયના પર્યાયોમા ફેરફાર થાય છે તે ફેરફાર સમયે સમયે થાય છે, ફેરફારમા નવાજુની થાય છે, એટલે નવો પર્યાય ઉપજે અને જુનો પર્યાય નાશ પામે તેથી ઉત્પાદ—વ્યય કહેવાય અને દ્રવ્ય અને ગુણ કાયમ રહે તે ધ્રુવ કહેવાય દરેક દ્રવ્ય અને ગુણમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપણુ હોય છે

નોંધ:—અરિહંત અને સિદ્ધમા જેવો અરૂપી પ્રતિબિંબ રૂપે પડે છે તે સમજણ માટે અર્થકારોએ લખેલ છે સૂત્રમા પ્રતિબિંબ નથી માટે પ્રતિબિંબના કથન આવ્યો તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય સમજવું

ઉપર કહેલ ફેરફાર છ પ્રકારનો થાય છે-(૧) સખ્યાત ગુણો, (૨) અસખ્યાત ગુણો, (૩) અનત ગુણો, (૪) સખ્યાતમે ભાગે, (૫) અસખ્યાતમે ભાગે, (૬) અનતમે ભાગે તે ૬ × ૨ (હાનિ અને વૃદ્ધિ)=૧૨ સમયે સમયે કાં તો વૃદ્ધિ થાય તેથી તે ષડ ગુણ હાનિ કે વૃદ્ધિ ગણાય છે. અગુરૂલઘુ પર્યાયના અસ્તિત્વથી દરેક દ્રવ્ય અને દરેક શક્તિ અથવા ગુણ પોતપોતાના સ્વભાવમાં રહે છે એટલે જીવ મટી અજીવ થતો નથી અજીવ મટી જીવ થતો નથી ધર્માસ્તિકાય નાશ પામી આકાશાસ્તિકાય રૂપે પરિણમતો નથી એમ બધા દ્રવ્યોનુ સમજવુ તેમજ જ્ઞાન મટી દર્શન થતુ નથી દર્શન મટી જ્ઞાન થતુ નથી એમ બધા ગુણો આશ્રી સમજવુ

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની દ્રષ્ટિથી સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ

દ્રવ્ય દ્રષ્ટિથી વિવેચન-(૧) દ્રવ્યથી એક-સર્વ સિદ્ધ ભગવાન એક સિદ્ધ નામ સજ્ઞાથી બોલાય છે, તેથી સગ્રહનયથી એક (૨) દ્રવ્યથી અસખ્ય-દરેક સિદ્ધ ભગવાનનુ આત્મ દ્રવ્ય અસખ્ય પ્રદેશોનુ છે તે સામાન્ય સત્તા પણ સગ્રહનયની છે (૨) દ્રવ્યથીઅનત-સર્વ સિદ્ધ ભગવાનની સખ્યા અનત છે, એટલે **અનંતા** આત્મા (આત્મદ્રવ્ય, પરમાત્મા) **સિદ્ધ** સ્વરૂપે છે.

ક્ષેત્રથી-(૧) વ્યકિતગત અવગાહના ચરમ શરીરની અવગાહનાથી ૨/૩ તે, જઘન્ય એક હાથ અને આઠ આગળ, મધ્યમ ચાર હાથ અને સોળ આંગળ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ

(૨) સર્વ સિદ્ધ આશ્રી ક્ષેત્ર એટલે સર્વસિદ્ધ સિદ્ધ ક્ષેત્રમા છે સિદ્ધક્ષેત્ર ૪૫ લાખ જોજન લાબુ, ૪૫ લાખ જોજન પહોળુ અને ૧/૬ ગાઉ (૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આગળ) ઉચાઇમા છે તે લોકના અતમા ઉંચામાં ઉચુ છે મુકિત શિલા અને સિદ્ધ ક્ષેત્રનુ અંતર "એક જોજનમા ૧/૬ ગાઉ ઓછુ" એટલુ છે સિદ્ધ ભગવાનને આધારની જરૂર નથી.

(૩) વ્યવહારથી સિધ્ધ ભગવાન અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશરૂપી ક્ષેત્રમા છે

(૪) નિશ્ચયથી (સ્વક્ષેત્ર આશ્રી) સિદ્ધ ભગવાન નિજ આત્મિક અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રના અવગાહક છે

કાળથી (૧) એક સિદ્ધ આશ્રી આદિ છે, પણ અંત નથી, (૨) સર્વ સિદ્ધ આશ્રી આદિ નથી તેમ અત પણ નથી, (૩) સ્વકાળથી, સમસ્ત લોક અલોકમા પ્રતિ સમય થતી ઉત્પાદન અને વ્યયની વર્તનાના જ્ઞાતા તથા દ્રષ્ટા છે

ભાવથી—સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક ભાવ છે ક્ષાયકભાવ તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિકસમકિત, સિદ્ધ ભગવાનના એકેક આત્મ પ્રદેશમા અનત અનત ગુણ પ્રગટ થયેલ છે, એકેક ગુણમા અનતાનત પર્યાયોની ત્રીકાલીક વર્તના છે, એકેક પર્યાયમા અપેક્ષા પૂર્વક અનતાનત ધર્મ પ્રગટે છે*

---

*એક જ્ઞાન પર્યાયમા અનતાનત જ્ઞેયો જાણવામા આવે, એક સમયે અનતાનત ગુણ પર્યાયો (અભેદ સ્વરૂપે એક પર્યાયરૂપે) પ્રવર્તે. આ અપેક્ષાથી એકેક પર્યાયમા અનતાનત ધર્મ પ્રગટે.

પારિણામિક ભાવથી સિદ્ધ ભગવાન પોતપોતાના ગુણ પર્યાયમા પરિણમે છે દરેક સમયે અનંતાનંત ગુણ પર્યાયો પ્રવર્તે છે પણ એક સમયમા એક ગુણનો એકજ પર્યાય પ્રવર્તે છે

સિદ્ધ ભગવાનમાં ષટ કારકનુ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

૧. કર્તા—સિદ્ધ ભગવાન પોતાના ગુણોના પોતે જ કર્તા છે ગુણો ઉપરનુ કર્મ આવરણ નાશ કરી, ગુણોને પોતે જ પ્રગટ કર્યા છે, પોતાની વીર્ય શક્તિથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉપયોગ કર્તા પોતે જ છે

૨. કર્મ—(૧) અહી કર્મ આવરણના અર્થમા નથી, પણ કર્તા હોય ત્યા કામ કરનુ હોય તે કર્મ ગુણો તે કરેલુ કામ. ગુણોને પોતેજ કર્યા છે (૨) સર્વ આવરણ કર્મો તથા વિભાવ પર્યાયોનો નાશ તે અપાદાન કર્મ, એટલે વિભાવ પર્યાયોનો નાશ અને સ્વભાવ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ એ કામ પોતેજ કર્યુ છે

૩. કાર્ય—ગુણો ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા પોતે જ કરી છે, (૧) કર્મ આવરણ નાશ કરવાની ક્રિયા પોતે જ કરી હતી, (૨) ગુણ દ્વારા ગુણને યોગ્ય કાર્ય પોતે કરે છે જેમક જ્ઞાનથી અનંત પદાર્થોને જાણવાનુ કાર્ય કરે છે, દર્શનથી અનંત પદાર્થોને દેખવાનુ કાર્ય કરે છે આત્મ ગુણોથી આત્મ ગુણોમા રમણતા કરવાનુ કાર્ય કરે છે, અનંત વીર્ય શક્તિથી અનંત ગુણોમા સહાયકતા રૂપી કાર્ય કરે છે

૪. કારણ—(૧) નિમિત્ત કારણ વ્યવહાર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના નિમિત્તથી ગુણો પ્રગટ થાય છે (૨) ઉપાદાન કારણ સત્તામા રહેલ ગુણો (નિમિત્ત અને પ્રયત્નથી) પ્રગટ થાય છે કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે તે ઉપાદાન કારણ, તે નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર. (૩) પોતાની કરણ શક્તિ (વીર્ય શક્તિ)થી ગુણો પ્રગટ થયા છે અને તે ગુણોનો ઉપયોગ પણ પોતાની શક્તિથી થાય છે

૫ સંપ્રદાન—પોતાનુ સ્વરૂપ પોતાને જ દીએ તે સંપ્રદાન સમય સમયમા, પોતાના જ્ઞાનથી પોતે પોતાને તથા પોતાના ગુણોના ઉત્પાદન-વ્યય રૂપ પર્યાયોને પોતે જ જાણે છે અને તેવી જ રીતે દર્શનથી દેખે છે, આત્મસ્વભાવથી પોતાના ગુણોથી પોતાના નિજ સ્વરૂપમા લીન રહે છે, પોતાના વીર્યથી પોતાના જ અભિનવ ગુણ-પર્યાયોમા સહાયકતા થાય છે

૬. આધાર—સર્વ ગુણોનો આધાર સિદ્ધ ભગવાનનો આત્મ દ્રવ્ય (અસંખ્યાત પ્રદેશો) છે

નયવાદ:—જીવ આશ્રી નયવાદમા વ્યવહારથી સિદ્ધ ભગવાનનુ સ્થાન એવભૂત નયમા છે, નિશ્ચયથી ફક્ત સિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપને નયવાદમા ઉતારીને જોઈએ તો—(૧) નિગમનય સામાન્યથી નિરાવરણ શુદ્ધ ચેતના અને વિશેષથી જીવનો સિદ્ધ પર્યાય બતાવે છે (૨) સંગ્રહનય કર્મ રહિત શુદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશ બતાવે છે (૩) વ્યવહાર નયથી સિદ્ધ ભગવાન સર્વ દ્રવ્યોના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ ભાવોને જાણે છે અને દેખે છે (૪) ઋજુ સુત્રનય પારિણામિક ભાવ (શુદ્ધ ઉપયોગમા પારિણામિક)

બતાવે છે. (૫) શબ્દ નય, ક્ષાયક સમકિત બતાવે છે. (૬) સમભિરૂઢનય અનંત જ્ઞાન, દર્શન, આત્મરમણતા અને વીર્ય બતાવે છે. (૭) એવભૂતનય આઠ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી અરૂપી અગુરૂ લઘુ પર્યાય અને અનંત શકિત સહિત અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, **અનંત ગુણોના સ્વભાવથી** લીનપણુ બતાવે છે.

કેવળજ્ઞાન

અરિહંત અને સિદ્ધ એ બંને દેવતત્ત્વમાં કેવળજ્ઞાન સરખું છે. તે બનેના જ્ઞાનમાં બીલકુલ અંશ માત્ર પણ ફરક નથી તેમના પોતાના અને બીજાના સુખનુ કારણ કેવળજ્ઞાન છે, માટે તેની કંઇક વિશેષ હકીકત જાણવી જોઇએ અરિહંત ઉપદેશ આપે છે તેથી તેમનુ કેવળ જ્ઞાન બીજાના સુખનુ નિમિત્ત કારણ છે

તે જ્ઞાન આત્મ પ્રદેશોના સ્વભાવથીજ પ્રકાશે છે, તેથી શુદ્ધ નિશ્ચય આત્મધર્મ છે તે ક્ષાયક ભાવનુ છે, તેથી નિત્ય છે અને તેનો પ્રયત્નથી ઉપયોગ કરવો પડતો નથી કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ સર્વથા નાશ પામવાથી કંઇ વિઘ્ન આવતુ નથી અને અંતરાય કર્મનુ આવરણ સર્વથા નાશ પામવાથી મહેનત (ખેદ, થાક) લાગતા નથી, તેથી ઉપયોગ સતત્ છે,

ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં ઉપયોગ જોડીએ (લગાવીએ) એટલે લક્ષ (ધ્યાન રાખીએ ત્યારે જ અને જેટલા જ્ઞેયમાં ધ્યાન દઇએ તેટલા જ પદાર્થમા જાણપણુ થાય છે. ત્યારે કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ સતત્ છે તેમ જ સર્વ જ્ઞેયો એકી સાથે જણાય છે

અરિહંત સર્વ પ્રવૃત્તિ કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગથી જ કરે છે. સાદિ સાત પર્યાયો કેવળજ્ઞાનમાં સાતિ સાંતપણે પ્રતિભાસિત થાય છે: અનાદિ અનંત જ્ઞેય પદાર્થો અનાદિ અનંતપણે કેવળજ્ઞાનમા પ્રતિભાસિત થાય છે અલોકના અનંતા અનંત આકાશનો અનંતપણે પ્રતિભાસ થાય છે.

જ્ઞેય અનંત છે તો જ્ઞાન પણ અનંત છે. કાળથી આદિ અને અંત વગરની દ્રવ્યથી અનંત વસ્તુઓનો તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થવાથી, સર્વ વસ્તુ નિયત મર્યાદામાં આવી જતી નથી. જ્ઞેયનુ અનાદિપણું જ્ઞાનમાં અનાદિ અનંતપણે સદાકાળ પ્રતિભાસવાથી કેવળજ્ઞાની કહેવાય છે.

અનાદિ વસ્તુ સાદિપણે પ્રતિભાસે તો વસ્તુ અનાદિ ઠરે નહિ તેમજ કેવળજ્ઞાન યથાર્થ ન ઠરે વસ્તુનો સર્વથા અંત માનીએ તો આટલા અનંત ભૂતકાળમા અંત આવી ગયો હોત અને સર્વ શુન્ય હોત. પણ હજી સુધી અંત આવ્યો નથી એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે કદી અંત આવવાનો નથી અને જો આદિ માનીએ તો શુન્યમાંથી વસ્તુ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્પત્તિ અને નાશ વસ્તુ (દ્રવ્ય) ના પર્યાયોનો હોય છે, દ્રવ્યનો નહિ, દ્રવ્ય પોતાના દરેક પર્યાયોમા મોજુદ (ધ્રુવ નિત્ય) હોય છે અવસ્તુમાથી વસ્તુ થતી નથી વસ્તુમાથી અવસ્તુ

થતી નથી ગુણ પર્યાયોનો સમુહ તે દ્રવ્ય દ્રવ્યોનો સમુહ તે જગત્ [લોક] અલોકમા ફક્ત એકજ આકાશ દ્રવ્ય છે વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણ કાળના પર્યાયો સહિત સર્વ દ્રવ્યને એકીસમયે જાણે તે કેવળજ્ઞાન છે,

છદ્મસ્થ એક ઠેકાણે ઉપયોગ રાખે ત્યારે બીજા પદાર્થોનુ ભાન ભૂલે છે, ત્યારે કેવળજ્ઞાની સદા એકી સાથે સર્વ પદાર્થોના ઉપયોગમા રહે છે

અરિસામા—રૂપી પદાર્થનો ભાસ થાય છે, ત્યારે તે પદાર્થ અરિસામા પેસી જતુ નથી, પણ વિસ્રસા પુદ્ગળો પદાર્થના રૂપે અરિસામા પરિણમે છે તેવી રીતે કેવળ જ્ઞાનીને વસ્તુ જાણવા માટે સર્વ વ્યાપક થવુ પડતુ નથી તેમજ સર્વ વસ્તુ કેવળીની અંદર આવીને પેસી જતી નથી, પણ રૂપી તેમજ અરૂપી સર્વ દ્રવ્યનો કેવળજ્ઞાનમા અગુરૂ-લઘુ-અરૂપી પર્યાય તરીકે પ્રતિભાસ થાય છે

કેવળજ્ઞાનથી જાણીને વચન વર્ગણા યોગ્ય પદાર્થનુ સ્વરૂપ કેવળી ભગવાન વાણીથી પ્રરૂપે છે અને કેવળીની વાણી દ્રવ્ય શ્રુતજ્ઞાન * છે, કેવળજ્ઞાની સર્વ પદાર્થોને સાક્ષાત્ સપૂર્ણ રીતે યથાતથ્ય જાણે છે તે સર્વ વચન વર્ગણામા મળી શકાતુ નથી, તેથી કેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સરખા નથી શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોને દેશથી પરોક્ષ રીતે અને કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અસ્પષ્ટ રીતે જાણે છે

કેવળ જ્ઞાનમા મનની વિચારવાની જરૂર રહેતી નથી, તેથી તે જ્ઞાન **કલ્પનાતીત તથા નિર્વિકલ્પ** [સકલ્પ વિકલ્પ રહિત] છે તેની બરોબરી કરનાર કાઇ બીજુ જ્ઞાન ન હોવાથી **એક** છે, અનત વિષયક હોવાથી **અનંત** છે, સ્વયમેવ સમ્યક, સત્ય, શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી **સદેહ રહિત** છે પદાર્થની સર્વ અશોથી વિશેષ રીતે વ્યક્તતા બતાવનાર હોવાથી **સાકાર ઉપયોગ** વાળુ જ્ઞાન છે, શુદ્ધ આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી **સુખ** રૂપ છે, સર્વ પ્રકાશક હોવાથી **પરમજ્યોતિ** છે, સમગ્ર જ્ઞેયોના આકારોનુ પ્રતિબિબ સ્થાન છે, અક્ષય જ્ઞાનાત્મ સ્વરૂપ હોવાથી **સર્વદોદીત** જ્ઞાન છે, બીજા ચાર જ્ઞાનમાના કોઇપણ જ્ઞાનદ્વારા કેવળજ્ઞાનની કલ્પના થઇ શકતી નથી તે નીચેની હકીકત ઉપરથી જણાશે

જઘન્ય અનત ને ત્રણવાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવુ, તેમા સિદ્ધ જીવ, નિગોદરાશિ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ, પુદ્ગળરાશિ, ત્રણ કાળના સમય, અને અલોક આકાશ એ છ રાશિઓ મેળવવી, પછી જે રાશિ આવે તેને ફરી ત્રણવાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવી તેમા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના

---

* કેવળીની વાણી વચન વર્ગણાના પુદ્ગળથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે પણ તે ભાવસૂચક છે અને ગ્રહણ કરનાર મતિથી ભાવશ્રુતરૂપે પરિણમાવે છે તેથી તે વાણી ભાવ શ્રુત ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તે પણ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય

અગુરૂ લઘુ ગુણના અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો મેળવીને જે રાશિ આવે તેને ફરી ત્રણ વાર વર્ગિત સવર્ગિત કરીને તેને કેવળજ્ઞાનમાંથી ઘટાવે અને ફરી શેષ કેવળજ્ઞાનમાં મેળવે, તેથી તે રાશિ આવે તે કેવળ જ્ઞાન પ્રમાણ થાય. ઘટાવવુ અને ફરી મેળવવાનું કહ્યુ તેનો અર્થ એટલોજ કે એવડી મોટી રાશિ પણ કેવળજ્ઞાન પ્રમાણથી ઓછી છે, કારણ કે ઓછી સખ્યા હોય તે વધારે મોટી સખ્યામાંથી બાદ કરી શકાય

વર્ગિત સવર્ગિતનુ દૃષ્ટાંત—"૨" ને ત્રણ વાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવા છે— ૨ × ૨ = ૪ એક વાર, ૪ × ૪ × ૪ × ૪ = ૨૫૬ બે વાર, જે રાશિ [૨૫૬] આવી તેને ૨૫૬ થી ૨૫૬ વાર ગુણવાથી ૬૧૭ આકડા હારબધ મુકીને ગણવા માડીએ ને જે સખ્યા થાય તે "૨" ને ત્રણ વાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવાથી થાય ત્યારે અનતનો વર્ગિત સવર્ગિત કરવાથી જે સખ્યા આવે તે છદ્મસ્થની કલ્પના બહારનો વિષય છે તેના કરતા પણ કેવળજ્ઞાન પ્રમાણ વધારે છે માટે કુવાના દેડકાએ સમુદ્રનુ માપ કાઢવા જવુ નહિ

કુતર્કથી કેવળજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનની આસાતના કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ મોહનીય સહિત ૭–૮ કર્મનો બંધ થાય છે. માટે મુમુક્ષુ ભવ્ય જીવે વિચાર કરી સમ્યગ્ દર્શનમાં પરાક્રમ કેળવવું.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ અને મતભેદ

આત્માના એક ચેતના ગુણના બે ઉપયોગ છે. જ્ઞાન અને દર્શન એટલે આત્મા અને ચેતના દ્વારા તે બને ઉપયોગ એકત્વ [અભેદ] સ્વરુપે છે ચેતનાના જ્ઞાન અને દર્શન એવાં બે પર્યાય છે, તેથી જ્ઞાન [ચેતના] નો બે પ્રકારે ઉપયોગ થવો જોઇએ.

કેવળજ્ઞાની અને છદ્મસ્થના ઉપયોગની રીત એક સરખી નથી. કેવળજ્ઞાની, જ્ઞાનથી સર્વ દ્રવ્યોને વિશેષ સ્વરૂપ આકાર (ભેદ) સહિત જાણે છે અને દર્શનથી ભેદરહિત નિરાકાર સ્વરૂપે જુએ છે. એક સમયે જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને બીજે સમયે દર્શનનો ઉપયોગ એમ સતત ઉપયોગ ચાલ્યા જ કરે છે અને સમય એટલો બધો સૂક્ષ્મ અવિભાગી કાળ છે કે એક આખના પલકારામા અસખ્ય સમય વીતી જાય છે, તેથી કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગનુ અનુકરણ છદ્મસ્થથી થઈ શકતુ નથી.

જ્ઞાન દર્શનનો ભેદ છદ્મસ્થ દ્રષ્ટિએ બતાવી શકાય છે તે આ પ્રમાણે—એક ફોટામાં ઘણા માણસની આકૃતિ જોઇ તે દર્શન, તેમાં કોની કોની આકૃતિ છે તે ભેદ સહિત જાણવુ તે જ્ઞાન, સર્વ જીવની સામાન્ય સત્તા (અસખ્ય પ્રદેશ) જોવી તે દર્શન, તે જીવોને મનુષ્ય, દેવ વગેરે પર્યાયમા જીવો તરીકે જાણવા તે જ્ઞાન, મનુષ્યોના સમુહમા મનુષ્યત્વ સામાન્ય સત્તા દર્શનનો વિષય છે, દરેક મનુષ્યને રગ, આકૃતિ, વગેરે ભેદથી ઓળખવો તે જ્ઞાન લોકના દ્રવ્યની સામાન્ય સત્તા (દ્રવ્યત્વ) જોવી તે દર્શન, જીવ પુદ્ગળ, ધર્માસ્તિકાય વગેરે ભેદથી જાણવા તે જ્ઞાન. દૂરથી ઝાડ જેવુ કઇંક જોવુ તે દર્શન, ઝાડ તરીકે ઓળખવુ તે જ્ઞાન

કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના ઉપયોગ સબંધી બે મત છે એક સુત્રકારનો મત અને બીજો તાર્કિકમત.

સુત્રકારનો મત: જે સમયે કેવળી ભગવાન જાણે છે તે સમયે દેખતા નથી અને જે સમયે દેખે છે તે સમયે જાણતા નથી એટલે એક સમયે કેવળ જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને બીજે સમયે કેવળ દર્શનનો ઉપયોગ. શુદ્ધ ચેતના એ શુદ્ધ આત્માના અનત ગુણો માહેલો એક ગુણ છે, તે ગુણના બે ઉપયોગ રૂપી બે પર્યાયો છે દરેક ગુણને એક સમયે એકજ પર્યાય હોય છે તેથી ચેતનાને પણ એક સમયે એક પર્યાય હોય તેથી એક સમયે સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોને એકીસાથે કેવળજ્ઞાન ઉપયોગ પર્યાયથી જાણે અને બીજે સમયે સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોને એકી સાથી કેવળ દર્શન ઉપયોગ પર્યાયથી દેખે, એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય. જ્યારે એક ઉપયોગ પ્રવર્તતો હોય, ત્યારે બીજો ઉપયોગ ગૌણતામા રહે છે પણ નાશ થતો નથી વળી દરેક દ્રવ્ય તથા પર્યાયને જાણવુ પણ જોઇએ અને દેખવુ પણ જોઇએ તેથી બે ઉપયોગવાળી ચેતના યથા યોગ્ય રીતે તેવા ઉપયોગમા પરિણમે છે

તાર્કિક મત: આ મતની આદિમા સિદ્ધસેન દીવાકર ગણાય છે—બારમા ગુણ સ્થાનના અત સમયમા જ્ઞાનાવરણી તથા દર્શનાવરણીય બન્ને એકીસાથે નાશ પામે છે તેથી બન્ને પ્રગટ ગુણ એકી સાથે કામ કરવા જોઇએ જ્યારે જ્ઞાન કામ કરે ત્યારે દર્શન પણ પ્રગટ હોવાથી તેનુ કામ કરેજ, એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય તે છદ્મસ્થને લાગુ થાય પણ કેવળીને લાગુ ન થાય કેવળીને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ યુગવત્ હોય છે આના સમર્થનમાં બીજો તાર્કિકમત (શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ) એમ કહે છે કે જ સમય જાણઇ ત સમય ન પાસઇ એનો અર્થ એમ છે કે જે આત્મભાવ (સમય) જાણવાનુ કામ કહે છે તે દેખવાનુ કામ કરે નહિ, આવો અર્થ કરવાથી એક સમયમા બે ઉપયોગ નિષેધ થતા નથી ત્યારે ત્રીજો તાર્કિક મત (શ્રી કેશવલાલજી મહારાજ) એમ કહે છે કે જે સમયે જાણે તે સમયે ન દેખે અને જે સમયે દેખે તે સમયે ન જાણે એ વ્યવહાર કથન છે પણ નિશ્ચયથી કેવળી એકી સમયે સર્વ દ્રવ્યો તથા પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે

સમાધાન: સમય એટલો બધો બારિક કાળ છે કે તે ફક્ત કેવળી ગમ્ય છે, તેટલા કેવળી ગમ્ય કાળમા છદ્મસ્થનો અનુભવ અસભવ છે તેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છદ્મસ્થને મળી શકે નહિ, તર્ક મતિજ્ઞાનનો વિષય છે તે અનુમાનને પ્રમાણ તરીકે માને તે તથાપ્રકારનો ક્ષયોપશમ હોય પણ જ્યા સુધી આગમ પ્રમાણથી સાબીત ન થાય ત્યા સુધી તે પ્રમાણ ન ગણાય માટે જીજ્ઞાસુએ આગમમા હોય તે માનવુ અને સ્પષ્ટ ન લાગે તો બધા સુત્રોના મુળ પાઠ પરથી નિર્ણય કરવો અને છતા ન સમજાય તો તત્વ કેવળી ગમ્ય કરવુ.

હવે ગુરૂ નિગ્રથ તત્વ સાબીત કરવા ગુરુતત્વ તપાસીએ.

ગુરુતત્વ

ગુરુ=ભારી વજનદાર, કર્મ અને દોષથી વજનદાર હોય તે સસારમા ખુંચેલો હોય તે બીજાને તારી ન શકે ગુણોથી મહાન હોય તે જ તારી શકે તેવા પુરુષને ગોતવાની રીત એ કે

તેઓ બહારના ચિન્હ તરીકે કોઈપણ જાતનો સાંસારિક પરિગ્રહ રાખતા નથી અને વચનમાં લોભ કે લાલચ જણાતી નથી તેમ જ મોઢે જતના રાખ્યા વગર બોલતા નથી. કાયાથી પાપની પ્રવૃત્તિ દેખાતી નથી અને સહવાસમાં રહેતા ક્રોધાદિ દોષ 'જણાતા નથી, પણ ગુણોનો સગ્રહ કરતા દેખાય છે

ધર્મ ગુરૂ તરીકે ઓળખાવનારામાં ઉપરની હકીકત કયા પથમાં લાગુ પડે છે તે જોવુ જોઈએ, અને તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જોવુ જોઈએ, નહિ કે મૂઢતાથી, મૂર્ખતાથી અજ્ઞાનતાથી હઠાગ્રહથી, પક્ષપાતથી કે સ્વાર્થ બુદ્ધિથી તપાસ કરતાં જણાશે કે આવા ગુરૂ, નિગ્રથ પ્રવચનમા હોય છે. નામ પ્રમાણે ગુણ છે કે નહિ તે જાણવા માટે નિગ્રથનો અર્થ તથા તેના બીજા શબ્દ પર્યાય જાણવા જોઈએ કે જેથી થાપ ન ખાવી પડે, ભ્રમમાં ન સપડાઈ જવુ પડે

નિગ્રથ=જેને ગ્રથ [ગાંઠ, પરિગ્રહ] નથી તે નિગ્રથ. ગાંઠ, બધન, આત્માને સર્વથા બાધીને સસારમા રખડાવે તે ગાઠ પરિગ્રહના બે પ્રકાર દ્રવ્ય અને ભાવ.

દ્રવ્ય પરિગ્રહ—(૧) ખેતર. બાગ વગેરે ઉઘાડી જમીન, (૨) ઘર, માળા વગેરે ઢાંકેલી જમીન, (૩) રૂપુ, સોનુ વગેરે ધાતુ, (૪) હીરામોતી વગેરે ઝવેરાત (૫) રોકડ નાણુ, નોટ રૂપીપા, સોનામહોર વગેરે ધન, (૬) ધાન્ય, તે સર્વ પ્રકારના અનાજ વગેરે માલિકીની ખાવાની વસ્તુ. (૭) દુપદ—સ્ત્રી, પુરૂષ, છોકરાં, માતા, પિતા, ભાઇ, બીજા સગા વહાલા દાસ, દાસી વગેરે, (૮) ચૌપદ—ગાય, ભેસ, બળદ વગેરે, પશુ પક્ષી, (૯) કુવય—ગૃહસ્થ ઉપયોગી ઘરવખરી તથા વ્યાપારની પરચુરણ ચીજો આ નવ જાતના દ્રવ્ય પરિગ્રહનો નિગ્રથે સર્વથા ત્યાગ કર્યો હોય છે

ભાવ પરિગ્રહ=કર્મ—(૧) દ્રવ્ય કર્મત્યાગ, એટલે નિગ્રથ, "અહિસા, સત્ય અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહ ત્યાગ" એ પાંચ મહાવ્રતોથી આવતા કર્મને રોકે અને તપથી જુનાં કર્મનો નાશ કરે.

(૨) ભાવકર્મ ત્યાગ એટલે રાગ અને દ્વેષ જીતવામા પરાક્રમ કેળવે રાગના સહચારી માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુસકવેદ અને દ્વેષના સહચારી ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક દુગચ્છા એ સર્વ વિકાર ભાવોનો નાશ કરવામા ચિત્ત રાખે.

(૩) નો કર્મ—પોતાના શરીર ઉપર મમત્વ ન રાખે. પાચ ઇન્દ્રિયના વિષયમા સમભાવ રાખે, મનને રત્નત્રયમા જોડયા કરે, વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણમા મમત્વ ન રાખે.

આ ઉપરથી પરિગ્રહનો અર્થ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે પરિ=ચારે બાજુથી+ગ્રહ=ઘેરે. આત્મા ઉપર ચારે બાજુથી ઘેરો ઘાલે તે પરિગ્રહ

સામાન્ય રીતે સર્વ નિગ્રથોમા, આત્મશ્રદ્ધા, પાંચ મહાવ્રત, રાત્રી ભોજન ત્યાગ, દ્રવ્ય પરિગ્રહ ત્યાગ અને સામાન્ય ક્ષમા હોવી જોઈએ એટલે કે ભારી ઉપસર્ગ પરિગ્રહ વગર શાત

ભાવમા રહે છે અને સયમના રક્ષણ માટે રજોહરણ, ગુચ્છો, પાત્ર મહોપતિ વગેરે ખાસ જરૂરના ઉપકરણ રાખે છે.

વિશેષ પ્રકારે, બીજથી પુનમ સુધીના ચદ્રમાની ઉપમાએ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, લિગ અને યથાસૂક્ષ્મ ભેદોથી **નિગ્ર'થોને પાંચ વિભાગમાં** મૂકયા છે-પુલાક, બકુસ, કુશીલ, નિગ્રથ, સ્નાતક, અત્યારના નિગ્રથો બકુસ અને કુશીલના વિભાગમા આવે છે પણ તેમનામા નિગ્રથપણુ રહે છે.

૧. પુલાક—આ લબ્ધીવાળા હોય છે જૈન ધર્મની હીલના દેખે, સઘ ઉપર કષ્ટ દેખે તો લબ્ધીનો ઉપયોગ કરી, ચક્રવર્તી જેવાની સેનાનો નાશ કરી શકે છે. સઘને માટે આવા નિગ્ર'થો ઉપયોગના થઈ પડે છે પણ પોતાના સયમનો તે વખતે નાશ થાય છે, તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ ફરી દીક્ષા લેવી પડે છે

આવી રીતે પુલાક સાધુ મુળ ગુણ (પાચ મહાવ્રત) અને ઉત્તરગુણ (૧૦ પ્રત્યાખ્યાન)ની પ્રતિસેવના કરે પણ જીન પ્રવચન ઉલઘે નહિ

ગોશાળાના ઉપસર્ગ વખતે મહાવીર સ્વામીના ઘણા નિગ્ર'થો લબ્ધીવાળા હોવા છતા, સંયમના નાશના ભયથી લબ્ધીનો ઉપયોગ કર્યો ન હોતો મૂળગુણ તે પચ મહાવ્રતમાથી એક પણ મૂલ વ્રત ભાગે તો સંયમનો નાશ થાય

લબ્ધીધર નિગ્રથો મહાપરાક્રમી હોવાથી, પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરી પુલાક ભાવ ત્યાગ કરી તેજ ભવમા સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરી શકે પુલાક લબ્ધીનો ઉપયોગ અતર્મુહુર્ત સુધી રહે છે અવસર્પીણી કાળના ૩, ૪ આરાના જન્મેલા હોય તો જ પુલાક થઇ શકે પુલાક નવપૂર્વની ત્રીજી આચારવથુ સુધી ઓછામા ઓછુ ભણેલા હોય ઉ નવ પૂર્વ પુરા ભણે પુલાક ભાવ રહે તો મરીને ૮ મા દેવલોકથી આગળ ન જઇ શકે તેમનુ ચારિત્ર સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય હોય

૨ બકુસ નિગ્ર'થ—તે જાણપણે કે અજાણપણે, છાના કે પ્રગટ દોષ લગાડે (જેમકે પગ વગેરે ધોવા, શરીરની સભાળ, કપડાની ટાપટીપ વગેરે કઇ કઇ દોષ સેવે. પણ પાચ મહાવ્રતમાનુ કોઇ વ્રત ન ભાગે. ઉત્તરગુણમા (દશ પ્રત્યાખ્યાનમા) પ્રતિસેવના કરે જ્ઞાન જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતાનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ પૂર્વ સુધીનુ હોય. કાળકરીને બારમા દેવલોકથી ઉપર ન જાય તેમનુ ચારિત્ર સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય હોય.

૩ કુશીલ નિગ્ર'થના બે ભેદ—પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાય કુશીલ

(૧) પ્રતિસેવના કુશીલ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, લિગ (વેષ)મા વિરાધના કરે. તપ કરીને નિયાણુ કરે કે મને અમુક ફળ પ્રાપ્ત થાઓ, મૂળગુણ ઉત્તર ગુણમા વિરાધના (અતિચાર)

ઉપરના પાંચ નિર્ગ્રંથો પાંચમાના એક ચારિત્રમાં હોય છે, તેથી અરસપરસ સબંધ જણાવવો જોઈએ–પુલાક, બકુસ અને પ્રતિસેવના કુશીલ નિગ્રંથોમા સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય. કષાય કુશીલ નિગ્રંથોમા સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય પરિહાર વિશુદ્ધ, સુક્ષ્મ સંપરાય એ ચારમાથી એક હોય. નિગ્રંથ અને સ્નાતકમા યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય

ચારિત્ર એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય ત્યા સુધી આત્માની શુદ્ધિ કર્યા કરવાની પ્રવૃત્તિ અને આત્માની અશુદ્ધિ (મલીનતા) થાય તેવા કામ કરવામાંથી નિવૃત્ત થવા જવુ. એટલે સંસારમાંથી નિવૃત્તિ અને આત્મભાવમા પ્રવૃત્તિ.

નિક્ષેપ દ્વારા નિગ્રંથની સમજ

(૧) નામ નિગ્રંથ—કોઇ માણસનુ નામ નિગ્રંથ પાડ્યુ હોય તે આવા ગુરુ કરવા લાયક નથી.

(૨) સ્થાપના નિગ્રંથ—કોઇ મૂર્તિને નિગ્રંથ તરીકે સ્થાપી હોય તે. આ કા તો અજીવ હોય અથવા એકેન્દ્રિય હોય, તે ગુરુ તરીકે લાયક નથી. રાગ દ્વેષ સંસાર, પ્રેમા વગેરે યુક્ત કોઇ માણસને ગુરુ તરીકે સ્થાપે તો ગુરુ અને શિષ્ય ઊડા સંસારમા બુડે

(૩) દ્રવ્ય નિગ્રંથ—(૧) આગમથી (૨) નો આગમથી–જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર તદ્વ્યતિરિક્ત. આગમ દ્રવ્ય નિગ્રંથ–ઉપયોગ વગર (અર્થ વિચાર્યા વગર) નિગ્રંથ સ્વરૂપ દર્શક શાસ્ત્ર ભણે તે. આ ગુરુ નથી.

નો આગમ જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય નિગ્રંથ–આત્મા વગરનુ નિગ્રંથનુ શરીર અર્થાત્ મડુ નથી તેથી નિગ્રંથના ગુણ નથી, તેથી ગુરુ નથી.

નો આગમ ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય નિગ્રંથ–જન્મ લીધો છે, નિગ્રંથ થવાનો છે, પણ હાલના નિગ્રંથ નથી, તેથી ગુરુ નથી.

નો આગમ જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નિગ્રંથના ત્રણ ભેદ–(૧) લૌકિક ઘર, બાર, સગાસબંધી વગરનો ભિખારી, તેનામા નિગ્રંથના ભાવ નથી, તેથી ગુરુ નથી.

(૨) કુપ્રાવચન–પાંચ પ્રકારના ઉપર બતાવેલ નિયંઠાના ગુણ (ભાવ) રહિત, મિથ્યા દર્શનથી કોઇ નિગ્રંથ કે સાધુ કે ઋષી થાય અથવા પોતાને કહેવરાવે અથવા બીજા તને માને, તે મોક્ષ માર્ગ માટે ગુરુ કરવા યોગ્ય નથી, પોતે સંસારમા બુડે છે અને બીજાને બુડાડે છે, કારણ કે મોક્ષ માર્ગને જાણતા જ નથી.

(૩) લોકોત્તર નિગ્રંથના સર્વ આચાર વગેરે શાસ્ત્ર મુજબ પાળે છે પણ સમ્યગ્ દર્શન નથી અભવ્ય પણ આવા દ્રવ્ય સાધુ થઇ ઘણાને તારે પોતે પણ ચોખી કરણી પાળી, ...

નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઇ આવે. પણ કરણીનો હેતુ. મોક્ષ-સિદ્ધ-અરિહંત અને આત્માના સ્વરૂપથી અજાણ અને શ્રદ્ધા રહિત હોવાથી સંસારનો પાર ન પામે.

દેવતાનું આયુષ્ય અસંખ્યાતા વર્ષનું હોવાથી અજ્ઞાની લોકો તેઓને અમર માને છે, અને દેવલોકને મોક્ષ માને છે પૌદ્‌ગળીક સુખને ખરૂ સુખ માને છે. આત્મીક સુખનો અનુભવ થતો નથી તેથી સમ્યક્ દર્શન થતુ નથી, તેથી સસારનો અત આવતો નથી

ચોખ્ખા દ્રવ્ય ચારિત્રવાળા વ્યવહારથી નિગ્રથ છે અને ગુરૂ તરીકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અભવીના બુઝવ્યા મોક્ષ જાય છે, કારણ કે જ્ઞાન તેના ઘરનુ નથી, પણ અરિહંતનુ છે. પોતાને દ્રવ્ય રૂપે છે પણ બીજાને ભાવ રૂપે પ્રગટી શકે છે, જેમ પુસ્તકનું જ્ઞાન પાનાનુ નથી, પણ અરિહંતની વાણીનુ છે અને તે જ પુસ્તક વાંચી જ્ઞાની થઇ શકાય છે. કેવળ જ્ઞાની સિવાય કોઈ જાણતું નથી કે ચોકખુ દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળનાર અમુક સાધુ સમ્યક્ દર્શન રહિત છે કે નહિ માટે આવા સાધુ ગુરૂ તરીકે કામ કરી શકે છે

૪ ભાવ નિગ્રથ: ૧. આગમથી. ૨ નો આગમથી

(૧). આગમ ભાવ નિગ્રથ—જે માણસ નિગ્રથના (શાસ્ત્ર) મુજબ ગુણોના ઉપયોગમાં છે પણ કાયમને માટે જીવનમાં મુકયા નથી, તે પોતાને ગુરૂ કે નિગ્રથ કહેવડાવતો નથી. પણ આ ભેદ ઉપાદેય છે.

(૨). નો આગમથી ભાવ નિગ્રથ—આ ખરો ભાવ નિગ્રથ છે તે ગૃહસ્થ લિગમાં હોય, સ્વલિગમાં હોય, અન્ય લિગમાં હોય, પણ સ્વલિગમાં હોય તોજ વ્યવહારથી ગુરૂ તરીકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કારણ કે અન્ય લિગમા કેવળ જ્ઞાન થાય તો પણ સ્વલિગ પહેર્યા સિવાય તે કેવળી ભગવાન ઉપદેશ દેતા નથી, કારણ કે વ્યવહારમા ભ્રમ ઉપજે કે આવા વેશધારી ખરા સર્વજ્ઞ હોય છે

અન્ય લિગમાં કેવી રીતે કેવળ જ્ઞાન થાય છે તે હકીકત અહીં જાણવી જોઇએ કે જેથી ભ્રમનો નાશ થાય. કોઇ તાપસ માસ માસના ઉપવાસ કરી, તડકામાં, હાથ ઉચા કરી, સૂર્ય તરફ દ્રષ્ટિ રાખી, અકામ નિર્જરા યુક્ત તપ કરે છે, તેનામાં પક્ષપાત કે હઠ નથી, એમ કરતાં કરતાં ક્ષયોપશમથી તેને વિભગ જ્ઞાન થાય, તેથી વિભગ જ્ઞાન અને અવધિ દર્શનથી તે બધી જાતના ખરા ખોટા સાધુને જુએ, તેમનો આચાર જુએ, તેમા તેને ખાત્રી થાય કે નિરારભી, નિષ્પરિગ્રહી અને ફકત આત્માની શુદ્ધિ કરવાવાળા અને કોઇપણ પ્રકારની પૌદ્‌ગળીક ઇચ્છા વગરના નિગ્રથો જૈન શાસનમાજ દેખાય છે, તેથી ન્યાયબુદ્ધિથી પોતાના અજ્ઞાનપણા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે અને સમ્યગ્ દર્શન પામે છે (ચોથે ગુણ સ્થાને આવે છે), એટલે વિભગ જ્ઞાન (ઉલટું જ્ઞાન), અવધિ જ્ઞાન તરીકે પરિણમે છે અને ધ્યાનમા ૭મે ગુણસ્થાને જાય છે, વર્ધમાન શુદ્ધ ઉપયોગથી ૮મે ગુણસ્થાને જાય છે અને ક્ષપક શ્રેણીથી ૯, ૧૦, ૧૨ ગુણસ્થાને જઇને ૧૩મે ગુણસ્થાને આવે છે,

સયોગી કેવળી થાય છે, વધારે આયુષ્ય હોય તો દેવતા સ્વલિંગ ઉપકરણ આપે છે, પણ અન્ય લિંગમા ઉપદેશ ન આપે, આયુષ્ય વધારે ન હોય તો ૧૪મે ગુણસ્થાને જઇ અન્ય લિંગે સિદ્ધ થાય છે

નયદ્વારા નિગ્રંથની સમજ

૧. **નિગમ નય**—આ નયથી બાહ્ય નિગ્રંથનુ ચિહ્ન ફક્ત જોવાય છે અથવા અંશથી નિગ્રંથપણુ પાળે તેને પણ નિગ્રંથ કહે, નિગ્રંથપણાના સંકલ્પવાળાને પણ નિગ્રંથ કહે, ઓઘસંજ્ઞાથી નિગ્રંથ તરફ દેખે છે, આમા કોઈ નિગ્રંથ હોય કે ન હોય

૨. **સંગ્રહ નય**—સર્વ પ્રકારના નિગ્રંથને એકત્વમા નાખે છે જો નિગ્રંથ હોય તેને પણ એક નિગ્રંથત્વમા મુકીને એક નિગ્રંથ કહે છે

૩. **વ્યવહાર નય**— નિગ્રંથના સર્વ આચાર પાળનારને નિગ્રંથ કહે છે દ્રવ્યનિગ્રંથને નિગ્રંથ કહે છે. સ્વલિંગીને નિગ્રંથ તરીકે સ્વીકારે છે

૪. **ઋજુસુત્ર નય**—નિગ્રંથના ભાવ ઉપયોગમા હોય તેજ વખતે તેને નિગ્રંથ કહે. સાધુનો વેશ હોય અને જુદો ઉપદેશ દીએ તો તેને મિથ્યાત્વી માને

બાહ્યક્રિયા નિગ્રંથની હોય, પણ મનમા પૌદગળીક સુખની ઇચ્છા થાય તો તે વખતે તેને નિર્ગ્રંથન માને. વ્રતમા હોય છતા જતના વગર ઉઘાડે મોઢે બોલે જેથી વાયરાના જીવ હણાય તો તેને અવ્રતી કહે.

૫. **શબ્દ નય**—નિગ્રંથ શબ્દના અર્થ પ્રમાણે જેનામા ગુણ હોય તેને નિગ્રંથ કહે સામાન્ય અર્થસૂચક જુદા જુદા શબ્દો જેમકે શ્રમણ, માહણ, સાધુ, નો અર્થ નિગ્રંથ કરે

૬. **સમભિરૂઢ નય**—ક્ષપક શ્રેણીમા હોય તેને નિગ્રંથ કહે

૭. **એવંભુત નય**—સ્નાતક હોય તેને નિગ્રંથ કહે

ખુલાસો—નિગમ નય અને સંગ્રહ નયનો ઓઘ સંજ્ઞાએ અભિપ્રાય હોવાથી, તે નયો જેને નિગ્રંથ માને તેવા નિગ્રંથોમાથી જેઓ વ્યવહાર નયના કે આગળની નયના મત પ્રમાણે જે નિગ્રંથો છે તેમા દાખલ થઇ શકે એવા નિગ્રંથને નિગ્રંથ તરીકે માનવામા વાંધો નથી.

વ્યવહારથી ગુરૂ—અરિહંત (જગત્ ગુરૂ), આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ

નિશ્ચયથી ગુરૂ—(૧) ધર્મ શુક્લ ધ્યાન ધરનાર સિદ્ધ ભગવાનનુ રૂપાતીત ધ્યાન ધરે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાનનુ આલંબન લીધુ કહેવાય, તેથી સિદ્ધ ભગવાન નિશ્ચય ગુરૂ અહિં કારણમા કાર્યનો ઉપચાર થાય છે

(૨) ક્ષપક શ્રેણીએ ચડેલો આત્મા, પરિસહ ઉપસર્ગમાં પોતપોતાને ઉપદેશ આપી, વર્ધમાન પરિણામથી કર્મ ખપાવતો શ્રેણીમાં આગળ ચાલ્યો જાય, તેથી ક્ષપક શ્રેણીવાળો આત્મા પોતાને માટે નિશ્ચય ગુરૂ છે એટલે કે નિશ્ચય ગુરૂ આત્મા છે આત્મા આત્માને બોધ આપે ત્યારે જ સસારનો પાર પામે જ્ઞાન દ્વારા બોધ અપાય છે માટે જ્ઞાન પોતેજ નિશ્ચય ગુરૂ છે.

સામાન્યથી ગુરૂ—સર્વ સાધુઓ ગુરૂતત્વમાં છે સાધુઓ પણ પચ પરમેષ્ટિનુ નામ લે છે તેમાં "નમો લોએ સવ્વ સાહુણ" કહે છે.

વિશેષ ગુરૂ—શ્રાવક માટે સમકિત પમાડનાર તથા શ્રાવકના વ્રતમાં સ્થાપન કરનાર, સાધુને માટે દિક્ષા દેનાર અને વાચનાચાર્ય (આચાર્ય, ઉપાધ્યાય), ગણધરજી ગણના મુખ્ય ગુરૂ છે.

સાધુ માટે વાંચનાચાર્ય ગુરૂ સમાન છે, તેથી સાધુઓએ મિથ્યા દ્રષ્ટિ શાસ્ત્રી પાસે શિખવું ન જોઇએ, કારણ કે ગુરૂ તરીકે તેને ન માને તો ખરી વિદ્યા ન ચડે, ગુરૂ તરીકે માને તો સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય, કારણ કે મિથ્યા દ્રષ્ટિ, સાધુનો ગુરૂ હોઇ શકે નહિ.

સાધુ જો શ્રાવક પાસેથી વાંચના લીએ તો વિનય, બહુમાનની અપેક્ષાએ જ્ઞાનાચારમાં દોષ લાગે છે માટે મોક્ષાર્થી સાધુએ જ્ઞાનના આચાર પાળવા જોઇએ, બાકી સાધુપણુ પાળી સાકરના ગાગડા માફક દેવનુ આયુષ્ય ભોગવી ફરી સસારમાં રખડવુ હોય તો તે મરજી પ્રમાણે વર્તે સૂત્રના અમુક મુદ્દા (રહસ્ય) નો ખુલાસો જાણકાર શ્રાવક પાસેથી કરવામા વાધો નથી. તે ધર્મ ચર્ચામા ગણાય

(૨) કેટલાક શ્રાવકો વિશેષ ગુરૂનેજ ગુરૂ માને છે અને બીજાને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારતા નથી, એવી રીતે વાડાબધી અને સપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ કરે છે કેટલાક સાધુ આવી રીતભાતને પોષે છે, તેથી બન્ને સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે. "નમો લોએ સવ્વ સાહુણ" મા સર્વ સાધુ ગુરૂતત્ત્વમાં છે, સાધુને અસાધુ કહે તે મિથ્યાત્ત્વ છે, ગુરૂને અગુરૂ કહે તે પણ મિથ્યાત્ત્વ છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવથી નિગ્રંથની હકીકત દ્રવ્ય સંખ્યા આશ્રી

પ્રતીપદ્ધ પરિણામ આશ્રી એક સમયમાં	પૂર્વ પ્રાપ્તિ આશ્રી
(૧) પુલાક: હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧ ૨,૩,, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક (બે થી નવ) સો એટલે ૨૦૦ થી ૯૦૦.	હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩,; ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર.
(૨) બકુસ: હોય કે ન હોય, હોવ તો જ૦ ૧, ૨, ૩. ઉ૦ પ્રત્યેક સો	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક સો ક્રોડ

(૩) પ્રતિસેવણા કુશીલ: બકુશથી વધારે	બકુસથી સખ્યાત ગુણા
(૪) કષાય કુશીલ હોય કે ન હોય હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર ક્રોડ (બે હજાર ક્રોડથી નવ હજાર ક્રોડ)
(૫) નિગ્રંથ: હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ ૧૬૨ ઉપસમ શ્રેણીવાળા ૫૪ ક્ષપક શ્રેણીવાળા ૧૦૮ ——— ૧૬૨	હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ પ્રત્યેક સો
(૬) સ્નાતક: હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ ૧૦૮	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક ક્રોડ (જ૦ બે ક્રોડ, ઉ૦ નવ ક્રોડ)

ક્ષેત્રથી—જન્મ આશ્રી ૧૫ કર્મભૂમિ (પાચ ભરત, પાચ ઇરવત, પાચ મહાવિદેહ) ના હોય, સાહરણ આશ્રી અકર્મ ભૂમિમા હોય, પણ પુલાકનુ હરણ થઇ શકે નહિ અને કેવળ સમુદ્ઘાત આશ્રી સ્નાતક સર્વ લોકમા વ્યાપક હોય

	ભરત ઇરવતના		**મહાવિદેહના**
કાળથી	**–અવસર્પિણી કાળમાં**	**ઉત્સર્પિણી કાળમાં**	**નો અવસર્પીણી નો ઉત્સર્પીણી } કાળમાં**
(૧) પુલાક	જન્મ–૩ ૪ આરામા વિદ્યમાન– ૩, ૪, ૫ આરામા	જન્મ–૨, ૩, ૪, આરામાં વિદ્યમાન– ૩, ૪ આરામા	દુ ખમ સુખમ કાળ
(૨) બકુસ (૩) પ્રતિસેવણા કુશીલ, (૪) કષાય કુશીલ	જન્મ અને વિદ્યમાન અવસ્થાઆશ્રી ૩, ૪, ૫ આરામા સાહરણ આશ્રી અન્ય કાળમાં	પુલાક માફક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમા હોય	દુ ખમ સુખમ કાળ પણ સાહરણ આશ્રી ભરત ઇરવતના અન્ય કાળમા હોય

(૫) નિગ્રંથ (૬) સ્નાતક	પુલાક માફક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમાં હોય.	પુલાક માફક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમા હોય.	પુલાક માફક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમાં હોય,

સ્વકાળ આશ્રી—પુલાકભાવ જ૦ ઉ૦ અંતર્મુહુર્ત સુધી રહે બકુસ પ્રતિસેવણા કુશીલ અને કષાય કુશીલ જ૦ એક સમય, ઉ૦ દેશેઉણા પૂર્વ ક્રોડ સુધી રહે. નિગ્રંથ જ૦ એક સમય, ઉ૦ અંતર્મુહુર્ત સુધી રહે. સ્નાતક જ૦ અંતર્મુહુર્ત ઉ૦ દેશેઉણા ક્રોડ પૂર્વ સુધી રહે, પછી સ્નાતક જ મોક્ષ જાય

બહુ જીવ આશ્રી—બહુ પુલાક અને બહુ નિગ્રથ જ૦ એક સમય, ઉ૦ અંતમુહુર્ત. બકુશ, કુશીલ અને સ્નાતક સર્વ કાળ રહે છે

ભાવથી—સ્નાતક, ક્ષાયક ભાવમાજ હોય નિગ્રથ ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવમાં હોય. બાકીના નિગ્રથો ક્ષયોપશમ ભાવમા હોય અથવા કોઇક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ક્ષાયક અને કોઇ અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ ભાવમા હોય (ક્ષાયક ભાવ તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અનત પડીત વીર્ય ક્ષયોપશમ ભાવ. તે પહેલાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, સમકિત દષ્ટિ, પહેલાં ચાર ચારિત્ર, ઉપદેશ દાનાદિ પાંચ લબ્ધી, પડિત વીર્ય, પાચ ઈંદ્રિયનો સયમ, અગ ઉપાંગ પૂર્વાદિનુ ભણતર, સમતા ભાવ, આચાર્યની પડિમાં)

ચાર પ્રમાણની અપેક્ષાએ નિગ્રંથ એટલે ચાર રીતે નિગ્રંથની સાબીતી (પરીક્ષા) થઇ શકે

આગમ પ્રમાણ નિગ્રંથ—(૧) દ્રવ્ય તથા ભાવ પ્રરિગ્રહ રહિત તે નિગ્રથ (૨) પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિગ્રથ, સ્નાતક–એ પાચ ભેદે નિગ્રથ. (૩) અરિહત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ તે નિગ્રંથ (૪) સાહુ, રયહરણાં, ગુચ્છગ, પડિગહધારા, પચમહાવ્રતધારા, અઠ્ઠારસ્સ સહસ્સ શિલાગરસધારા, અખય આચાર ચરિત્તા તે સવ્વે નિગ્રથ. (૫) સામયિક, છેદોવસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ, સુક્ષ્મસપરાય અને યથાખ્યાત એ પાચમાના કોઇપણ એક ચારિત્રવાળા તે નિગ્રથ (૬) પાચ સુમતિ ત્રણ ગુપ્તિવાળા તે નિગ્રથ. (૭) દશ યતિધર્મ ધારક તે નિગ્રથ.

નિગ્રંથના ગુણો

અરિહતના ગુણોનુ વર્ણન દેવતત્વમાં થઈ ગયુ છે.

આચાર્યમાં સાધુના ગુણો ઉપરાંત ૩૬ ગુણો હોય છે—પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સુમતિ, ત્રણ ગુપ્તિનાધારક, પાચ ઈંદ્રિય અને ચાર કષાયને જીતનાર, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય એ

પાંચ આચારના ૩૯ ભેદો પોતે પાળે અને શિષ્યોને પાળતાં શિખવે; નવ વાડવિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે સુત્રોમા આચાર્યનુ અનેક રીતે વર્ણન છે જેમકે૩૬ ગુણના ધારક આચાર્ય થઇ શકે

૧ **જાતિ સંપન્ન** માતૃપક્ષ નિર્મળ
૨ કુલ ,, પિતૃપક્ષ નિર્મળ.
૩ બલ ,, કાળ પ્રમાણે ઉત્તમ સંઘયણ, પરાક્રમી
૪ રૂપ ,, સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, શરીરનો આકાર મનોજ્ઞ
૫ વિનય ,, કોમળ, નમ્ર.
૬ જ્ઞાન ,, નિર્મળ મતિ–શ્રુતજ્ઞાન, જૈનેતર મતોના પણ જાણ
૭ દર્શન ,, શુદ્ધ શ્રદ્ધા
૮ ચારિત્ર ,, શુદ્ધ આચાર
૯ લજ્જા ,, દોષ સેવવામા લજ્જા થાય.
૧૦ લાઘવ ,, ભંડઉપકરણ અને કષાયથી હળવા
૧૧ ઉયંસી (ઓજસ્વી) પરિસહમા ધૈર્ય રાખે
૧૨ તેયંસી (તેજસ્વી) પ્રતિભાશાલી
૧૩ વચ્ચંસી (વર્ચસ્વી) જાળમા ન ફસાય એવી ચતુરાઇવાળા વચન બોલે.
૧૪ જસંસી (યશસ્વી)
૧૫ **જીય કોહે** ક્ષમાથી ક્રોધને જીતે.
૧૬ ,, **માણે** વિનયથી માનને જીતે
૧૭ ,, **માયે** સરળતાથી માયાને જીતે
૧૮ ,, **લોભે** સંતોષથી લોભને જીતે
૧૯ **જીઇદ્રિયે**, ઇંદ્રિયો વશ રાખે
૨૦ **જીયનિદ્દે** નિદ્રાને જીતે (અલ્પ નિદ્રા લીએ), પાપને નિંદે પણ પાપીને ન નિંદે, નિંદકોની દરકાર કરે નહિ
૨૧ જીય પરિસહે
૨૨ જીવિયાસ મરણ ભય મુક્કા
૨૩ **વય પ્પહાણે** વ્રત પાળવામા પ્રધાન
૨૪ ગુણોમા પ્રધાન
૨૫ કરણ સિત્તરીમા પ્રધાન
૨૬ ચરણ સિત્તરીમા પ્રધાન
૨૭ **નિગ્ગહ પ્પહાણે** અણાચરણનો નિષેધ કરવામા પ્રધાન
૨૮ **નિશ્ચય પ્રધાન** દ્રવ્ય, નય, પ્રમાણાદિના સુક્ષ્મ જ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવામાં પ્રવીણ, ઇંદ્ર કે રાજાદિથી ક્ષોભ ન પામે.
૨૯ વિદ્યા પ્રધાન.
૩૦ મંત્ર પ્રધાન
૩૧ વેદ પ્રધાન
૩૨ **બ્રહ્મ પ્રધાન** બ્રહ્મચર્ય પાળવામા તથા પરમાત્માનો અનુભવ કરવામા પ્રધાન
૩૩ નય પ્રધાન
૩૪ **નિયમ પ્રધાન** અભિગ્રહના નિયમો, પ્રાયશ્ચિતની વિધિના જ્ઞાતા
૩૫ સત્ય પ્રધાન
૩૬ **શૌચ પ્રધાન** પદ્દીયોગ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે અને પાપ રૂપ મેલ ન રાખે.

વળી આચાર્યજી ૮ સંપદાના ૩૨ ભેદ તથા ૪ વિનય મળી ૩૬ ગુણવાળા હોય.

૧ **આચાર સંપદા:** પાંચ આચાર પાળે, તેના ૪ ભેદ :–

(૧) ૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તી.

(૨) મદ્રવ ગુણ સંપન્ન.

(૩) નવકલ્પી વિહાર કરે.

(૪) સૌમ્ય (નિર્વિકારી, અચંચળ) મુદ્રા વાળા.

૨ **સુત્ર સંપદા તેનાં ૪ ભેદ:**

(૧) **યુગ પ્રધાન·** જે કાળે જેટલા સુત્ર હોય તે સર્વના જ્ઞાતા.

(૨) આગમ પરિચિત, પરિવર્તનાથી નિશ્ચલ જ્ઞાની રહે.

(૩) ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગમાં કુશળ

(૪) સ્વ સમય અને પર સમયમાં દક્ષ.

૩ **શરીર સંપદા**

(૧) પોતાના ધનુષ્ય પ્રમાણે શરીરની લબાઇ

(૨) ખોટ રહિત (હીન કે અધિક અગ રહિત, લુલો લગડો ન હોય, ૨૦ આંગળીજ હોય.

(૩) સપૂર્ણ ઈંદ્રિયો.

(૪) દ્રઢ સંઘપણ–તપવિહારોદિમાં થાકે નહિ.

૪ **વચન સંપદા·**

(૧) પ્રશસ્ત વચન, (૨) મધુરના (૩) અનાશ્રિત કોઇનો પક્ષપાત નહિ, (૪) સ્ફુટતા (સ્પષ્ટ વચન)

૫ **વાચના સંપ્રદા:**

(૧) **જોગો:** પાત્રની યોગ્યતા પ્રમાણે જ્ઞાન આપે.

(૨) **પ્રણિત·** પચાવી શકે એટલુ અને એવી રીતે જ્ઞાન આપે.

(૩) **નિરયા પયિતા:** આચાર્ય બનાવવા જેવા શિષ્યને જલ્દી ભણાવી તૈયાર રાખે.

(૪) **નિર્વાહણા·** થોડા શબ્દોમાં અર્થ ઘણો એવા સરળ શબ્દોથી વાચના આપે

૬ **મતિ સંપદા·** અવગ્રહ, ઇહા, અવાપ્ત અને ધારણા યુકત અથવા ચાર બુદ્ધિના ધણી.

૭ **પ્રયોગ સંપ્રદા·** પર પ્રવાદીઓને જીતવામા કુશળ તેના ૪ ભેદ.

(૧) **શકિત જ્ઞાન** પ્રતિવાદીની શકિત જાણી લીએ.

(૨) **પુરૂષ જ્ઞાન·** પ્રતિવાદી કયા મતનો છે તે જાણી લીએ અને તેનાજ શસ્ત્રોથી સમજાવે

(૩) **ક્ષેત્ર જ્ઞાન·** લોકોનો સ્વભાવ જાણી લીએ કે તેઓ કયા પક્ષમાં દોરવાઇ જાય તેવા છે

(૪) **વસ્તુ જ્ઞાન,** રાજા વગેરે કર્મચારીનો સ્વભાવ જાણે.

૮ **સંગ્રહ સંપદા·**

(૧) **ગણયોગ·** દુર્બળ, ગીતાર્થ, તપસ્વી, રોગી, સાધુઓનો નિર્વાહ થાય એવા ક્ષેત્રો ધ્યાનમા રાખે.

(૨) **સંસક્ત** સમય પર કામ આવે એવા પાટ, પાટલા, પરાઇ, વ. નો સંગ્રહ રાખે

(૩) **ક્રિયા વિધિ** જે કાળમાં જે ક્રિયા કરવાની હોય તે કાળમાં તે ક્રિયાના ઉપયોગી સાધનોનો સંગ્રહ રાખે.

(૪) **શિષ્યોપ સંગ્રહ** શિષ્યોને વ્યાખ્યાન દાતા, વાદી, વિજયી વૈયાવચ્ચી વગેરે યોગ્યતા પ્રમાણે બનાવી તૈયાર રાખે

ચાર વિનય,

૧ **આચાર વિનય** (૧) સંયમ સમાચારી (૨) તપ સમાચારી, (૩) ગુણ સમાચારી તપસ્વી, જ્ઞાની, નવ દીક્ષીતનું પ્રતિલેખનાદિ કાર્ય પોતે કરે, બીજા પાસે કરાવે, (૪) એકાકી વિહાર સમાચારી

૨ **શ્રુતવિનય** (૧) ભણે ભણાવે, (૨) અર્થ ધરાવે, (૩) જ્ઞાનના અધિકારીને જ્ઞાન આપે (૪) આરંભેલ સુત્ર પૂર્ણ કરાવી બીજુ ભણાવે.

૩ **વિક્ષેપ વિનય,** (૧) મિથ્યાત્વીને સમકીતી બનાવે. (૨) સમકીતીને ચારિત્રી બનાવે. (૩) સ્થીરી કરણ કરે. [૪] નવા સમકીતી, નવા ચારિત્રી બનાવી ધર્મ વૃદ્ધિ કરે.

૪ **દોષ પરિધાન વિનય,** દોષોનો નાશ કરે કરાવે દોષના અવગુણ અને ગુણની શકિત બતાવી દોષનો નાશ કરે અને ગુણોમા સ્થાપન કરે.

[૧] ક્રોધ પરિધાન.

[૨] વિષય „

[૩] અન્ન „ રસ લોલપીને તપ કરતા શિખવે.

[૪] આત્મદોષ પરિધાન

ઉપાધ્યાયમાં સાધુના ગુણો ઉપરાંત ૨૫ ગુણો હોય છે—આ પાચમા આરાની અપેક્ષાએ ૧૧ અગ અને ૧૨ ઉપાગ ભણે ભણાવે, ચરણ સિત્તરી અને કરણ સિત્તરી પાળે સમુચ્ચય અપેક્ષાએ ૧૨ અગ ભણે ભણાવે, ૨ કરણ સિત્તરી ચરણ સિત્તરી યુકત, ૮ પ્રભાવના યુકત, ૩ યોગ સમ્યગ્ માર્ગમા પ્રવર્તાવે

સાધુજીના ૨૭ ગુણ—૫ મહાવ્રતયુકત, પાચ ઇંદ્રિય વશ રાખે, ચાર કષાય જીતે, મન વચન કાયાના યોગે એ ત્રણ એક સરખા સમ્યગ્ માર્ગમા ચાલે, ૩ ભાવ, કરણ અને યોગ સત્ય હોય, ૩ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર સંપન્ન, ક્ષમાવત્ વૈરાગ્યયુકત, વેદના (દુખ સુખ)મા સમભાવ, મૃત્યુભય રહિત.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નિગ્રંથ—જેની પાસે રજોહરણ, ગુચ્છો અને પાત્ર હોય, કલ્પ પ્રમાણે વસ્ત્ર પહેરેલા હોય, મુખ વસ્ત્ર હોય, ઉઘાડે મોઢે ન બોલે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરા, વનસ્પતિ અને હાલતા ચાલતા જીવમાના કોઇ પણ જીવની હિંસા ન કરે, જુઠુ ન બોલે પૌદ્ગલીક સુખ મેળવવાનો ઉપદેશ ન આપે, મોક્ષ માર્ગનોજ ઉપદેશ આપે, અણદિધેલન લીએ, મૈથુન ન સેવે, પરિગ્રહ ન રાખે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભને સ્થુલ રૂપમા જાહેર ન કરે પણ યથાશકિતથી જીતે, તેવા ગુણ જેનામા દેખાય તે દેખીતી રીતે સાધુ નિગ્રંથ સાબીત થાય છે અને ગુરૂ કરવા યોગ્ય છે

અનુમાન પ્રમાણ નિગ્રંથ—જે નીચે જોઇને હળવે હળવે ચાલે છે, ખાસ કારણ વગર બોલતા નથી, બારીકાઇથી તપાસ કરીને જુદે જુદે ઠેકાણેથી થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર પાણી લઇને

દોષરહિત પણ કોઇના અણદેખતા ખાય છે, વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે બહુ સાવચેતીથી જોઇ પુજી લે છે અને મુકે છે. થુંક બળખો વગેરે રાખથી ઢાંકે છે, પેસાબ અણદેખતાં પાત્રમાં કરી છુટો છુટો થોડો થોડો અચેત જમીન ઉપર નાખે છે, જંગલમાં અશુચી દૂર કરે છે, વગર કારણે હાલતા ચાલતા નથી કે બોલતા નથી અને ધ્યાનમાં વધારે વખત કાઢે છે એ ભાવથી સાધુ છે એમ અનુમાનથી સાબીત થાય છે.

ઉપમા પ્રમાણ નિગ્રંથ—સર્પ, પર્વત, અગ્નિ, સમુદ્ર, આકાશ, વૃક્ષ, ભ્રમર, મૃગ, પૃથ્વી, કમળ, સૂર્ય, પવન એ ૧૨ વસ્તુ તે દરેક સાત સાત બોલ સાધુ ઉપર ગુણ રૂપે ઉપમાંથી ઉતાર્યા છે સર્વ મળી ૮૪ ઉપમાં થાય તેમાં લાંબુ લખાણ થાય પણ ઉપરના વિષયમાં કંઇક જાણવું જોઇએ તેથી થોડી ઉપમા અહિ બતાવી છે—

સર્પની ઉપમા

જેમ સર્પ, ઉંદરે બનાવેલ દરમાં રહે તેમ સાધુ બીજા માટે બનાવેલ મકાનમા રહે.

અગધન કુળનો સર્પ પોતાનુ ઝેર પાછુ ન ખેંચે તેમ વમન કરેલા ભોગરૂપી વિષને સાધુ ફરીવાર ન ગ્રહણ કરે

સર્પ સીધી ગતિ કરે તેમ સાધુ મોક્ષના માર્ગમાંજ રહે.

સર્પ કાંટાથી ડરે તેમ સાધુ દોષ રૂપી કાંટા (ખાસ કરીને ત્રણ શલ્ય)થી ડરે.

પર્વતની ઉપમા

પર્વત વાયુથી ન કમ્પે, સાધુ પરિસહથી ક્ષોભ ન પામે.

પર્વતમાં રત્નોની ખાણો હોય તેમ સાધુમાં જ્ઞાનાદિ ગુણ રત્નો હોય.

અગ્નિની ઉપમા

અગ્નિ ઇંધનથી ન ધરાય, સાધુ ગુણથી ન ધરાય, અગ્નિ કચરો બાળે, સાધુ તપથી કર્મ બાળે, મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર કચરાનો નાશ કરે, ભવ્ય જીવો રૂપી સુવર્ણને ઉપદેશ રૂપી તાપથી નિર્મળ કરે. શિષ્ય શ્રાવક વગેરે કાચા પાત્રને ઉપદેશથી પાકા કરે.

સમુદ્રની ઉપમા

સમુદ્રની જેમ સાધુ ગંભીર હોય સમુદ્ર માઝા ન મુકે (પૃથ્વીને બોળી ન દીએ) તેમ સાધુ, તિર્થંકરની આજ્ઞા ન ઉલ્લંઘે મચ્છો રૂપી પાખંડીઓના ખળખળાટ(વીતંડાવાદ)થી ક્ષોભ ન પામે સમુદ્ર રત્નોની ખાણ, તો સાધુ ગુણોની ખાણ.

આકાશની ઉપમા

આકાશની માફક સાધુનુ મન નિર્મળ છે, નિરાલંબન છે (ગૃહસ્થના આશ્રયની જરૂર નથી) આકાશ અનત દ્રવ્યને અવગાહના આપે છે સાધુ અનત ગુણોને ધારણ કરે છે આકાશ શસ્ત્રથી છેદાતુ નથી, સાધુ દોષથી ચરિત્રને છેદતા નથી

પવનની ઉપમા

અપ્રતિબધ વિહાર કરે, અનેક દિશામા વિહાર કરે વૈરાગ્ય રૂપ શીતલતા લહેરથી વિષય કષાયરૂપ તાપને નિવારીને શાતિ ફેલાવે, દ્રવ્ય ઉપાધિ અને કષાય ભાવથી હળવા રહે

વૃક્ષની ઉપમા

વૃક્ષ ઠડી તડકો સહન કરીને આશ્રિતોને ઠડક આપે, સાધુ પરિષહ સહન કરે પણ છકાયના જીવનુ રક્ષણ કરે. વૃક્ષ મુસાફરોને આધારભૂત છે, તેમ સાધુ ચાર ગતિમા રખડનાર જીવને ધર્મ ઉપદેશથી આધાર આપે છે વૃક્ષ ગમે તે ભોગે સ્વસ્થાન ન છોડે તેમ સાધુ ઉત્કૃષ્ટ પરિસહમા પણ સયમ રૂપી સ્વસ્થાન ન છોડે

ભ્રમરની ઉપમા

આહાર પાણી ગ્રહણ કરતા, દાતાર રૂપી ફુલને દુ ખ ન ઉપજાવે. ઘણા ફુલોરૂપી ઘરોથી થોડો થોડો આહાર લઇ અપ્રતિબધપણે વિચરે બોલાવ્યા વગર ઓચિતા ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષા માટે જાય

મૃગની ઉપમા

અઢાર પાપ રૂપી સિહથી ડરે રોગ થાય ત્યારે દવા ન કરે, એક સ્થાને રહે કોઇને શરણે ન જાય, રોગથી મુક્ત થયે અપ્રતિ બધ વિહારી થાય.

પૃથ્વીની ઉપમા

સર્વ પ્રાણભૂત જીવ સત્વના આધાર ભૂત, બોધિ બીજની ઉત્પત્તિના કારણભૂત, અન્યના સયોગથી થતા ક્લેશ રૂપી કાદવનો નાશ કરે છે

કમળની ઉપમા

કામરૂપ કાદવ અને ભોગરૂપ પાણીથી લિપ્ત ન થાય, તીર્થંકરની આજ્ઞારૂપ સૂર્યની સન્મુખ રહે ઉપદેશરૂપ સુગધથી ભવ્ય જીવને સુખ ઉપજાવે

સૂર્યની ઉપમા

જ્ઞાન પ્રકાશથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન રૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના સહસ્ત્રો ભેદો રૂપી કિરણોથી ચાર તીર્થરુપ ક્ષેત્રમાં શોભે છે સમ્યક્ દર્શન આદિ ગુણોના તેજથી પાખંડી આગીઆ વગેરેના તેજને છુપાવે છે.

નિગ્રંથોનું ભેદ અભેદપણું

સર્વ નિગ્રંથોમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે, તેથી રત્નત્રયની અપેક્ષાએ અભેદપણુ છે રત્નત્રયની તારતમ્યતા (ગુણ સ્થાન ભેદે) તથા ક્રિયા પળાવવાની અને જ્ઞાન આપવાની અપેક્ષાએ નિગ્રંથોમા ભેદો છે. સર્વ વ્યવહારિક નિગ્રંથો સાધુ છે ગુણ અને ક્રિયાની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા વગેરે કારણોથી અરિહંત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે ભેદો છે. અરિહંતમાં દેવતત્ત્વ અને ગુરૂતત્ત્વ બને છે. બાકીના નિગ્રંથોમાં ગુરૂતત્ત્વ છે આચાર્ય જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા પળાવે છે, તેથી તેનુ પદ ઉપાધ્યાયથી વધારે છે.

આ પ્રમાણે નિગ્રંથનુ સ્વરૂપ જાણી તેમને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારવા તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ સાધન છે

અરિહંતને દેવ તરીકે ઓળખ્યા, નિગ્રંથને ગુરૂ તરીકે જાણ્યા હવે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ ત્રીજું સાધન "ધર્મ કેવળીનો સત્ય" તેનો પરિચય કરવો જોઇએ

ધર્મ કેવળીનો સત્ય

તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જંજિણેહિં પવેઇયં

દેવ તત્ત્વ અને ગુરૂતત્ત્વ સમજવાની સાથે, સમ્યગ્ દર્શન પામવને માટે, એવો નિર્ણય થવો જોઇએ કે 'કેવળી ભગવાને કહ્યુ તે સત્ય છે અને શંકા વગરનુ છે.' અભ્યાસ અને બુદ્ધિની ખામીને લઇને કેટલાંક ધાર્મિક રહસ્યો ન સમજાય તો **તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય**' એમ વિચારવુ જોઇએ.

દુનિયાદારીનો અભ્યાસક્રમ જોતાં ખાત્રી થાય છે કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અમુક હદથી આગળ વધી શકતા નથી, ત્યારે સમુદ્ર સમાન વિશાળ સૂત્રજ્ઞાન બધાને સરખી રીતે સમજાય તે બનવા જોગ નથી માટે સૂત્રજ્ઞાનથી વિપરીત બુદ્ધિ ફેરવવાને પ્રયત્ન છોડી દઇને "તત્વ કેવળી ગમ્ય" એવુ સૂત્ર ધારણ કરવું વ્યાજબી છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ—એ ચાર જ્ઞાનવાળા ભવીય દ્રવ્ય તીર્થંકરો દીક્ષા લીધેલ હોવા છતા, કેવળજ્ઞાન અને તીર્થંકર પદ પામ્યા વગર ઉપદેશ આપતા નથી અને તીર્થની સ્થાપના કરતા નથી, તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે **સત્ય અને શુદ્ધ ધર્મ, કેવળી ભગવાન સિવાય કોઇ પ્રકાશી શકે નહિ.**

તેથી કેવળજ્ઞાન વગરના ઉપદેશકોએ કેવળીના વચન અનુસારજ અક્ષરે અક્ષર ઉપદેશ આપવો જોઇએ અને ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ રાખવો જોઇએ કે જેથી કેવળીના માર્ગથી જરા પણ ઓછુ અધિકુ કે વિપરીત બોલી ન જવાય અને ધર્મની ઇચ્છાવાળાએ કેવળીના માર્ગ સિવાય કોઇપણ માર્ગની ઇચ્છા કરવી નહિ જોઇએ એક ભૂલવાળો ધર્મ અનત સસાર રખડાવી શકે છે તેથી મોક્ષાર્થી માટે તે ધર્મ નથી

જિન શબ્દ કર્મને જે જીત્યા છે અને જૈન શબ્દ કર્મને જીતનાર છે તેમને ઉદ્દેશીને છે ને આત્મ ધર્મ છે. કોઈ કોમ, સપ્રદાય, જાત કે વાડાના શબ્દો નથી દરેકને જૈન થવાનો અધિકાર છે અને દરેક જૈનને જિન ભગવાન થવાનો અધિકાર છે પણ તે થવાની સત્તા અને જોગવાઇ જોઇએ, ધર્મ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવા માટે કેટલાક મુદ્દાઓ તપાસવા જોઇએ

વ્યાખ્યા—ધર્મ શબ્દ ધૃ ધાતુમાથી નિકળ્યો ધૃ=ધરવુ, પકડવુ, કદી ન છોડવુ આ સબધ સયોગ સબધ નથી પણ તદ્ રૂપ સબધ છે ત્યારે પ્રશ્ન ઉપજે કે કોણ કોને કાયમને માટે ધરી રાખે છે? જવાબ આવે છે કે દ્રવ્યો પોત પોતાની જાતિના ગુણ (સ્વભાવને, છોડતા નથી અને ગુણ દ્રવ્યને છોડતા નથી.)

લોક છ જાતના દ્રવ્યોથી ભરેલો છે કેટલાક ગુણો જેમ કે અસ્તિત્વ, ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવ વગેરે છએ જાતના દ્રવ્યોને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે છે, પણ કેટલાક ખાસ ગુણો અમુક દ્રવ્યમાજ હોય. જેમકે—

૧ ચલણ સહાય ગુણ **ધર્માસ્તિકાયમાં** જ હોય.

૨ સ્થિર સહાય ગુણ **અધર્માસ્તિકાયમાં** જ હોય

૩. અવગાહના દાન **આકાશાસ્તિકાયમાં** જ હોય

૪ વર્તના (સમય પછી સમય, અહોરાત્રિ પછી અહોરાત્રિ, માસ પછી માસ, વર્ષ પછી વર્ષ, સાગરોપમ પછી સાગરોપમ. કાળચક્ર પછી કાળચક્ર–આવા પ્રકારની વર્તના) **કાળ**માજ હોય.

બીજા દ્રવ્યોની વર્તનાનુ નિમિત્ત કારણ પણ કાળ છે

આ ચાર દ્રવ્યો પોતાના મૂળ સ્વભાવમા જ રહે છે

૫ **પુદ્ગળ** પુદ્=પુરાવુ, મળવુ, એકઠુ થવુ, ગળ=ગળી જવુ, વીખરાઇ જવુ, જુદુ થવુ, એકઠુ થવુ ને જુદા થવુ તે ગુણ પુદ્ગળનો જ હોય આ અર્થ પ્રમાણે પુદ્ગળ પોતાના સ્વભાવમા રહે છે, પણ અવિભાજ્ય પુદ્ગળ તે પરમાણુ પુદ્ગળ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે કાયમ માટે રહી શકતુ નથી. સ્કધમા આવે અને જાય તે અપેક્ષાએ પુદ્ગળ પોતાના મુળ સ્વભાવમા રહી શકતુ નથી, પણ વિભાગ દશાઓ ધારણ કરે છે

૬. **જીવ:** જાણવુ (જ્ઞાન),-દેખવુ (દર્શન) ઉપયોગ, આત્મ પરિણિત (દ્રષ્ટિ) સુખ, વીર્ય (શક્તિ)-એ ગુણો જીવમાંજ હોય. જીવો સંપૂર્ણ રીતે મૂળ શુદ્ધ સ્વભાવમા રહી શકતા નથી. તેનું કારણ કર્મ છે. કર્મવાળા જીવો સંસારી છે. કર્મને લઇને સંસારી જીવો પૌદ્ગલીક સુખદુ ખનો અનુભવ કરે છે.

જીવના સ્વભાવની શુદ્ધતા અશુદ્ધતાની તારતમ્યતા ચૌદ ગુણસ્થાન દ્વારા જણાવી શકાય છે

વિભાગ-વિકારી-અશુદ્ધ દશાવાળા સસારી જીવમાંથી શુદ્ધ સ્વભાવ (નિશ્ચય ધર્મ-મોક્ષ) સિદ્ધ સ્વરૂપમાં આવવા માટે જે આલબન લેવુ પડે છે તે વ્યવહાર ધર્મ, સાધન ધર્મ, મોક્ષમાર્ગ કેવળીનો બતાવેલ ધર્મ છે કે જેનો અહિ નિર્ણય કરવાનો છે

નિશ્ચય ધર્મ ધ્યેય, લક્ષબિંદુ, હેતુ છે વ્યવહાર ધર્મ આલબન-આશ્રય-પાલન રૂપ છે. વ્યવહાર ધર્મને યોગ્ય થવા માટે સમ્યગ્ દર્શનની જરૂર છે, જે ચોથે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

એટલે વ્યવહાર ધર્મના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૪ છે, જો કે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ આત્મ રમણતા અને અનત આત્મિક શક્તિરૂપી નિશ્ચય ધર્મ ૧૩ મે ગુણસ્થાને કેવળી ભગવાનને પ્રગટ થાય છે, પણ અનત આત્મિક સુખ અને સપૂર્ણ શુદ્ધ અક્ષય સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું બાકી રહે છે તેથી ૧૩ મે ગુણસ્થાને વ્યવહાર અને નિશ્ચય ધર્મ બન્ને હોય છે.

કેવળીના ધર્મની ઉત્તમતાનું પ્રમાણ

તે ધર્મ નિગ્રથ પ્રવચન છે માલ, મિલ્કત, ધન, સગા સબધી વગેરે સસારી બધન અને રાગ દ્વેષ દોષ વગેરે આધ્યત્મિક બધનથી રહિત તે નિગ્રથ પ્રવચન છે.

પ્ર = પ્રકર્ષ, શ્રેષ્ટ. કેમકે —

(૧) કેવળજ્ઞાનથી સપૂર્ણ રીતે દેખેલુ વસ્તુ સ્વરૂપ, વચન યોગથી ભાષામા ઉતારેલુ વચન.

(૨) પાંત્રીસ પ્રકારની વાણીના અતિષયથી અદ્ભૂત રસ ઉત્સન્ન કરનાર વચન

(૩) કાયમને માટે સર્વ સસારી જીવના દુ ખને નાશ કરનાર પરમ હિતકારી વચન.

(૪) પવિત્ર, શુદ્ધ, દોષરહિત વચન.

આ ચાર પ્રકારે શ્રેષ્ટ વચન તે નિગ્રથ પ્રવચન છે. તે ધર્મ સત્ય છે, સર્વ અશોથી સત્ય છે. અસત્યપણાનો એક પણ અશ નથી, સર્વ અશો અપેક્ષા (સ્યાદ્વાદ) થી સત્ય સાબીત થાય છે સસારમા ધર્મ નામે ચાલતા સર્વ મત મતાતરોમા નય અને પ્રમાણથી અનુપમ પ્રધાનપદ સાબીત કરનાર વચન છે

કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ સર્વ વિદ્યા તથા સામાન્ય વિશેષ ભેદોથી સપૂર્ણ છે, ન્યાયયુક્ત છે સામાન્ય ન્યાય શાસ્ત્રોના અંતથી દૂર જઇ ને ઉત્કૃષ્ટ ન્યાય આપે છે સામાન્ય ન્યાય ખુનીને ફાસીએ ચડાવીને વેરની પરપરા વધારે છે કેવળીનો ધર્મ ખુનીને સુધારીને આત્માના વિકાસ પ્રત્યે દોરે છે, અને મરણાતિક પરિસહ સહન કરનારને આધ્યાત્મિક શ્રેણીમા ઉતારીને પરમાત્મપદ આપે છે

તે ધર્મ સમ્યક પ્રકારે શુદ્ધ છે એટલે આત્માની સર્વથા શુદ્ધિ કરી શકે છે, સદેહ કપટ અને પૌદગલીક ઇચ્છારૂપ કાટાને ખેચી કાઢે છે, આત્માના સર્વ પરમ અર્થ [સુખ] સિદ્ધ કરવાનો માર્ગ છે, સર્વ કર્મ વગેરે બધનોથી છુટવાનો માર્ગ છે સર્વ કર્મ અને કાર્યનો અત લાવવાનો માર્ગ છે, સસારના તાપને શાત કરીને શિતળતા ગરમ શાતિ આપનારો માર્ગ છે યથાતથ્ય નિસદેહ માર્ગ છે, આધિ વ્યાધી, ઉપાધિ વગેરે સર્વ દુખોને નાશ કરનાર માર્ગ છે

કેવળીના કહેલા ધર્મમા રહેલા જીવો સિદ્ધ થાય છે, સર્વ પદાર્થને જાણનાર થાય છે સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય છે જન્મ જરા મરણના દુખથી છુટીને શિતલી ભૂત થઇ ને પરમ શાત સુખ અનુભવે છે, સર્વ દુખોનો કાયમને માટે અત કરે છે

સમ્યક દર્શનવાળા જીવ તે ધર્મની શ્રદ્ધા રાખે છે અને બીજાને સમજાવે છે, પ્રતિતી–નિશ્ચય–ખાત્રી કરે છે અને બીજાને નિશ્ચય કરાવે છે, ઇચ્છાપૂર્વક આત્મજ્ઞાન અનુભવ કરે છે અને બીજાને તેમ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરાવે છે, તે ધર્મને સ્પર્શે છે, પાળે છે, સર્વ પ્રકારે પાળે છે અને બીજાને સ્પર્શાવે છે વિશેષ રીતે પળાવે છે

તે કેવળીના ધર્મમા ઉપયોગ સહિત ઉદ્યમ કરવો દોષરહિત સર્વ રીતે આરાધના [સાધના] કરવી. વિરાધનાથી નિવર્તવુ [પાછા હઠવુ] કે જેથી પરમપદ મળે

સસારી જીવમા સર્વથી વધારે કનિષ્ટ દશા મિથ્યાત્વની છે તેમાથી છુટી વ્યવહાર ધર્મ પાળી નિશ્ચય ધર્મમા જવુ છે માટે ત્રણે દશાના આશિક સ્વરૂપને મુકાબલો કરવો સુગમ પડશે.

મુદ્દા	મિથ્યાત્વ (આત્માના ગુણો વિભાવ દશામા)	વ્યવહાર ધર્મ	નિશ્ચય ધર્મ સ્વભાવ ધર્મ
જ્ઞાન	અજ્ઞાન (જે જ્ઞાન સકામ નિર્જરાનો હેતુ નથી તથા મિથ્યાત્વ મુખ્ય છે તે અજ્ઞાન છે)	૧ ૨ મતિજ્ઞાન, સૂત્રજ્ઞાન=શ્રુતજ્ઞાન (અવધિ જ્ઞાન અને મન પર્યવ જ્ઞાન, કેવળ જ્ઞાનના હેતભૂત નથી)	કેવળજ્ઞાન (સર્વ જ્ઞેયોનુ સાકાર સ્વરૂપ જાણવાનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન)

દર્શન	દેખવુ	વસ્તુની સામાન્ય સત્તાનુ સ્વરૂપ બતાવનાર દર્શન	નિરાકાર કેવળ દર્શન
દ્રષ્ટિ	તત્વમાં ખોટી માન્યતા પૌદગલીક વસ્તુને પોતાની માનવી	સમ્યગ્ દર્શન	ક્ષાયક સમકિત
ચારિત્ર	કુચારિત્ર, અસંયમ સકામ નિર્જરા વગરની ક્રિયા	સંયમાસંયમ પાંચ ચારિત્ર.	આત્મ ગુણોમાં સ્વાભાવિક પરિણુતિ.
તપ	બાળતપ	સકામ નિર્જરા	જરૂર નથી
વીર્ય	કુવીર્ય	પડીત વીર્ય	અનત આત્મિક શકિત
સુખ	પૌદ્દગળીક સુખ દુ ખનો અનુભવ અને તેમા ઈષ્ટિ અનિષ્ટ બુદ્ધિ	આત્મિક સુખનો અશથી અનુભવ. પૌદગળીક સુખ દુ:ખમાં સમભાવ.	અનત આત્મિક સુખ.

વ્યવહાર ધર્મોના ભેદ

૧ એક ભેદ—

(૧) શૈલેશી અવસ્થા, ગુણસ્થાન ૧૪ અહિ આત્મ અનુભવમાં અત્યત લીનતા છે શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો પાયે મોક્ષની તૈયારી તેનો એકજ ભેદ. અહિં નિશ્ચય ધર્મની મુખ્યતા છે શરીરમાથી છુટા પડવાની ક્રીયાપુરતો જ વ્યવહાર છે.

(૨) સજોગી કેવળી. ગુ ૧૩ અનત જ્ઞાન-દર્શન તથા યથાખ્યાતચારિત્ર, પંડીત વીર્ય, અનત તપ અહિં પણ નિશ્ચય ધર્મની મુખ્યતા છે અને યોગ્ય પ્રવર્તન જેટલો વ્યવહાર છે.

(૩) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર ગુ. ૧૨ ઉત્કૃષ્ટ સૂત્ર જ્ઞાન. યથાખ્યાત ચારિત્ર, અનંત તપ અને પડીત વીર્યની એકતા

(૪) પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચાર ગુ. ૮ થી ૧૧ ચારિત્ર, તપ, વીર્ય સહીત જ્ઞાન દર્શનમાં ઉપયોગ.

(૫) ધર્મ ધ્યાન-ગુ. ૭. તપ (જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમાં ઉપયોગ સહિત).

૨ બે ભેદ—

[૧] જ્ઞાન અને ચારિત્ર, [દર્શન જ્ઞાનમાં અંતર્ગત થાય છે, તપ અને વીર્ય એ બન્ને ચારિત્રમા અતર્ગત થાય છે]

[૨] આગાર ધર્મ [સમકિત] સહિત શ્રાવકના બાર વ્રત અને અણગાર ધર્મ (પાચ ચારિત્રમાથી એક ચારિત્ર, પાચ મહાવ્રત સાથે)

૩ ત્રણ ત્રણ ભેદો

[૧] જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર [તપ ચારિત્રમા અને વીર્ય એ ત્રણેમા અતર્ગત થાય છે] વીર્યની જરૂર ત્રણે ભેદમા હોય છે અને ત્રણેના આચરણથી તપ થાય છે

[૨] અહિસા, સયમ, તપ, અહિસામા અહિસા ભાવની મુખ્યતા પૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વીર્ય સર્વ આવી જાય છે, સયમમા મુખ્યતાથી ચારિત્ર આવે છે

[૩] આચાર ધર્મ, ક્રિયા ધર્મ અને દયા ધર્મ

અહિસાનુ વિવેચન

તેનુ પર્યાનવાચક નામ દયા તેના ભેદ—

[૧] **સ્વદયા**–પોતાના આત્માને કર્મબધનથી બચાવવો તે 'સવર' કર્મબંધનના પાચ કારણનો ત્યાગ કરવાથી, સમકિત, વિરતી, અપ્રમાદ, સમભાવ, અયોગીપણુ નીપજે છે

[૨] **પરદયા**–પારકા જીવનુ દ્રવ્યથી રક્ષણ, ભાવથી **અનુકંપા** અથવા **સમભાવ** અને પરહિતભાવના એટલે **"સવ્વી જીવ કરૂં શાસન રસી"** એવી ભાવના

(૩) **વ્યવહાર દયા**–સાધુ અને શ્રાવક, જીવોનુ રક્ષણ કરે તે

(૪) **નિશ્ચય દયા**–સપૂર્ણ સવર, સિદ્ધ સ્વરૂપ, આત્મરમણતા

(૫) **દ્રવ્ય દયા**–જીવને મારવો નહિ તે.

(૬) **ભાવ દયા**–બીજાનો જીવ પોતાના જેવો જાણવો, **સમભાવ.**

ઉપરના ખુલાસાથી અહિસામા જીવઅજીવનુ જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ, વીર્ય સર્વ આવી ગયુ

સયમ=સમ્યક્ પ્રકારે યમ યમ=નિયમ તેમા પાચયમ=પાચ મહાવ્રત, પાચ ઇંદ્રિય પર અકુશ (ગુપ્તી) ચાર કષાય પર અકુશ એટલે સયમમા ચારિત્ર આવી ગયુ બીજી રીતે પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવનુ રક્ષણ અને અજીવ આશ્રી સયમ (રાગદ્વેષનો અભાવ), જતના માટે નિરીક્ષણ, સ્વધર્મીનુ રક્ષણ અને પાપીની ઉપેક્ષા (મધ્યસ્થભાવ), પ્રમાર્જના, પારિઠાવણીયા, મન–વચન–કાય સયમ

(૪) ચાર ચાર ભેદ

(૧) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ (વીર્ય ચારેમાં અતર્ગત થયુ)

(૨) દાન, શીયળ, તપ, ભાવ. (આ ચારેમાં જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અતર્ગત થઇ શકે છે)

દાન-(૧), અભયદાન, અહિં સ્વ. અહિસા અને પર અહિસા વગેરે અહિસા (દયા)ના ભેદો લાગુ પડે છે (૨) જ્ઞાન દાનથી જીવોને "જિન શાસન રસી" બનાવાય છે. (૩) સુપાત્ર દાન-સયમ નિર્જરાના હેતુરૂપ છે, શિયળમાં શીલ, ચારિત્ર આવી શકે છે.

(૫) પાંચ પાંચ ભેદ ધર્મ.

(૧) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને તેના આચારના ૩૯ ભેદ

(૨) ઉત્થાન, કમ્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર,પરાક્રમ એ પાચ વીર્યના ભેદોનો કઇ બાબતમાં ઉપયોગ કરવો કે આત્મ શુદ્ધિમાં, મોક્ષ માર્ગમાં, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપમાં

(૩) પાચ મહાવ્રત (૪) પાંચ ચારિત્ર.

(૬) દશ યતીધર્મ

યતના-જતનાવાળા તે યતિ જતિ તેના ૧૦ ધર્મઃ-

(૧) ક્ષમા-તેમાં સમતા, સમભાવ (ભાવ ચરિત્ર,) ધૈર્ય, શાંતિ આવી જાય છે. ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો તે ક્ષમા, જીવોમા અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વી રૂપી સમભાવ, અજીવોમાં રાગ દ્વેષનો અભાવ, આત્મભાવે શાંતરશમાં લીન

(૨) આત્મ સતોષ-અહીં દ્રવ્ય તથા ભાવ પરિગ્રહ ત્યાગ અને આત્મ-રમણતા તે આત્મ પ્રદેશો અને ગુણોમા લીનતારૂપી સંતોષ

(૩) સરળતા, સરળ નિઃશલ્ય હોય તેજ સત્ય શ્રદ્ધા અને ધર્મ ધારણ કરી શકે છે.

(૪) મૃદુતા-નમ્રતા વિવેક, વિનય, કોમળતા

(૫) લાઘવ-અલ્પ ઉપકરણ, અકિંચનપણુ, કર્મના બોજાથી હલકાપણું.

(૬) સત્ય.

(૭) સયમ.

(૮) તપ

(૯) ચૈત્યદાન-જ્ઞાનદાન.

(૧૦) બ્રહ્મચર્યવાસ તે ગુરૂ કુળમાંવાસ તથા આત્મ રમણતા.

(૭) સતાવન પ્રકારે સંવર ધર્મ

૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૨ પરિસહ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ ભાવના, ૫ ચારિત્ર.

(૮) ક્રિયાધર્મના ૭૦ ભેદ

૩ ગુપ્તિ, ૪ અભિગ્રહ, ૪ પિંડ વિશુદ્ધિ, ૫ ઈંદ્રિય નિરોધ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પ્રતિમા, ૨૫ પડીલેહણા, કુલ ૭૦ ભેદની કારણ સિત્તરી થઇ

૩ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ૪ (ક્રોધ-માન-માયા-લોભ) કષાય ત્યાગ, ૫ મહાવ્રત, ૯ બ્રહ્મચર્યની વાડ, ૧૦ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ તપ, ૧૭ સયમ.

(૨) ચારિત્રના ૧૮૦૦ ભેદ (શીલાંગ) તે આગળ આવશે

આત્માના અનંત ગુણો એક આત્મામાજ સમાઇ જાય છે અને આત્મા સાથે અભેદ તદ્રુપ સ્વરૂપે છે, છતા જુદા જુદા ગુણોના જુદા જુદા નામ અને કાર્યની અપેક્ષાએ ભેદ (પૃથકત્વ) થાય છે એવી રીતે વ્યવહાર ધર્મમા એક ભેદના અનેક ભેદ અપેક્ષા વગેરે યુક્તિથી કરી શકાય છે અને અનેક ભેદ અપેક્ષા વગેરેથી એક ભેદમા અંતર્ગત થાય છે વળી જેણે **એક ગુણ સાધ્યો તેને સાંકળના જોડાણ માફક બીજા ગુણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે.**

આ બાબતનો એક દૃષ્ટાંતથી ખુલાસો કરવામા આવે છે

ધારો કે આપણે "ક્ષમા" ને ધારણ કરી છે ક્રોધ કરવાના પ્રસંગ વખતે ક્ષમાનો આશ્રય લેવો પડે છે ક્રોધ ઉપજાવનાર કારણો પહેલા આવેસ ઉત્પન્ન કરે છે, જીવના મગજનુ સમતોલપણુ દૂર થાય ત્યારે આવેશ આવે સમભાવ રાખવાથી સમતોલપણુ દૂર થતુ અટકે છે

દ્રવ્યોના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમા જ્ઞાનથી ઉપયોગ રાખીએ તો સમભાવ રહે, તે માટે દ્રવ્યાનુયોગનુ જ્ઞાન જોઇએ કે સર્વ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે અરૂપી ચૈતન્યસ્વરૂપ છે વિભાવ દશા કર્મ જનિત છે, આત્મા કર્મથી પરવશ થઇને અકાર્ય કરે તેવા પરતંત્ર બનીએ તો જ્ઞાની અજ્ઞાનીમા શો તફાવત છે

વળી પરિસહ દેનાર કર્મ રૂપી દેવુ ખપાવે છે તેથી ઉપકારી છે એમ વિચારી મગજનુ સમતોલપણુ રાખીએ. તે કામ ચાલુ રાખવા માટે ધૈર્યની જરૂર છે જ્યારે આપણે જ્ઞાન, સમભાવ અને ધીરજનો આશ્રય લીધો ત્યારે તે વખતે માન, માયા લોભ, રાગ, દ્વેષ, હાસ્ય, રતિ અરતિ, વગેરે ક્રોધની સાંકળમા જોડાયેલા સર્વ દોષો આપોઆપ શાંત થાય છે

અહિં ક્રોધપર્યાય કર્મ ઉદયનો, વીર્ય (પરાક્રમ) થી ક્ષય કર્યો અને બીજા દોષોનો ઉપશમ થયો ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી મરણાંતિક જેવુ દુઃખ સહન કરી ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી સાખી શકીએ

તો ક્રોધનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે ઉપશમ ભાવથી અશક્ત થયેલા બીજા દોષ ઉદયમાં આવતા જાય તેમ તેમ ક્ષપકશ્રેણીમાં ક્ષય થતા જાય.

(જે લેશ્યામાં મરણ થાય તે લેશ્યા યોગ્ય ગતિમાં જવું પડે.)

આ ઉપરથી જોઇ શકાશે કે કોઇ એક ગુણની સાધનામાં જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય બધાય હાજર થાય છે.

જ્ઞાન ઉપયોગ = જ્ઞાન + વીર્ય.

તેની સાથે મનયોગ તે ધ્યાન = તપ

આત્માના ગુણમા રમણતા = ભાવ ચારિત્ર

જ્ઞાનને ઉપયોગમા કરનાર તે વીર્ય.

તત્વના નિરાકાર સ્વરૂપમાં જ્ઞાન જાય ત્યારે દર્શન, શુદ્ધ તત્વમાં નિશ્ચયપૂર્વક પરિણતિ રહે તેમાં તાન અને ચારિત્રની એકતા થાય છે

એક ક્ષમાની સાથે એ બધાય આપોઆપ હાજર થયાં હવે વ્યવહાર ધર્મના કેટલાક ભેદો અમુક વિસ્તાર પૂર્વક જાણવા જોઇશે

અણગાર (સાધુ) ધર્મના પાંચ મહાવ્રત

આ પાચે મહાવ્રત ત્રણ કરણ—કરવુ, કરાવવુ અને કરતાં પ્રત્યે અનુમોદના રાખવી અને તે ત્રણ યોગ (મન, વચન, કાયા) થી પાળવાનાં છે એક એક યોગને ત્રણે કરણ લાગુ પાડવાથી નવ કોટી થાય છે.

પંચમહાવ્રતનું સ્વરૂપ

પાચ મહાવ્રતનુ દ્રવ્ય, ભાવ અને નિશ્ચય, સ્વરૂપ સક્ષેપથી અહિં બતાવવામા આવ્યુ છે. સમકિત જીવને ભાવ અને નિશ્ચય સ્વરૂપ ખાસ શમજાવવાની જરૂર છે

વ્રત	દ્રવ્યથી પાલન	ભાવથી પાલન અંતર્ગત ભાવ સમભાવ	નિશ્ચય સ્વરૂપ (વ્રતવાળાનું ધ્યેય)
૧ અહિંસા	જીવ હિંસામાંથી નિવૃત્ત થવુ. (કોઇ જીવનો નાશ કરવો નહિ) નવ કોટી પાલન	ચૈતન્ય લક્ષણ, સ્વભાવનો કર્તા, સદાઉપયોગર્વત અને અસખ્યાત પ્રદેશની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે કર્મના કર્તા, કર્મના	સંપૂર્ણ અહિંસા સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાનનુ છે કારણ કે **અશરીરી** હોવાથી **અક્રિય** છે અને અરૂપી હોવાથી કોઇ

		ભોકતા, સુખદુ ખનો જાણ અને વેદક આશ્રી સર્વ સસારી જીવ સરખા છે માટે કોઇ જીવ પર રાગદ્વેષ કરવો નહિ, સર્વ જીવ પોતાના જીવ જેવા છે માટે સમભાવ રાખી કોઇ જીવને કોઈ રીતે દુ ખ ન દેવુ અને તેમનુ બને ત્યા સુધી મોક્ષ માર્ગ તરફ વલણ કરવુ અને સસાર – ભ્રમણ – દુ ખ રૂપી હિસાથી પોતાના અને બીજાના જીવને બચાવવા	જીવને તેમનાથી દુ ખ થઇ શકતુ નથી આ સ્વરૂપ વ્રત પાલનનુ ધ્યેય છે
૨ સત્ય	અસત્ય ન બોલવુ તે પાળવાની નવ કોટી	સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનુ સત્ય સ્વરૂપ જોવુ તે સમ્યક્ દર્શન સર્વ દ્રવ્યમા દ્રવ્યત્વ, ગુણોમા ગુણત્વ, પર્યાયોમા પર્યાયત્વની અપેક્ષા એ સરખાપણાને લઇને રાગદ્વેષનો અભાવ તે **સમભાવ.**	**ક્ષાયક શમકિત** વસ્તુ સ્વરૂપમા સ દેહાતીતપણુ તે ધ્યેય છે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તેજ સર્વથા સત્ય સ્વરૂપ છે
૩ અચૌર્ય	ચોરી (અદત્તાદાન ત્યાગ) નવ કોટી પાલન	પર દ્રવ્ય – કર્મ, નો કર્મ (શરીર વગેરે) ભાવ કર્મ (રાગદ્વેષ) પૌદ્ગળીક બાહ્ય વતુઓની ઇચ્છા કરવી નહિ તે નિષ્કામ વૃત્તિ **(નિરીચ્છા)**	સિદ્ધ ભગવાન કર્માદિ કોઇ પૌદ્ગળીક વસ્તુ કે કોઇ પર દ્રવ્યને ગ્રહણ કર્તા નથી, (તે પર દ્રવ્ય કર્માદિ અગ્રહણ, તે સિદ્ધ સ્વરૂપ ધ્યેયરૂપે છે)
૪ બ્રહ્મચર્ય	મૈથુન ત્યાગ નવ કોટી પાલન	સ્ત્રી પુરુષમા સમભાવ, શરીર પૌદગળીક સ્કંદ છે, નિર્માણ કર્મથી જુદા ઘાટ બને છે, આત્માનુમૂળ સ્વરૂપ અશરીરી અવેદી છે તેથી કાઇ સ્ત્રી નથી, કોઇ પુરૂષ નથી, કોઇ	બ્રહ્મ=શુદ્ધ આત્મા ચર્ય=ગુણોમા આનદમય રમણતા **જ્ઞાનાનંદ** સિદ્ધપદ ધ્યેય છે

		નપુંસક નથી, સર્વ સરખા છે માટે જ્ઞાનપુર્વક **સમભાવ**, દ્રવ્યાનું યોગમાં ઉપયોગ.	
૫ પરિગ્રહ ત્યાગ	નવ પ્રકારના સર્વે પરિગ્રહને ત્યાગ.	કર્મબંધ કારણોનો ત્યાગ અણાશ્રય **(સંવર, ભાવ** સંતોષ, ઇચ્છાનો અભાવ, પાંચ ઈંદ્રિયનાં વિષયમાં સમભાવ.	નિરંજન નિર્વિકારી **નિઃસંગ** સિદ્ધ ભગવાનને કર્મ શરીર કે કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યનો પરિગ્રહ નથી.

સાંસારીક સુખરૂપી ફળ મેળવવાની ઇચ્છા સહિત દ્રવ્ય પાલનથી શુભા શુભ કર્મનું બંધન થાય છે, ફળ મળ્યા પછી સંસાર ભ્રમણ થાય છે, ફળની ઇચ્છા વગર દ્રવ્ય પાલનથી મુખ્યતાએ શુભ કર્મનુ અને ગૌણતાથી અશુભ કર્મનુ બંધન થાય છે અને આત્માનો વિકાસ કરવાની તક મળે છે. સમભાવથી વ્રત પાળવા, એ નિર્જરાનો હેતુ છે અને આત્મ ભાવમાં ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી ધ્યેય ફળીભૂત થાય છે એટલે સિદ્ધ પદ (નિશ્ચય સંવર સ્વરૂપ) મળે છે. પાંચે નિશ્ચય મહાવ્રત, નિશ્ચય ધર્મની અપેક્ષાંએ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ છે દ્રવ્ય, ભાવનુ કારણ છે ભાવથી નિશ્ચય સ્વરૂપ મળે છે પાંચ મહાવ્રતોનુ રક્ષણ આઠ પ્રવચન માતા=૫ સુમતિ+૩ગુપ્તિથી થાય છે.

આઠ પ્રવચન માતા.

પાંચ સમિતિ

૧ ઈર્યા સમિતિ

(૧) આલંબન—જ્ઞાન અને ચારિત્ર. (સમભાવ અને અનુકંપા પૂર્વક જીવોને જાણવા અને રક્ષણ કરવું)

(૨) દિવસે ચાલવુ, રાત્રે અનિવાર્ય કાર્ય માટે ચાલવું પડે તો દિવસે જોએલી જગ્યાએ જવુ.

(૩) માર્ગ ધોરી રસ્તો, રાહદારીનો.

(૪) યતના.

દ્રવ્યથી—નીચે જીવ વગેરેને જોઇને ચાલવું.

ક્ષેત્રથી—૩ા હાથ પ્રમાણ માર્ગ આગળ જોઇને ચાલવું.

કાળથી—દિવસે જોઇને, રાત્રે અંધારામાં પુંજીને ચાલવું.

ભાવથી–ચાલતાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનો અનુભવ ન કરવો તેમજ વાચન, પૂચ્છના, પરિવર્તન, ધર્મકથા અને વિચાર એમાંનુ કંઇ ન કરવું.

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ.

૨ ભાષા સમિતિ

દ્રવ્યથી–૧૬ જાતની ભાષા ન બોલવી–કર્કશ, કઠોર, છેદક, ભેદક, પીડાકારી, હિંસાકારી, સાવદ્ય, મિશ્ર, ક્રોધી, માની, માયાવી, લોભપૂર્વક, રાગવાળી દ્વષવાળી, મોહક અને વિકથા

ક્ષેત્રથી–રસ્તામા ચાલતા ન બોલવુ

કાળથી–પહોર રાત્રી ગયા બાદ જોરથી ન બોલવુ

ભાવથી–ઉપયોગ સહિત બોલવુ (સ્વપર હિતકારી વચન)

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ

૩ એષણા સમિતિ

દ્રવ્યથી–૪૨ દોષ ટાળીને આહાર કરવો

ક્ષેત્રથી–બે કોસથી વધારે દૂર આહાર લઇ ન જવો

કાળથી–પહેલા પહોરનો આહાર ચોથા પહોરમા ન ખાવો રાત્રે અને અંધારામા ન ખાવુ

ભાવથી–વખાણીને, વખોડીને, ભૂખ વગર, મર્યાદા ઉપરાત, ઇષ્ટ લાગે એ રીતે મિશ્રણ બનાવીને ખાવુ નહિ એકેન્દ્રીય ભાઇઓના મડા સમજી ઉદાસીન ભાવે ખાવુ

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ

૪ આયાણભડ મત નિક્ષેપના સમિતિ

દ્રવ્યથી–વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે સભાળથી લેવુ મુકવુ કે જેથી કોઈ જીવ ન મરે

ક્ષેત્રથી–સાધુની નેશ્રાયની વસ્તુ ગૃહસ્થને ઘેર ન રાખવી

કાળથી–સવાર સાજ બે વખત પ્રતિલેખણા કરવી

ભાવથી–ઉપયોગ સહિત લેવી, મુકવી, વાપરવી, રાગદ્વષ ન કરવો

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ

૫ ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલજલ્લ સઘાણ પારિઠાવણિયા સમિતિ

દ્રવ્યથી–લઘુનીત, વડીનીત, વમન, નાકનો મેલ, બળખા, મૃતક શરીર, અણઉપયોગી આહાર વગેરે જીવના રક્ષણ સહિત પરિઠે–દૂર કરે, ત્યાગ કરે, દસ બોલ વર્જીને સાધુ પરઠવે

ક્ષેત્રથી–જગ્યા, ધણીએ મના કરેલ સ્થાને પરઠવે નહિ.

કાળથી–દિવસે જોઇને, અને રાત્રે, દિવસે જોએલ જગ્યામાં પરઠવે.

ભાવથી–ઉપયોગ સહિત, જતાં આવસ્સહી ૩ વાર, પરિઠવતાં વોસરામિ ૩ વાર, આવતાં નિસિહિ ત્રણવાર કહે. પછી ઇર્યાવહિ પડિકમે.

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ.

ત્રણ ગુપ્તિ

૬ મન ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી–સારંભ સમારંભ અને આરંભના કાર્યમાં જતા મનને રોકવું.

ક્ષેત્રથી–લોક પ્રમાણે

કાળથી–જાવ જીવ

ભાવથી–ઉપયોગ શુદ્ધ.

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ

૭ વચન ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી–સારંભ, સમારંભ અને આરંભના કાર્યમા જતા વચનને રોકવુ, વિકથા ન કરવી અથવા મૌન રહેવુ

ક્ષેત્રથી–લોક પ્રમાણે

કાળથી–જાવ જીવ.

ભાવથી–ઉપયોગયુક્ત

ગુણથી–નિર્જરાનો હેતુ

૮ કાય ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી–યતનાથી ઉઠે, બેસે, સુવે, ચાલે, ફરે, પાંચ ઇંદ્રિયના વ્યાપારમાં સાવધાન રહે. સારંભ–સમારંભ અને આરંભના કામમા શરીરને પ્રવર્તાવે નહિ.

ક્ષેત્રથી–કામકાજ ન હોય ત્યારે સ્થિર આસન રાખે.

કાળથી–જાવ જીવ.

ભાવથી–આત્મ દ્રષ્ટિના ઉપયોગ પૂર્વક.

ગુણથી–નીર્જરાનો હેતુ

પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવના

ભાવનાથી વ્રતોમા ઉપયોગ રહે છે

અહિંસા વ્રતમાં-ઇરિયા, એષણા, નિક્ષેપના, મન અને વચન ભાવના

સત્ય વ્રતમાં-વિચારીને બોલવુ, હાસ્ય ન કરવુ, ક્રોધમાં ન બોલવુ, લોભથી ન બોલવુ, ભયથી ન બોલવુ.

અચૌર્ય વ્રતની ભાવના-આજ્ઞા માગી જગ્યા લેવી, આજ્ઞા વગરની જગ્યામાથી કોઇ ચીજ ન લેવી સ્થાનક સમારવુ નહિ સ્વધર્મી સાથે ભાગલા પાડી વસ્તુ ભોગવવી નહિ, મોટેરાનો વિનય કરવો

બ્રહ્મચર્યની પાંચ ભાવના-સ્ત્રી, પશુ નપુસક રહિત સ્થાન ભોગવવુ, સ્ત્રી કથા ન કરવી, પૂર્વ કામભોગ યાદ કરવા નહિ સરસ આહાર ન કરવો, સ્ત્રીને આસને ન બેસવુ

પાંચમા મહાવ્રત (અપરિગ્રહ)ની પાંચ ભાવના-શ્રોત, ચક્ષુ, ઘ્રાણુ, રસ, સ્પર્શના એ પાચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી પાચ ઇંદ્રિયના વિષયમા ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ ન રાખવી

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિને ધ્યાનથી આત્મ ભાવમા જોડવાની રીત

૧ આત્માના ગુણોનુ અવલોકન કરવુ

૨ આત્માના ગુણોની ભાષાથી સ્થાપના કરવી જેમકે અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અનત ગુણોમા રમણતા, અક્ષયપણુ, અરૂપી, અગુરૂ લઘુ, અનત વીર્ય

૩ તે ગુણોની શુદ્ધતાની ગવેષણા કરવી

૪ ગવેષણા કરીને દોષો રૂપી મેલ તારવી કાઢવો

૫ ગુણોનો અનુભવ કરીને દોષોને દૂર કરવા

૬ મનને આત્મ પ્રદેશો સાથે તથા આત્માના ગુણો સાથે જોડવુ અને તેમા લીન થઇ જવું

૭ વચનથી ગુણોનુ (અભ્યતર ધ્યાનમા) નામ પ્રકાશવુ

૮ આત્માને શરીરથી ભિન્ન રીતે અનુભવ કરવો, આત્મિક સુખનો અભ્યાસથી અનુભવ લેવો

પાંચ મહાવ્રત અંતર્ગત શિલાંગરથ ધારા

૧૦ યતિધર્મ × ૧૦ આરભ ત્યાગ × પાચ ઇંદ્રિય સવર × ૪ સજ્ઞા ત્યાગ × ૩ જોગ ત્યાગ × ૩ કરણ ત્યાગ ૧૦ × ૧૦ = ૧૦૦ × ૫ = ૫૦૦ × ૪ = ૨૦૦૦ × ૩ = ૬૦૦૦ × ૩ = ૧૮૦૦૦

૧૦ આરંભ ત્યાગ તે સંયમ—

પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઈંદ્રિય, તે ઈંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય, પંચ ઈંદ્રિય—એ નવના આરંભનો ત્યાગ તથા દશમો અજીવના સમારંભનો ત્યાગ. યોગનો સર્વથા ત્યાગ, ૧૪ મે ગુણસ્થાનકે થાય છે. ત્યારે સંપૂર્ણ સવર થાય છે.

આગાર ધર્મ
શ્રાવક ધર્મના ૧૨ ભેદ

૧ અહિંસા

વ્યવહારથી—મર્યાદા બહારના સ્થાવર જીવ તથા અપરાધી સિવાયના ત્રસ જીવને મારવાની બંધી. અપરાધીમાં પણ અસંજ્ઞી અને ગાંડાને સજા ન કરવી.

ભાવથી—સર્વ જીવમાં સમભાવ, ખાવા પીવાની વસ્તુમાં ઉદાસીન ભાવ, અપરાધી જીવથી પોતાનુ રક્ષણ કરતાં છતાં અભ્યતર વૈર ભાવનો અભાવ.

નિશ્ચયથી—પોતાના આત્માના સર્વ કર્મ નાશ કરી, અકર્મી અહિંસક શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપ પામવાનો હેતુ.

૨ સત્ય

વ્યવહારથી—લોક નિંદિત અસત્ય ભાષણ ત્યાગ.

ભાવથી—પૌદ્ગલિક વસ્તુને પોતાની વસ્તુ નહિ માનવાની બુદ્ધિ અને સમ્યગ્ દર્શન.

નિશ્ચયથી—પરવસ્તુ ત્યાગીને આત્માનુ શુદ્ધ સત્ય સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ.

૩ અદત્તાદાન (અચૌર્ય)

વ્યવહારથી—પરવસ્તુ—ધનાદિ ન લેવા.

ભાવથી—પુણ્યના ફળની ઇચ્છા વગર ધર્મ કરણી કરવી.

નિશ્ચયથી—કર્મ અગ્રહણ એવુ સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ.

૪ મૈથુન ત્યાગ

વ્યવહારથી—સ્વદાર સંતોષ, પરસ્ત્રીનો ત્યાગ.

ભાવથી—આત્માને અવેદી માનવો

નિશ્ચયથી—શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ (બ્રહ્મ)માં રમણતા કરવાનો હેતુ.

૫ પરિગ્રહ પરિમાણ

વ્યવહારથી–નવ પ્રકારના પરિગ્રહ (ખેતર, ઘર, રૂપુ, નાણુ, અનાજ, ધાસ, ઢોર, ઘરવખરી)ની મર્યાદા કરવી

ભાવથી–પાચ ઈદ્રિયના વિષયમા ઉદાસીનતા

નિશ્ચયથી–અનાત્મ વસ્તુ ને અનાત્મ ભાવોનો સર્વથા કાયમને માટે જ્યા ત્યાગ છે એવા નિર્મમત્વ નિસગ અને અકર્મી સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ

૬ દિશા પરિમાણુ વ્રત

વ્યવહારથી–જવા આવવા માટે ઊંચી નીચી ત્રિછી દિશાની મર્યાદા કરવી

ભાવથી–ચારે ગતિ (નરક, તિર્યંક, મનુષ્ય, દેવ) તરફ ઉદાસીન ભાવ

નિશ્ચયથી–જવુ આવવુ ન પડે એવુ સ્થિર સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ

૭ ભોગ ઉપભોગ પરિમાણુ વ્રત

વ્યવહારથી–ભોગ વસ્તુની મર્યાદા.

ભાવથી–ભોગ વસ્તુ અનાત્મિક હોવાથી તેમા ઉદાસીન ભાવ.

નિશ્ચયથી–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનાનદ મેળવવાનો અને ભોગવવાનો હેતુ

૮ અનર્થ દડ વિરમણુ વ્રત

વ્યવહારથી–પ્રયોજન વગરના પાપકારી, આરભથી નિવર્તવુ

ભાવથી–કર્મ બધ ૫૭ હેતુથી નિવર્તવાની ઇચ્છા,

નિશ્ચયથી–સપૂર્ણ સવર (અબધક) સિદ્ધપદ લેવાનો હેતુ

૯ સામાયિક

વ્યવહારથી–વખતની મર્યાદાપૂર્વક આરભ ત્યાગ

ભાવથી–સમભાવ (રાગ દ્વેષનો ત્યાગ)

નિશ્ચયથ–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા રમણતા કરવાનો હેતુ

૧૦ દિશાવગાશિક

વ્યવહારથી–નિયમીત ક્ષેત્રમા સ્થિતિ કરવી

ભાવથી–જ્ઞાન ધ્યાનમા ઉપયોગ લગાડવો

નિશ્ચયથી–આત્મ પ્રદેશસ્થિત જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ ભોગવવાનો હેતુ.

૧૧ પૌષધ

વ્યવહારથી–સાવદ્ય વ્યાપારને છોડીને અહોરાત સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં પ્રવૃતિ કરવી.

ભાવથી–આત્માના ગુણો વધારવા અને શુદ્ધ કરવા.

નિશ્ચયથી–સર્વથા શુદ્ધ આત્મ ગુણોમાં રમણતા કરવાનું સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ.

૧૨ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત

વ્યવહારથી–સુપાત્ર દાન, ૧૪ પ્રકારની વસ્તુ સાધુને વહોરાવવી.

ભાવથી–જ્ઞાન, દાન, સંયમ, નિર્જરાનો હેતુ

નિશ્ચયથી–સંપુર્ણ સવર તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ

અહિ નિશ્ચય તે અંતિમ ધ્યેય મોક્ષ છે. ભાવમાં આત્માની અંશથી શુદ્ધિ અને નિર્જરા છે, એટલે ભાવ અને નિશ્ચયમાં અપેક્ષા ભેદે, ભેદ અભેદપણુ છે.

હવે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યનુ સક્ષેપથી વર્ણન કરવુ જોઇએ. અપેક્ષાનો આશ્રય લઇએ તો આ પાંચે ગુણ દરેક જીવમાં હોય છે પણ તેનો ઉપયોગ પૌદ્‌ગલિક સાસારિક સુખ માટે કર્યો હોય, આરભ પરિગ્રહ હિસા યુકત કર્યો હોય, વિપરીત રીતે કર્યો હોય, અજ્ઞાનતા અને બેપરવાઇથી કર્યો હોય, ખરી શ્રદ્ધારહિત કર્યો હોય તો તે સર્વ ગુણો અવગુણ રૂપે પરિણમે છે અને સસાર ભ્રમણ થાય છે પણ ઉપયોગ, વિધિ અને જીનાજ્ઞા પ્રમાણે શુદ્ધ શ્રદ્ધા સહિત, નિરાશી ભાવે, સ્વાભાવિક આત્મ ભાવથી, ફકત આત્માની સંપુર્ણ શુદ્ધિ માટે કર્યો હોય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

સમુચ્ચયય જ્ઞાન

પાંચજ્ઞાન–મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનપર્યવ અને કેવળ જ્ઞાન·

ત્રણ અજ્ઞાંન–મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભગ જ્ઞાન· તેમાં અજ્ઞાન હેય છે

અહિં એટલું જાણવુ જોઇએ કે—

મતિ બુદ્ધિ વિચારપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન ધર્મ માટે આલબન રૂપ છે શ્રુતજ્ઞાનથી શુદ્ધ અધ્યવસાય આવે છે અને પરિણામોની વિશુદ્ધિ થતા થતા એકત્વ વિતર્ક અવિચાર રૂપી શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો ક્ષપક શ્રેણીમા આવે તો કેવળજ્ઞાન થાય.

શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) હેય (છાંડવા) અને ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) એમ સર્વ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ બતાવે છે તે ઘણુ વિશાળ છે તેનુ વર્ણન અંગ ઉપાંગ દ્વારા થાય છે, પણ તેમાથી તારવી કાઢેલા નવતત્વનુ જ્ઞાન, સમ્યક્-દર્શન માટે ખાસ જરૂરનુ છે

નવ તત્ત્વની માહિતી

જીવ તત્ત્વ

વ્યાખ્યા—જીવે તે જીવ. વ્યવહારથી દ્રવ્ય પ્રાણના બળથી જીવ જીવતા દેખાય છે. નિશ્ચયથી ભાવ પ્રાણથી જીવ જીવે છે

દ્રવ્ય પ્રાણ દશ છે—૧ કાયા, ૨ સ્પર્શેન્દ્રિય, ૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ, ૪ આયુષ્ય, ૫ રસેન્દ્રિય, ૬ વચન, ૭ ઘ્રાણેન્દ્રિય, ૮ ચક્ષુઇન્દ્રિય, ૯ શ્રોતેન્દ્રિય, ૧૦ મન

આ દશ પ્રાણ પુદ્ગળ સ્કંધોના બને છે જીવની સાથે કર્મ **સંયોગ સંબંધે** બધાય છે, જીવના **વ્યંજન પર્યાયની** ઓળખાણ આપે છે, જીવના જુદા જુદા ભવોમાં બદલાયા કરે છે, તેથી તે અપેક્ષાએ **અનિત્ય** છે

જીવના વીર્યના ઉપયોગથી તે દ્રવ્ય પ્રાણોમા બળ આવે છે, એટલે બળ પ્રાણ કહેવાય છે

એકેન્દ્રિય જીવ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ)ને પહેલા ચારજ દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે પૃથ્વી (જેમકે પત્થર) અને વનસ્પતિ વૃદ્ધિ પામીને સચેતનપણુ બતાવે છે અગ્નિ અને વાયુ ગતિ કરવાથી સચેતપણુ બતાવે છે પાણીનુ સચેતનપણુ શ્રદ્ધાથી જણાઇ શકે, તેને આશ્રિત રહેલ જીવો યંત્રોથી દેખાય છે

બાકીના જીવો હલન ચલન આદિ ક્રિયાથી સચેતનપણુ બતાવે છે, તેમા બેઇન્દ્રિય જીવો (જળો, કીડા, પોરા વગેરે)ને પહેલા ૭ પ્રાણ છે તેઇન્દ્રિય જીવો (કીડી, મકોડી, જુ, વગેરે)ને પહેલા સાત દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે ચૌરેન્દ્રિય જીવો (માખી, મચ્છર, ડાસ વગેરે)ને પહેલા આઠ દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે

અસંજ્ઞીપચેન્દ્રિય (સમુર્છિમ) જીવોને પહેલા નવ પ્રાણ હોય છે અને સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય (દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી) જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે તિર્યંચ પચેન્દ્રિયમા માછલા વગેરે જળચર, ગાય, ઘોડા, સિંહ, કુકડા વગેરે સ્થળચર, સર્પ વગેરે ઉરપર, ઉંદર વગેરે ભુજપર અને પક્ષીનો સમાવેશ થાય છે

સમકિતિ જીવનો હેતુ—દ્રવ્ય પ્રાણ વગેરેથી જીવોને ઓળખીને તેમની પોતાના ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે **રક્ષા** કરવી જોઇએ

જીવના ભાવ પ્રાણ–જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, દ્રષ્ટિ. (માન્યતા) એ મુખ્ય પાંચ છે, તે વધારે ઓછા પ્રમાણમાં અથવા કોઇ પણ અમુક સ્વરૂપે સર્વ જીવોને હંમેશા હોય છે તેથી **નિત્ય** છે. ભાવ પ્રાણ જીવ સાથે **તદ્રુપ** (એકાકાર, એકત્વ) **સંબધે** હોય છે, જીવથી જુદાં નથી, તે જીવના **અર્થ પર્યાય** છે

ભાવ પ્રાણ શુદ્ધ હોય તે **ગુણ** રૂપે છે અને રાગાદિ દોષ યુકત અશુદ્ધ હોય તો અવગુણ રૂપે છે, જેમકે અજ્ઞાન, ઉંઘ, પૌદ્‌ગળીક સુખ દુઃખ, બાળ વીર્ય મિથ્યાત્વ–એ બધાં અવગુણ, જીવે મેળવેલાં કર્મના ઉદયથી થાય છે એટલે પુંદ્‌ગળ સયોગે ઉપજે છે. તે અવગુણો સર્વથા નાશ પામે તે અપેક્ષાએ ભવ્ય જીવને અનાદિ સાંત છે, સર્વથા નાશ ન પામે ત્યાં સુધી પરપરાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને ઉપયોગ આશ્રિ અનિત્ય છે. ભાવ પ્રાણ સર્વથા શુદ્ધ થયા પછી અકર્મપણાને લઇને શુદ્ધ જ રહે છે

ભાવ પ્રાણનું ભેદ અભેદપણું

જીવનુ લક્ષણ ચૈતન્ય **(ચેતના)** છે તેમા સ્વાભાવિક સ્ફુરણા થાય તે **વીર્ય** (આત્મ શકિત) ના ઉપયોગથી ચેતના સાકાર ઉપયોગે **જ્ઞાનમાં** પરિણમે છે અને નિરાકાર ઉપયોગે દર્શનમાં પરિણમે છે અને તે જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા સમભાવ હોય છે ત્યારે **સુખ** રૂપે પરિણમન થાય છે અને રાગ દ્વેષ હોય તો સુખ–દુ ખ રૂપે પરિણમન થાય છે.

તેની સાથે વસ્તુને વસ્તુ રૂપે માનવી તે **શ્રદ્ધા** (માન્યતા), તેમાં વસ્તુને શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપે માનવી તે **સમકિત** અને વસ્તુને અશુદ્ધ સ્વરૂપે માનવી તે **મિથ્યાદ્રષ્ટિ**

જ્યારે મિથ્યા દ્રષ્ટિ હોય ત્યારે જ્ઞાન, અજ્ઞાન રૂપે પરિણમે છે, કારણ કે વસ્તુને અશુદ્ધ સ્વરૂપે જાણવી તે અજ્ઞાન જ છે. જીવના એક ગુણમાંથી બીજા ગુણમા (સમભાવે) પરિણમન તે **ચારિત્ર** અને એક અવગુણમાંથી બીજામા પરિણમન તે **કુચારિત્ર** (અસયમ) ચારિત્રનુ સહચારી વીર્ય તે **પંડિતવીર્ય** અને અસયમનુ સહચારી વીર્ય તે **બાળ વીર્ય**

ભાવ પ્રાણથી જીવ પોતાને તેમજ બીજા જીવાદિ દ્રવ્યોને જાણી શકે છે, હુ કોણ છુ ? એવી જેને સ્ફુરણા, ઇચ્છા. અનુભવ વગેરે થાય છે તે કોણ ? તો કહે જીવ. અજીવને આવો અનુભવ, થતો નથી

સમકિત જીવનો હેતુ—ભાવ પ્રાણોને ઓળખી તેમને વધારે વધારે નિર્મળ બનાવતા થકા, અતે સર્વથા સપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતાં રહેવુ જોઇએ. તેના પગથીયાં સમજવા માટે ભાવ પ્રાણની અપેક્ષાએ જીવોના ચૌદ ગુણસ્થાન વિભાગ જાણવા જોઇએ.

પહેલું મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન

અહિં જીવ બહિરાત્મા છે એટલે બહારના દેખાવ ઉપરજ આધાર રાખે છે જેમકે શરીરને જ જીવ માને છે ત્રિશુળવાળા ચિત્રને શંકર માને, દુશ્મન મનુષ્ય કે રાક્ષસને મારનારને ઈશ્વર માને, સસારના સુખમા જ મદદ કરનારને ઈશ્વર, દેવ કે ઉપકારી માને, વળી સસારી સુખ માટે દેવની માનતા કરે, ધર્મ ક્રિયાઓ કરે, શુદ્ધ દેવ-ગુરૂ-ધર્મનુ સ્વરૂપ ન જાણે, જીવો તથા બીજા દ્રવ્યોની ઓળખાણ ન હોય, શુદ્ધ ધર્મ સ્વરૂપમા ન્યુનાધિક વિપરીતપણુ કરે, કપોલ કલ્પિત પરસ્પર વિરોધી સૂત્રોને ખરા માને, અપેક્ષા રાખ્યા વગર એકજ હઠને પકડી રાખે, પોતાનો દોષ ઢાકવા કુયુકિતથી શાસ્ત્રનો આધાર બતાવે, તત્ત્વ રહસ્ય ન જાણે આ જીવ અનાદિ અનત સસારમા ચાર ગતિ, ૮૪ લાખ જીવ યોનિમા ભ્રમણ કરે

અહિં પણ ગુણસ્થાન છે, કારણ કે આત્મ વિકાસ કરનાર જીવો અનાદિના મિથ્યાત્વ-માથી જ નીકળનારા અને ઉપર ચડનાર હોય છે (જૈન દર્શનની દ્રવ્ય ક્રીયાથી) ૬૯ ક્રોડાક્રોડી સાગરની કર્મની સ્થિતિ મિથ્યાત્વમા રહીને ખપાવવી પડે છે

સમકિત જીવોએ મિથ્યાત્વી જીવો ઉપર અદ્વેષભાવ, માધ્યસ્થ પરિણામ, પરમતસહિષ્ણુતા રાખવા જોઈએ અને સન્માર્ગમા રખડશે તેને માટે મનમા દયા લાવવી જોઈએ

બીજું સાસ્વાદન ગુણસ્થાન

સમકિત જીવને અનતાનુબધી કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો ઉદય થઇ ચુકયો છે અને મિથ્યાત્વ ભાવમા સપડાએલ નથી ત્યા સુધી સમકિતનો સ્વાદ જરા રહે છે આ બહુ ટુકા કાળનો હોય છે, જ૦ ૧ સમય, ઉ૦ ૬ આવલિકા અને ૭ સમય ત્યારબાદ તે જરૂર પહેલા ગુણસ્થાને આવે

ત્રીજું મિશ્ર ગુણસ્થાન

ધર્મ અને મતમતાતરમા ભેદ જાણવા જેટલી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ નથી, એટલે મતમતાતરને પણ ધર્મ માને છે અને સમજે કે સર્વ ધર્મ સરખા છે, કારણ કે શુદ્ધ ધર્મનુ સ્વરૂપ કે શુદ્ધ દેવ અને ગુરૂને ઓળખવા જેટલી બુદ્ધિ નથી, પણ એટલો જ વિચાર કરે કે—

જો સર્વ મતો ધર્મરૂપે સરખા હોય તો તેના જુદા નામ કેમ પડયા? આચાર વિચારમા ભયકર ફેરફાર કેમ? ધર્મમા પાપને સ્થાન કવી રીતે અપાણુ? ઈશ્વર ઇશ્વરમા લડાઇ કેમ? ધર્મી કહેવાતા મનુષ્યોમા પરસ્પર લડાઇ કેમ? વળી એમ માનો કે કોઇ આ રસ્તે મોક્ષ જાય, કોઇ બીજે રસ્તે મોક્ષ જાય તો શુ મોક્ષ રૂપી નગરે જુદે જુદે ઠેકાણે હોય? સપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ ગુણો મેળવે ત્યારે મોક્ષે જાય કે થોડી ઘણી કચાસ રહી જાય તો પણ મોક્ષે જવાય?

અર્હન સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમા શુ ફેરફાર હોય? દેશકાળ અનુસરતુ વાકય, મૂળતત્ત્વ વિરોધી હોય તો શુ ધર્મ કહેવાય?

આવા વિચારો કરે તો સમજણ આવી શકે, પણ 'મિશ્ર ભાવવાળામાં તેટલી બુદ્ધિ હોતી નથી. સંસારી કામમાં ગમે તેટલી બુદ્ધિ હોય પણ ધર્મમાં બુદ્ધિ ન હોય તો અજ્ઞાની જ કહેવાય, પણ મિશ્રગુણસ્થાનવાળા છેવટે સમકિત પામવાના છે, કદાચ તે જ ભવમાં ન પામે.

નોંધ:—સર્વ ધર્મ સરખા અને મોક્ષના અનેક રસ્તા-તેનો ખરો અર્થ એવો છે કે ધર્મના ભેદો અથવા રસ્તા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ તેમાથી કોઇની કિમત ન્યુન કે અધિક ન ગણવી. શરૂઆતમાં કોઇ જીવ મુખ્યતાથી એક ગુણને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે આરાધે, પણ બીજા ગુણમા દોષ તો નજ લગાડે અને છેવટે સર્વગુણ સપૂર્ણ રીતે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ કેવળ જ્ઞાન થાય

ગુણસ્થાન ચારથી બાર સુધીના જીવો તારતમ્યતા સહિત સમકિત (અતરાત્મા) છે અને ગુણસ્થાન ૧૩, ૧૪ વાળા સર્વજ્ઞ અને સિદ્ધ ભગવાન પરમાત્મા છે. ગુણસ્થાન બીજાવાળા જીવોની બહિરાત્મા થવાની તૈયારી છે, ગુણસ્થાન ત્રીજાના જીવો અતમુહુર્તમા બહિરાત્મા થાય અથવા અતરાત્મભાવમાં જાય, ત્રીજે ગુણસ્થાને કોઇ મરે નહિ

ચોથું ગુણસ્થાન અવિરતિ સમકીતી જીવનું છે.

અહિ શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો સ્વીકાર અને નિશ્ચય થાય છે અને તેમાં આનદ ઉપજે છે, નવતત્વનું જ્ઞાન થાય છે, ચેતન અને જડનુ સ્વરૂપ સમજાય છે, સમક્તિના સર્વ ભેદોનુ પાલન થાય છે, આત્માને મન, વચન, શરીર અને ચક્ષુથી દેખાતી સર્વ વસ્તુથી ભિન્ન મનાય છે અને આત્માનો અનુભવ થઇ શકે છે પણ ચારિત્રનુ બીલકુલ પાલન થતુ નથી

પણ જો સમકિતમાથી ભ્રષ્ટ ન થાય તો ૬૬ સાગર સુધીમા ક્ષાયક સમકિત અને ચારિત્ર પામીને તે જીવ મોક્ષે જાય અને પડવાઇ થાય તો અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનમા સાડા આઠ વર્ષ ન્યૂન, તેટલા કાળમા ફરી સમકિત પામી મોક્ષે જાય જ

સમકિત જીવો અતરાત્મા કહેવાય, કારણ કે તેઓ બાહ્યરૂપ ઉપર ફકત નથી જોતા પણ તેનુ અભ્યતર રહસ્ય જુએ છે, જેમ કે-સચેત શરીરને જુએ ત્યારે શરીરમા રહેલ, પણ શરીરથી ભિન્ન સ્વભાવવાળા આત્માને જુએ છે અને તે પોતાના જેવો ગણે છે

ત્રિશુળધારી—મનુષ્યનુ ચિત્ર જોઇને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી ત્રણ પાખડાવાળા આધ્યાત્મિક શસ્ત્રથી કર્મ રૂપી શત્રુનો નાશ કરીને ઉપદ્રવ રહિત થનાર પરમાત્માનો ખ્યાલ આવે છે

વૈશ્નવ—(વશનવ) નામ પરથી પાચ ઈદ્રિય દમન અને ચાર કષાય વશ કરવાનો ખ્યાલ આવે છે

બ્રાહ્મણ—નામ પરથી આત્માને જાણનાર, બ્રહ્મચર્ય પાળનાર, "મા હણો" નો ઉપદેશ દેનાર સાધુનો ખ્યાલ આવે છે,

સમકિતી જીવ, પીર, મેલડી, શીતળા ગણપતિ, હનુમાન વગેરે લૌકિક દેવની માનતા તો ન જ કરે, પણ **શંસારી સુખ માટે તીર્થંકર દેવ, ગુરુ કે ધર્મની પણ માનતા ન કરે**

સમકિતી જીવ સર્વજ્ઞ પ્રણિત પ્રવચન અનુસાર જ ધર્મ કાર્યમાં અભિપ્રાય આપે, ન સમજાય તેવી બાબત હોય તો " તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય " નો આશ્રય લે, પણ સ્વચ્છંદી અભિપ્રાય ન જ આપે

સમકિત જીવ સર્વજ્ઞ (મહાવીર, વગેરે તીર્થંકરો અને કેવળી) ને બીજા અસર્વજ્ઞ (બુદ્ધ વગેરે) ની પંકિતમાં નજ મુકે તેમજ સમકિત અને પાંચ મહાવ્રત વગરના સંન્યાસી વગેરે નામથી ઓળખતા જીવોની પંકિતમાં સાધુને ન મૂકે.

સમકિત જીવ કુવચનને સત્યગ્ જ્ઞાનમાં પરિણમાવી શકે છે, જેમકે મહાભારતની લડાઈમા કેટલાંક હાથીઓને ભાલા એવા લાગ્યા કે તેના જોરથી તે હાથીઓ ઉચા આકાશમા ચડી ગયા, તેમાંના કેટલાંક હજી ત્યાંજ અદ્ધર છે, આ અસભવિત વાકયને યોગ્ય અર્થમા બેસાડી શકાય છે, તે એવી રીતે કે કેટલાક હાથીઓના જીવ ત્યાંથી નીકળી સુક્ષ્મ નિગોદમા ઉચે જઇ ઉપજી શકે, તેમાના કેટલાક તેજ સ્થાને હજી ચવતા અને ઉપજતા હોઇ શકે

જૈનેતર શાસ્ત્રોને સીધી રીતે ખોટા જાહેર કરવાથી ટંટો થાય છે અને સાચા કહેવાથી મિથ્યાત્વ દોષ લાગે છે. તેથી જિનવચનને બાધા ન આવે એવો અર્થ લાગુ પાડવાથી શાંતિ જળવાઇ રહે છે તેમજ બીજાને સમજાવી શકાય એટલા માટે સમકિતી જીવોએ શાસ્ત્રજ્ઞ થવું જોઇએ.

સમકિત જીવ સાંસારીક કામમા આતમ દૃષ્ટિ રાખીને ઓછુ પાપ થાય એવી રીતે બુદ્ધિ વાપરે પણઅભ્યતરથી એમ ન સમજે કે આ કામમાં જ્યા આશ્રવ થાય છે ત્યા હુ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરૂ છુ, જ્ઞાનનો ઉપયોગ મોક્ષમાર્ગમા જ હોય છે. સમકિત વગરના સસારમા બહુ ડાહ્યા ગણાતા માણસો કોઇ વખતે નિગોદમા જઇ ઉપજે છે

ચોથા ગુણસ્થાનવાળા મરી જઘન્ય પહેલે દેવલોકે, ઉત્કૃષ્ટ બારમે દેવલોકે જાય અને જ૦ ત્રીજે ભવે, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય તેઓ અતરમા કોઇ જીવ સાથે વેર ન રાખે, તેમને અનતાનુબધી ક્રોધ–માન–માયા–લોભ તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય ઉદયમા ન આવે અને કેટલાકને સમકિત મોહનીયનો પણ ઉદય ન થાય આ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષય કે ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થાય સસારી વાસના ઘટતી જાય છે કષાયો ઉપજી જાય તો પાછળથી પસ્તાય છે

પાંચમું ગુણસ્થાન

દેશ વિરતિ સમકિત જીવનુ છે.

અહિ અનતાનુબધી તેમજ અપ્રત્યાખ્યાની એ આઠ કષાય ઉદય ભાવમાં ન આવે તેમજ દર્શન ત્રિકને પણ ઉદયમાં ન આવવા દે દર્શન સપ્તકનો ક્ષય, કે ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ હોય અને

અપ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ક્ષયોપશમ હોય સમકિતના ગુણ ઉપરાંત, અશથી વ્રતનિયમ પાળે જઘન્ય એક પચ્ચાખાણ કરે, મધ્યમથી બાર વ્રત પાળે, સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પોષધ કરે, ઉત્કૃષ્ટ ઘેર રહીને સાધુના જેવા નિયમો પાળી અગીયારમી પ્રતિમા આદરે અને સથારો કરે કષાયોના ઉપજવા વખતે જ પશ્ચાતાપ કરી તેમને શમાવે

૩ થી ૧૫ ભવમા મોક્ષ જાય મરીને ૧ થી ૧૨ દેવલોકમા ઉપજે, સ્થિતિ જઘન્ય અતર્મુહુર્ત ઉ પૂર્વ ક્રોડમા ૮।। વર્ષ ઓછા

છઠ્ઠું ગુણસ્થાન

પ્રમત્ત સયતિનું

અહિ અનતાનુબધી–અપ્રત્યાખ્યાની કષાય એ બાર કષાયને ઉદયમા ન આવવા દે તેમજ દર્શન ત્રિકને પણ ઉપજવા ન દીએ દર્શન સપ્તકનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ હોય અને અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની એમ આઠ કષાયનો ક્ષયોપશમ હોય

સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ–એ ત્રણ ચારિત્રમાથી એક ચારિત્ર પાળે સમકિત સહિત પાચ મહાવ્રત પાળે, સત્તર ભેદે સજય પાળે, બાર ભેદે તપ કરે

સ્થિતિ–જ૦ અતર્મુહુર્ત, ઉ૦ ૮।। વર્ષ ન્યુનક્રોડપૂર્વ

જઘન્ય ત્રીજે ભવે, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ મે ભવે મોક્ષ જાય, જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને ઉપજે સજવલનના કષાયનો ઉદય આવવાથી કેવળજ્ઞાન ન પામે.

આ ગુણ સ્થાને જ૦ બે હજાર ક્રોડ ઉ૦ ૯ હજાર ક્રોડની સખ્યા હોય

સાતમું ગુણસ્થાન

અપ્રત્ત સંયતિનુ

અહિ બાર કષાય અને ત્રણ દર્શન ત્રિક ઉપરાત સજ્વલનના ક્રોધને ઉદયમા ન આવવા દે, પાચ ઈંદ્રિયના ૨૩ વિષયને તાબે ન થાય, બાહ્ય જગતમાથી મનને ખેચીને ધર્મધ્યાનમા વીતરાગ દેવની આજ્ઞા, સસારના દુ ખના કારણો, કર્મના વિપાક, લોકના સસ્થાન અને પરમાત્માના ગુણોનો વિચાર કરે, સકલ્પ વિકલ્પને અટકાવે

સમભાવ, સમતા રસ, ક્ષમા, શાતિને ખાસ અનુભવમા મુકવામા આવે છે અહિ લેશ્યા પણ શુભ જ છે અહિ સુધી ત્રણ સમકિતમાનુ કોઈ એક સમકિત હોય

સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત, જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ધ્યાનમાં મરે તો નવ ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજે.

આ ગુણ સ્થાનમાં એક સમયે ઉ૦ ૯૦૦ ક્રોડ જીવ લાભે

આઠમું ગુણસ્થાન

અપૂર્વ કરણ

અહિ શુકલ ધ્યાનનો પહેલો પાયો તે પૃથકૃત્વ વિતર્ક સવિચાર શરૂ થાય છે શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર, પૂર્વે કદી ન થયેલ પોતાનાજ વિર્યોલ્લાસથી વિચાર શ્રેણી ઉત્પન્ન થાય છે, નમ્રતાનો ઉત્તમ રીતે વિકાસ થાય છે, અભ્યંતર પરિણામે સ્થિર અધ્યવસાય થતાં બાદર કષાય બાદર ચપળતાથી જીવ નિવર્તે છે અહિ સમકીત ઉપશમ કે ક્ષાયક હોય પણ ક્ષયોપશમ સમકિત ન હોય ક્ષપક શ્રેણીવાળાને ક્ષાયક સમકિતજ હોય.

ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષાપક શ્રેણીની તૈયારી થાય છે પોતાના આત્માનુ અને સિદ્ધ પરમાત્મા સાથે એકત્વ કરવામાં આવે છે સંકલ્પ વિકલ્પ નથી, પણ વિતર્કહ જી છે, આત્મા જ્ઞાયક ભાવમાં પરિણમે છે, હજી જ્ઞાતૃત્વમાં ઐકય થયુ નથી, જોકે બાહ્ય ભાવોમાથી નિવૃત્તિ થઇ છે વળી સ્થુલ દેખાતા કષાયમાથી પણ નિવૃતિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ નિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન કહેવાય

સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કષ્ટ અંતમુહુર્ત

૮,૯ અને ૧૦ ગુણસ્થાને એક સમયે ઉ૦ ૯૦૦ લાભે.

નવમુ ગુણસ્થાન

અનિવૃત્તિ બાદર

અહિ આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમા રમણતા કરવાનો અંતર્ગત ઉદ્યમમાંથી નિવૃત થયેલ નથી વળી અશીક બાદર સંપરાય ક્રિયામાથી હજી નિવૃત્તિ થઇ નથી તેથી તે અનિર્વૃત્તિ બાદર ગુણ સ્થાન કહેવાય ચાર અનુતાન બંધી કષાય અને ત્રણ દર્શન ત્રિકનો ઉપશમ કે ક્ષય ગુણસ્થાન આઠ સુધીમા થયેલ હોય છે આ ગુણસ્થાનમા અનુક્રમે ૨૦ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે— ૪ અપ્રત્યાખ્યાની તથા ૪ પ્રત્યાખ્યાની કષાય, નપુસકવેદ, સ્રીવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંચ્છા, પુરુષવેદ, સંજલનો ક્રોધ, સંજલનો માન, સંજલની માયા એવા અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણીવાળો મોહની કર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે અને ઉપશમ શ્રેણીવાળો, ઉપશમ કરે છે આ ગુણસ્થાન સુધીમાં કુલ ૨૭ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે. અને સંજલના લોભનો જોરદાર ક્ષયોપશમ થાય છે અહિ અવેદીપણુ અને અમાયીપણુ પ્રાપ્ત થાય છે શુકલ ધ્યાનનો પહેલો પાયોજ હજુ ચાલે છે તેની સ્થિતિ જ૦ ૧ સમય ઉ૦ અંતર્મુહુર્ત,

દશમુ ગુણસ્થાન
સુક્ષ્મ સંપરાય

અહિ અંશમાત્રથીજ સસારી પર્યાય છે, ૯ મા ગુણસ્થાનની ૨૭ પ્રકૃતિ ઉદયમા આવતી નથી, ઉપશમ અથવા ક્ષય થયેલી હોય છે અહિ સંતોષનો ઉત્તમ રીતે વિકાસ થાય છે, આત્મ-શાંતિ અનુભવ રૂપ સમાધિ ઉપજે છે, લેશ્યા અને ધ્યાન શુકલ છે

સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતમુહુર્ત, ચારિત્ર સુક્ષ્મ સંપરાય છે અંતિમ સમયે લોભનો સર્વથા ઉપશમ અથવા સર્વથા ક્ષય થાય છે

નોંધ: કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે હાસ્ય પટક અહિ ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે પણ ક્ષપક શ્રેણીની રીત જોતા હાસ્ય પટક પુરૂષ વેદ પહેલા ક્ષય થાય છે

અગીયારમુ ગુણસ્થાન
ઉપશાંત મોહ

અહિ સમકિત ઉપશમ હોય કે ક્ષાયક હોય પણ ચારિત્ર મોહનીય કર્મની સર્વે પ્રકૃતિ ઉપશમ ભાવમા રહે છે સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત ધ્યાન અને લેશ્યા શુકલ છે ધ્યાનમા કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમા જાય, પછી મનુષ્ય થઇ મોક્ષ જાય, અને કાળ ન કરે તો પડવાઇ થાય, પણ આગળ ન જાય ચારિત્ર યથાખ્યાત હોય છે પડવાનુ કારણ એ છે કે આગળ ચડવાની શકિત નથી, ધ્યાન પણ વધારે રહી શકતુ નથી, તેથી કષાયોનો ઉદય થવાથી પડે છે.

અહિ એક સમયે ઉ૦ ૫૪ જીવ લાભે

બારમું ગુણસ્થાન
ક્ષીણમોહ

મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો સર્વથા કાયમને માટે ક્ષય થયો હોવાથી ક્ષિણમોહ કહેવાય છે શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે લેશ્યા શુકલ છે, સમકિત ક્ષાયક છે ક્ષપકશ્રેણી, ક્ષાયક ભાવ, અમાયી, અકષાયી, વીતરાગી, ભાવ નિર્ગ્રંથ, સંપુર્ણ સંવુડ, અમોહી, અવિકારી, વર્ધમાન, પરિણામી અપડીવાઇ અંતર્મુહુર્ત રહે કાળ કરવો નથી પુનર્ભવ નથી છેલ્લે સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય નવ દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, ક્ષય કરી, નિશ્ચયથી અરિહંત થાય

અહી એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ જીવ લાભે

તેરમું ગુણસ્થાન
સયોગી કેવળી

સયોગી કેવળી ૧૦ બોલ સહિત વિચરે-(૧) સયોગી (શુભ મન-વચન-કાયાના યોગ સહિત બાહાન્ત્ય ચલોપ કરણ થાય છે), (૨) સ-શરીરી, (૩) પરમશુકલલેશી, (૪) યથાખ્યાત ચારિત્ર, (૫) ક્ષાયક સમકિત, (૬) પંડિતવીર્ય, (૭) શુકલ ધ્યાન, (૮) કેવળજ્ઞાન, (૯) કેવળ દર્શન, (૧૦) છેવટના ભાગમા શૈલેશીકરણ થાય છે કે જેથી મન, વચન, કાયાના યોગો રૂધાય છે

સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડમાં ૮।। વર્ષ ન્યુન. અંતભાગમાં શુકલ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન થવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ રૂંધી નાખે છે.

આ ગુણસ્થાને એક સમયે ઉ૦ ૯ ક્રોડ અને જ૦ બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન હોય.

ચૌદમું ગુણસ્થાન

અયોગી કેવળી

સાત બોલ સહિત વિચરે—સશરીરી, યથાખ્યાત ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત, પંડિત વીર્ય, શુકલ ધ્યાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, શુકલ ધ્યાનનો ચોથો પાયો, સમુચ્છીન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ અનિવૃત્તિધ્યાતા, અયોગી, (મન વચન, કાયાના યોગ રહિત) રૂપાતીત પરમશુકલ ધ્યાન ધ્યાતા, મેરૂની પેઠે અડોલ, અચલ સ્થિર થાય, શરીરના પોલા ભાગ જ્યાં આત્મ પ્રદેશ નથી હોતા તે પોલા ભાગ પુરાય એટલે શરીરના પ્રમાણથી ૨/૩ અવગાહના પ્રમાણ આત્મ પ્રદેશોનો ધન થાય

શૈલેશીપણે પાંચ લઘુ અક્ષર અ ઇ ઉ ઋ લૃ ઉચ્ચાર પ્રમાણ જેટલો કાળ રહીને બાકીના વેદનીય, આયુષ્ય, નામ ગોત્ર એ ચાર કર્મ ક્ષય કરીને ઔદારીક તેજસ કાર્મણ શરીરને કાયમને માટે સર્વથા છોડીને, સમશ્રેણી રૂજુગતિએ, અન્ય આકાશ પ્રદેશને ફરસ્યા વગર, એક સમય માત્રમા ઊર્ધ્વગતિએ સિદ્ધ ક્ષેત્ર (મુક્તિ પદ) માં જાય અને ત્યા સાકાર ઉપયોગે સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, પારગત થાય, પરંપરાગત થાય સકળ કાર્ય અર્થ સાધી, અનંત આત્મિક સુખમા લીન રહે એ સિદ્ધ પદનો લ્હાવો સર્વ ભવી જીવને હોજો।।

નોંધ—અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૧ મે ગુણસ્થાને કાળ ન કરે તો પડવાઇ થાય. ત ઉપરથી ધર્મની પરીક્ષા કરનારાઓએ સમજવુ જોઇએ કે ૧૧ મે ગુણસ્થાને કરણીમા કચાસ નથી તેથી પડવાઇ થવુ પડે છે અને કોઈ વખતે અર્ધપુદ્‌ગળ પરાવર્તન જેટલો અનંતો કાળ ગખડવુ પડે છે, તો જે શાસ્ત્રોમા જરાપણ ભૂલ હોય તે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામાં કેવી રીતે સંસાર પાર ઉતારે ? તો પછી જે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામા સાધન રૂપે ન હોય તે શાસ્ત્રો ધર્મ શાસ્ત્રો કેવી રીતે કહેવાય અને તેવા શાસ્ત્રોમા બતાવેલ સ્વરૂપ, ધર્મ તરીકે કેવી રીતે ગણાય ?

મોક્ષમા લઇ જાય તે જ પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ ધર્મ છે. કુશાસ્ત્ર કહે છે કે સંતાન વગરનો સ્વર્ગે ન જાય, તેના આધારે જમદગ્નિ તાપસ પોતાની તપસ્યા ઉપર પાણી ફેરવી લગ્ન કરવા નીકળ્યો. જે શાસ્ત્રો પરસ્પર વિરોધી આખ્યાનથી શંકા ઉત્પન્ન કરે પણ સ્યાદ્વાદની રીતિથી સમન્વય ન કરી શકે તેનો ત્યાગ કરવો વળી અપેક્ષા વગર એકાંત પક્ષની સ્થાપના કરે તેનો પણ ત્યાગ કરવો કારણ કે ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને અણસમજમાં ઉતારી આત્મ વિકાસમાં ધક્કો લગાડે છે

હવે જીવ તત્વને પ્રમાણથી સાબીત કરીએ

૧. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—જે જાણે છે તે જીવ છે, જેને જ્ઞાન હોય તે જીવ છે જીવ જ્ઞાનથી પોતાને અને બીજાને જાણી શકે છે નિર્જીવ શરીરમા આવી શક્તિ હોતી નથી કેવળ જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ જીવના સર્વ પ્રદેશને જુએ છે જીવના ગુણો પ્રત્યક્ષ કરવાથી જીવ પ્રત્યક્ષ થાય છે

૨. અનુમાન પ્રમાણ—(૧) કાર્યથી અનુમાન-ત્રસ જીવો વગર ચલાવ્યા પોતાની ઇચ્છાથી ચાલતા દેખાય છે રેલ, આગબોટ કે બીજા યંત્રો પોતાની ઇચ્છાથી ચાલતા નથી

(૨) કારણથી અનુમાન—જે શરીર દેખાય છે તેનુ કારણ શુ ? તેનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે જીવ માટે શરીર છે, શરીર માટે જીવ નથી

(૩) ગુણથી અનુમાન—એક જીવતા માણસ અને એક મુડદાને તપાસો જાણવાનુ કામ કોણ કરી શકે છે ? મુડદુ (શરીર) જાણવાનુ કામ કરતુ નથી, તેથી સચેત શરીરમા જાણવાનુ કામ કરનાર કોઇ અન્ય દ્રવ્ય હોવુ જોઇએ અને તે જીવ જ છે

(૪) આશ્રયથી અનુમાન—શરીર ઇંદ્રિયો વગેરે બાહ્ય વસ્તુ દેખાય છે તેનો આશ્રય લઇને કોઇ ભોગવનાર હોવો જોઇએ, આ બાબતનો વિચાર કરશુ તો લાગશે કે તેનો ભોગવનાર જીવ છે

ઉપમા પ્રમાણ—આકાશની માફક જીવ અરૂપી છે, તેમાનુ કોઇ દેખાતુ નથી. આકાશ અવગાહના આપે છે, તેથી તેને જાણીએ છીએ તો જ્ઞાનાદિ ચૈતન્ય ગુણવાળાને જીવ ગણવો જોઇએ વાયુ દેખાતો નથી, પણ સ્પર્શથી જણાય છે તેમ જીવ સચેતનપણાથી સાબીત થાય છે દીપક જેમ નાનુ મોટુ ઘર હોવા છતા તેમા તેજ આપે છે તેમ જીવ નાના કે મોટા શરીરમા સચેતપણે પ્રકાશે છે

તલમા તેલ, દુધમા ઘી, વાસમા અગ્નિ અને ફુલમા સુગધ છે છતા દેખાતા નથી, તેમ શરીરમા જીવ દેખાતો નથી, પણ જ્ઞાનાદિ ચેતન ક્રિયાથી સાબીત થાય છે સિદ્ધની જેમ જીવ શરીરથી સર્વથા છૂટો પડી શકે છે, પણ અરૂપીપણાને લઇને દેખાતો નથી. જેમ સૂર્ય અસ્ત થાય છે, પણ નાશ થતો નથી, બીજા ક્ષેત્રમા જાય છે તેમ જીવ એક શરીરમાથી નીકળી બીજા ભવના શરીરમા રહે છે, પણ નાશ થતો નથી

૪ આગમ પ્રમાણ—(સર્વજ્ઞ વચન પ્રમાણે જીવનુ સ્વરૂપ)

(૧) સામાન્ય સ્વરૂપ—જીવ ચેતના લક્ષણવાળો, સદા (નિત્ય), અઉપયોગી અસખ્યાત પ્રદેશી, સુખ દુ ખનો જાણ, સુખ દુ ખનો વેદક, અરૂપી દ્રવ્ય છે

(૨) વિશેષ સ્વરૂપ કથન—લોક (વિશ્વ)ના ૭ દ્રવ્યોમાં જીવ પણ એક દ્રવ્ય છે જીવ સિવાયના બીજાં દ્રવ્યો જડ છે અને જીવ ચેતના યુક્ત છે. દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણથી દ્રવે છે (ઝરે છે) અને પર્યાયમાં રહે છે તેવી રીતે જીવ દ્રવ્યનું પણ જાણવુ હવે પર્યાયો દ્વારા જીવનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવાય છે.

જીવના પર્યાય

અવગાહના વ્યંજન પર્યાય—દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી અશુદ્ધ પર્યાય છે અને સિદ્ધ પર્યાય શુદ્ધ છે

અર્થ પર્યાયમાં—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા, સ્ત્રી–પુરુષ,–નપુસકવેદ (મૈથુન ભાવ), મિથ્યાત્વ અવ્રત, પ્રમાદ, અજ્ઞાન–એ સર્વ અશુદ્ધ છે અને અવગુણરૂપ છે

જીવના શુદ્ધ પર્યાયો—જ્ઞાન, દર્શન આત્મિક સુખ, પડીતવીર્ય સમદ્રષ્ટિ, ક્ષમા વિનય, સરળતા, સતોષ, ગભીરતા, વૈરાગ્ય, અખેદ, નિર્ભયતા, અશોક, માધ્યસ્થભાવ, અવેદ, વિરતિ, અપ્રમાદ, ચારિત્ર–એ સર્વ ગુણ રૂપે છે, જેનાથી મોક્ષાર્થી જીવને વિકાસ કરવાનો છે, તે ગુણ કેળવવાના છે, અનુભવમાં મુકવાના છે અવગુણમાથી ગુણો કેળવતા અને ગુણમાથી ભ્રષ્ટ થઇ અવગુણમા પરિણમતા અસખ્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયો ઉપજે છે.

વળી બીજા દ્રવ્યોની માફક જીવ પણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાથી દ્રવે છે (ઝરે છે) દરેક જીવને અસખ્યાત પ્રદેશ હોય છે તે સર્વદા નિત્ય છે એક પણ પ્રદેશ વધતો કે ઘટતો નથી, વ્યજન પર્યાયમાં સિદ્ધ પર્યાય નિત્ય છે, બીજા પર્યાયો અનિત્ય છે, અર્થ પર્યાય પરપરાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, વ્યકિતગત અર્થપર્યાય ઉપયોગ આશ્રી અનિત્ય છે, અશુદ્ધ અર્થપર્યાય ભવ્ય જીવ માટે અનાદિ સાત છે, અભવ્ય માટે અનાદિ અનત છે સપૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય સાદિ અનત છે, પણ ઉપયોગ આશ્રિ અનિત્ય કહેવાય, પણ તે અનિત્યતા સર્વથા નાશ સૂચક નથી

એક જીવ–માણસ મરીને દેવ થાય, ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થયો અને દેવ પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો, પણ જીવ તો ધ્રુવ તેનો તેજ છે એટલે તે પોતેજ છે

અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયમા એક જીવ ક્રોધ કરી અભિમાન કરે ત્યારે ક્રોધનો વ્યય અને અભિમાનનો ઉત્પાદ અને અશુદ્ધ પર્યાયની ધ્રુવતા થઇ

શુદ્ધ અર્થ પર્યાયમા જ્ઞાન ઉપયોગમાથી દર્શન ઉપયોગમાં જાય ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગનો વ્યય અને દર્શન ઉપયોગનો ઉત્પાદ, પણ ચેતના ઉપયોગની ધ્રુવતા છે કારણ કે બને ઉપયોગો ચેતનાના વિશેષ સામાન્ય પર્યાય છે

દરેક ગુણમા ષડ્ ગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ રૂપે ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે જેમકે જ્ઞાનથી અમુક વખતે એક જીવ જાણ્યો, ત્યાર બાદ અનતા જીવ જાણ્યા આવી રીતે વિકાસ પામતા જ્ઞાન ઉપયોગમા વૃદ્ધિ સમજવી અને જ્યારે ઉપયોગ સકોચ પામે ત્યારે હાનિ સમજવી અહિ પૂર્વ જ્ઞાન ઉપયોગ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય, ઉત્તર ઉપયોગ પર્યાયની ઉત્પત્તિ અને સમુચ્ચય જ્ઞાન ઉપયોગની ધ્રુવતા સમજવી

સિદ્ધ ભગવાનના ગુણમા પણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે અનતા દ્રવ્યના અનતાનત પર્યાયો સમયે સમયે બદલાયા કરે છે, સૂક્ષ્મતા સ્થુલતા ધારણ કરે છે, તે જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુઓ) ની અપેક્ષાએ જ્ઞાનમા ઉપયોગ રૂપે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન ધ્રુવ રહે છે, વળી ઉપયોગની ગૌણતા, મુખ્યતા, સામાન્યતા, વિશેષતા આશ્રી, જેમકે જ્ઞાન ઉપયોગમાથી દર્શન ઉપયોગમા જાય ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગનો વ્યય, દર્શન ઉપયોગનો ઉત્પાદ અને જ્ઞાન દર્શનમા સ્ફુરતી ચેતનાની ધ્રુવતા થઇ

જીવના ગુણોનુ
ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

જીવના અનત ગુણો જીવમા તદ્રુપ (એકત્વ એકાકાર) સ્વરૂપે છે, જીવન પ્રદેશમા તેમનુ જુદુ જુદુ સ્થાન નથી સર્વ ગુણો, જીવના સર્વ પ્રદેશોમા એકત્વ સ્વરૂપે છે પણ જાણવુ, દેખવુ વગેરે જુદી જુદી ભાવક્રિયા આશ્રી પૃથક્ત્વ (ભેદ) રૂપ છે, જેમકે ચેતનાની સ્ફુરણા થાય તે ઉપયોગ, જાણવાનુ કાર્ય કરે તે જ્ઞાન, દેખવાનુ કામ કરે તે દર્શન

ક્રોધ કરવાના પ્રસગે ક્ષમા ગુણ કામ કરે, પ્રશસા વખતે નિરભિમાનપણુ વગેરે વગેરે નિમિત્તોને કારણે જીવના ગુણોમા વ્યવહારિક ભેદપણુ છે અને તે વ્યવહારીક ભેદો ન હોય તો કેવે પ્રસગે શુ કરવુ, કેવી રીતે આત્મવિકાસ કરવો, દોષયુક્ત સસારી જીવને દોષમાથી છૂટવાને કયા ગુણોને, કેવી રીતિ જાણવા, સમજવા, અનુભવવા ? તે સર્વ જાણી શકાય નહિ અને આત્મ વિકાસ થઇ શકે નહિ, તેથી વ્યવહારિક ભેદો આલબન માટે ઉપયોગના છે

જીવના ગુણોનુ અભેદપણુ અમુક રીતે સમજી શકાય છે ધારો કે એક માણસ ધ્યાનમા બેઠા છે આહીં કાયાનુ આસન સ્થિર હોવાથી કાય ગુપ્તિ છે, મૌન હોવાથી વચન ગુપ્તિ છે, મનને શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દાર્થ ચિત્વનમા જોડ્યુ છે અથવા આત્મ પ્રદેશમા જોડ્યુ છે અથવા શુદ્ધ આત્મા (પરમાત્મા)ના ગુણોના ચિત્વનમા મનને જોડ્યુ છે, તેથી મનગુપ્તિ થઇ, અપ્રમાદ અવસ્થાએ જ્ઞાનના ઉપયોગમા હોય તેથી જ્ઞાન અને પડિત વીર્ય પણ છે, તે વખતે કોઇ દ્રવ્ય ઉપર રાગદ્વેષ નથી, તેથી સમભાવ (ભાવ ચારિત્ર) છે તે વખતે તત્ત્વોમા સદેહપણુ ન હોવાથી સમ્યક્ત્વ છે અહીં

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સર્વ એક સાથે જ છે વળી સિદ્ધ ભગવાનની આત્મ રમણતામા સર્વ ગુણોનો એક સાથે આવિર્ભાવ છે

આત્મ દ્રવ્યની
ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ સ્થિતિ

દ્રવ્યથી—અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક જીવ દ્રવ્યને સંસારી અવસ્થામાં કાર્મણ શરીરને લઇને અવગાહના આશ્રી સંકોચ વિકાસ લક્ષણ હોય છે. પૃથ્વી કાયનો જીવ મરીને હાથી થાય, ત્યારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના મુકી, મોટી અવગાહના કરે અને આત્મ પ્રદેશો શરીર પ્રમાણમાં સંકોચ વિકાસ ગુણથી રહે છે તેથી અવગાહના આશ્રી વ્યય અને ઉત્પાદ થયો ત્યારે આત્મ પ્રદેશો ધ્રુવ છે

ક્ષેત્રથી—સંસારી જીવના આત્મ પ્રદેશોમાં શરીરની અસ્થિરતાને લઇને કંપ થાય છે, તેથી દરેક વખતે તેના તેજ આકાશ પ્રદેશોમા અવગાહના રહેતી નથી અમુક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં જાય, ત્યારે પૂર્વક્ષેત્ર આશ્રી વ્યય અને ઉત્તર ક્ષેત્ર આશ્રી ઉત્પાદ, ત્યારે આત્મ પ્રદેશો ધ્રુવ છે.

કાળથી—કાળચક્રના જુદા જુદા સમયોમાં આત્મદ્રવ્યનું વર્તમાનપણુ થવાથી તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે

ભાવથી—અર્થ પર્યાય અને વ્યંજન પર્યાયોમાં ફેરફાર થવાથી, પૂર્વ પર્યાયોનો વ્યય અને ઉત્તર પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે, ત્યારે આત્મ દ્રવ્ય ધ્રુવ રહે છે.

સિદ્ધ પરમાત્મામા અગુરૂ લઘુ પર્યાય (સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોના અરૂપી પ્રતિબિંબ) ના ફેરફાર થવાથી સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, ત્યારે આત્મદ્રવ્ય ધ્રુવ જ છે

દરેક દ્રવ્યને અનંત અગુરૂલઘુ પર્યાય હોય છે તેથી પોતપોતાના જ ભાવોમાં પરિણમન કરે છે અને એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સ્વરૂપે કરી જતુ નથી

પર્યાયોના ઉત્પાદ વ્યયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. તેથી જીવનુ નિત્યાનિત્યનુ સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદથી સમજી લેવુ.

સમુચ્ચય જીવોની અપેક્ષાએ—જીવ દ્રવ્યો અનંત છે, ક્ષેત્રથી આખા લોકમા ભર્યા છે, કાળથી અનાદિ અનંત છે ભાવથી ઉદય, પરિણામિક, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક એ પાંચ ભાવોમા રહે છે, ગુણથી ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત છે

એક જીવની અપેક્ષાએ—સ્વ દ્રવ્યથી એકત્વ છે, અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે, ક્ષેત્રથી સંસાર ભ્રમણ આશ્રી (વ્યક્તિગત ક્ષેત્ર આશ્રી) સાદિ સાંત છે, સિદ્ધ પર્યાય આશ્રી સાદિ અનંત છે, કાળથી અનાદિ અનંત છે, ભાવથી નિજ ભાવોમાં રહે છે, ગુણથી ચૈતન્ય યુક્ત છે

અન્ય દ્રવ્યોથી દરેક આત્મ દ્રવ્ય ભિન્ન છે એટલે બીજા જીવોથી તેમ જ મન-વચન-કાયા-ઇન્દ્રિય વગેરે પુદ્ગળ સ્કંધો તથા સર્વ પૌદ્ગળીક, રિદ્ધિ તથા સર્વ બીજા અજીવ દ્રવ્યોથી આત્મા ભિન્ન છે, અન્ય છે તે અન્યત્વ ભાવના ભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માનુ પોતાના શુદ્ધ ગુણોની સાથે તદ્રુપ એકત્વ છે તે અભેદ જ્ઞાન - આવી રીતે આત્માનુ ભેદ અભેદ જ્ઞાન જાણ્યા વગર નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે તે જ્ઞાન ખાસ જરૂરનુ છે

વ્યવહારથી આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોકતા છે

રાગ દ્વેષથી આત્મા, પોતે અવગાહન કરેલ આકાશ પ્રદેશ રૂપી ક્ષેત્રમા રહેલ પરમાણુ પુદ્ગળોમાથી, કર્મ યોગ્ય પુદ્ગળોને ખેચે છે, ખેચાયેલ પુદ્ગળો આત્મ પ્રદેશો સાથે જોડાય છે અને કર્મ રૂપે પરિણમે છે આ કામ આત્માના અશુદ્ધ ભાવોથી થયુ, તેથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે, તે કર્મો પાકે અને ફળ આપે તેમા આત્મા ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ રાખી, સકલ્પ વિકલ્પ કરી, સુખ દુ ખ ભોગવે છે, તેથી આત્મા કર્મનો ભોકતા છે

નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવનો કર્તા છે અને ભોકતા પણ છે

કર્મનુ મૂળ દ્રવ્ય (ઉપાદાન કારણ) પુદ્ગળ છે, આત્મા નથી, આત્મ પ્રદેશો કર્મ રૂપે પરિણમતા નથી, પુદ્ગળ કર્મ રૂપે પરિણમે છે, માટે આત્મા કર્મનો કર્તા નથી પણ પોતાના શુદ્ધ કે અશુદ્ધ ભાવોનો કર્તા અને ભોકતા છે વળી કર્મનુ ફળ સારૂ હોય કે ખરાબ હોય પણ જો આત્મા, તે ફળમા ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ ન રાખે પણ સમભાવે, જ્ઞાન ઉપયોગમા રહે, તો કર્મ ફળ નિષ્ફળ જાય છે, તેથી આત્મા કર્મ ફળનો ભોકતા નથી થતો

આ ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે આત્મા ઇષ્ટ અનિષ્ટ ભાવો ઉત્પન્ન કરી, સુખ દુ ખ ભોગવે છે એટલે કે આત્મા પોતાના ભાવોનો ભોકતા છે પણ કોઈ પણ પૌદગલીક વસ્તુમા સુખ દુ ખ ઉત્પન્ન કરવાની શકિત નથી. માટે જે આત્મા ખરા સુખની ઇચ્છાવાળો છે તે ગમે તેવા સજોગોમા આત્મિક સુખ (જે પોતાના જ આત્મ પ્રદેશમાથી મળે છે તે જ્ઞાનાનદ) ભોગવી શકે છે અને તે સુખ પૌદગળીક સુખ (શાતા અશાતા વેદની રૂપે, પાચ ઈંદ્રિયોના વિષય રૂપ સકલ્પ વિકલ્પ રૂપ સુખાભાસ) કરતા અનતગણુ શુદ્ધ અને સાચુ છે

સ્વળી આત્માના બધા ગુણોનુ પૃથકત્વજ્ઞાન તથા આત્મ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની ભિન્નતાનુ જ્ઞાન તે પણ ભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માના બધા ગુણોનુ એકત્વ (અભેદસ્વરૂપ) તે અભેદ જ્ઞાન છે

તો પછી દુઃખ મિશ્રિત પૌદ્ગળીક સુખ માટે મૃગજળની માફક ફાંફાં મારવાં અને માની લેવુ કે હુ સુખી છું, તેના કરતા તેની પૌદ્ગળીક ઇચ્છામાંથી મનને ખેચી લઇને આત્માની સાથે જોડી દેવું ગોગ્ય છે વારવાર અભ્યાસ પછી ખાત્રી થશે કે ખરૂં સુખ આત્મમાંથીજ મળે છે, બીજે કયાંયથી મળતુ નથી વળી કવચિત્ પૌદ્ગળીક વસ્તુ પ્રયત્ન છતાં પણ ન મળે, ત્યારે આત્મિક સુખ પ્રયત્નથી જરૂર મળે છે

પણ જેમ અફીણી અફીણ છોડી શકતો નથી તેમ આત્મા પૂર્વ સસ્કાર (ટેવ)થી પૌદ્ગળીક વસ્તુ પ્રત્યે આકર્ષાય છે આત્મા પૌદ્ગળીક દ્રવ્ય મન સાથે જોડાય અને પૌદ્ગળીક મન પુદ્ગળો તરફજ આકર્ષાય છે, પણ જ્ઞાનથી વસ્તુ સ્વરૂપ વિચારે તો પોનાની ભૂલ જણાઇ આવે છે, માટે સમકિતી જીવોએ જેટલું બને તેટલુ જ્ઞાન મેળવવુજ જોઇએ મનોયોગને સૂત્ર અભ્યાસમાં જોડયા કરવું, તો પછી વારવાર જ્ઞાન ઉપયોગથી પૌદ્ગળીક કેફ કાળાંતરે છુટી જશે.

કર્મ અને કર્મફળની ઉત્પત્તિનુ નિમિત્ત કારણ આત્માના રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવો છે અને ઉપાદાન કારણ પુદ્ગળ છે.

કર્મફળ ભોગવવામાં આત્માના ભાવ ઉપાદાન કારણ છે અને કર્મ નિમિત્ત કારણ છે

રાગાદિ ભાવના નિમિત્તથી, પુદ્ગળ કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને કર્મના નિમિત્તથી આત્મા રાગાદિ ભાવોમાં પરિણમે છે રાગાદિ ભાવો ભાવ-કર્મ છે અને કર્મ પુદ્ગળ તે દ્રવ્ય કર્મ છે, તેઓ એક બીજાને ઉત્પન્ન કરે છે વ્યવહાર નય નિમિત્તને કારણ માને છે અને નિશ્ચય નય ઉપાદાનને કારણ માને છે ઉપાદાન કારણ તે મૂળ દ્રવ્ય છે. વ્યવહારથી નિમિત્ત કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે પરિણમે છે

જો આત્મા શુદ્ધ આત્મ ગુણોમા ઉપયોગ રાખે અને રાગ દ્વૈષ ન કરે તો સત્તામા રહેલા દ્રવ્ય કર્મો ઉદયમા આવે તો પણ તે ભાવ કર્મ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી, તેથી નવીન કર્મ બધાતા નથી અને જૂના કર્મ નિર્જરવા માડે છે, જ્યારે બધા કર્મ નિર્જરીને આત્મા અકર્મી થઇ જાય ત્યારે આત્મ પ્રદેશ સાથે કર્મ બીજ રહે નહિ, તેથી નવા કર્મ આત્મા સાથે બધાઇ શકે નહિ, તે સિદ્ધ અવસ્થા સર્વ ભવ્ય જીવોને પ્રાપ્ત હોજો

જો આત્મા જ્ઞાન ઉપયોગથી દરેક વસ્તુનુ મૂળ દ્રવ્ય શોધી કાઢે અને તે મૂળ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ વિચારે તો આપોઆપ મોહનો નાશ થાય દાખલા તરીકે-આખેથી વસ્તુ જોઇ, તે દષ્ટિ લાગી ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગ આવ્યો, દેખાતી સચેત વસ્તુ હોય તો તેમા રહેલ આત્મા અસખ્ય પ્રદેશમય અતર્ચક્ષુથી આત્મવત્ દેખાય અને વસ્તુ પુદ્ગળ સ્કધ જણાય ત્યારે શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય અને શુદ્ધ પરમાણુ પુદ્ગળના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પુદ્ગળ અજીવ છે અજીવ હોય તે અનંત શક્તિવાળા જીવને કેવી રીતે સુખ આપી શકે? હવે જો ખરાબ વસ્તુ દેખાય તો એમ વિચારવુ કે પુદ્ગળ પોતપોતાના ભાવોમા રહ્યા કરે છે, તેઓ આત્માને કંઈ કરી શકતા નથી, તો શા માટે ખરાબ ભાવથી દુઃખ વહોરી લેવુ અને આત્માના જ્ઞાન આનંદ સુખનો સ્વાદ છોડી દેવો?

વળી દુનિયાની વસ્તુ જ્યા છે ત્યાંજ છે, તે વસ્તુના આકારે મનને પરિણમાવી, તેમા રાગ દ્વેષ ભોગની બુદ્ધિ રાખવાથી મનોયોગથી આત્મા પોતા ઉપરજ રાગદ્વેષ કરે છે અને પોતેજ ભોગ બને છે એટલે જીવ ભોકતા અને ભોગ બને છે, જો એટલોજ વિચાર આવે કે હુ કેવો પાઠ ભજવુ છુ, તો પોતાની મૂર્ખાઇ જણાઇ આવે છે અને મનોમય જગત બંધ થાય છે અને કર્મ સંચય પણ બંધ થાય છે

હવે પૌદ્ગલીક સુખમા જીવને સુખાભાસ થવાનુ કારણ જીવના ઉત્સાહને લઇને માનસિક તારતમ્યતા છે, આલંબન પૌદ્ગલીક વસ્તુ છે, એટલે મોહની કર્મના ઉદયથી એવો ભ્રમ થાય છે કે પૌદ્ગલીક વસ્તુ સુખ આપે છે, પણ નિશ્ચયથી પુદ્ગળ પુદ્ગળના ભાવોમા રહે છે અને આત્મા આત્માના ભાવોમા રહે છે

જો જીવ આત્મિક આલંબનમા તેટલોજ ઉત્સાહ અને માનસિક તારતમ્યતા રાખે તો તેથી અનંતગણુ આત્મિક સુખ ભોગવી શકે પણ તે માટે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ સૂત્રદ્વારા જાણપણુ જોઇએ. માટે સમકિતી જીવે શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણી, સમજી, મગજમા ઉતારી વારંવાર અનુભવમા મૂકવુ જોઇએ

પૌદ્ગળીક સુખમા ભ્રમ થાય છે તેનુ કારણ અશુદ્ધ વ્યવહાર નય, માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બે મુખ્ય નય જાણી લેવાની જરૂર છે

વ્યવહાર નય—તે ઉપનય છે, કારણ કે પુદ્ગળના ભાવને આત્મ દ્રવ્યમા આરોપણ કરે છે અને પુદ્ગળના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા ભાવને આત્માના ભાવ તરીકે માને છે અને નિમિત્ત કારણને કાર્ય માને છે, તેના બે ભેદ, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ,

રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ પૌદ્ગળીક વસ્તુ અથવા જીવાદિ અન્ય દ્રવ્યને પોતાના માનવા, સાંસારિક કામ કરવુ વગેરે અશુદ્ધ વ્યવહારમા છે એટલે પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન સર્વથા અશુદ્ધ વ્યવહારમા આવે છે

મોક્ષ માર્ગ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ (સાધન ધર્મ) એ સર્વ શુદ્ધ વ્યવહાર નયમા આવે છે અહિ સર્વ ક્રિયા આત્મ શુદ્ધિ, નિર્જરા અને મોક્ષ માટે સમભાવે થાય છે

નિશ્ચય નય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ દોરે છે જીવના શુદ્ધ ભાવ બતાવે છે

વ્યવહાર નયમાં ચાર અને નિશ્ચય નયમાં ત્રણ મળી સામાન્ય રીતે સાત નય થાય છે, તેમા જીવનું સ્વરૂપ ઉતારવું જોઇએ.

સાત નયથી
જીવનનું સ્વરૂપ

૧. નૈગમ નયથી જીવ—આ નય જીવના ગુણ અને પર્યાય, સામાન્ય અને વિશેષ, **અંશથી** બતાવે છે. સામાન્ય અશ ચૈતન્ય છે અને વિશેષ પર્યાયાંશ દ્રવ્ય પ્રાણઆશ્રી છે નિગોદના જીવને અક્ષરનો અનતમો ભાગ ઉઘાડો છે અને સિદ્ધ ભગવાનને અનત જ્ઞાન છે, છતા નૈગમ નય ચૈતન્યની અપેક્ષાએ બન્નેને સરખાં ગણે છે દ્રવ્ય પ્રાણ દશ છે, તે આશ્રી જીવના ૫૬૩ ભેદ પડે છે. નારકીના ૧૪, તિર્યંચના ૪૮, મનુષ્યના ૩૦૩, દેવતાના ૧૯૮. તે જૈન સ્તોક સગ્રહમાંથી વિસ્તારથી જાણી લેવા જોઇએ.

નૈગમ નય ચાલતા પ્રાણીને જોઇને કહે કે આ જીવ છે **ન્યાય અને વૈશેષિક મતવાળા આ એકજ નયને માને છે.**

નૈગમ દુર્નયવાળા દ્રવ્ય પ્રાણનેજ જીવ માને, જીવ પાંચ ભૂતોનો બનેલો છે, અને પાંચ ભૂતો નાશ થાય ત્યારે જીવ પણ નાશ પામે એમ માને એમ કહી મોક્ષ માર્ગ બધ કરે છે.

સુનિગમ નય દ્રવ્ય પ્રાણોને પુદ્ગળ સ્વરૂપ માને છે, તેમા બળ ફોરવનાર જીવને જુદો માને છે. તેની વિશેષ સમજ માટે બીજા નયનો અભિપ્રાય કબુલ રાખે છે.

૨. સંગ્રહ નય—આ નય જીવની સામાન્ય સત્તા "અસખ્યાત પ્રદેશ" અને "અવગાહના" માને છે. સર્વ જીવ સત્તાથી સિદ્ધ સમાન માને છે **વેદાંતી ફક્ત આ એકજ નય સ્વીકારે છે.** દુર્નય કહે છે કે જીવ એકજ છે, જુદા જુદા રૂપોમા અંશ તરીકે રહે છે, એમ કરી અદ્વૈતવાદ સ્થાપે છે, ત્યારે સુનય કહે છે કે બધામા એકજ જીવ હોય તો એકને મારવાથી બધાને લાગવુ જોઇએ માટે સુખ દુખની તારતમ્યતા અને વ્યજન પર્યાયની વિચિત્રતાનુ કારણ વ્યવહારનય પાસેથી જાણવું જોઇએ

૩. વ્યવહાર નય—અહિં સુખદુખની તારતમ્યતા અને જીવના વ્યજન પર્યાયની વિચિત્રતાનુ કારણ કર્મ છે જીવ **કર્મનો કર્તા** છે અને **કર્મફળનો ભોક્તા** છે તે બતાવવા માટે આ નયમા ૧૪ ગુણસ્થાનની (શરીર, ઇન્દ્રિયો અને વચનથી થતી) **બાહ્યક્રિયા** આવી જાય, પણ ૬ થી ૧૪ ગુણસ્થાનમા બાહ્યક્રિયા સાધુના બાહ્ય આચારમા આવી જાય

૭ થી ૧૪ ગુણસ્થાનનો આધાર અભ્યતર ભાવ (પરિણામ) ઉપર છે, તેથી તે સર્વ શબ્દાદિ ભાવ નયમા જાય, પણ પહેલા ૭ ગુણસ્થાનમા બીજા ભવનુ આયુષ્ય બંધાય છે તેથી તે સાતે વ્યવહાર નયમા જાય, જીવ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આયુષ્ય બાધતો થકો ૭મે ગુણસ્થાને જાય અને ૭મા

ગુણસ્થાનની શરૂઆતમા આયુષ્યનો બધ પુરો કરે એટલા પુરતો જ ૭મા ગુ નો ભવબધ આશ્રી વ્યવહાર સમજવો

વળી ઉપશમ શ્રેણી ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧, ભાવ આશ્રી છે, પણ જેણે પૂર્વે આયુષ્યનો બધ બાધ્યો હોય તે કદાચ ઉપશમ શ્રેણીમા કાળ કરે વળી ઉશમ શ્રેણીવાળા પડવાઇ થાય છે તે અપેક્ષાએ તેમને વ્યવહારમા ગણાય અને ભાવ આશ્રી નિશ્ચય નયમા ગણીએ તો શબ્દ નય સુધી ગણાય. ઉપશમ શ્રેણી એવભૂત નય સુધી લઇ જતી નથી.

વ્યવહાર નયના બે ભેદ શુદ્ધ અને શુદ્ધ અશુદ્ધ વ્યવહાર નયમા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન આવી જાય. શુદ્ધ વ્યવહાર નયમા બાકીના ગુણસ્થાનોની યોગોના અવલબન રૂપી બાહ્ય કરણી આવી જાય. અહિ શુભ અને અશુદ્ધમાં કઇક ફરક બતાવીએ, રાગદ્વેષ રહિત તે શુદ્ધ, તે સવર તત્ત્વમા જાય, અને સમભાવ (સવર) સાથે કરણી તે નિર્જરા તત્ત્વમા જાય

શુભ સામાન્ય રીતે પુન્ય તત્ત્વમાં જાય છે, અશુભ પાપ તત્ત્વમા જાય. સરાગ સયમમા, રાગ ભાવ હોવાથી મોક્ષ મળતું નથી, પણ આખરે રાગ તુટી જાય એવી પરપરાએ તક મળે છે

સસારી વાસનાની પૂર્તિ માટે જે દ્રવ્ય ચારિત્ર વગેરે પાળવામા આવે તે મિથ્યાત્વમાં છે, વ્યવહાર નય ફક્ત યોગોના આલબનવાળી **બાહ્ય આકૃતિ ઉપર આધાર** રાખે છે, પણ ભાવ સમજવા માટે ઉપરની નયની વાત માન્ય કરે તો સુવ્યવહાર નય કહેવાય કુવ્યવહાર નય ફક્ત બાહ્ય દેખાય તેટલુ જ માને.

ચાર્વાક મતવાળા ફક્ત વ્યવયાર નયને જ માને છે.

૪. ઋજુસુત્ર નય—વ્યવહારિક ક્રિયા જોઇને આ નય કહે છે કે જીવના વર્તમાન કાળનો ઉપયોગ તે ખરી ક્રિયા કોઈ સામાયિકમા બેઠો હોય પણ વ્યાપારમા ધ્યાન જાય ત્યારે તેને વ્યાપારી કહે કોઇ પરણવા બેઠો હોય, પણ તેનુ મન જો ધર્મ ધ્યાન શુક્લધ્યાનમા જાય તો નેને તે વખતે (શુદ્ધ ધ્યાનમા હોય ત્યારે) સાધુ કહે છે

બૌદ્ધમતવાળાઓએ ફકત ૠજુસુત્ર નયનેજ માનીને ક્ષણિકવાદ સ્થાપ્યો કે જીવ ક્ષણે ક્ષણે મરે છે અને થાય છે ત્યારે સુનય કહે છે કે જો જીવ ક્ષણે ક્ષણે મરે તો એક જીવ પાપ કરે અને બીજો જીવ નરકે જાય, એક ગુન્હો કરે અને બીજો સજા પામે, પણ તેમ નથી, જીવધ્રુવ છે, તેની (પર્યાય) સ્થિતિમા ફેરફાર થયા કરે છે, તેનો વિસ્તાર જાણવા માટે બીજા નયોને માનવા જોઇએ.

ૠજુસુત્રનય શુભાશુભ બન્ને પ્રકારના જીવના ઉપયોગ (વર્તમાન કાળ આશ્રી) બતાવે છે

૫. શબ્દનય—તે સબ્દના વાચ્યાર્થ પર્યાયને માને છે અને કહે છે કે ભાવ પ્રાણથી જીવે તે જીવ અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પ્રત્યે ગમન કરે (પરિણમે) તે આત્મા જીવ પોતાના

ભાવનો કર્તા છે અને પોતાના ભાનનો ભોક્તા છે. આ નયમાં જીવનું શુદ્ધ-સ્વરૂપ (ગુણ) શરૂ થાય છે અને સમ્યગ્ દર્શન સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

૬. સમભીરૂઢનય—તે કહે છે કે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની નજીક હોય તે જીવ આ નયમાં ક્ષાયક સમકિત, ક્ષપક શ્રેણીવાળા તથા સયોગી અને અયોગી કેવળી આવે

૭ એવંભુતનય—પોતાના ગુણોથી પૂર્ણ હોય અને પ્રતિસમય આત્મગુણોમાં રમણતા કરે તે જીવનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે આ નય શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ (સિદ્ધ સ્વરૂપ) બતાવે છે.

સારાંશ—બધા જીવોનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે તેમ જ એક જીવનુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બતાવવા માટે તથા વિકાસ માટે સાતે નયની જરૂર પડે છે દરેક નય પોતપોતાનો વિભાગ બતાવે છે. એકજ નયને પકડી રાખનાર એકાતવાદી, અજ્ઞાની અને મિથ્યાત્વી છે

સમકિતી જીવ સર્વ સુનયની વાત માન્ય રાખે છે અને એક નયની વાત અંશથી સત્ય માને છે, પણ તેના એકાંતવાદને મોક્ષમાર્ગ તરીકે માનતો નથી. તેમજ તે તરફ અદ્વેષપણે માધ્યસ્થભાવ ધરાવે છે

ચાર નિક્ષેપથી જીવનુ સ્વરૂપ

નોંધ—અહિ જીવનુ સ્વરૂપ જાણવા માટે જીવને નિક્ષેપમા ઉતારેલ છે, પણ નિક્ષેપનુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બતાવેલ નથી

નિક્ષેપો ચાર છે—(૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) ભાવ.

નામ નિક્ષેપથી જીવની ઓળખાણ—(૧) કોઇ જીવનુ નામ "જીવ" આપવુ જેમ કે જીવી, જીવો, (૨) લોકના છ દ્રવ્યમાના ચૈતન્ય લક્ષણવાળા દ્રવ્યનુ નામ સંજ્ઞા "જીવ" એવો વ્યવહાર કરવો તે, (૩) અજીવ વસ્તુનુ નામ "જીવ" આપવુ તે અહિ અજીવમા જીવ નથી, તેથી ગુણ **રહિત હોવાથી અવસ્તુ છે**

સ્થાપના નિક્ષેપમાં જીવ—(૧) જીવના કોઈ એક વ્યંજન પર્યાય જેમકે મનુષ્યનુ ચિત્ર, મૂર્તિ અહિ ચિત્ર કે મૂર્તિ પુદ્‌ગળ સ્કંધ છે, જીવ નથી તેથી અવસ્તુ છે, પણ જીવનુ ચિત્ર હોવાથી **સદ્‌ભુત અવસ્તુ** છે (૨) અજીવ વસ્તુની જેમકે કોડીની જીવ તરીકે સ્થાપના. અહિ **અસદ્‌ભુત અવસ્તુ** છે (૩) "જીવ" એમ શબ્દાક્ષરથી લીપીમા સ્થાપના કરવી તે દ્રવ્ય સૂત્રનો વિષય છે. (૪) જીવના સ્વરૂપની મનમા સ્થાપના કરવી, તે ભાવસૂત્ર ધ્યાનનો વિષય છે

દ્રવ્યનિક્ષેપમાં જીવ—(૧) ઉપયોગ શૂન્ય જીવ-આ અવસ્તુ છે. કારણ કે જીવ સદા સઉપયોગી છે સૂક્ષ્મ નિગોદનો જીવ પણ અક્ષરના અનતમાં ભાગ જેટલા અજ્ઞાન અને અચક્ષુ

દર્શનના, ઓઘસંજ્ઞાથી ઉપયોગમાં રહે છે (૨) અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મ દ્રવ્ય-(દ્રવ્ય આત્મા)- અહિં આઠ આત્મામાંનો એક પ્રકાર બતાવ્યો છે (૩) જીવ સંબંધી શાસ્ત્રનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ

જીવનો ભાવ નિક્ષેપ—(૧) આગમથી જીવના ભાવ. (૨) નો આગમથી, આગમથી જીવના ભાવ ૬ છે-૧ ઉદય ભાવ, ૨ ક્ષયોપશમ ભાવ, ૩ પારિણામિક ભાવ, ૪ ઉપશમ ભાવ, ૫ ક્ષાયક ભાવ. એ પાંચ મુખ્ય ભાવ અને છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક ભાવ (સંયોગી ભાવ)

૧ ઉદય ભાવ—તે આઠ કર્મના ઉદયથી થાય છે, તેમાં જીવને સંબોધીને વ્યવહારથી જે ભેદો કહેવાય છે તે જીવ ઔદયિક અને શરીરને સંબોધીને જે ભેદ કહેવાય છે તે અજીવ ઔદયિક છે

જીવના ઉદય ભાવ—૪ ગતિ, પૃથ્વી આદિ છકાય, ૪ કષાય, ૩ વેદ, ૬ લેશ્યા, મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ, અવ્રતીપણું અસંજ્ઞીપણું, અજ્ઞાન, આહાર કરવાપણું છદ્મસ્થપણું, સયોગીપણું અસિદ્ધપણું, સંસાર ભ્રમણ અકેવળીપણું

અજીવના ઉદય ભાવ—ઔદારિકાદિ પાંચ શરીર તથા જે જે પુદ્ગળો તે પાંચ શરીરના વ્યાપાર માટે પરિણમે તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, તે બધા શરીરના ભાવો છે

૨ ક્ષયોપશમ ભાવ—અહિં જીવ, જે કર્મ ઉદય આવે છે તેને ખપાવે અને ઉદય નથી આવ્યા તેને ઉપશમાવે તે ક્ષયોપશમભાવ કહેવાય. તેનાથી જે ફળ ઉપજે તે ક્ષયોપશમ નિષ્પન્ન કહેવાય તે આ પ્રમાણે-મતિ, શ્રુત, અવધિ મનપર્યાય એ ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ એ ત્રણ દર્શન, ૩ દ્રષ્ટિ, પહેલા ચાર ચારિત્ર, શ્રાવકપણું, દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ૩ વીર્ય, પાંચ ઇન્દ્રિય, પૂર્વોનો અભ્યાસ, આચાર્યની પદ્દી

૩. પારિણામિક ભાવ—પરિવર્તનવાળો ભાવ તેના બે ભેદ —

૧ અનાદિ પારિણામિક ભાવવાળી વસ્તુ પોતપોતાના ભાવમાં ક્રિયા કરે, પણ બીજી વસ્તુના ભાવ રૂપે પરિણમે નહિ તેથી પોતાનું મુળ સ્વરૂપ સાચવી રાખે છે તે દશ છે-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્ધાકાળ, ભવ્ય, અભવ્ય, લોક, અલોક એ દશ સર્વદા છે ભવ્યનો અભવ્ય ન થાય, અભવ્યનો ભવ્ય ન થાય, લોકમાંથી અલોક ન થાય, એમ દસે બોલનું સમજવું પણ એ દસમાંથી દરેક-જેમ કે જીવ જીવનાજ ભાવોમાં ક્રિયા કરે, પુદ્ગળ પુદ્ગળનાજ ભાવોમાં ક્રિયા કરે. પારિણામિક ભાવનું કારણ અગુરુ લઘુ ગુણ છે

૨ સાદિ પારિણામિક ભાવ જે વસ્તુ આંખથી દેખાય છે, એટલે જે સર્વ વસ્તુ પુદ્ગળની બનેલી છે, તેમાં પુદ્ગળ જાય, આવે ગળે, મળે કેટલીક વસ્તુનું સ્વરૂપ આપણા

દેખતાં જ ફરી જાય છે, શરીરમાંથી રાખ કે માટી થઇ જાય છે, મોટી મોટી વસ્તુ જેમ કે પૃથ્વી તે અત્યારે જે પુદ્‌ગળોની બનેલી છે તે સર્વ પુદ્‌ગળો અમુક કાળે બીજે ઠેકાણે ચાલ્યાં જાય અને બીજેથી પુદ્‌ગળો આવીને તે પૃથ્વીરૂપે પરિણમે, પણ પૃથ્વી પૃથ્વીરૂપે રહે આવી મોટી વસ્તુ શાશ્વતી કહેવાય અને જેનુ નામ નિશાન ન રહે તે અશાશ્વતી વસ્તુ ગણાય, ૭ નરક, ૮ પૃથ્વી, દેવલોક, મૂક્તિશિલા વગેરે શાશ્વતાં છે તેનો વિસ્તાર શાસ્ત્રોથી જાણી લેવો, તે દ્રવ્ય વસ્તુરૂપે શાશ્વતી છે પણ પુદ્‌ગળોના આવજા આશ્રી અનિત્ય છે.

૪. ઉપશમ ભાવ—જીવ, જ્યારે મોહનીય કર્મની ૭ પ્રકૃતિ અનતાનુબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર અને દર્શન મોહનીયની ૩ મળી ૭ સર્વથા ઉપશમાવે-ઢાંકે-બીલકુલ ઉદયમાં ન આવવા દે તો ઉપશમ સમકિત પામે. તેના ગુણ સ્થાન ૪ થી ૧૧ અને મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ સુધી ઉપશમ આવે તો ઉપશમ ચારિત્ર પામે તેનાં ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧ આ ભાવની સ્થિતિ અતર્મુહુર્તની જ છે

૫. ક્ષાયક ભાવ—જીવ, જ્યારે અનતાનુબધી કષાયની ચાર અને દર્શન મોહનીયની ત્રણ મળી સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષાયક સમકિત પામે. મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષીણમોહ યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર પામે અને ચાર ઘન ઘાતિ કર્મનો શર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે અનતજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય પામે અને કેવળી ભગવાન થાય અને આઠે કર્મનો નાશ કરે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાન થાય

૬. સાન્નિપાતિક ભાવ—ને કોઇ એક સ્વતત્ર ભાવ નથી, પણ ઉપલા ભાવોમાના કેટલાક સયોગી (મિશ્રણ) ભાવ છે.

બે ભાવ મિશ્ર-જેમકે ક્ષાયિક અને પરિણામિક ભાવ સિદ્ધને છે,

ત્રણ ભાવ મિશ્ર-ક્ષાયિક, પરિણામીક અને ઉદય ભાવ સયોગી તથા અયોગી કેવળીને હોય

ચાર ભાવ મિશ્ર-ક્ષપક શ્રેણીવાળાને ઉપશમ સિવાયના ચાર ભાવ હોય

પાચ ભાવ મિશ્ર-ઉપશમ શ્રેણીમા ક્ષાયક સિવાયના ચાર ભાવ હોય પણ તેની સાથે ક્ષાયક સમકિત હોય તો તેને પાચે ભાવ હોય

ત્રણ ભાવ મિશ્ર-ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને ૪ થી ૭ ગુણસ્થાન સુધી તથા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનવાળાને ઉદય ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક ભાવ હોય

નો આગમથી જીવના ત્રણ પ્રકાર—(૧) લૌકિક જીવ-વ્યવહારિક જીવ, (૨) કુપ્રાવચનવાળા જીવ તે મિથ્યાતી, (૩) લોકોત્તરસમકિત સહિત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમા જેના ભાવ હોય તે જીવ.

આગમથી જીવ—આગમ પ્રમાણે જીવના ભાવ (ગુણ).

નો આગમથી જીવ—જીવ પોતે (સચેતન દ્રવ્ય).

નય નિક્ષેપાની હકિકતમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીથી, ઓછુ અધિક કે વિપરીત થયુ હોય અને જ્ઞાનના ૧૪ દોષમાથી કોઇ દોષ લાગ્યો હોય તો અનત સિદ્ધ કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામી દુક્કડ

સ્યાદ્વાદથી જીવનુ સ્વરૂપ

સ્યાદ્વાદ મુખ્ય સાત ભાગમા આવી જાય છે, તેથી સપ્તભગી ન્યાય કહેવાય છે "સ્યાત્" એટલે કથચિત્ અથવા અપેક્ષાપૂર્વક "વાદ" થી વસ્તુનુ સ્વરૂપ બતાવાય છે "એવ" થી નિર્ણય બતાવાય છે. એટલે અપેક્ષાથી જે વાત કરવામા આવે તેજ સાચી છે એમ સ્યાદ્વાદ બતાવે છે

કોઇ શબ્દના અમુક અર્થને જ વળગી રહે છે કોઇ વસ્તુનુ અમુક સ્વરૂપ જ પકડી રાખે છે. બાકી બધા અર્થ કે સ્વરૂપનો નિષેધ કરે છે આનુ નામ એકાતવાદ અથવા મિથ્યાત્વ, અથવા જૈનેતર મતો છે કે જે સર્વનો અમુક અમુક અપેક્ષાએ સમન્વય, જૈન મત જ કરી શકે છે અને તેથી જૈન મત પ્રમાણભુત કહી શકાય.

પ્રમાણ અર્થ ગ્રહણ કરનાર જ સમકિત દર્શન પામી શકે છે અને સમકિત દર્શન વગર ગમે તેટલુ ચારિત્ર કે તપ કરે તો પણ તે ગમે ત્યારે તેમાથી ભ્રષ્ટ થાય છે હવે સ્યાદ્વાદમા જીવનુ અવલોકન કરીએ.

૧. પહેલો ભાંગો સ્યાદસ્તેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ એવ જીવ—અહિ જીવનું સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે કે જીવ પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે. રૂપ તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનુ સમજવુ. સ્વદ્રવ્યથી જીવ પોતાના જ આત્મદ્રવ્યમા રહે છે, એટલે એક જીવ બીજા જીવ કે અજીવ દ્રવ્યોના સ્વરૂપથી રહેતો નથી.

આ સ્વરૂપની ગેરસમજથી એકાતવાદી અદ્વૈત જૈનેતર મત ઉપજે છે. સ્વક્ષેત્ર એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ સ્વરૂપી જીવનુ સ્વક્ષેત્ર છે. તેમા જ દરેક જીવ પોતપોતાના ક્ષેત્રમા રહે છે સ્વકાળથી જીવ પાતાના જ પર્યાયની સ્થિતિકાળથી રહે છે. અશુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી. શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે સિદ્ધ પર્યાય કે જે સાદિ અનત છે, વળી જીવનો ઉપયોગ કાળને પણ સ્વકાળ છે.

ભાવથી જીવ પાચમાના અમુક ભાવ પર્યાય કાળમા રહે છે અને નિશ્ચય નયની અપેક્ષાથી દરેક જીવ (તથા દરેક અજીવ) મા સમયે સમયે ઉત્પાદ—વ્યય થાય છે. પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય અને નવા પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદ વ્યય કહેવાય છે પર્યાય કાળ તે જીવનો સ્વકાળ છે. સ્વભાવથી જીવ પાચ ભાવ (ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પારિણામિક) માના અમુક ભાવમા જ રહે છે

દેખતાં જ ફરી જાય છે, શરીરમાંથી રાખ કે માટી થઇ જાય છે, મોટી મોટી વસ્તુ જેમ કે પૃથ્વી તે અત્યારે જે પુદ્ગળોની બનેલી છે તે સર્વ પુદ્ગળો અમુક કાળે બીજે ઠેકાણે ચાલ્યાં જાય અને બીજેથી પુદ્ગળો આવીને તે પૃથ્વીરૂપે પરિણમે, પણ પૃથ્વી પૃથ્વીરૂપે રહે આવી મોટી વસ્તુ શાશ્વતી કહેવાય અને જેનુ નામ નિશાન ન રહે તે અશાશ્વતી વસ્તુ ગણાય, ૭ નરક, ૮ પૃથ્વી, દેવલોક, મૂકિતશિલા વગેરે શાશ્વતાં છે તેનો વિસ્તાર શાસ્ત્રોથી જાણી લેવો, તે દ્રવ્ય વસ્તુરૂપે શાશ્વતી છે પણ પુદ્ગળોના આવજા આશ્રી અનિત્ય છે.

૪. ઉપશમ ભાવ—જીવ, જ્યારે મોહનીય કર્મની ૭ પ્રકૃતિ અનતાનુંબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર અને દર્શન મોહનીયની ૩ મળી ૭ સર્વથા ઉપશમાવે–ઢાંકે–બીલકુલ ઉદયમા ન આવવા દે તો ઉપશમ સમક્તિ પામે તેના ગુણ સ્થાન ૪ થી ૧૧ અને મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ સુધી ઉપશમ આવે તો ઉપશમ ચારિત્ર પામે તેના ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧ આ ભાવની સ્થિતિ અતર્મુહુર્તની જ છે.

૫. ક્ષાયક ભાવ—જીવ, જ્યારે અનતાનુબધી કષાયની ચાર અને દર્શન મોહનીયની ત્રણ મળી સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષાયક સમકિત પામે. મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષીણમોહ યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર પામે અને ચાર ઘન ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરે ત્યારે અનતજ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–વીર્ય પામે અને કેવળી ભગવાન થાય અને કર્મનો નાશ કરે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાન થાય.

૬. સાન્નિપાતિક ભાવ—ને કોઇ એક સ્વતંત્ર ભાવ નથી, પણ ઉપલા ભાવોમાના સયોગી (મિશ્રણ) ભાવ છે.

બે ભાવ મિશ્ર–જેમકે ક્ષાયિક અને પરિણામિક ભાવ સિદ્ધને છે,

ત્રણ ભાવ મિશ્ર–ક્ષાયિક, પરિણામીક અને ઉદય ભાવ સયોગી તથા અયોગી કેવળીને હોય.

ચાર ભાવ મિશ્ર–ક્ષપક શ્રેણીવાળાને ઉપશમ સિવાયના ચાર ભાવ હોય.

પાંચ ભાવ મિશ્ર–ઉપશમ શ્રેણીમા ક્ષાયક સિવાયના ચાર ભાવ હોય પણ તેની સાં ક્ષાયક સમકિત હોય તો તેને પાચે ભાવ હોય

ત્રણ ભાવ મિશ્ર–ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને ૪ થી ૭ ગુણસ્થાન સુધી તથા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનવાળાને ઉદય ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક ભાવ હોય

નો આગમથી જીવના ત્રણ પ્રકાર—(૧) લૌકિક જીવ–વ્યવહારિક જીવ, (૨) કુપ્રાવ નવાળા જીવ તે મિથ્યાત્વી, (૩) લોકોત્તરસમકિત સહિત જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમા જેના ભાવ હોય તે

આગમથી જીવ—આગમ પ્રમાણે જીવના ભાવ (ગુણ).

નો આગમથી જીવ—જીવ પોતે (સચેતન દ્રવ્ય).

નય નિક્ષેપાની હકિકતમા સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીથી, ઓછુ અધિક કે વિપરીત થયુ હોય અને જ્ઞાનના ૧૪ દોષમાથી કોઇ દોષ લાગ્યો હોય તો અનત સિદ્ધ કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામી દુક્કડ.

સ્યાદ્વાદથી જીવનુ સ્વરૂપ

સ્યાદ્વાદ મુખ્ય સાત ભાગમા આવી જાય છે, તેથી સપ્તભગી ન્યાય કહેવાય છે "સ્યાત્" એટલે કથચિત્ અથવા અપેક્ષાપૂર્વક. "વાદ્" થી વસ્તુનુ સ્વરૂપ બતાવાય છે "એવ" થી નિર્ણય બતાવાય છે. એટલે અપેક્ષાથી જે વાત કરવામા આવે તેજ સાચી છે એમ સ્યાદ્વાદ બતાવે છે

કોઇ શબ્દના અમુક અર્થને જ વળગી રહે છે કોઇ વસ્તુનુ અમુક સ્વરૂપ જ પકડી રાખે છે. બાકી બધા અર્થ કે સ્વરૂપનો નિષેધ કરે છે આનુ નામ એકાતવાદ અથવા મિથ્યાત્વ, અથવા જૈનેતર મતો છે કે જે સર્વનો અમુક અમુક અપેક્ષાએ સમન્વય, જૈન મત જ કરી શકે છે અને તેથી જૈન મત પ્રમાણભુત કહી શકાય.

પ્રમાણ અર્થ ગ્રહણ કરનાર જ સમકિત દર્શન પામી શકે છે અને સમકિત દર્શન વગર ગમે તેટલુ ચારિત્ર કે તપ કરે તો પણ તે ગમે ત્યારે તેમાથી ભ્રષ્ટ થાય છે હવે સ્યાદ્વાદમા જીવનુ અવલોકન કરીએ.

૧. પહેલો ભાંગો સ્યાદસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ એવ જીવ—અહિ જીવનું સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે કે જીવ પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે. રૂપ તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનુ સમજવુ સ્વદ્રવ્યથી જીવ પોતાના જ આત્મદ્રવ્યમા રહે છે, એટલે એક જીવ બીજા જીવ કે અજીવ દ્રવ્યોના સ્વરૂપથી રહેતો નથી.

આ સ્વરૂપની ગેરસમજથી એકાતવાદી અદ્વૈત જૈનેતર મત ઉપજે છે. સ્વક્ષેત્ર એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ સ્વરૂપી જીવનુ સ્વક્ષેત્ર છે. તેમા જ દરેક જીવ પોતપોતાના ક્ષેત્રમા રહે છે સ્વકાળથી જીવ પોતાના જ પર્યાયની સ્થિતિકાળથી રહે છે. અશુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી. શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે સિદ્ધ પર્યાય કે જે સાદિ અનત છે, વળી જીવનો ઉપયોગ કાળને પણ સ્વકાળ છે.

ભાવથી જીવ પાચમાના અમુક ભાવ પર્યાય કાળમા રહે છે અને નિશ્ચય નયની અપેક્ષાથી દરેક જીવ (તથા દરેક અજીવ) આ સમયે સમયે ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય અને નવા પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદ વ્યય કહેવાય છે પર્યાય કાળ તે જીવનો સ્વકાળ છે. સ્વભાવથી જીવ પાચ ભાવ (ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પારિણામિક) માના અમુક ભાવમા જ રહે છે

૨. બીજો ભાંગો સ્યાન્નાસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ નાસ્તિ એવ જીવ—પર દ્રવ્યના સ્વરૂપમાં જીવ નથી જ રહેતો એમ અહિ બતાવ્યું. તે ઉપરથી એમ સમજવું કે જીવ સિવાય અજીવ દ્રવ્યો (ધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગળ) પણ છે. જેમનુ પોતપોતાનુ સ્વરૂપ જુદુ છે, એટલે જીવને ઓળખવા માટે અજીવ દ્રવ્યાનુ પણ સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ, જેમકે એક ગાયને ઓળખવા માટે બીજા પ્રાણીઓ અને જાનવરોને બાદ કરવા જોઇએ, ત્યારબાદ સરખી જેવી લાગતી ગાયોમાથી રંગ વગેરે ફેરફારથી અમુક ગાય જ છે એમ ઓળખી શકાય.

૩. ત્રીજો ભાંગો સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ જીવ—અહિ એમ બતાવી શકાય કે જીવ પોતાના એક વર્તમાન પર્યાયમાં જ રહે છે, પણ એકી સાથે સર્વ ત્રીકાલીક પર્યાયમાં રહેતો નથી. વળી અમુક અપેક્ષાએ એક સ્વરૂપમા રહે છે, બીજી અપેક્ષાએ બીજા સ્વરૂપમા રહે છે (પણ તે સર્વ સ્વરૂપ જીવનાજ છે, અહિં પહેલા ભાંગાનો નિષેધ નથી)

ખુલાસો—એક જીવ કાતો મનષ્ય હોય કે દેવ હોય કે તિર્યંચ હોય કે નારકી હોય, પણ એક જીવ એકી વખતે સર્વ સ્થિતિ ધારણ કરી શકતો નથી (સિદ્ધ પર્યાય પામ્યા પછી બીજી કોઇ ગતિના પર્યાયમા આવી શકતો નથી) વળી ક્રોધમા હોય ત્યારે માનમા ન હોય. જ્ઞાનમાં હોય ત્યારે દર્શનના ઉપયોગમા ન હોય, એમ સર્વ ગુણ કે અવગુણ આશ્રી વ્યવહારની અપેક્ષાએ સમજી લેવુ

વળી એક સમયે નિશ્ચયથી પર્યાયોનુ જે સ્વરૂપ હોય તેનાથી બીજે સમયે બીજુ સ્વરૂપ હોય, **આની ગેરસમજથી બુદ્ધોનો એકાંત ક્ષણિકવાદ ઉત્પન્ન થયો,** કારણ કે સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, પણ ધ્રુવત્વ (નિત્યતા) ચાલુ રહેવાથી ગેરસમજ દુર થઇ શકે છે, એટલે જીવ દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પણ પર્યાયથી અનિત્ય છે, વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા છે, પણ નિશ્ચયથી કર્મનો કર્તા નથી પણ ભાવનો કર્તા છે. એવી રીતે કર્મનો ભોકતા અભોકતા સમજવો.

વ્યવહારથી ઇષ્ટ વસ્તુથી સુખ અને અનિષ્ટ વસ્તુથી દુઃખ પામે છે, પણ સુખ દુઃખનુ કારણ રાગ દ્વેષ છે શરીરમા જીવ હોઇ શકે, પણ શરીર જીવ નથી, એવી રીતે મન, વચન, કર્મપ્રકૃત્તિઓના ઉદય આશ્રી વિવેકપૂર્વક સમજી લેવું વળી જીવ જે વખતે પોતાના સ્વરૂપમા રહે છે તેજ વખતે બીજા દ્રવ્યોના સ્વરૂપ આશ્રી નાસ્તિત્વ રૂપે હોય છે આવી રીતે દેખીતી રીતે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો (અસ્તિ—નાસ્તિ) નો અહિ સમન્વય થાય છે

૪. ચોથો ભાંગો સ્યાદવકતવ્યમેવ જીવ

સ્યાત્ અવકતવ્યંચ એવ જીવ—અહિ એમ બતાવે છે કે જીવનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહિ. તે કઇ અપેક્ષા છે તે જોઇએ—

(૧) શુદ્ધ જીવનુ સ્વરૂપ અરૂપીપણુ જ્ઞાનાનંદ વગેરે ઘણા ગુણો કેવા હોય તે ઉપમાથી કહી શકાય નહિ, દુનિયામા એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેની સાથે સરખાવી પણ શકાય

(૨) જીવનો એક ગુણ બોલીએ એટલામાં અસખ્ય સમય વીતી જાય છે, તો એક સમયમા બોલવાની અપેક્ષાએ જીવ અવક્તવ્ય છે

(૩) જીવ દ્રવ્યના અનત ધર્મ છે, એકેક પ્રદેશે અનત પર્યાય છે, તે બધાનુ વર્ણન કદી થઇ શકે નહિ તેથી પણ અવ્યક્ત છે

(૪) જીવના ગુણ બોલવા હોય તો અનુક્રમથી કહી શકાય, પણ એકી વખતે એક શબ્દથી એકથી વધારે ગુણ બોલી શકાય નહિ

૫ મો ભાગો સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય મેવ જીવ (સ્યાત્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ)

૬ ઠ્ઠો ભાગો સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય મેવ જીવ (સ્યાત્ નાસ્તિચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ)

આ બન્ને ભાગાનો ખુલાસો સાથે આપ્યો છે –

(૧) અસ્તિ=સત્ ને દ્રવ્યાર્થિક નયમા લઇએ તો તે ત્રણે કાળમા મોજુદ છે અને નાસ્તિને પર્યાયાર્થિક નયમા લઇએ તો તે ભૂત અને ભવિષ્યકાળમા નથી, તેથી, તેથી નાસ્તિ રૂપે ગણ્યુ, કારણકે ત્રણે કાળમા એકજ પર્યાય મોજુદ નથી. વળી દ્રવ્ય કે પર્યાય રૂપે જીવનુ સપુર્ણ વર્ણન થઇ શકે નહિ તેથી અવ્યક્ત પણ કહેવાય

(૨) આ બન્ને ભાગા ચોથા ભાગાનો વિશેષ ખુલાસો પણ કરે છે જેવી રીતે જીવનુ અવક્તવ્યપણુ છે તેવી રીતે અસ્તિરૂપે પણ અવક્તવ્યપણુ છે અને નાસ્તિરૂપે પણ અવક્તવ્યપણુ છે

સાતમો ભાંગો

સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્યમેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ-નાસ્તિ અવક્તવ્યં (સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં) ચ એવ જીવ અહિ પાચમા અને છઠા ભાગાનુ મિશ્રણ દેખાય છે અહિ શબ્દ નયનો આશ્રય લઇને થોડો ખુલાસો તપાસીએ

મન-વચન-કાયા, એ ત્રણે યોગના પ્રયત્નમા (યોગમા) આત્મ પ્રદેશોનુ પરિસ્પદ થાય છે તેમજ મનદ્રવ્ય, વચન વર્ગણા અને શરીર (એમાથી જેનો ઉપયોગ થાય તે) કે જે પુદ્ગળ સ્કધો (અજીવ=નાસ્તિજીવ) ના બનેલા છે તે સક્રિય બને છે, ત્યારે કોઇ પુછે કે યોગ જીવ કે અજીવ તો એકાત રીતે બે માથી એક જ છે એમ કહી શકાય નહિ

એકાંત નિશ્ચયવાદી કહે છે કે જીવ 'અક્રિય' છે, પુદ્‌ગળજ સક્રિય છે, ત્યાં એકાંત વ્યવહારવાદી એમ કહે છે કે જીવ જ સક્રિય છે અને શરીરાદિ પુદ્‌ગળ સ્કધ અજીવ હોવાથી અક્રિય છે ત્યારે આ ભાંગો એવો ખુલાશો કરે છે કે જીવ સ્યાત્ સક્રિય અને સ્યાત્ અક્રિય છે

આવી રીતે ક્રોધાદિ મોહની પ્રકૃતિઓ પુદ્‌ગળ સ્કધ સ્વરૂપ છે. પણ "ક્રોધી" એમાં જીવ અને પુદ્‌ગળ બન્નેનો સન્જોગ થયો આવી રીતે બીજી પ્રકૃતિઓ આશ્રી સમજવુ

અહિ ફક્ત જીવ આશ્રી સ્યાદ્વાદ બતાવ્યો, પણ સ્યાદ્વાદ સમ્યગ્ દર્શનનુ અગ છે અને આ લેખ સમ્યગ્ દર્શનનો છે માટે સાથે સાથે તેના કેટલાંક તત્ત્વો ઉપર હવે પછી વિચાર કરીશુ કે જેથી ફરીવાર સ્યાદ્વાદ સબધી ખાસ લખવુ ન પડે.

કોઇ કહે છે કે **"સર્વ ધર્મ સરખા" માટે એને સ્યાદ્વાદમાં મુકીએ.**

૧ સ્યાત્ અસ્તિ અમુક અપેક્ષાએ આ વાત ખરી છે. ધર્મ સ્વરૂપ શુદ્ધ લઇએ અને તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય વગેરે વ્યવહારિક સાધન ભેદ પાડીએ તો એમાના ઐક્ય વગર ચાલે તેમ નથી, એ બધાં એક સાથે એકઠા થાય અને ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાએ પહોચે તો જ કેવળ જ્ઞાન થાય. એ અપેક્ષાએ સર્વ ધર્મ સરખા છે

૨. સ્યાત્ નાસ્તિ આ વાત બધી અપેક્ષાએ ખરી નથી. ધર્મનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એક જ છે, તેમાંથી જરા પણ ઓછુ, અધિક કે વિપરીત હોય તો જીવને મોક્ષરૂપી ધ્યેયથી દૂર ફેકી દે છે, જ્યારે શુદ્ધ ધર્મ સપૂર્ણતાએ પામે ત્યારે જ ધ્યેય મળે છે. ત્યારે અશુદ્ધ સાધન કેવી રીતે ધ્યેય તરફ પહોંચાડે? અને જ્યાં ધ્યેય ન મળે ત્યાં ધર્મ નથી.

૩. સ્યાત્ અવક્તવ્ય. અમુક માણસ કેવળ જ્ઞાન મેળવશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

વર્તમાનનાં કેટલાંયે પ્રશ્નોનુ નિરાકરણ બહુ જ સફળ રીતે અને સ્પષ્ટતાપુર્વક થઇ શકે છે તેના પ્રશ્નોત્તર નીચે મુજબ છે.

કુતર્ક :—સ્યાદ્વાદ સમભાવ શીખવે છે, ત્યારે સર્વ ધર્મમા સમભાવ કેમ નથી રાખવા?

જવાબ —સોનુ અને કથીર રાગદ્વેષ વગરની દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય પણ બન્નેની કિંમત એકજ છે એમ કેમ કહી શકાય? પરમત સહિષ્ણુતા રાખો, માધ્યસ્થ દૃષ્ટિ રાખો, પણ ધર્મને અધર્મ કહેવો અને અધર્મને ધર્મ કહેવો તે મિથ્યાત્વ છે સમભાવનો અર્થ રાગદ્વેષ–રહિતપણુ તેમજ તુલ્યતા થાય છે તેથી યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય ખુલાસાથી સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઇએ

કોઇ કોઇ વ્યક્તિ મહાવીરસ્વામીને બુદ્ધ, મહમદ, પેગમ્બર, ઇસુખ્રિસ્ત વગેરેની પક્તિમા મૂકે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે એ સર્વ સર્વજ્ઞ હતા? જો એમ હોય તો એક પક્તિમાં મુકી શકાય. કોઇ કહે

કે તેઓ પણ સર્વજ્ઞ હોય, ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે એમણે જુદા જુદા પંથ કેમ કાઢ્યા? તેમના શાસ્ત્રોમાં કેમ ફેરફાર? શું સર્વજ્ઞમાં ફેર હોય? ત્યારે કોઇ કહે કે હોય, તો એમ સમજવું કે તમે સર્વજ્ઞનો અર્થ જાણતા નથી. કારણ કે ફેરફાર છે તેજ જ્ઞાનની તારતમ્યતા બતાવે છે ત્યારે કેવળ જ્ઞાનમાં તારતમ્યતા નથી. અપૂર્ણજ્ઞાન તેટલું અજ્ઞાન, જેટલું ખોટું એટલું મિથ્યાજ્ઞાન અને જ્યાં મિથ્યાત્વ છે ત્યાં બધું મિથ્યા બની જાય છે.

પુણ્ય તત્ત્વનો સ્યાદ્વાદ—તરસ્યા મિથ્યાત્વીને સચેત પાણી પાવું તે પુન્ય કે પાપ?

જવાબ—સ્યાત્, અસ્તિ તે પાપ પુન્ને=પુન્ય છે સ્યાત્ નાસ્તિ–સચેત પાણીના જીવ હણાય તેટલું પુન્યનું નાસ્તિત્વ (કારણ કે પાપ) સ્યાત્ અવક્તવ્ય=એકાંત પુન્ય કે પાપ કહી શકાય નહિ.

ત્યારે તરસ્યાને પાણી પાવું કે નહિ? જવાબ–પુન્યના ફળની ઇચ્છાથી ન આપવું, પણ તરસ પીડિત દુઃખી જીવ ઉપર અનુકંપા ભાવ થવો જોઇએ જ.

પણ સચેત પાણીની બાધી હોય તો? તો દુધ આપવું કે કોઇ બીજે રસ્તે તરસ મટાડવી.

પણ સાધુ પાસે માગે તો? તેને કહેવું કે અમારો એવો આચાર છે કે તમે સાધુ થાઓ તો જ આપી શકાય.

પ્રશ્ન—કોઇ સાધુને પૂછે કે આવી બાબતમાં અમારે શું કરવું?

જવાબ—તમારી છૂટ અથવા ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે તમારી બુદ્ધિથી રસ્તો શોધી કાઢીને જીવ ઉપર દયા લાવવી, પણ નિષેધ કરવામાં અંતરાય કર્મ બંધાય છે અને વ્રત ભાંગવાથી અનાચાર લાગે છે અને જો અનુકંપા ગુમાવશો તો સમ્યગ્ દર્શનનું એક લક્ષણ ખોઇ બેસશો. બુદ્ધિ વગરના તેમજ હઠાગ્રહી અથવા વક્ર હોય તે શુદ્ધ ધર્મમાં પ્રવેશી શકતા નથી.

પ્રશ્ન—અરે અમે તો સૂત્રને અનુસરનાર છીએ, સૂત્રમાં બતાવો કે આવી રીતે પુન્ય થાય? અમે થોડાને સર્વસ્વ માની શકતા નથી.

જવાબ—તમે સૂત્રજ જાણતા નથી, જો જાણતા હો તો આટલી બુદ્ધિ કેળવી શક્યા ન હો એમ બનીજ ન શકે,

પ્રશ્ન—અરે પણ અમે તો બહુ સૂત્રો વાંચ્યા.

જવાબ—શલ્ય રાખીને ભણવાથી અર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, ઋજુગ્રહે ધમ્મો.

અહિં સ્યાદ્વાદમાં ગોઠવ્યા વગર, કેટલાક સ્વચ્છંદી અને ભ્રમણા દૂર કરવા માટે પ્રશ્ન–જવાબ રૂપે થોડું લખવું પડ્યું.

પ્રશ્ન—જૈનેતર મતમાં પણ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહ ત્યાગ વગેરે છે તો તે ધર્મ કેમ નહિ?

જવાબ—પહેલાં તો એ જોવુ કે આવા નિયમોનુ તેમના શાસ્ત્રમાં સપૂર્ણ સ્વરૂપ છે? સપૂર્ણ સ્વરૂપ તેઓ જાણે છે અને માને છે કે ધર્મની ખાતર કઇ છુટ છે? જો ધર્મના કોઈ વિભાગમાં અધર્મની છુટ હોય તો સમન્વયમા અયોગ્ય પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો એક સાથે રહી શકે નહિ. ધર્મને અધર્મ કહે અને અધર્મને ધર્મ કહે તે મિથ્યાત્વ છે વળી સમ્યગ્ દર્શન વગર અહિંસા આદિ નિયમો આત્મભાવે પરિણમી શકે નહિ અહિંસા આદિ શુદ્ધભાવો શુદ્ધ આત્મા સાથે શો સબધ ધરાવે છે તે જાણવુ જોઇએ

પ્રશ્ન—બધા જૈનો શુ સપૂર્ણ સ્વરૂપ પાળે છે?

જવાબ—પાળવા માટે ૫ થી ૧૪ ગુણસ્થાન છે, સૌ સૌની યોગ્યતા પ્રમાણે પાળે, પણ માન્યતામાં ઓછુ, અધિક, વિપરીતપણુ કરે તો ચોથેથી પણ પડે અને મિથ્યાત્વમા જાય અને ધર્મ માટે અયોગ્ય થાય

ધર્મની ઇચ્છાવાળાએ ચોથે ગુણસ્થાનથી નહિ પડવાની ખાસ કાળજી રાખવી અને આગળ જવાનો પ્રયત્ન કરવો **સમ્યગ દર્શનરૂપી પાયા વગરનું ચારિત્રરૂપી ઘર તે કાગળના ઘરથી પણ હીન** છે દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી અભવી જીવ પણ નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઇ આવે છે પણ મોક્ષ મેળવી શકતા નથી ધ્યેયની અપેક્ષાએ યમ-નિયમને સ્યાદ્વાદમા ગોઠવી શકાય

પ્રશ્ન—ત્યારે અન્ય લિંગે સિદ્ધા કહ્યુ તે કેમ?

જવાબ—એ હદ તપ કરવાથી મિથ્યાત્વીને વિભગ જ્ઞાન થાય છે, તેની સાથેના દર્શનથી સર્વ લિંગના સાધુઓને જુએ છે, હઠ છોડીને વિચાર કરતા પોતાની ભુલ જાણે છે અને ત્યાગે છે, ત્યારે સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થતા વિભગ જ્ઞાન બદલીને અવધિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ભુલનો પ્રશ્ચાતાપ કરતા ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે છે અને ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ગુણસ્થાન સ્પર્શ કરીને અરિહાજિન કેવળી થાય છે, આયુષ્ય ખલાસ થતુ હોવાથી ૧૪મુ ગુણસ્થાન સ્પર્શી સિદ્ધ થાય છે "અન્ય દર્શને સિદ્ધ" એમ કહ્યુ નથી તે ધ્યાન રાખવુ

૧૩ મે ગુણસ્થાન વધુ વખત રહે તો દેવતા અથવા કોઇ સાધુના કપડા આપે પણ **જૈન સાધુના કપડાં પહેર્યા વગર ઉપદેશ ન આપે** કપડા વગેરે ચિહ્નથી અન્ય લિંગ છે, પણ ભાવથી સ્વલિંગ તે શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ જ હોય અહિ લિંગને સ્યાદ્વાદમા ગોઠવી શકય

પ્રશ્ન—જૈનના બધા સાધુ મોક્ષ જાય?

જવાબ—સમ્યગ્ દર્શન સહિત ચારિત્ર પાળતા આવડવુ જોઇએ અને ભાવ ચારિત્ર આવવું જોઇએ દાખલા તરીકે, બ્રહ્મચર્ય-દ્રવ્યથી સજોગ ત્યાગ તે નવ કોટીથી જોઇએ, નવવાડથી તેનુ

રક્ષણ કરવુ, બ્રહ્મચર્યને અને આત્માને શુ સબંધ છે તે જોવુ, બ્રહ્મ એટલે શુદ્ધ આત્મા અને ચર્ય એટલે તેમા વિચરવુ એટલે મનને ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવથી આત્મા સાથે જોડ્યા કરવાનો અભ્યાસ કરવો

કર્મની આવક કરતા જાવક વધારે થયા કરે, છેવટે એવો વખત આવેકે પુનર્ભવ બાંધી ન શકાન એટલે ક્ષપક શ્રેણી આવે જ અને સર્વ અનાત્મક ભાવોનો નાશ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય આ પ્રમાણે દરેક વ્રત કે નિયમનો આત્મા સાથે શુ સબધ છે તે જાણવામા આવે અને પાળવાનો ઉપર મુજબ અભ્યાસ ચાલુ રહે તો જ ધ્યેય પાર પડે જે સાધુ આ પ્રમાણે આરાધના ચાલુ રાખે તે તેજ ભવમા કે થોડા ભવમા મોક્ષ જાયજ

પ્રશ્ન—ત્યારે આત્મભાવપૂર્વક ન થાય તો સર્વ નિયમો નકામા જ છે ને?

જવાબ—દ્રવ્ય ચારિત્ર સસાર માર્ગમાથી ધીમે ધીમે છોડાવતુ છોડાવતુ ભાવમા પ્રવેશ કરાવનાર નિમિત્ત છે નિમિત્ત એ પાચ સમવાય કારણમાનુ એક છે કારણ વગર કાર્ય ન બને વ્રત, નિયમાદિનો નિષેધ કરનાર અક્રિયાવાદી મિથ્યાત્વી છે અહિ ચારિત્રને સ્યાદ્વાદમા અપેક્ષાપૂર્વક ગોઠવી શકાય એટલે વ્રત નિયમો નકામા નથી તેમજ આત્મ ભાવપૂર્વક ન પાળે ત્યાસુધી મોક્ષ ન થાય દ્રવ્ય કરણીથી મિથ્યાત્વમા રહીને ૬૯ ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિના કર્મ ખપાવવા પડે છે ત્યારબાદ સમકિત આવે છે

પ્રશ્ન—જૈન ધર્મની કેટલીક સુક્ષ્મ વસ્તુનુ સ્વરૂપ મગજમા ઉતરતુ નથી તો કેવી રીતે માનવુ

જવાબ—સરળતાપૂર્વક સમજવા બને તેટલી મહેનત કરવી છતા ન સમજાય તો કુતર્ક ન દોડાવવા, પણ "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" એવી આત્મ પરિણતિ રાખવી સૌ પોતપોતાની બુદ્ધિની શકિત જેટલુજ સમજી શકે છે

પ્રશ્ન—જૈનધર્મને માનવા જતા, સર્વ દુનિયા માથે ચડી બેસે અને ગળી જાય

જવાબ—ખોટી માન્યતા કરતા ખરી માન્યાતા પ્રગતિને માર્ગે ચડાવશે, બળ આપશે. પાળવા માટે શકિત અનુસારજ પાળી શકાય ૪, ૫, ગુણસ્થાનવાળા શકિત અને યોગ્યતા મુજબ પોતાનુ રક્ષણ કરે અને હોદ્દા અનુસાર છુટ મુજબ સામનો કરે તો વ્રત ભગ ન થાય અને અભ્યતર ભાવમા ઉડો વેરનો ડખ ન રાખે તો આરાધક થાય અને ભવાતરમા સર્વ અર્થ સિદ્ધ કરે, પણ જો મિથ્યાત્વમા રહે તો અનત સસાર રખડવો જ રહ્યો

અહિ જૈનત્વની અબળતા, વગેરેનો સ્યાદ્વદ ગોઠવી શકાય જૈન સાસ્ત્રમા જ્યા ત્યા સ્યાદ્વાદ ભરેલો છે, પણ તેને ઓળખતા આવડે, ત્યારે જ વસ્તુસ્વરૂપ સમજાય **ઉંધી સમજને લઈને જ જૈનોમાથી પાર વગરના પથો નિકળ્યે જ જાય છે. અને મિથ્યાત્વ રૂપે પરિણમે.**

બીજું અજીવ

નવ તત્વમાં બીજુ અજીવ તત્ત્વ છે, તેમાં સર્વ પાંચ દ્રવ્યો આવી જાય છે, તે સર્વ નથી. અજીવ તત્ત્વનું સામાન્ય સ્વરૂપ કોષ્ટકથી અહિં બતાવ્યું છે ·

	૧. ધર્માસ્તિકાય	૨ અધર્માસ્તિકાય
દ્રવ્યથી	એક	એક
ક્ષેત્રથી	લોક પ્રમાણ	લોક પ્રમાણ
કાળથી	અનાદિ અનંત	અનાદિ અનત
ભાવથી	અરૂપી (અમૂર્ત)	અરૂપી (અમૂર્ત)
ગુણથી	ચલણ, (ગતિ) સહાય 'જેમ પાણીવગર માછલુ ચાલી શકે નહિ તેમ આ દ્રવ્ય વગર જીવ કે પુદ્ગળ ગતિ કરી શકે નહિ	સ્થિર સહાય. જેમ પૃથ્વી કે વૃક્ષ વગર પક્ષી બેસી શકે શકે નહિ તેમ આ દ્રવ્ય વગર ગતિવાળા દ્રવ્યો ચાલ્યા જ કરે, પણ સ્થિર થઇ ન શકે
સ્કધ	એકજ	એકજ
દેશ	સ્કધનો એક ભાગ તે દેશ, પણ તે દેશ રીતે સ્કધમાથી સ્વતત્ર રીતે છૂટો ન પડી શકે.	
પ્રદેશ	ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત અસખ્યાત તે અસખ્યાતનો નવમો ભેદ.	
ગતિયુકત અથવા સ્થિર	સ્થિર	સ્થિર
સ્વતત્ર, છુટો અવિભાગી અતિસૂક્ષ્મ દ્રવ્ય કે પર્યાય	નથી	નથી

તત્વ

ચૈતન્ય રહિત જડ છે, તેથી તેમા સુખ દુઃખ વેદવાપણુ નથી, ઉપયોગ નથી, જ્ઞાન નથી, દર્શન

૩ આકાશાસ્તિકાય	૪ કાળ	૫ પુદ્ગળાસ્તિકાય
એક	આગળ ખુલાસોજુવો	સંખ્ય અનત અનત
લોક તેમજ અલોક પ્રમાણ	વ્યવહારથી અઢી દ્વીપમાં	આખા લોકમા પુદ્ગલો ભર્યા છે
અનાદિ અનત	અનાદિ અનત	અનાદિ અનત
અરૂપી (અમૂર્ત)	અરૂપી (અમૂર્ત)	રૂપી (વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર યુક્ત
અવગાહના આપે છે વિકાસ લક્ષણ યુક્ત છે ભીંતમા ખીલો પેસી શકે તેનુ કારણ આ દ્રવ્ય છે	વસ્તુને નવીન જુની કરે વર્તના લક્ષણ ઉમરમા નાનુ -મોટુ, જુનુ-નવુ, આયુષ્ય, વસ્તુની સ્થિતિ બતાવે	પુદ્=પુરાય,ગળ=ગળે મળે, વિખેરે સયોગવિયોગ સ્વભાવવાળુ
એકજ	નથી	અનત અનત
	નથી	કોઇ પણ એક સ્કધનો એક ભાગ તે દેશ સમજવો
અલોકના અનત અનત પ્રદેશ પણ લોકના આકાશ પ્રદેશ ૭ અસ અસ છે	નથી	કોઇ પણ સ્કધ કે દેશમા રહેલા પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રદેશ કહેવાય
સ્થિર	નિશ્ચયકાળ તે દ્રવ્યકાળ તે એક એક કાળાણુ દરેક આકાશ પ્રદેશમા સ્થિર છે વ્યવહારકાળ અસ્થિર છે કાળાણુ સબધી બે મત છે તે આગળ આવશે	કાળના નિમિત્તથી અથવા ઉષ્ણતા-સ્નિગ્ધતાના કારણથી અથવાસ્વેદાદિથી ગતિ પામે
નથી	સમય (તે કાળનો પર્યાય છે)	પરમાણુ પદ્ગળ (તે મુળ દ્રવ્ય છે અનતા અનતા પરમાણુ છુટા હોય)

પારિણામિક ભાવથી દરેક દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે છે

દરેક દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખનાર **અગુરૂલઘુ ગુણ** દરેક દ્રવ્યમાં હોય છે. તે ગુણનાં અનત અનંત પર્યાય હોય છે, તેમાં સમમે સમયે છ પ્રકારે હાનિવૃદ્ધિ થાય છે, તેમાં પૂર્વ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય અને નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદ અને ગુણનુ કાયમપણુ તે ધ્રુવતા (નિત્યપણું) છે. આ ઉત્પાદવ્યય (હાનિ વૃદ્ધિરૂપ) દ્રવ્યનો સ્વકીય (પોતાનો સ્વતંત્ર) છે તેનું નિમિત્ત નિશ્ચયકાળની વર્તના છે અને ઉપાદાન કારણ અગુરૂ લઘુ ગુણ છે.

બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી થતા ઉત્પાદ-વ્યય

ગતિ કરનારા જીવો તથા પુદ્ગળો ધર્માસ્તિકાયમા ઉત્પાદો કરે છે, સ્થિર રહેનારા દ્રવ્યો અધર્માસ્તિકાયમા ઉત્પાદો કરે છે, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જનાર દ્રવ્યો આકાશાસ્તિકાયમા ઉત્પાદો કરે છે અને ઉત્પાદો થાય એટલે પૂર્વ પર્યાયોના વ્યય થાય જ. ત્યારે દ્રવ્યનો ગુણ તેમજ દ્રવ્યો નિત્ય છે, સ્થિર છે. આવા ઉત્પાદવ્યય, મૂળ દ્રવ્યોમા કાંઇ ફેરફાર કરી શકતા નથી, પણ બીજા દ્રવ્યો (જીવ અને પુદ્ગળ) ના નિમિત્તથી ગણાય છે જીવના નિમિતે પુદ્ગળોમાં અને પુદ્ગળોના નિમિતે જીવમાં પણ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે.

કાળ

વ્યવહાર કાળ :—વ્યવહાર કાળ અઢીદ્વીપમાં સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ ઉપરથી ઉપજે છે. સમય, આવલીકા, પ્રાણ સ્તોક, મુહુર્ત, દિવસ, રાત્રિ, માસ, રૂતુ, સંવત્સર પૂર્વાંગ પૂર્વયાવત્ શિર્ષ પ્રહેલીકાસુધી ગણત્રી થાય છે પલ્ય, સાગર, ઉત્સર્પીણી,—અવસર્પીણી, કાળચક્ર, પુદ્ગળ પરાવર્તન એ સર્વ ઉપમાથી જાણી શકાય છે, આ બધા કાળની વર્તના થયા કરે છે જેમકે સમય પછી સમય યાવત પુદ્ગળ પરાવર્તન પછી પુદ્ગળ પરાવર્તન એમ ચાલ્યા કરે છે.

વળી વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ પણ ત્રણ વ્યવહાર માટે ઉપયોગી છે તેમા ભૂતકાળ ભૂતકાળ જ રહે છે, વર્તમાનકાળની ભૂતમા અને ભવિષ્યકાળની વર્તમાન અને ભુતકાળમા વર્તના થાય છે.

સર્વથી સુક્ષ્મ કાળ તે સમય છે, એકવાર આંખ ઉઘાડીએ અને બંધ કરીએ તેમાં અસખ્યાત સમય જાય, એક આવલીકા ના જઘન્ય યુકત અસખ્યાતા સમય થાય

નિશ્ચયકાળઃ—તે કાળ દ્રવ્ય છે તે સબધિ બે અભિપ્રાયો છે. ૧ અદ્ધાકાળ,— તે અનત છે તેમા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના સર્વ સમય આવી જાય છે યાવત સર્વ પુદ્ગળ પરાવર્તનો આવી જાય છે ૨ કાળાણુ —લોકના અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશો છે, તે દરેક આકાશ પ્રદેશમા એક એક કાળાણુ છે આકાશ પ્રદેશ અને કાળાણુ તદ્રુપ માનવામા આવે છે, એટલે અસખ્યાત અસખ્યાત કાળપણુ કહેવાય જયાએ અભિપ્રાય હોય ત્યા તત્વ કેવળી ગમ્ય સમજવુ.

વર્તના અને સમય તે કાળના પર્યાયો છે તેનુ મુળ દ્રવ્ય નિશ્ચયકાળ છે અન્ય દ્રવ્યોમા સમય વર્તી પરિવર્તનનુ નિમિત કારણ પણ નિશ્ચયકાળ છે, એટલે કે સ્વપરની વર્તનાનુ નિમિત કારણ નિશ્ચયકાળ છે

સમય કાળની ઉત્પતિ —(૧) એક પરમાણુ પુદ્ગળ મદ ગતિથી એક આકાશ પ્રદેશમાથી જોડેના બીજા આકાશ પ્રદેશમા જાય ત્યારે એક સમય થાય (૨) સર્વ દ્રવ્યોમા સમયે સમયે પર્યાયાતર થાય છે એટલે દ્રવ્યોની સ્થિતિ સમયે સમયે પલટાય છે તેથી એક પર્યાયમાથી બીજા પર્યાયમા જતા એક સમય લાગે છે

છદ્મસ્થને સમયનો હિસાબ નથી, કેવળી ભગવાન જ સમયને જાણી શકે અસખ્યાતા સમય જેટલો કાળ થાય ત્યારે છદ્મસ્થના વ્યવહારમા આવે

અલોકમા આકાશ પ્રદેશોના અગુરૂ લઘુ પર્યાયની વર્તના લોકના કાળાણુના નિમિત્તથી મનાય છે અને અઢી દ્વીપ બહાર ત્રણ ગતિના જીવોનુ આયુષ્ય પ્રમાણ વ્યવહારકાલ મુજબ થાય છે

પુદ્ગળ

પુદ્ગળ દ્રવ્યને ખાસ જાણવુ જોઇએ, કારણ કે જીવને સસારમા રખડવાનુ કારણ પુદ્ગળઆનદ, પુદ્ગલાસક્તિ, પુદ્ગળ પરિણતિ, પુદ્ગળમયપણુ છે તેથી જૈનેતર લોકો તેને "માયા" કહે છે આ મોહ માયામા જીવ ફસાય છે અને તેથી જન્મ મરણ કર્યા કરે છે

પરમાણુઓ સ્વતત્ર એકાકી છુટા પણ રહે છે અને સમુહ (સ્કધ) રૂપે પણ રહે છે સમુહ રૂપે બે થી શરૂ કરી સખ્યાતા, અસખ્યાતા, અનતા, અનતાનત પરમાણુઓ સ્કધરૂપે રહે છે

કાનથી સભળાય તે શબ્દ, અવાજ, આખથી દેખાય તે રગ, રૂપ, આકાર, મૂર્તિ, નાકથી સુઘાય તે ગધ, જીભથી સ્વાદ આપે તે રસ અને ચામડીથી સ્પર્શી શકાય તે સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગળના જ પર્યાયો છે વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગળના ગુણ પર્યાય છે

અજવાળુ, અધારૂ પ્રકાશ, છાયા, પ્રતિબિબ, તડકો, કિરણો, વાદળા, ઘનોદધી, ઘનવા, પહાડો, ગામ, સમુદ્રો, દ્વીપો, સાત નરક, ભવનપતિના ભુવન, દેવતાના વિમાનો, સિદ્ધશિલા, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, હાલતા ચાલતા તિર્યંચ, મનુષ્ય, નારકી, દેવતા **એ સર્વ જીવોના સર્વ પ્રકારના શરીરો,** મન દ્રવ્ય, વચન એ સર્વ પુદ્ગળના જ બનેલા છે અનતાનત પુદ્ગળોનો સ્કધ ન બને ત્યાસુધી આંખથી દેખાય જ નહિ

સચેત પુદ્ગળ, સ્કધો, કે જેમા જીવ છે તે પ્રયોગમા પુદ્ગળ છે જે પુદ્ગળો જીવે છોડયા તે મિશ્ર કહેવાય છે અને જે એકદમ દેખાઇ રહે કે વિસાળ થઇ જાય, જેમકે વાદળા, ધનુષ્યબાણ, આકાશના વિવિધ અકસ્માનિક ચિહ્ન, પ્રતિબિબ, છાયા વગેરે વિશ્રમા પુદ્ગળ છે

પરમાણુ પુદ્ગળ

દરેક પરમાણુ પુદ્ગળને પાચ વર્ણમાંનો એક વર્ણ (રગ), બે માંનો એક ગધ, પાચમાંનો એક રસ અને આઠમાંના બે સ્પર્શ (શીત અને રૂક્ષ અથવા શીત અને સ્નિગ્ધ. અથવા ઉષ્ણ અને રૂક્ષ અથવા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ એ પ્રમાણે) હોય જ.

(શીત અને રૂક્ષ ગુણવાળો પરમાણુ સ્થિર સ્વભાવી મનાય છે. અને ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ ગુણવાળો પરમાણુ ગતિ યુકત મનાય છે જેટલા પ્રમાણમા વધારે ઉષ્ણુતા અને સ્નિગ્ધતા તેટલા પ્રમાણમાં વધારે ગતિ આ કાઉન્સમા છે એટલુ કેવળી ગમ્ય છે)

પરમાણુ પુદ્ગળ એક સમયમાં એક આકાશ પ્રદેશમાથી જોડેના બીજા આકાશ પ્રદેશમા જાય તે મદ ગતિ છે એક સમયમા લોકના એક છેડેથી ૧૪ રાજ્લોક ઉલ્લઘી બીજે છેડે જાય તે ઉત્કૃષ્ટ ગતિ એકજ આકાશમા એક પરમાણુનુ કપન થાય તે જઘન્ય મદ ગતિ કહેવાય પરમાણુ બળે નહિ, તેનો કોઇ રીતે નાશ ન થાય, તેના બે ભાગ ન પડી શકે તેથી અવિભાજ્ય અને પ્રદેશોનો બનેલો નહિ હોવાથી અપ્રદેશી છે.

એક એક પરમાણુમા અનત ગુણ (ધર્મો) છે, એકેક ગુણમા અનતાનત પર્યાય થાય છે. તેના દરેક ગુણમા સમયે સમયે છ પ્રકારે હાનિ વૃદ્ધિ થાય પરમાણુના એક પર્યાયમા એક યોગથી ધ્યાન સ્થિર થાય તો શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વ વિતર્ક અવિચારે પ્રાપ્ત થાય કારણુ કે ત્યા રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ છે

ચઉસ્પર્શી પુદ્ગળ સ્કંધો

આઠ કર્મ, અઢાર પાપ સ્થાન, મનયોગ, વચનયોગ, કાર્મણ શરીર અને સુક્ષ્મ પ્રદેશી સ્કધ તે સર્વ રૂપી છે તેમા પાંચ વર્ણ, બે ગધ, પાંચ રસ અને ચાર સ્પર્શ (શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ) હોય પણ આ સ્કધ ઇન્દ્રિય ગમ્ય નથી.

જીવ તેજસ કાર્મણ શરીર લઇને પરભવમાં જાય છે, પરદેશી રાજાએ તે જોવા બહુ પાપ અને મહેનત કર્યા હતા પણ જોઇ શકયા નહિ, પણ પાછળથી કેશી સ્વામી પાસેથી વસ્તુ સ્વરૂપ સમજ્યા

આઠ સ્પર્શી પુદ્ગલ સ્કંધો

ચાર શરીર (ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ), બાદર પુદ્ગળ સ્કધ, છ દ્રવ્ય લેશ્યા, અને કાયબળ પ્રાણ તેમા પાચ વર્ણ, બે ગધ, પાચ રસ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે. આમા ઔદારિક શરીર અને કાયયોગ તો બધા પ્રત્યક્ષ જુએ છે, આપણુ શરીર ઔદારિક છે, તે પુદગળનો સ્કધ છે તે આપણે જોયુ

પુદગળ અજીવ છે અને આપણો આત્મા જીવ છે માટે જીવ અને શરીર ભિન્ન છે (ભેદ જ્ઞાન, અન્યત્વભાવના) જીવ નિત્ય દ્રવ્ય છે અને શરીર પુદ્ગળ દ્રવ્યનો પર્યાય છે, તેથી અનિત્ય

છે, એટલે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળુ છે અનિત્ય ભાવના) વળી પુદ્ગળ સ્કધો ઘડીક સારા દેખાય, ઘડીક ખરાબ દેખાય, જેમકે સારૂ શરીર રોગથી સડી જાય

શરીર અશુચી ઉત્પન્ન કરે છે (અશુચી ભાવના) તેજ શરીર ખાતર પાપ કરીએ છીએ (આસ્રવ ભાવના) અને તેથી સસારમા રખડીએ છીએ (સસાર ભાવના) માટે શરીર ઉપર મોહ ન રાખવો

સ્ત્રીનુ શરીર પણ તેજ પ્રકારનુ છે, સુદર રૂપની વસ્તુઓ પણ પુદ્ગળ સ્કધોજ છે, તે 'પર' વસ્તુઓ છે, જીવ નથી જીવ સર્વના સ્વતત્ર અને સરખા છે, એવી રીતે મળ તત્વ તરફ જવાથી પુદ્ગળાસક્તિ દૂર થાય છે માટે સમકિતી જીવોને તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂર છે

પાચ અજીવ અને જીવ દ્રવ્ય મળી ૭ દ્રવ્યથી લોક બનેલ છે, માટે લોકનુ સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ તેમાના સર્વ દ્રવ્યો નિત્ય છે, તેના પર્યાયો ફર્યા કરે છે દ્રવ્યથી લોક ભરપુર છે લોક આકાશમા બધા દ્રવ્યો એક બીજાની સાથે ઓતપ્રોત હોવા છતા પોતપોતાના સ્વભાવમા દરેક દ્રવ્ય રહે છે

ચૌદ રાજલોક

લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધીમા ચૌદ રાજ થાય છે એક એક રાજ અસખ્યાત જોજનની ક્રોડાક્રોડીના ગુણાકારથી થાય છે ત્રસ જીવ ત્રસ નાડીમા રહે છે, તે નાડી ૧ રાજ લાબી પહોળી અને ૧૪ રાજ ઉચી છે

નીચેના સાત રાજમા અધો લોક છે તેમા અનુક્રમે સાત નરક છે, તેમા નારકી રહે છે પહેલી નરકના આતરામા ભવનપતિ દેવો રહે છે પહેલી નરક પૃથ્વીની સપાટી ઉપર અસખ્યાત દ્વીપ તથા સમુદ્રો છે દ્વીપોની પૃથ્વીના દળમા ગ્રથકારમતે ૧૦ જોજન નીચે ૮૦ જોજનની પોલાણમા જૃભકા દેવ રહે છે અને તેની નીચે ૧૦ જોજન પછીથી ૮૦૦ જોજનની પોલાણમા વાણવ્યતર દેવ રહે છે જૃભકા દેવતાનુ ઉપરોક્ત નિવાસ સ્થાન ગ્રથકારના મતે છે

સુત્રકારમતે પહેલી નરક પૃથ્વીની સપાટીના દ્વીપોની પૃથ્વીના દળમા ૧૦૦ જોજન નીચે ૮૦૦ જોજનની પોલાણમા બધા વાણવ્યતર દેવ રહે છે

દ્વીપોમા તિર્યંચો છે તથા દેવતાની રાજધાનીઓ છે અને વચલા અઢી દ્વીપમા મનુષ્યો પણ રહે છે દ્વીપોમા પર્વત સરોવર વગેરે છે સમુદ્રોમા તિર્યંચો રહે છે મધ્ય દ્વીપ જબુદ્વીપની મધ્ય ભાગમા મેરુ પર્વત છે તે એક લાખ જોજન ઉચો છે જમીનની સપાટી ઉપર તેની લબાઇ પહોળાઇ ૧૦ હજાર જોજન છે તેના મધ્ય ભાગમા આઠ રૂચક પ્રદેશ છે

રૂચક પ્રદેશની ઉપર નીચે ૯૦૦ + ૯૦૦ એમ ૧૮૦૦ જોજન ઉચાઇમા અને એક રાજ લબાઇ પહોળાઇમા તિર્છો લોક છે કે જેમા કહેલા દ્વીપો તથા સમુદ્રો આવે છે અને તેથી ઉપર સૂર્ય, ચદ્ર, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાના સમુહવાળુ ૧૧૦ જોજનની ઉંચાઇવાળુ જ્યોતિષ ચક્ર છે

ત્રિછા લોક ઉપર સાત રાજથી કંઇક ઓછી જેટલી ઉંચાઇવાળા ક્ષેત્રમાં ઊર્ધ્વ લોક છે, તેમાં અનુક્રમે ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન આવે છે, તેમાં દેવતા રહે છે. તે ઉપર સિદ્ધ શિલા અને છેવટે સિદ્ધક્ષેત્ર છે જ્યા અશરીરી સિદ્ધ ભગવાન સ્થિર રહે છે.

દરેક નરક નીચે ૨૦ હજાર જોજન ઘનોદધિ અને અસખ્યાત જોજન ઘનવા, તનવા અને આકાશ છે. પહેલા બે દેવલોક નીચે ઘનોદધિ છે, ૩, ૪, ૫ દેવલોક નીચે ઘનવા છે, ૬–૭–૮ દેવલોક નીચે ઘનોદધિ અને ઘનવા છે. બાકીના ઉપરના દેવલોક, ગ્રૈવેયક, વિમાન નીચે આકાશ છે.

પહોળાઇમાં લોક—૭ મી નરકે ૭ રાજ ત્રિછા લોકે એક રાજ. પાચમે દેવલોકે પાંચરાજ, સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને એક રાજ

અસખ્યાત ક્રોડાક્રોડ જોજનની એક શ્રેણી થાય, શ્રેણી×શ્રેણી=પ્રતર, પ્રતર × પ્રતર=લોકક્ષેત્ર ઘનાકારમાં લોક ૩૪૩ રાજ થાય છે

જીવનુ ભ્રમણ થાય છે તે આ લોકમા થાય છે પણ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત થયા પછી ભ્રમણ મટી જાય છે, માટે સમકિતી જીવે સિદ્ધપદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પુદ્ગળોના સ્થૂળમાથી સુક્ષ્મ અને સુક્ષ્મમાથી સ્થૂળ એમ વિવિધ પ્રકારના પરિણમનથી રચના પ્રવર્તે છે. જીવના ભાવો અને કાળદ્રવ્ય તેમાં નિમિત્તરૂપે છે

લોકરચના સમજવા માટે પુદ્ગળ પરિણમનના ભેદો જાણવાની જરૂર છે—

(૧) બાદર બાદર સ્કધ. તેના ભાગ કર્યા પછી મળે નહિ, જેમકે પત્થર, લાકડું.

(૨) બાદર સ્કધ. જેમકે પાણી, તેલ. તેના ભાગ કરવાથી પોતાની મેળે મળી જાય.

(૩) બાદર સુક્ષ્મ. દેખાય પણ હાથમા ન આવે, જેમકે ચદ્રની ચાદની.

(૪) સુક્ષ્મ બાદર. દેખાય નહિ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાય, જેમકે શબ્દ, ગંધ, વાયુ.

(૫) સુક્ષ્મસ્કંધ, કોઈ ઈંદ્રિયોથી ગ્રહણ ન કરી શકાય, જેમકે કર્મ વર્ગણા.

(૬) સુક્ષ્મ સુક્ષ્મ, ધ્વણુક સ્કધ અને પરમાણુ પદ્ગળ.

ત્રીજુ પુણ્ય તત્ત્વ

શુભ કાર્ય કરવાથી, શુભ કર્મનો બધ પડે, તે શુભ કર્મનો ઉદય થાય ત્યારે તેનુ ફળ ભોગવતા આત્માને મીઠુ લાગે તે પુણ્ય તત્ત્વ.

શુભ કાર્ય નવ રીતે થાય

(૧) અન્ન આપવાથી, (૨) પાણી પાવાથી, (૩) જગ્યા આપવાથી, (૪) પથારી આપવાથી, (૫) વસ્ત્ર આપવાથી, (૬) મનથી ભલુ ઇચ્છવાથી, (૭) મીઠુ હિતકારી વચન

બોલવાથી, (૮) શરીરથી અનેક પ્રકારે મદદ કરવાથી, (૯) નમસ્કાર કરવાથી શુભ કર્મ દ્રવ્ય પુણ્ય છે અને શુભ પરિણામ, ભાવ પુણ્ય છે

કેવા હેતુથી શુભ કાર્ય કરવું ?

સમકિતી ગૃહસ્થી જીવ, સાધુને દાન આપે ત્યારે સાધુના સયમ તપમા વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી તથા પોતાના કર્મની નિર્જરાના હેતુથી આપે, પણ આ લોક કે પરલોકના કોઇ પણ શુભફળ મેળવવાની ઇચ્છા ન કરે

વળી આનદ અને ભક્તિથી દાન આપે, રોગી સાધુને વૈયાવચ્ચ માટે ઉત્તમ ભાવથી આપે, પડીમા ધારી શ્રાવકને ધર્મમાં વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી ભક્તિપૂર્વક આપે, વ્રતમા રહેલ શ્રાવકને વૈયાવચ્ચ માટે વાત્સલ્ય ભાવથી આપે, અવ્રતી સમકિતી જીવને વાત્સલ્ય પ્રભાવનાના હેતુથી આપ

મિથ્યાત્વી જીવને સુધારવા માટે અથવા અનુકપા ભાવથી આપે, જૈનધર્મની હીલના ન થાય તે માટે આપે, ન આપવાથી કલેશ થાય તેમ હોય તો અરસપરસનો કષાય ઉપશમ કરવાના ભાવથી આપે, તે પણ પોતાના વ્રતની મર્યાદામા રહીને આપે અને બદલાની કદી ઇચ્છા ન કરે

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા સાધુ બીજા સાધુની વૈયાવચ્ચ કરવાના હેતુથી આપે તે પણ પોતાના અભિગ્રહ કે નિયમની મર્યાદામા રહીને આપે સાત અને તેથી ઉપરના ગુણસ્થાનવાળા સાધુ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામા હોય છે, એટલે તેમને દુનિયાના કોઇપણ જીવ કે અજીવ દ્રવ્ય સાથે સબધ નથી તેવી રીતે ધ્યાનસ્થ શ્રાવક સાતમા ગુણસ્થાનના ભાવમા રહી શકે તો તેને દુનિયા સાથે સબધ નથી

પાત્ર—ઉત્તમ પાત્રને દાન આપવાથી ઉત્તમ ફળ મળે અને સસાર પરિત થાય, જ્યારે હલકુ પાત્ર આવી ચડે ત્યારે એવો વિવેક રાખવો કે જેથી જૈન ધર્મની હિલના ન થાય, અતરાય કર્મનો બધ ન પડે, પોતાના વ્રતનો ભગ ન થાય તેમજ ખોટી પરૂપણા ઉભી ન થાય

વસ્તુ—સાધુને કલ્પે એવી વસ્તુ જ સાધુને અપાય, બીજાને આપવા માટે એવી વસ્તુ જોઇએ કે જેથી પોતાના વ્રત નિયમનો ભગ ન થાય

પુણ્ય તત્ત્વ સબધી સાધુને કોઇ પુછે ત્યારે એવો જવાબ આપે કે જેથી ઓછી, અધિક કે વિપરીત પ્રરૂપણા ન થાય, સર્વજ્ઞે જે ભાવ પ્રકાશ્યા છે તે પ્રમાણે સરળતાથી બોલે

સાધુને કોઇ પુછે કે અમુક પુણ્યનુ કામ હુ કરૂ ? ત્યારે તેમા જો સાવદ્ય વ્યાપાર આવતો હોય અને સાધુ ધર્મની મર્યાદા લોપાતી હોય તો સાધુ મૌન રહે "ના" પણ ન કહે અને "હા" પણ ન કહે "હા" કહે તો દોષ લાગે અને "ના" કહે તો અતરાય કર્મ બાધે, હર્ષ હણાય

શ્રાવકને કોઇ પુછે ત્યારે શ્રાવક પોતાના વ્રત, નિયમની મર્યાદાને યોગ્ય વચન બોલે, નિષ્કપટ ભાવથી જવાબ આપે પાપ તત્ત્વનો નિષેધ કરવો, પુણ્ય તત્ત્વ નિષેધ કરવા માટે નથી પણ તેનો યોગ્ય વખતે આપોઆપ નાશ થઇ જાય છે

પુણ્ય તત્ત્વમાં કોઇ કોઇ વખત ભારે ગોટાળો ઉભો થાય છે, કોઇ સાધુ વ્રત મર્યાદાને ઉલ્લઘીને પુણ્યના પક્ષના એકાતિક રીતે તાણે છે કે જેથી કોઇ વખતે ચારિત્રના પર્યાય ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે કે જેની તેને ખબર રહેતી નથી.

ત્યારે કોઇ સાધુ એકાતિક રીતે પુણ્યનો નિષેધ કરીને સર્વજ્ઞની આજ્ઞા ઉલ્લઘીને મિથ્યાત્વમાં પેસી જાય છે અને પછી ભૂલોની પરપરા ચલાવે છે અને ભૂલોને ઢાકવા માટે કપટ સેવે છે, છતા માને છે કે અમેજ સાધુ છીએ, બીજા નથી, કારણ કે પોતાના મિથ્યાત્વનુ તેને ભાન પણ રહેતુ નથી.

પણ તે એટલુ જાણતા નથી કે સમકિત વગર દ્રવ્ય ચારિત્ર પણ કયા સુધી ટકવાનુ છે? અથવા સમકિત વગર ચારિત્ર કયાથી હોય અને પોતાના આત્માને કેવી રીતે સસારમાથી મુક્ત કરી શકશે?

માટે પુણ્યતત્ત્વની બાબતમા વિવેક અને સરળતાની ખાસ જરૂર છે તેમજ અરિહતની આજ્ઞાનો બરાબર વિચાર કરવો જોઇએ અને બુદ્ધિ ન ચાલે તો મૌન રહેવુ અથવા "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય કરવુ પણ ધરનુ કઈ ઠોકી બેસાડવુ નહિ

તેમજ સમાજ કે અગ્રગણ્ય લોકની "હા એ હા" કરવાની કઈ જરૂર નથી, કારણ કે આત્માનુ શરણુ અરિહત અને પોતાનો જ આત્મા છે, અન્ય કોઇ નથી લોક સજ્ઞાવાળા તથા લોકો પાસેથી વાહવાહની ઇચ્છાવાળા તથા ગુરૂપદની ઇચ્છાવાળા સાધુએ સમજવુ જોઇએ કે પરલોકમાં તેઓ સાથે આવવાના નથી કે જે પોતાના કર્મનુ ફળ ભોગવતી વખતે સહાય કરે.

જેને ખરૂ શાસ્ત્રજ્ઞાન નથી તેમણે વચન ગુપ્તિ રાખવી અને ખરૂ શાસ્ત્ર જ્ઞાન હોય તેમણે શાસ્ત્ર અનુસાર બોલવુ, પણ શાસ્ત્રના અર્થ મરડવા નહિ

શુભ કર્મનો બધ

પુણ્યનુ કામ કરતી વખતે મન, વચન અથવા કાયાનો યોગ હોય છે, તેથી આત્મ પ્રદેશોએ અવગાહેલ આકાશ પ્રદેશમાના કેટલાક પુદ્ગળ પરમાણુસ્કધો ઉજ્વળ કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને સરાગ ભાવથી તેનો આત્મ પ્રદેશો સાથે સર્વાંગે બધ થાય છે અને સત્તામા રહે છે. અબાધાકાળ સુધી કઈ ફળ આપતા નથી. આ બાબત મુખ્યતાએ સમજવી, કારણ કે શુભની સાથે ગૌણતાથી અશુભ કર્મ પણ બધાય છે કર્મનુ ઉપાદાન કારણ પુદ્ગળ છે અને નિમિત્ત કારણ જીવના શુભયોગ અને શુભ ભાવ છે.

શુભ કર્મનું ફળ

અબાધકાળ પૂરો થતા, શુભ કર્મનો વિપાક થાય છે, એટલે કર્મનો ઉદય થઇને ફળ આપે છે, તે શુભ ગતિ, આયુષ્ય, શરીર, અંગઉપાંગ, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ ચતુષ્ટ, ત્રસ દસક તીર્થંકર નામ, નિર્માણ નામ વગેરે ૪૨ પ્રકારે ભોગવે તેનુ વર્ણન થોકડાની ચોપડીમાથી જાણવુ જોઇએ

નોધ—સત્તામા રહેલુ શુભ કર્મ નિકાચિત હોય તો જરૂર ફળ આપે, મંદ હોય તો શુભ અધ્યવસાયથી મજબુત થઇ શકે, અને અશુભ અધ્યવસાયથી ઉલટી રીતે ફળ આપે, માટે કર્મ કે તેના ફળની ઇચ્છા કરવીજ નહિ અને શુભ ભાવનામા રહેવુ

મમણ શેઠનો જીવ સાધુને લાડુ વહોરાવી પાછળથી લેવા ગયો ત્યા સાધુ આહાર કરી ગયા હતા એટલે તેને પુણ્યનુ ફળ મળ્યુ પણ તે ભોગવી શક્યો નહિ અને અનંતાનુબંધી લોભના ઉદયે કરી નરકમા ગયો, ત્યારે શાળીભદ્રનો જીવ સાધુને ખીર વહોરાવી પછી મરીને શાળીભદ્ર થઇ, પુણ્યના ફળનો ત્યાગ કરી, દીક્ષા લઇ અનુત્તર વિમાને ગયા, ત્યાથી મનુષ્ય થઇ મોક્ષ જશે

આવી ખુબી અધ્યવસાય (ભાવો)ની છે પુણ્ય અને પાપ સરખી કક્ષામા નથી, આત્મ વિકાસમા પાડેલા પાપ તત્ત્વનો નાશ મુખ્યતાથી કરવામા આવે છે

શુભ કર્મનુ ફળ મળે તો તે ભોગવવામા અસક્તિ ન રાખવી નહિતર બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિની જેમ નરકમા જવુ પડે, પણ ઉદય ભાવને પરવશપણે આધીન થઇ, રૂક્ષ ભાવે દવાની જેમ સેવન કરી, જેમ બને તેમ જલ્દી ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખી, વખત આવ્યે ત્યાગ કરી આત્મ કલ્યાણ કરવુ જોઇએ

શુભ ફળ ભોગવવામાં જે સુખ લાગે છે તેનુ ઉપાદાન કારણ જીવના ભાવ છે, ફળ ફક્ત નિમિત્ત કારણ છે, માટે આત્મામાંજ સુખનુ કારણ જાણી પુદ્ગળાસક્ત ન થવું.

સંવર અને નિર્જરાની ક્રિયા કરતા કરતા જે શુભ કામ થાય છે તેમા જે પુણ્ય બંધાય છે તેનુ ફળ ઉત્તમ મળે છે અને ભોગવતા આસક્તિ થતી નથી, તેનો એકદમ ત્યાગ થઇ શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટ સંયમ તપ આરાધી શકાય છે કે જેથી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

સાત નયની વહેંચણીમાં પુણ્ય તત્ત્વ

૧. નિગમ નયવાળો—અંશ, સામાન્ય અને વિશેષ ગ્રહણ કરે છે અંશ ગ્રહણ—સુક્ષ્મ નિગોદ અપર્યાપ્ત જીવો સર્વ જીવોથી હીન અવસ્થામા છે, જ્યા ઔદારીક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર

કે જે પુણ્ય પ્રકૃત્તિનુ ફળ છે તે તેમને હોય છે, તેથી **સર્વ જીવોમાં પુણ્ય તત્ત્વ** માને છે. સામાન્યથી **બાહ્યરિદ્ધિને** અને વિશેષથી નવ જાતના **પરિગ્રહને** પુણ્ય તત્ત્વમાં માને છે

નિગમ એટલે તેને ગમ ન હોવાથી એ લાબો વિચાર ન કરે કે બાહ્યરિદ્ધિ હોવા છતાં રોગી અને ઇંદ્રિયહીન હોય તો તેની રિદ્ધિ શા કામની છે।

૨. સંગ્રહ નયવાળો આત્મ પ્રદેશો સાથે શુભ કર્મ પુદ્ગળનો બંધ અને સત્તાને પુણ્ય તત્ત્વ માને છે. અને પુણ્ય તત્વના સર્વ ભેદોને પુણ્ય એવા સામાન્ય શબ્દમાં દાખલ કરે છે.

૩. વ્યવહાર નયવાળો ઉંચ કુળ જાતિ, પાંચ ઈંદ્રિય સપૂર્ણ, નિરોગી શરીર નવ, પ્રકારે પુણ્ય વ્યવહાર વગેરે **વ્યવહારમાં ઉપયોગી ક્રિયાને** પુણ્ય તત્ત્વ માને છે.

૪. રૂજુસૂત્ર નયવાળો વર્તમાન **પુણ્ય પકૃતિના ઉદયને** પુણ્ય તત્ત્વ માને, કારણ કે લડાઇમાં ઉતરેલા ક્રોધના આવેશવાળા ચક્રવર્તી રાજાને પાપ તત્ત્વમા માને.

૫. શબ્દનય પુણ્યનાભાવ, **શુભ ભાવ** અને પુણ્યના ફળના અનુભવમા સુખરૂપી **ઇષ્ટભાવ** વગેરે પુણ્ય તત્ત્વના ભાવોને માને છે.

૬ સમભિરૂઢનય પુણ્ય તત્ત્વનો ભાવ જ્યારે આત્મામા હાજર હોય ત્યારે પુણ્ય તત્ત્વ માને.

૭. એવંભુતનય પુણ્ય તત્ત્વના ઉત્પન્ન કરનારા ભાવો (પરિણામવાળા) **આત્માને** પુણ્ય તત્ત્વ માને.

નિક્ષેપમા પુણ્ય તત્ત્વ

(૧) પુણ્ય એવી તત્ત્વની નામ સજ્ઞા, (૨) સ્થાપના—શુભ કર્મની આત્મ પ્રદેશોમાં સત્તા, (૩) દ્રવ્ય પુણ્ય (૧) શુભ ભાવ વગરનુ પુણ્યનું કામ, (૨) સુખ વગરની રિદ્ધિ, (૩) શુભ કર્મનો આત્મા સાથે બંધ, (૪) ભાવ પુણ્ય—શુભ અધ્યવસાય, સુખમા લીનતા, શુભભાવવાળા અને સુખમા લીન આત્મા

પુણ્ય તત્ત્વનું પ્રમાણ—(૧) આગમથી પુણ્ય તત્ત્વ—આગમમાં પુણ્ય તત્ત્વનુ વર્ણન છે. તે ઉપરથી તેમા શ્રદ્ધા કરવી. (૨) ઉપમા પ્રમાણ—અતિન્દ્રિય આત્મિક સુખ પાસે પુણ્યના ફળનુ સુખ કઇ હિસાબમા નથી. આ પાચમા આગના પુણ્યનુ સુખ, ગત ૧ લા આગના સુખની અપેક્ષાએ દુખ રૂપ છે. (૩) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—કેટલાકને સુખી જોઇએ છીએ અને કેટલાકને દુઃખી જોઇએ છીએ એ સુખના કારણ પુણ્ય તત્ત્વની પ્રત્યક્ષ સાબીતી છે. (૪) અનુમાન પ્રમાણ—અત્યારે પુણ્ય કરતા નથી, છતા જે સુખી છે તેમણે પૂર્વ ભવમા પુણ્ય કર્યું હોવુ જોઇએ એ અનુમાન પ્રમાણ.

પુણ્યના બે પ્રકાર ખાસ જોવા જોઈએ—(૧) પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય—નિરાશી ભાવે, નિર્જરાના હેતુથી સંયમ તપની વૃદ્ધિ કરવા માટે, શુદ્ધ ભાવથીજ કામ કરવામાં આવે દાખલા તરીકે ઉત્તમ સાધુને નિર્દોષ અચેત આહારાદિકનું દાન કરવામાં આવે આવા કાર્યો કરતા આપો આપ જે પુણ્ય બંધ થાય તેનું ઉત્તમ ફળ મળે, તે અનાસક્તભાવે ભોગવી તેનો ત્યાગ કરી આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં આવે તે, (૨) પાપાનુબંધી પુણ્ય—ફળની આસક્તિ માટે જે પુણ્ય કરવામાં આવે, તેનું ફળ આસક્તિથી ભોગવી મરીને નરકે જાય તે, તથા જે પ્રકારના પુન્યથી આત્મા સાથે પાપ (અશુભ કર્મ બંધ) ની પરંપરા ચાલી આવે તેવા પ્રકારનું પુન્ય કે જેમાં મિથ્યાવાદિ અશુભ કાર્યોનું પોષણ થાય છે

વ્યવહાર પુણ્ય—વ્યવહાર સાચવવા માટે દાન આપવું પડે

નિશ્ચય—આત્મ દૃષ્ટિ સહિત દાન આપવાપણું કે જેનું ફળ મોક્ષ મેળવવવામાં સહાયકારી થાય

એવી રીતે સામાન્ય, વિશેષ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી પુણ્ય પ્રજ્ઞા પ્રમાણે સમજી લેવા, તેમાં એકાંતિક હઠ કે દુરાગ્રહ ન રાખવો, કે જેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા લોપાય અથવા કલેશ ઉત્પન્ન થાય

ચોથું પાપ તત્વ

અશુભ કમાણીથી, અશુભ મેલા કર્મ પુદ્ગળોનો આત્મા સાથે બંધ તથા સત્તા થાય, અશુભ કર્મના ઉદયથી જે ફળ મળે ને ભોગવતા આત્માને કડવા લાગે તે સર્વ પાપ તત્ત્વમાં આવે

અઢાર રીતે પાપ થાય

૧ પ્રાણાતિપાત—હિંસા
૨ અસત્ય વચન
૩ ચોરી.
૪ મૈથુન
૫ પરિગ્રહ
૬ ક્રોધ
૭ માન—અભિમાન—અક્કડપણું
૮ માયા—કપટ—વક્રતા
૯ લોભ
૧૦ રાગ—પ્રેમ—આસક્તિ
૧૧ દ્વેષ—અદેખાઈ—મત્સર—ઘૃણા
૧૨ કલેશ—કજીઆ—કંકાસ
૧૩ કોઈ માથે આળ ચડાવવું તે અભ્યાખ્યાન
૧૪ પિશુન—ચાડી
૧૫ પારકી નિંદા
૧૬ સાંસારિક સુખમાં આસક્તિરતિ અને ધાર્મિક કામમાં કંટાળો—અરતિ
૧૭ કપટ સહિત અસત્ય
૧૮ મિથ્યા દર્શન શલ્ય તત્ત્વ સંબંધી ખોટી માન્યતા

આ અઢારે પાપ સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અશુભ કર્મ તે દ્રવ્ય પાપ, અશુભ પરિણામ તે ભાવ પાપ છે

પાપ કામ કરવાથી સર્વ આત્મ પ્રદેશો સાથે અશુભ કર્મ પુદ્ગળોનો સર્વાંશે બધ થાય છે અને સત્તામાં રહે છે, અબાધાકાળ વીત્યે અશુભ કર્મનો ઉદય થાય અને અશુભ ફળ મળે તે ૮૨ પ્રકારે ભોગવવા પડે, તે આઠ કર્મની અશુભ ૮૨ પ્રકૃતિ થોકડાની ચોપડીમાંથી જાણવી જોઇએ

અજ્ઞાન, નિદ્રા, દુઃખ, કષાય, નોકષાય, વેદનો ઉદય, મિથ્યાત્વ, નરક–તિર્યંચની ગતિ, હલકા સંઘયણ અને સસ્થાન, અશુભ વર્ણ ચતુષ્ક દરેક કામમા વિઘ્ન, નીચ ગોત્ર, સ્થાવર દશક વગેરે પાપનુ ફળ છે

પૂર્વે જે પાપ કર્યુ હોય તેનુ ફળ ભોગવતી વખતે સમકિતી જીવે સમભાવ–શાતિ રાખવી, આકુળ વ્યાકુળ ન થવુ, કર્મનુ દેવું ચુકવતી વખતે રીસ ન કરવી પણ આત્મ ભાવમા રહી અતિદ્રિય આત્મિક સુખમા લીન રહેવા પ્રયત્નશીલ બનવુ જોઇએ, કારણ કે સુખનુ ઉપાદાન કારણ આત્મ ભાવ છે, તેમા દૃઢ થવાથી નિમિત્ત કારણરૂપ અશુભ કર્મફળ કઇ ન કરી શકે.

પાપ કરીને પસ્તાય તો તો કર્મ ઢીલા પડે છે અને આનંદ પામે તો દ્રઢ થાય છે. પાપ કરીને ઉત્કૃષ્ટ પશ્ચાતાપ થાય, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનુ ઉત્કૃષ્ટ આલબન લઇ, ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે તો પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિની માફક કેવળ જ્ઞાન પામે. મહાપાપીનો પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના આલબનથી સજતિ રાજાની જેમ ઉદ્ધાર થાય છે, માટે હિંમત હારી જઇ મનુષ્ય જન્મ એળે જવા ન દેવો જોઇએ પાપ તત્ત્વનુ વિશેષ વર્ણન પુણ્ય તત્ત્વથી ઉલટી રીતે સમજી લેવુ

પાંચમું આસ્રવ તત્વ

આસ્રવ = આત્મ પ્રદેશોમાં શુભ અથવા અશુભ કર્મનુ આકર્ષણ, તે સમજવા માટે ઉપમા આપી છે કે જીવ રૂપી તળાવમાં અવ્રત અને અપ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી, વિષય, કષાયને સેવવાથી, ઇદ્રિયાદિક ગરનાળા (છિદ્રો) વાટે કર્મરૂપી જળનો પ્રવાહ આવે (સ્રવે) તે આસ્રવ, આસ્રવ કેવી રીતે થાય છે તેની સમજ જુદી જુદી રીતે આપી શકાય છે, પણ તે ભેદોના સમુહો અરસપરસ અતર્ગત થાય છે, તેથી કોઈ પણ સમુહ શકાયુક્ત નથી.

આસ્રવના ભેદો—(૧) બે ભેદો–૧ દ્રવ્ય (યોગ) ૨ ભાવ (કષાય)

(૨) સત્તર ભેદ–૪ સજ્ઞા, ૩ અશુભ લેશ્યા, ૫ ઇદ્રિયનો ગેરઉપયોગ, ૨ અશુભ ધ્યાન (આર્ત. રૌદ્ર), ૩ રાગદ્વેષ મોહ એ ત્રણ = ૧૭

(૩) વીશ ભેદ—૫ ઇંદ્રિય અસંવર, ૩ યોગ, ૫ અવ્રત, ૫ આશ્રવ સમુહ (મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ યોગ, વસ્ત્ર પાત્ર યતના (ઉપયોગ) વગર લેવા મુકવા, સોય–કુશાગ્ર વગેરે ઉપયોગ વગર ગણે.

(૪) ૪૨ ભેદ–૫ આસ્રવ, ૫ ઇદ્રિય અસવર. ૪ કષાય, ૩ યોગ, ૨૫ ક્રિયા

(૫) ૫૭ ભેદ કે જે ૫૭ હેતુ તરીકે ઓળખાય છે—૫ મિથ્યાત્વ, ૨૫ કષાય, ૧૫ યોગ, ૧૨ અવ્રત, (૫ ઇંદ્રિય અસંવર, મન અસંવર, છકાયાની રક્ષા ન કરવી તે ૧૨ અવ્રત) = કુલ ૫૭

(૬) ૫૭ હેતુમા ૫ ને બદલે ૨૫ મિથ્યાત્વ મેળવીએ તો ૭૭ ભેદ થાય

કર્મ વર્ગણા આગમન તથા કાયયોગ અને વચનયોગ તે દ્રવ્ય આસ્રવ છે, મનોયોગપ્રવૃત્તિ તે ભાવ આસ્રવ છે, સરાગી જીવની યોગ પ્રવૃત્તિ વધુઓછુ અશે રાગ કે દ્વેષયુક્ત હોય છે

વ્યવહારથી આસ્રવના બે ભેદ પડે—શુભ અને અશુભ શુભ આસ્રવ પુણ્ય તત્ત્વ તરફ લઇ જાય અને અશુભ આસ્રવ કે જે સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તે પાપ તત્ત્વ તરફ લઇ જાય છે શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી સર્વ આશ્રવનો છેવટે ત્યાગ કરવામા આવે છે

પુણ્યનો આશ્રવ માનીને ત્યાગ કરવામા આવે અને સ્વાર્થ માટે પાપ આશ્રવ ચાલુ રહે તો તે જીવના સસારનો પાર આવે જ નહિ

પુણ્યાશ્રવમા (૧) પ્રશસ્તરાગ (શુદ્ધદેવ અરિહત, ગુરુનિગ્રથ, અર્હંનધર્મમા સરાગપણુ) કે જેનાથી કુગુરુ, કુદેવ, કુધર્મ અને વિષયાનુરાગવાળો પાપાશ્રવ દૂર થાય છે (૨) અનુકપા (૩) અકલુષિત ભાવરૂપી શુભ પરિણામ આવે છે ૪, ૫, ૬ ગુણસ્થાનવાળા અને કેટલેક અશે ૭ મા ગુણસ્થાનવાળા આવા પ્રકારના પુણ્યસ્રવથી પાપાસ્રવને હઠાવતા જાય છે અને આગળ વિકાસ પામતા જાય છે

અશુદ્ધ ભાવ

રાગ —	પરિણામ —	કર્મના
દ્વેષ		આગમન
|		બધ
વિષય	**કર્મચક્ર**	સત્તા
ગ્રહણ	**સ્વરૂપ**	ઉદય
|		|
ઇંદ્રિયો	— શરીર	— ગતિ

અશુદ્ધ ભાવથી કર્મ આવે કર્મથી ચાર ગતિમા ગમન થાય, ગતિ પ્રાપ્તિથી શરીર મળે, શરીરને ઇંદ્રિયો હોય, ઇંદ્રિયોથી વિષય ગ્રહણ થાય, વિષય ગ્રહણમા રાગદ્વેષ થાય કે જેથી અશુદ્ધ ભાવ થાય એવી રીતે કર્મચક્ર ચાલ્યા કરે છે

ભાવકર્મનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા છે, દ્રવ્ય કર્મ તેમા નિમિત્ત બને છે

દ્રવ્ય કર્મનુ ઉપાદાન કારણ પુદ્ગળ છે, જીવના શુભાશુભ ભાવ તેમા નિમિત્ત બને છે ભાવ કર્મ તે રાગદ્વેષ યુક્ત આત્માનુ પરિણામ (શુદ્ધ ભાવમા રાગદ્વેષ હોતો નથી ને સવર છે)

શુભ ભાવ અને શુદ્ધ ભાવમાં આવી રીતે વ્યવહારથી સમજવા માટે ફરક બતાવવામાં આવ્યો છે જીવ અરૂપી છે, પણ અનાદિ કાળથી કાર્મણ શરીરના સયોગથી રૂપી બન્યો છે, એટલે રૂપી પુદ્ગળ, કર્મ રૂપે પરિણમીને કાર્મણ શરીર સાથે જોડાય છે

છઠ્ઠું સવર તત્વ

જીવમા ઇન્દ્રિયો વગેરે દ્વારા જે કર્મ આવે તેને વ્રત પ્રત્યાખ્યાન વગેરેથી રોકીએ તે સવર.

તેના સામાન્યર્થી ૨૦ ભેદો—પાંચ ઇન્દ્રિયનો સવર (ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજન) ૩ યોગ મન વચન કાયાનો સંવર, વસ્ત્ર પાત્ર યત્નાથી લેવા, મુકવા, સોય કુશાગ્ર ઉપયોગપૂર્વક મુકે, પાચ મહાવ્રત, સમકિત, વ્રત, અપ્રમાદ અકષાય, યોગોની ગુપ્તિ અહિ શુભ યોગ કોઇ કહે છે તે વ્યવહારિક વચન કે જેમા અશુભ યોગનો ત્યાગ છે તે સમજવુ, કારણ કે ત્રણે યોગનુ છેવટે રૂધન કરવાથી સપૂર્ણ સવર પ્રાપ્ત થાય છે

વિશેષ રીતે સવરના ૫૭ ભેદો—૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૨ પરિસહનુ સમભાવે સહન કરવુ ૧૦ યતિ ધર્મનુ પાલન, ૧૨ ભાવના અને પાચ ચારિત્ર સવર તત્ત્વ આદરવા યોગ્ય છે

કર્મને આત્મ પ્રદેશોમા આવતા રોકવા તે દ્રવ્ય સવર અને સવરના પરિણામ તે ભાવ સવર છે, વાસ્તવિક સવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય છે અને ૧૪મે ગુણસ્થાને સપૂર્ણ થાય છે.

વ્યવહારિક રીતે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ ચોથે ગુણસ્થાનથી રોકાય છે, અવ્રતથી આવતાં કર્મો, અશથી પાચમે અને સર્વથા છઠ્ઠે ગુણસ્થાનેથી રોકાય છે, પ્રમાદથી આવતા કર્મ ૭મે ગુણસ્થાનથી રોકાય, કષાય અગીયારમે ગુણસ્થાનેથી રોકાય છે અને અપડવાઇ, અકષાયપણુ બારમે ગુણસ્થાનકે થાય છે શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સપૂર્ણ સવર પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે સવર તત્ત્વની અજમાયશ (અનુભવ—અભ્યાસ) કરીએ.

પાચ મહાવ્રત, પાચ સુમતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ૧૦ યતિ ધર્મ એટલુ કેવળીના ધર્મની ઉત્તમતા નીચે ધર્મ વિભાગમા આવી ગયેલ છે બાકીનુ અહિ ટુકાણમા આવશે

પાંચ ઇંદ્રિય સંવર

(૧) શ્રોતેંદ્રિય વિજય—સારા કે ખરાબ, મીઠા કે કર્કશ શબ્દ, અવાજ, ભાષા, સંગીત વગેરે જે કાંઈ સભળાય તે સર્વનુ મૂળ ઉપાદાન કારણ પુદ્ગળ છે, નિમિત્ત કારણ જીવ અજીવ હોય અવાજ ઉત્પન્ન થવાનુ નિમિત્ત કારણ મળે ત્યારે ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગળો શબ્દ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે

તે શબ્દ પુદ્ગળો આત્માનુ કઇ બગાડી કે સુધારી શકતા નથી, તો પછી જીવે રાગદ્વેષમય અશુદ્ધ ભાવો ઉત્પન્ન કરી, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરી શા માટે સુખ દુઃખ વેદીને નવા કર્મ

બાંધવા ? તે તથા પ્રકારની પુદ્ગળ પરિણતિ પોતપોતાને સ્થાને હોય, તેમા જીવને કલેશ શાનો ? પુદ્ગળોનો એવો સ્વભાવ છે માટે આત્માએ સમભાવ રાખવો, ક્ષોભ ન પામવો, ખરાબ શબ્દ તરફ ઘૃણા ન કરવી અને સારા સંગીત કે વચનમા મોહિત ન થવુ

(૨) ચક્ષુ ઇંદ્રિય વિજય (અંકુશ, દમન)–સુંદર રૂપો, અજાયબી પમાડનાર દેખાવો, કુદરતી દેખાવો, સ્ત્રીના મનોહર અંગઉપાંગો એ સર્વ પુદ્ગળ સ્કંધો છે, જડ છે, અજીવ છે, અનાત્મિક વસ્તુ છે, જેમા જીવ છે તે સર્વ જીવાત્મા પોતાના આત્મા જેવાજ છે દેખાતી વસ્તુઓનુ મળતત્ત્વ પુદ્ગળ છે અને દેખનાર જીવ તત્ત્વ છે આવી રીતે મૂળતત્ત્વોનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારવાથી વ્યામોહ દૂર થાય છે

કેટલાક સાધુ મોટા મોટા પર્વતો વગેરે જોવા નીકળે છે તેમને દીઠીયા ક્રિયા લાગે છે.

(૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય વિજય–સુગંધ અથવા દુર્ગંધ પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે સુગંધી વસ્તુ દુર્ગંધ પામી શકે છે અને દુર્ગંધી વસ્તુ સુગંધ પામી શકે તો પછી પુદ્ગળમા રાગદ્વેષની પરિણતિ કરીને સારી નરસી ગંધમા રાગ-દ્વેષ કરીને શા માટે નવીન કર્મ બાંધવા એમ વિચાર કરવો

(૪) રસેન્દ્રિ વિજય–રસ પુદ્ગળનો ધર્મ છે, તેમા તન્મય થવાથી એટલે સારામા ઇષ્ટ-પણાની અને સુખની કલ્પના કરવાથી અને ખરાબમા અનિષ્ટપણાની અને દુઃખની કલ્પના કરવાથી તેવા પ્રકારના રસયુક્ત પુદ્ગળોમા એકેન્દ્રિયપણે ઉપજવુ પડે છે

વળી પુદ્ગળના ધર્મો પુદ્ગળમા રહે છે, જીવના ધર્મો જીવમા રહે છે તો રાગદ્વેષ રૂપી ભાવ કર્મ ઉત્પન્ન કરીને જીવે શામાટે નવા કર્મ બાંધવા ?

ખાતી પીતી વખતે પુદ્ગળના સ્વભાવ પ્રમાણે તેના ગુણો જીવ જાણી શકે છે, તે વખતે જીવે પોતાને ફક્ત જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા તરીકે જ માનવો અગાઉના વજ્રઋષભ નારાચ સંઘયણવાળા સાધુ ખોરાકને ચાવ્યા વગર ગળી જતા, પણ હાલનુ સંઘયણ હલકુ હોવાથી ચાવવુ પડે છે, નહિતર રોગ થાય, તેથી ચાવવાની ક્રિયા તરીકે તે કામ કરતા રસના ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાનુ ધ્યાન રાખવુ નહિ

વળી જે વસ્તુ ખાવા પીવામા આવે છે તે એકેન્દ્રિય જીવોના મડદા છે અને સમભાવની દૃષ્ટિમા એકેન્દ્રિય જીવો પણ આપણી પેઠે ચેતનાયુક્ત હોઇને આપણા ભાઇઓ છે, તેથી તેના મડદા ખાવામા શો આનંદ હોય ?

તેને તો સંસાર રૂપી બળતા અરણ્યમાથી છુટવા માટે સંયમ તપની આરાધનાને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી લાવવા માટે, જીવિતવ્ય ટકાવવા માટે, આહાર રૂપી ભાડુ દીધા વગર, આહારની મનેલુ શરીર સંયમ તપમા સહાય કરવા તૈયાર ન હોવાથી, લાચારીથી આહાર કરવો પડે છે, તો પછી તે આહારમા સુખ દુઃખની કલ્પના કરવી નકામી છે, આવી રીતે રસનેન્દ્રિયનુ દમન થાય છે

(૫) સ્પર્શેન્દ્રિય વિજય-શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ, હળવો (ચોથો), ભારે (કઠણ), ખડબચડો, લીસો-આ આઠ ગુણો પુદ્ગળના છે. અમુક ગુણોમાં પ્રીતિ રાખવી અને અમુક ગુણોમાં દ્વેષ કરવો તે અન્યાય કહેવાય.

પુદ્ગળ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે, એને જેમ રહેવું હોય તેમ રહે. પૌદ્ગલીક વસ્તુ કોઇની કાયમને માટે છે નહિ, હતી નહિ અને થશે પણ નહિ, તો પછી સારા નરસા સ્પર્શમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરી સુખ દુઃખની માન્યતા વ્હોરી લઇ, રાગ દ્વેષ રૂપી ભાવ કર્મ કરી, દ્રવ્ય કર્મોનું આકર્ષણ કરી શા માટે સંસારમા રખડવું?

વળી એક સમયે બે ઉપયોગ રહેતા નથી, એકી વખતે એક પગ બરફ જેવા ઠંડા પાણીમા રાખો અને બીજો પગ ગરમ પાણીમાં રાખો, તો ખાત્રી થશે કે ગરમ અને ઠંડો ગુણ એકી વખતે જીવના પ્રત્યક્ષ ઉપયોગમાં આવતો નથી, પણ વારા ફરતી એક પગને ગરમી લાગશે અને એક પગને ઠંડી લાગશે તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે જો જીવ આત્મ પ્રદેશોમાં ઉપયોગ રાખે તો શરીરના સર્વ સુખ દુ.ખ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે

મનવિજય

મન ઇંદ્રિય નથી, પણ તે "નો ઇંદ્રિય" કહેવાય છે. ઇંદ્રિયો દ્વારા જે વિષયો ગ્રહણ થાય છે તેને મન દ્વારા જીવ તરફ પહોચાડવામા આવે છે, તે કામ એટલા સૂક્ષ્મ વખતમાં થઇ જાય છે કે છદ્મસ્થ જીવને સાધારણ રીતે ખબર રહેતી નથી.

વળી ઇંદ્રિયોના વિષય ઉપરાંત મન સ્વતંત્ર રીતે પણ સ્મૃતિ દ્વારા કામ કરી શકે છે, મન પર્યાપ્તિ જીવની એવી શક્તિ છે કે જે દ્વારા, આત્મપ્રદેશોએ અવગાહના કરેલા ક્ષેત્રમાં મનોવર્ગણાના પુદ્ગળો જે રહે છે તેને મનોદ્રવ્ય રૂપે ગ્રહણ કરી, જેનો વિચાર કરવાનો છે તે આકારે પરિણમાવી, આત્મપ્રત્યક્ષ બતાવીને તે પુદ્ગળોને તજી દેવામા આવે છે

જ્યારે આત્મપ્રત્યક્ષ થાય છે, ત્યારે મનદ્રવ્યની સાથે આત્મ પ્રદેશોનો કંપ થાય છે તેથી મનોયોગ ઉપજે છે એટલે જે વસ્તુનો વિચાર કરવામા આવે છે તેવા આકારે મનદ્રવ્ય આત્મ પ્રદેશો સાથે ગોઠવાય છે.

એનો અર્થ એવો છે કે જે વસ્તુ ઉપર આપણે રાગદ્વેષ કરીએ છીએ તે વસ્તુ જ્યાં હોય છે ત્યાજ રહે છે, પણ આપણો જ આત્મા મન દ્રવ્ય સાથે તેવા ભાવમા પરિણમે છે, તેથી આપણે આપણા ઉપર જ રાગદ્વેષ કરીને આપણી જ ભાવહિંસા કરીએ છીએ આ વાત ઉપયોગમા આવે કે તરત જ રાગદ્વેષ ઉડી જાય છે, કર્મ બંધન ઉડી જાય છે, સમભાવ આવે છે.

બીજી રીત એવી છે કે મન કોઇ એક વિચારમા ચડી જાય, ત્યારે ત્યાંથી ખેંચી લઇને નાકના અગ્ર ભાગ ઉપર જોડી દેવું અને ત્યાંથી આત્મ પ્રદેશોમા લઇ જવુ. હવે આત્મ પ્રદેશો તો દેખાતા નથી, પણ સૂત્ર દ્વારા તેનુ સ્વરૂપ જાણીને કલ્પી શકાય છે.

વળી આત્માનો ગુણ જ્ઞાન છે જ્યાથી જ્ઞાનની સ્ફુરણા થાય છે, ત્યા આત્મ પ્રદેશો છે કારણ કે દ્રવ્ય વગર ગુણ ન હોય અને જ્યાથી જ્ઞાનની સ્ફુરણા અનુભવી શકાય ત્યા સૂત્ર અનુસાર અરૂપી આત્મ પ્રદેશોની કલ્પના કરીને તેમા મનને જોડી દેવુ મન સ્થિર ન રહે તો ગભરાવુ નહિ છદ્મસ્થનો ઉપયોગ ૭ સમયથી વધારે એક ઠેકાણે રહેતો નથી, ફરીફરીને મનને આત્મ પ્રદેશોમા જોડ્યા કરવુ

આવી રીતે એક પ્રકારનો આત્મ જાપ થાય છે અને જાપ શુદ્ધ આત્માનો હોય છે, એટલે આપણા આત્મ પ્રદેશોને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો એમ અભ્યાસ થતા સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે આપણા આત્માનુ એકત્વ થાય અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે થાય તો કેવળજ્ઞાન થાય

ત્રીજી રીત એવી છે કે, આર્ત ધ્યાન કે રૌદ્ર ધ્યાનના વિચારો આવે ત્યારે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, નવકાર મત્રનો જાપ વગેરે શક્તિ પ્રમાણે કરવા અથવા આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણમય મનને બનાવી દેવુ

મનોવિજયના વિષય ઉપરથી સાબીત થાય છે કે દ્રવ્યમન આત્માથી ભિન્ન છે પાચ ઇન્દ્રિયો અને મન ઉપર વિજય લાવવામા, જીવની પાત્રતા અનુસાર, તારતમ્યતા રહેલી છે કે જેથી સવરની સાથે નિર્જરા, ઉજ્વળ શુભ કર્મબધની પ્રધાનતા, અશુભ કર્મબધની ગૌણતા એ સર્વ સાથે થાય છે કોઇ પણ એક તત્ત્વ એકાતિક રીતે સ્વતત્ર રીતે કામ કરતુ નથી, પણ સર્વ તત્ત્વો અરસપરસ કોઇ અને કાઇ અપેક્ષાએ સબધ ધરાવે છે

મનને વશ કરવાની બીજી રીતો પણ છે જેમકે (૧) ખરાબ ભાવ આવે, સમજો કે ક્રોધ આવે તો પ્રતિપક્ષી ગુણ (ક્ષમા) નો બમણા જોરથી અને વધારે લાબા વખત સુધી વિચાર કરવો (૨) દુ ખ પડે તો કર્મરૂપી દેવુ ખપે છે તે માટે આત્મિક પ્રસન્નતા રાખવી (૩) સુખની શોધ આત્મામાજ થાય છે, તો બીજે શા માટે જવુ ? શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ વિચારવુ કે જેથી સુખ ઉપજે

વચન સંવર—તે વચન ગુપ્તિથી થાય અને અમુક અપેક્ષાથી (અસત્ય અને સસાર માર્ગની ભાષાનુ રૂધન કરીને) ભાષા સમિતિથી થાય ભાષા સમિતિમા ભાવની તારતમ્યતાના આધારે સવર, નિર્જરા તથા પુણ્ય તત્ત્વ ઉપજે છે

કાય સંવર—મુખ્યતાથી કાયોત્સર્ગ કરવાથી અથવા કાય યોગમા પ્રવૃત્તિ અટકાવવાથી અનાથી થાય છે

નોંધ—એક વાત ભુલવાની નથી કે સવર અને નિર્જરા તત્ત્વ, મોક્ષ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યા સુધી સાથે જ રહે છે

સમકિતના ઉપયોગથી મિથ્યાત્વના પુદ્ગળનો સવર થાય છે

શુભયોગથી મુખ્યતાએ સંવર, નિર્જરા અને શુભકર્મ બંધ થાય છે.

બાવીશ પરિસહ

પરિસહ મુખ્યતાથી સાધુને લાગુ પડે છે પણ કેટલાક પરિસહ વ્રતધારી શ્રાવકને સહન કરવા પડે જેમકે પોષામાં રહેલ શ્રાવકને ભૂખ તરસ લાગે તો સમભાવ રાખવો જોઈએ.

૧૧ પરિસહ અસાતા વેદનીયના ઉદયથી આવે છે—ભૂખ, તરસ ઠંડી, તાપ, ડાંસ-મચ્છર કરડે, ચાલવાનો, મેલનો, જેવી તેવી શય્યા, વધ રોગ, તૃણસ્પર્શ.

૮ પરિસહ મોહનીય કર્મના ઉદયથી આવે—અચેલપણું (યોગ્ય કપડાં ન મળે) તેથી નગ્ન અવસ્થાની લજ્જા અરતિ (ધર્મ કામમા કટાળો આવે), સ્ત્રીનો, આક્રોશવચનનો, યાચવાનો. એક આસન પર બેસી રહેવાનો, સત્કાર પુરસ્કાર અને દર્શન

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉંદયથી પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાનનો પરિસહ થાય, અતરાય કર્મના ઉંદયથી અલાભ પરિસહ આવે

જે કર્મના ઉદયથી જે પરિસહ આવે તે કર્મનું સ્વરૂપ અને આત્માથી ભિન્નતા સમજીને તથા બાહ્ય નિમિત્ત કે જેનાથી પરિસહ ઉત્પન્ન થતો હોય તેને કર્મનુ દેવુ અપાવી દેનાર ઉપકારી તરીકે માનીને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન રહેવાથી પરિસહો ઉપર વિજય મળે છે અને આત્મ કલ્યાણ થાય છે.

બાર ભાવના

આ સાધુ તથા શ્રાવક બનેને માટે છે

(૧) અનિત્ય ભાવના—નવ પરિગ્રહ, સગાસંબંધી, શરીર, યુવાની એ સર્વ નિત્ય નથી, તેનો નાશ થતા વાર લાગતી નથી. લક્ષ્મી ચચળ છે, આયુષ્ય પાણીના પરપોટા સમાન છે, કર્મ અને કર્મફળ બદલાતાં રહે છે, ફક્ત પોતાનો આત્મા નિત્ય છે, તેમાંથી જ સુખની શોધ કરવી.

(૨) અશરણ ભાવના—લક્ષ્મી પરિવાર સાથે આવતાં નથી, રોગ પીડા કોઇ વહોરી શકતુ નથી, જન્મ મરણના દુઃખમાથી મુક્ત કરવા વ્યવહારથી અરિહંતાદિ ચાર શરણ અને નિશ્ચયથી આત્મ પુરૂષાર્થ સિવાય કોઇ શરણભૂત નથી.

(૩) સસાર ભાવના—કર્મના કારણથી સંસારમા અનેક પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર સંબંધ થાય ચોરાશી લાખ જીવ યોનિમા રખડવુ પડે સસાર તે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ રૂપે દુખ જ છે માટે સસારથી સર્વથા છૂટવામાંજ લક્ષ રાખવુ.

(૪) એકત્વ ભાવના—જીવ પરલોકથી એકલો આવ્યો અને એકલોજ જાય છે, કરેલા પાપનુ ફળ એકલો જ ભોગવે છે, દુ ખમાં ભાગ લેવા કોઇ આવતુ નથી. આત્માનુ એકત્વ ફક્ત જ્ઞાન દર્શન સુખ અને શક્તિઓ સાથે છે, માટે તેમાજ લીન રહેવુ

(૫) અન્યત્વ ભાવના—જીવથી શરીર, પુત્ર, સ્ત્રી, સગા, સબધી, નવ જાતના પરિગ્રહ વગેરે જુદા છે અન્ય જીવથી પણ દરેક જીવ જુદો છે જ્ઞાનાદિ આત્મ ગુણો સિવાય કોઇ જીવનુ નથી માટે અન્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને સ્વગુણ (નીજ ગુણ)મા લીન થવુ

(૬) અશુચી ભાવના—શરીર સાત અશુચી ધાતુનુ બનેલુ છે અને તેમાંથી મળ, મુત્ર, પરસેવો વગેરે નિરતર વહેતાં રહે છે આવા શરીર ઉપર મોહ અસ્થાને છે માટે અશરીરી થવામા પ્રયત્ન કરવો

(૭) આશ્રવ ભાવના—મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ કષાય, યોગથી નવા કર્મ આવ્યા કરે છે, તે બધ કર્યા વગર શ્રેય થવાનુ નથી

(૮) સંવર ભાવના—વ્રત પચ્ચખાણથી આવતા કર્મને રોકયા વગર છુટકો જ નથી

(૯) નિર્જરા ભાવના—સત્તામા રહેલા કર્મને બાર પ્રકારના તપથી નાશ કરવા જ પડે છે

(૧૦) લોક ભાવના—કેવડો મોટો લોક છે? તેમા કેટલા કાળથી રખડવુ પડયુ? હવે લોકનુ એવુ સ્થાન મેળવવુ કે જ્યાથી ફરી જન્મ મરણ ન કરવા પડે

(૧૧) બોધ ભાવના—સમકિત પામવુ બહુ જ મુશ્કેલ છે સમકિત વગર ખરો તત્વબોધ મળી શકે નહિ, ખરા તત્ત્વબોધ વગર ચારિત્ર ખરીદીને પાળી શકાય નહિ અને કાયમને માટે દુ ખમાથી છુટા થઇ શકાય નહિ, માટે સમકિત મેળવવા અને શુદ્ધ કરવાને માટે નિરતર મહેનત કરવી જોઇએ હઠ–ત્યાગ, સત્ય, ધર્મ, અદ્વેષ, વિવેક, ન્યાય અને નિખાલસ મન વગર સાચી સમજણ આવી શકે નહિ આત્માનુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય સ્વરૂપ જાણવુ, ઓળખવુ અને અનુભવવુ તે આત્મબોધ છે

(૧૨) ધર્મ ભાવના—સર્વજ્ઞ વીતરાગનો શુદ્ધ ધર્મ પાળ્યા વગર આત્મધર્મ પામી શકાય નહિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ સાધન ધર્મ છે અને કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન આત્મિક સુખ અને શક્તિ સાધ્યધર્મ છે તે આત્મધર્મ છે કારણનો કાર્યમા ઉપચાર કરવાથી સાધન ધર્મ બને છે પાચ ચારિત્ર સવર તત્ત્વમા છે

પહેલું સામાયિક ચારિત્ર

અર્થ—આત્મિક સુખ, શાતિ, સમરસીભાવ પામવાને માટે જે વર્તન રાખવામા આવે તે સામાયિક ચારિત્ર સમ=સમભાવ, સમતા, શાતિ, સુખ, તુલ્યપણુ, અક્ષોભપણુ, આત્મ સમક્ષ જ્ઞાન,

દર્શન, ચારિત્ર તપયુક્ત જે પુરૂષાર્થ કરવામાં આવે તે, આત્મભાવ+આય=લાભ. આત્મ ભાવમાં આત્મ દર્શન (સમકિત)થી શરૂઆત થાય છે સંપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મભાવ પામવા માટે—

દ્રવ્યથી—અઢાર પાપ સ્થાનકનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ક્ષેત્રથી-સર્વ લોકમાં કોઈ પણ ભાગમાં પાપકર્મ કરવાની બંધી કરવી જોઈએ.

કાળથી-શ્રાવકને ઓછામાં ઓછું એક મુહુર્ત (૪૮ મીનીટ), વધારેમા વધારે શકિત પ્રમાણે, મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુને તથા ભરત ઇરવતમાં બીજાથી ત્રેવીસમા તીર્થકરના શાસનના સાધુ માટે જાવ જીવ અને ભરત ઇરવતના ૧ લા તથા છેલ્લા તીર્થકરના શાસનના સાધુ માટે સાત દિવસથી ૭ માસ સુધી જ્યાં સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચરિત્ર આપવામા ન આવે ત્યાં સુધી

ભાવથી-ત્રણ કરણ (કરવુ નહિ, કરાવવુ નહિ, કરતા પ્રત્યે અનુમોદના કરવી નહિ) અને ત્રણ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી એવી રીતે નવ કોટીથી પાપની બંધી કરવામાં આવે છે

ગુણથી-સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના સાધનથી શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન. દર્શન, ચરિત્ર સ્વરૂપે આત્મધર્મ પામવા માટે સામાયિક કરવાગાં આવે છે. અહિં આત્માના શુદ્ધ ગુણોમા પ્રવૃતિ અને સ્થિરતા કરવાથી સમતા રસનો અનુભવ થાય છે,

સામાયિકમા તુલ્યપણાના ભાવ એવા છે કે લોકના ૭ પ્રકારના દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાથી સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે, સર્વ પર્યાયો પર્યાયત્વની અપેક્ષાએ સરખા છે, સર્વ પુદ્ગળ સ્કંધો જેમકે શરીર, મન, વચન, ધરપૃથ્વી વગેરે અગાઉ જણાવેલા પુદ્ગળ સ્કંધો, પુદ્ગળ તત્ત્વની અપેક્ષાએ સરખા છે. ગુણત્વની અપેક્ષાએ સર્વ ગુણો સરખા છે, દોષત્વની અપેક્ષાએ સર્વ દોષો સરખા છે, સાધુત્વ (સમકિત સહિત પંચ મહાવ્રત)ની અપેક્ષાએ સર્વ સાધુ સરખા છે પણ સાધુ અને કુસાધુ સરખા નથી. ધર્મ અને અધર્મ સરખા નથી, અરિહંત અને અસર્વજ્ઞ દેવો સરખા નથી, મોક્ષમાર્ગ અને કલ્પીતમાર્ગ સરખા નથી, માટે બુદ્ધિપૂર્વક શબ્દના અર્થ ગ્રહણ કરવા

સામાયિકનો સમભાવ=રાગદ્વેષ રહિતપણુ, સુખ દુ ખની કલ્પના રહિતપણુ તટસ્થ=મધ્યસ્થભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટ રહિતપણુ, સુખ દુ ખની કલ્પના રહિતપણુ, આ ભાવ સમભાવ પામવા માટે સામાયિક ચારિત્ર છે એમ સમજવુ. આ ભાવની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ સામાયિક ચારિત્ર ૭ થી નવ ગુણસ્થાન સુધી છે

સમભાવનો એવો અર્થ થતો નથી કે ખરાને ખોટા અને ખોટાને ખરા માનવો, પણ ખરા ખોટા બને તરફ રાગ અથવા દ્વેષ ન કરવો સામાયિક ચારિત્રમા ગુણથી સર્વથા રાગદ્વેષ રહિતપણુ આવી શકતુ નથી કારણ કે સજ્વલનના કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો પ્રસંગ આવ્યે કદાચ ઉદય થાય તો પણ શુદ્ધ ઉપયોગ આવ્યે વિસ્રાળ થઈ જાય છે

વળી તેની તારતમ્યતા મંદ રહે છે તેથી સાધુપણુ ચાલુ રહે છે, નવમા ગુણસ્થાનવાળા ક્રોધ, માન, માયાનો નાશ કરી શકે છે પણ સુક્ષ્મ લોભનો નાશ સર્વથા કરી શકતા નથી, ગુણના વિકાસમા આગળ ચડે તો આગળનું સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર પામે.

સામાયિક ચારિત્રમા ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અથવા ક્ષાયક એ ત્રણ સમકિતમાથી એક સમકિત હોય નવ નોકષાય (હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુસકવેદ) બહુ મંદ હોય અથવા શાત હોય અથવા વધારે વિકાસવાળા સાધુએ તેમનો ક્ષય કર્યો હોય. સામાયિક ચારિત્રના પાચ મહાવ્રતોનુ વર્ણન આગળ આવી ગયુ છે તે પાચ મહાવ્રતોનુ રક્ષણ પાચ સમિતિ, અને ત્રણ ગુપ્તિથી થાય છે, તેની વાત પણ આગળ આવી ગઇ છે તેમજ ૨૫ ભાવનાથી પાચ મહાવ્રતની શુદ્ધિ થાય છે

આ ચારિત્રમા સવર તત્ત્વના તેમજ નિર્જરા તત્ત્વના સર્વ ભેદોનુ યથાશક્તિ પાલન કરવામા આવે છે આ ચારિત્રમા પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશિલ અને કષાય કુશિલ નિર્ગ્રથોનુ વર્ણન અગાઉ આવી ગયુ છે, તેનુ અવલોકન કરી લેવુ નવકાર મત્રની પાચ પદ્દીમાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુની ત્રણ પદ્દી આ ચારિત્રમા પામી શકાય છે માટે તેમના ગુણનુ પણ અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ફરી અવલોકન કરી જવુ સાધુની નિર્દોષ આહાર પાણીની વિધિ દશવૈકાલીકઆદિ સૂત્રમાથી જાણી લેવી જોઇએ

સાત નયથી
સામાયિક ચારિત્રનું અવલોકન

(૧) **નિગમ** નયવાળો જાડી બુદ્ધિથી અશનુ ગ્રહણ કરે એટલે અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહનુ અશથી પાલન કરે તેને સાધુ કહે, અને બાહ્ય ક્રીયા અને વેષ ઉપર આધાર રાખે

(૨) **સગ્રહ** નયવાળો દ્રવ્યથી સર્વ સાધુ નિર્ગ્રથોને એક સાધુના ભેદમા ગણે

(૩) **વ્યવહાર** નયવાળો દ્રવ્યથી વચન અને કાયાના જોગથી સર્વ આચાર પાળનાર નિગ્રથોને ચારિત્રી માને

(૪) **ૠજુસૂત્ર** નયવાળો સાધુપણાના માનસિક ઉપયોગમા વર્તમાનકાળમા વર્તતો હોય તેને માને સાધુ હોય છતા અણછાજતો ક્રોધ કરે તો તે વખતે તેને ચડાળ માને, અને ગૃહસ્થીનુ કોઇ કામ કરતો હોય તે વખતે તેને ગૃહસ્થી માને, આશ્રવનુ કામ કરનારને અસયમી માને, મૈથુનની ઇચ્છા કરનારને અબ્રહ્મચારી માને

(૫) **શબ્દ** નયવાળો સામાયિક ચારિત્રના જેટલા અર્થ થાય તેમાના ભાવમા વર્તમાનમા રહેનારને ચારિત્રી માને.

(૬) **સમભિરૂઢ** નયવાળો સમભાવવાળા ધર્મધ્યાન શુક્લ ધ્યાનયુક્ત હોય તેને માને.

(૭) **એવંભુત** નયવાળો નવમા ગુણસ્થાનવાળા ક્ષપક શ્રેણીયુક્ત ઉત્કૃષ્ટ સામાયિક ચારિત્રના પર્યાયવાળા શુક્લ ધ્યાની આત્માને માને

સામાયિક ચારિત્રવાળાને ઓળખવાના ચાર પ્રમાણ

(૧) સૂત્રમાં બતાવેલા નિયમ પ્રમાણે જે વર્તે તે આગમ પ્રમાણ. તેમાં આચારાંગ સુત્રની મુખ્યતા છે

(૨) રજોહરણ, ગુચ્છો, પાત્ર રાખનાર તથા પાંચ મહાવ્રત અને વ્યવહાર સમકિતમાં દોષ ન લાગે એવી રીતે જે પ્રત્યક્ષ રીતે રહેતો દેખાય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ.

(૩) સાધુની ૮૪ ઉપમાયુકત હોય તે ઉપમા પ્રમાણ.

(૪) પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિયુકત જે ચાલતો દેખાય તે અનુમાન પ્રમાણથી સાધુ છે.

નિક્ષેપાથી સામાયિક ચારિત્રનું અવલોકન

(૧) નામ નિક્ષેપ—આ ચારિત્રની "સામાયિક ચારિત્ર" એવી નામ સંજ્ઞા છે.

(૨) સ્થાપના નિક્ષેપ—સમકિત સહિત પાચ મહાવ્રતનુ આરોપણ કરવામા આવે તે સ્થાપના.

(૩) દ્રવ્ય નિક્ષેપ—વ્યવહારથી સર્વ વ્રતો અને સમિતિનુ પાલન કરવામાં આવે તે. ફકત દ્રવ્ય ચારિત્રથી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઇ શકાય, પણ ભાવ ચારિત્ર ન આવે તો સંસારનો પાર પામી શકાય નહિ

(૪) ભાવ નિક્ષેપ—૭ થી નવ ગુણસ્થાનના ભાવમાં રહે તે સામાયિક ચારિત્ર. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યયુકત સમભાવમા રહે તે

દ્રવ્ય તથા વ્યવહારથી ચારિત્ર—તે સાધુના વેશ સહિત દ્રવ્ય ચારિત્રનુ આચરણ

ભાવ ચારિત્ર—તે સાધુનો વેશ હોય કે ન હોય પણ ભાવથી ૬ થી ૯ ગુણસ્થાન ભાવમા આત્મા પ્રવર્તે તે.

નિશ્ચય સામાયિક ચારિત્ર—તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને પડિત વીર્યનુ આત્મામા એકત્વ, એકાકારપણુ, તન્મયપણુ. નિશ્ચયથી આત્મા પોતે સામાયિક સ્વરૂપ છે, તે શુકલ ધ્યાનથી ક્ષપક શ્રેણીમા પ્રાપ્ત થાય.

ગતિ—કાળ કરીને જઘન્ય પહેલે દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને જાય, પણ વિરાધના ન કરે તો જ. આગળ ચડે તો ક્ષપક શ્રેણી પામી, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર પામી મોક્ષે જાય.

ઉત્કૃષ્ટા ઉપરાઉપર આઠ ભવ સુધી આ ચારિત્ર પામે ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ રીતે ૯૦૦ વાર એક ભવમા સામાયિક ભાવ પામે. જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ કઇક કમ નવ વર્ષ ઉણાં પૂર્વ ક્રોડ

સુધી વ્યવહારથી આ ચારિત્ર પાળે ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થાય તો જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન કેશે ઊણુ તેટલા વખતમાં ફરી ચારિત્ર પામીને આગળ વધીને મોક્ષ જાય

સામાયિક ચારિત્રવાળા સાધુની સંખ્યા પ્રત્યેક હજાર ક્રોડ હોય છે સામાયિક ચારિત્રના પરમ અર્થ (આત્મભાવ)મા રહી શકે તેને તે વખતે જે સમતા રસનો અનુભવ થાય છે તેનુ સુખ જઘન્ય પહેલા દેવલોકના દેવથી વધારે અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવથી વધારે મળી શકે છે

બીજુ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર

છેદ—પૂર્વ પર્યાયનો છેદ તે ભરત ઇરવતના પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના શાસનના સાધુ આશ્રી ટુકા કાળ જઘન્ય ૭ દિવસ, મધ્યમ ૪ માસ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસના સામાયિક ચારિત્રનો છેદ અથવા પ્રાયશ્ચિત આપીને, જેનુ દુષિત ચારિત્ર છેદ કરવામા આવે છે તે છેદ + ઉપસ્થાપનીય = છેદ કર્યા પછી જે ચારિત્રની ફરી સ્થાપના કરવામા આવે છે તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. ભરત ઇરવતના ત્રેવીશમા તિર્થ કરના શાસનના સાધુ ચોવીશમા તિર્થ કરના સાશનમા ભળી જાય તેને પણ આ ચારીત્ર સ્થાપવામા આવે છે

આ ચારિત્ર ભરત ઇરવતમા પહેલા તથા છેલ્લા તિર્થ કરના સાધુ માટે છે, વચલા બાવીસ તિર્થ કરના શાસનના સાધુ તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુ માટે સામાયિક ચારિત્ર છે

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા કલ્પાતીત ન હોય, અન્ય લિંગમ. ન હોય, આ ચારિત્ર એક ભવમા પ્રથક્ વીસ વાર લાભે, સર્વ કાળમા ન હોય. જઘન્ય ૨૫૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ લાખ ક્રોડ સાગર સુધી આ ચારિત્રવાળા હોય અને ઉત્કૃષ્ટ હોય તો ૯૦૦ ક્રોડ હોય આ કાળમા પાચ ભરત અને પાચ ઇરવતમા જેટલા સાધુ છે તેમને માટે આ ચારિત્ર છે

આટલી હકીકત સિવાય ચારિત્રની અપેક્ષાએ સામાયિક ચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર સરખા છે જેટલી ક્રિયા અને જેટલા ગુણ સામાયિક ચારિત્રમા હોય તેટલા સર્વ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમા હોય, માટે બાકીનુ વર્ણન સામાયિક ચારિત્રમા લખ્યુ છે તે અહિં પણ સમજવુ નિશ્ચય નયથી શુભ યોગ તે શુભાસ્રવ છે પણ તેનાથી અશુભ આસ્રવ અટકે છે ને અપેક્ષાએ સંવર છે

બાકીના ચારિત્ર

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રથી અમુક ખાસ પ્રકારનો તપ કરવામા આવે છે તે હાલમા રિવાજ નથી તેની હકીકત સુત્રમાથી જાણી લેવી

સુક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રવાળા અવેદી, કલ્પાતીત, અપ્રતિસવક, દશમા ગુણસ્થાનવાળા, ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીવાળા હોય છે, તેમને મોહનીય કર્મ તથા આયુષ્યનો બધ નથી, તેઓ હોય કે ન હોય. જો હોયતો જઘન્ય ૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો હાલમા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા હોય પણ અહિ તો નથી

યથાખ્યાન ચારિત્રવાળા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક છે તેઓના ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪ સુધી છે, તેમાં ઉપશમ શ્રેણીવાળા તથા ક્ષપક શ્રેણીવાળા તથા સર્વજ્ઞ આવે છે, તેઓ હાલમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક ક્રોડની સંખ્યામાં છે.

નયોની અપેક્ષાથી
સંવર તત્વનું અવલોકન

(૧) નિગમ નય પ્રમાણે શુભ યોગ તે સવર. શુભ યોગ દશમા ગુણસ્થાન સુધી સવરનુ કારણ છે. આ નય પ્રમાણે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે અપેક્ષાએ શુભ યોગ તે સંવર છે. શુભયોગમાં પ્રવર્તતા અશુભ યોગમાંથી નિવૃત્તિ થાય છે તે સંવર છે આ નય વાળો બાહ્ય કરણી ઉપર આધાર રાખે છે

(૨) સ ગ્રહ નય પ્રમાણે સંવરના સર્વ ભેદોને એક સંવર તત્ત્વમા મુકાય છે ઘણા લોકો સંવરના જુદાજુદા ભેદમાં ક્રિયા કરતા હોય તે સર્વ એક સવર તત્ત્વમાં છે એમ કહી શકાય

(૩) વ્યવહાર નય–પ્રમાણે વ્રત પચ્ચખ્ખાણ વગેરે સવરના સર્વ વ્યવહારિક ભેદોનુ આચરણ તે સંવર કહેવાય.

(૪) રૂજુસૂત્ર નય પ્રમાણે વર્તમાન કાળમાં દ્રવ્ય કર્મનો આત્મામા આવતાં અટકાવ થતો હોય અને વર્તમાન આશ્રી સવર પરિણામ હોય તેને સંવર કહેવાય. સાધુના વેશમાં ધ્યાન અવસ્થામા કોઇ રૌદ્ર ધ્યાનમાં હોય તો તે આસ્રવ તત્ત્વમાં છે એમ આ નયથી કહી શકાય પણ બીજા નયના કથનની સર્વથા ઉપેક્ષા રાખી ન શકાય.

(૫) શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિત, વ્રત, અપ્રમાદ, અકષાય અને અયોગી અવસ્થાના પરિણામમાં હોય તે સવર છે. ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૦

(૬) સમભિરૂઢ નય પ્રમાણે સમતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાનો અભાવ, મમભાવ, વીતરાગ દશા તે સવર છે ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪.

(૭) એવંભુત નય પ્રમાણે સપૂર્ણ સવર સ્વરૂપી ૧૪ મા ગુણસ્થાનની શૈલેશી અવસ્થા તથા સિદ્ધ પર્યાય તે સવર છે

નોંધ—સિદ્ધ અવસ્થા સંવર સ્વરૂપ છે, કારણ કે તેમના આત્મ પ્રદેશમા કદાપી કર્મનું આગમન થતુ નથી. પણ સવરમાં ચારિત્રનો ભેદ પણ છે કે જ્યાં આશ્રવ અટકાવવા રૂપી ક્રિયા થાય છે તે સિદ્ધમા નથી, એટલે સિદ્ધને કર્મની અપેક્ષાએ સંવર નથી પણ જે સમયે સર્વ કર્મમાથી મુક્ત થાય ને સિદ્ધ થાય તે જ વ્યક્તિગત સમયે સવર છે, પછી નથી. પણ સ્વ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સર્વદા સવર સ્વરૂપ છે, જો કે તે અવસ્થામાં કોઇ પ્રયત્ન કરવાનો હોતો નથી તેથી ચારિત્ર રૂપે નથી.

ચારિત્ર પણ સંવર છે, માટે ચારિત્રનું પણ સાત નયથી ઉપર મુજબ ગુણની અપેક્ષા સહિત અવલોકન કરવું કોઇ પણ એક નય પ્રમાણે સંવરમાં હોય તેને સંવર નથી એમ કહેવું તે પણ મિથ્યાત્વ છે જો કે નિશ્ચયથી એવંભૂત નય પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશોની અકંપ અવસ્થાસ્વરૂપી સંવર તત્ત્વમાં દાખલ થયા વગર મોક્ષ નથી

આવી રીતે નય વાદ પ્રમાણે દરેક તત્ત્વ સમજવામાં આવે તો સાધુ શ્રાવકોના અંદર અંદરના ઝઘડા શાંત થઈ જાય વળી એટલું જાણવું જોઇએ કે સર્વ જગત્ સમાન ભાવની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે વ્યક્તિગત નય પ્રમાણે જેમના આચાર વિચાર સરખા છે તેઓ તે તે નયની અપેક્ષાએ સરખા છે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ એવંભૂત નય પ્રમાણે સંવર ભાવમાં હોય તે શ્રેષ્ઠ છે ઊંચે ઊંચેના નય નીચેના નય કરતા શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ થતા જાય છે

નોંધ નં. ૨—જ્યાં ચારિત્ર અને સાધુપણાની વાત આવે ત્યાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવહાર સમકિત સહિત પાંચ મહાવ્રતમાંથી કોઇ પણ મહાવ્રતને જે કોઇ ખંડિત ન કરી નાખે તે સાધુ છે અને ચારિત્રમાં છે અને સ્વલિંગની અપેક્ષાએ તીર્થના સાધુ માટે રજોહરણ, મુહપત્તી અને પાત્રા જોઇએ, બાકીના ઉપકરણ કલ્પ પ્રમાણે હોય ઉઘાડે મોઢે સાધુ બોલે તો વાયુના જીવ હણાય અને પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય હિંસા થાય એવું કરવા માટે સાધુ, શ્રાવકને ઉપદેશ આપે તો પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય

નિક્ષેપાથી
સંવરનું અવલોકન

(૧) નામ સંવર—કોઇ માણસનું નામ સંવર હોય તે પૂજવા કે આદરવા યોગ્ય નથી, પણ સંવર તત્ત્વને "સંવર" એવી સંજ્ઞા આપેલી છે તે સંજ્ઞાથી શબ્દ પ્રયોગ થાય

(૨) સ્થાપના સંવર—(૧) કોઇ વસ્તુને "સંવર" તરીકે સ્થાપી હોય તે પૂજવા કે આદરવા લાયક નથી (૨) કોઇ માણસ પોતાના ભાવને આત્મ પ્રદેશમાં અથવા સંવરના કોઈ અંગમાં સ્થાપે, સ્થિર થાય તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે તે ઉપાદેય છે (૩) સંવર શબ્દની લીપીમાં સ્થાપના

(૩) દ્રવ્ય સંવર—નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સંવર ઘણી રીતે વર્ણવી શકાય, પણ અહિં ઉપાદેય સ્વરૂપ બે પ્રકારનું છે (૧) દ્રવ્ય સંવરની કરણી ભાવ વગર જે દ્રવ્ય કરણી કરવામાં આવે તો મોક્ષનું ફળ ન મળે, પણ સ્વર્ગાદિ ફળ મળે (૨) પુદ્‌ગળ દ્રવ્યોનું કર્મ પણે આત્મ પ્રદેશોમાં ન આવવું તે પણ દ્રવ્ય સંવર છે, તે ઉપાદેય તત્ત્વ છે

(૪) ભાવ સંવર—એટલે સંવરમાં ભાવ, પરિણામ, આત્મપરિણતિ, રાગદ્વેષની મંદતા કે અભાવ, વસ્તુમાં સારા નરસાની કલ્પના ન કરવી તે, તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ ભાવ ન રાખવો, તેથી સુખી કે દુઃખી ન થવું સમાનભાવ રાખવો તે ભાવ સંવર છે ભાવ સંવર વગર મોક્ષ નથી આત્મપ્રદેશોનું અકંપપણું તે પણ સંવર છે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવી, પોતાના જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, વીર્યમાં એકાકાર થવું તે પણ ભાવે સંવર છે અને તેની સાથે નિર્જરા પણ થાય છે

ભાવ સંવરના ત્રણ પ્રકાર

(૧) આગમથી ભાવ સંવર—આગમ પ્રમાણે સવર તત્વમાં ઉપયોગ. (૨) નો આગમથી સવર=સંવર તત્વમાં રહેલ આત્મા. આ સ્વરૂપ સમકીતથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપુર્ણતા પામે છે. સિદ્ધ સ્વરૂપ સ્વભાવિક રીતે પ્રયત્ન વગર સંવર સ્વરૂપ છે. (૩) તત્પરિણતનો આગમથી ભાવ સંવર=સંવર તત્વમાં આત્મ પરિણતિ, પરમાત્મ સ્વરૂપમાં લીનતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. તપ, વીર્યમાં એકાકારપણું.

સંવ તત્ત્વના
ચાર પ્રકાર

(૧) **આગમ પ્રમાણ**—અરિહંત કથિત્ અર્થ પ્રમાણે જે સૂત્રો છે, તેમાં સંવર તત્ત્વ આવે છે તે ઉપાદેય છે.

(૨) **ઉપમા પ્રમાણ**—જેમ પાળ બાંધવાથી સરોવરમાં પાણી જઇ શકતુ નથી. તેમ અઢાર પાપ સ્થાનથી પચ્ચખ્ખાણ વગેરેથી બધી કરવાથી આત્મ–પ્રદેશ તરફ આવતો પાપાસ્રાવ કર્મ પ્રવાહ રોકાઇ જાય તે સંવર સ્વરૂપ છે.

નોંધ—આસ્રવ તત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ કાર્ય અને શુભ અશુભ કર્મ એ બને આવે છે, પણ પુણ્યના પચ્ચખ્ખાણ હોતા નથી, કારણ કે નિરાશી, નિષ્કામ, નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી ગુણસ્થાનોની યોગ્યતાથી પુણ્ય કરવામાં આવે તો તેનુ ફળ આવે તે ધર્મ માર્ગમાથી જીવને રોકી શકતું નથી અને તેથી ભોગવવુ પડતું નથી. આલોક પરલોકના સ્વાર્થ બુદ્ધિથી પુણ્ય કરવાના પચ્ચખ્ખાણ લઇ શકાય.

ધ્યેયની દૃષ્ટિથી આપણે કેવુ સવરનુ સ્વરૂપ મેળવવું જોઇએ કે તેની ઉપમા માટે સિદ્ધ સ્વરૂપ છે. તે ઉપાદેય છે,

૩ **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ**—સંવર તે આત્માનો સદ્‌ગુણ છે, તેની સાબીતી માટે જુઓ કે કોઈ માણસ જીવનો ઘાત કરતો હોય તેના ઉપર ગુણાનુરાગ (પ્રમોદ) ભાન નથી આવતો, પણ જે જીવની રક્ષા કરે છે અથવા વ્રત પચ્ચખ્ખાણ લીએ છે તેના ઉપર પ્રત્યક્ષ પ્રમોદ ભાવ આવતો દેખાય છે. સર્વ તેની પ્રશંસા કરે છે અને આપણે આપણા ભાવ **સમતા** વગેરે સવરમા અથવા તેનો સ્વામી જે આત્મા છે તેના પ્રદેશમાં સ્થિર કરીને સ્થાપ્યો હોય તો આપણે સહજ આનદનો અનુભવ સ્વપ્રત્યક્ષ (આત્મગત) થાય છે. સિદ્ધના સુખનો અંશથી અનુભવ અહીં બેઠા બેઠાં કરવો હોય તો સવરથી થાય છે.

(૪) **અનુમાન પ્રમાણ**—સર્વ જીવને સુખ વહાલું છે અને સંવર ભાવમાં સ્વપ્રત્યક્ષ અંતર્ગત આત્મિક સુખનો, પૌદ્‌ગળીક ઇન્દ્રિયોના સુખથી જુદા પ્રકારનો, અંશથી અપૂર્વ અનુભવ થાય છે તો દુઃખના અંશ વગરનુ કાયમનું સિદ્ધ સ્વરૂપનુ સુખ મેળવવું હોય તો સંપૂર્ણ સંવર

કે જે સંપૂર્ણ સુખ આપી શકે છે, તે મેળવવાના ઉત્કૃષ્ટ સાધન મેળવવા જ જોઇએ, એટલે કે નવર ઉપાદેય છે

વ્યવહારથી સંવર—વ્રત પચ્ચખાણ વગેરે સવરના સર્વ ભેદોનુ પાલન

નિશ્ચયથી સંવર—અશુદ્ધ નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર સવરના પાલનમા જેટલે દરજ્જે આત્મભાવ કેળવાય, સમતાભાવ આવે રાગદ્વેષનો અભાવ થાય, આત્માની શુદ્ધિ થાય તેટલે દરજ્જે સવર થાય છે પણ ધ્યેય સપૂર્ણ સવર સ્વરૂપ સિદ્ધ પદ પ્રાપ્તિનુ હોવુ જોઇએ

આવ્યુ પાછુ ન જાય એવુ નિશ્ચયથી સવર સ્વરૂપ ક્ષપક શ્રેણીમા બારમે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે સર્વથા શુદ્ધ સવર સ્વરૂપ ૧૪ મે ગુણસ્થાને આવે છે સર્વથા શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શૈલેશી પ્રાપ્ત અવસ્થા તથા સિદ્ધ સ્વરૂપ તે સપૂર્ણ સવર છે

ભાવ અને નિશ્ચય અપેક્ષાએ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ છે ભાવ = પરિણામ અને નિશ્ચય = દઢતા (દઢ પરિણામ) એ અપેક્ષાએ અભેદ રૂપે છે કારણ કે બનેના પરિણામ સામાન્ય છે ભાવ એટલે ફળ મેળવવાના પરિણામ અને નિશ્ચય તે ફળ, એક કારણ, તો બીજુ કાર્ય. એક કર્તા, તો બીજુ ફળ રૂપી કર્મ તે ભેદ રૂપે છે, તે પણ નિગમ નયની અપેક્ષાએ (કારણ તે કાર્ય) અભેદ રૂપે છે ભાવ ધ્યાતા છે, નિશ્ચય તે ધ્યેય છે ધ્યાતા વગર ધ્યેય નથી અને ધ્યેય વગર ધ્યાતા નથી

અહિં "ફળ" શબ્દ વાપર્યો તે સમજાવવા પુરતો છે, કારણ કે નિશ્ચયથી સવર અફળ (પાપ પુન્યના ફળ રહિત) છે

હવે **ભાવની બાહ્ય ક્રિયા તે વ્યવહાર નય છે** તેનો એક દાખલો

ચાલવુ છે તે શા માટે? તો કે આહાર, નિહાર, વિહાર, વૈયાવચ્ચ માટે ચાલ્યા વગર છુટકો નથી પણ એવી રીતે ચાલવુ કે પાપ કર્મ ન બધાય (સવર થાય) અને નિર્જરા થાય એવો હેતુ રાખીને ચાલવુ છે કે જેથી ધ્યેયમા વાધો ન આવે, માટે રસ્તામા જીવને જાણીને, જોઇને, દયા ભાવ કે સમાન ભાવથી, રાગદ્વેષ રહિતપણે, રક્ષણ કરીને, ઉપયોગથી ચાલવુ તે ઇર્યા સુમતિ

આવી ઇર્યા સુમતિ તે વ્યવહાર માર્ગ અને મોક્ષ ધ્યેયવાળી સવર તથા નિર્જરા તે નિશ્ચય માર્ગ 'કડમાણે કડે'ની અપેક્ષાએ નિર્જરા પણ ધ્યેય છે કારણ કે મોક્ષ એકદમ થતો નથી, નિર્જરા કરતા કરતા છેવટે અતિમ ચરમ કર્મમાથી મોક્ષ થાય છે

જેઓ વ્યવહાર અને નિશ્ચય માર્ગમા ગુચવાઇને એકાતવાદી થઇને બને માર્ગ ખોઇ બેસે તના માટે આ દાખલા ઉપરથી સમજવાનુ છે કે, **નિશ્ચય માર્ગ મેળવવા માટે વ્યવહાર માર્ગ ટુકો અને સરળ રસ્તો છે, જેટલે દરજ્જે વ્યવહારનુ ઉલ્લંઘન થય તેટલે દરજ્જે નિશ્ચય માર્ગ દૂર જાય છે. ગમે તેવો એકાંત આત્મવાદી હોય પણ તે ઇર્યા સુમતિ રૂપી વ્યવહાર ન સાચવે તો જરૂર તેને પાપ કર્મ બંધાય છે**

આવી રીતે સર્વ મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણોમા કયા વ્યવહાર છે, કયા નિશ્ચય માર્ગ છે તે જાણવુ જોઇએ વ્યવહારના સર્વ ભેદોને એકી સાથે દરેક આત્માથી પાળી શકાતા નથી અને દરેક

ભેદને પાળવાની જરૂર તેને આવતી નથી; પણ વ્યવહારના એક પણ માર્ગની વિરાધના, પ્રરૂપણાથી કરવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ પર્યાય આવે છે.

દ્રવ્ય સંવર—(૧) સંવરના ભેદોનું વ્યવહારિક પાલન (જો તેમાં ભાવ ન હોય તો એકાંત દ્રવ્ય સંવર સમજવો). (૨) કર્મ દ્રવ્યનુ આત્મ દ્રવ્યમાં આવવુ ન થાય તે દ્રવ્ય સંવર તે મહત્વનું છે.

ભાવ સંવર—(૧) સંવરના ભેદોમાં અંતર્ચક્ષુથી ભાવ પરિણામ, આત્મ ભાવથી પાલન (૨) રાગદ્વેષનો અભાવ, સમતા. (૩) આત્મ પ્રદેશોનુ યથાશકિત સ્થિરી કરણ.

દ્રવ્ય અને ભાવ સંવરમાં જે બે મુદ્દા બતાવ્યા તેમાં ઉપરનો મુદ્દા ન. (૧) કારણ છે અને નીચેનો મુદ્દો ન. (૨) કાર્ય ફળ છે, અને ભાવ સંવરમાં જે નં ૩ છે તે ભાવ સવરમા ન. ૧ તથા નં. ૨ નો સહચારી છે

સંવર તત્ત્વનો સ્યાદ્વાદ

અહિ જે વચન પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તેની સમજ પહેલા જાણી લેવી

(૧) સ્યાદ્ = કથંચિત્ આ શબ્દથી બીજા તત્ત્વ તથા વિરોધી તત્ત્વની અપેક્ષા પૂર્વક કબુલત રાખવામાં આવે છે, એટલે બીજા તત્ત્વો કે ધર્મોને ગૌણ રાખીને મુખ્યતત્ત્વ અથવા ધર્મનું કથન કરવામાં આવે છે

(૨) "અસ્તિ" શબ્દથી મુખ્ય તત્ત્વનો સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ગુણથી પ્રકાશ થાય છે.

(૩) 'ચ" શબ્દથી એક વાકયમાં તત્ત્વોના સ્વરૂપનો સમુચ્ચય રીતે બોધ ગર્ભિત કરવામાં આવે છે. "ચ" એમ બતાવે છે કે સવરની સાથે બીજા તત્ત્વો હોય અથવા એક ધર્મની સાથે બીજા ધર્મો હોય

(૪) "એવ" શબ્દથી મુખ્ય તત્ત્વ કે દ્રવ્યનો નિર્ણય થાય છે

(૫) "નાસ્તિ" શબ્દથી વિરોધી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વો અથવા અસત્ પર્યાય મુખ્યતાથી બતાવવામાં આવે છે

(૬) "અવકતવ્ય" શબ્દથી તત્ત્વનુ એકી વખતે અવાચ્યપણુ જાહેર થાય છે તેના સાત ભાંગા—

સ્યાદ્ અસ્તિચ એવ સંવર—(૧) સવર સ્વ સ્વરૂપમાં (દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ રીતે) ચોક્કસ સવર છે, બીજા તત્ત્પણ જીવમાં સવર સાથે બીજાજ તત્ત્વોનો વિરોધ નથી

દ્રવ્યથી—સવરનુ દ્રવ્ય આત્મા છે. મન, વચન, કાયાના શુભ યોગ (થી અશુભ યોગનો સંવર થાય છે અને સ્થિરતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મ પ્રવાહ આત્મ પ્રદેશોમાં આવતો અટકે છે તેના મુખ્ય પાચ ભેદ સમકિત. વિરતી, અપ્રમાદ, અકષાય, અયોગીપણું.

ક્ષેત્રથી—લોકના જેટલા ભાગની પચ્ચખાણથી બંધી કરવામા આવે તેટલા પ્રમાણમા કર્મ પ્રવાહ ઓછો આવે ગવી બધ કરવા માટે જાવજ્જીવ સુધી અમુક હદ જ ગખની તેથી તેટલી હદ સિવાય સર્વ લોકની સામાન્યથી ગવી બધ થાય અને અમુક વખતે ૯-૧૦-૧૧મા વ્રતનુ પાલન કરવાથી વિશેષથી ઇચ્છા નિરોધ થાય. સાધુને માટે સુત્રમા બતાવ્યા પ્રમાણે બાધિત ક્ષેત્રો સબધી જિનાજ્ઞા પ્રમાણે નિયમ હોય સવરનુ ક્ષેત્ર આત્મ પ્રદેશો છે

કાળથી—ભૂતકાળની પૂર્વકૃત ગવી આવતી હોવાથી ભૂતકાળની ગવી વોસરાવીને બધ કરવી વર્તમાન કાળ અને ભવિષ્ય કાળ આશ્રી યથાશકિત ભાવપૂર્વક પચ્ચખાણ પાળવા જઘન્ય અતમુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ જાવજ્જીવ. વળી સ્વકાળ તે જીવનો સવરમા ઉપયોગ છે

ભાવથી—૩ કરણ અને ૩ યોગમાશ્રી જેટલે દરજ્જે કોટી પચ્ચખાણ થાય અને ગગ-દ્વેષની મદતા થાય તેટલે દરજ્જે સવર થાય વળી સવરનો સ્વભાવ તે આત્મ ગમણતા છે

ગુણથી—જેટલે દરજ્જે સમતા, ગગદ્વેષ ગહિતપણુ, વીતરાગ દશા, યોગોનુ અકપણુ, શુદ્ધ આત્મભાવ-પરિણતિ-અનુભવ કેળવાય તેટલે દરજ્જે સવર ગુણ પ્રાપ્ત થાય

ભાવથી અને ગુણથી મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય કરવાનો છે તેની તારતમ્યતાના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ છે ત્યારબાદ ૧૩ મા ગુણસ્થાનની અતે ફકત યોગો રૂધવાના છે તે સહેજે થાય છે ગમે તેટલુ શારીરિક દુ ખ આવી મળે છતા સહજ સ્વાભાવિક ઇન્દ્રિયાતિત આત્મિક સુખનો જેટલા અશે અનુભવ થાય તેટલે અશે સવર ગુણ મળ્યો અને ધ્યેયની નજીક છીએ એમ સમજવુ

નોંધ:—કર્મ અગ્રહણ રૂપે સિદ્ધ સ્વભાવિક રીતે સવર સ્વરૂપ કહેવાય પણ સવર કરણીમા વીર્યનો અભાવ છે તે કરણીની અપેક્ષાએ સવર નથી

(૨) સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સંવર—વિરોધી તત્ત્વ આશ્રવ અને બીજા સહચારી તત્ત્વોના સ્વરૂપે સવર તત્ત્વ નથી જ્યા સુધી મિથ્યાત્વ ભાવ છે ત્યા સુધી નિશ્ચયથી સવર તત્ત્વની શરૂઆત થતી નથી જો કે જેટલે દરજ્જે ઓછુ પાપ કરે તેટલે દરજ્જે ઓછો આસ્રવ થાય અને દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય પણ સવરના પરિણામ નથી

શુદ્ધ સ્વરૂપ (સિદ્ધ અવસ્થા)ના પરિણામ આવે તે ભાવનાની ખાસ જરૂર છે પણ નિરાકાર ભગવાન સાકાર રૂપ મરજી પ્રમાણે ધારણ કરે એવી માન્યતામા રહી ખોટી અવસ્થામા ભાવના ભાવે તો સમકિત કે સવરનો કઇ લાભ મળે નહિ અથવા તો દેવના સુખ માટે ચારિત્ર પાળે અથવા દેવગુરૂ અને ધર્મ તત્ત્વની અને આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા ન હોય તો સમકિત નથી અને તેથી સવર નથી અને ભવનો પાર નથી. આત્માના ગુણોની આત્મા સાથે એકતાનો અનુભવ કેળવતા ન આવડે તો પણ નિશ્ચયથી સવરનો લાભ ન થાય

(૩) **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સંવર:**—એક જીવમાં એકી વખતે સવર તથા આસ્રવ (નાસ્તિ સંવર) તથા બીજા તત્ત્વો હોઇ શકે છે. તેના દાખલા:—

ગુણસ્થાન	સંવર	આસ્રવ
૪	સમકિત	અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૫	સમકિત, દેશ વિરતિ,	અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૬	સમકિત, સર્વ વિરતિ	પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૭–૧૦	સમકિત, સર્વ વિરતિ તથા અપ્રમાદ	કષાય, યોગ.
૧૧–૧૨–૧૩	ઉપરના તથા અકષાય	યોગ (ઇર્યાવહિ ક્રિયારૂપે.)

(૪) **સ્યાદ્ અવકતવ્યં ચ એવ સવર.**—(૧) અમુક માણુસ અમુક વખતે સવર તત્ત્વમાં ભાવ રાખે છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ (૨) એક જ વખતે સવરનું સર્વ વર્ણન થઇ શકે નહિ, સવર શબ્દ બોલતાં જ અસખ્યાત સમય જાય (૩) સવર તથા વિરોધી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વોનુ એક સાથે કથન થઇ શકે નહિ.

(૫) **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ સંવર**—સવર કરણી વખતે સવર ચોક્કસ થાય છે અને શુભ કરણીમાં બેઠેલા મનથી સવર ભાવમાં છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. દાખલો—પ્રસનચદ્ર રાજર્ષિ બાહ્યથી સાધુ વેશે તપસ્યામાં, અભ્યતર પરિણામે વિગ્રહ, તેની એક અવસ્થા

(૬) **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ સંવર**—એક માણુસ પરણવા બેઠો છે એમ સર્વ છદ્મસ્થો જુએ છે કે તે સવરમા નથી અદરથી અનિત્ય, અન્યત્વ અને સસાર ભાવનાથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચડ્યા તે કોઇ છદ્મસ્થ જાણુતાં કે કહી શકતા નથી કે તે કયા ભાવમાં છે, પણુ કેવળ જ્ઞાન થયુ અને દેવ દુદુભી વાગી ત્યારે ખબર પડી

(૭) **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ સંવર**—એક સાધુ સજ્વલન ક્રોધના ઉદયમાં દેખાય છે, ત્યારે સમકિત અને સર્વ વિરતિ સવર તો છે, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ રૂપી આસ્રવ (સવરની નાસ્તિ) પણુ છે, પણુ તેનુ ધ્યેય શિષ્યને સુધારવા માટે દેખાવ માત્ર ક્રોધ છે કે ક્રોધનુ પરિણામ છે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

સંવર તત્ત્વમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા—સવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય, સમકિતથી ભ્રષ્ટ થતાં નાશ થાય અને સત્તામા આત્મા સમકિત ધ્રુવ છે. અહિં આત્મા તે સવર પણુ કર્મથી છવાયેલ છે

સવર એક ભેદ પાળે પછી બીજો ભેદ પાળે ત્યારે પહેલાંનો વ્યય અને બીજાનો ઉત્પાદ, પણુ સવર તત્ત્વ સામાન્ય રૂપે ચાલુ રહે છે.

વ્યવહારથી સંવર ચોથે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વના સંવરથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણતા પામે છે ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અંતમા વ્યવહારથી સંવર નાશ પામે પણ નિશ્ચયથી સંવર સિદ્ધ અવસ્થામા પણ ચાલુ ગણાય શુદ્ધ આત્મા તે પ્રયત્ન વગર, સ્વભાવિક રીતે સંવર સ્વરૂપ છે

નવમુ નિર્જરા તત્ત્વ

ભાવાર્થ—આત્મ પ્રદેશોમાથી અંશથી કર્મોનો અભાવ થવો, કર્મોનુ ખરી પડવુ નિર્જરી જવુ, છૂટુ થવુ કર્મરૂપે નાશ થવો તે નિર્જરા તેના બે ભેદ

(૧) **અકામ નિર્જરા**—કર્મનો વિપાક, ઉદય, આવે તે અજ્ઞાનપણે ભોગવાઇ જાય અથવા બાળતપ, અજ્ઞાનતપ, અજ્ઞાન કષ્ટથી અથવા પરવશપણે ભોગવાય તે અકામ નિર્જરા સર્વ સંસારી જીવને થાય છે તે મોક્ષનો હેતુ નથી

સકામ નિર્જરા—સમકિત સહિત, જ્ઞાન ઉપયોગે, તપની વિધિપૂર્વક, રાગદ્વેષ રહિતપણે, નિરાશીભાવે, મોક્ષના હેતુથી, કર્મને તપાવીને, રૂક્ષ બનાવીને, કર્મને આકર્ષીને, આત્મપ્રદેશોમાથી તે કર્મોનો કર્મ રૂપે અભાવ કરવો તે સકામ નિર્જરા, મોક્ષ માટે નિર્જરા તત્ત્વમા છે

મોક્ષ તત્ત્વમા સર્વ કર્મોનો એક સાથે કર્મરૂપે અભાવ થાય છે અને
તારતમ્યતાવાળા અંશથી કર્મનો અભાવ થાય છે, એટલો મોક્ષ અને નિર્જરામા
કર્મનો વિપાક ઉદય આવે ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમભાવે વેદવામા આવે તે પણ
સમજવી સમકિતી જીવ સકામ નિર્જરાની આરાધના કરે નિર્જરા વગર મોક્ષ

નિર્જરાનુ સાધન (કારણ) તપ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી
છે તપ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર યુક્ત હોય તે મોક્ષ માટે [illegible] તત્ત્વ
તપની પ્રધાનતા દેખાય છે, માટે તપની સફળતા માટે શુદ્ધ ભાવ
દર્શન અને ચારિત્રજન્ય છે તપની સાથે સંવર [illegible] જ

દાખલા તરીકે એક તળાવમા પાણી [illegible] છે, તે [illegible]
પાણી આવવાના નાળા બંધ કરવા જોઈએ [illegible] પાણી ઉ[illegible]
આવ્યા કરે અને બીજી બાજુથી પાણી [illegible] ના તેનો
આત્મ પ્રદેશોની સત્તામાથી કર્મોને કાઢવાની [illegible] આવવાના
જોઈએ જો આ કામ સતત ચાલુ રહે તો [illegible] ક્ષય

૭ બાહ્ય તપ

૧ અણસણ—

(૧) **દ્રવ્યથી**—અન્=નહિ + અસણ = અન્ન, એટલે અન્ન વગેરે કોઈ ચીજ ખાવી નહિ, પાણી સહિત કે પાણી રહિત

(૨) **ક્ષેત્રથી**—કોઇપણ જગ્યાએ કે જગ્યાની વસ્તુ ખાવી નહિ.

(૩) **કાળથી**—ઇત્વરિક કે જાવજીવ

ઉત્વરિકના ભેદ—શ્રેણીતપ-એક ઉપવાસથી ૭ માસી તપ, પ્રતર, ઘન, વર્ગ, વર્ગાવર્ગ તપ. પ્રકીર્ણ તપ, કનકાવલી, રત્નાવલી વગેરેનુ વર્ણન અતકૃત દશાંગમાંથી જાણી લેવુ.

જાવજીવ તપના ભેદ—ભત્ત પચ્ચખ્ખાણ, પાદોપગમન

(૪) **ભાવથી**—એવો વિચાર કરવો કે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે અણાહારી છે આત્મા ચેતન જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને આહાર તથા શરીર પુદ્ગળ પર્યાય છે માટે શરીરને આહારની જરૂર છે, પણ આત્માને અન્નની જરૂર નથી

આત્માનુ ભોજન જ્ઞાન છે જ્ઞાન અને આત્મા અરૂપી અને તદ્રુપ છે, માટે ભુખ લાગે ત્યારે શરીરમાં રહેલા આત્માને જ્ઞાન અને અનુભવ ગુણથી ઓળખીને જ્યાં આત્મા જણાય ત્યાં જ તેના પ્રદેશોમાં ઉપયોગ રાખવો, જેથી આત્મિક સુખનો અશથી અનુભવ થશે, તે અમૃતથી પણ વધારે સુખકારી લાગશે, તેથી ભૂખનુ દુઃખ જણાશે નહિ. અણસણને ઉપવાસ પણ કહે છે. ઉપ = સમક્ષ, વાસ = રહેવુ, એટલે આત્મ સમક્ષ (આત્મ પ્રદેશોમાં કે આત્માના ગુણોમાં) ઉપયોગ રાખવો તે ઉપવાસ.

(૫) **ગુણથી**—સમતા ભાવ, શાંતિ, જ્ઞાનાનદનો અનુભવ થવો જોઇએ.

(૬) **ધ્યેય**—શુદ્ધ આત્મિક અણાહારી સ્વરૂપ મેળવવા માટે ક્રમશ નિર્જરા

૨. ઉણોદરી તપ.

દ્રવ્યથી—વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપકરણ, ભાતપાણી પ્રમાણ કરતા ઓછાં વાપરવા

ભાવથી—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ દ્વેષ, કલહ ઘટાડવો, થોડુ બોલવુ.

હેતુ—અણસણનો અભ્યાસ, ઇચ્છાનિરોધ નિર્જરા અને સંતોષ.

૩. વૃત્તિસંક્ષેપ

અહિ સાધુ માટે ભિક્ષાચારી અને શ્રાવકને માટે ઇચ્છા નિરોધ (વૃત્તિને ચ કેવી લેવી) જેમકે

દ્રવ્યથી—અમુક દ્રવ્ય અમુક રીતે મળે તો લેવું.

ક્ષેત્રથી—અમુક ક્ષેત્રમાંથી મળે તો લેવુ

કાળથી—અમુક વખતે જ ખાવુ

ભાવથી—અનાદિમા આસક્તિ (તત્ પરિણતિ) ન થાય તેવી રીતે ગળી જવુ કે જુદુ જુદુ ખાવુ કે મેળવી ખાવુ

ગુણથી—સર્વ વૃત્તિઓને આત્મામાં જ સમાવી દેવી, એટલે કંઈક ઇચ્છા થાય કે તરત જ આત્મધ્યાન ધરવુ

હેતુ—મોક્ષ

૪ રસ પરિત્યાગ

દ્રવ્યથી—વિગય રહિત આહાર તે નિવિ, ઝરતા રસવાળુ ન લીએ તે પણિય રસ ત્યાગ, આયબીલ, રસ મસાલા વગરનુ ખાય, જુનુ અનાજ ગયેલુ હોય તે ખાય, ઠંડો, લુખો, તુચ્છ, આહાર લીએ બાકળા જ લીએ, વગેરે

ક્ષેત્રથી—અમુક જગ્યાનુ અથવા અમુક સ્થાનમાજ બેસીને ખાવુ,

કાળથી—સ્વાદ ન લાગે એવી રીતે ઉપયોગ રાખીને ખાવુ, આતો એકેન્દ્રીય જીવના મડા છે તેમા આસક્ત થવુ ના કામનુ છે

ભાવથી—રસ છે તે જડ પુદ્ગળનો ગુણ છે, આત્માનો નથી આત્માનો રસ શાંત સમતા રસ છે પુદ્ગળના રસમા તન્મય બનવાથી તેમાંજ ઉપજવુ પડે છે અને સસારમા ભમવુ પડે છે માટે આત્માનો સ્વાભાવિક નિજ શાત રસનો જ અનુભવ કરવો

તેની રીત – લોકના સર્વ જીવોને જ્ઞાન ચક્ષુથી નિરખવા, ત્યારે એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ આત્માઓના અરૂપી પ્રદેશો સરખા લાગશે, ત્યાર બાદ સર્વ પુદ્ગળ પર્યાયમા પુદ્ગળ સ્વરૂપ ચીતવવુ ત્યાર બાદ જીવ અને પુદ્ગળને સરખાવતા બન્ને સ્વતત્ર દ્રવ્ય લાગશે, પછી ત્યાથી ઉપયોગ ખેચી લઇ પોતાના આત્મ પ્રદેશોમા મનને જોડી દેવુ, એટલે શાત રસનો અનુભવ થશે

ગુણથી=સમભાવ

હેતુ – નિર્જરા અને મોક્ષ

૫ કાયાકલેશ

દ્રવ્યથી—લોચ, અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયવાળા ૧૧ પરિસહ, બાર પ્રતિમા સાધુની, ધ્યાન કરવાનુ આસન–દડાસન, વીરાસન, સુખાસન, ઉકડુઆસન, ગોદુઆસન વગેરે

ક્ષેત્રથી—એક જ સ્થાને બેસી રહેવુ કે ઉભા રહેવું

કાળથી—અમુક મુદ્દત સુધી કે પાદોપગમનની માફક જાવ જીવ

ભાવથી—એવો વિચાર કરવો કે આ શરીર આત્માનુ સ્વરૂપ નથી, માટે શરીમાં ધ્યાન રાખીને તેના દ્વારા દુ:ખ ભોગવવા કરતાં આત્મ પ્રદેશો સ્વરૂપી પોતાની જીવાસ્તિકાય છે તેમાંજ ઉપયોગ રાખવો કે જેથી આત્માના સ્વાભાવિક સ્વતત્ર સુખનો અશથી અનુભવ થાય અને કાય કલેશનુ દુ:ખ ભૂલી જવાય.

ગુણથી—ઇંદ્રિયાતિત આત્મિક સુખનો અંશથી (શકિત પ્રમાણે) અનુભવ,

હેતુ—શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ મેળવવાનો, અશરીરી બનવાનો હેતુ

૬. પ્રતિ સલીનતા

દ્રવ્યથી—પાંચ ઇંદ્રિયો અને મન, વચન, કાયાના ત્રણ યોગને ગોપવવા

ક્ષેત્રથી—સ્ત્રી, પશુ, નપુશક રહિત સ્થાનમા રહેવું

કાળથી—સદા ઉપયોગમાં તત્પર રહેવું.

ભાવથી—ચાર કષાયને ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા અને સતોષજી જીતવાં, નિર્વિકારી થવુ

ગુણથી—યોગ અને ઇંદ્રિયો દ્વારા સુખ મેળવવાનો રસ્તો બંધ કરીને સ્વતત્ર પુદ્ગળ સ્કધોની બાધા વગરનાં અનેન્દ્રિય સહજ અતિમક જ્ઞાન આનદ સુખનો અનુભવ કરવો

હેતુ—શરીર અને ઇંદ્રિયોની બાધા રહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ.

બાહ્ય તપમાં શરીર કષ્ટની મુખ્યતા જણાય છે, તેનો હેતુ શરીર મમત્વ ત્યાગ કરવાનો છે એટલે શરીર અને ઇંદ્રિયોમાથી ઉપયોગ ખેચી લઇને સૂત્ર જ્ઞાનથી જાણેલાં આત્મ પ્રદેશોમાં ઉપયોગ રાખવાનો અભ્યાસ કરવાનો છે કે જેથી શરીરનાં દુ:ખમાં ધ્યાન ન જાય અને અનતી નિર્જરા થાય તેમજ મોક્ષનો હેતુ સાર્થક થાય

બાહ્યતપની સાથે શુદ્ધ આભ્યતર ભાવ ન હોય તો બહારથી દેખાવ પુરતો (મોક્ષના હેતુ વગરનો) તે તપ થઇ જાય, તેથી બાહ્યતપ છે. ઇંદ્રિયોના વિષયમા આસકતી અને ખાસ કરીને કામમાંથી દૂર થવા માટે બાહ્ય તપ રામબાણ ઇલાજ છે

૬ અભ્યંતર તપ

૧. પાયશ્ચિત

વ્રત, નિયમ. સયમ, વગેરેમાં કોઇ દોષ લાગી જાય તેનુ નિવારણ કરવા, લાગેલા કર્મમાંથી મુક્ત થવા માટે જેવો દોષ તે પ્રમાણે, પ્રાયશ્ચિત અપાય છે

(૧) આલોયણા—ગુરુ પાસે કહી દેવુ (૨) પ્રતિક્રમણ (૩) આલોયણા તથા પ્રતિક્રમણ (૪) વિવેક–દ્રવ્યથી અકલ્પનીય વસ્તુ પરિઠવવી, અકલ્પનીય કાર્યમાથી દુર થવુ, ભાવથી સાર અસારનો વિચાર કરી હેયનો ત્યાગ કરવો (૫) કાર્યોત્સર્ગ (૬) તપ (૭) છેદ (૮) મૂળ–ભીજીવાર દીક્ષા (૯) અપાવ તપ (૧૦) પારચિય

એમાથી છેલ્લા ચાર ફક્ત સાધુ માટે છે, બાકીના સાધુ–શ્રાવક બન્ને માટે છે સાધારણ રીતે કાઇ પણ પાપનુ કામ થાય અને પછી પશ્ચાતાપ થાય તો બધાયલા કર્મ થોડા, ટુકી સ્થિતિના અને મદ રસના થઇ જાય છે, કોઇ કોઇ વખતે તે કર્મ નાશ પણ થઇ જાય અને ભાવના ભાવતા આગળ વધી જાય તો ક્ષપક શ્રેણીએ ચડીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

ભાવનામા સરળતા અને વિવેક અને જે પ્રકારનો દોષ હોય તે પ્રમાણે દોષનાશક અધ્યવસાયની ખાસ જરૂર છે દાખલા તરીકે એક રાજાએ અણસમજથી કોઇને દડ કર્યો, ત્યાર બાદ તે નિર્દોષ લાગવાથી તે રાજા પોતાનુ માન મૂકી સરળતાથી વારવાર ખમાવે તો તે દડના પાપથી લાગેલ કર્મનો અભાવ થવા ઉપરાત ભાવનાએ ચડી જાય તો સસારનો પાર પામી જાય. માટે રાગદ્વેષ રહિતપણે સરળતા અને વિવેકપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત બહુ ઉપયોગી છે અપાવ તપ અને પારચિય હાલમા દેખાતા નથી

હેતુ–નિઃશલ્ય થવુ, દોષ રૂપી કાટાનુ દૂર કરવુ, અહિ સરળતાની મુખ્યતા છે, સરળતા વગર યોગ્ય શુદ્ધિ થતી નથી

૨ વિનય તપ

વિનય=બાહ્યથી નમ્રતાપૂર્વક વર્તન અને અભ્યતર ભાવે આત્માને પરભવમાથી મુક્ત કરી સ્વભાવમા દોરી જવો તેના મુખ્ય સાત ભેદ છે—

(૧) જ્ઞાન વિનય–(૧) વાચીને, સાભળીને, શકાસમાધાન માટે પૂછીને વારવાર તપાસીને, ધર્મ કથા કરીને તથા વિચાર કરીને જ્ઞાનનો અભ્યાસ વધારતા જવુ (૨) મતિ, શ્રુત, અવધી, મનપર્યવ, કેવળ જ્ઞાનીનો વિનય કરવો (૩) જ્ઞાન આનદ આત્મા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો

(૨) દર્શન વિનય–(૧) તત્ત્વોમા સમજણપૂર્વક દૃઢ શ્રદ્ધા (૨) અરિહત, અર્હત પ્રરૂપીત ધર્મ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, કુલ, ગણ, સઘ, ક્રિયાવત સભોગી, મતિજ્ઞાની યાવત્ કેવળજ્ઞાની એ સર્વનો સત્કાર કરવો, સન્માન કરવુ, આશાતના ટાળવી, ભક્તી કરવી, ગુણાનુવાદ કરવા અને તેમના ગુણ પોતાના આત્મામા કેળવવાનો અભ્યાસ રાખવો (૩) આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો

(૩) ચારિત્ર વિનય–(૧) પાચ પ્રકારના ચારિત્રીનો વિનય કરવો (૨) ચારિત્ર પાળવુ

(૪) મન વિનય–આર્ત્ત રૌદ્રધ્યાન ટાળી, ધર્મ શુક્લ ધ્યાનમા મનને જોડવુ

(૫) વચન વિનય–ભાષા સુમતિથી વિચારીને હિત, મિત, પ્રિય વચન બોલવુ

(૬) કાય વિનય–(૧) વય, ગુણ અને પદમાં મોટેરા હોય તેને આવતા જોઇ ઉભા થવું, બન્ને હાથ જોડી સત્કાર સન્માન કરવુ, વંદના કરવી, બેસે ત્યા પથરણુ કે યોગ્ય આસન ગખી દેવુ, ઉભા રહે તો પોતે પણ ઉભા રહેવું, સેવા ભક્તિ કરવી, પાસે રહે ત્યા સુધી વૈયાવચ્ચ કરવી, જાય ત્યારે પહોંચાડવા જવુ. (૨) અરિહંત, સિદ્ધ, કુળ (એક ગુરુના શિષ્યો), ગણ (એક સંપ્રદાયના સાધુ), સંઘ, શુદ્ધ ક્રિયાવંત, દાન શીલ તપ ધર્મના આરાધક, જ્ઞાન, જ્ઞાની, સ્થવીર, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, ગણી એટલાની આશાતના ન કરવી, ઉત્સાહથી ભક્તિ કરવી, સત્કાર–સન્માન કરવું, ગુણની સ્તુતિ કરવી, (૩) **યત્નાથી** ચાલે, ઉભા રહે, બેસે, સુવે, ઉલ્લંઘન કરે પલ્લંઘન કરે ઇંદ્રિયોને પ્રવર્તાવે.

(૭) લોક વ્યવહાર—ગુરુની તથા ગુણાધિક સ્વધર્મીની આજ્ઞામાં રહે, તેમનું કાર્ય કરે, ઉપકાર ન ભૂલે, ચિંતા ઉપશમાવે, ડહાપણથી પ્રવર્તે, દેશ કાળ પ્રમાણે વિચારીને આહારનો વખત રાખે, યોગ્ય ભાષા બોલે, અસજઝાય ટાળે.

વિનય તપનો ધ્યાનમાં ઉપયોગ—મનને આત્માના પ્રદેશો તથા આત્માના શુદ્ધ ગુણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, પંડિત વીર્યમા જોડવું અને વિકારવાળા પૌદગળીક ભાવોમા જવા ન દેવું તે નિશ્ચય વિનય છે. ધર્મ વૃક્ષનુ મૂળ વિનય છે. જેનો વિનય કરીએ તેના ગુણ આપવામાં આવે છે. તેની તારતમ્યતા આપણી શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે.

૩. વૈયાવચ્ચ તપ (ભક્તિ)

કાની વૈયાવચ્ચ કરવી? તીર્થંકર, ગણધર, આચાર્ય (પ્રવર્જ્યા, ધર્મ વાચના, હિત, ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ એમ આચાર્યના ૭ ભેદ), ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ક્રિયાવત, ૧૦ યતિ ધર્મ પાળનાર, સંભોગી, સ્વધર્મી, કુળ, ગણ, સંઘ, ગ્લાન, મુનિ, નવ દીક્ષિત, મતિ, શ્રુત, અવધી, મનઃપર્યવ કેવળ જ્ઞાની એ ૨૦ બોલમા ભક્તિ કરવી.

કેવી રીતે સેવા કરવી? નીચે જણાવેલ બોલમાથી વિવેકથી સમજીને યથાયોગ્ય સેવા કરવી.

(૧) ભક્તિ બહુમાન. ગુણાનુવાદ, આશાતના ટાળવી.

(૨) સત્કાર, આવતા જતા જોઇ ઉભા થવું, નમસ્કાર, વંદના, આસન આપવું, હાથ જોડી બોલવુ, આજ્ઞામા ચાલવું, જતા પહોચાડવા જવું. ભલું ઇચ્છવુ, સુખ ઉપજાવવું.

(૩) નમ્રતાથી સમક્ષ રહેવું, મન પારખીને તે પ્રમાણે અનુસરવું, ઘણા માણસોમા તેમના ગુણાનુવાદ કરવા, ચતુરાઇથી કાર્ય કરવું યોગ્ય દવાથી રોગ દૂર કરવો, દેશકાળ વિચારીને પ્રવૃત્તિ રાખવી, કાર્ય કુશળતા રાખવી, આહાર પાણી લાવી આપવા, વગેરે ફક્ત નિર્જરાના હેતુથી નિરાશી ભાવે (પૌદ્ગલીક ઇચ્છા વગર) વૈયાવચ્ચ તપ કરવો. ભક્તિ કરનારો તે જ ભવમા મોક્ષે ન જાય તો આગામી મનુષ્ય ભવમા મોક્ષ જવાની ઉત્કૃષ્ટ સામગ્રી મેળવે છે, સહેલાઇથી કેવળ જ્ઞા પ્રાપ્ત કરે છે.

૪. સજઝાય તપ

સૂત્ર અભ્યાસથી, અર્થ અને શંકાનો પુછીને ખુલાસો કરવાથી, વારંવાર સંભારી જવાથી દીર્ઘદ્રષ્ટિથી વિચાર કરવાથી અને ધર્મ કથા કરવાથી સજઝાય તપ થાય છે

સજઝાય તપમાં સ્વઅધ્યાય = પોતાનો અભ્યાસ = શુદ્ધ આત્માના ગુણોનો અભ્યાસ આવી જાય છે, તે પાચમા તપ ધ્યાનમાં બહુ ઉપયોગી છે

૫ ધ્યાન તપ

ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં ધર્મ, શુક્લ એ બે ધ્યાનથી જ નિર્જરા થાય છે, પણ બે દુર્ધ્યાન કે જેથી 'બંધ' થાય છે તેનો જાણીને ત્યાગ કરવો જોઇએ એટલા માટે તેનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ

આર્તધ્યાન—મનને ગમે તેવા શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સયોગની ચિંતા કરવાથી, અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોનો વિયોગ ઇચ્છવાથી, રોગનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી, કામભોગ કાયમ રહે એવી ઇચ્છા કરવાથી આર્તધ્યાન થાય તેના લક્ષણ—આક્રંદ, શોક, અશ્રુપાત અને વિલાપાત છે, તેથી તિર્યંચનું આયુષ્ય બંધાય છે

રૌદ્રધ્યાન—હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વિષયભોગમાં આસક્તપણું, તેનું એકવાર કે વારંવાર ચિંતવન, સેવન, હિંસાથી ધર્મ થાય એવી સ્થાપના કરે મરણ સુધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ ન કરે તે નરકનું આયુષ્ય બાંધે

નરક અને તિર્યંચની ગતિમાંથી બચવા માટે આર્તધ્યાન તેમજ રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો

ધર્મધ્યાન તપ

ધર્મના ચાર ભેદ—(૧) આચાર ધર્મ—તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના સર્વ મળી ૩૯ આચાર

(૨) ક્રિયાધર્મ—તે કરણ સિત્તરીના ૭૦ ભેદ તે અગાઉ લખાઇ ગયા છે

(૩) દયાધર્મ—સ્વદયા = પોતાના આત્માને આસ્રવથી બચાવવો પરદયા = બીજાની દ્રવ્ય દયા = જીવના ૧૦ પ્રાણ માહેનો કોઇ પ્રાણ નાશ ન કરવો તે ભાવ દયા = જીવને પોતાના જેવો આત્મા જાણી અનુકંપા રાખવી વ્યવહાર દયા = યતનાથી જીવનું રક્ષણ કરવું નિશ્ચય દયા = આત્માના ગુણમાં રમણ કરવું, તે ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પામે અનુબંધ દયા = અંતરથી હિત બુદ્ધિ બહારથી આકરાપણું

(૪) સ્વભાવ ધર્મ = અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, સમદષ્ટિ આત્મિક સુખ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ વગેરે શુદ્ધ ગુણોમાં રમણતા

ધ્યાન = મનોયોગ = માનસિક વિચાર = ચિન્તન અધ્યવસાય, ભાવના, સમાધિ

તપ = કર્મને ખેંચી, તપાવી તેનો અભાવ કરવો.

ધર્મધ્યાનનાં સહચારી પગથીયા

૧. **યમ**—હિંસા, અસત્ય વચન, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચેનો ત્યાગ કરવો અને અહિંસા, સમભાવ, સત્ય તત્ત્વ, અચૌર્ય, નિર્વિકાર નિર્મમત્વ ભાવ ધારણ કરવા એ પાંચ યમ.

૨. **નિયમ**—૧ મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ (શૌચ), ૨ સંતોષ (નિરાસીભાવ, અતૃષ્ણા), ૩ તપ (પરિસહ, ઉપસર્ગ આવે તો સમભાવે સહન કરવા) ૪ સ્વાધ્યાય–(૧) પદનું ચિંત્વન (૨) શરીરની અંદર રહેલ અસંખ્યાત પ્રદેશોનો આત્મ–ઘન (સ્વ જીવાસ્તિ–કાયનું ચિંત્વન), (૩) સાકાર પરમાત્માના સ્વરૂપનું ચિંત્વન (૪) સિદ્ધ પરમાત્માનું ચિંત્વન. (૫) શરીર ભાવનો ત્યાગ.

૩ મનસ્થિર રહે એવું **આસન**—શરૂઆતના અધિકારી માટે પદ્માસન, પર્યંકાસન (સુખાસન). અભ્યાસ થયા પછી ગમે તે સ્થિતિમા ધ્યાન ધરી શકાય.

૪. **પ્રાણાયામ**—પૌદ્દગલીક ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મ ભાવોનુ ગ્રહણ તે પ્રાણાયામ.

૫ **પ્રત્યાહાર**—મનને ઇંદ્રિયોના વિષયમાંથી ખેંચીને ધ્યેય (ધ્યાન ધરવાના શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વ)મા જોડવુ તે ન આવડે તો શરૂઆતમાં કપાળ, આંખોની ભ્રમરો, નાસિકાગ્રહ, હૃદય, નાભિમા મનને જોડતાં શીખવું.

૬. **ધારણા**—ધ્યેયની માનસિક રચના. જેનુ સ્વરૂપ વિચારવું હોય તે સ્વરૂપની મનમા સ્થાપના કરવી, મનની કલ્પના કરવી, મનને એ આકારે પરિણમાવવુ તે સ્વરૂપ મન સમક્ષ રાખવું.

નોંધ—સિદ્ધ સ્વરૂપ નિરાકાર છે, પણ જેટલા આકાશ પ્રદેશોમા સિદ્ધના આત્મ પ્રદેશોનો ઘન રહે તેટલી અવગાહના મનથી કલ્પવી અને તેટલા આકાશમા સિદ્ધના અરૂપી આત્મ પ્રદેશોની કલ્પના કરવી અને જ્યારે અમુક આત્મિક ગુણનુ ધ્યાન ધરવુ હોય ત્યારે તે ગુણને સમજી, મગજમા ઉતારી, વિચારી અને તે ગુણનો યથાશક્તિ અનુભવ કરવો, અને જ્યારે સર્વ ગુણોનું એકત્વ બનાવવું હોય ત્યારે બધા ગુણોનુ એક અભેદ સ્વરૂપ બનાવી નિરક્ષર અનુભવ કરવો, તે નિર્વિકલ્પ અભેદ સમાધિ

૭ **ધ્યાન**—ધારણાના રચેલ સ્વરૂપમા મનને સ્થિર કરવું, શુદ્ધ પરમાત્માના ગુણોનું ચિંત્વન કરવુ. ધ્યાનથી સમાધિમા જઇ શકાય પણ જે સમાધિના સ્વરૂપમા આપણે જવા માંગીએ છીએ તેમા પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તેમા પ્રવેશ્યાનો અભાસ થાય પણ નબળા સંઘયણને લઇને આપણે ક્ષપક શ્રેણી સુધી આ કાળમા પહોચી શકીએ નહિ

સમાધિમા સિદ્ધ સ્વરૂપ અને આપણા આત્માનું સ્વરૂપ દ્રવ્યથી આત્મ પ્રદેશોથી અને ભાવથી અનંતજ્ઞાનાદિ આઠ ગુણ દ્વારા એકત્વ કરાય છે અને આપણે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપ હોઇએ એમ

યથાશક્તિ અનુભવપૂર્વક ધ્યાન ધરનાર તે જ વખતે મરણ પામે તો ઈદ્ર અને લોકાંતિકની પદવી પામી, એકાવતારી થાય અને નિરંતર રત્નત્રય સહિત ધ્યાન ધરનાર તીર્થંકર નામ કર્મ પણ બાંધી શકે

અનંતજ્ઞાન અને દર્શનનુ સ્વરૂપ જાણવા માટે લોક તથા અલોકનુ દ્રવ્યાનુયોગથી સ્વરૂપ જાણવુ જોઈએ ચારિત્રનુ સ્વરૂપ ચરિતાનુયોગથી જાણી શકાય છે સમભાવ સમરસી ભાવથી તથા આત્માના ગુણો દ્વારા આત્મ પ્રદેશોમા સ્થિર થઈને શરીર, ઇંદ્રિય, મનને ભૂલી જવાથી આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય છે અરિહંત અને સિદ્ધનુ સ્વરૂપ દેવ તત્ત્વમા આવી ગયેલ છે, તે પ્રમાણે ધ્યાન ધરવુ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુના ગુણોને આત્મભાવથી યથાશક્તિ અંશથી અનુભવવાથી તેમના સ્વરૂપનુ ધ્યાન થાય છે

એક અંતર્મુહૂર્તના ધ્યાનનુ ઉત્કૃષ્ટ ફળ કેવળ જ્ઞાન છે

ધર્મ ધ્યાન કરતી વખતે આઠ દોષ દૂર કરવા—૧ ખેદ, થાક, કંટાળો ન આવવો જોઈએ ૨ ઉદ્વેગ, અનાદર ન થવો જોઈએ ૩ ખોટી ભ્રમણામા ન ઉતરવુ તે માટે તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂર છે. ૪ ધ્યાન ન તુટે એવો ઉપયોગ રાખીને એકાકાર વૃત્તિ કરવી અને ધ્યાનમા સ્થિરતા લાવવી ૫ ક્ષેપ દોષ ત્યાગ જેમકે સિદ્ધના ધ્યાનમા વચમા બીજા કોઈનુ ધ્યાન ન આવવુ જોઈએ ૬ આસંગ દોષનો ત્યાગ કરવો અને નિસંગપણુ અને વર્ધમાન પરિણામ રાખવા ૭ અન્યમુદ્ દોષ ત્યાગ—એક ક્રિયાના ધ્યાનમા આગળની ક્રિયાનો વિચાર ન કરવો ૮ રુગ્દોષ ત્યાગ—સમ્યગ્ અનુષ્ઠાનનો મિથ્યા દૃષ્ટિથી ઉચ્છેદ ન કરવો એમ ન વિચારવુ કે એમા કઈ લાભ નથી

ધર્મધ્યાનના ચાર મુખ્ય ભેદ છે—તેના પેટા ભેદમા ચૌદ પૂર્વ સહિત બાર અંગનો સાર, પરમાર્થ આવી જાય છે

પહેલો ભેદ અરિહંત દેવની આજ્ઞાનો વિચાર—સમકિત, શ્રાવકના બાર અણુવ્રત અને ૧૧ પ્રતિમા, સાધુના પંચ મહાવ્રત અને બાર પ્રતિમા, શુભધ્યાન (ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન), મન, વચન કાયાના શુભ યોગ, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપની આરાધના, છકાય જીવની રક્ષા, ચાર તીર્થ (સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકા)ના ગુણ ગ્રામ આ પ્રમાણે યથાશક્તિ આરાધના કરવી તેમા પ્રમાદ ન કરવો

બીજો ભેદ સંસારના દુઃખમાથી છુટવાનો વિચાર—દુ ખના કારણ મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અશુભ જોગ, અઢાર પાપસ્થાન, છકાય જીવની હિંસા એ સર્વ આશ્રવ માર્ગનો ત્યાગ કરવો અને સવર માર્ગ આદરવો

ત્રીજો ભેદ કર્મ વિપાક વિચાર—જીવે જેવે રસ કરી પૂર્વે જેવા શુભા શુભ કર્મ કર્યા છે તે કર્મના ઉદયથી જીવે તથા પ્રકારના વિચિત્ર વિચિત્ર સુખ દુ ખ ભોગવના કોઈ પર રાગદ્વેષ ન કરવો સમભાવ રાખીને જૈન ધર્મમા પ્રવર્તન કરવાથી નિરાબાધ પરમ સુખ મળે છે

ચોથો ભેદ સંસ્થાન વિચાર—પુદ્ગળજન્ય આકારો જે જોવામાં આવે તે અનિત્ય છે, વારવાર બદલાયા કરે છે, સારો આકાર નરસો થાય છે અને ખરાબ આકાર સારો થાય છે; માટે સારામા મોહ ન રાખવો અને ખરાબમાં જુગુપ્સા ન કરવી, સમભાવ રાખવો.

લોકનો આકાર જાણવા માટે ત્રણ કોડીઆ (સરાવલાં) ઉપરાઉપર મુકવા નીચલુ ઉંધુ વચલુ ચતુ અને ઉપરનુ ઉંધુ સૌથી પહોળા ભાગમા નીચે ૭ મી નરક અને ઉપરના પહોળા ભાગને સ્થાને પાંચમુ દેવલોક અથવા કેડે હાથ રાખી ઘાઘરો પહેરી એક માણસ ફેર ફુદડી ફરે અને જે આકાર થાય તેમાં સૌથી નીચે ૭ મી નરક, કોણીને સ્થાને પાચમુ દેવલોક અને મુખ સ્થાને પાંચ અનુત્તર વિમાન, મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સિદ્ધ ક્ષેત્ર, કેડને સ્થાને ત્રીછો લોક ઘનાકારે લોક ૩૪૩ રજ્જુ થાય છે. એકેક રજ્જુ અસખ્યાત ક્રોડાક્રોડી જોજનની છે.

લોકના ઉપરથી નીચેના છેડે જતા ૧૪ રજ્જુ થાય છે. પહોળાઇમા સૌથી નીચે ૭ મી નરકે ૭ રજ્જુ, ઉપર જતા ઓછી થતાં થતા ત્રીછા લોકે એક રજ્જુ, પછી વધતા વધતા પાચમે દેવ લોકે પાચ રજ્જુ, પછી ઓછી થતાં થતાં સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને એક રજ્જુ, લોકમા ૧૪ રજ્જુ ઉંચી અને એક રજ્જુ પહોળી ત્રસ નાડી છે, તેમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવ હોય છે. બાકીની જગ્યામાં ફક્ત સ્થાવર જીવ છે. ત્રીછો લોક એક રાજ લાંબો પહોળો અને ૧૮૦૦ જોજન ઉચો છે. તેની નીચે અધો લોક છે. અને ઉપર ઉર્ધ્વ લોક છે.

અધોલોકમા સાત નરક છે. તેમા ૪૯ પાથડા છે જેની પોલાસમા ૮૪ લાખ નરકવાસા એટલે નારકીને રહેવાના સ્થાન છે. તેમા અસખ્યાતા નારકી રહે છે. તેને અનતી ક્ષુધા, તરસ, ટાઢ, ગરમી, શોક, ખરજ, જવર, રોગ, પરવશપણુ એ ક્ષેત્રવેદના છે.

તે ઉપરાત પહેલી ત્રણ નરક સુધી પરમાધર્મી દેવો દુ:ખ દે છે. જેમકે અનેક શસ્ત્રો વિક્રોવીને કાપે. કટકા કરે, ભોકે, વેરે, પીલે, સાપ કે વીછી પક્ષી વગેરેના રૂપ વિક્રોવી દુઃખ દીએ, અગ્નિમા શેકે, બાથ ભીડાવે, વગેરે કરે પણ નારકીનુ શરીર પાછુ પારાની માફક જોડાઇ જાય, અધુરે આઉખે મરે નહિ, તે ઉપરાંત ક્રોધથી બળતા નારકીઓ અરસપરસ રૂપ વિક્રોવીને એક બીજાને અનત દુઃખ દીએ કે જે ચારથી ૭ નરકમા બહુ વિશેષ પ્રમાણમા છે.

પહેલી નરકના વચલા દશ આતરામા ૭ ક્રોડ ૭૨ લાખ ભવનપતિના ભવન છે, તેમના ૨૦ ઈંદ્રો સમપૃથ્વીથી અઢાર હજાર જોજન નીચા રહે છે. ભવનપતિદેવો અસખ્યાતા છે.

ત્રીછા લોકમા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર છે. દ્વીપોની નીચે જૃંભકા દેવો રહે છે, અને તેમની નીચે વ્યતર જાતિના દેવો રહે છે, ત્રીછા લોકની મધ્યમા અઢી દ્વીપ છે. એટલામાં જ મનુષ્યો રહે છે તેમાં જઘન્ય વીશ તીર્થંકર હોય અને ઉત્કૃષ્ટા ૧૭૦ હોય, જઘન્ય બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન અને ઉત્કૃષ્ટા નવ ક્રોડ હોય, જઘન્ય બે હજાર ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટા નવ હજાર ક્રોડ સાધુ સાધ્વી હોય તેમના ગુણ ગ્રામ કરવા મનુષ્યનો આંક ૨૯ આંક જેટલો ગણાય છે તેમાં

ગર્ભમા મરતા જીવો આવી જતા હોય તે સંભવ છે તત્ત્વકેવળી ગમ્ય દીગંબર મતમા ૧૯ અંક જેટલા મનુષ્ય બતાવેલ છે જ્યોતિષી દેવોના અસંખ્યાત વિમાન અને રાજધાની ત્રીછાલોકમા ઉપરના ભાગમા છે

ઉર્ધ્વ લોકમા નીચેથી ઉપર અનુક્રમે ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન છે સર્વ મળી ૮૪૯૭૨૩ વિમાન છે તેના ઉપર મુક્તિ શિલા છે તેના ઉપર સિદ્ધ ક્ષેત્ર છે તે ૪૫ લાખ જોજન લાંબુ પહોળુ અને ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આગળ ઉચુ છે ત્યા અનત સિદ્ધ ભગવાન નિરંજન નિરાકાર અરૂપી સ્વરૂપે બીરાજે છે તેમના ગુણગ્રામ કરવા સિદ્ધ સ્વરૂપ પામવાનુ સર્વ સમકિત જીવોનુ ધ્યેય છે, કારણ કે ત્યા અનત આત્મિક સુખ છે અને ત્યાથી ફરી મરવુ પડતુ નથી

અનુત્તર વિમાનના દેવ સિવાય સર્વ સ્થાને આવડા મોટા લોકમા આ જીવ અનેકવાર અથવા અનતીવાર ભટકી ભટકીને અહિં આવ્યો છે અને હવે સમકિત સહીત ક્રિયાની આરાધના નહિ થાય તો એને એ જ સ્થિતિ થવાથી છે લોકના સ્વરૂપના ધ્યાનથી સવેગ અને નિર્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે

જેઓ તત્ત્વજ્ઞાનમા વધારે મહેનત ન કરી શકે તમને માટે નીચેના પદસ્થ ધ્યાન પણ સાર્થક છે તેમા પદનુ આલબન લઇ ધ્યાન ધરી શકાય છે — ૐ પદનુ ધ્યાન અરિહત, અશરીરી, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને મુનિ તે પદોનો પહેલો અક્ષર અ+અ+આ+ઉ+મ=અરોમ=ઓમ=ૐ ૨ નમુક્કરનાપાચ પદનુ ધ્યાન ૩ ષોડશાક્ષરીમા ૧૬ અક્ષરનો જાપ—અર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વ સાધુભ્યો નમ ૪ અરિહત સિદ્ધ (૬ અક્ષરનો જાપ) ૫ અસિઆઉસા ૬ અરિહત ૭ સિદ્ધ ૮ ચત્તારિ મગળનો પાઠ ૯ નમોથુણનો પાઠ ૧૦ ૐ નમો અરિહતાણનો જાપ

અરિહતનુ ધ્યાન ધરવા માટે—૩૪ અતિશય, ૩૫ પ્રકારની વાણી, ૮ પ્રાતિહાર્ય, ૮ મહાતિશયો, જ્ઞાનાદિ અનત ચતુષ્ટય, ૧૨ પર્ષદા—આટલાનુ સ્વરૂપ જાણી તેની માનસિક રચના કરી, જાણે કે અતર્ચક્ષુથી એ સર્વ તદ્રૂપ દેખાય છે, તેમા પહેલા શ્રોતા થઇને લીન થવુ, પછી સર્વ શરીર ભાવ છોડીને અરિહતના આત્મ પ્રદેશો અને કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક ચારિત્ર પડીત વીર્ય અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમા લીન થવુ

સિદ્ધનુ ધ્યાન ધરવા માટે સિદ્ધના સ્વરૂપ અને ગુણની માનસિક રચના કરી, જાણે કે પોતાનો આત્મા સિદ્ધ ક્ષેત્રમા જ છે અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનુ આત્મભાવે અનુભવ કરે છે અહીં કેવળ સિદ્ધના ગુણોનુ આલબન છે, એટલે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે કારણ કે કાઇ પૌદ્ગળીક આલબન નથી

ધર્મ ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ—(૧) આણારુઇ—જેમ રોગ નાશ પામ્યા પછી અન્નની ઇચ્છા થાય તેમ મિથ્યાત્વ જવાથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવની આજ્ઞા અગીકાર કરવાની ઇચ્છા થાય (૨) નિસર્ગ રુચી—પોતાના સ્વભાવથી અથવા અતિસ્મરણ જ્ઞાને કરી સૂત્ર અને ચારિત્ર ધર્મ કરવાની

ઇચ્છા થાય, મૃગાપુત્ર અને મેઘ–કુમારની જેમ. (૩) સૂત્ર રૂચી–અંગ, ઉપાંગ, આવશ્યક, આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્રો સાંભળવાની તથા ભણવાની ઇચ્છા થાય. (૪) ઉપદેશ રૂચી–ગુરૂનો ઉપદેશ સાંભળી જ્ઞાનસંવર તપ આદરવાની ઇચ્છા થાય, શ્રદ્ધા આવે, નિશ્ચય થાય; ફરસવાની, પાળવાની, પાર ઉતરવાની ઇચ્છા થાય.

ધર્મ ધ્યાનનાં ચાર આલંબન સહાયકારી છે–(૧) વાચના–જ્ઞાનના આઠ આચાર સહિત ગુરૂ પાસે વાંચના લેવી, (૨) પુછણા–ખુલાસા વગેરે હિતના કારણે ગુરૂને પ્રશ્ન કરી તત્ત્વની શુદ્ધિ કરવી; (૩) પરિઅટણા–વારંવાર સંભારી જવુ, (૪) ધર્મકથા–જેવા ભાવ અરિહંતે પ્રરૂપ્યા છે તેવા જ ભાવ બીજાને કહેવા

ધર્મકથા કરવાની ચાર રીત છે–(૧) આક્ષેપની–શ્રોતામા ધર્મની છાપ પડે અને ન્યાય દ્રષ્ટિથી ગળે ઉતરે એમ કહેવું–દેવના સ્વરૂપમાં રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, કામ હિંસા વગેરે દોષોનો સર્વથા અભાવ જાહેર કરવો અને તેમના અનંત ચતુષ્ટય જાહેર કરવા. આત્માની અનંત શકિત જાહેર કરવી; દરેક આત્મા ઉત્તમ પ્રયત્નથી આ પરમાત્મ સ્વરૂપ પામી શકે છે એમ જાહેર કરવુ ગુરૂના સ્વરૂપમા નિરારંભ, નિષ્પરિગ્રહ, મહાવ્રતોનું પાલન, નિર્દોષતા વગેરે પ્રકટ કરવા. ધર્મના સ્વરૂપમાં તત્વોમાં પરસ્પર અવિરોધીપણુ, દેખીતા વિરોધનુ સ્યાદ્વાદથી સમન્વયપણું, ઉત્તમભાવના, અહિંસા–સંજમ–તપનુ મહત્વ વગેરે બતાવવું. સાધુના વ્રત ન પાળી શકનાર માટે શ્રાવકના વ્રત બતાવવા. આવી રીતે **ધર્મની હૃદયમાં સ્થાપના** કરવી.

(૨) વિક્ષેપની–જૈનેતર સૂત્રોના ફકરા લઇ તેના શુદ્ધ અર્થ કરી બતાવવા કે જેથી ખોટી દોરવણીમાથી દૂર કરી, સત્ય માર્ગમા આણી શકાય, જૈનેતર સૂત્રોના પરસ્પર વિરોધી વાકયો શોધી તેમની સમક્ષ ધરવા; મિથ્યાશ્રુતની ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતોમા અસંબંધીતપણુ શોધીને જૈન સૂત્રની ઉચ્ચ શ્રેણીના ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતો પ્રગટ કરવી, પાપ અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ તથા ફળ બતાવવું આવી રીતે **મિથ્યાત્વમાંથી મુકત કરવાની કથા** કરવી.

(૩) સંવેગની–સંસારી પદાર્થોનું અનિત્યપણું, સંસારનું દુ:ખ, જન્મ, જરા, મરણ, આધિ વ્યાધિ, ઉપાધિ, નરક, નિગોદ, તિર્યંચનું દુ:ખ, સગાનુ સ્વાર્થીપણું પ્રગટ કરી, મોક્ષનુ અનંત સુખ બતાવવુ એટલે **સંસારનો વેગ તુટે અને મોક્ષની ઇચ્છા થાય,**

(૪) નિર્વેગણી–અશુભ કર્મનુ અશુભ ફળ પરભવમા ભોગવવું પડે છે અને કોઇ વખતે આ ભવમા પણ ભોગવવુ પડે, કામભોગ અશુચીમય છે અને તેમા ખરું સુખ નથી. સુખ આત્મામાથી મળે છે પણ મોહ મિથ્યાત્વને લઇને કામભોગમા આરોપણ કરવામા આવે છે શુભ કર્મ પણ માઠા વિચારથી અશુભ થઇ જાય છે. માટે સંસાર એકાંત ત્યાગવા લાયક છે. એવી રીતે **ત્યાગ ભાવ ઉત્પન્ન કરવો.**

ધર્મ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા—(૧) એગચ્ચાણુ પેહા–એકત્વપણાનો વિચાર–જીવ એકલો આવ્યો અને એકલો જશે માટે બીજા માટે પાપ કરવું નકામું છે, કારણ કે તેનું ફળ

પોતાને એકલાને જ ભોગવવાનુ છે અને કોઇ સાથે આવી મદદ કરવાનુ નથી વળી જીવને પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, શુદ્ધ પરિણતિ શક્તિ સાથે જ એકત્વપણુ (તદ્રુપપણુ) છે, માટે પોતાના ગુણોની શુદ્ધિ કરવી એ જ શ્રેય છે (૨) અણિચ્ચાણુ પેહા–અનિત્યપણાનો વિચાર–શરીર, યુવાની ધન, સગા, વ્યાપાર, ભોગો વગેરે સર્વ અનિત્ય છે, નાશ પામતા વાર નથી લાગતી માટે તેના ઉપર મમત્વ કુસ્થાને છે, પોતાનો આત્મા તથા જૈન ધર્મ નિત્ય છે, માટે આત્માને ધર્મમા જોડવો તે જ કામનુ છે

(૩) અસરણાણુપેહા–અશરણપણાનો વિચાર–ઉપરોક્ત અનિત્ય પદાર્થો કર્મ વિપાકના દુ:ખમાથી બચાવવા સમર્થ નથી, માટે તેમની સહાય નકામી છે, ફક્ત જૈન ધર્મ તથા પોતાનો પુરુષાર્થ શરણુ આપી શકે તેમ છે માટે શક્તિઓનો ઉપયોગ ધર્મમા જ કરવો વ્યાજબી છે

(૪) સંસારાણુપેહા–સંસાર મહા વિચિત્ર છે ભવની પરપરામા બાપ દીકરો થાય છે અને સ્ત્રી, માતા થાય છે, મિત્ર શત્રુ થાય છે, શત્રુ મિત્ર થાય છે, સારા પુદ્ગળ ખરાબ થાય છે, માઠાના સારા થાય છે. વળી સંસારની ચારે ગતિમા દુ:ખ છે, ઉદારિક શરીર તથા નારકીના શરીર અશુભ છે, સર્વ ભોગો, રોગનુ મૂળ છે, આવી રીતે સર્વ સંસાર દુ:ખમય–અસાર છે. માટે તેનો પાર પામવા ધર્મની આરાધના કર્યા વગર છૂટકો જ નથી

નોંધ :—બાર ધર્મ ભાવના, મૈત્રી આદિ ચાર સમકિત ભાવના, ચારિત્રના સર્વ ગુણોનો સમૂહ, વગેરેનો વિચાર અને સર્વ સૂત્રોનો પરમાર્થિક સારનો વિચાર તે સર્વ ધર્મ ધ્યાન છે, અહિં ફક્ત સંક્ષેપમા બતાવેલ છે

શુક્લ ધ્યાન

શુક્લ = નિર્મળ નિર્મળ ગુણો અને નિર્મળ આત્માનુ ધ્યાન તે શુક્લ ધ્યાન તે ધ્યાનમા મન પણ નિર્મળ છે નિર્મળ મન યોગ = નિર્મળ ચિત્ત = સંકલ્પ વિકલ્પની ક્રિયા રહિત ક્રિયારહિત, ઇંદ્રિયાતીત, ધારણાથી રહિત, સ્વરૂપ સન્મુખ, કષાય રહિત, આત્મામા રત ચિત્ત શુક્લ ધ્યાનના અધિકારી–સ્થિર ચિત્ત, ઉત્તમ સંઘયણ, શરીરના કટકા થાય તો પણ વિકાર ન થાય, જીતેન્દ્રિય સમભાવ મહા વૈરાગ્યવાળા આત્મા હોય છે

શુક્લ ધ્યાનના ચાર ભેદ

૧. પૃથક્ત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર

પૃથક્ત્વ = જુદાપણુ (એક દ્રવ્યમા રહેલા પર્યાયોનુ જુદાપણુ) ભિન્નતા = વિચારોમા ભેદ, જુદા જુદા વિચારોવાળી, એક વિચાર સંપૂર્ણ સ્થિરતાને ન પામે, એટલે વિચાર તૂટી પણ જાય અહિં ભેદ જ્ઞાનનો વિષય છે. શબ્દ, અર્થ, દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાય, યોગ, વિચાર વગેરેની ભિન્નતા હોય છે, ભેદ દષ્ટિથી ચિંતન હોય છે

વિતર્ક = શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર વિચાર

સુપ્રવિચાર—શબ્દ, અર્થ યોગની સક્રાન્તિ (પરિવર્તન) સહિત વિચાર એક પદાર્થનો વિચાર કરીને પછી બીજા પદાર્થનો વિચાર, એક શબ્દનો વિચાર કરીને બીજા શબ્દનો વિચાર, ત્રણ યોગમાથી એક યોગ થોડો વખત સ્થિર રહી પછી બીજા યોગમા જાય વળી શબ્દમાથી અર્થમા અને અર્થમાથી શબ્દમાં જાય, આમ પરિવર્તન થયા કરે.

એટલે આ ધ્યાનમા, શબ્દ, અર્થ (પદાર્થ) અને યોગના પરિવર્તન સહિત સર્વ દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયોની, સુત્રજ્ઞાન અનુસાર, ભિન્નતા ચિતવાય છે. દૃષ્ટાત–જીવ દ્રવ્ય તેનો એક ગુણ ચારિત્ર, તેના પર્યાયો–ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સતોષ, તેની ભિન્નતા કેવી રીતે કે સર્વના કાર્ય જુદાં છે. જેમ કે ક્ષમાથી ક્રોધ નિષ્ફળ થાય છે, નમ્રતાથી માન, સરળતાથી માયા અને સતોષથી લોભ નિષ્ફળ થાય છે

એવી રીતે ગુણોની ભિન્નતા જ્ઞાન જાણવાનુ કાર્ય કરે, દર્શન દેખવાનુ કાર્ય કરે, શ્રદ્ધા નિશ્ચયપણુ બતાવે, ચારિત્ર સમભાવ અને ગુણોની સ્થિરતા મેળવવાનુ કાર્ય કરે આત્મ પ્રદેશોની ભિન્નતા જે એક પ્રદેશ છે તે બીજાથી ભિન્ન છે, ત્યારે જ સખ્યામાં મુકાય ભિન્નતાનુ સ્વરૂપ-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રૌવ્ય, મુર્તત્વ, અમુર્તત્વ વગેરે પર્યાયોનુ નય નિક્ષેપ, પ્રમાણ વગેરેથી વિચારી શકાય છે ગુણસ્થાન ૮, ૯ અને ૧૦ અહિ સભવે છે, ઉપગમ શ્રેણીમા ગુ. ૧૧ સુધી પહેલો પાયો હોય છે

૨. એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર

એકત્વ = દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ધ્રુવતા, આધાર, તદ્રૂપપણુ વગેરેને આધારે વિચારી શકાય એક દ્રવ્ય આશ્રી રહેલા પર્યાયોનુ એકત્વ. જેમકે જીવના ક્ષમા, સરળતા વગેરે ગુણો જીવને આધારેજ છે અને જીવ સાથે તદ્રૂપપણે છે, માટે એકત્વ, અમુક એક જીવના વ્યજન પર્યાય જેમકે મનુષ્ય, દેવ, તિર્યચ, નારકી મનુષ્ય મરી દેવ થાય, દેવ મરી તિર્યચ થાય, તિર્યચ મરી નારકી થાય, તેમા મૂળ બે દ્રવ્ય–એક જીવ તત્ત્વ, તે બધામા તે અને તે જ છે અને બીજુ પુદ્ગળ સ્કધો તે શરીર રૂપે તે પુદ્ગળ અજીવ તત્ત્વ, પુદ્ગળ પુદ્ગળમા એકત્વ. હવે જીવ અને પુદ્ગળ બન્ને દ્રવ્ય છે, માટે દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ એકત્વ

બીજી રીતે–એક પરમાણુના અનત પર્યાય મૂકીને ફક્ત એક જ પર્યાયનુ ધ્યાન થાય અથવા આત્માના એક જ પ્રદેશમા કે એકજ ગુણમા કે એક પર્યાયમાં એકજ યોગથી લગ્ન થવુ તે. એકત્વ

ઉત્પાત અને વ્યય બન્ને જુદા પર્યાય છે. પણ પર્યાયત્વની અપેક્ષાએ એકત્વ છે

યોગ પણ એક જ હોય છે, ફક્ત જ્ઞાનનોજ ઉપયોગ હોય છે

વિતર્ક = ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર અંતર જ્ઞાન સ્ફુરણા

અપ્રવિચાર—યોગ કે શબ્દ કે અર્થમા પરિવર્તન નથી. અહિં સમાધિ ભાવ છે તે સ્થિર એવ નિર્વિકલ્પ=સમાધિ, **આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ** થાય છે **એકાકાર વૃત્તિનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન** રહે છે તેની જેટલી સ્થિતિમા મોહનીયકર્મ સર્વથા નાશ પામે છે અને પછી ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ નાશ પામે છે ગુણસ્થાન આત્માના એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર હોય છે

અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે એટલે ૧૩ મા ગુણસ્થાનમા જાય છે ત્યા ધ્યાનાંતર દશા રહે છે, એટલે ધ્યાન ધરવામા નથી આવતુ, પણ છ માસ – અંતર્મુહુર્ત બાકી રહે તે વખતે નામ, વેદનીય, ગોત્ર કર્મ, આયુષ્ય કર્મથી વધારે હોય તો કેવળ સમુદ્‌ઘાતથી કર્મ નિર્જરી જાય છે અને ચારે કર્મ સરખી સ્થિતિવાળા આપોઆપ થાય છે

તેરમા ગુણસ્થાનની છેવટમા શૈલેશી કરણ શરૂ થાય છે તેથી યોગો રોધાય છે પ્રથમ બાદર વચન અને મન યોગનો ક્ષય કરે, પછી બાદર કાય યોગ રૂંધે, પછી સૂક્ષ્મ વચન અને સૂક્ષ્મ મન યોગ રૂંધે ત્યારે સૂક્ષ્મ કાય યોગમા હોય અને શ્વાસોશ્વાસ જેવી સૂક્ષ્મ ક્રીયા રહે છે તે વખતે શુક્લ ધ્યાનનો **ત્રીજો પાયો સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપડવાઈ** કહેવાય આ ધ્યાન ભાવમનનો વિષય નથી પણ અચિંત્ય આત્મવીર્ય પ્રગટ થવાથી અને આત્મ અનુભવમા અત્યંત લીન થવાથી કર્મક્ષય થાય છે કર્મક્ષયના હેતુથી તેને ધ્યાન કહેવામા આવ્યુ છે

પછી સૂક્ષ્મ કાય યોગ રૂંધાય કે તરત જ અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય અને તેની સ્થિતિ પાંચ લઘુ અક્ષર—અ ઇ ઉ ઋ લૃ–ઉચ્ચાર કાળ જેટલી છે અહિં સંપૂર્ણ શૈલેશી અવસ્થા છે તેમા આત્મ પ્રદેશોનો ઘન અને **શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો પાયો સમુચ્છિન્ન ક્રિયા પ્રવર્તે** (તેના દ્વીચરમ સમય સુધીમા અનુદય પ્રકૃતિ સ્તિબુક સંક્રમણથી ક્ષય થાય અને દ્વિચરમ સમયમા ૫૫ પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય) અને ચરમ સમયે બાકી રહેલ ૧૧ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય અને તીર્થંકર ને તીર્થંકર નામ કર્મ મળી ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય કે તેજ વખતે એક સમયમા શુદ્ધ પરમાત્મા સિદ્ધ ક્ષેત્રમા પહોંચે અને ત્યા નાયમને માટે સ્થિર થાય આપણા સર્વનો આ જ ધ્યેય છે

શુક્લ ધ્યાનના
ચાર લક્ષણ

૧ **વિવેક**—સ્વ પરનો ભેદ સ્વનો અનુભવ, અને પરભાવના ત્યાગ આત્મા નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, શરીર પુદ્ગલનુ છે તે આત્મ દ્રવ્યથી ભિન્ન છે પુદ્ગલ [illegible] ભેદ જ્ઞાન પરિણમે એટલે સ્વ શરીર આપોઆપ નાશ થવાનુ જ તેના [illegible] સ્વરૂપ શરીરથી આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ થાય છે એટલે શરીરના દુઃખ [illegible] જ્ઞાન ઉપયોગ માત્ર રહે છે

૨. **વ્યુત્સર્ગ**—ઉપર મુજબ વિચાર કરીને દ્રવ્યથી સગા સંબંધી અને સંપ્રદાય, ભાત પાણી, અને શરીરનો અને ભાવથી કષાય, સંસાર અને કર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે

૩. **અવહે (અવહિય)**—અનુકુળ કે પ્રતિકુળ મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવે તો પણ સ્થિર અને સાવધાન, જ્ઞાન ઉપયોગ યુક્ત સમભાવમાં, સમતા રસમાં લીન રહે છે, અહિં વ્યથાનો અભાવ છે.

૪. **અસંમોહે**—દેવતાની લાલચમાં પણ મોહ પામતા નથી દેવની રિદ્ધિ પણ તુચ્છ લાગે છે કોઇપણ પુદ્ગળીક પર્યાય ઉપર મોહ થતો નથી.

શુકલ ધ્યાનના
ચાર આલંબન

૧. **ક્ષમા**—અપમાન કે વધથી પણ ક્ષોભ ન પામે, દુઃખ દેનારને પોતાના સરખો આત્મા સમજે અને કર્મ ખપાવનાર તરીકે ઉપકારી માનીને શાંત ભાવમાં રહે

૨. **નિર્લોભતા**—પોતાના આત્મામાં જ સંતોષ રાખે છે. આત્મા સિવાય કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા થતી નથી.

૩. **સરળતા**—ઉપસર્ગ આપનારનો દોષ ન જુએ. નિખાલસભાવે વિચારે કે દુઃખ પડે એટલે સમજવુ કે મારૂં જ કરેલુ કર્મ ભોગવવાનું બાકી હતુ. અને કર્મનુ દેવુ પતી જતુ હોવાથી આનંદમાં રહે

૪. **મૃદુતા**—કોમળભાવ, પરિસહ ઉપસર્ગ કરનારનુ કોમળતાથી હિત ચિંતવે

શુકલ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા

૧. **ઉહાણુપેહા**—ઉહ=સામાન્ય સંજ્ઞા–આહાર, ભય, મૈથુન પરિગ્રહ એ ચાર ઇચ્છા સર્વ આસ્રવ (મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ યોગ) નુ મૂળ છે, માટે સર્વ ઇચ્છા અને આશ્રવનો ત્યાગ કરવો

૨. **અશુભાણુપેહા**—સંસાર અશુભ છે, જન્મ, જરા; મરણ, રોગ, આધિ, ઉપાધિ. સંયોગ, વિયોગ વગેરેથી ભરપૂર છે ચારે ગતિમાં દુઃખ છે, તેમાં નરક નિગોદનુ દુઃખ અનંતાનંત છે. સંસારના સંબંધો પણ અશુભ છે માતા બીજા ભવમાં સ્ત્રી થાય, સ્ત્રી ધણી થાય. મિત્ર દુશ્મન થાય. દુશ્મન મિત્ર થાય, આવુ અશુભ કુંડાળુ ફર્યા કરે છે શરીર પણ હાડ, માંસ. રૂધીર, ચરબી, મળ, મૂત્ર, વગેરે અશુચીથી ભરપૂર છે આ સંસારમાં કંઇ સુખ નથી. માટે તેમાથી છુટવાના માર્ગમાંથી ચલિત ન થવુ.

૩. અનંત વત્તિયાણું પેહા—સંસારમાં અનંત પરિવર્તન ભ્રમણ કર્યું, સર્વ પુદ્ગળોને ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર, તૈજસ શરીર, કાર્મણ શરીર, શ્વાસોશ્વાસ ભાષા અને મનપણે પરિણમાવી અનંત પુદ્ગળ પરાવર્તન કર્યાં, અનંત ભોગ ભોગવ્યા, તેથી ધરાણો નહિ, અનંતાનંત દુ:ખ ભોગવ્યું તે ભુલી ગયો અને આ વખતે જો મોક્ષ માર્ગમાંથી ચૂક્યો તો એની એ જ ગતિ થવાની માટે અહો અજર અમર અરૂપી આત્મા! તારા શુભ જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં જ લીન રહે

૪ વિપરિણામાનુપેહા—દરેક વસ્તુ સમયે સમયે જુદા જુદા પરિણામોને પામે છે સાંજે સુતા તે સવારે ઉઠ્યા નહિ, સવારે ઉઠ્યા તે સાંજે સુતા નહિ, એક ક્ષણ ભરમાં શરીરમાં રોગ પ્રકટી ઉઠે છે (સનતકુમાર ચક્રવર્તીની જેમ) પુદ્ગળોના ગુણ પ્રમાણે તેઓ મળે છે અને વિખરાય છે પુદ્ગળોના ફરફાર પ્રમાણે, હે આત્મા! તેમાં રાગદ્વેષ કરી બંધનમાં જોડાઇશ નહિ, નહિતર કષાયના કષાય પુદ્ગળો વસડી જશે પુદ્ગળો પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે તો હે આત્મા! તુ પણ તારા શુદ્ધ અથવા સ્વભાવિક સ્વરૂપ તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-સમદષ્ટિમાં જ સ્થિર થા અહિં ધ્યાનનો વિષય પુરો થાય છે

છઠ્ઠો અભ્યંતર તપ

વ્યુત્સર્ગ = ત્યાગ તે દ્રવ્યથી શરીર, સંપ્રદાય, ઉપાધિ અને ભાત પાણીનો ત્યાગ અને ભાવથી ૧૬ કષાય, નવ નોકષાય, ચાર ગતિ રૂપ સંસાર અને આઠ કર્મનો ત્યાગ

સાત નયપૂર્વક નિર્જરા તત્વ

૧ **નિગમ નય** જાડી બુદ્ધિ અને અંશથી જુએ, તે ફક્ત બાહ્ય દેખાવને જુએ, વળી બાલ તપ (અકામ નિર્જરા)ને પણ નિર્જરા ગણે કોઇ માણસ ભર તડકામાં ચારે ઓર અગ્નિ સળગાવી તપ કરે તેને પણ તપસ્વી કહે, પણ તે ન જાણે કે અહિં કેટલો આસ્રવ છે! કેટલી અજ્ઞાનતા છે! અંશમાત્ર વગર સમજ્યે તપ કરે તેને પણ નિર્જરા કહે નિગમ નયવાળો સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથીત જ બાહ્ય તપ જાણીને તેને નિર્જરા તત્વ કહે પણ બીજા નયોના અભિપ્રાયને માન્ય રાખે

૨. **સંગ્રહ નયવાળો**—નિર્જરાના સર્વ અંશોને તથા દ્રવ્યાર્થને એક નિર્જરા તત્વમાં ગણે કર્મ પુદ્ગળોનો આત્મ પ્રદેશોથી અભાવ તે પણ સંગ્રહ નયના વિષયમાં જાય

૩ **વ્યવહાર નયવાળો** બાર ભેદે તપસ્યા કરે તેને ભાવની અપેક્ષા હોય કે ન હોય

૪ **ૠજુસુત્ર નયવાળો** ભર તડકામાં બાહ્ય વિધિથી ધ્યાન કરતા દેખાય, પણ અંદરથી કષાય ભાવ સેવે તો તેને ચંડાલ (કષાયાત્મા) કહે વર્તમાનકાળમાં ધર્મધ્યાન તે નિર્જરા

૫. **શબ્દ નયવાળો** તપના ભેદોમાં જે ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ ભાવ હોય તેને નિર્જરા કહે

૬. **સમભિરૂઢ નયવાળો** ક્ષપક શ્રેણીવાળાને નિર્જરા તત્ત્વમાં ગણે

૭. **એવંભુત નયવાળો** ૧૪મા ગુણસ્થાન વાળો કે જેની છેવટની નિર્જરા છે તેને નિર્જરા તત્ત્વ કહે. સાતે નયોની વાત વિવેક અને અપેક્ષાપૂર્વક ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે સમ્યગ્ દર્શન છે.

ચાર નિક્ષેપામાં
નિર્જરા તત્ત્વ

૧. **નામ નિર્જરા**—નિર્જરા એ તત્ત્વની સંજ્ઞા કે " નિર્જરા તત્ત્વ."

૨. **સ્થાપના નિર્જરા**—તપના ધ્યાનમાં હોય ત્યારે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાથી કર્મોનો અંશથી કર્મપણાનો અભાવ થતો હોય એવી માનસિક રચના કરે. જેમકે માથુ દુઃખે છે ત્યારે જ્યા દુઃખે છે ત્યા આત્મ પ્રદેશોમાં કર્મની ઉદય અવસ્થાની કલ્પાની કરી, મનમાં ચિંતવે કે આ કર્મોનો અભાવ થતો દેખાય છે નામ તથા સ્થાપના નિક્ષેપાનુ બીજુ વર્ણન ઉપયોગી નહિ હોવાથી અહિ લખ્યુ છે

૩. **દ્રવ્ય નિર્જરા**—(૧) આગમથી દ્રવ્ય નિર્જરા – આગમપૂર્વક તપનુ સેવન અને નિર્જરાનો અભ્યાસ પણ તે સર્વ શુન્ય ઉપયોગે, તે મોક્ષ માટે નથી (૨) નોઆગમથી દ્રવ્ય નિર્જરા – તેના ત્રણ ભેદ – (૧) ભવ્ય શરીર=અમુક માણસ ભવિષ્યમાં નિર્જરા તત્ત્વમાં રહેશે તે માણસ (૨) જ્ઞ શરીર=નિર્જરા તત્ત્વમા રહીને જેણે કાળ કર્યો તેનુ આ શરીર છે (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત નોઆગમ દ્રવ્ય નિર્જરા તેના ત્રણ ભેદ –(૧) લૌકિક – પરવશપણે દુઃખ સહન, કર્મ વિપાકના દુઃખનુ સહન કરવુ તે (૨) લોકોત્તર–તપ કરીને નિયાણુ બાંધે તે. (૩) કુપ્રાવચન–અજ્ઞાનતા, હિંસાપૂર્વક મિથ્યાત્વનો તપ કરવો તે જેમકે પંચાગ્નિતપ, ઝાડે ટીંગાઈને નીચે અગ્નિ સહન કરે વગેરે અજ્ઞાન કષ્ટ. આ દ્રવ્ય નિર્જરા મોક્ષ માટે નથી

૪. **ભાવ નિક્ષેપ નિર્જરા**—તેના બે ભેદ—(૧) આગમથી ભાવ નિર્જરા–સુત્રાનુસાર સમકિત સહિત મોક્ષના હેતુથી ઉપયોગપૂર્વક આત્મભાવે તપ કરવો તે, તેમજ સમભાવથી જ્ઞાન ઉપયોગ સહિત, પરિસહ, ઉપસર્ગનુ સહન કરવુ (૨) નોઆગમથી ભાવ નિર્જરા–સકામ નિર્જરા કરનાર જીવ.

આત્મભાવે તપ=તપના ભેદને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે સરખાવવુ જેમકે અણસણ કરતી વખતે આત્માનુ અણાહારી સ્વરૂપ ભાવવુ તે વૃત્તિસંક્ષેપ તપ કરતી વખતે મનને આત્મામા જોડવુ એટલે વૃત્તિને આત્મામા સમાવી દેવી

ક્ષેત્રથી નિર્જરા—આત્મ પ્રદેશરૂપી આત્માના ક્ષેત્રમાંથી કર્મોનો અંશથી અભાવ

કાળથી નિર્જરા—સમયે સમયે દરેક આત્મ પ્રદેશમાથી અનત અનત કર્મ પુદ્ગળનો અભાવ

ભાવથી નિર્જરા—આત્માની વર્ધમાન વિશુદ્ધિ, આત્મિક સુખમાં લીનતા

સ્યાદ્વાદથી નિર્જરા તત્વ

૧. સ્યાત્ અસ્તિ ચ, એવ નિર્જરા—અપેક્ષા સહિત સર્વ જીવને નિર્જરા થાય છે, તે કઇ અપેક્ષા તો કે સસારી જીવને નિર્જરા થાય છે અને તેમાં પણ મિથ્યાત્વી જીવને અકામ નિર્જરા થાય છે અને સમકિતી જીવને સકામ નિર્જરા (મોક્ષના હેતુથી) થાય છે વળી નિર્જરા ઉપર જણાવેલ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવની અપેક્ષાએ એટલે સ્વતત્ત્વની અપેક્ષાએ (કર્મોનો અંશથી આત્મ પ્રદેશોનો અભાવ તે નિર્જરા છે

વળી નિર્જરાથી પાત્ર પ્રમાણે લાભ થાય છે વિપાક નિર્જરાથી કર્મ ન ખપતા હોય તો જીવને કર્મનો જથ્થો વધ્યાજ કરે, એટલે કદી સુખ થઇ શકે જ નહિ સર્વજ્ઞ કથિત શુદ્ધ દ્રવ્ય કરણીના જોરથી અકામ નિર્જરા ભવી તેમ જ અભવીને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ (અતો ક્રોડા ક્રોડીની હદ) સુધી લાવી શકે છે તેનો ઉપયોગ કરી, કોઇક ભવી જીવ આગળ વધે છે તો સમકિત પામે છે સકામ નિજરા સમકિત સહિત હોઇને મોક્ષ માટે છે તેજ વાસ્તવિક નિર્જરા સમજવી

૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ નિર્જરા,—સિદ્ધ પરમાત્માઓને નિર્જરા તત્વની જરૂર નહિ હોવાથી તેમને નિર્જરા નથી વળી અન્ય તત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા તત્વ નથી. વળી મિથ્યાત્વીને સકામ નિર્જરા સમજવી

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ નિર્જરા —મિથ્યાત્વી જીવને અકામ નિર્જરા છે પણ સકામ નિર્જરા નથી વળી સ્વતત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે, પરતત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા નથી

૪. સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ નિર્જરા,—સર્વ જીવને નિર્જરા છે? તો કે તેનો ઉપના ખુલાસા વગર જવાબ દઇ શકાય નહિ વળી નિર્જરાનુ સ્વરૂપ એકી વખતે બોલી શકાય નહિ

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ નિર્જરા —મિથ્યાત્વીને અકામ નિર્જરા થઇ શકે છે, પણ તે આગળ ઉપર ચડીને આત્મ વિકાસ કરી શકશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ તેમજ સમકિતીને સકામ નિર્જરા થાય છે, પણ તે ક્યારે મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૬. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ નિર્જરા—મિથ્યાત્વીને સકામ નિર્જરા થઇ નથી, પણ તે અકામ નિર્જરાનો લાભ લઇ યથા પ્રવૃત્તિ કરણમા પેસી અપૂર્વકરણ કરી, ગ્રથીભેદ કરી, અનિવૃત્તિકરણ કરી, સમકિત પામી, મહા પ્રયત્ન કરી, પુરુષાર્થ ફોરવી, ઢીલા સમકિતી પહેલા મોક્ષ જશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૭. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ નિર્જરા —જે વખતે ઉપયોગમા સમકિતને લઇને સકામ નિર્જરા છે તે વખતે અકામ નિર્જરા નથી હોતી અને મિથ્યાત્વના ઉદયને લઇને અકામ નિર્જરા હોય તે વખતે સકામ નિર્જરા ન હોય, વળી સમકિતીને વિપાક નિર્જરા વખતે જ્ઞાન ઉપયોગ હોઇને સમભાવમા રહેવાથી નવા કર્મ ન બંધાતા હોવાથી તે અપેક્ષાએ વિપાક નિર્જરા પણ સકામ નિર્જરારૂપે પરિણમે છે, તેથી તે અકામ નિર્જરા ન કહેવાય, પરંતુ અમુક વ્યવહારથી સમકિતી દેખાતો જીવ કે મિથ્યાત્વી દેખાતો જીવ, સકામ નિર્જરામા છે કે અકામ નિર્જરામા છે તે ખાત્રીપૂર્વક છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ તેનો દાખલો અન્યલિંગે સિદ્ધા, ગ્રહસ્થ લિંગે સિદ્ધા કે જે સાધુના વેષમા ન હોવા છતા સમકિત સહિત ભાવ સાધુ છે, એટલે વાસ્તવિક રીતે કર્મને જીતનાર જૈન છે અને પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિ એકવાર ધ્યાનમા દેખાવા છતા કષાય સેવતા હતા

તપનો સાર–શરીરાદિ બાહ્ય ભાવ છોડીને આત્મભાવના અનુભવનો અભ્યાસ

તપના બાર ભેદોનું આત્મ ભાવે પરિણમન તથા ધ્યાન

૧ હે આત્મા! તુ અણાહારી છો

૨ તેના અનુભવનો અભ્યાસ કર

૩ તારી સર્વ ઇચ્છા આત્મભાવના અનુભવમાજ સમાવી દે

૪ આત્માના શાત રસનો અનુભવ કર

૫ તુ આત્મ પ્રદેશોમાજ રમણતા કર અને

૬ અતીન્દ્રીય આત્મિક સુખમા લીન થઇ જા

૭ તુ પર સ્વરૂપ છોડીને તારા સ્વ સ્વરૂપમા લીન થા

૮ તુ સ્વ સ્વરૂપની સેવા (ઉન્નતિ–વિકાસ) કર અને

૯ દોષો તથા પુદ્ગળાદિ સર્વ ભાવનો ત્યાગ કર

૧૦ અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, સર્વ ગુણોમા સ્થિરતા તત્ત્વમા નિશ્ચલપણુ એ તારૂ સ્વરૂપ છે

૧૧ તેમા જ તારી અનત શકિતઓનો ઉપયોગ કર અને તેમા લીન થઇ જા અને

૧૨ સર્વ બાહ્ય ભાવોનો ત્યાગ કર આ ચિન્તવન કરતા કરતા અતર્ચક્ષુથી આત્મ પ્રદેશો

જોતા રહેવા અને દરેક વિચારોનો તદ્દરૂપ, અનુભવ કરવો

આ મુજબ ૧૨ ભેદોનો અંતર્ભાવ છે અહિ તપનો વિષય સમાપ્ત કર્યો છે

આઠમું બંધ તત્ત્વ

અર્થ—આત્માના પ્રદેશો સાથે કર્મ પુદ્ગળોનો બંધ થાય, દુધ અને પાણીની માફક ભેગા મળી જાય, લોઢું અને અગ્નિની માફક લોલિભૂત થાય, એક સ્થાન અવગાહના થાય તે બંધ તત્ત્વ

જ્યારે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે આત્મ પ્રદેશો ચલાયમાન થાય છે તે વખતે જે આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો રહે છે તે જ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલી કર્મ યોગ્ય વર્ગણાઓ. કર્મ રૂપે પરિણમન પામીને સર્વ આત્મ પ્રદેશો સાથે જોડાય છે અને રાગ દ્વેષની ચિકાસથી આત્મ પ્રદેશો સાથે રસબંધ તથા સ્થિતિ બંધ પડે છે

મન, વચન અને કાયાના યોગોની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મ પ્રદેશોના સમુહો (જથ્થા, ઢગ) નો બંધ થાય છે, યોગ પ્રવૃત્તિના સ્વભાવ અનુસાર કર્મ પ્રકૃતિ મુખ્યતાથી બંધાય છે, અને કષાયની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મનો અનુભાગ (રસ) તથા સ્થિતિ બંધાય છે

જે કારણો (ક્રિયા)થી આસ્રવ થાય છે તેજ કારણોથી બંધ થાય છે, તફાવત એટલો છે કે આસ્રવથી કર્મ રૂપે રહેલી પુદ્ગળ વર્ગણાઓ કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને બંધથી તે પુદ્ગળોનો આત્મ પ્રદેશો સાથે બંધ થાય છે.

'ઇરીયાવહિ ક્રિયા' સિવાયના આસ્રવના દરેક કાર્યમાં રાગ અથવા દ્વેષ હોય છે, એટલે કે માયા અને લોભ અથવા ક્રોધ અને માનના અંશો હોય છે આસ્રવ તત્ત્વમા પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા, કાર્ય, યોગ)ની મુખ્યતા છે અને બંધ તત્ત્વમા કષાયની મુખ્યતા છે પણ સંપરાય ક્રિયામા યોગ અને ઉપર કષાય સહચારી છે અને ઉપરના ગુણ સ્થાનોમા કષાયની તારતમ્યતા ઘટતી જાય છે

યોગ અને કષાય જ્યા હોય ત્યા મિથ્યાત્વ, અવ્રત અને પ્રમાદ હોય કે ન હોય, પણ જ્યા મિથ્યાત્વ, અવ્રત અને પ્રમાદ છે ત્યા યોગ અને કષાય હોય જ, તેથી બંધ તત્ત્વના મુખ્ય પાંચ હેતુ છે, તેમાં આત્માનુ વીર્ય (ઉત્થાન, કર્મ બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર, પરાક્રમ) મળવાથી બંધ તત્ત્વ નિપજે છે

તે પાચ હેતુને વિસ્તારમા મુકવાથી બંધ તત્ત્વના ૫૭ હેતુ થાય છે મિથ્યાત્વના પાચ અવ્રતના બાર, કષાયના પચીસ (૧૬ કષાય અને ૯ નો કષાય) અને યોગના પંદર ભેદ મળી ૫૭ હેતુ બંધ તત્ત્વના છે અહિ પ્રમાદના પાચ ભેદ—**મદ** કષાયમા, **વિષય** અવ્રતમા, **કષાય** કષાયમા, **નિંદા** અને **વિકથા** અશુભ વચન યોગમા નિદ્રાને બદલે નિદ્રા લઇએ તો તે અશુ ઉપયોગ અવ્રતમા આવી જાય

પ્રદેશબંધ

દરેક આત્મ પ્રદેશને અનંત કર્મ સ્પર્ધક દરેક સમયે લાગે છે, અને તે આયુષ્ય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મના પુદ્ગળો લાગે છે આયુષ્ય કર્મ એક ભવમા ફક્ત એક જ વાર અંતર્મુહુર્ત સુધી બંધાય છે એકેક સ્પર્ધક અનંત (અભવ્યથી અનંત ગુણી અને સિદ્ધને અનંતમે ભાગે એટલી) કર્મ વર્ગણાના બનેલા હોય છે અને એકેક વર્ગણા અનંત અનંત પરમાણુ પુદ્ગળોના સ્કંધ રૂપે હોય છે વર્ગણા એટલે સંખ્યામા સરખા સરખા પુદ્ગળોનો સ્કંધ, જેમકે દ્વિ પ્રદેશી સ્કંધ બીજા દ્વિ પ્રદેશી સ્કંધની તુલ્ય છે

નોંધ :—જીવની સાથે સબંધ ધરાવનારી આઠ પ્રકારની પુદ્ગળ વર્ગણા છે—ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન, કર્મ (કાર્મણ શરીર માટે) એક જઘન્ય ઔદારિક વર્ગણામા અભવ્યથી અનંત ગુણા અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ પરમાણુથી એક વધારે એટલા પુદ્ગળો હોય છે

તે આઠમાં ઉત્તરોત્તર આગળ આગળની વર્ગણામા અનંત પરમાણુ પુદ્ગળો વધારે હોય છે અને જેમ જેમ વધારે પુદ્ગળ તેમ તેમ અવગાહના ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ થતુ જાય છે તેનુ કારણ પુદ્ગળોની સૂક્ષ્મ પરિણતિ છે, આઠે વર્ગણાનુ ક્ષેત્ર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણે છે, પણ એક એકથી એકેકની અવગાહના નાની (ટુકી થોડી) છે આઠે પ્રકારની વર્ગણાના (પોતપોતાના) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાની વચ્ચે અનંતી વર્ગણાઓ હોય છે અને વ્યક્તિગત દરેક પ્રકારની વર્ગણા પણ અનંત અનંત, લોકમા ભરી છે જેમ થોડુ રૂ ઘણી જગ્યા રોકે અને પારાના ઘણા પુદ્ગળ થોડી જગ્યા રોકે તેમ વર્ગણાઓનુ સમજવુ

આઠ માહેની પહેલી ચાર વર્ગણા આઠ સ્પર્શી હોવાથી ગુરૂ લઘુ છે અને છેલ્લી ચાર ચારમાં (ચાર સ્પર્શ–શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ) હોવાથી અગુરૂ લઘુ છે, જેમ રૂપી દારૂ પીવાથી અમૂર્તજ્ઞાન (શુદ્ધિચેતના)મા વાધા આવે છે તેમ રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માને ગુણોમા વાધા પહોચાડે છે મિથ્યાત્વીને આહારક શરીર યોગ્ય વર્ગણા કે કર્મ લાગતા નથી

પ્રકૃતિબંધ–મળ આઠ કર્મ પ્રકૃતિ છે

(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાન, ઇંદ્રિયો અને મનને બાધા પહોચાડે છે

(૨) દર્શનાવરણીય કર્મ નિદ્રાથી કે વગર નિદ્રાએ દર્શનમા વિઘ્ન નાખે છે

(૩) વેદનીય કર્મ પૌદ્ગળિક સુખ દુ:ખનો અનુભવ આપે છે

(૪) મોહનીય કર્મ ભ્રાંતિ (સામારિક કેફ) ઉત્પન્ન કરે છે

(૫) આયુષ્ય કર્મ ગતિની ચાર બેડીમા નાખે છે

(૬) નામ કર્મ જુદા જુદા રૂપો આપે છે

૧. **અનંતાનુબંધી કષાય**—આત્માને અનંત પ્રકારના બંધનમાં નાખે છે, તેના ઉદયથી જીવ પાપ કરી પસ્તાય નહિ આત્મદર્શન કે તત્ત્વ શ્રદ્ધા મેળવી ન શકે અને શ્રદ્ધા મેળવેલ હોય તો તેનો નાશ કરે છે, મરીને નરકમાં જાય છે આ કષાયનો બંધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમાં જ થાય છે દોષને દોષ ન સમજે અને પાપ કરતા પાછો ન હઠે અને પાપ કરીને ન પસ્તાય અને લાંબા કાળનું વેર રાખે તો સમજવું કે અનંતાનુબંધીનો ઉદય છે

૨ **અપ્રત્યાખ્યાની કષાય**—તેના ઉદયથી જીવ વ્રત, પચ્ચખ્ખાણ કરી શકે નહિ **પાપ કર્યા પછી પસ્તાય** પણ પહેલેથી ધ્યાન ન રહે, અને તથા પ્રકારનું કર્મ બાંધ્યું હોય તો તિર્યંચ ગતિમા પણ જવું પડે આવા સમકિતી પણ હોય આ કષાયનો બંધ પહેલા ચાર ગુણસ્થાન સુધી જ થાય છે

૩. **પ્રત્યાખ્યાની કષાય**—તેના ઉદયથી શ્રાવકપણું મેળવી શકાય, પણ સાધુપણું (સંયમ) પામી શકાય નહિ **પાપ કર્યા પહેલાં કદાચ વિચાર કરે,** તથા પ્રકારના કર્મ બાંધે તો મરીને મનુષ્ય-ભવ પામે આ કષાયનો બંધ પહેલા પાંચ ગુણસ્થાન સુધી જ થાય છે

૪. **સંજ્વલન કષાય**—તેના ઉદયથી જીવ કેવળજ્ઞાન ન પામે, પાપ કર્યા પહેલા જ પાપ ન કરવાનો વિચાર આવે, મરીને દેવલોકમા જાય આ કષાયનો બંધ નવમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે

નોંધ:—સમકિતી જીવને, પૂર્વે અશુભ આયુષ્ય કર્મ ન બાંધ્યું હોય તો મરતી વખતે ફક્ત સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોય છે અને તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય મરીને દેવગતિમા જાય અને નારકી અથવા દેવતા ચ્યવીને મનુષ્ય થાય, પણ સમકિત પામ્યા પહેલા અશુભ આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હોય અને ક્ષયોપશમ સમકિત હોય તો મરતી વખતે સમકિત નાશ પામે, અન્ય ગતિમા જઈ મેળવવું હોય તો મળી શકે મિથ્યાત્વ અવસ્થામા મનુષ્ય કે તિર્યંચનું આયુષ્ય કર્મ બાંધી પછી ક્ષાયક સમકિત પામે તો તે જીવ મરીને મનુષ્ય અથવા તિર્યંચમા યુગલપણું પામે, અને જો નરકનું આયુષ્ય કર્મ બાંધી પછી જો ક્ષાયક સમકિત પામે તો મરીને પહેલી નરકે જાય અથવા પહેલી ત્રણ નરક સુધી જાય એમ બે મતો છે

નોકષાય—(નો = નથી પણ કારણરૂપ છે+કષાય) તે કષાય નથી પણ તેને ઉપજાવનાર છે હાસ્ય (હર્ષ), રતિ (પુદ્ગળાનંદ), અરતિ (ખેદ), ભય શોક, દુગંછા, સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ નપુંસકવેદ એ નવ નોકષાય છે

(૫) આયુષ્ય કર્મ—૧ મહા આરંભ (હિંસા—મન વચન, કાયાથી) ૨ મહા પરિગ્રહ (દ્રવ્ય અથવા ભાવનાથી) ૩ માંસાહાર, ૪ પંચેન્દ્રિયનો વધ એ ચાર પ્રકારે નરકનું આયુષ્ય કર્મ બંધાય અને મરીને નરકમા જવું પડે

૨ અસત્ય વચન, કપટ સહિત અસત્ય, ન કળી શકાય એવું કપટ સહિત ગાઢ અસત્ય અને ખોટા તોલ માપ એ ચાર પ્રકારે આયુષ્ય કર્મ બંધાય અને મરીને તિર્યંચ થવું પડે

૩. સરળ સ્વભાવ, વિનય, સાનુકૂળતા, અમત્સરપણું—એ ચાર ગુણવાળો મનુષ્યનુ આયુષ્ય બાંધે અને મરીને મનુષ્ય થાય ૪. સરાગ સયમ, સયમા સંયમ (ગુણસ્થાન પાચમુ), બાળ (અજ્ઞાન) તપ, અકામ (પરવશપણે અથવા સમકિત રહિત) નિર્જરા એ ચાર કારણે દેવ આયુષ્ય બધાય અને મરીને દેવ થવુ પડે સરાગસજમ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી ગણાય, પણ આયુષ્યનો બંધ ૭ મા ગુણસ્થાનની શરૂઆત સુધીજ હોય

(૬) નામકર્મ—મન, વચન, કાયાના યોગ સરળતાપૂર્વક પ્રવર્તાવે અને ખોટા કજીયા, વિવાદ વગેરે ન કરે તો શુભ નામ કર્મ બધાય તેનુ ફળ—ઇષ્ટ શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પશ, ગતિ, સ્થિતિ, લાવણ્ય, યશ, કીર્તિ, ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષકાર પરાક્રમ, સ્વર પામે તેમજ કાંત. પ્રિય, મનોજ્ઞ સ્વરની પ્રાપ્તિ થાય. અને ઉલટા વર્તનથી અશુભ નામ કર્મ બધાય અને તેનુ ફળ ઉલટુ મળે.

૪ ગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ ૫ જાતિ, ૫ શરીર, ૩ શરીર અગોપાગ, ૫ શરીર બધન, ૫ શરીર સઘાતકરણ, ૬ સઘયણ, ૬ સસ્થાન, ૫ વર્ણ, ૨ ગધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ, ૪ અનુપૂર્વી (ગતિમા દોરી જનાર કર્મ), ૨ શુભ અશુભ ચાલવાની ગતિ, અગુરૂ લઘુ (તે કર્મથી જીવને પોતાનુ શરીર હળવુ કે ભારે ન લાગે), ઉપઘાત (પોતાના શરીરથી પોતાનેજ દુખ), પરાઘાત, ઉશ્વાસ, ઉદ્યોગ (ચદ્રના વિમાનના એકેન્દ્રી જીવોને રત્નનો પ્રકાશ આપનાર કર્મ), આતાપ (સૂર્યના વિમાનના એકેન્દ્રિય જીવથી બીજાને ગરમી આપનાર કર્મ), ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સાધારણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સૌભાગ્ય, દુભાગ્ય, સુસ્વર, દુ:સ્વર આદેય, અનાદેય, (ખોલ્યુ કોઇને ગમે નહિ), યશકીર્તિ, અપજશ, તીર્થ કર, નિર્માણ—આ બધી અવસ્થા નામ કર્મની રચનાથી થાય છે

(૭) ગોત્રકર્મ—જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, સૂત્ર, લાભ, ઐશ્વર્યનો મદ (અભિમાન) કરવાથી નીચ ગોત્ર બધાય છે તેના ફળમા તે આઠે પ્રકારની હલકી પ્રકૃતિ પામે છે અને અભિમાન નહિ કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્ર બધાય છે. તેના ફળમા આઠે સપત્તિ સારી મળે છે

(૮) અતરાય કર્મ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય (શક્તિ)મા બીજાને વીઘ્ન કરવાથી અતરાય કર્મ બંધાય અને તેના ફળ તરીકે તે પાચ કાર્ય કરી શકે નહિ

કર્મ પ્રકૃતિના બંધ

આઠ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિ છે તેમાથી ૧૨૦ બધ તત્ત્વમા આવે છે, ૨૮ નો બધ થતો નથી નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિમાંથી ૬૭ નો બધ થાય છે પાચ બધન તથા પાચ સઘાતન શરીર નામ કર્મમા અતર્ગત થાય છે અને ૫ વર્ણ, ૨ ગધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ એ ૨૦ માથી ૧ વર્ણ, ૧ ગધ, ૧ રસ અને એક સ્પર્શ એ ચાર બધસ્થાનમા છે એટલે ૨૦ માથી ૪ જાય એટલે ૧૬ બાકી રહી. તેમા બધન અને સઘાતનના ૧૦ મેળવવાથી ૨૬ પ્રકૃતિ નામ કર્મની ૯૩ માંથી

બાદ કરતા ૬૭ નો બંધ થાય. મોહનીય કર્મની સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય બંધસ્થાનમા નથી, એટલે ૨૬+૨=૨૮ પ્રકૃતિનો બંધ નથી, પણ ૨૬ નો બંધ છે

(૧) પાંચ જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિનો બંધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને તેની સત્તાનો નાશ ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અંતિમ સમયે થાય છે બાંધેલુ કર્મ ત્યા સુધી આત્મપ્રદેશની સાથે એક અવગાહના રૂપે રહે ત્યા સુધી તે કર્મની સત્તા સમજવી ભોગવાઇને કર્મરૂપે અભાવ થાય ત્યા સુધી સત્તામા રહે સત્તામાથી ક્ષય અહિ સર્વ ઠેકાણે ક્ષપક શ્રેણીનુ સમજવુ

(૨) દર્શનાવરણીયની ૯ પ્રકૃતિમાથી નિદ્રા નિદ્રા, પ્રચલા અને થિણદ્ધિ ત્રીક ગણાય છે તેનો બંધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમા જ થાય અને ક્ષપક શ્રેણીના આઠમા ગુણસ્થાનના પહેલા ભાગના અંતમા તેની સત્તાનો નાશ થાય છે નિદ્રા અને પ્રચલાનો બંધ આઠમા ગુણસ્થાનના પહેલા ભાગ સુધી છે અને ૧૨ મા ગુણસ્થાનના દ્વીચરમ સમયમા સત્તામાથી નાશ પામે છે ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, કેવળ એ ચાર દર્શનાવરણીય પ્રકૃતિનો બંધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને ૧૨ મા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયમા ક્ષય થાય છે

(૩) અશાતાવેદનીય કર્મનો બંધ છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે શાતાવેદનીયનો બંધ ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી છે તે બેમાથી એક ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમયમા નાશ પામે છે અને બાકી રહેલી એક અંતિમ સમયમા નાશ પામે છે

(૪) મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિમાથી ૨૬ બંધસ્થાને છે તેમાથી અનંતાનુબંધી કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો બંધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમા જ છે તેનો ક્ષય ક્ષાયક સમકિત મેળવતા પહેલા થાય છે ક્ષાયક સમકિત કયે ગુણસ્થાને મળે તેના બે મત છે એક મત પ્રમાણે આઠમેગુણસ્થાને આવે બીજા મત પ્રમાણે ૪ થી ૮ એટલામાથી કોઈ એક ગુણસ્થાને આવે

અપ્રત્યાખ્યાની કષાય ચોકનો બંધ ૪ થા ગુણસ્થાન સુધી છે તેનો ક્ષય ૯ મા ગુણસ્થાનના બીજા ભાગની અંતમા થાય છે પ્રત્યાખ્યાની ચોકનો બંધ ૫ મા ગુણસ્થાન સુધી છે, તે પણ ૯ મા ગુણસ્થાનના ૨ જા ભાગની અંતે ક્ષય થાય છે

સંજ્વલન ક્રોધનો બંધ ૯ (૨) સુધી, એટલે ૯ મા ગુણસ્થાનના બીજા ભાગ સુધી છે (આ પ્રમાણે આગળ ઠેકાણનો અર્થ સમજવો) તેનો ક્ષય ૯ (૭) ના અંત સમયમા છે

સંજ્વલનમાનનો બંધ ૯ (૩) સુધી છે, તેનો ક્ષય ૯ (૮) ના અંતમા છે સંજ્વલનમાયાનો બંધ ૯ (૪) સુધી છે, ક્ષય ૯ (૯) ના અંતમા છે

સંજ્વલન લોભનો બંધ ૯ મા ગુણસ્થાન સુધી છે તેનો ક્ષય ૧૦ મા ગુણસ્થાનના અંત સમયમા છે

શોક અને અરતિનો બંધ ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે અને હાસ્ય રતિ, દુગચ્છા અને ભય એ ૪ નો બધ ૮ માં ગુણસ્થાન સુધી છે એ છએ હાસ્ય ષટક કહેવાય છે. તે બધાનો ક્ષય ૯ (૫) ના અતમાં છે

નપુસક વેદનો બધ ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને છે. તે કર્મ સત્તામાંથી ૯ (૩) ની અતમા નાશ પામે છે

સ્ત્રી વેદનો બંધ પહેલા બે ગુણસ્થાને જ છે, તે કર્મ ૯ (૪) ની અતમા નાશ પામે છે

પુરૂષ વેદનો બંધ ૯ (૧) સુધી છે, તે કર્મ ૯ (૬) ની અતમાં ક્ષય થાય છે

મિથ્યાત્વ મોહનીયનો બંધ ફક્ત ૧ લા ગુસ્થાનમાં છે. તેનો ક્ષય થાય ત્યાર બાદ ક્ષાયક સમકિત આવે. તે ક્યારે આવે તે ઉપર આવી ગયુ છે,

મિશ્રમોહનીય તથા સમકિત મોહનીયનો બધ નથી. મિશ્રમોહનીય તે મિથ્યાત્વના અર્ધા સફેદ અને અર્ધા કાળા કર્મ પુદ્ગળ સમજવા અને સમકિત મોહનીય તે મિથ્યાત્વના સફેદ પુદ્ગળ સમજવા તે બન્ને નાશ પામે કે તરતજ ક્ષાયક સમકિત આવે

(૫) **આયુષ્યકર્મ**–ગુણસ્થાન પહેલામાં ચારે ગતિના આયુષ્યનો બંધ પડે ગુ બીજામા નરગ ગતિ સિવાયની ત્રણ ગતિના આયુષ્યનો બધ પડે ગુ ચોથામા મનુષ્ય અને દેવ ગતિના આયુષ્યનો બધ પડે, ગુ. ૫ થી ૭ માં દેવ ગતિના આયુષ્યનો બધ પડે બાકીના ગુણ સ્થાનોમાં આયુષ્યનો બધ પડતો નથી ગુ ચોથામાં ફક્ત નારકી અને દેવ, મનુષ્ય ગતિના આયુષ્યનો બધ પાડે છઠે ગુણસ્થાને આયુષ્યનો બધ શરૂ થાય તે વખતે સાતમે ગુણસ્થાને કોઇ જાય અને ૭ મે ગુણસ્ણાને આયુષ્યનો બધ પડે ૭ મે ગુણસ્થાને આયુષ્યનો બધ શરૂ થાય નહિ

(૬) **નામકર્મ**–માની પ્રકૃતિમાથી નરક ગતિ, નરકાનુ–પૂર્વી, પહેલી એકેદ્રિયાદિ ચાર જાતિ સ્થાવર નામ, સૂક્ષ્મ નામ, અપર્યાપ્ત નામ, સાધારણ નામ, હુડ સસ્થાન, આતાપ નામ. છેવટુ સઘયણ એ ૧૩ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વમા જ બધાય છે મિથ્યાત્વ (૧ લા ગુણસ્થાન)મા, આહારક શરીર અને તેના અગોપાગ તથા તીર્થંકર નામ એ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય ૬૪ નો બધ પડે છે.

બીજા ગુણસ્થાનમાં ઉપરની ૧૩ તથા આહારક દ્વિક અને જિન કર્મ મળી ૧૬ સિવાય, ૫૧ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે તિયચ ગતિ તથા અનુપૂર્વી, અશુભ વિહાય ગતિ, વચલા ૪ સંઘયણ, દુર્ભાગ્ય, દુસ્વર, અનાદેય. વચલા ૪ સસ્થાન એ ૧૪ પ્રકૃતિનો બધ પહેલા બે ગુણસ્થાન સુધી જ પડે છે

ત્રીજા ગુણસ્થાનમા ઉપરની ૧૩, ૩, ૧૪ મળી ૩૦ સિવાય ૩૭ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે

ચોથા ગુણસ્થાનમા ત્રીજાની ૩૭ અને જિન (તીર્થંકર) નામ કર્મ મળી ૩૮ પ્રકૃતિનો. બધ પડે છે મનુષ્ય ગતિ તથા અનુપૂર્વી, ઔદારિક શરીર તથા અગોપાગ અને વજ્ર ઋષભ નારાચ સઘયણ એ ૫ પ્રકૃતિનો બધ ગુણસ્થાન ૪ સુધીજ પડે છે

ગુણસ્થાન ૫ તથા ૬ મા ઉપરની ઔદારિક મનુષ્યની પાચ પ્રકૃતિ સિવાય, ૩૩ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે અસ્થિર નામ, અશુભ નામ અને અયશોકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિનો બધ ગુણસ્થાન ૬ સુધી જ પડે છે, તેથી ૬ ઠ્ઠાની ૩૩ માથી ૩ બાદ કરતાં ૩૦ અને આહારક શરીર અને અગોપાગ મળી ૩૨ પ્રકૃતિનો બધ ગુ ૭ તથા ૮ મા પડે છે ગુણસ્થાન ૯, ૧૦ મા ફક્ત યશોકીર્તિ નામ કર્મનો જ બધ પડે છે આગળના ગુણસ્થાનમા નામ પ્રકૃતિનો બધ નથી

તીર્થંકર નામ કર્મનો બધ, ૪ થી ૮ મા પડે છે તેના કારણ ૨૦ છે– દોષ વગરનુ સમકિત, વિનય, દોષ રહિત વ્રત પાલન, વારવાર જ્ઞાનમા ઉપયોગ, વૈરાગ્ય, તપ, સુપાત્રદાન, સાધુની વૈયાવૃત્ય, અરિહત–સિદ્ધ–આચાર્ય બહુસુત્રી સ્થવર–તપસ્વી–પ્રવચન એ સાતની ભક્તિ, નિરતર બે વખત પ્રતિક્રમણ, જૈન ધર્મની પ્રભાવના, જિન વચન તથા સઘની વત્સલતા, રોજ નવુ જ્ઞાન ગ્રહણ, સમાધિ–એ વીશ

(૭) ગોત્રકર્મ–ઉચ્ચ ગોત્રનો બધ ૧૦ મા ગુ સુધી છે અને સત્તા ૧૪ મા ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધી છે નીચ ગોત્રનો બધ પહેલા ગુણસ્થાનમા જ છે ઉદય પાચમા ગુણસ્થાન સુધી છે અને સત્તા ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વી ચરમ સમય સુધી છે

(૮) અતરાયકર્મનો બધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને સત્તા ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અતિમ સમયે નાશ પામે છે

સ્થિતિબંધ

કર્મની સ્થિતિ, પરપરાની અપેક્ષાએ અભવ્યને અનાદિ અનત છે અને ભવ્યને અનાદિ સાત (અત સહિત) છે અને પડવાઇને સાદિ સાત છે, પણ વ્યકિતગત બાધેલ કર્મ સર્વ જીવને સાદિ સાત છે

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો જઘન્ય સ્થિતિ બધ અતર્મુહુર્તનો ૧૦ મે ગુણસ્થાને હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ક્રોડાક્રોડી સાગરનો ઉત્કૃષ્ટ સક્લેષ્ટ પરિણામવાળા મિથ્યાત્વીને હોય છે

સાતાવેદનીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિ બધ સરાગી (૧૦ મા ગુણસ્થાને) ૧૨ મુહુર્તનો અને ૧૧, ૧૨, ૧૩ ગુણસ્થાને ૧ સમયનો, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો બધ મિથ્યાત્વીને હોય સમકિતીનો બધ અતો ક્રોડાક્રોડી સાગરની અદર રહે છે

અસાતાવેદનીય કર્મની સ્થિતિ–જઘન્ય ૩/૭ સાગરમા પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ ઓછી, ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ક્રોડાક્રોડ સાગર પહેલા ૧૨ કષાયની જ૦ સ્થિતિ ૪/૭ સાગર સજ્વલન ક્રોધની ગુણસ્થાન ૯ (૨) મા બે મહિના, સજ્વલન માયાની ગુણસ્થાન ૯ (૪) મા ૧૫ દિવસ, સજ્વલન લોભની ગુણસ્થાન ૯ (૫) મા અતમુહુર્ત સોળે કષાયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધ ૪૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરનો છે નોકષાયની સ્થિતિ–જઘન્ય પુરૂષવેદની ગુણસ્થાન ૯ (૧) મા ૮ વર્ષની નપુસક

વેદ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની છે. ઉ૦ પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિની ૧૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિ, સ્ત્રી વેદની ઉ૦ સ્થિતિ, ૧૫ ક્રોડાક્રોડ સાગરની.

નોંધ—કાઉન્સમાં લખેલ આંકડા તે ગુણસ્થાનનો ભાગ સમજવો

આયુષ્યકર્મ—નરકાયુ તથા દેવાયુ જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ, મનુષ્ય તથા તિર્યંચનુ જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૩ પલ્યોપમ, આયુષ્ય કર્મ પ્રદેશથી પુરેપુરૂ ભોગવાય છે, સ્થિતિ નિકાચિત કર્મવાળા પૂરી ભોગવે છે, મરતી વખતે કદાચ પ્રાણનાશક કારણ મળી આવે પણ તે કારણ ન ઉપજે તો પણ તે તેજ વખતે મરે જ. સઘળ આયુષ્યની સ્થિતિ કારણવશાત્ ભેદાઇને ટુકી થઇ જાય છે.

નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહુર્તની, તે જિનનામ કર્મ તથા આહારક સપ્તક આશ્રી છે, બાકીની પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ જુદી જુદી છે નામકર્મની સમુચ્ચય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની છે જિન નામ કર્મ તથા આહાર સપ્તકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ ક્રોડાક્રોડ સાગર છે.

ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ૮ મુહુર્તની છે, તે ઉચ્ચ ગોત્રની ૧૦ મા ગુણસ્થાનની શરૂઆતમા બાંધે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉચ્ચ ગોત્રની ૧૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની, નીચ ગોત્રની ૨૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની છે.

અંતરાયકર્મની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ક્રોડાક્રોડ સાગર છે.

કર્મ બાધ્યા પછી જ્યા સુધી તેનુ ફળ ન આવે ત્યાસુધીનો કાળ તે અબાધાકાળ કહેવાય. તેનો હિસાબ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિએ ૧૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ સમજવો

શુભ આયુષ્ય સિવાઇના દરેક કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અધિકારી મિથ્યા દષ્ટિ પર્યાપ્ત સજ્ઞી પચેન્દ્રીય હોય છે નાનાવરણ, દર્શન આવરણ, યશો કિર્તી નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ છની જ૦ સ્થિતિ ૧૦ મે ગુણસ્થાને બંધાય છે અને મોહનીયની જ૦ સ્થિતિ ૯ મા ગુણસ્થાને બંધાય.

અનુભાગ (રસ) બંધ

કેવળ જ્ઞાનના વિષયમા જે અંતિમ રસાશ = ભાવ પરમાણુ = રસ વિભાગ = રસ પલીચ્છેદ કે જે રસ અંશનો વિભાગ ન થઇ શકે તેવા સર્વ જીવોથી અનંત ગુણ અધિક રસ અંશો જે પરમાણુ પુદ્દગળમા હોય તેજ પુદ્દગળ કર્મ યોગ્ય થાય, તેથી એક અંશ ઓછો હોય તો કર્મ તરીકે તે પુદ્દગળ ન પરિણમી શકે

સ્થિતિ અને રસનું કારણ કપાય છે, કારણકે વીતરાગી ગુણસ્થાનોમા ફક્ત સાતવેદનીકર્મ બંધાય તે રસવગરનું રૂક્ષ છે અને એક જ સમયની સ્થિતિવાળુ હોય છે, એકનો આંકડો સંખ્યામા નથી જઘન્ય સખ્યાતા બેથી શરૂ થાય છે તે અપેક્ષાએ તેની સ્થિતિ પણ ન ગણાય

કષાયનો રસ ૧ થી ૪ ઠાણીયા (સ્થાનીયા) કહેવાય છે તેનુ દૃષ્ટાંત—લીંબડાનો રસ ૧ શેર તેને એક ઠાણીયો (સ્થાનીઓ) કડવો, કહીએ, તેને અગ્નિમા ઉકાળતા પોણોશેર રહે તે બે સ્થાનીયો કડવો, અર્ધશેર રહે તે ત્રણ સ્થાનીયો, અને પાશેર રહે તે ચાર સ્થાનીય કડવો સમજવો તેને શબ્દમા ગોઠવતાં કટુ, કટુતર, કટુતમ, કટુતમતમા અથવા તીવ્રકટુ, તેથી ઉલટુ મંદ, મંદતર, મંદતમ, અત્યંત મંદ અશુભ રસ પાપ પ્રકૃતિનો સમજવો

લીંબડાને બદલે શેરડીનો રસ લઇ ઉપર પ્રમાણે પ્રયોગ કરવાથી મિષ્ટ, મિષ્ટતર, મિષ્ટતમ, અત્યંત મિષ્ટ. તેથી ઉલટુ રસમા ઉપર મુજબ મંદતા સમજવી સામાન્ય રીતે શુભ રસ પુણ્ય પ્રકૃતિનો સમજવો

૮૨ પાપ પ્રકૃતિના બંધમા સંજ્વલની કષાયથી એક ઠાણીયો કડવો રસ થાય, પ્રત્યાખ્યાની કષાયથી બે ઠાણીયા, અપ્રત્યાખ્યાની કષાયથી ત્રણ ઠાણીયા અને અનંતાનુબંધી કષાયથી ચૌઠાણિયો કડવો (અશુભ) રસ થાય

૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિનો એક ઠાણીયો રસ હોતો નથી, તેથી તેના બંધમા અનંતાનુબંધી કષાયથી બે ઠાણીયા, અપ્રત્યાખ્યાનીથી ત્રણ ઠાણીયા, પ્રત્યાખ્યાની તથા સંજ્વલની કષાયથી ચૌ ઠાણીયા મિષ્ટરસ (શુભરસ) થાય

કેવળ દ્વિક સિવાય ૪ જ્ઞાનાવરણીય અને ૩ દર્શનાવરણીય મળી ૭ તથા સંજ્વલનો ચોક અને પુરુષવેદ કુલ ૧૨ પ્રકૃતિનો રસ ૧ થી ૪ ઠાણીયો છે નવમા ગુણસ્થાનના સંખ્યાતા ભાગ ગયા બાદ તે પ્રકૃતિનો એક ઠાણીયો રસ—બંધ થાય તે બાર સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ નથી પણ ૨, ૩, ૪ ઠાણીયા છે' કારણ કે ૧૨ સિવાયની અશુભ પ્રકૃતિઓનો બંધ ૯ મા ગુણસ્થાનમા નથી અને શુભ પ્રકૃતિઓનો બંધ એક ઠાણીયો ન હોય

સંકલેશના સ્થાન અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણ છે, પણ વિશુદ્ધિના સ્થાન તેથી વધાર છે ઉપશમ શ્રેણીમા ચડતી વખતે વિશુદ્ધતા અને પડતી વખતે સંકલેશના સ્થાન બન્ને સરખા છે, પણ વિશુદ્ધિના સ્થાન વધારે ન હોય તો ક્ષપક શ્રેણી આવે નહિ, કારણ કે તેમાથી પડવાનુ નથી

પાપ પ્રકૃતિનો મંદ રસ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી અને પુણ્ય પ્રકૃતિનો મંદ રસ મલિન પરિણામથી થાય છે તેથી સામાન્ય કથનમા પાપ પ્રકૃતિનો જઘન્ય રસ અને પુણ્ય પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધ, ગુણસ્થાને ચડતા જ્યારે બંધ વિચ્છેદ થાય,—તે પહેલાના સમયે થાય,

કોઇ પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ જાય ત્યારે તેનો ભાગ બીજી સજાતિ પ્રકૃતિને મળે, જેમ-થીણદ્ધિ ત્રીકનો બંધ વિચ્છેદ જાય ત્યારે તેનો ભાગ નિદ્રા પ્રચલાને મળે અને તેનો પણ બંધ વિચ્છેદ થાય તો તેનો ભાગ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય વગેરેને મળે સજાતિ પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયો હોય તો તેનો હિસ્સો વિજાતિ પ્રકૃતિને મળે જેમકે દર્શનાવરણનો બંધ વિચ્છેદ જાય તો તેનો

ભાગ સાતા વેદનીય કર્મને મળે મિથ્યાત્વનો બંધ વિચ્છેદ જાય ત્યારે તેની સજાતિ દર્શન-મોહનીયનો બંધ ન થતો હોવાથી તેની વિજાતિ ચારિત્ર મોહનીયને તેનો ભાગ મળે.

સર્વથી વધારે ચીકણો કર્મ દળ, કુલ કર્મ દળનો અનંતમો ભાગ હોય તે ૨૦ સર્વ ઘાતક પ્રકૃતિને મળે–૧ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય, ૫ નિદ્રા, ૧ કેવળ દર્શનાવરણીય, ૧ દર્શન મોહ, ૧૨ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બંધ વખતે જે પ્રકૃતિ સેવાતી હોય તે મુખ્ય પણે બંધાય અને બાકીના ૬ અથવા ૭ કર્મ ગૌણપણે બંધાય. તે સમજવા માટે દાખલો –

એક માણસ ક્રોધથી બીજાને ગાળ આપે ત્યારે ક્રોધ (મોહનીય કર્મ) મુખ્ય, બીજે નબરે ગાળના વિષયનુ અશુભ નામ અને નીચ ગોત્રકર્મ, તેમા અશુભ ભાવનાથી વીર્યાતરાય કર્મ, તે વખતે જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, બીજાને દુશ્મન તરીકે જોવાથી દર્શનાવરણીય કર્મ, બીજાને દુ ખ થવાથી અશાતા વેદનીય કર્મ, એમ સાતે કર્મ બાંધે અને તે વખતે આયુષ્ય કર્મ બંધાવાનુ હોય તો અશુભલેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાન અને અનંતાનુબંધીનો ઉદય થાય તો નરકાયુષ્ય કર્મ બાંધી લે અથવા તેની જીંદગીના સરવાળાના કર્મ અને અત્યારના કર્મથી ઉત્પન્ન થતું આયુષ્ય કર્મ બાંધે આવી રીતે આઠે કર્મનો બંધ સમજાય તેવી રીતે થયો

પાપનુ કામ કર્યા પછી તત્ત્વ જ્ઞાનની રીતે પસ્તાવો થાય તો અપવર્તનાથી કર્મની સ્થિતિ ટુકી થાય અને રસમંદ થાય અથવા ધ્યાન દ્વારા નિર્જરાથી કર્મનો નાશ થાય અને શુદ્ધ જ્ઞાન વૈરાગ્યમા ઉડો ઉતરી જાય તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની પેઠે કેવળ જ્ઞાન થાય, પણ ઘણા ખરાબ પરિણામ સહિત નિકાચિત કર્મ બાંધ્યુ હોય તો તે ભોગવ્યા વગર છુટકો નથી.

પુણ્યના ઉદય વખતે અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય થાય તો પુણ્યના ફળની મિઠાસ નાશ પામે છે પાપના ઉદય વખતે ધર્મધ્યાનમા લીન થાય તો આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય અને શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયા પર સ્થિર થાય તો કેવળ જ્ઞાન થાય અહિ પ્રદેશ ઉદય અને ઉદીરણાથી કર્મને ભોગવી નાશ કરવામા આવે છે, અને ઉપયોગ નિર્મળ આતમ ધ્યાનમાં હોવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે વળી અધ્યવસાયના બળથી, કોઇપણ કર્મની એક ઉત્તર પ્રકૃતિ પાછળથી તેજ કર્મની બીજી ઉત્તર પ્રકૃતિ રૂપે બદલાઇ જાય આ નિયમ આયુષ્ય કર્મને લાગુ પડતો નથી તેમજ દર્શનમોહ ચરિત્રરૂપે કે ચરિત્રમોહ દર્શન મોહરૂપે સંક્રમ પામતો નથી

બંધ વિચ્છેદ ન થાય ત્યા સુધી બંધ થયા જ કરે તે ધ્રુવ બંધ પ્રકૃતિઓ કહેવાય, તેની ૪૭ છે–૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, મિથ્યાત્વ, ૧૬ કષાય, ભય, દુગંચ્છા, મળી ૧૯ મોહનીય કર્મની, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, તૈજસ, કાર્મણ શરીર, અગુરૂ લઘુનામ, નિર્માણ નામ, ઉપઘાત નામ એ ૯ નામ કર્મની પ્રકૃતિ દરેક ગતિના જીવને શરીર બંધની છે, ૫ અંતરાય સર્વ મળી ૪૭

અધ્રુવ બંધ પ્રકૃતિ ૭૩ છે. સાતા, અસાતા વેદનીય એ બેમાથી એક વખતે એકનો જ બંધ પડે, હાસ્ય. રતિ અને શોક, અરતિમાથી એક જોડી (યુગલ) નો જ બંધ પડે એક વખતે

એક જ વેદનો બંધ પડે એક ભવમાં એક જ આયુષ્યનો બંધ પડે ૩ શરીર, ૩ અંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ૫ જાતિ, ૪ ગતિ, ૨ વિહાય ગતિ, ૪ અનુપૂર્વી, ત્રસ દસક કે સ્થાવર દસક એટલી પ્રકૃતિમાંથી એક એકનો જ એક વખતે બંધ પડે, ઉશ્વાસ અને પરાઘાત નામ કર્મ અપર્યાપ્ત થવાવાળો ન બાંધે, જિન નામ કોઇક જ બાંધે, આતાપ અને ઉદ્યોગ એકેન્દ્રિય થવાવાળા જ બાંધે બે ગોત્રમાંથી એક વખતે એક જ ગોત્ર કર્મ બાંધે

સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ-કેવળ દ્વિક, ૫ નિદ્રા, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી અપ્ર-પ્ર એ ૧૨ કષાય મળીને ૨૦ પ્રકૃતિઓ આત્માના વ્યક્તિગત ગુણો સર્વથા ઢાંકે છે, તેથી સર્વઘાતિ છે

આ ૨૦ સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બંધ સ્થાનમાં છે.

ગુ ૧ મા વીસે બંધાય, ગુ ૨ મા મિથ્યાત્વ મો સિવાય ૧૯ બંધાય, ગુ ૩, ૪ મા અનંતાનુ બંધી ૪ થીણદ્ધી ત્રીક અને મિથ્યાત્વ એ આઠ સિવાય ૧૨ બંધાય, ગુ ૫ મા અપ્રત્યાખ્યાની વધારામાં છોડીને ૮ પ્રકૃતિ બંધાય, ગુ ૬, ૭ મા કેવળદ્વીક અને બે નિદ્રા મળી ૪ પ્રકૃતિ બંધાય ગુ ૮ (૨) થી ગુ ૧૦ સુધી કેવળ દ્વીકનો જ ફક્ત બંધ થાય, પછી સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો બંધ નથી.

બંધમાં દેશ ઘાતિ પ્રકૃતિ ૨૫ છે ૪ જ્ઞાનાવરણીય, ૩ દર્શનાવરણીય, ૪ સંજ્વલન, ૯ નોકષાય, ૫ અંતરાય તે આત્માના ગુણો સર્વથા ઢાંકતી નથી આ ૨૫ દેશ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બંધ સ્થાનમાં છે

અઘાતિક પ્રકૃતિ-બાકી રહેલી ૧૦૧ પ્રકૃતિ આત્માના ગુણોને ઢાંકતી નથી તેમાંની ૭૫ બંધ સ્થાનમાં છે- ૨ વેદની, ૪ આયુષ્યની, ૬૭ નામની, ૨ ગોત્રની

અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિ ૨૯-૫ જ્ઞાનાવરણીય ૪ દર્શના વરણીય, ૩ મોહનીય (ભય, દુગંછા, મિથ્યાત્વ), ૧૨ નામ કર્મની (વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, તેજસ અને કાર્મણ શરીર પરાઘાત નિર્માણ, ઉપઘાત, અગુરૂ લઘુ, ઉશ્વાસ, જિન નામ કર્મ), ૫ અંતરાયની મળી ૨૯ પ્રકૃતિનો બંધ બીજી પ્રકૃતિઓ સાથે થાય છે

પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ-બંધની બાકીની ૯૧ પ્રકૃતિનો બંધ પોતાની વિરોધી પ્રકૃતિ સાથે એક જ સમયે થતો નથી જેમકે હાસ્યની સાથે શોક ન હોય, ગતિની સાથે અગતિ ન હોય, ક્રોધ વખતે બાકીની ત્રણ માન, માયા, લોભ ન હોય, ત્રણ વેદમાંથી એકનો બંધ થાય, ૫ નિદ્રામાંથી એકનો બંધ થાય આવી રીતે અરસ પરસ બીજી વિરોધી પ્રકૃતિઓનું જાણવું

બંધતત્ત્વ આશ્રી કેટલાક પ્રશ્નોત્તર

(૧) ગુણસ્થાન ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, અને ૧૪માં આયુષ્યનો બંધ કેમ ન પડે?

ચાર ગતિમાં ભોગવવાના આયુષ્યના બંધન ૧૬ કારણ બતાવ્યા છે એક એક કારણમા અસખ્યાત અસખ્યાત અધ્યવસાય સ્થાન હોય, પણ તે બધાનો સમાવેશ ૧૬માં થઇ શકે તેમાનુ એકે કારણ આ સાત ગુણસ્થાનમા ઉપસ્થિત થતુ નથી કારણ કે ૮ મા ગુણસ્થાનમા શ્રેણીની તૈયારી થાય છે અને ૯મે સ્થાનેથી બેમાથી એક શ્રેણી ચાલુ થાય છે ત્યા સયમમાં રહેલો સરાગભાવ તુટતો જાય છે, અધ્યવસાય શુદ્ધ થતા જાય છે અને કષાયનો ઉદય ભાવ એટલો બધો મદ થતો જાય છે કે આયુષ્ય કર્મ અને સહચારી કર્મોનો બધ થઇ શકતો નથી જે સરાગ સયમથી ઉત્તમ દેવપણુ પામી શકાય તેટલા સરાગની તારતમ્યતાથી પણ અતિ મદ સરાગ ભાવને લઇને દેવનુ આયુષ્ય નથી બાંધી શકાતુ તો બીજા આયુષ્યની વાત જ શી?

ત્રીજા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અતર્મુહુર્તની છે, તેની સ્થિતિ કરતા આયુષ્ય બધના અતર્મુહુર્તની સ્થિતિ વધારે છે તેમજ કોઇપણ આયુષ્ય યોગ્ય કર્મ બધ માટે ત્યા પરિણામ (અધ્યવસાય) સ્થાન નથી

(૨) અશાતાવેદની કર્મનો બધ ગુણસ્થાન ૬ થી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં કેમ નહિ ?

૭ મે ગુણસ્થાને ધર્મધ્યાન અને આગળ શુકલ ધ્યાન હોય તેમા ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિમા કોઇ જીવને અશાતા ઉપજે એવુ કાર્ય કરવામા આવતુ નથી સવર અને નિર્જરા મુખ્યતામા છે, એટલે અશાતાવેદની કર્મ બધના કારણ ઉપજતા નથી

(૩) ગુણસ્થાન ૯ થી ૧૩ માં તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ કેમ નહિ?

તથા પ્રકારના સરાગ ભાવ વગર તીર્થંકર નામ કર્મનો બધ થતો નથી ગુણસ્થાન ૮ થી ઉપરના ગુણસ્થાનમા તેટલો પણ સરાગભાવ નથી દેવ ગુરૂમા સરાગભાવ અને સરાગ સયમથી તીર્થંકર નામ કર્મ બધાય, પણ કેવળ જ્ઞાન ન મળે

(૪) નપુંસક વેદનો બંધ ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને કેમ ?

સજ્ઞી પચેન્દ્રિયમા જ્યારે સ્ત્રી સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા કરે અને પુરૂષ પુરૂષને ભોગવવાની ઇચ્છા કરે અથવા કોઇ બન્ને જાતિની ઇચ્છા કરે અથવા વિકૃત કનિષ્ટ પરિણામ આવે તો સમજવુ કે તે ગુણસ્થાન પહેલુ છે અને આ વિચારનો પશ્ચાતાપ ન થાય તો (નપુંસકવેદકર્મબધને પશ્ચાતાપથી ન તોડી નાખવામા આવે તો) નપુંસકવેદનો તે ભવમા અથવા ભવાંતરમા ઉદય થાય

બીજુ એકેદ્રિય, વિગલેંદ્રિય અને અસજ્ઞી પચેદ્રિય અને નારકી જીવો સર્વ નપુસક વેદમા છે, આવી જાતિમા ઉપજવા માટે જે કર્મ બધ થાય તેના કારણરૂપ અધ્યવસાય સ્થાનો ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને છે

સમુચ્ચય જવાબ—કારણ વગર કાર્ય નહિ તેમ કર્મ બંધનુ યોગ્ય કારણ મળે તોજ બંધ થાય, આત્માના વિકાસ ક્રમમા જેમ જેમ કારણનો અભાવ થતો જાય તેમ તેમ તથા પ્રકારના કર્મ બંધનો અભાવ થતો જાય

બંધ તત્વ બહુ વિશાળ છે આ બાબતમા વધારે વિસ્તાર માટે કર્મ ગ્રંથો તથા મુક્તિ સોપાન અથવા ગુણસ્થાન આરોહણનો અભ્યાસ કરવો અહિં ફકત ખાસ મુદ્દા બતાવ્યા છે

નવમુ મોક્ષ તત્વ

અર્થ—આત્માના સર્વ પ્રદેશોથી સર્વ કર્મનો અભાવ થાય, ત્યારે આત્મા સર્વ સાંસારિક બંધનોથી સદાને માટે સર્વથા છૂટો થાય, એટલે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય અને સિદ્ધ ક્ષેત્રમા નિરંજન નિરાકાર અક્રિયપણે બિરાજે અને ફરી પૂનર્જન્મ (અવતાર) ન લે ત મોક્ષ તત્ત્વ

સાધન-સામાન્ય રીતે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ; એ ચારમા વીર્યનો ઉપયોગ (ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર અને પરાક્રમ) કરવાથી પરપરાએ મોક્ષ થાય છે અને **વિશેષ રીતે** ભાવના, અન્યત્વ ભાવનાવાળુ **ભેદજ્ઞાન** આત્મસ્વરૂપમા **અભેદ** (એકત્વ) **જ્ઞાનથી** અનતાનુબધી કષાય અને દર્શન ત્રીક ક્ષય કરીને ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત કરી **પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચાર** સ્વરૂપી અપૂર્વ મતિશ્રુત જ્ઞાનમા અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસપૂર્વક **શુકલધ્યાનનુ** પ્રથમ ચરણ આરાધવાથી ક્ષપક શ્રેણીની તૈયારી આઠમે ગુણસ્થાને કરીને, તે ધ્યાનમા ઉત્કૃષ્ટ રીત આગળ ૯ મા તથા ૧૦ મા ગુણસ્થાનમા વધીને **એકત્વ વિતર્ક અવિચાર** સ્વરૂપી જ્ઞાનમા શુકલ ધ્યાનના બીજા ચરણની સમાધિની ૧૦ મા ગુણસ્થાનના અત સમયમા મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરીને બારમા ગુણસ્થાનના પહેલા સમયે ક્ષિણ મોહ, ક્ષાયક, અપ્રતિપાતિ, **યથાખ્યાત ચારિત્ર** (અપૂર્વ સયમ, ઉત્કૃષ્ટ સયમ) પ્રાપ્ત કરીને, આગળ વર્ધમાન પરિણામથી, બારમા ગુણસ્થાનના અત સમયમા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અતરાયની સર્વ પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય કરીને, તેરમા સયોગી ગુણસ્થાનમા કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરીને, અતમા **સુક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાત** સ્વરૂપી શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાના અત્યત આત્મ અનુભવ રૂપી ઉત્કૃષ્ટ તપથી યોગોને રૂધીને **સમુચ્છીન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ** નામના શુકલ ધ્યાનના ચોથા ચરણમા સેલેશી અયોગી અવસ્થામા આત્મ અનુભવમા અત્યત લીન થઇને, આત્મ પ્રદેશોનો ઘન કરીને, ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વી ચરમ સમય પહેલા ૨૧ અનુદય પ્રકૃતિને સ્તિબુક સક્રમણથી ક્ષય કરીને અને દ્વી ચરમ સમયમા પચાવન પ્રકૃતિનો ક્ષય કરી, અતિમ સમયમા ૧૨-૧૩ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવામા આવે, એટલે બાકીના ચાર અઘાતિ કર્મનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે મોક્ષ થાય

સાધ્ય—(૧) **ક્ષાયક સમકિત** પહેલા ન આવ્યુ હોય તો આઠમે ગુણસ્થાને ક્ષપક શ્રેણીમા જરૂર પ્રાપ્ત થાય, (૨) **યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર** સાધ્ય પણ છે અને તને છોડીને સિદ્ધ થવાનુ હોવાથી સાધન પણ કહેવાય, તે બારમા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયથી શરૂ થાય છે (૩) **કેવળજ્ઞાન. કેવળદર્શન,** અનત પડિત વીર્ય એ ત્રણ ૧૩ મા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમ-

યથી વ્યવહારરીક રીતે ગણાય છે અહીં જે પંડિત વીર્ય કહ્યું તે પણ સાધન તેમજ સાધ્ય ગણાય, કારણ કે તે છોડીને સિદ્ધ અવસ્થામાં **અનંત આત્મિક શક્તિ** સ્વરૂપ કહી શકાય (૪) **અનંત આત્મિક સુખ અક્ષય સ્થિતિ, અરૂપીપણું, અગુરૂ લઘુપણું.** એ ચાર ૧૪મા ગુણસ્થાન પછીના અનતર (અંતર રહિતના) સમયથી (સિદ્ધ પર્યાયના પહેલા સમયમાં) પ્રાપ્ત થાય છે

નોંધ—યથાખ્યાત ચારિત્રમા રાગ દ્વેષ વગેરે મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિના અભાવની સાથે મન, વચન કાયાના યોગ રૂપી પ્રવૃત્તિ રહેલી છે. તે પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ અવસ્થામાં ન હોવાથી સિદ્ધ ભગવાનને ચારિત્ર નથી, તેમજ કંઈ કરવાનુ બાકી ન રહેવાથી પંડિત વીર્ય નથી. સાધ્યમા જણાવ્યા પ્રમાણે નિશ્ચયથી જે ગુણ પ્રાપ્ત થાય તે ગુણ પ્રાપ્ત કરવામા, જે સમયે જેટલી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય, ત્યારે તે પ્રકૃતિઓથી આત્માનો **નિશ્ચય મોક્ષ** ગણાય અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનના અંત સમયમા **વ્યવહારથી મોક્ષ** ગણાય છે કડમાણે કડે (કરવા માડ્યુ તે કર્યું મોહનીય કર્મની એક પ્રકૃતિ સર્વથા ક્ષય થઇ તો સમજવુ કે ગમે ત્યારે બધી કર્મ પ્રકૃતિઓ ક્ષય થવાનીજ છે.

સાધન અને સાધ્યનુ એકત્વ—સાધન પણ આત્માના ગુણો છે તે શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મન રૂપી પૌદ્‌ગળીક આલબનવાળાં હોવાથી અપૂર્ણ છે તેમજ સર્વથા શુદ્ધ નથી. તેથી સાદિ સાંત છે સાધ્ય તે નિર્મળ અને સપૂર્ણ આત્મગુણો છે, તેથી સાદિ અનંત છે, પણ ગુણત્વની અપેક્ષાએ સાધન અને સાધ્યનુ એકત્વ છે કારણ કે સાધન ગુણોની જ શુદ્ધી થતા થતા છેવટે સાધ્યરૂપે પરિણમે છે

સિદ્ધ ગતિ—જે સમયે આત્મા સર્વકર્મથી મુક્ત થાય છે ત્યાર પછીના અંતર રહિતનાં સમયમાં ઋજુગતિએ (આકાશ પ્રદેશોની સમશ્રેણીમાં રહીને) લોકાગ્રે સિદ્ધ ક્ષેત્રમા બિરાજે છે. તેના કારણ—(૧) પૂર્વ પ્રયોગ–દ્રષ્ટાંત–જેમ કુંભાર દંડથી ચાકડાને ફેરવે છે અને ફેરવવાનુ છોડી દે તો પણ તે ચાકડો થોડીવાર સુધી પોતાની મેળે ફર્યા કરે છે અથવા કામઠેથી છોડેલુ બાણ વચમા પ્રયત્ન વગર આગળ જાય તેમ (કાર્મણ) શરીરથી અનાદિકાળથી ગતિમાં ભ્રમણ કરતો આત્મા, કર્મમાથી મુક્ત થવા છતા, અગાઉની તાલીમથી ગતિ કરે છે

(૨) જેમ લેપથી ભારે (વજનદાર) થયેલી તુબડી પાણીમાં ડુબે છે અને સર્વ લેપ ધોવાય જતા પાણીમાઉપર આવે છે વળી જેમ એરંડાનુ ફળ ફાટવાથી બીજ ઊંચે ઉછળી પડે છે તેમ સર્વ કર્મથી મુક્ત થતા આત્મા ઉર્ધ્વગતિ કરે છે.

(૩) અગ્નિની ગતિ સ્વભાવથી ઊંચી છે, તેમ આત્માનિ સ્વભાવિક ગતિ ઉર્ધ્વ છે

સિધ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિરતા—તે ક્ષેત્રની ઉપર આલોક હોવાથી ત્યાં અલોકમા ફક્ત આકાશાસ્તિકાય હોય છે ત્યારે ધર્માસ્તિકાય વગર ગતિ થતી નથી અને લોકાગ્રની અધર્માસ્તિ-કાયથી સ્થિર થાય છે અને અક્રિયપણાથી આડી અવળી ગતિ ફરી ઉપજતી નથી અને અનંત

આત્મિક શક્તિ અરૂપીપણા અને અગુરૂ લઘુપણાને લઇને બીજા લોકના દ્રવ્યો ખેંચી શકતા નથી તેમજ એક ક્ષેત્રમા રહેવા છતા વિરોધ આવતો નથી

સિદ્ધનું સુખ—વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળના સર્વ જીવોના ફક્ત સુખ વિભાગની રાશિ એકઠી કરીને તેનો અરસપરસ ગુણાકાર કરીને તેને અનંતથી ગુણ્યા કરીએ તો પણ એક સિદ્ધ ભગવાનના એક સમયના સુખથી તે ઓછુ છે, કારણ કે તેમા મનનુ દુ ખ (આધિ), શરીરનુ દુ ખ (વ્યાધિ રોગ), અકસ્માત દુ ખ (ઉપાધિ), જન્મ–મરણ, ખાવા–પીવા-કમાવાનુ દુ,ખ વગેરે દુ ખોને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગળની મિશ્રણતા નથી

સિદ્ધના સુખની વાનકી—સમરસી ભાવ—આખો બધ કરો, ઇંદ્રિયોના સર્વ વિષયને ગ્રહણ કરવામાથી ઉપયોગ ખેંચી લીઓ શરીરને ભૂલી જાઓ સૂત્રના વર્ણન પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશોની મનથી (વિચારથી) રચના કરો, તેમા મન સ્થિર કરો અથવા શરીરમા રહેલા એક દ્રવ્ય કે જેમાથી હુ કોણ છુ એવી જ્ઞાનની પ્રેરણા નીકળે છે તે જ્યાથી નિકળતી લાગે ત્યા મનને સ્થિર કરો અને ત્યાથી જ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે સુખની કોઇપણ શબ્દની રચના કર્યા વગર તપાસ કરો તો અશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે કે જે સુખ તમારા સર્વ સાસારિક સુખ કરતા શ્રેષ્ટ માલુમ પડશે

સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો યથાશક્તિ અનુભવ કરવાથી, મગજમા ઉતારવાથી પણ તેવોજ આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે સમરસીભાવમા બે ફાયદા–અનતી કર્મ નિર્જરા અને અશથી આત્મિક સુખ (જ્ઞાનાનદ)નો અનુભવ.

સિદ્ધક્ષેત્ર—લબાઇ પહોળાઇ ૪૫ લાખ જોજન, પરિધિ ત્રીગુણી ઝાઝેરી ગોળ આકારે છે, ઉચાઇ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ અગુળ પ્રમાણ છે સિદ્ધશિલા અને સિદ્ધક્ષેત્રનુ અતર ૧/૬ ગાઉ ન્યૂન એક જોજન છે સિદ્ધક્ષેત્રમા જ્યા એક સિદ્ધ છે ત્યા અનત સિદ્ધ છે, કારણ ક અઢી દ્વીપના કોઇપણ વિભાગ દ્વીપ, સમુદ્ર, નદી, પહાડ, કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ, વગેરમાથી કોઈ પણ સ્થળેથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ થાય છે

મનુષ્યવાસ યોગ્ય સ્થળમાથી જગલ વગેરે સ્થિતિ બદલાયા કરે છે અને ત્યા જગલાદિ હોય ત્યા વસતિ (ગામ) બની જાય છે અને જ્યા વિદ્યા વિના જઇ ન શકાય ત્યા દેવતા સાધુને હરીને લઇ જાય છે પછી તે સ્થળે ક્ષપક શ્રેણી મેળવી સિદ્ધ થાય છે ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની ઉચાઇવાળા સિદ્ધ થાય, તેથી તેની ૨/૩ ઘનીકૃત અવગાહના તે સિદ્ધક્ષેત્રની ઉચાઇનુ કારણ છે

પદર ભેદે સિદ્ધ થાય છે તેમાથી **સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુસકલિગે સિધ્ધા** અને અન્યલિગે સિદ્ધા તથા ગ્રહસ્થલિગે સિદ્ધાનુ અત્રે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે

જન્મથી નપુસક હોય તેને દીક્ષા અપાતી નથી તેમજ તે કાઇપણ ભવથી સિદ્ધ ન થાય લિગ કાપીને નપુસક થાય તે સિદ્ધ થઇ શકે કોઇ સૂત્રનો એવો અર્થ કરે છે કે સ્ત્રી તથા

નપુંસકને દીક્ષા ન હોય અને સ્ત્રી નપુસક સંજ્ઞા જે સૂત્રમાં છે તે પુરૂષ સબંધી છે એટલે કોઇ પુરૂષને સ્ત્રી કે નપુંસક વેદનો ઉદય થયો હોય તે સ્ત્રી-નપુસક લિગે સિદ્ધા છે, પણ કોઇ વેદ સ્ત્રી, પુરૂષ કે નપુસક વેદના ઉદયમાં મોક્ષ થાય જ નહિ. વેદ ઉદય મોહનીય કર્મથી થાય છે ત્યારે લિગ (ચન્હ) નામ કર્મના વિપાકથી થાય છે, તે અઘાતિકર્મ છે. મોહનીયકર્મ કેવળજ્ઞાન થવા દેતું નથી ત્યારે નામ કર્મ કંઇ બાધા કરતું નથી, તેથી સ્ત્રી, પુરૂષ નપુસકલિગ સિદ્ધ થાય છે, વેદની અપેક્ષાએ અવેદી પણેજ સિદ્ધ થાય

અન્ય લિંગેસિધા—જૈનેતર સાધુના વેષમાં સિદ્ધ થાય પણ ભાવથી તે જૈન સાધુ છે તે આ રીતે કે કોઇ પક્ષપાત વગરનો, હઠાગ્રહ વગરનો સરળ તાપસ માસ માસના ઉપવાસ કરે ઉનાળાના મધ્યાન્હે સૂર્ય તરફ મ્હો રાખી, હાથ ઉચા કરી ઉગ્ર તપાગ્યા કરે તો તેને વિભગ જ્ઞાન થાય, તેથી જૈનના સાધુને દેખે તેનો આચાર નિરારભી નિષ્પરિગ્રહી લાગે, પોતાની ભુલો સુધારે તો સમકિત પામે, ત્યારે વિભગ જ્ઞાનને બદલે અવધિજ્ઞાન પામે પછી ભાવ ચરિત્ર ગ્રહણ કરી શુદ્ધ ધ્યાન ધરી, ક્ષપક શ્રેણીથી કેવળજ્ઞાન પામે વધારે આયુષ્ય ન હોય તો સિદ્ધ થાય તે ગુણઠાણા ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪, સ્પર્શે. વધારે આયુષ્ય હોય તો તે વેષમાં બોધ ન આપે, દેવતા વગેરે સાધુના વસ્ત્ર આપે તો ધારણ કરી પછી બોધ આપે

ગૃહસ્થ લિંગેસિધ્ધા—તેમા મરૂદેવા માતાનો દાખલો સમજવો તે સસારી વેશમા ક્ષપકશ્રેણી પામી, કેવળી થઇ મોક્ષ ગયા મનુષ્ય ભવમાજ મોક્ષ મળે છે તે ભવી, ચરમ શરીરી, વજ્રઋષભ સઘયણવાળો, સજ્ઞી, પર્યાપ્ત હોવો જોઇએ તો જ તે અપ્રમાદી, ક્ષાયક સમકિતી, અવેદી, અકષાયી, યથાખ્યાત ચારિત્રી, સ્નાતક નિગ્રથ, પરમશુકલ લેશ્યાવાળો, પડીન વીર્યવાન, શુકલધ્યાની, કેવળજ્ઞાની અને કેવળદર્શની થઇ શકે ત્યારે મોક્ષ જાય

મોક્ષ છે તેની સાબિતી માટે ચાર પ્રમાણ:

(૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ:—(૧) કેવળ જ્ઞાની સિદ્ધ પરમાત્માને આત્મપ્રત્યક્ષથી જાણે છે અને દર્શનથી દેખે છે (૨) તીર્થકર અને કેવળી ભગવાન બિરાજતા હોય ત્યારે બુદ્ધિવાન પુરૂષો પ્રત્યક્ષરીતે સાબિતી કરી શકે છે, જેમકે ગાગીયા અણગારે પરીક્ષા કરીને મહાવીર સ્વામીને ઓળખ્યા. (૩) જ્ઞાનાદિ આત્મિક ગુણોની દુનિયામા પ્રત્યક્ષ પ્રશસા થાય છે, વળી તે ગુણોની તારતમ્યતા જોવામા આવે છે, તે ગુણોની ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળતા તે મોક્ષ છે. (૪) સમભાવથી સ્વપ્રત્યક્ષ સુખનુ અનુભવ થાય છે તે સિદ્ધના સુખની વાનકી (અશ રૂપે) છે તે સુખનુ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ તે મોક્ષ છે

(૨) અનુમાન પ્રમાણ—(૧) મોક્ષ ન હોત તો "મોક્ષ" એવી શબ્દ સજ્ઞા જ ન હોત. ધર્મનુ નિશ્ચય સ્વાભાવિક સ્વરૂપ મોક્ષ છે અને વ્યવહારિક સ્વરૂપ તેની સાધના છે મોક્ષ ન હોત તો ધર્મ એવો શબ્દ જ ન હોત (૩) ધર્મના ખરા પાલનથી સુખનો (મોક્ષના અશનો) અનુભવ થાય છે ને અશ ઉપરથી સપૂર્ણ વસ્તુ તત્ત્વનુ અનુમાન થાય છે

(૩) ઉપમા પ્રમાણ—જેમ બળેલ બીજમાથી અંકુર ફુટતા નથી અને વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતુ નથી તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની ઉત્કૃષ્ટ સાધનાથી આત્મા સર્વથા કર્મ રહિત થાય છે, તેથી રાગદ્વેષ રૂપી ભાવકર્મ રૂપી અંકુર સ્ફુરાયમાન થતા નથી, તેથી નવા કર્મ બંધાતા નથી અને ચાર ગતિ રૂપી સંસાર વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતુ નથી મુક્ત પરમાત્મા આવી રીતે પુનર્જન્મ લઇ શકતા નથી અને અક્રિય હોવાથી પોતાની કે પારકી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી અને રાગદ્વેષ, કુતુહલતા વગેરે દોષોનો અભાવ હોવાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની તેમને સ્ફુરણા હોતી નથી

(૪) આગમ પ્રમાણ—સર્વ કર્મનો નાશ થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે અને **શુકલ ધ્યાનના ચાર ચરણથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે,** ભસ્મ થાય છે, નિરંકુર થાય છે કર્મબંધ કરાવનાર મુખ્ય નિમિત્ત કારણ મોહનીયકર્મ છે, તે સર્વનો રાજા છે, તેનો ક્ષપકશ્રેણીથી નાશ કરવાથી બાકીના બધા કર્મ આપોઆપ નાશ થાય છે, માટે ક્ષપક શ્રેણીથી મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓનો અનુક્રમે નાશ કરવો જોઇએ

ક્ષપક શ્રેણી

ક્ષપક શ્રેણીએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની એકયતા કરનાર ઉત્કૃષ્ટ પંડિત વીર્યવાળી વિચાર શ્રેણી છે તેનો આનંદપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી આગળના ભવમા તેનો લાભ થવાનો સંભવ છે, માટે તેનો અત્રે ખ્યાલ આપેલ છે તેના ત્રણ પગથીયા છે, દરેક કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરનાર આ ત્રણ પગથીયા છે, તેનુ પ્રથમ સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ

ત્રણ કરણ

૧. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ—યથા=જેમ છે તેમ=વસ્તુનુ જે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે + પ્રવૃત્તિ= પરાક્રમ ફોરવવુ=ઉત્થાનકર્મ-બલ, વીર્ય, પરાક્રમ, પુરૂષાકારને તેમા જોડવા + કરણ=તે કામને પાર ઉતારી આગળ વધવુ ભાવાર્થ એ છે કે નવતત્ત્વને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખવા **ગુણ તથા દોષનુ નિરીક્ષણ** કરવુ દોષનુ કારણ કર્મ પ્રકૃતિને જાણવી, તે તથા તદ્‌જનિત સંસાર અને સર્વ અનાત્મિક વસ્તુ ઉપર રૂક્ષભાવ, અરૂચી ઉત્પન્ન કરી, માધ્યસ્થ ભાવમા પ્રવેશ કરી આગળ વધવુ

આ કરણ અંધ કરણ પણ કહેવાય છે, કારણ કે શ્રેણીમા સર્વથા નીચેના સ્થાનમા છે અને યથાયોગ્ય વીર્ય રહિત હોય તો ઉચ્ચ વિચારે આગળ વધી શકતા નથી, એટલે વિરામ અટકી જાય છે

૨. અપૂર્વ કરણ—અ = નહિ + પૂર્વ = પહેલા + કરણ = કાર્ય એટલે અનાદિ કાળમા અંતિગત કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરવાની તૈયારી માટે સમર્થ અધ્યવસાય અત્યાર સુધી આવ્યો નથી, તે કેવો વિચાર તો કે ભેદ જ્ઞાનપૂર્વક શુદ્ધ ભાવના. તે અન્યત્વ ભાવના-અને પૃથકત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર કે જેનાથી અનુભવપૂર્વક **આત્મ તત્ત્વ,** આત્માના શુદ્ધ ગુણોને પૌદ્‌ગલીક વસ્તુ દોષો

કર્મ પ્રકૃતિ વગેરે **અનાત્મિક વસ્તુઓમાંથી જુદા પાડવામાં આવે છે,** એટલે કર્મ પ્રકૃતિ ભેદાય છે, કુટાય છે, તેના ટુકડે ટુકડા થાય છે કે જેને ગ્રંથી ભેદ કહેવામાં આવે છે એટલે કર્મ ગાંઠ તુટે છે અને શુદ્ધ વિચારની વૃદ્ધિ 'પામતાં' અનિવૃત્તિ કરણ આવે છે

૩ અનિવૃત્તિ કરણ:—અ = નહિ + નિવૃત્તિ = છુટકારો એટલે આ કરણ આવે ત્યારે અમુક કર્મ પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ જે **આત્માનો સ્વભાવિક ગુણ છે,** તેમા પ્રવેશ થયા વગર આ કરણ છુટતુ નથી

અહીં વ્યકિતગત આત્મિક ગુણનો શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ **અનુભવ** થતો જાય છે કોઈ કોઇ પ્રકૃતિ નાશ કરવા માટે અતર કરણ થાય છે અને છેવટે સહજ આત્મિક સ્વભાવમાં સ્થિરતા થાય છે તે અમુક કર્મ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સમજવુ અને જ્યારે સર્વ કર્મ પ્રકૃતિઓ નાશ થાય, ત્યારે સપૂર્ણ સહજ આત્મિક સ્વભાવમા કાયમને માટે સ્થિરતા થાય છે

નોંધ—અતર કરણમા પ્રવેશ અને **આત્મ ગુણમાં સ્થિરતા** અનિવૃત્તિ કરણ પૂરૂ થયા પછી થાય છે જે કર્મ પ્રકૃતિ નાશ કરવા માટે તેની પ્રથમ અને બીજી સ્થિતિ સ્થાપન કરવામા આવે છે, તે બન્ને સ્થિતિની વચ્ચમા અતર કરણના કર્મ દળીયા નાશ થાય છે, તેથી અતર કરણમા પણ વ્યકિતગત શુદ્ધ ગુણનો અનુભવ વધતો જાય છે સારાશ એ છે કે હેય અને ઉપાદેયના સુક્ષ્મમા સુક્ષ્મ ભેદ જ્ઞાનપૂર્વક ઉપરના કરણોથી ૧ આત્મ નિરીક્ષણ, ૨ દોષનો ત્યાગ, ૩ ગુણનો અનુભવ, ૪ શુદ્ધ ગુણમા સ્થિરતા અને કર્મ પ્રકૃતિનો નાશ થાય છે

વિશેષ વિવેચન

ત્રણ કરણનુ સામાન્ય અધ્યવસાય સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જરા ઉંડા ઉતરીએ

૧. યથા પ્રવૃત્તિ કરણમાં દરેક સમયે અનત ગુણી વિશુદ્ધિ થાય છે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિમાથી ફકત શુભ પ્રકૃતિનો બધ થાય, જેમકે વેદનીય કર્મની ફકત સાતાવેદનીય બધાય શુભ પ્રકૃતિઓનો ચૌસ્થાનીય રસ બધાય અશુભ પ્રકૃતિઓ જે ધ્રુવ બધીની છે જેમકે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે, તેનો ચૌસ્થાનીયને બદલે દ્વિસ્થાનીય રસ બધાય પહેલા કર્મનો જે સ્થિતિબધ થતો હતો તેના કરતા સમયે સમયે ઓછો ઓછો સ્થિતિ બધ થાય

અનેક જીવોને અપેક્ષાએ આ કરણના અધ્યવસાય સ્થાન અસખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણે પહેલા જ સમયમા હોય છે અને આગળ આગળના સમયમા વધતાં જાય છે તે સ્થાનકો વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિવાળા છે, પણ એક જીવની અપેક્ષાએ આગળ આગળના સમયમા અનત અનત વિશુદ્ધિ થતી જાય છે, તેથી અનતી નિર્જરા થાય છે

૨ અપૂર્વ કરણમાં દરેક સમયમા અધ્યવસાય સ્થાન અસખ્યાત લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય, તેટલા છે અને ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિવાળા છે. સમયે સમયે અનત ગુણી વિશુદ્ધિ થાય

છે યથા પ્રવૃત્તિ કરણના છેલ્લા સમય કરતાં, આ કરણના પહેલા સમયની વિશુદ્ધિ અનંત ગુણી સમજવી અહિં પાંચ મુખ્ય કામ થાય છે—

(૧) **સ્થિતિઘાત**—કર્મની સ્થિતિ જે સત્તામા છે તેનો અગ્રભાગ જઘન્ય પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ઘણા સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે, તે સ્થિતિના ખડ (ટુકડા, ચુરા) અંતર્મુહુર્ત સુધી થાય છે, તે બારીક દળીયા (ચુરા) નીચેના આદ્ય (પ્રથમ) સ્થિતિ જેના ટુકડા કરવાના છે તેમા મળી જાય બાકી રહેલી સ્થિતિનો અગ્રભાગ પલ્યનો અસખ્યાતતો ભાગ અંતર્મુહુર્ત સુધી ખડાઇ ને નીચેની સ્થિતિમા મળી જાય

આમ અનેક હજાર વાર સ્થિતિ ઘાત થાય અને કર્મની સ્થિતિ સખ્યાત ગુણી ઓછી થઇ જાય, સારાશ **જેમ જેમ કર્મ પ્રકૃતિની વિસમતા અને રાગદ્વેષ ઓછાં થતાં જાય તેમ તેમ સત્તામાં રહેલાં કર્મની સ્થિતિ ટૂંકી થતી જાય.** વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી (જેમ માટીના ઢેફાના મુગદળથી ચુરા થાય તેમ) કર્મ પિંડના બારીક ચુરા થાય તેમ સ્થિતિ ટુકી થાય અને નીચેની સ્થિતિમા મળી જાય એટલે વિપાક દેવા સમર્થ ન થાય, પણ પ્રદેશ ઉદયથી ભોગવાઇ ને આગળ એમ આવ્યા વગર ક્ષય થાય-

(૨) **રસઘાત**—સત્તામા રહેલા અશુભ કર્મોનો રસનો અનંતમો ભાગ છોડીને બાકીને રસ અંતર્મુહુર્તમા ખપી જાય પછી વળી અનંતમા ભાગનો બાકી રહેલો રસતેના અનંતના ભાગ સિવાય સર્વ અંતર્મુહુર્તમા ખપી જાય આવી રીતે એક સ્થિતિ ખડની સાથે અનેક હજાર (અનુભાગ) ખડ થાય એમ ખડના અંતર્મુહુર્ત કરતા સ્થિતિ ખડનો અંતર્મુહુર્ત હજારો રહે છે અને સ્થિતિ ખડના અંતર્મુહુર્ત કરતા અપૂર્વ કરણનો અંતર્મુહુર્ત હજારો ગણો છે **જેમ જેમ કષાયની મંદતા થતી જાય તેમ તેમ અનુભાગ (રસ) ઓછો થતો જાય છે.**

(૩) **ગુણશ્રેણી**—અંતર્મુહુર્તની સ્થિતિ ઉપરની કર્મ સ્થિતિમાથી કર્મદળખેંચી ને [illegible] વલિની સ્થિતિમા મળી જાય સમયે સમયે અસખ્યાત ગુણા અધિક મળતા જાય જુદા જુદા [illegible] જુદા જુદા સમયમા મળે **જે કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરવી હોય તેના પ્રતિપક્ષી આત્મિક ગુણની આરાધના કરવી.** જેમકે ક્રોધનો નાશ ક્ષમા સમતા સમભાવ [illegible] થાય માનનો નાશ વિનય, નમ્રતા, કોમળતાથી થાય. આત્મીકગુણના અનુસરણથી [illegible] કર્મ પ્રકૃતિના સત્તામા રહેલ દળ ખેંચાઇ ને આવી રીતે મળી જાય તેથી વિપાક આવે તે પહેલા [illegible] પ્રદેશો આવી રીતે ભોગવાઇ જાય

૪. **ગુણ સંક્રમ**—અનંતાનુબંધી વગેરે **અશુભપ્રકૃતિઓનો** [illegible] પ્રકૃતિમા મળી જાય અને તે રૂપે પરિણમે, આવી રીતે સમયે [illegible] **બીજી પ્રકૃતિરૂપે ફેરવાઇ જાય** તે અનુભવપૂર્વક સમજવા [illegible]—

(૧) કોઇએ ગાળ દીધી કે અપમાન કર્યું ત્યારે એકદ ક્રોધ કે માનનો આવેશ આવ્યો પણ આત્માનો ઉપયોગ આવતાં તે આવેશ (તોર, ઉશ્કેરાટ) એકદમ અટકી જાય અથવા ઢીલો થતાં થતા બુઝવાઇ જાય અથવા (૨) વિચાર કરે કે કોઇ પ્રત્યે મારે વેર ભાવ છે? હા, અમુક માણસે મારો ગુન્હો કર્યો ? નહિ, તેમાં નિમિત માત્ર હતુ અથવા મારા કર્મનો ઉદય હતો, તેનો દોષ નથી

(૧) ઉદય પામેલો—તથા (૨) સત્તામાં રહેલો ઉદીરણાથી ખેચેલ અનતાનુબંધી આવી રીતે મદ કરીને હલકી પ્રકૃતિમાં ફેરવી શકાય છે— સાધુ ધ્યાન ધરે છે ત્યારે દેવાગના સતાવવા આવી. સાધુ અભોગીને ચળાવવા માટે સૂક્ષ્મક્રોધ કરે તો, સત્તામા રહેલ પુરૂષ વેદ મોહનીય કર્મ ક્રોધના દળમા સક્રમણ થાય, વળી વિચારે કે સાધુ તે ચળતા હશે તો તે ક્રોધ માનમા સક્રમણ થાય, વળી ક્રોધ માન માટે પશ્ચાતાપ કરી આત્મધ્યાનમા લીન થાય તો ઉદયમાનપ્રકૃતિ સાથે સક્રમણ થઇ ભોગવાઇ જાય અને ક્ષય થાય આ દાખલા ગુણ સક્રમના ભાવમા મુઝાય તેને માટે છે સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળી ભગવાન જ પ્રકાશી શકે છે.

(૫) અન્ય સ્થિતિ બંધ—આખા કરણમા સમયે સમયે નવા બધાતા કર્મની સ્થિતિ ઓછી ઓછી બધાય છે

અનિવૃત્તિ કરણનું સ્વરૂપ—આ કરણમાં પ્રત્યેક સમયમા અનેક જીવો માટે એક જ અધ્યવસ્થાન છે, પણ સમયે સમયે અનતગુણી વિશુદ્ધિ થતી જાય છે અહિ પણ અપૂર્વકરણની માફક સ્થિતિઘાત, રસઘાત ગુણશ્રેણી, ગુણસક્રમ, અન્ય સ્થિતિ બધ થાય છે આ કરણના અસખ્યાતા ભાગ ગયા બાદ જ્યારે એક જ ભાગ બાકી રહે, ત્યારે કર્મ પ્રકૃતિ ઉદ્વલના સક્રમથી અને કોઇ પ્રકૃતિ અતર કરણ કરીને ક્ષય થાય, માટે તે બનેનુ સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ

ઉદ્વલના સંક્રમ—આ ક્રિયામા કર્મ પ્રકૃતિ કુટાય છે (કુટવુ=ઉકેરવુ=ખાંડીને સૂક્ષ્મ કરવુ=કર્મના દળ બારીક કરવા) જેમકે પુગદળથી માટીનુ ઢેફુ એવુ કુટાય કે તેની બારીક રજ હાથમાં પણ ન આવી શકે, તેમ **રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી કર્મ કુટાઇને એવું બારીક થાય છે કે પછી બીજી પ્રકૃતિ કે નીચલી સ્થિતિમાં સંક્રમણ થાય એટલે મળી જાય અને ભોગવાઇ જાય પણ અશુભ વિપાક ફળ ન આપી શકે.**

આ કામ અતર્મુહુર્ત સુધી થાય, તેના પહેલા અને છેલ્લા સમયમાં કર્મ પ્રકૃતિ કુટાઇને અન્ય પ્રકૃતિમા મળી જાય, એટલે તે રૂપે પરિણમી જાય, જેમકે અનતાનુબંધી, સજ્વલના સ્વરૂપમા ફેરવાઇ જાય વચલા અસખ્યાત સમયમાં, દરેક સમયે, કંઇક ભાગ અન્ય પ્રકૃતિમા સક્રમણ થાય અને કંઇક ભાગ નીચેની સ્થિતિ જે ખાડવાની છે તેમાં પ્રક્ષેપ થાય (સક્રમણ થાય) પણ બીજી પ્રકૃતિમા સક્રમણ થાય તેના કરતાં નીચેની સ્થિતિમા અસખ્યાતગુણ સક્રમણ થાય અને પાછળના સમય કરતાં આગળ આગળના સમયમા અનંતગુણા બારીક દળ થાય

પ્રથમ સમયે પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ખડ કુટાય છેલ્લા સમયમા નીચેની ખાડવાની સ્થિતિ બાકી નહિ રહી હોવાથી અન્ય પ્રકૃતિમા જ સક્રમણ થાય, આવી રીતે સર્વ પ્રકૃતિ ક્ષય કરવામાં આવે, પણ આવલિકા પ્રમાણ કર્મ સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે તે ઉદ્વલના સક્રમ બધ થાય અને આવલિકાના દળ ઉદયમાન (વેદાતી) પ્રકૃતિમા સક્રમણ થઇ ને સ્તિબુક સક્રમણથી ભોગવાઇ જાય

સ્તિબુક સક્રમણ એટલે ઉદયમા નથી એવી પ્રકૃતિ ઉદય પામેલી પ્રકૃતિમા મળીને ભોગવાઇ જાય, જેમકે ૧૪ મે ગુણસ્થાને મનુષ્ય ગતિ અને આયુષ્યનો ઉદય છે પણ તે વખતે બીજી ગતિના દળિયા જે સત્તામા છે તે વિપાક ઉદય આવ્યા વગર મનુષ્ય આયુષ્યના કર્મના દળિયા સાથે મળીને ભોગવાઇ જાય ઉદ્વલના પૂર્ણ થાય તેજ સમયે અનિવૃત્તિકરણ પુરૂ થાય અને વ્યક્તિગત કર્મ પ્રકૃતિ ખલાસ થવાથી તેના પ્રતિપક્ષી આત્મિક ગુણની અપેક્ષાએ આત્મા સહજ સ્વભાવમા સ્થિર થાય

અંતરકરણ—અહિ કર્મની સ્થિતિના બે ભાગ પાડવામા આવે છે પ્રથમસ્થિતિ તે નીચેની આદ્ય સ્થિતિ અને બીજી ઉપરની સ્થિતિ બીજી સ્થિતિના દળ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી કુટાઇને વિખેરાઇ જાય અથવા ઉદીરણાથી આકર્ષાઇને પ્રથમ સ્થિતિમા મળી જઇને ભોગવાઇ જાય અથવા બધાતિ નવી પ્રકૃતિમા મળી જાય

આ ક્રિયા સમયે સમયે વૃદ્ધિ પામતી જાય, પહેલા નજદીકના દળ પછી આગળના એમ સર્વ ખલાસ થાય અને પ્રથમ સ્થિતિના દળ ઉદય પામીને ક્ષય થાય અથવા બીજી પ્રકૃતિમા મળીને સ્તિબુક સક્રમણથી ભોગવાઇ જાય અને ક્ષય થાય, ત્યારે આત્મા સહજમા સ્થિર થાય

આવી રીતે ત્રણ કરણથી એક પછી એક પ્રકૃતિ ખલાસ થાય તે ક્ષપક શ્રેણી કહેવાય

ક્ષપક શ્રેણી કોને આવે?—ઉમર આઠ વરસથી વધારે (અથવા નવ વર્ષમા ગર્ભાવસ્થાના મહિના બાદ), ગમે ત્યારે આવે. વજ્રઋષભ નારાચ સઘયણવાળાનેજ, ગુણસ્થાન ચોથા, પાચમા, છઠ્ઠા, સાતમા એ ચારમાથી કોઈ એક ગુણ સ્થાનવાળાને શુભ યોગ, શુદ્ધ ધ્યાન અને શુક્લ લેશ્યામા આવી શકે, સાતમાગુણ સ્થાનવાળા પૂર્વના જાણ હોય તે શુક્લ ધ્યાન અને બાકીના ધર્મધ્યાન ઉપગત થાય

ક્ષપક શ્રેણી માટે કર્મની સ્થિતિ—અતો ક્રોડાક્રોડીમાથી પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ તથા અતમુર્હુત ઓછા થાય, ત્યારે ૪થુ ગુણસ્થાન આવે, તેની સ્થિતિમાથી ૨ થી ૯ પલ્યોપમ ઓછા થાય તો ગુણ સ્થાન ૫ મુ આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય ત્યારે ગુણસ્થાન ૬ આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય ત્યારે ઉપશમ શ્રેણી આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય તો ક્ષપક શ્રેણી આવે

અંતો ક્રોડાક્રોડીનો અર્થ—ક્રોડ સાગર ગુણ્યા ક્રોડ સાગરની (આયુષ્ય સિવાયના બાકીના) સાત કર્મની સ્થિતિ. દિગંબર મત પ્રમાણે એક ક્રોડ સાગરથી ન્યુન સ્થિતિને અંતે ક્રોડાક્રોડી કહે છે. સાર એ છે કે મોક્ષ મેળવવાની યોગ્યતાવાળી છેલ્લી કર્મ સ્થિતિ ૭૦ ક્રોડસાગરની અને અને ઉત્કૃષ્ટ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરની અંદરની રહે તે ઉપરાંત વધે નહિ અથવા છેલ્લી કર્મ સ્થિતિ ક્રોડાક્રોડ સાગરની ગણાય, તત્વ કેવળી ગમ્ય.

ક્ષપક શ્રેણીનો ક્રમ

પ્રથમ અનંતાનુબંધી ચોક (ક્રોધ, માન, માયા લોભ) નો ક્ષય—તે વિસયોજનાથી ક્ષય થાય છે તેમાં ત્રણે કરણ કરવા પડે છે અનિવૃત્તિ કરણના છેવટના ભાગમાં ઉદ્વલના સંક્રમ થાય છે.

અનતાનુબધી ક્રોધની ઉદીરણા કરી ક્ષય કરવો હોય તો વિચારવુ કે મારે કોઇ જીવ પ્રત્યે વૈરભાવ છે કે નહિ, જો મનમા લાગે કે અમુક માણસની સાથે વિરોધ છે, તો પોતાનો દોષ દેખાય તો પશ્ચાતાપ કરવો અને ન દેખાય તો પોતાના કર્મનોજ દોષ સમજી ક્ષમા, સમતા, ધીરજની આરધના કરવી, બીજાનો દોષ ન જોવો

અનતાનુબધીનુ મુખ્ય રૂપુ કારણ મિથ્યાત્વમાં રાગ અને સત્યધર્મમા દ્વેષ છે, એટલે દેખાવમાં સમતાવાળા મિથ્યાત્વીની સત્તામા અનતાનુબધી કષાય ચોક્કસ છે તે ગમે ત્યારે પ્રગટવાનો સભવ છે અનતાનુબધી કષાય મિથ્યાત્વનો સહચારી છે, જેનુ મિથ્યાત્વ નાશ થયુ હોય તેને અનતાનુબધી કષાય ઉદયમાં ન જ આવે જે માણસ ક્રોધ, માન, માયા લોભને અતરના ભાવથી તોડવા તૈયાર ન હોય તેને અનતાનુબધી સત્તામાં છે એમ સમજવુ

સમભાવથી સર્વ કષાયનો નાશ થાય છે ક્રોધ, માન, માય અને લોભ તોડવા માટે ક્ષમા વિનય, સરળતા અને સતોષનુ આલબન લેવુ જેની પાછળ પાછળ અનત જાતના વૈરભાવ અને ધર્મદ્વેષ છે તે અનતાનુબધિ કહેવાય કોઇને દ્વેષ, અદેખાઇ, વેરની ખાતર જડ મૂળથી નાશ કરવાનો કે ઉખેડી નાખવાનો વિચાર થાય તો સમજવુ કે અનતાનુબધની સત્તામાં છે, પરન્તુ દોષ અને મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો તે કષાય નથી. રાજા શ્રાવક હોય તેને રક્ષણ માટે કદાચ લડવુ પડે અને શત્રુનો નાશ કરે પણ અભ્યતર ભાવ, પાપ માટે અફસોસ અને વૈરભાવનો અભાવ અને ન્યાયભાવ હોય તોજ શ્રાવકપણુ ટકી શકે

આગસ એકે ઉપશામુદ્રા સમજી સત્તામાં રહેલા કષાયોને ખેચી ખેચીને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી નાશ કરવા. બાહ્ય વ્યવહાર ગુણસ્થાનની યોગ્તા પ્રમાણે હોય, પણ અભ્યતર ભાવે નિર્લેપ રહેવાનો અભ્યાસ કરવો તો આગળના ભવમાં કનેહુ સમજવી. અનતાનુબધી કષાય જેના ક્ષય થયો છે તેજ જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવમાં મોક્ષ જાય

બીજે નંબરે ત્રણ દર્શન મોહનીય (મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમકિત મોહનીય) નો ક્ષય—અહિં પણ ત્રણ કરણ કરવા વિશેષતા એટલી છે કે અપૂર્વ કરણના પહેલા જ સમયથી અનુદિત મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દળને ઉદ્વલના સંક્રમણથી કુટીને ઉદયવંત સમકિત મોહનીયમા ગુણ સંક્રમણ કરી સંક્રમાવે તે આ રીતે થાય. પચીસ પ્રકારના મિથ્યાત્વના અજાન ભાવ, આચાર, વિચાર તથા મિશ્રભાવ પોતાનામા કેટલા છે તેનુ નિરીક્ષણ કરી, ખંડન કરી તેમનો ત્યાગ કરવો જે જે શંકા, આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય તેમનો સમ્યક્ પ્રકારે સૂત્રાનુસાર ખુલાસો કરવો, એટલે મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર કર્મ દળો સમકિત મોહનીયરૂપે પરિણમી જાય

સહેલાઇથી સમજવા માટે એકેક દાખલો—

૧, ઋષિને ચળાવવા અપસરા આવી, તેનાથી એક પુત્રી થઇ તે શકુંતલા આ મિથ્યા એટલે ખોટી બનાવટી કથા છે કારણ કે મનુષ્ય અને દેવીના સંયોગથી સંતાન થાય જ નહિ હવે તેને બીજી રીતે ગોઠવીએ વિદ્યાધર કન્યા વૈક્રિય લબ્ધિથી દિવ્ય રૂપ કરીને યુવાન તેજસ્વી મુનિના ધ્યાનમા ભંગ પાડી શકે અને અરસપરસ મોહ પામીને સંસારમા જોડાય, આ સમ્યગ્ મોહનીયનુ વાક્ય આવી રીતે મિથ્યાવચન ને તટસ્થ રીતે સમકિતી રીતે ગોઠવવાથી મિથ્યાભાવ સમ્યક્ રીતે પરિણમે

૨ સર્વ ધર્મ સરખા આ મિશ્ર મોહનીયનુ વચન તેનો એવો અર્થ કરવો કે શુદ્ધ ધર્મના સર્વ ભેદ ભેદાતર છે, તે સર્વ મોક્ષ ધ્યેયવાળા હોઇને સરખા છે આવી રીતે મિશ્રભાવ સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમે. આ કામ શ્રુતજાનથી જ સમજી શકાય

પહેલા મોટા મોટા કર્મસ્થિતિ ખંડને કુટીને વીખેરી નાખે, પછી નાના ખંડ કુટાતા જાય, ત ઉપરથી એમ સમજવુ કે જે ખોટી વાત છે તેને ખોટી માનીને પછી ખુલાસો કરવો અપૂર્વ-કરણ પુરૂ થાય ત્યારે કર્મની સત્તા સ્થિતિ અસંખ્યાત ગણી ઓછી થઇ જાય ત્યારે અનિવૃત્તિ કરણમા દાખલ થાય

અહીં મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર તેમ જ સમકિત મોહનીયના એક પણ અક્રમ દોષનુ દેશથી ઉપશમન (ખુલાસા વગર દોષને ઢાંકી દેવો તે) નિદ્ધતિ નિકાચના (કર્મનુ બંધન તથા ગાઢ બંધન) થતુ નથી દર્શન ત્રીકની સ્થિતિ ઘાત વગેરે પાંચ કાર્ય ચાલુ છે હજારો સ્થિતિઘાત પછી, કર્મ-દળના સંખ્યાતા ભાગ કરી તેમાનો એક ભાગ રાખી, સર્વ કર્મ ખપી જાય

આમ હજારો વખત થયા પછી બાકી રહેલા કર્મના અસંખ્યાત ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, સર્વ ખપાવે આમ હજારોવાર થયા પછી મિથ્યાત્વના અસંખ્યાત ભાગ અને મિશ્રના તથા સમકિત મોહના સંખ્યાત ભાગના ચુરા ઘણી વાર કરે, ત્યારે મિથ્યાત્વનુ દળ આવલિકા માત્ર રહે અને મિશ્ર તથા સમકિત મોહનુ દળ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રહે

બાકી રહેલા મિથ્યાત્વના દળને મિશ્ર અને સમકિત મોહમા પ્રક્ષેપ કરે (મેળવે) અને મિશ્રના દળને સમ્યકત્વમોહમા નાખે અને સમકિત (સમ્યકત્વ) મોહના દળ પોતાની નીચેની સ્થિતિમા

મેળવે બાકી રહેલ મિથ્યાત્વનું દળ આવલિકા માત્ર તેને સ્તિબુક સંક્રમથી સમ્યક્ત્વ મોહનીમાં મેળવી ભોગવી નાખે, એટલે **મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે.**

ત્યાર બાદ બાકી રહેલ મિશ્ર તથા સમકિત મોહનુ અનેક વાર ખડન થાય, ત્યારે મિશ્ર મોહની એક આવલિકા રહે અને સમકિત મોહની સ્થિતિ આઠ વર્ષ પ્રમાણુ રહે ત્યારે બાકી રહેલ આવલિકા માત્ર **મિશ્રમોહ** કર્મ સ્તિબુક સક્રમણથી સમકિત મોહની સાથે ભોગવાઇ જાય અને **ક્ષય** થાય ત્યારે નિશ્ચય નયના મતથી ક્ષપક સમકિતી ગણાય

ત્યાર બાદ આઠ વર્ષ પ્રમાણુ સ્થિતિવાળા સમકિત મોહનીય કર્મ દળના અનેક ખડો કરી. દરેક ખડને અતર્મુહુર્ત સુધી કુટીને, પોતાની નીચેની સ્થિતિમાં જ મેળવે, પહેલા સમયે સમયે અસખ્યાત ગુણુ અધિક સક્રમાવે (મેળવે) તે ગુણુશ્રેણીના ટોચ (મસ્તક) સુધી, પછી હીન હીન સક્રમાવે. ચરમ (છેલો) ખડ કુટીને સક્રમાવે, ત્યારે ક્ષપક કૃત કરણુ એટલે વ્યવહારથી **ક્ષાયક સમકિતી કહેવાય.**

સમકિત મોહનીય કર્મ
ખંડન કરવાના દાખલા

મિથ્યાત્વ અને મિશ્રભાવનો નાશ થયા પછી સમકિત મોહનીયથી થતા તર્ક વિતર્કને શ્રુત જ્ઞાનથી ખુલાસો અને નિર્ણય કરી, નાશ કરવા જોઇએ

તર્ક–અવધિજ્ઞાની મનોદ્રવ્યને જાણે છે તો મનપર્યવ જ્ઞાનને જુદુ કેમ કહ્યુ ?

સમાધાન—મનપર્યજ્ઞાન અઢીદ્વીમાં રહેલા સજ્ઞી પચેન્દ્રીય જીવોના ચિતન શીલ મનની આકૃતિઓ સાક્ષાત જાણે છે પણુ ચિતનીય વસ્તુ જાણી શકાતિ નથી, તે મનની આકૃતિ ઉપરથી અનુમાનથી જાણી શકાય છે તે જ્ઞાન ફક્ત સાધુનેજ હોય તે દર્શન પૂર્વક નથી, વધારે સ્પષ્ટ છે અવધિજ્ઞાન બીજા દ્રવ્યોની સાથે મનોદ્રવ્ય (મનના પર્યાય) જાણે દર્શન પૂર્વક જાણે સયતિ ઉપરાત બીજા સમકીતીને પણ હોય. મનવર્યવજ્ઞાનની જેમ મનોદ્રવ્યને સ્પષ્ટરીતે નજાણે.

તર્ક—સામાન્ય બોધ (દર્શન)ના ચક્ષુદર્શન તથા અચક્ષુ દર્શન એમ બે ભેદ કેમ પડ્યા ?

સમાધન—આખ દ્વારા જે બોધ થાય તે ચક્ષુદર્શન, બીજી ઇંદ્રિયદ્વાર તથા સ્વતત્ર રીતે મનદ્વારા જે બોધ થાય તે અચક્ષુ દર્શન, ચક્ષુ અને મન બન્ને વસ્તુને સયોગ કર્યા વગર પોતાના વિષયને જાણે છે પણ મન પોતે ચક્ષુ નથી

તર્ક ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એમ બે સમકિત જુદા કેમ કહ્યા ?

સમાધાન—ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને જે મિથ્યાત્વનાં ભાવ ઉદય આવે છે તેથી શકા કખાદિ થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાનથી ખુલાસો કરી તરત જ નાશ કરે છે અને જે મિથ્યાભાવ પર્યાય

ઉદયમા નથી આવતા તે ઢકાયેલા રહે છે ઉપશમ સમકિતવાળાને સત્તામા મિથ્યાત્વ પર્યાય છે પણ ઉદયમા આવતા નથી, ઢાકયા જ રહે છે, તર્ક વિતર્ક થતો નથી, અને તેનો કાળ ફક્ત અતમુહૂર્તનો જ છે, ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિતનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૬૬ સાગરથી કઇક અધિક છે

તર્ક—સામયિક અને છેદોપસ્થાનીય ચારિત્રના ગુણસ્થાન સરખા છે તો બે જુદા નામ નામ કેમ આપ્યા ?

સમાધાન—જડ બુદ્ધિવાળા હોય તેને ચારિત્રમાં જરા દોષ લાગે ત્યારે એમ સમજે કે અમારૂ ચારિત્ર નાશ થયુ તેને આશ્વાસન આપવા માટે તેમને માટે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર રાખ્યુ કે જેથી તે સમજે કે દોષનો પ્રાયશ્ચિતથી નાશ કરી, ફરી ચારિત્રમા સ્થાપના થઇ શકે છે

તર્ક—પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનના સાધુ માટે સફેદ વસ્ત્ર કેમ ?

સમાધાન—તેઓમા બુદ્ધિની સુક્ષ્મતા ઓછી હોવાથી ભાત ભાતના મન પ્રસન્ન વસ્ત્ર રાખી મમત્વ કરે, માટે તેમને એકજ પ્રકારનુ રગ રહિત સફેદ વસ્ત્ર જ યોગ્ય છે.

તર્ક—૨૨ તીર્થંકરોના સાધુમા ચાર મહાવ્રત અને બે તિર્થંકરોમા પાચ મહાવ્રત કેમ ?

સમાધાન—જડ બુદ્ધિવાળા સ્ત્રીને પરિગ્રહમા સમાવેશ ન કરે માટે તેના ત્યાગ માટે ભેદ વ્રત વધ્યુ

તર્ક—જૈનના સાધુ સપ્રદાયમા મતભેદ કેમ ?

સમાધાન—જ્ઞાનવરણીય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મના વિચિત્ર ક્ષયોપશમને લઇને જુદા જુદા ભાવ ઉપજે છે. વળી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગની વિચિત્ર સમજ થાય છે અપવાદ માર્ગે કોઇએ એકાદ કામ કર્યું હોય તેને બીજો ઉત્સર્ગ માર્ગમા ઘસડી જાય અને સાધુઓમા ભેદ પાડે, પરતુ જે આચાર વિચાર આગમ વિરૂદ્ધ ન હોય તેને પ્રમાણ ગણવા

તર્ક—જિન કલ્પી સાધુ બહુ કષ્ટ સહન કરે, છતા મોક્ષે કેમ ન જાય ?

સમાધાન—કર્મની અમુક સ્થિતિ રહે ત્યારેજ ક્ષપક શ્રેણી આવે, તેમા કષ્ટ અથવા અકષ્ટ કારણભૂત નથી કલ્પો અવસ્થા ભેદ વડે કર્મ ક્ષયના હેતુ રૂપ છે ક્ષપક શ્રેણીવાળા કલ્પાતીત હોય છે

તર્ક—સાધુની સમાચારીમા ફરકાર કેમ છે ? જુદા જુદા સપ્રદાયવાળાની સમાચારી કેમ જુદી જુદી છે ?

સમાધાન—વિરાધ રહિત, નિર્દોષ અને ગીતાર્થની પ્રવર્તાવેલી સમાચારી હોય તે જ યોગ્ય ગણાય

તર્ક—જુદા જુદા આચાર્યોના જુદા જુદા મત કેમ છે? દાખલા તરીકે સિદ્ધસેન દિવાકરનો એવો મત છે કે કેવળીને જ્ઞાન અને દર્શન એકી સાથે છે

સમાધાન—જ્ઞાન અને દર્શન બને આત્માના ગુણ છે, તે આત્મા સાથે જ રહે છે, આત્માથી જુદા પડતા નથી, પણ ઉપયોગ આશ્રી જે સમયે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય તે સમયે દર્શનનો ઉપયોગ ન હોય, દર્શનથી વસ્તુનુ ભેદ રહીત સમુચ્ચય સામાન્ય સત્તા સ્વરૂપ દેખાય છે અને જ્ઞાનથી વસ્તુનુ ભેદ આકારવાળુ વિશેષ સ્વરૂપનુ જાણપણુ થાય છે બહુશ્રુત ન હોય તેનાથી પોતાનો અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ. જે જિન પ્રભુએ ભાખ્યુ છે તેજ સત્ય માનવુ છદ્મસ્થ સમય સમયના ઉપયોગનુ સ્વરૂપ બરાબર ન સમજી શકે, કારણ કે આખ બધ કરી ઉઘાડીએ તેમા અસખ્યાત સમય જાય. કેવળી ભગવાન એક સમયે સર્વ વસ્તુઓને યુગપદ (એકીસાથ) જાણે છે અને બીજે સમયે સર્વ વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ એકી સાથે દેખે છે મતભેદમા જ્યા મગજમાં ન ઉતરે ત્યારે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય કરવુ.

તર્ક—ઇર્યા સુમતિથી ચાલનાર સાધુને ચાલતાં કીડી હણાય તો હિસા થાય કે નહિ?

સમાધાન—દ્રવ્ય હિસા થાય, ભાવહિસા ન થાય, પણ ઉપયોગ વગર (પ્રમાદથી) ચાલે તો દ્રવ્ય તથા ભાવ બને પ્રકારની હિસા થાય ફક્ત મનથી હિસાનો વિચાર કરે તો ભાવ હિસા થાય, દ્રવ્યહિસા ન થાય.

તર્ક—નિત્ય વસ્તુ અનિત્ય કેમ થાય?

સમાધાન—વસ્તુ દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પર્યાય (સ્થિતિ)થી અનિત્ય છે

તર્ક—સૂર્ય પૃથ્વીથી ૮૦૦ જોજન ઊંચો છે, છતા સવારમા ઊગતી વેળા પૃથ્વીમાથી નીકળતો કેમ દેખાય છે

સમાધાન—આખની દૃષ્ટિ મર્યાદા Horizon જ્યા સુધી પહોચે ત્યા વાદળાવાળુ આકાશ અને પૃથ્વી મળતા હોય તેમ દેખાય છે, તે તો દેખીતી રીતે જ ભ્રમ છે કારણકે જેમ જેમ આગળ જઇએ તેમ તેમ દ્રષ્ટિમર્યાદા Horizon તથા સૂર્ય આગળ જતા જાય છે અને સૂર્ય તો દૃષ્ટિ-મર્યાદાથી ઘણે દૂર દૂર આકાશમા ઊંચે હોય છે

જ્યારે સમકિત ક્ષાયક ભાવથી સદાને માટે સ્થિર થાય, ત્યારે ક્ષાયક સમકિત કહેવાય, તેની આદિ છે, પણ અત નથી. તે જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજો ભવ ઉલ્લઘે નહિ

ક્ષાયક સમકિત કેટલા ભવ કરે છે? તે સબધી એ મત છે તેના કારણ છે—(૧) દસણ વિસોહિએણ વિમુધાએ=" દર્શનની વિશુદ્ધિ થવાથી." આનો ભાવાર્થ કેટલાક ' ક્ષાયક સમકિત પામવાથી " એમ કરે છે (૨) મિચ્છત્ત વિસોહીકાઊણ=" મિથ્યાત્વની વિશુધિ કરીને " આનો ભાવાર્થ " મિથ્યાત્વ ટાળીને " એમ કરે છે (૩) સમકિતની ઉત્કૃષ્ટી આરાધનાવાળાને એક ભવ તથા ક

ભવ ભગવતિ સૂત્રમા કહ્યા છે આનો અર્થ કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન કરે છે અને કેટલાક ક્ષાયક સમકિત કરે છે એટલે નિરંતર આત્મ સ્વરૂપમા ઉપયોગની અપેક્ષાએ તે જ ભવે મોક્ષ જાય અને દ્રવ્યાર્થ નયની રીતે સમકિત ત્રણ ભવ ઉલ્લઘે નહિ એમ બેમી શકે છે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય

સૂત્રના આલબન સિવાય છદ્મસ્થે પોતાનો સ્વતત્ર અભિપ્રાય આપવો નહિ, આ વસ્તુ આપણે સમજતા નથી તેથી અનાદિ કાળથી રખડયા કરીએ છીએ

ક્ષાયક સમકિત મળ્યા પછી ચારિત્ર મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓ ખપાવવા માટે ૭ મે ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ૮ મે ગુણસ્થાને અપૂર્વકરણ અને ૯ મે ગુણસ્થાને અનિવૃત્તિ કરણ થાય છે

અપૂર્વકરણમાં : સ્થિતિઘાત વગેરેથી, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ૮ કષાયનો ક્ષય થતા થતા, તે કરણ પૂરૂ થાય ત્યારે તે આઠ કષાયની સ્થિતિ પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણે રહે અહિ **સર્વ વિરતિ ભાવ** સાથે **ખંતિ, મુત્તિ, અજવે, મદ્દવ (મૃદુતા) આલંબન** હોય છે એક વાકયમા કહીએ તો સિદ્ધસ્વરૂપી નિર્મળ આત્મધ્યાન ધરતા અને ટકાવતા આવડે તો સર્વ દોષો અને કર્મનો નાશ થાય

અનિવૃત્તિ કરણમાં—અહી **કર્મની ૧૩ પ્રકૃતિ** (નરક, તિર્યંચ ગતિ તથા નરક તિર્યંચ અનુપૂર્વી પહેલી ચાર જાતિ, સ્થાવર, ઉદ્યોત, અતાપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ) તથા **દર્શનાવરણીયની થિણધ્ધી ત્રીક** મળી ૧૬ પ્રકૃતિઓનુ, સમયે સમયે, ઉદ્વલના (છુટાવુ), સક્રમ (અન્ય પ્રકૃતિમા મળી જવુ), એવી રીતે નાશ થતો જાય અને જ્યારે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે ત્યારે તે ૧૬ પ્રકૃતિ અને **ઉપરની આઠ કષાયનો** બાકીનો ભાગ મળી ૨૪ પ્રકૃતિઓ પ્રતિ સમય બધાતી અન્ય પ્રકૃતિમા ગુણસક્રમથી સક્રમાવી (પરિણમાવી—મેળવી) ક્ષય થવા માડે અને આ કરણના સખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક જ ભાગ બાકી રહે ત્યારે તે **સર્વ ક્ષય થાય.**

ત્યાર બાદ, અતર મુહુર્તમા, નવ નોકષાય અને સજ્વલન ચોક (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નુ અતર કરણ થાય, એટલે દરેક પ્રકૃતિના દળની બે સ્થિતિ સ્થાપન થાય, નીચલી એટલે પહેલી સ્થિતિ, ઉપરની એટલે બીજી સ્થિતિ,

પહેલા **નપુસક વેદનો ક્ષય** થાય ઉપરની સ્થિતિના દળને અતર્મુહુર્ત સુધી છુટીને ખપાવે અને પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે બધાતિ પ્રકૃતિઓમા ગુણ સક્રમથી મળી જાય (અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે ફેરવાઇ જાય) અને ક્ષય થાય, પછી નીચેના સ્થિતિનુ દળ, નપુસક વેદના ઉદયમા શ્રેણી શરૂ થાય તો, વેદીને ખપાવે, નહિતર આવલિમાત્ર રહે ત્યારે ઉદય પામેલી વેદ્યમાન પ્રકૃતિમા સ્તિબુક સક્રમથી મળી જાય અને ક્ષય થાય

પછી **સ્ત્રીવેદ** મોહનીય કર્મનુ દળ પણ તે જ વિધિથી અતર્મુહૂર્તમા **ખપાવે.** ત્યારબાદ હાસ્ય રતિ. અરતિ, ભય શોક, દુગચ્છા એ **હાસ્ય ષટકને** એકી સાથે સજ્વલનના ક્રોધમા

ગુણ સંક્રમણ કરી, અંતર્મુહુર્તમાં **ખપાવે**, ત્યારે પુરૂષ વેદનાં બંધ ઉદય, ઉદીરણા વિચ્છેદ જાય અને પુરૂષ વેદની સ્થિતિ બે આવલિકામાં એક સમય ઓછી એટલી રહે, તે વખતે નિશ્ચયનયથી અવેદી ગણાય.

નપુસક વેદમા શ્રેણી શરૂ કરે તો પહેલા સ્રીવેદ તથા નપુસકવેદનો એક જ વખતે ક્ષય કરે અને પછી તરત જ પુરૂષવેદ તથા હાસ્ય ષટકનો એક જ વખતમાં ક્ષય થાય.

સ્રીવેદના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો પહેલા નપુસકવેદ ખપાવે, પછી સ્રીવેદ અને હાસ્ય ષટક એકી સાથે ક્ષય થાય.

પુરુષ વેદની બાકી રહેલી સ્થિતિ સંજ્વલનના ક્રોધના અશ્વકરણ કાળમા ગુણ સંક્રમથી મળી જઇ **ક્ષય** થાય

હવે સંજ્વલનના કષાય (ક્રોધ, માન માયા, લોભ) ના અંતર કરણની ઉપરની (બીજી) સ્થિતિમાં દળની ત્રણ વિધિ થાય.

૧. અશ્વકરણાદ્ધા–અહી કર્મ દળના ઘોડાના કાન જેવા નાનાં કટકા થાય અને પ્રકર્ષ વિશુદ્ધિથી, સંજ્વલન કષાયના અંતરકરણની બીજી ઉપરની સ્થિતિના કર્મદળના ટુકડા જે પૂર્વસ્પર્ધક (કર્મ બંધ યોગ્ય સ્પર્ધક) ના બનેલા હતા તે રસહીન થઇને અપૂર્વ સ્પર્ધક (પહેલા કદી ન થયેલ, કર્મ માટે અયોગ્ય) વાળા થઇ જાય, સમયે સમયે અનંત અપૂર્વ સ્પર્ધક થાય ત્યારબાદ—

૨. કિટ્ટિકરણાદ્ધા–રસહીન થયેલા દળની વિશુદ્ધ વર્ધમાન પરિણામથી, કુટી કુટીને અત્યંત સૂક્ષ્મ એવી અનંતી કીટ્ટી થાય તે ત્રણ વિભાગમા ખપે જો ક્રોધના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો ૧૨ કિટ્ટી થાય, દરેક કષાયની ત્રણ, ચારેની થઇને બાર જો માનોદયમા શ્રેણી થાય તો ક્રોધને ઉધ્વલન વિધિથી ક્ષય કરી પછી ત્રણ કષાયની નવ કીટ્ટી થાય. માયાના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો ક્રોધ તથા માન ઉધ્વલન વિધિથી ક્ષય થાય, પછી ૭ કીટ્ટી થાય લોભના ઉદયમા શ્રેણી શરૂ થાય તો ક્રોધ, માન, માયા ઉધ્વલનથી કુટાઇને ક્ષય થાય, ત્યારબાદ ફક્ત લોભની ત્રણ કીટ્ટી થાય. કીટ્ટી થયા પછી–

૩. કિટ્ટીવેદનાદ્ધા (વેદના કાળ) ની વિધિ થાય. ક્રોધના ઉદયમા શ્રેણી શરૂ થાય તો પહેલાં ક્રોધની, પછી માનની, પછી માયાની, પછી લોભની કીટ્ટી વેદાય. અનંત કીટ્ટી ત્રણ વિભાગમા ખપે, તેથી સમજવા માટે દરેક કષાયની ત્રણ કીટ્ટી લેવી તેમાં અત્રે ત્રણ કષાયની ત્રણ ત્રણ કીટ્ટી અને લોભની બે કીટ્ટી દરેક એક એક અંતર્મુહુર્તમા અનુક્રમે પહેલા પ્રથમ, પછી બીજી, પછી ત્રીજી કીટ્ટી એમ વેદાય પણ દરેકની એક સમય અધિક એક આવલિકા બાકી રહે ત્યા સુધી દરેક કીટ્ટી વેદાય તેને બીજેજ સમયે અન્ય કીટ્ટીનુ કામ ચાલે. તે એવી રીતે વેદાય કે ઉપરની બીજી સ્થિતિના કીટ્ટીના દળને આકર્ષક કરી (ખેંચીને) પ્રથમ સ્થિતિગત કરી ગુણ સંક્રમ કરી

દરેક સમય અસંખ્યાત ગુણી વૃદ્ધિ સહિત આગળના કષાયમા (ક્રોધની માનમા, માનની માયામા માયાની લોભમા) પ્રક્ષેપ થાય, (મેળવાઇને) ભોગવાઇને ક્ષય થાય ત્રીજી કીટ્ટી વેદના કાળના છેલ્લા સમયમા પોતાના કષાયના બંધ, ઉદય, ઉદીરણા વિચ્છેદ જાય સત્તામા રહેલ સમયકમ બે આવલિકા જેટલા બાંધેલ દળને આગળની કષાયની પહેલી કીટ્ટીમા (ક્રોધને માનમા, માનને માયામા માયાને લોભમા) અંતર્મુહુર્ત સુધી ગુણ સંક્રમ કરી સંક્રમાવે અને અંતિમ સમય, તો સર્વ સંક્રમ કરી સંક્રમાવે ત્યારે તે કષાયનો ક્ષય થાય

પહેલા **ક્રોધનો, પછી માનનો, પછી માયાનો ક્ષય** થાય સંજ્વલન લોભ સમયથી એવુ જે કે તેની બીજી કીટ્ટી જ્યારે વેદાતી હોય ત્યારે ત્રીજી કીટ્ટીના દળની સુક્ષ્મ સુક્ષ્મ કીટ્ટી થાય તે બીજી કીટ્ટીની સમય અધિક એક આવલિકા રહે ત્યા સુધી સુક્ષ્મ (૨) કીટ્ટી થાય, અને તેજ સમયે સંજ્વલન લોભનો બંધ વિચ્છેદ જાય અને બાદર કષાયનો તથા ઉદીરણાનો પણ વિચ્છેદ થાય અને નવમુ ગુણસ્થાન પુરૂ થાય

તે પછીના સમયથી શરૂ કરી, સુક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં લોભની સુક્ષ્મ કીટ્ટીના દળને ઉપરની બીજી સ્થિતિમાથી ખેંચીને પ્રથમ સ્થિતિમા લાવીને વેદે લોભની પ્રથમ કીટ્ટીની બાકી રહેલ આવલિકાને બીજી કીટ્ટીના દળમા સંક્રમાવે, બીજી કીટ્ટીની બાકીની આવલિકાને ત્રીજી કીટ્ટીના દળમા સંક્રમાવીને વેદે અને ત્રીજી કીટ્ટીની બાકી રહેલ છેલ્લી આવલિકાને પાપ પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુક સંક્રમ કરી સંક્રમાવે

હવે લોભની સુક્ષ્મ કીટ્ટીના દળ તથા પહેલાની સમયકમ બે આવલિકા બંધેલ દળની દરેક સમય સ્થિતિઘાતાદિ કરીને વેદતા સુક્ષ્મ સંપરાય અદ્ધા (કાળ)ના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ બાકી રહે ત્યા સુધી ખપાવે, પછી છેલ્લા ભાગના લોભની સ્થિતિ તથા રસ અપવર્તનાથી ઘટાડી, સુક્ષ્મ સંપરાયના બાકીના કાળ જેટલા રાખી વેદે, સંજ્વલનો લોભ સમયાધિક આવલિ માત્ર રહે ત્યાં સુધી વેદે, પછી તેને ઉદીરણા બંધ થાય અને ફક્ત ઉદયથી વેદે તે છેવટ સુધી વેદીને ક્ષય કરે એટલે **લોભનો સર્વથા ક્ષય** થાય અને ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, ૫ અંતરાય ઉચ્ચગોત્ર અને યશોકીર્તિ એ ૧૬ પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ જાય, અહિ ૧૦મુ ગુણસ્થાન પુરૂ થાય છે ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનમા મોહનીય કર્મ સિવાયના સર્વ કર્મોના સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમ થાય

ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનના સંખ્યાત ભાગ જાય અને એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય ૫ અંતરાય અને નિદ્રા તથા પ્રચલા ૧૬ પ્રકૃતિઓને અપવર્તના-કરણથી સ્થિતિ તથા રસ ઘટાડી બાકી રહેલ ક્ષીણ કષાય અદ્ધા જેટલી અંતર્મુહુર્ત પ્રમાણ કરે પણ નિદ્રા પ્રચલાની સ્થિતિ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ઓછી કરે, પણ કર્મ રૂપથી બરાબર કરે ત્યારે તે ૧૦ પ્રકૃતિઓના સ્થિતિ ઘાતાદિ વિરામ પામે પણ બાકી રહેલ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ ઘાત વગેરે ચાલુ છે

તે ૧૬ પ્રકૃતિઓને ઉદય ઉદીરણાથી વેદતાં એક સમયાધિક આવલિ માત્ર રહે ત્યારે ઉદીરણા વિરામ પામે અને ઉદયથીજ વેદે. ક્ષીણ કષાયના **દ્વિચરમ સમયમાં નિદ્રા તથા પ્રચલા ક્ષય** થાય અને **અંતિમ સમયમાં ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, ૫ અંતરાય મળી ૧૪ પ્રકૃતિ ક્ષય થાય;** તેજ સમયે નિશ્ચય નયના મતાનુસાર કેવળી ગણાય, પણ વ્યવહારથી તેને બીજે સમયે કેવળી ભગવાન ગણાય.

અને તીર્થંકરને આઠ પ્રતિહાર્ય, ૩૫ વાણીના ગુણ તથા સર્વ અતિશયો પ્રાપ્ત થાય સામાન્ય કેવળી સયોગી ગુણસ્થાને જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશેઉણા (આઠ વર્ષ ઓછા) ક્રોડ પૂર્વ સુધી રહે. શ્રેણીમા વારવાર અંતર્મુહુર્ત આવે છે, તેની મુઝવણ દૂર કરવા એટલુ સમજવુ કે એક ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્તમા સ્થિતિની તારતમ્યતાવાળા અસંખ્યતા નાના અંતર્મુહુર્ત આવી જાય

આયુષ્ય થોડુ હોય અને વેદનીય કર્મ વધારે હોય તો આપો આપ આઠ સમયની કેવળ સમુદ્ઘાત થાય અને તે કર્મો સરખી સ્થિતિવાળાં થાય. સમુદ્ઘાત થાય તો તે પછી અંતર્મુહુર્તમા (અથવા મતભેદ ૭ મહિને) મોક્ષ થાય, આ સબંધી યથાતથ્ય પ્રવચન કેવળી ગમ્ય છે

૧૩ મા ગુણસ્થાનના છેવટના ભાગમાં યોગોને રૂંધવા માંડે, તે શૈલેશી કરણ (યોગોનુ રૂંધન) નો અનુક્રમ—પહેલાં બાદર મન યોગ રૂંધે, પછી બાદર વચન યોગ, પછી બાદર કાયયોગ, પછી સૂક્ષ્મ મનયોગ અને પછી સૂક્ષ્મ વચનયોગ રૂંધે, ત્યારે ફક્ત સૂક્ષ્મ કાયયોગ છે અને શુક્લ ધ્યાનને સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામનો ત્રીજો પાયો પ્રાપ્ત થાય તેમા આયુષ્ય સિવાયના બાકી ત્રણ ઉદયમાન કર્મો અયોગી ગુણસ્થાનની અવસ્થા મુજબ સ્થિતિવત થાય અને અનુદય કર્મોની સ્થિતિ ૧ સમય ઓછી થાય અને સૂક્ષ્મ કાય યોગ રૂંધાઇ જાય એટલે સંપૂર્ણ શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય અને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લ ધ્યાનના ચોથા પાયવાળુ અને પાચ લઘુ અક્ષર (અ ઇ. ઉ ૠ ૡ) ઉચ્ચાર થાય, તેટલા કાળનુ ૧૪ મુ અયોગી ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

તેમા (૧) ઔદારીક શરીરની અંદર રહેલા પ્રદેશોના છિદ્રોને પૂરીને આત્મ પ્રદેશોનો ઘન ગોઠવાય, ત્યારે મૂળ શરીરની અવગાહનાનાં ૨/૩ ભાગ પ્રમાણ ઘન થાય, (૨) સત્તામા રહેલ અનુદય પ્રકૃતિનાં દળીયા ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિમા સ્તિબુક સંક્રમણથી મળીને ભોગવાય જા—(i) છેલ્લા બે સમય બાકી રહે તે પહેલા ૨ આયુષ્ય, ૧ વેદની, ૧ નીચ ગોત્ર અને વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શની ૧૬ પ્રકૃતિ આવી રીતે ભોગવાય જાય અને (ii) દ્વિચરણ સમયમા ૫૫ પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય તેમાથી ૧૦ દેવ ગતિ સહચારિણી (વૈક્રિય અને આહારક શરીર અને બન્નેના બંધન, સંઘાત, અંગોપાગ, દેવગતિ અને દેવાનુપૂર્વી કે જે દેવ ગતિના બંધ વખતે બાંધી હતી) અને ૪૫ બીજી (ઔદારીક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર તેના ૩ બંધન. ૩ સંઘાતન, ૬ સંઘયણ ૬ સંસ્થાન, ઔદારીક અંગોપાગ, વર્ણ ચતુષ્ક, મનુષ્યાનુપૂર્વી પરાઘાત ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, પ્રત્યેક, અપર્યાપ્ત, ઉશ્વાસ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, બે વિહાયગતિ સુસ્વર, દુસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય અયશોકીર્તિ, નિર્માણ નામ કર્મ એ સર્વ મળી ૪૫ પ્રકૃતિ) એટલે કુલ ૫૫ પ્રકૃતિ ચિદ્રમ સમયમા ક્ષય થાય

(૩) ઉદયવર્તી પ્રકૃતિ વેદીને ખપાવે અને છેલ્લા સમયમા ૧૧ મનુષ્ય ગતિ અનુયાયિણી (બે વેદનીમાથી એક, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશકિર્તિ નામ અને ઉચ્ચ ગોત્ર) અને તીર્થકર હોય તેને તીર્થકર નામ કર્મ એટલે સામાન્ય કેવળી ૧૧ અને તીર્થંકર ૧૨ પ્રકૃતિ ક્ષય કરે ત્યારે નિશ્ચય નયથી મોક્ષ થાય

અહી ક્ષપક શ્રેણી પૂરી થાય છે વ્યવહારથી ૧૪મુ ગુણસ્થાન પૂરૂ થાય તેના અતર રહિત બીજા સમયમા સિદ્ધ થાય તેનુ વર્ણન ૧૪મા ગુણસ્થાનની સાથે સિદ્ધગતિમા લખાઈ ગયેલ છે ત્યા જોઇ લેવુ સર્વ મુમુક્ષુઓને આ પદ પ્રાપ્ત થાઓ! અસ્તુ હવે મોક્ષ તત્ત્વ આગળ તપાસીશ

મોક્ષ સબધી ૪ નિક્ષેપા

૧. નામ મોક્ષ–"મોક્ષ" એવી નામ સજ્ઞા વચનથી સમજાવવા માટે છે કોઇ સ્ત્રીનુ નામ મુક્તિ હોય તે નિક્ષેપાનો વિષય છે, પણ અત્રે ઉપયોગી નથી

૨. સ્થાપના મોક્ષ-કોઇ વસ્તુને મોક્ષ તરીકે સ્થાપવી તે યોગ્ય નથી પણ મોક્ષ તત્ત્વ અને મુક્તાત્માનુ સ્વરૂપ મનમા સ્થાપન કરવુ તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે

૩. દ્રવ્ય મોક્ષ–તેના ભેદો–આગમથી દ્રવ્ય મોક્ષ–(૧) મોક્ષ તત્ત્વનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ (૨) મોક્ષ તત્ત્વ સબધી લખાણ, (૩) દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ આત્મદ્રવ્યનુ પુદ્ગળ દ્રવ્યથી સર્વથા સદાને માટે, મુક્ત થવુ તે, આ ભાગો ઉપાદેય છે

નો આગમથી દ્રવ્ય મોક્ષ તેનાં ભેદો–(૧) જ્ઞશરીર=મુક્ત આત્માનુ નામ, (૨) ભવ્ય શરીર=ચરમ શરીરી, (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત, આગમથી જુદુ તે લૌકિક દ્રવ્ય મોક્ષ, વ્યાવહારિક બધન જેમકે જેલમાથી છુટા થવુ, મરણ પછી સગપણથી છુટા થવુ વગેરે લોકોત્તર દ્રવ્ય મોક્ષ–મિથ્યાત્વ સહિત મોક્ષની કરણી તેથી મોક્ષ થાય નહિ કુપ્રવચન દ્રવ્ય મોક્ષ–ખોટુ કલ્પી કાઢેલ મિથ્યાત્વીનુ અથવા અભવિનુ મોક્ષ તે સ્વર્ગ સિવાય બીજુ કઇ નહિ, કારણ કે મોક્ષમાથી ફરી અવતાર ન હોય, ત્યારે મિથ્યાત્વના ઉદયથી મિથ્યાત્વી મુક્તાત્માને અવતાર આપે છે

૪. ભાવ મોક્ષ તેના ભેદો—આગમથી ભાવ મોક્ષ મોક્ષના હેતુથી ઉપયોગપૂર્વક મોક્ષ તત્ત્વનો અભ્યાસ (૨) નોઆગમથી ભાવ મોક્ષ તે સિદ્ધ પરમાત્મા (૩) તત્ પરિણતિ ભાવ મોક્ષ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમા એકત્વ કરનાર ધ્યાનવાળા આત્મા નિક્ષેપામા મોક્ષના હેતુ રૂપ જેટલો વિભાગ છે તે ઉપાદેય છે હેય અને ઉપાદેયનુ ભેદજ્ઞાન જેને નિક્ષેપાથી ન મળે તે મોક્ષ તત્ત્વને પામ્ય નથી

સાત નયથી નિર્વાણનુ અવલોકન

૧ નિગમ નય પ્રમાણે ગતિના બધનમાથી મુક્ત

૨. સંગ્રહ નયથી આત્માના સર્વ અસંખ્યાત પ્રદેશોમા કર્મ પુદ્‌ગળનો સર્વથા અભાવ. એટલે નિરાવરણ શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો થવા.

૩ વ્યવહાર નયથી ચરમ શરીરી ક્ષાયક સમકિત સહિત યથાખ્યાત ચારિત્રીનુ નિર્વાણ

૪ રૂજુસુત્રનયમા વર્તમાન સમયમાં જે કર્મદળ આત્મ પ્રદેશોથી સર્વથા સદાને માટે છુટા થાય છે તે કર્મથી મુક્ત

૫ શબ્દ નયથી ક્ષાયક ભાવ તે ક્ષાયક સમકિત, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, તથા શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ

૬ સમભિરૂઢથી સિદ્ધગતિગમન

૭ એવભુત નયથી સિદ્ધ પરમાત્મા, નિજ સ્વરૂપમા લીન

મોક્ષનો સ્યાદ્વાદ

૧. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ મોક્ષ –(૧) સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવની અપેક્ષાએ મોક્ષ છે સ્વદ્રવ્ય એટલે આત્મદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર એટલે અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશોનો ઘન રૂપી ક્ષેત્ર, તેમાથી પર દ્રવ્ય તે કર્મ અને નોકર્મ સ્વરૂપે પુદ્‌ગળ દ્રવ્યનો સર્વથા અભાવ, અથવા પુદ્‌ગળ દ્રવ્યથી આત્મ દ્રવ્યની સર્વથા મુક્ત અવસ્થા, તેમા સ્વકાળ એટલે નિર્વાણનો કાળ અથવા ઉપયોગ કાળ અને સ્વભાવ એટલે આત્મ દ્રવ્યને પોતાનો સહજ સ્વરૂપી (કુદરતી) ભાવ તે ક્ષાયક ભાવ અને પારિણામિક ભાવ તે મોક્ષ (૨) કથચિત ભવ્ય જીવને મોક્ષ છે

૨. સ્યાદ્, નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ –(૧) મોક્ષમા પ્રતિપક્ષ તત્ત્વનું નાસ્તિત્વ છે, એટલે જે પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ ગઇ તેનો ફરી બધ ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા વગેરે નથી (૨) અભવ્ય જીવને મોક્ષ નથી

૩ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ –(૧) ક્ષાયક સમકિત છે, ક્ષપક શ્રેણી ચાલુ છે વગેરેમા જે પ્રકૃતિઓ સર્વથા ક્ષય થઇ છે તે પ્રકૃતિથી આત્માનો મોક્ષ છે અને આગળ ખપાવવાની છે તે સત્તામા છે અને તેમાથી કેટલીકનો બધ પણ છે, તેમાથી હજી આત્મા મુક્ત થયેલ નથી તેથી નાસ્તિ. પરતુ આ જીવનો મોક્ષ તો છે જ (૨) ભવ્ય જીવને મોક્ષ છે, અભવ્યને મોક્ષ નથી

૪. સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ–(૧) ક્ષપક શ્રેણીની મધ્યમા રહેલો આત્મ કર્મથી મુક્ત છે કે નહિ, તેમા અપેક્ષા વગર હા કે ના નો જવાબ દઇ શકાય નહિ, છદ્મસ્થની દ્રષ્ટિએ અવક્તવ્ય છે, (૨) મોક્ષ તત્ત્વને એક જ વચનમા પ્રકાશી ન શકાય (૩) કાણ જીવ ક્યારે મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૫. **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ**–(૧)ક્ષાયક સમકિત આવ્યુ તેમા ૭ પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ, તેટલી પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ મોક્ષની અસ્તિ છે, બાકીની પ્રકૃતિને ક્ષય કરવા માટે ક્ષપક શ્રેણીમા અમુક જીવ છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૬. **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ**–(૧) એકે પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ નથી પણ ચરમ શરીરી છે તેનો ક્યારે મોક્ષ થશે તે છદ્મસ્થ કહી ન શકે (૨) અભવિને મોક્ષ નથી પણ ભવિ અભવિનુ નિર્ણય છદ્મસ્થથી થઇ શકે નહિ કેમકે કેટલાક ભવી, અભવી જેવા લાગે છે

૭ **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ**–એક જીવ ક્ષપક શ્રેણીમા છે તથી અસ્તિ નાસ્તિ બન્ને છે, તેની સર્વ પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ (૨) ભવિને મોક્ષ છે, અભવિને નથી પણ અમુક જીવનો મોક્ષ થશે કે નહિ તેનો નિર્ણય છદ્મસ્થી કહી શકાય નહિ

સાત નયથી મોક્ષ તત્ત્વનું
અવલોકન

૧ નિગમનય–(૧) અશથી કરવા માડ્યુ તે કર્યું સમકિત મેળવનાર અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષે જશે (૨) ભવી મોક્ષે જશે

૨ સંગ્રહનય–સત્તામા સમકિત છે તે મોક્ષે જશે

૩ વ્યવહારનય–સમકિત સહિત ક્રિયા કરનાર મોક્ષ જશે

૪ ઋજુસૂત્રનય–જે કર્મના પુદ્ગળ ક્ષાયક ભાવથી આત્મામાથી વર્તમાન કાળે છૂટા થાય છે તેમાથી આત્માની મુક્તિ

૫ શબ્દનય–ક્ષાયક ભાવ

૬ સમભિરૂઢનય–કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન

૭ એવભુતનય– અનત આત્મિક સુખના અનુભવ સહિત કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનમા પરિણતિ (ક્ષાયક અને પારિણામિક ભાવમા સિદ્ધ ભગવાન)

દ્રવ્યથી મોક્ષ—આત્મા, સર્વ કર્મ તથા નો કર્મ વગેરે પુદ્ગળ દ્રવ્યથી મુક્ત

ક્ષેત્રથી મોક્ષ—વ્યનિગમનયથી, સિદ્ધ ભગવાનની અકપ અવસ્થા જે આકાશ પ્રદેશોમા છે ત્યાજ રહે છે

કાળથી મોક્ષ—મોક્ષની એક જીવ આશ્રી આદિ છે પણ અત નથી અને સર્વ સિદ્ધ ભગવાનની અપેક્ષાએ અનાદિ અનત

ભાવથી મોક્ષ—ક્ષાયક સમકિત-કેવળ જ્ઞાન-કેવળ દર્શન તે ક્ષાયક ભાવ અને પારિણામિક ભાવ એ બે જ ભાવ હોય (ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ એ ત્રણ ભાવથી મુક્ત)

સ્યાદ્વાદમાં મોક્ષ તત્ત્વ

૧. સ્યાદ્ અસ્તિચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ:—મોક્ષ ચોક્કસ છે પણ સ્યાદ્ શબ્દથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે–(૧)ભુતકાળમા અનતા જીવ મોક્ષે ગયા છે (૨) વર્તમાન કાળમાં અક્ષય મધ્યમ અનંત સિદ્ધ ભગવાન સિદ્ધ ક્ષેત્રમા કાયમને માટે મુક્ત અવસ્થામા છે અને હાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક સમયમા જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થઇ શકે છે વળી કેવળી, સાધુ તથા અસખ્યાતા સમકિતી જીવ વર્તમાન કાળમા આરાધનાની અપેક્ષાપૂર્વક મોક્ષ તત્ત્વમા છે. (૩) ભવિષ્યમા અનતા ભવ્ય જીવ મોક્ષ જશે.

૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ-(૧) અભવી અને દુર્ભવી કદિ મોક્ષમાં ન જાય (૨) અનતાનત ભવી હાલમા મોક્ષ તત્ત્વમા નથી, (૩) ભરત ઇરવતમા હાલ મોક્ષ નથી.

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—(૧) ધર્મ સાધનાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરનાર માટે મોક્ષ છે પણ ઉપયોગ નહિ કરનાર માટે મોક્ષ નથી. (૨) કર્મ પ્રકૃતિના ક્ષયના અનુક્રમમાં, જે કર્મનો ક્ષાયકભાવે ક્ષય થયો છે તે કર્મની અપેક્ષાએ વર્તમાનમા નિશ્ચય નય પ્રમાણે મોક્ષ છે અને ભવિષ્યમાં જે કર્મનો ક્ષય થવાનો છે તે કર્મની અપેક્ષાએ વર્તમાન કાળમા મોક્ષ નથી

૪. સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—(૧) મોક્ષ તત્ત્વનુ એકવચનમા અથવા એકી વખતે કથન થઇ શકે નહિ. (૨) કોણ મોક્ષે જશે અને કોણ નહિ જાય એ છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૫ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ-ભવિ અને આરાધક માટે મોક્ષ છે પણ કયો જીવ ક્યારે મોક્ષ જશે એ છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૬. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—મિથ્યાત્વી માટે મોક્ષ નથી પણ અમુક મિથ્યાત્વી જીવ સમકિત પામીને મોક્ષે જશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૭ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિચ અવક્તવ્યં ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—અમુક માણસ ક્ષયોપશમ સમકિતી છે તે સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ મોક્ષ તત્ત્વમા છે પણ ક્ષાયક સમકિતી નથી એ અપેક્ષાએ મોક્ષ તત્ત્વમા નથી તેથી તે ક્યારે મોક્ષે જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ, કારણ કે સમકિતથી ભ્રષ્ટ થવાનો સભવ છે, તેથી પડવાઇ થાય તો અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનની હદ સુધીમા કદાચ અનતો કાળ રખડવુ પડે

સર્વ પ્રશ્નોનો જવાબ આ સાત ભાગામાથી એક ભાગામા દાખલ થઇ શકે છે

ક્ષપકશ્રેણીના વર્ણનમાં છદ્મસ્થથી ભૂલ થવાનો સભવ છે તો તે માટે તથા અજાણપણે તત્ત્વોમા કઇ ભૂલ ચુક થઇ હોય તે માટે અનતા સિદ્ધ ભગવાન તથા કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડ તમેવ સચ્ચ નિશક જ જિનેહિ પવેઇય, નિગ્ગથ પાવયાણ અથ્થ પરમથ્થ સેસ અનથ્થ અહિ મોક્ષ તત્ત્વનુ લખાણ પુરૂ કરવામા આવે છે

સમકિતના ૬૭ બોલ

સમકિતી જીવન ગાળવા, આચરણમાં મુકવા માટે સમકિતના મુદ્દા બતાવવામાં આવે છે તે ૬૭ છે તે નીચે પ્રમાણે-

આ ૬૭ બોલથી સમકિતની પ્રાપ્તિ તેમ જ રક્ષણ થાય છે ૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દૂષણ ત્યાગ, ૮ પ્રભાવના, ૫ ભૂષણ, ૫ લક્ષણ, ૬ યતના, ૬ અભિયોગ, ૬ ભાવના ૬ સ્થાન કુલ મળી ૬૭

ચાર શ્રદ્ધાન

૧. **પરમાર્થ સસ્તવ**-અહિ શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મ આત્મા અને નવ તત્ત્વની રહસ્ય સાથે ઓળખાણ થાય છે તેમજ નિજ આત્મ તત્વનો અનુભવ થાય છે તેનો વિસ્તાર અગાઉ આવી ગયેલ છે તે પરમથ્થ સથવો

૨. **સુદિઠ્ઠ પરમથ્થ સેવણા**-પરમાર્થ જ્ઞાતૃ સેવન, એટલે જેણે પરમ અર્થ એટલે મોક્ષ માર્ગ સારી રીતે જાણેલો અનુભવેલો છે તેની સેવા કરી નવકાર મત્રના પાચે પદોની ભક્તિ અહિ આવી શકે પણ મુખ્યતાથી અહિ ૧૪ પ્રકારનુ સુપાત્ર દાન, શાસ્ત્ર શ્રવણ અને તન, મન ધનથી યથાશક્તિ આજ્ઞા પાલનનો વિષય છે

અત્યારે અરિહત આપણા ક્ષેત્રમા નથી, તેથી તેમની આજ્ઞાપાલન રૂપી સેવા જ કરી શકાય પણ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુની સેવાનો લાભ લેવો તેમનુ સ્વરૂપ અગાઉ આવી ગયેલ છે અને વિનય અને વૈયાવચ્ચ તપના વિષયમા સેવાની વિધિ આવી ગયેલ છે

શાસ્ત્ર શ્રવણમા એટલુ સમજવુ કે સૂત્રના ભાવ એકાગ્ર ચિત્તે સાભળવા, વાચવા ન સમજાય તો પુછવા વારવાર નિરીક્ષણ કરવુ અને વિચારમા ઉતારી પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે વર્તનમા ઉતારવા પણ સ્મશાન વૈરાગ્યની પેઠે એક કાનેથી સાભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાખવા નહિ અને સસારના દરેક કાર્યમા સાવચેતી રાખવી કે પોતાનુ વર્તન સમ્યગ્ દર્શનનો ઘાત ... છે કે નહિ અને વચન પ્રયોગમા જૈન દર્શનનુ મહત્ત્વ આત્મસમત રાખવુ

સુપાત્ર દાન 'અત્યંત ભક્તિ ભાવથી, સંયમ નિર્જરાના હેતુપૂર્વક, સાંસારિક ફળની આશા રહિત, શુદ્ધ મન, વચન, કાયાના યોગપૂર્વક, નિર્દોષ, અચેત, પથ્ય અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સહકાર આપે એવી પૌષ્ટિક અને સાધુજીની જરૂરીયાત મુજબ યોગ્ય વસ્તુનુ દાન આપવુ પરમ અર્થને સમજીને તેનુ આચરણ કરવુ. તે પણ અહિ અંતર્ગત ગણાય

૩. **વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન.**—સમકિત પામીને જેણે વમી નાખ્યુ છે અને મિથ્યાત્વમા દાખલ થયો છે એવા જૈન દર્શનથી પડીવાઇ (ભ્રષ્ટ થયેલ)નો ત્યાગ કરવો અહિ એક વસ્તુ ખુલ્લી પડે છે કે જૈનેતર ધર્મની ઉત્પત્તિ જૈન દર્શન ભ્રષ્ટમાંથી થાય છે. તેઓને થોડુ ઘણુ જ્ઞાન તો હોય છે જ પણ ભ્રષ્ટ થવાના કારણોમાથી કઇક મળી આવે છે—આચાર ન પાળી શકે, મોટેરા હોવા છતા પદ્દી ન મળે, સત્કાર, સન્માન, પદ, કંચન, કામની વગેરેની અંદરની અભિલાષા. તીવ્ર કષાય અને મિથ્યાત્વનો ઉદય, થયેલી ભૂલ પોષવા કલ્પિત સૂત્રની બનાવટ વગેરે

ત્યારબાદ પૂર્વે અભ્યાસ કરેલ જાણપણામા હેરફેર કરી નવાં સૂત્રોની રચના થાય છે અને નવા મતનો પ્રચાર થાય છે અને ગાડરીયો પ્રવાહ તેને સાથ આપે છે અને સાંસારિક સુખની અથવા આજીવિકાની લાલચોથી લોકો આકર્ષાય છે એટલે વાસ્તવિક રીતે શુદ્ધ ધર્મની પુનઃ સ્થાપના સ્વરૂપ ઉત્પત્તિ અનાદિ કાળથી તીર્થંકરોથી થાય છે અને જૈન ધર્મના ભ્રષ્ટાચારીથી જૈનેતર મતોની એક અથવા બીજા સ્વરૂપે બદલાતી જતી એવી ઉત્પત્તિ થાય છે સમકિતથી ભ્રષ્ટ કોઇ વખતે સાધુનુ લીંગ (વેષ) પહેરી રાખે છે, તેઓ નિન્હવ છે, તેમના આચાર વિચાર જાણીને તેમનો ત્યાગ કરવો

૪. **કુદર્શન વર્જન** (કુદંસણ વજ્જણા) — મિથ્યાત્વનો અને ધર્મ નિમિત્તે મિથ્યાત્વીઓનો પરિચયનો ત્યાગ કરવો, ૨૯ પાપસૂત્રનો ધર્મ નિમિત્તે ત્યાગ કરવો, મિથ્યાશ્રુતનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે કેવળીના જ્ઞાનની અમુક વાતો તેઓએ રાખી છે તે ભરોસે તેમની બનાવટી વાતો અને તત્ત્વો વાચવાથી ભ્રમણા ઉપજે છે એટલે જૈન શાસ્ત્રમા પરિપક્વ થયા વગર તેમના સૂત્રોને હાથ લગાડવો નહિ તેમજ આખ કે કાન આપવા નહિ.

સમમિથ્યાશ્રુતને પરિણમાવનાર તથા સ્યાદ્વાદના જ્ઞાતા, જેઓ જૈન ધર્મમા કુશળ હોઇ અને વાદી થઇને મિથ્યાત્વીઓને તેમના જ શાસ્ત્ર વડે પકડીને, સુધારીને જૈન બનાવવાની જેનામા શક્તિ હોય તેઓએ જ જૈનેતર શાસ્ત્રો વાચવા, કારણ કે એકાદ ઠેકાણે જૈન ધર્મને મળતાં વાક્યો આવે તો બીજે ઠેકાણે ભયંકર ભૂલ કરીને બધા ઉપર પાણી ફેરવી દીએ, માટે શરૂઆતમા શુદ્ધ શાસ્ત્રોનુ જ આલબન લેવુ ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વ અને ૩૬૩ પાખડી મતોની હકીકત, મિથ્યાત્વ નાશ કરી સમકિત મેળવવાના વિષયમાં છે ત્યાથી જાણી લેવૃ

ત્રણ લિંગ

સમકિત પામવાવાળાને અને વ્યવહારથી સમકિત છે તે જાણવાના ત્રણ ચિન્હ છે—

૧ ધર્મ જ્ઞાન સાંભળવાની અને વાંચવા, પુછવા પરિવર્તન કરવા, વિચાર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય, તેમાં એક ચિત્ત કરે, ધારણામાં ઉતારે જેથી ભૂલી ન જાય આ **શુશ્રૂષા** ગુણ છે તેની તીવ્રતાની ઉપમા–ગાન કળામાં પ્રવીણ નિરોગી યુવાન સ્ત્રીના પરિવાર સહિત અને ધનવાન વિદ્વાન, નિરોગી યુવાન પુરુષની દિવ્ય ગાનનૃત્ય સાંભળવા જોવામાં જેટલી તન્મયતા થાય તેથી હજાર ગણી તન્મયતા ધર્મ જ્ઞાન મેળવવામાં હોય

૨ ધર્મરાગ—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે, નિરભિલાષભાવે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષય સુખની ઇચ્છા રાખ્યા વગર, રાગ, દ્વેષ અભિમાન વગર, આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ સાથે કર્મ અને સંસારની ઉપાધિઓ, બંધનોથી મુક્ત થવા માટે, તન મન, વચનથી, વ્રત, તપ જપ નિયમ, પરહિત વગેરે શુભ કાર્યો કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય, તે ઇચ્છાની ઉપમા કોઈ એક ગરીબ ભૂખ્યા, અટવી ઓળંગીને આવેલા બ્રાહ્મણને, લાડુ દેખી તે ખાવાની જેટલી ઇચ્છા થાય તેથી હજાર ગણી લાગણી ધર્મ કરવાની ઇચ્છા થાય

૩ દેવ ગુરૂની વૈયાવચ્ચ—અરિહંત અને સિદ્ધના ગુણો વિચારી યથાશક્તિ અનુભવમાં લઈ, તેમના સ્વરૂપમાં મનથી લીન થવું, વચનથી સ્તુતિ, ગુણગ્રામ કરવા અને જે દિશામાં હોય તે દિશામાં કાયાથી વંદના નમસ્કાર કરવા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુની ગુણસ્થાનની યોગ્યતાના નિયમ પ્રમાણે સ્તુતિ, ભક્તિ, ગુણગ્રામ, સુપાત્રદાન વગેરે કરવા તેની વિશેષ હકીકત વૈયાવચ્ચ તપમાં આવી ગઈ છે વૈયાવચ્ચનો હેતુ ગુણીના ગુણ પામવાનો હોવો જોઈએ

સામાયિક કરીને કોઈ સાધુનો ઉપદેશ સાંભળે અને વિનયપૂર્વક સુપાત્ર દાન દીએ તે બાહ્ય દેખાવ જોઈને કોઈ જાણે કે આ જૈન છે માટે તે ત્રણને લિંગ કહેલ છે સાધુને પણ ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે આ ત્રણે લીંગ લાગુ થાય છે

દશ પ્રકારે વિનય દર્શન

પાંચ પરમેષ્ટિ, ૬ શ્રુત (જ્ઞાન) ધર્મ, ૭ ચારિત્ર ધર્મ, (પાંચ ચારિત્ર અને ૧૦ યતિધર્મ,) ૮ સંઘ, ૯ સાધર્મી, ૧૦ સમદૃષ્ટિ એ દશનો વિનય કરવો તેની સર્વ વિધિ વિનય તપમાં આવી ગયેલ છે ત્યાં જોઈ લેવું વિનયનો હેતુ નિર્જરા હોવો જોઈએ

ત્રણ શુદ્ધિ

મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ મોહની કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિને જીતવાનો પ્રયત્ન કરવાથી મન શુદ્ધ થાય છે ભાષા સુમતિથી વચન શુદ્ધિ થાય છે દર્શન વિનય વૈયાવચ્ચ વગેરે શરીર પ્રવૃત્તિથી કાય શુદ્ધિ થાય છે

પાંચ દુષણ ત્યાગ

પાંચ અતિચાર (દુષણ–દાગ)નો ત્યાગ કરવો—સમકિત વિરાધી પાંચ દુષણ સેવન કરવાથી સમકિતનો નાશ થાય છે માટે તે દોષોનો નાશ કરવો

૧. શકા—શકાનુ કારણ મતભેદ છે, એક કહે આમ અને બીજો કહે તેમ. તે એ પરસ્પર વિરોધી વાતોનો સમન્વય ન થાય ત્યારે એમ લાગે કે આમા ખરૂ શુ? સ્યાદ્વાદના જ્ઞાનથી સમન્વય થાય છે સમન્વય કરતાં જે અર્થ નીકળે તે મોક્ષ માર્ગ (અહિસા, સંજય, તપ) વિરોધી ન હોવો જોઇએ, આટલુ સમજાય તો સમ્યક્ પરિણિત ચાલુ રહે. સ્યાદ્વાદ તે અપેક્ષાવાદ છે, તેમાં જે વાત કરવી હોય તે મુખ્યતામા રહે છે, પણ તેથી સર્વ બીજી વાતોનો નિષેધ થઇ શકતો નથી, એટલે કે તે વાતો ગૌણતામા રહે છે.

હવે જ્યારે અપેક્ષાનો ઉપયોગ વસ્તુના ગુણો બતાવવા માટે થાય છે, ત્યારે તે અપેક્ષા "અશ"નુ રૂપ ધારણ કરે છે એટલે નયવાદ ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ નયો એક વસ્તુની જુદી જુદી રીતે વાતો કરે, પણ તે સર્વ વાતો તે વસ્તુમાં હોવી જોઇએ તો જ તે પ્રમાણ કહેવાય, પણ બધા નયોની વાતો અરસપરસ મેળમા ન મળે તો તે દુર્નય કહેવાય દુર્નયથી એકાંતવાદ ઉપજે છે તે મતભેદનુ કારણ છે અને તેથી શકા ઉત્પન્ન થાય છે

સ્યાદ્વાદ, નય, પ્રમાણ વગેરે સર્વ જ્ઞાન બધાને એકદમ મગજમા ઉતરી શકતુ નથી, તેથી **શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મમાં શ્રદ્ધા** વિશ્વાસ રાખવામાં આવે તો જ ધર્મ (મોક્ષ માર્ગ)મા દાખલ થઇ શકાય

અરિહતને શુદ્ધ દેવ તરીકે જાણ્યા, સર્વજ્ઞપણાને લઇને તેમની ભુલ ન જ થાય અને રાગ દ્વેષ રહિત હોવાથી અસત્ય બોલવાનુ કઇ કારણ નથી તેથી તેમનુ વચન માન્ય જ ઠરે છે અને તેમનુ પ્રવચન હાલના સૂત્રોમા છે તે સાબિત કરી શકાય તેમ છે, પણ તેને માટે અહિ લબાણ કરવાની જરૂર નથી, તે સૂત્રોને અનુસરીને ચાલનાર અને તે સૂત્રોના શુદ્ધ અર્થ બતાવનાર ગુરૂ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યા વગર આગળ પ્રગતિ છે જ નહિ અને તે સૂત્રોમા જે મોક્ષ માર્ગ બતાવ્યો તે જ શુદ્ધ સાધન ધર્મ છે એવી શ્રદ્ધા રાખવી જ પડશે

માનો કે કોઇએ કઇ કારણસર એકાદ સૂત્રમા કઈ ફેરફાર કર્યો કે છાપવામા ભુલ થઇ તો વિવેક બુદ્ધિથી વિચાર કરવો કે **જૈન ધર્મના મૂળ તત્ત્વો–સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ, અહિસા, સયમ, તપથી કોઇ વિરોધ પડે છે?** જો વિરોધ પડે તો સમજવુ કે કઇક ઘાલમેલ કોઇએ કરી છે. પણ જ્યારે તે પારખવાની આપણામા બુદ્ધિ છે તો પછી આપણી સમ્યક્ પરિણતિ ચાલુ છે જ એમ સમજવુ. અને જો આપણામા તેટલી બુદ્ધિ નથી અથવા જે બાબતમા આચાર્યોનો મતભેદ છે તેનુ સ્પષ્ટીકરણ સૂત્રમા ન મળી શકે (કારણકે સૂત્રોમાનુ કેટલુક જ્ઞાન વિચ્છેદ થયુ છે) અને બને મતોમાથી કોઇપણ અહિસા, સયમ, તપ વિરોધી નથી તો તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય કરવું, કારણકે તમે જે પક્ષ પકડો તે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનથી જુદા જણાય તો તમે કૃષ્ણપક્ષી થાવ છો

વળી કેટલીક વાતોનો નિર્ણય ફક્ત કેવળ જ્ઞાનથી થાય છે, તેનો નિર્ણય તમે કરવા જાઓ તો તમારૂ મતિ જ્ઞાન કે શ્રુતજ્ઞાન છે તે કેવળજ્ઞાન નથી છતા તેમ માની બેસો તો તમે મિથ્યાત્વમા પેસો છો માટે શકાનુ નિવારણ શ્રુતજ્ઞાનથી કરવુ અને તેથી ન થાય તો "તત્ત્વં કેવળીગમ્યં"

"તમેવ સચ્ચ નિશક જ જિણેહિ પવેઇય" "સૂત્રમા કહ્યુ તે ખરૂ, પણ બુદ્ધિ ચાલતી નથી" આ ત્રણ બાબત તમારી આગળ રાખશો તો જરૂર તમે બીજા ભવમા કેવળી ભગવાન પાસેથી નિર્ણય મેળવીને શુદ્ધતર થશો

કેટલીક શકાનુ શાસ્ત્રાનુસાર નિવારણ ક્ષાયક સમકિતની હકીકત સાથે આવી ગયેલ છે, કારણકે શકા સર્વથા નાશ પામે ત્યારેજ ક્ષાયક સમકિત આવે. કોઇ વખત એવુ બને કે સરખા ગુન્હાવાળાને જુદુ જુદુ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેથી શકા કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે આડા અવળા વિચાર કરવાવાળાને ક્રિયાકાડમા રોકવાથી મન ભમતુ અટકી જાય છે

વિષય વિકારવાળાને તપથી શુદ્ધિ થાય છે, શ્રદ્ધાવાળો ભક્તિ, ગુણગ્રામ, ગુણાનુભવથી સ્થિર થાય છે અને સ્થિર ચિત્તવાળો જ્ઞાનમા પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના ૩૯ આચાર ઉપર વિચાર કરશો અને તેની સાથે આત્મ નિરીક્ષણ કરશો તો ભુલ જણાઇ આવશે અને તેમા હઠ કે દુરાગ્રહ નહિ રાખે તો સમજવુ કે તમારો આગળ વિકાસ છે જ

વ્યવહારથી શુદ્ધ દેવ અરિહત, શુદ્ધ ગુરૂ નિર્ગ્રથ અને શુદ્ધ ધર્મ કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ, તેમા શકા રાખવી નહિ અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન, દર્શન, સુખ સ્વરૂપ આત્મા છે અને આત્મા નિશ્ચયથી દેવ, ગુરૂ ધર્મ સ્વરૂપ છે અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપજ ઉપાદેય છે તેમા શકા રાખવી નહિ

૨. કખા કાંક્ષા, ઇચ્છા—(૧) કુદેવ, કુગુરૂ કુધર્મ અને મિથ્યાત્વની ધર્મ માટે તો ઇચ્છા રાખવી જ નહિ પણ આલોકના સાસારિક સુખો માટે પણ તેમની ઇચ્છા ન રાખવી (૨) શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મની આરાધનામા આલોક કે પરલોકના પૌદ્ગળીક (સસારી) સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ન રાખવી, નિદાન, નિયાણુ કરવાથી સમકિતમાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે અને ઇચ્છેલી ચીજ મળે ત્યા સુધી સમકીત પાછુ આવતુ નથી (૩) આત્માથી જુદી એવી વસ્તુઓ (નવ પ્રકારના દ્રવ્ય પરિગ્રહ અને કષાયાદિ ભાવ પરિગ્રહ) આત્માની નથી તેથી અભ્યતર ભાવે પોતાની કરી માનવાની ઇચ્છા ન રાખવી

૩. વિતિગિચ્છા—વિચિકિત્સા વિ=વિશેષ કરીને, વિવિધ પ્રકારે + ચિકિત્સા = પરીક્ષા એટલે બાહ્ય સાસારિક, પૌદ્ગળીક, અજ્ઞાન વગેરે દૃષ્ટિથી અથવા કુતર્કથી ધર્મની પરીક્ષા ન કરવી સમ્યક્ ભાવ પરિણતિ એવી છે કે આ શબ્દના જેટલા અર્થ થાય તેમાના સમકિતના દૂષણ આપનાર જેટલા શબ્દ નીકળે તે સર્વ અહિ આવી જાય છે તે સર્વે આઠી ભેદ, અભેદપણે રહે છે

જેમકે આ કરણી સારી અને તે નહિ સારી, કોઇ કોઇ જ્ઞાનનુ ફળ વધારે, કોઇ કહે દર્શનનુ વધારે કોઇ કહે તપનુ ફળ વધારે, કોઇ કહે ચારિત્રનુ વધારે ફળ વળી તેના પેટા ભેદોમાથી અમુક સારૂ અને અમુક ઓછી કીમતનુ આવા તર્કવિતર્ક ન કરવા કારણકે સર્વ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમા એકી સાથે હોય તો જ મોક્ષ થાય

અમુક માણસનુ જ્ઞાન કે ક્રિયા ગુંદ છે એવા વિચારથી નિંદા ઉપજે પણ પોતે કેવળી નથી એ ધ્યાન રાખવુ બીજા મતવાળામા અહિંસા ધર્મ પણ છે તો તે કેમ મોક્ષ ન જાય? એ તર્ક

પણ ખોટા છે, કારણ કે સ્વહિંસા, પરહિંસા, ભાવહિંસા વગેરે અનેક સૂક્ષ્મ ભેદોનુ તેમને જ્ઞાન નથી, જીવ અજીવની ઓળખાણ નથી, તેથી સંપૂર્ણ અહિંસામા કેવી રીતે આવી શકે

ક્ષમા, સરળતા વગેરે ગુણો અન્ય મતવાળામાં હોય છે તો તે કેમ ધર્મી ન કહેવાય? આ ગેરસમજ છે તે ૧૦ યતિ ધર્મમા આવતા નથી, કારણ કે તેઓ શુદ્ધ આચાર શુદ્ધ ધ્યેય અને શુદ્ધ માર્ગને જાણતા નથી અને આત્મભાવ કેળવી શકતા નથી, વળી એક તત્ત્વ ખોટુ હોય કે તરતજ પડતાં વાર નથી લાગતી. તેનો દાખલો જમદગ્ની તાપસનો જોઇ લીઓ.

મિથ્યાત્વીના ગુણો સર્વથા નિષ્ફળ નથી, કારણ કે પહેલા ગુણસ્થાનમા વીતરાગ માર્ગની શુદ્ધ કરણીના જોરથી યથા પ્રવૃત્તિ કરણ સુધી અવાય છે, પણ સમકિત વગર ચારિત્ર રૂપે પ્રગટ નથી સૂત્રમા નથી તેથી શુ થયુ તેનો જવાબ તમે પ્રવચન આરાધવા આવ્યા છો કે પોતાની બુદ્ધિથી ધર્મના સ્વરૂપની ઉત્પત્તિ કરો છો? તો પછી સર્વજ્ઞની આજ્ઞા તમારે નકામી છે

અગાઉના સાધુ કેવી રીતે ભણતા તે વખત જુદો હતો આનો જવાબ તે સાધુઓ કરતા તમે કોઇ જુદી રીતે મોક્ષ જવાનો રસ્તો શોધી કાઢયો લાગે છે બીજુ તો ઠીક, પણ આ કરણી કરવાથી મોક્ષ મળશે? જવાબ હા, સર્વ કર્મ નાશ થશે, એટલે મોક્ષ થશે જ અને કરેલા કર્મ વિપાક ઉદયથી અથવા તપથી ઉદીરણા કરી ભોગવી નાખવા પડશે. કડાણ કમ્માણ ન મોખ્ખ અથ્થી. કડમાણે કડે, કરવા માંડ્યુ તે કર્યું. મોક્ષની કરણીની શરૂઆત કરી તો કોઇ વખત તે કરણી પુરી થશે અને કર્યું તેટલુ નકામુ નહિ જાય, માટે આત્મ શ્રદ્ધા રાખવી જો જલ્દી મોક્ષ જવુ હોય તો વચમા છોડવી નહિ.

વળી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામા ગ્લાની ખેદ ન થવો જોઇએ, ફળનો સંદેહ ન થવો જોઇએ, ખેદથી થાક લાગે, થાકથી પ્રમાદ ઉપજે, પ્રમાદથી શંકા ઉપજે શંકાથી સંસારી આકર્ષણ થાય તેથી પડવાઇ થાય અને મોક્ષ માર્ગ અટકે.

સાધુ સ્નાન ન કરે અને મેલા કપડા પહેરે તો તેના ઉપર સુગ, ગ્લાનિ, દુગંછા લાવવાથી પણ આ દોષ લાગે અને સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય, કારણ કે સાધુનો આચાર અહિંસા અને નિર્મમત્વ કેળવવાનો હોય છે, તે દષ્ટિ તરફ ખ્યાલ આવવો જોઇએ

નિયાણુ એટલે ધર્મ કરણી કરી પછી વેચાણ કરી પૌદ્ગલીક પદીઓ માગવી તે, તેથી સમકિતથી ભ્રષ્ટ થવાય છે, આ ભેદમા અનેક દોષો સમાય છે, તે દોષોથી કરણીના ફળમા સંદેહ થાય ત્યારે બીજી બાજુથી પૌદ્ગલિક આસકિત થાય, એટલે કરણી છૂટી જાય અને પુદ્ગલો સંસારમા ખેંચી જાય, માટે કરણીના ફળમા સંદેહ ઉપજે એવો વિચાર ન કરવો

૪. **પર પાખંડ પ્રશંસા**—પર=અનાત્મક, આત્મ ગુણઘાતક પાખંડ=મિથ્યાત્વની પ્રરૂપણા, મિથ્યાભાવ અને મિથ્યાકરણી. એટલે આત્માને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવામાં હાનિ થાય એવા મિથ્યાત્વના તથા આ લોક કે પરલોકના સુખને માટે મિથ્યાત્વની કરણી કરનાર જેમકે

પચાગ્નિતાપસના વખાણ કરવા તે મહાન દુષણ છે, કારણ કે તેથી મિથ્યાત્વ અને તેની કરણી કરનારને પોષણ મળે છે તેથી તે વધારે ફુલતા જાય છે, તેનુ નિમિત્ત આપણે બનીએ એટલુ જ નહિ પણ મિથ્યાત્વના પુદ્‌ગળ આપણા આત્મા સાથે બધાય છે, માટે આ દોષનો ત્યાગ કરવો

અપેક્ષાપૂર્વક અહિ એવો અર્થ પણ થાય કે પારકા પાખડની પ્રસસા ન કરવી પણ પારકા પાખડની પ્રસસા કરનાર અજ્ઞાનપણાને લઇને સમકિત પરિણતીવાળો હોવાનો સભવ નથી. ત્યારે આ દુષણ સમકિતી માટે છે

બીજુ સ્વ (પોતાના) પાખડની પ્રસસા કરવાની છુટ માની એમે તો તેમાથી ઘણા ધતીગ નીકળે, તેથી સર્વજ્ઞ આવી છુટ આપે જ નહિ અહિ એવા ભાવ દેખાય છે કે આત્માના સમકિત ગુણોની હાનિ થાય તેમ મિથ્યાભાવ કે કરણીની પ્રસસા કરવી નહિ પરમાર્થ દ્રષ્ટિથી જોતા અનાત્મીક ભાવોની પ્રસસા કરવી નહિ

૫. પર પાખડ સથવો—પરિચય—અનાત્મિક ભાવોમા ખેચી જાય એવા મિથ્યા તત્વનો પરિચય સગ નહિ કરવો, મિથ્યાત્વીઓની ધર્મ નિમિત્તે સગત કરવી નહિ, આ લોક પરલોકના સુખ માટે **મિથ્યાત્વીની કોઇ કરણી કરવી નહિ,** હનુમાનનો શનિવાર રહેવો વગેરે સર્વ લૌકિક મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો

જૈન સિદ્ધાંતપણામા કુશળતા આવ્યા વગર મિથ્યાત્વીઓના તત્વોનો અભ્યાસ કરવો તે પણ આ પ્રકારનુ દુષણ છે જેની સમ્યક પરિણતિ સ્થિર હોય તેજ મિથ્યા શાસ્ત્રના મિથ્યા ભાવોનો લોકોમાંથી નાશ કરવા માટેજ જાણે.

સમકિતમા દોષ લગાડનાર અસખ્ય અધ્યવસાય સ્થાનો હોય તેમાના જે જે આત્મ સમક્ષ આવે તે સર્વ આ પાચમા દાખલ થઇ જાય એવી વિશાળ દૃષ્ટિથી આ પાચ અતિચારના અર્થ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો એટલે તે દોષોને જેમ જેમ આવતા જાય તેમ તેમ પકડી પકડીને શ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરીને તે દોષોનો નાશ કરવો

સમકિતનાં પાંચ લક્ષણો

આ પાચ લક્ષણથી જીવ પોતે જ પોતાની પરીક્ષા અપેક્ષાપૂવક કરી શકે છે અહિ અભ્યતર ભાવ મુખ્યતામા છે, કોઇ કહે કે મારામા આ લક્ષણ છે અને તેવો દેખાવ કરે તે બાહ્ય દેખાવની ખાસ કિમત નથી, ત્યારે ત્રણ લિગમા બાહ્યથી જાણવાના નિશાન છે કે આ જૈન છે

૧ સમ

સમકિત પામવા માટે અને તેનુ રક્ષણ કરવા માટે અનતાનુબધી કષાયનો ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ કરવો, ડખ વૈરભાવ વગેરે મનમાથી નાશ કરવા. ક્ષમા, સતોષ સરળતા,

વિનયનો આશ્રય લેવો. રાગનો ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ કરતા જવુ. ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ કે આ વસ્તુ સારી અને આ વસ્તુ ખરાબ એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરતા જવું, આ વસ્તુથી સુખ થયુ. આથી દુઃખ થયુ એવા ભાવનો ત્યાગ કરવો. આવા ભાવો કેળવવા માટે "સમ" ના અનેક અર્થનો વિચાર કરવો.

સમનાં અનેક અર્થો—

(૧) સમતા

(૨) તુલ્યપણું, સરખાપણુ, સામાન્ય સત્તા

(૩) સમતોલપણુ તે મન, વચન, કાયાની સ્થિરતા, ક્ષયોપશમ

(૪) મિથ્યાત્વ કષાયાદિ મોહની કર્મની પ્રકૃતિઓના આવેશ નો અટકાવ તે ઉપશમ, તે કર્મ પ્રકૃતિનો મુળમાંથી ક્ષય તે ક્ષાયકભાવ, ઉદયમાન પ્રકૃતિને મદ કરી ક્ષય કરવો અને અનુદયનો ઉપશમને ક્ષયોપશમભાવ.

(૫) આત્મિક ગુણોનુ એકી સાથે ધારણ કરવુ, અભેદ ભાવ.

(૬) એકત્વ.

(૭) સમરસીભાવ, શાંત રસનો અનુભવ

(૮) સોઽહં

(૯) સમ્યક્.

(૧૦) રાગદ્વેષ અને મમત્વનો અભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ.

(૧૧) સુખ દુઃખની લાગણીનો અભાવ

(૧૨) આત્મભાવોની ઉત્પત્તિ.

(૧૩) આત્મપ્રદેશોનું અકંપપણુ

આ સર્વ ભેદો સમતાની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ જુદા જુદા ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ શાસ્ત્રનો સાર સમભાવમા આવી જાય છે, તેથી સમનો વિસ્તારથી ભાવ જાણવો સમકિતી જીવ માટે અગત્યનો છે.

૧. દ્રવ્યથી સમભાવ—ચૈતન્ય લક્ષણ, આત્મ પ્રદેશો અને ઉપયોગ આ ત્રણ સામાન્ય સત્તાથી સર્વ જીવો (જીવ દ્રવ્યો) સરખા છે સરખાપણાને લઈને ત્યાંમા મૈત્રક બુદ્ધિ, મમત્વ

અહંકાર, માયા–કપટ જતા રહે છે સર્વ જીવ સરખાપણામાંથી અહિંસાભાવ ઉપજે છે. સમભાવનો કર્તા આત્મા એટલે શુદ્ધ આત્મા તરફ અંતર્મુખ જવાય છે, તેથી સમકિત પરિણતિ થાય છે અને આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તે સત્ય આત્મ તત્ત્વ એટલે સમભાવથી ' સત્ય " તત્ત્વ ઉપજે છે

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણવાથી પુદ્ગલ વગેરે અન્ય દ્રવ્યોની અગ્રહણ બુદ્ધિ રૂપી ' અચૌર્ય " ઉપજે છે અન્ય દ્રવ્ય અગ્રહણ બુદ્ધિથી સ્વનિધિ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) ગોતવાનુ અને તેમાંથી સુખ લેવાનું મન થાય છે તે " ભાવ બ્રહ્મચર્ય. " આત્મા જ્યારે પોતાની નિધિ ભોગવે છે ત્યારે પરભાવ રૂપી " નિશ્ચય પરિગ્રહ " ગ્રહણ કરતો નથી અટલે સમભાવથી પાંચે વ્રતોનો ભાવ ઉપજે છે ભાવ ઉપજે તે વખતે દ્રવ્ય પાપો આપોઆપ બંધ થાય છે અને દ્રવ્ય વ્રતોથી ભાવ દૃઢ થાય છે

દ્રવ્યથી પાંચ મહાવ્રત હોય અને સમભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ સર્વ વિરતિ ભાવ ન હોય તો મોક્ષફળ નથી મળતુ. સમકિતીને દ્રવ્ય પાંચ મહાવ્રત ન હોય પણ ભાવથી વિરતિ પરિણામ ઉપર મુજબ આવે છે ને પરિણામોની સાથે દ્રવ્ય વ્રતો જોડાય, એટલે ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય, તેનુ પાલન સમિતિ ગુપ્તિથી થાય ત્યારે ૧૮ પાપનો અંત આવે અને ૧૦ યતિ ધર્મ ઉપજે, તેથી શરીર ભાવ નાશ પામે અને પરિષહો સમભાવે સહન થાય અને સાથે બાર ભાવના આવે એટલે પંડિત વીર્ય ઉપજે

૨. ક્ષેત્રથી સમભાવ—(૧) એક જ જગ્યા અડગપણે રહેવુ તે તો સિદ્ધ અવસ્થા જ છે (૨) ધ્યાનમાં એક જ ઠેકાણે શરીર ગોપવીને રહેવાનુ હોય છે (૩) ગમે તે જગ્યા મળે તે સર્વ ક્ષેત્રોમાં સમભાવ રાખવો

૩. કાળથી સમભાવ—(૧) ઉત્પાદ વ્યયની વર્તના અને દ્રવ્યથી ધ્રુવપણુ સર્વ દ્રવ્યોમા હોય છે, તે અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે (૨) ક્ષાયકભાવ અને પારિણામિક ભાવોનો અંત નથી, પક્ષાના નથી, તે અપેક્ષાએ સમભાવમા રહે છે (૩) સર્વ દ્રવ્યો અનાદિ અનંત છે, તેઓ તે જ દ્રવ્યપણે રહે છે, તેથી તે અપેક્ષાએ ત્યા સમભાવ છે (૪) સિદ્ધ ભગવાન સર્વ કાળમાં પોતપોતાના એક જ ક્ષેત્રમા રહે છે

૪. ભાવથી સમભાવ—ભાવ–ગુણ (૧) સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને આત્મિક ગુણોની પરિપૂર્ણ અવસ્થા અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનમા હોય છે, અહિં અરિહંત અને સિદ્ધના જે ગુણો સરખા છે તે લીધા છે તે અપેક્ષાએ અરિહંત અને સિદ્ધ સરખા છે (૨) અરિહંતની અપેક્ષાએ સર્વ અરિહંતો સરખા છે (૩) સિદ્ધની અપેક્ષાએ સર્વ સિદ્ધો સરખા છે (૪) ભવ્ય જીવના સિદ્ધના ગુણો અપ્રગટપણે સત્તામા રહેલ છે તે અપેક્ષાએ અપ્રમત્ત અવસ્થામા સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે એકીકરણ (એકત્વ) ઉત્પન્ન કરી શાંત રસનો, સમભાવનો અનુભવ થાય છે સરખા પણુ છે આપા પરમાપા. સોહમ્=સઃ–અહમ્ સઃ=સિદ્ધ ભગવાન તે હુ પણ સત્તાથી છુ (૫) ગુણોની

આરાધનારૂપી સમભાવ-(૧) ચાર કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહનીયમા અક્ષોભપણુ સમકિત (૨) આત્મિક ગુણોનો સગ્રહ અને અનુભવ (સામયિક) (૩) ગુણોના ધ્યાનમા એકાકારપણે સમભાવ ધ્યાન ક્ષપકશ્રેણી (૪) સર્વ ગુણોનુ એકત્વ (સમાધિ) પૂર્વક અનુભવ રૂપ સમભાવ ગુણસ્થાન ૧૨. (૫) ગુણોની સ્થિરતા અને સપૂર્ણતા ગુણસ્થાન ૧૩-૧૪

(૬) સર્વજીવ સરખા, મૈત્રી (૭) રાગદ્વેષનો અભાવ સુખ દુ:ખમાં સમભાવ, શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ સ્પર્શ એ સર્વમા પુદ્ગલત્વ રૂપી એકત્વ રૂપે સમભાવ (૮) આત્મરસ, શાંતિ; આત્મિકસુખ, આનદ, આત્મ અનુભવરૂપી સમભાવ (૯) રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાન દર્શનમાં શુદ્ધ ઉપયોગ

૫. **વ્યવહારથી સમભાવ**-સમતાવાળુ વર્તન

૬. **નિશ્ચયથી સમભાવ**-સિદ્ધ (શુદ્ધ આત્મ) સ્વરૂપમા લીનતા શુદ્ધ આત્મગુણોનો અનુભવ, રાગદ્વેષરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગ.

૭. **સામાન્ય સમભાવ**-ક્ષયોપશમ ભાવ, ઉપશમ ભાવ.

૮. **વિશેષથી સમભાવ**-ક્ષાયક ભાવ

૯. **નામ સમભાવ**-સમભાવ એવી નામ સજ્ઞા

૧૦. **સ્થાપના સમભાવ**-(૧) સમભાવ એવી અક્ષર સ્થાપના (૨) અરિહત તથા સિદ્ધના આત્મ પ્રદેશોની મનમા સ્થાપના (૩) જીવ તથા અજીવ દ્રવ્યોની દ્રવ્યત્વમા સ્થાપના

દ્રવ્ય નિક્ષેપથી સમભાવ આગમથી-દ્રવ્ય સમભાવ, ઉપયોગ વગર સમભાવનો અભ્યાસ **(૨)નો આગમથી દ્રવ્ય સમભાવ** (૧) જ્ઞશરીર, સમભાવમા રહી મૃત્યુ પામેલા જીવનુ શરીર, (૨) ભવ્ય શરીર-આજ ભવમા ભવિષ્યમા સમભાવ કરશે પણ હાલ સમભાવમા નથી તેવો જીવ, (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત-(અ) લૌકિક-સસાર વ્યવહાર શાતિથી ચલાવે તે જીવ, (બ) લોકોત્તર-સમકિત વગર શાતિથી સામાયિક પાળનાર શ્રાવક કે સાધુ (ક) કુપ્રાવચન-શુભલેશ્યા તથા મદ કષાયોવાળો મિથ્યાત્વી

૧૨. **ભાવ નિક્ષેપમાં સમભાવ**-(૧) આગમથી સમભાવ ને ઉપયોગપૂર્વક સમભાવમા સ્થિરતા (૨) નો આગમથી સમભાવ તે ક્ષાયક ભાવમા રહેનાર જીવ (વીતરાગ) (૩) તત્પરિણતિ,-સમભાવમા પરિણતિ કરનાર જીવ, છદ્મસ્થ હોય તે સિદ્ધ સ્વરૂપમા પરિણતિ કરે અને તેમા લીન થાય. આ પદ્ધતિથી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયક ભાવ કેળવી શકાય છે.

૧૩. **નિગમ નયથી સમભાવ**-શાતિપૂર્વક વચન અને કાયાથી વર્તન

૧૪. **સગ્રહ નયથી સમભાવ**-સત્તામા સમકિત પરિણતિ

૧૫. **વ્યવહાર નયથી સમભાવ**-ચારિત્રના વ્યવહારમાં (શાતિથી) રહે

૧૬. **ૠજુસુત્ર નયથી સમભાવ**—સમભાવના વર્તમાન માનસિક ઉપયાગ

૧૭. **શબ્દ નયથી સમભાવ**—ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક ભાવ એ ત્રણ ભાવવાળા અધ્યવસાયો

૧૮. **સમભિરૂઢથી સમભાવ**—ક્ષપક શ્રેણી ગુણસ્થાન ૮, ૯, ૧૦, ૧૨ તથા અપેના પૂર્વક કેવળી ભગવાન

૧૯. **એવંભૂત નયથી સમભાવ**—દ્રવ્ય. ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ સર્વ રીતે અચાગી અકંપ, અક્ષય અને ક્ષાયક ભાવે સિદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મિકગુણોની અપેક્ષાએ ગુણસ્થાન ૧૩, ૧૪ પણ આ નયમા આવે, અને ક્ષીણમોહની અપેક્ષાએ ગુ ૧૨ આવે

૨૦. **આગમ પ્રમાણથી સમભાવ**—મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષય

૨૧. **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સમભાવ**—(૧) પાચ ઇંદ્રિયના વિષયમા રાગ-દ્વેષ, સકલ્પ-વિકલ્પ સુખ દુ ખની લાગણીનો અભાવ (૨) ભાષા સુમતિ (૩) કાયાથી શાતિવાળુ વર્તન-ઇર્યા વગેરે સમિતિ વગેરે (૪) સ્વપ્રત્યક્ષ શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન, ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન

૨૨ **ઉપમા પ્રમાણ સમભાવ**—સમભાવનુ સુખ સિદ્ધના સુખની વાનકી છે અનાથી પણ સમભાવનુ સુખ, સર્વ પુદ્ગળીક સુખોથી શ્રેષ્ટ છે

૨૩. **અનુમાન પ્રમાણ સમભાવ**—જ્યા અહિસા ભાવ છે ત્યા સમભાવ છે જ્યા હિસા દેખાય છે ત્યા સમભાવનુ અનુમાન થઇ શકે નહિ

૨૪. **દ્રવ્ય**—સમભાવનુ દ્રવ્ય આત્મ પ્રદેશો છે, તેનુ ધ્યાન ધરવુ,

૨૫. **ભાવ**—રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાન, દર્શનમા ઉપયોગ

૨ સ વેગ

મોક્ષ (આત્મિક સુખ)મા આનદ, સ = સમ્યક્ + વેગ = ગતિ = મોક્ષ માર્ગમા પ્રયાણ સમકિતી જીવને એવો નિશ્ચય હોય છે કે ખરૂ સુખ પોતાના આત્મામાથીજ મળે છે, કોઇ જીવ કે વસ્તુ સુખ આપી શકતુ નથી. અને મોક્ષથી સપૂર્ણ સ્વતત્ર આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે

સશરીરી જીવ પૌદ્ગલિક વસ્તુદ્વારા વ્યવહાર ચલાવે છે, શરીરનુ આલબન લઇ હાલે ચાલે છે, ઇંદ્રિયો અને મનનુ આલબન લઇ જાણે દેખે છે, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ભોગવે છે પણ સુખ તો પોતાના આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પર વસ્તુઓ જે નિમિત્ત રૂપે છે તેના

ઉપર અશુદ્ધ ભાવથી આરોપણ કરવામાં આવે છે તેનુ કારણ મોહનીય કર્મ છે, તે જેટલે દરજ્જે ઓછુ થાય તેટલે દરજ્જે, સુખનો ઉત્પાદ આત્મામા જ છે એમ નિર્ણય થાય

પર વસ્તુઓમાથી ઉપયોગ ખેચી લઇને શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમા ઉપયોગ રાખવાનો અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો આસ્તે આસ્તે ખાત્રી થશે કે સુખ આત્મામાથી જ અનુભવાય છે તેથી પર વસ્તુ જેનુ આલબન લેવુ પડે છે, તે સર્વ બધનોમાંથી મુકત થવા માટે, અને શુદ્ધ આત્મિક સુખ કાયમ માટે ભોગવવા માટે મોક્ષ માર્ગ જે જિનેશ્વર દેવે બતાવ્યો છે તેની આરાધના કરી શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વના અનંત સુખમા લીન રહેવુ તે જ શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી ફરી પર વસ્તુ (પુદ્ગળ દ્રવ્ય)નુ આલબન લેવુ ન પડે

૩ નિર્વેદ

જેટલે દરજ્જે મોક્ષ માર્ગમા પ્રયાણ થાય તેટલે દરજ્જે સસારથી પાછા હઠવાપણુ હોય તે સ્વાભાવિક છે, તેથી સસારના વિચિત્ર અશુભપણાનો વિચાર કરી તેના ઉપર **ઉદાસીન ભાવ** લાવવો અને કામભોગ અને સર્વ સસારી વ્યવહાર ઉપર **અરૂચી** ઉત્પન્ન થવી જોઇએ

કામ શબ્દ અને રૂપથી થાય છે અને ભોગ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી થાય છે માટે તે સર્વ ઇદ્રિયોના વિષયોમાંથી રાગ અને દ્વેષને ખેચીને **મધ્યસ્થ પરિણામ, ત્રટસ્થ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાના ભાવ** રાખવા અભ્યાસ કરવો. નિર્વેદથી સસારના ભાવ ઉડી જાય છે અને વૈરાગ્યના વિરકત, સર્વવિરતિ, પરિણામ આવે છે

૪ અનુકપા

વ્યવહારીક રીતે, અનુ = પાછવાડે + કપ ધ્રુજવુ. દુખી થવું, એવો અર્થ થાયછે

બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાથી તે જીવને દુઃખમાથી મુકત કરવાની જે ભાવના થાય છે તેને અમલમાં મુકવાના કાર્યનો વ્યવહાર ગુણસ્થાન ભેદે પરિણામે છે અને કપન તે સમભાવની તારતમ્યતા અને જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે, કારણ કે સુખદુ:ખના વેદવાની રીત રાગદ્વેષની તારતમ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી એકાત રીતે શબ્દના અર્થને પકડી રાખવો નહિ તે અહિ સાબિત થાય છે બીજાને અનુકુળ એવી અહિસા ભાવ વાળી આત્મ પરિણતિ એવો પણ અનુકપાનો અર્થ થાય છે

અનુકપાનુ સ્વરૂપ એવી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે **દ્રવ્યથી** જીવનુ રક્ષણ કરવુ એટલે જીવના પ્રાણનીઘાત કરવી નહિ અને યોગ્ય વસ્તુ આપીને દુખમાથી જીવને મુકત કરવો. તેનો વ્યવહાર સાધુ અને શ્રાવકમા ભિન્ન છે હવે જેને રક્ષણ બુદ્ધિ છે તે કોઇ જીવની હિસા (ઘાત) ન કરે તે આપોઆપ સાબિત થાય છે

અહિં પરૂપણા એટલે અનુકંપાના ભાવ પ્રગટ કરવા આશ્રી ભિન્નતા નથી પણ આચારમા સાધુ અહિંસા વ્રત નવ કોટીએ પાળે છે અને શ્રાવકનુ અહિંસા વ્રત મર્યાદાવાળુ છે એટલે ગુણસ્થાનભેદે અનુકંપાનુ આચરણ ભિન્ન છે જીવને સમ્યગ માર્ગમા જોડીને સંસાર ભ્રમણથી અટકાવવાની અનુકંપા સાધુ તેમજ શ્રાવક કરી શકે પણ પુદ્ગળીક સહાય શ્રાવક પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે કરી શકે ભાવથી સર્વ જીવોને જીવાત્મા જાણી, સમભાવ પૂર્વક અહિંસા ભાવ ધારણ કરવો, બીજાને રાગદ્વેષ થાય તેમ કરવુ નહિ અને યથાશક્તિ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા

૫ આસ્થા

આસ્થા—અસ્તિમા (સત્મા) અસ્તિત્વની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ ખાત્રી, દઢતા, નિશ્ચય, વિશ્વાસ વ્યવહારથી **શુદ્ધદેવ** તે અરિહંત અને સિદ્ધ જ છે, **શુધ્ધગુરૂ** તે નિર્ગ્રંથ જ છે **શુધ્ધધર્મ** તે કેવળીનો પ્રરુપેલ ધર્મ જ છે, અને કેવળી ભગવાને કહેલા તત્વો જે ભાવો કહ્યા તે જ ભાવો ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ આવો પાકો નિર્ણય થવો જોઇએ, બાળકને મા ઉપર શ્રદ્ધા હોય તેથી પણ વધારે શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ, આ શ્રદ્ધા વગર વિકાસ થતો નથી

નિશ્ચયથી આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, અનંત શક્તિ સ્વરૂપ છે, તેની અનુભવપૂર્વક શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ અને પોતે જ શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મનુ સ્વરૂપ મેળવી શકે છે એવી **આત્મશ્રદ્ધા** જોઇએ

આઠ સાશન પ્રભાવના

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થનો વધારો કરવો, મિથ્યાત્વીઓને આત્મભાન કરાવી શુદ્ધ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા, જ્ઞાન શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, તપમા વૃદ્ધિ કરવી.

પ્રભાવના આઠ રીતે થાય

(૧) **પ્રવચન**—તીર્થંકરની આજ્ઞા જગ જાહેર ફેલાવવી

(૨) **ધર્મકથા**—કરી દષ્ટાંતો આપી સમજાવવુ

(૩) **વાદ**—દલીલોથી જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતા સાબીત કરવી

(૪) **નૈમિત્તિક**—નિમિત્ત જ્ઞાનથી જૈન ધર્મની પુષ્ટિ કરવી

(૫) **તપ**—તપસ્વીઓના ઘોર તપ જનતામા પ્રગટ કરવા

(૬) **વિદ્યા**—વિદ્યાથી અનેક રીતે જૈન તત્ત્વોનુ પોષણ કરવુ.

(૭) **પ્રસિધ્ધવ્રત ગ્રહણ**—કે જેથી જૈન ધર્મનો મહિમા વધે

(૮) **કાવ્યશકિત**—એવી કવિતા બનાવવી કે જેથી વૈરાગ, ત્યાગ ભાવ રગેરગમા ઉતરી જાય

ઉપર અશુદ્ધ ભાવથી આરોપણ કરવામાં આવે છે તેનુ કારણ મોહનીય કર્મ છે, તે જેટલે દરજ્જે ઓછું થાય તેટલે દરજ્જે, સુખનો ઉત્પાદ આત્મામા જ છે એમ નિર્ણય થાય

પર વસ્તુઓમાંથી ઉપયોગ ખેચી લઇને શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમાં ઉપયોગ રાખવાનો અભ્યાસ કરવામા આવશે તો આસ્તે આસ્તે ખાત્રી થશે કે સુખ આત્મામાથી જ અનુભવાય છે તેથી પર વસ્તુ જેનુ આલબન લેવું પડે છે, તે સર્વ બધનોમાંથી મુક્ત થવા માટે, અને શુદ્ધ આત્મિક સુખ કાયમ માટે ભોગવવા માટે મોક્ષ માર્ગ જે જિનેશ્વર દેવે બતાવ્યો છે તેની આરાધના કરી શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વના અનત સુખમા લીન રહેવુ તે જ શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી ફરી પર વસ્તુ (પુદ્ગળ દ્રવ્ય)નુ આલબન લેવુ ન પડે

૩ નિર્વેદ

જેટલે દરજ્જે મોક્ષ માર્ગમા પ્રયાણ થાય તેટલે દરજ્જે સસારથી પાછા હઠવાપણુ હોય તે સ્વાભાવિક છે, તેથી સસારના વિચિત્ર અશુભપણાનો વિચાર કરી તેના ઉપર **ઉદાસીન ભાવ** લાવવો અને કામભોગ અને સર્વ સસારી વ્યવહાર ઉપર **અરૂચી** ઉત્પન્ન થવી જોઇએ

કામ શબ્દ અને રૂપથી થાય છે અને ભોગ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી થાય છે માટે તે સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાથી રાગ અને દ્વેષને ખેચીને **મધ્યસ્થ પરિણામ, તટસ્થ જ્ઞાતા-દૃષ્ટાના ભાવ** રાખવા અભ્યાસ કરવો નિર્વેદથી સસારના ભાવ ઉડી જાય છે અને વૈરાગ્યના વિરક્ત, સર્વવિરતિ, પરિણામ આવે છે

૪ અનુકપા

વ્યવહારીક રીતે, અનુ = પાછળાડે + કપ ધ્રુજવુ, દુખી થવું, એવો અર્થ થાયછે

બીજાના દુખે દુઃખી થવાથી તે જીવને દુઃખમાથી મુક્ત કરવાની જે ભાવના થાય છે તેને અમલમા મુકવાના કાર્યનો વ્યવહાર ગુણસ્થાન ભેદે પરિણમે છે અને કપન તે સમભાવની તારતમ્યતા અને જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે, કારણ કે સુખદુઃખના વેદવાના રીત રાગદ્વેષની તારતમ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી એકાત રીતે શબ્દના અર્થને પકડી રાખવો નહિ તે અહિ સાબિત થાય છે બીજાને અનુકૂળ એવી અહિંસા ભાવ વાળી આત્મ પરિણતિ એવો પણ અનુકંપાનો અર્થ થાય છે.

અનુકપાનુ સ્વરૂપ એવી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે **દ્રવ્યથી** જીવનુ રક્ષણ કરવુ એટલે જીવના પ્રાણનીધાત કરવી નહિ અને યોગ્ય વસ્તુ આપીને દુખમાથી જીવને મુક્ત કરવો. તેનો વ્યવહાર સાધુ અને શ્રાવકમા ભિન્ન છે હવે જેને રક્ષણ બુદ્ધિ છે તે કોઇ જીવની હિંસા (ઘાત) ન કરે તે આપોઆપ સાબિત થાય છે

અહિં પરૂપણા એટલે અનુકંપાના ભાવ પ્રગટ કરવા આશ્રી ભિન્નતા નથી પણ આચારમા સાધુ અહિંસા વ્રત નવ કોટીએ પાળે છે અને શ્રાવકનુ અહિંસા વ્રત મર્યાદાવળુ છે એટલે ગુણસ્થાનભેદે અનુકંપાનુ આચરણ ભિન્ન છે જીવને સમ્યગ માર્ગમા જોડીને સંસાર ભ્રમણથી અટકાવવાની અનુકંપા સાધુ તેમજ શ્રાવક કરી શકે પણ પુદ્ગળીક સહાય શ્રાવક પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે કરી શકે ભાવથી સર્વ જીવોને જીવાત્મા જાણી, સમભાવ પૂર્વક અહિંસા ભાવ ધારણ કરવો બીજાને રાગદ્વેષ થાય તેમ કરવુ નહિ અને યથાશક્તિ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા

૫ આસ્થા

આસ્થા—અસ્તિમા (સત્‌મા) અસ્તિત્વની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ ખાત્રી, દઢતા, નિશ્ચય, વિશ્વાસ વ્યવહારથી **શુદ્ધદેવ** તે અરિહંત અને સિદ્ધ જ છે, **શુધ્ધગુરૂ** તે નિર્ગ્રંથ જ છે **શુધ્ધધર્મ** તે કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ જ છે, અને કેવળી ભગવાને કહેલા તત્વો જે ભાવો કહ્યા તે જ ભાવો ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ આવો પાકો નિર્ણય થવો જોઇએ, બાળકને મા ઉપર શ્રદ્ધા હોય તેથી પણ વધારે શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ, આ શ્રદ્ધા વગર વિકાસ થતો નથી.

નિશ્ચયથી આતમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, અનંત શકિત સ્વરૂપ છે, તેની અનુભવપૂર્વક શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ અને પોતે જ શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મનુ સ્વરૂપ મેળવી શકે છે એવી **આત્મશ્રધ્ધા** જોઇએ

આઠ સાશન પ્રભાવના

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થનો વધારો કરવો, મિથ્યાત્વીઓને આત્મભાન કરાવી શુદ્ધ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા, જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, તપમા વૃદ્ધિ કરવી.

પ્રભાવના આઠ રીતે થાય

(૧) **પ્રવચન**—તીર્થંકરની આજ્ઞા જગ જાહેર ફેલાવવી

(૨) **ધર્મકથા**—કરી દૃષ્ટાંતો આપી સમજાવવ.

(૩) **વાદ**—દલીલોથી જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતા સાબીત કરવી

(૪) **નૈમિત્તિક**—નિમિત્ત જ્ઞાનથી જૈન ધર્મની પુષ્ટિ કરવી

(૫) **તપ**—તપસ્વીઓના ઘોર તપ જનતામા પ્રગટ કરવા

(૬) **વિદ્યા**—વિદ્યાથી દરેક રીતે જૈન તત્ત્વોનુ પોષણ કરવુ.

(૭) **પ્રસિધ્ધવ્રત ગ્રહણ**—કે જેથી જૈન ધર્મનો મહિમા વધે

(૮) **કાવ્યશક્તિ**—એવી કવિતા બનાવવી કે જેથી વૈરાગ, ત્યાગ ભાવ રગેરગમા ઉતરી જાય

પાંચ ભુષણ

જેમ શરીર વસ્ત્રો અને આભુષણથી શોભે છે, તેમ સમકિતની પ્રાપ્તિ, શુદ્ધિ, સ્થિરતા અને ક્ષાયક ભાવે પ્રગટપણુ નીચેના પાચ ગુણોથી થાય છે

(૧) અર્હંત દર્શનમાં કુશળપણુ—(૧) ધર્મના તત્વોનુ જ્ઞાન સર્વ ક્રિયા, તેની વિધિ, તેનુ રહસ્ય વગેરેનું જાણપણુ. (૨) પાંચ પરમેષ્ટિ સ્વરૂપ નવકાર મંત્રની ભાવપૂર્વક આરાધના (૩) અરિહંત અને સિદ્ધનુ સ્વરૂપ જાણી તેમા મન લીન કરી દેવુ, (૪) ગુરૂદેવનાં વિનય, વૈયાવચ્ચ, ગુણગ્રામ, સ્તુતિ કરવા, (૫) બાર વ્રત ધારવા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પોષો, તપ, આત્મધ્યાન વગેરે ક્રિયા કરવી.

(૨) તીર્થસેવ—જેથી તરી શકાય તે તીર્થ. સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવિકાના આચારથી તરી શકાય છે માટે તે તીર્થ છે

શ્રાવક = શ્ર શ્રદ્ધા,+વ = વિવેક,+ક = ક્રિયા, શ્રદ્ધા અને હેય ઉપાદેયના વિવેકપૂર્વક ક્રિયા કરે તે શ્રાવક

આત્માનુ સાધન કરે તે સાધુ

ચાર તીર્થને યથાયોગ્ય અનુકૂળતા કરી આપવી, શાતિ આપવી, આત્મજ્ઞાનના માર્ગમા આગળ વધારવા, સેવા ભકિત કરવી, સત્સંગ કરવો, પ્રબળ ઉત્સાહ, મનની એકાગ્રતા અને શાંતિપૂર્વક સેવા કરવી

(૩) સ્થિરતા (સ્થિરીકરણ)—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા સ્થિર થવું અને તેમાથી પડતા જીવોને સ્થિર કરવા મન, વચન, કાયાથી એકાગ્રતા કરવાથી સ્થિરતા આવે છે મનને વિષય, કષાય વગેરે સંસારી ભાવોમાથી ખેંચી લઇને જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રનાં ઉપયોગમા જોડવું, આત્મ ધ્યાનમાં લીન કરવુ વચનને વિકથામાથી ખેચી ધર્મ કથામા જોડવુ, યતનાપૂર્વક કાયાના વ્યાપાર કરવા ઇંદ્રિયોને નકામા આડા અવળા ઉપયોગમા ન જવા દેવી.

(૪) ગુરૂદેવની ભકિત—નમ્રતાપૂર્વક, અંતરની ઉડી લાગણીથી, નિરાશી ભાવથી, સંયમ નિર્જરાના હેતુથી સુપાત્રદાન વગેરે કાર્યોથી ભકિત કરવી. તેમના ગુણગ્રામ કરવા. તેમની આજ્ઞા પાળવા તૈયાર રહેવુ.

(૫) પ્રભાવના—ઉપરોકત આઠ પ્રકારે જૈન ધર્મની ભકિત કરવી અને જૈન શાસનની વૃદ્ધિ કરવી તેમજ આત્મ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી

૭ યતના

યતના = વ્યવહાર કુશળતા, સભાળ, સાવચેતી, વિવેકપૂર્વક વર્તન એટલે સમકિતી જીવે, પોતાના સમકિત ગુણમા હાનિ ન થાય તે માટે મિથ્યાદષ્ટિ સાથેના સાસારિક વ્યવહારમા ૭ બાબતમા સાવચેતી રાખવી—(૧) વદન. (૨) નમસ્કાર (૩) આલાપ આવો પધારો એમ કહેવુ તે (૪) સલાપ–ક્ષેમકુશળ પુછવા તે. (૫) ભોજન વગેરે દાન (૬) સ્તુતિ, ગુણગ્રામ.

મિથ્યાત્વી સાધુ, બાવા, જોગી, સન્યાસી વગેરે સાથે ઉપરના ૭ માહેનો એક સબધ ન રાખવો પણ પુછે એનો જવાબ દેવો, જો કે તેને અપમાન લાગે એવી રીતે વર્તન ન બતાવવુ, તેઓની સાથે કોઇ પણ ધાર્મિક સબધ ન રાખવો પણ વ્યવહારમા કોઇ કારણે તેઓનો ભેટો થાય તો જરૂર પડતુ જ બોલવુ તેઓને શુદ્ધ માર્ગમા લાવતા આવડે તો બાધ નથી દુખી અવસ્થામા હોય તો અનુકપા નિમિત્તે મદદ કરવી, પણ ધર્મ નિમિત્તે નહિ

અન્ય ધર્મી ગૃહસ્થો સાથે એવી રીતે વર્તવુ કે જેથી વ્યવહાર પણ ચાલે અને સમકિતને દોષ ન લાગે. અહી ફક્ત વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને વ્યવહાર ચલાવવો, તેઓના મિથ્યા તત્ત્વ કે કરણીમા કોઈ ભાગ ન લેવો

૭ અભિયોગ

અભિયોગ = છીડી. અપવાદ માર્ગ અલ્પસત્ત્વવાળા સમકિતી જીવ માટે, વિષમ પ્રસગને ઓળગવા માટે ભાવી સ્થિતિનો વિચાર કરીને, ઇચ્છા વગરની પ્રવૃત્તિ કે જે દોષો માટે આગળ ઉપર યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત લઇને નિર્મળ થવુ

આ અપવાદ માર્ગ ઉપર આસક્તિ ન જ રાખવી, ઉત્સર્ગ માર્ગે તેનો નિષેધ છે તેનો ઉપયોગ જીવ રક્ષા અને દુખમાથી મુક્ત થવા પુરતો જ છે અને તે છીડીનો આશ્રય ન લેવાથી પતિત થવાનો સભવ હોય તો જ ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરીને, પછી તેની શુદ્ધિ કરવી જ જોઇએ

તે વિષમ પ્રસગના ૭ સ્થાન છે—(૧) રાજ હુક (૨) ગણ અભિયોગ, જેમ વિષ્ણુકુમારે સઘને બચાવવા નમુચિની વિરૂદ્ધ વૈક્રિય લબ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરી હતી, પછી તેનુ પ્રાયશ્ચિત લીધેલુ (૩) બળ અભિયોગ, ન જીતી શકાય એવો બળવાન પુરૂષ તેના બળથી હેરાન કરે તેનો રસ્તો કરવો પડે (૪) સુરાભિયોગ, દેવતા ઉપસર્ગ દેવા આવે (૫) પ્રવૃત્તિકાતાર, અટવી અથવા પીડાના પ્રસગે નિર્વાહ કરવો પડે (૬) ગુરૂ નિગ્રહ–ગુરૂ, માતા, પિતા વગેરે પૂજ્ય વર્ગના સકટ સમયે તેમને બચાવવા માટે ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરવી પડે

૭ ભાવના

સમકિતનુ મહત્વ સમજવા માટે સમકિતની ૭ ઉપમાથી અગત્યતા બતાવી છે—

૧. સમકિત ધર્મનું મૂળ છે—જેમ મૂળ વગર ઝાડ હોય નહિ તેમ સમકિત વગર ધર્મ હોય નહિ.

૨. સમકિત ધર્મનું દ્વાર છે—જેમ દ્વાર વગર નગર કે ઘરમાં દાખલ થઇ શકાતુ નથી, તેમ સમકિત વગર ધર્મમા પેસી શકાતુ નથી

૩. સમકિત ધર્મનો પાયો છે—જેમ પાયા વગર ઘર બની ન શકે તેમ સમકિત વગર ધર્મ બની શકે નહિ.

૪. સમકિત ધર્મનો આધાર—જેમ પૃથ્વી વગર સસારી જીવો રહી શકે નહિ તેમ સમકિત વગર ધર્મ ટકી શકે નહિ.

૫. સમકિત ધર્મનું ભાજન છે—જેમ વાસણ વગર વસ્તુ રાખી શકાતી નથી તેમ સમકિત વગર ધર્મને રહેવાને સ્થાન નથી

૬. સમકિત ધર્મની નિધિ છે—જેમ પેટી વગર ઝવેરાત ખોવાઇ કે ચોરાઇ જાય તેમ સમકિત વગર ચારિત્ર નથી સમકિત પોતે જ આત્મ સ્વરૂપ છે અને તે સમકિત ગુણ વગર આત્માના બીજા ગુણો ટકી શકતા નથી, માટે ધર્મ કરનારા મુમુક્ષુઓએ સમ્યગ્ દર્શનની જરૂર આરાધના કરવી.

છ સ્થાન

આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, આત્મા કર્મનો કર્તા છે, આત્મા કર્મનો ભોકતા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે.

૧. આત્મ છે—ઇચ્છા, સશય, ચૈતન્ય, જ્ઞાન વગેરે ગુણોના અનુભવથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે, આવા ગુણો આત્મા સિવાય કોઇ બીજા દ્રવ્યમાં નથી અને જ્યા જ્યાં ગુણો હોય ત્યા ગુણી દ્રવ્ય હોય જ. શરીરમા જીવ હોય ત્યા સુધી આ ગુણોનો અનુભવ થાય છે, મુડદાને આવા ગુણોનો અનુભવ થતો નથી, માટે આવા ગુણો જીવના જ છે એમ સાબીત થાય છે આત્મા (જીવ)ના ગુણો અનુભવથી પ્રત્યક્ષ કરવાથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે.

૨. આત્મા નિત્ય છે—આત્મા એક દ્રવ્ય છે, અને દ્રવ્ય સર્વ કાળ કાયમ રહે છે હાલનુ સાંસારિક વિજ્ઞાન પણ સાબિત કરે છે કે કોઇ પદાર્થની ઉત્પત્તિ કે નાશ નથી પણ તેની સ્થિતિમા ઉત્પત્તિ અને નાશ રૂપી ફેરફાર થાય છે આત્મા એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમા જાય છે અને એક શરીર મૂકી બીજુ શરીર ગ્રહણ કરે છે પણ તેનો નાશ થતો નથી. તેમજ પાંચ ભુતોમાથી ઉત્પત્તિ થતી નથી.

જુદા જુદા જીવોના સુખ દુઃખની વિચિત્રતા તેનો પૂર્વ ભવ સાબિત કરે છે આત્માનુ જ્ઞાન સત્તાથી અનુસંધાન થતુ હોય તો પાપ કોઇ કરે અને નરકે બીજો જાય. ધર્મ એક કરે, ત્યારે મોક્ષ બીજો જાય. આ ક્રમથી વિરૂદ્ધ છે

વળી જ્ઞાન ગુણ છે, જીવ દ્રવ્ય વગર જ્ઞાન ગુણને રહેવાનું કોઇ સ્થાન નથી આત્મા દ્રવ્યથી નિત્ય છે અને પર્યાય સ્થિતિ ભેદની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે, પણ દરેક પર્યાયમા દ્રવ્ય હોય છે તેથી જીવ દ્રવ્ય ધ્રુવ (નિત્ય) છે પાચ ભૂતનો નાશ થવાથી આત્મા નાશ થતો હોય તો ધર્મ એવી વસ્તુ રહેજ નહિ, માટે આત્મા નિત્ય છે

૩. આત્મા વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા છે—દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ વિભાવ પર્યાયમા રહેતો જીવ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ પાચ મુખ્ય હેતુના ૫૭ ભેદમાના ભેદો પામીને કર્મ કરે છે, હેતુ વગર કર્મ બધ નથી અને કર્મ વગર પુદ્ગળીક સુખદુ.ખ નથી

જેમ અફીણી અફીણથી થતુ નુકસાન જાણવા છતા કુટેવથી અફીણ ખાધા વગર રહેતો નથી તેમ અનાદિ કાળથી ટેવાયેલો જીવ હેતુનુ સેવન કર્યા વગર રહેતો નથી જેમ દારૂથી જીવ બેહોશ થાય છે તેમ મૂર્ત કર્મથી અરૂપી આત્મા સુખદુ ખ ભોગવે છે વ્યવહારથી આત્મા મૂર્ત કર્મનો કર્તા છે અને નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવોનો કર્તા છે આત્માના અશુદ્ધ નિમિત્તથી પુદ્ગળો કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને કર્મના નિમિત્તે આત્મ અશુદ્ધ ભાવોમા પરિણમે છે પણ જો આત્મા શુદ્ધ ઉપયોગમા રહે તો કર્મ રૂપી નિમિત્ત નિષ્ફળ જાય છે એટલે ધર્મનો હેતુ આત્માને શુદ્ધ ઉપયોગમા સ્થિર કરવાનો છે

૪. આત્મા કર્મનો ભોકતા છે—વ્યવહારથી આત્મા કર્મના ફળને સુખદુ ખના અનુભવ રૂપે ભોગવે છે સુખદુ ખના અનુભવને બધા જાણી શકે છે તેજ તેની સાબિતી છે જેમ વિષ ખાનારને તેની અસર થાય છે તેમ કર્મની અસર જીવને થાય છે વિષ અને કર્મ જડ છે તેને ઇચ્છા હોતી નથી કે હુ બીજાને દુ.ખ દઉ પણ તે સ્વભાવિક છે

કર્મો પ્રદેશથી તો ભોગવવા જ પડે, પણ શુદ્ધ ઉપયોગથી જેટલા કર્મો ભોગવાઇ જાય તેટલા કર્મ વિપાકથી ભોગવવા પડતા નથી નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવોનો ભોકતા છે તેમા કર્મફળ નિમિત્ત રૂપે છે જો આત્મા શુદ્ધ ઉપયોગમા રહે તો કર્મ ફળ કઇ કરી શકતુ નથી

૫. મોક્ષ છે—બધ છે તો મોક્ષ હોય જ જે કર્મ બધાયા છે તેની સ્થિતિ પૂરી થાય એટલે ફળ આપીને ખલાસ થાય જ જ્યારે શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગે, આત્મા સર્વ કર્મને એકી સાથે ભોગવીને ખલાસ કરે છે તેજ મોક્ષ છે મોક્ષ એવી નામ સજ્ઞા પણ મોક્ષનુ અસ્તિત્વ સુચવે છે

મોક્ષ ન હોય તો મોક્ષ માર્ગનુ ધર્મ રૂપી સાધન પણ ન હોય, પણ ધર્મ તો પાળવામા આવે છે તે સર્વ જાણે છે, તેથી મોક્ષ પણ છે તે સર્વ જાણે છે, તેથી મોક્ષ પણ છે મોક્ષ થવાથી સર્વ કર્મનો અભાવ થાય છે, પછી આત્મા સર્વથા શુદ્ધ અકર્મી થાય છે કર્મ રહિત આત્માને કર્મ બધના હેતુ ઉત્પન્ન થતા નથી વળી સર્વથા અરૂપી, અકર્મી આત્માને કર્મ લાગી શકતા નથી તેથી કર્મ ફળ ભોગવવાનુ રહેતુ નથી, તેથી જન્મ મરણ અને પૌદ્ગળીક સુખદુ ખ થતુ નથી પણ શુદ્ધ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

૬ મોક્ષનો ઉપાય છે—મોક્ષનો ઉપાય દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ છે

(૧) દર્શનઃ તેના બે પ્રકાર–(૧) સર્વ સચેત દેહોમાં ચૈતન્યનું નિરાકાર સ્વરૂપ તે સામાન્ય જ્ઞાન, સર્વ દેખાતા પદાર્થોમા પુદ્ગળ છે એવુ સામાન્ય જ્ઞાન (૨) પદાર્થોના શુદ્ધ સ્વરૂપમા નિશ્ચલપણુ, આત્મ અનુભવમા નિશંકપણુ.

(૨) જ્ઞાન–વ્યવહારથી ગણાતા પોતાના શરીરમા આત્મા છે, જે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, વીર્ય સ્વરૂપ છે, તેનુ સ્વસવેદન જ્ઞાન જુદા જુદા સચેત દેહોમાં રહેલા આત્માઓ પોતાના જેવા જ છે એવુ વિશેષ જ્ઞાન ૭ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વનુ જ્ઞાન તેમા આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ ફકત પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, એવું જ્ઞાન અને તેના સાધનનુ જ્ઞાન

(૩) ચારિત્ર આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ અને રાગ દ્વેષવાળા અશુદ્ધ સ્વરૂપમાથી નિવૃત્તિ રૂપી વર્તન અને તે વર્તનમા પ્રવેશ કરાવનારા ચારિત્રના ભેદોનુ અનુકરણ કે જેથી નવીન કર્મો આત્મામા પ્રવેશ કરતા નથી. સમકિત આત્મભાવ બતાવે છે અને ચારિત્ર આત્મ ભાવમા પ્રવેશ કરાવે છે.

(૪) તપ–આત્મ પ્રદેશોમા કર્મનો અભાવ કરવાનો માર્ગ તે ૭ બાહ્ય અને ૭ અભ્યતર તપનું આચરણ અથવા કર્મ બધનના હેતુઓનો ત્યાગ કરવો અને સત્તામાં રહેલા કર્મને શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી ખપાવી દેવા તે મોક્ષનો ઉપાય છે

સમકિત પામીને મોક્ષ જવા સુધીની સમજણ નવ તત્ત્વમાના સવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વમા આવી ગઇ તેમજ સમકિતી જીવનના ૬૭ બોલ આવી ગયા હવે અનાદિ કાળથી રખડતો જીવ, સમકિત કેવી રીતે મેળવે છે તે જોઇએ આ સર્વ નાટક ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથામા ઘણા વિસ્તાવાળુ છે

સર્વ સસારી જીવોની માતૃભુમિ વનસ્પિતિકાયના સૂક્ષ્મ નિગોદ વિભાગની અવ્યવહાર રાશી ગણાય છે, જ્યા અનત અનત જીવો અનાદિ કાળથી જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે (વદેમાતરમનો અર્થ નિશ્ચય નયથી વનસ્પતિકાયનુ રક્ષણ સૂચવે છે અને જે વનસ્પતિકાયનુ રક્ષણ કરે તે વધારે વિકાસ પામેલા જીવોનુ જરૂર રક્ષણ કરે જ એટલે તે ઉપરથી અહિંસા ધર્મનુ મહત્વ સમજાય છે.)

જેટલા જીવો સિદ્ધિપદ પામે છે તેજ સમયે તેટલા જીવો, કે જેની કષાય અને કૃષ્ણલેશ્યાનો તારતમ્યના સરેરાશ મદ હોય, તે જીવો અવ્યવહાર રાશીમાથી નીકળી વ્યવહાર રાશીમા દાખલ થાય છે કેટલાક આચાર્યો અવ્યવહાર રાશિ માનતા નથી કારણ કે તેની સ્પષ્ટ નામ સજ્ઞા, સૂત્રોમા નથી તે સબધી કોઇ પક્ષમા હઠાગ્રહ કરવાની જરૂર નથી "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" મુમુક્ષુએ સમજવુ, પણ એટલુ ચોક્કસ છે કે જીવો અનત અનંત કાળ સૂક્ષ્મ નિગોદમા કાઢે છે

વ્યવહાર રાશિમાં ઓઘ સંજ્ઞાએ **ક્ષયોપશમ લબ્ધીથી** જેમ જેમ મોહનીય કર્મની વર્ગણાઓ પાતળી પડતી જાય છે તેમ તેમ જીવો અનુક્રમે નવ ઘાટી ઓળગે છે—સૂક્ષ્મ નિગોદ, ૨. બાદર નિગોદ, ૩ પૃથ્વીકાય, ૪ અપકાય, ૫ અગ્નિકાય. ૬ વાયુકાય, ૭ વનસ્પતિકાય, ૮ વિગલેન્દ્રિય (બે–ત્રણ–ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવ), ૯ અસંજ્ઞી (દ્રવ્ય મન વગરના) પંચેદ્રિય, ત્યાર બાદ સંજ્ઞી પંચેદ્રિયપણુ પામે કે જેથી દ્રવ્ય મનોવર્ગણાની સહાયથી વિચાર કરવાની શક્તિ કેળવી શકે, તેમાં નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એ ચાર ગતિમાં અનંતો કાળ, શુભાશુભ કર્મના વિપાક અનુસાર જન્મ–મરણ કર્યા કરે છે

હવે જે ભવ્ય જીવને ભવ્યતાનો ઉદય થાય એટલે કર્મ બંધના પાચ કારણ–(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવ્રત, (૩) પ્રમાદ, (૪) કષાય અને (૫) અશુભ જોગ તેના ૫૭ હેતુમાં આસક્તિ–તિવ્રતા ઓછી થતી જાય અને વ્યવહારિક સમજ માટે સમુચ્ચય દ્રષ્ટિથી જોતા, બે પુદ્ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે વિવેકરહિતપણે સહેલાઇથી મળે તો જૈન ધર્મ સાભળે તે **શ્રવણ સન્મુખી ભાવ** ઉપજ્યો કહેવાય

ત્યાર બાદ દોઢ પુદ્ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે જૈન ધર્મ ઉપર કંઇક રૂચી ઉપજે એટલે વિચારથી તુલનાત્મક બુદ્ધિથી માર્ગ ગવેષણા કરીને **(વિશુધ્ધલબ્ધીથી)** જૈન ધર્મ ઉપર રાગ ઉપજે

ત્યાર બાદ એક પુદ્ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે **દેશનાલબ્ધી** પામે ત્યારે જિન માર્ગાનુસારીપણાના ૩૫ બોલ પામે, છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ જાણે, ઉત્કૃષ્ટ નવ પૂર્વ સુંધીનુ દ્રવ્ય જ્ઞાન પામી શકે અને **પ્રયોગલબ્ધી** પામે તો દ્રવ્ય ચારિત્રમાં પુરૂષાર્થ કરી ઉત્કૃષ્ટ નવમી ગ્રૈવેયક સુધી જાય તેવે વખતે તે જીવની કર્મની સત્તા સ્થિતિ એક ક્રોડા ક્રોડ સાગરની અંદર રહે છે અને મંદ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ પણ અનંતીવાર આવે જાય છે દ્રવ્ય ચારિત્રમાં અનંતાનુબંધી કષાયનો ક્ષયોપશમ થયા કરે છે અને મિથ્યાત્વનો ઉદય મંદ રહે છે પણ સમકિત આવતુ નથી

જ્યારે અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તન સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે **કરણલબ્ધી** પામે ત્યાર ત્રણ કરણ કરી સમકિત પામે આ હકીકત સમુચ્ચય જીવો માટે છે, કેટલાક જીવો ક્ષયોપશમવિશુદ્ધિ દેશના–પ્રયોગ અને કરણ એ પાચે લબ્ધીનો સતત્ તિવ્ર ઉપયોગ કરી એકદમ આગળ વધી જાય છે

ઓઘ સંજ્ઞાએ કર્મની સ્થિતિ કેવી રીતે ઓછી થાય છે તે સમજવા માટે દ્રષ્ટાંત

૧. **પાલીનું દ્રષ્ટાંત**—અનાજની પાલીમાથી વધુ અનાજ કાઢીએ અને થોડુ અનાજ તે પાલીમાં નાખીએ તો કાળાતરે તે પાલી ખાલી થઇ જાય, તેમ જીવના પ્રદેશોમાથી છેદન ભેદન

વગેરે અશુભ કર્મ વિપાકથી અકામ નિર્જરા ઘણી થાય અને મિથ્યાત્વ અને કષાયમા મદ વીર્ય રહેવાથી કર્મની આવક ઓછી રહે તો કાળાતરે કર્મ સ્થિતિ ઓછી થાય

૨. **નદીનો પત્થર**—પર્વત પરથી પડતી નદીની ધારથી પત્થર અથડાય, ધોળાય, ઘસાય અને છેવટે ગોળાકારમા આવે અને સુંવાળો થાય, એવી રીતે કર્મના ઉદયના પ્રવાહથી દુ ખ ભોગવી ભોગવીને અકામ નિર્જરાથી કોઇ જીવ કુણો (મદ કષાયવાળો) થાય અને ધર્મ પ્રવૃત્તિ યોગ્ય સ્વભાવમાં આવે અને યથા પ્રવૃત્તિકરણ પામે.

યથા પ્રવૃત્તિકરણ કર્યા પછી કેટલાક જીવો આગળ વધતા નથી અને અપૂર્વકરણ પામતા નથી તે સમજવા માટે દૃષ્ટાત —

૧. **પંથીનું દૃષ્ટાંત**—ત્રણ મિત્રો અટવીમા ફરવા જાય છે, રસ્તામા ચોર મળ્યા, એક જણ ચોરને જોઇને પાછો ફર્યો, બીજાને ચોરે પકડી લીધો, ત્રીજો ચોરને મારી કુટી હરાવીને આગળ ચાલ્યો.

દૃષ્ટાંતનો ઉપનય ભાવ—અટવી = ભવભ્રમણ મિત્રો = મિથ્યાત્વી જીવો મોટો માર્ગ = કર્મસ્થિતિ, ચોર = રાગદ્વેષ તોડવાના સ્થાન ગ્રથી દેશથી પાછો પડે તે અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, અપરિપકવ ભવસ્થિતિવાળો ભવ્ય, ગ્રથી દેશે ઉત્કૃષ્ટો અસખ્યાત કાળ રહી શકે અને તે અરસામા ભવ્ય તેમજ અભવ્ય દશપૂર્વ ઉણુ દ્રવ્ય શ્રુત ભણે અને દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળે ત્રીજો મિત્ર ચોરને અધમુવો કરી આગળ ચાલ્યો તે ભવ્ય જીવ રાગદ્વેષની નિવડ ગાંઠ તોડીને આગળ વધ્યો

૨. **ઉડતી અદંગી કીડીનો દાખલો** —તે કીડીઓ જમીન પર ફરતી રહે છે. ફરતા ફરતા કોઇક ભીત અથવા ખીલાના મૂળ સુધી આવે, કોઇક ભીત કે ખીલા ઉપર ચડવા માંડે. કોઇક ભીત કે ખીલાની ટોચે જાય અને ત્યાથી ઉડી જાય. ઉપનય-ભીત કે ખીલો તેનુ મુળ તે યથા પ્રવૃતિકરણ, ત્યાથી પાછા જમીન પર ફરવુ તે કર્મસ્થિતિ વધારવી. ભીત કે ખીલાની ટોચે જવુ અપૂર્ણકરણ ત્યાથી ઉડી જવું તે અનિવૃત્તિકરણ

ઉપર કહેલી ચાર લબ્ધીના ઉપયોગથી જીવ ૬૯ ક્રોડાક્રોડી કર્મસ્થિતિ ખપાવે છે, ફક્ત એક ક્રોડાક્રોડી કાપવી મુશ્કેલ છે, કારણ કે એક મોટુ વૃક્ષ કાપવુ સહેલું છે પણ વૃક્ષના પ્રમાણમા જરાક જેટલુ મૂળ કાઢવુ મુશ્કેલ છે અને જ્યા સુધી મૂળ ન જાય ત્યા સુધી ઝાડ ફરી ઉગ્યા વગર ન રહે. વાસણને ખાલી કરવુ સહેલુ છે પણ તેને લાગેલો કાટ કાઢવો મુશ્કેલ છે એવી જ રીતે નવ ગ્રૈવેયક સુધી જવાની કરણી કરવા છતા રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની જડ કાઢવી મુશ્કેલ છે

જિન વાણીનુ રહસ્ય, શુદ્ધ દેવ—ગુરુ—ધર્મનો ભેદ—મર્મ, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ, પોતાના આત્મા અને પરમાત્માના સબધનુ રહસ્ય, અહિંસાભાવનુ રહસ્ય, મોક્ષ માર્ગ યોગ્ય શુદ્ધ પરિણતિ, વ્રત નિયમોનુ રહસ્ય—આટલી વસ્તુ યથાર્થરૂપે જાણવા મળતી નથી, સ્વચ્છદીપણે તે વસ્તુઓમા માથુ મારવામા આવે છે એટલે થોડો રહેલો ચીકણો કર્મ કાટ નીકળતો નથી

સમકિત પામવા માટે તૈયારી :—વિશુદ્ધિમા વધતા જતા આત્માના પરિણામથી (૧) આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરની અંદર થાય (૨) ઘાતિકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસ દ્વિસ્થાનિયા થાય, જે રસ પર્વત અને અસ્થિ જેવો હતો તે કાષ્ટ અને લતા જેવો થઇ જાય (૩) અઘાતીયા કર્મોની પાપ પ્રકૃતિનો રસ હલાહલ ઝેર જેવો મટીને લીમડો અને કાંજી જેવો દ્વિસ્થાનીય થઇ જાય. (૪) પુન્ય પ્રકૃતિઓનો રસ ગોળ, સાકર અને અમૃત જેવો ચતુસ્થાનીય થઇ જાય એટલે ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થઇ ગણાય ત્યારબાદ અંતર્મુહુર્ત સુધી, અભવ્યની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધીથી અનંતગુણી વિશુદ્ધી થાય ત્યારે સમકિત પામવાના ત્રણ કરણ આવે, સાધારણ વિશુદ્ધી (કષાય અને મિથ્યાત્વની આવારણ મંદતા)થી સમકિત આવતુ નથી પણ તેની સન્મુખ થતુ જણાય છે

કોને સમકિત આવે—૧ ભવ્ય જીવ. ૨ ભવસ્થિત પરિપક્વ ૩ ચાર ગતિનો સંજ્ઞી પચેન્દ્રીયપર્યાપ્ત ૪ તેજુ–પદ્મ–શુક્લ લેશ્યાવાળો ૫ સાકાર ઉપયોગ, ૬ જાગૃત, નિદ્રામા નહિ ૭ મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના અને અનિત્ય આદિ બાર ભાવનાથી વિશુદ્ધ થયેલા પરિણામ વાળો ૮ કષાયનો તે વખતે ઉદય ન હોય અને કષાય મંદ હોય ૯ સમકિતના લક્ષણોનો ઉપયોગ આટલી વસ્તુ હોય તેને સમકિત આવે

અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રથમ કયા ભવમાં સમકિત પામે?—ભગવતીજીના ૨૬ મા શતકનો વિચાર કરતા સમકિતની પ્રથમ પ્રાપ્તિ મનુષ્યભવમા આવે છે. (તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય) અનાદિ મિથ્યાત્વ છુટે ત્યારે પ્રથમ ઉપશમ સમકિત સંભવે (તત્વ કેવળીગમ્ય) આ બને બાબતમા હઠ પકડવાની જરુર નથી કારણકે સમકિતનો આધાર ભાવ ઉપર છે, ભવ ઉપર નથી અને કેવો ભાવ હોય તે કેવળી જાણે છે પણ ઉપશમ ભાવ આવે તો ઉપશમ સમકિત અને ક્ષયોપશમ ભાવ આવે તો ક્ષયોપશમ સમકિત આવવાનો સંભવ છે

અનંતાનુબંધી કષાય–ક્રોધ, માન, માયા, લોભ (રાગ = માયા + લોભ, દ્વેષ = ક્રોધ + માન) એ ચાર પ્રકૃતિનો અને દર્શન મોહની–મિથ્યાત્વ મોહની, મિશ્ર મોહની, સમકિત મોહની એ ત્રણ પ્રકૃતિ, કુલ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય ત્યારે ઉપશમ સમકિત આવે

અનંતાનુબંધી કષાયનો
ત્રણ કરણથી ઉપશમ થાય

૧. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ—અંતર્મુહુર્ત સુધી સમયે સમયે અનંતગણા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય છે ક્ષમા (સમતા સમભાવ–ધીરજ–શાંતિ), સંતોષ, સરળતા, કોમળતા અને તેના વિરોધી અનંતાનુબંધી કષાયનુ સ્વરૂપ સમજાય છે અને અનિત્ય–અશરણ–સંસાર ભાવનાઓથી સંસાર પ્રત્યે ઉદાસી ભાવ આવે છે હેય અને ઉપાદેયનુ સ્વરૂપ આ કરણથી સમજાય છે

૨. અપૂર્વ કરણ—અહિ પહેલે સમયે જ યથા પ્રવૃત્તિ કરણના છેલ્લા સમયની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિથી અનંતગુણી વિશુદ્ધિ થાય છે અને સમયે સમયે અંતર્મુહુર્ત સુધી અનંતગુણી વિશુદ્ધિ

થતી જાય છે આવો ઉપશમ ભાવ પહેલાં કદી આવ્યો ન હતો તેથી અપૂર્વ કહેવાય છે અને પડિવાઇ થઇને ફરી ભાવ લાવનાર માટે વિશુદ્ધીની અપેક્ષાએ અપૂર્વ ગણાય છે પણ તેને પહેલા જેટલી મુશ્કેલી આવતી નથી તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ તે વજ્ર સમાન ગણાય છે અન્યત્વ ભાવના અને ભેદ જ્ઞાનથી કષાયને પરવસ્તુ તરીટે દુર કરવામા આવે છે અને ગુણ શ્રેણીથી ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ આદિ સ્વભાવિક ગુણો કેળવવા માટે આદર થાય છે એટલે અનંત કર્મોની નિર્જરા થતી જાય છે. રાગદ્વેષની ગાઠ તુટવાથી અપ્રશસ્ત હેતુવાળો તિવ્ર ઉપયોગ, કષાયમાં તન્મયપણુ, કામભોગમા નિર્ધ્વંસ પરિણામ, કદાગ્રહ, વૈરભાવ, ધર્માંધપણુ, સદ્ગુણ (ધર્મ) પ્રત્યે દ્વેષ વગેરે પરિણામો (અધ્યવસાયો) ભેદાય છે, નાશ પામે છે ગુણસંક્રમણથી અનંતાનુબંધી કષાયના કર્મ પરમાણુઓ બદલાઇને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયપણે પરિણમતા જાય છે કર્મની સ્થિતિ સત્તા અને બંધ આથી ઓછી થતી જાય છે કર્મનો રસ ઓછો થતો જાય છે. આ કરણથી હેયનો ત્યાગ થાય છે

૩. **અનિવૃત્તિ કરણ**—પહેલા કરતા પણ અહિ વિશુદ્ધી, અન્તર્મુહુર્ત સુધી, સમયે સમયે અનંતગણી થતી જાય છે ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમણ અન્ય સ્થિતિબંધ, સ્થિતિઘાત, રસઘાત ચાલુ છે તિવ્ર ઉપયોગથી ક્ષમા–સરળતા–નિરભિમાનપણુ–સંતોષના ગુણોનો અનુભવ થાય છે, પુદ્ગળીક સુખ ખરૂ સુખ નથી એવો અનુભવ થાય છે, ઇંદ્રીયોના વિષયોમા અરૂચી થાય છે

આ કરણના અસંખ્યાત ભાગ વિત્યા પછી છેલ્લો અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધી કર્મ દળના બે ભાગ પડે અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી કુટાઇને બારિક થાય છે પ્રથમ સ્થિતિનો દળ આવલિકા માત્ર પ્રમાણ, ઉદયમાન વેદાતી પર (બીજી) પ્રકૃત્તિઓના દળમા સ્તિબુક સંક્રમણથી મળીને ભોગવાઇને ક્ષય થાય છે અને બીજી ઉપરની સ્થિતિનો દળ, અંતર્મુહુર્ત સુધી કુટાઇને નવી બંધાતિ પર પ્રકૃતિની સાથે મળી જાય છે.

અનિવૃતિકરણ પુરૂ થાય તેને બીજે સમયેથી જ, અંતર્મુહુર્ત કાળ સુધી, અનંતાનુબંધી કષાયનો પ્રદેશ કે વિપાક ઉદય થતો નથી એટલે અનંતાનુબંધીનો સર્વ કલેશ–પરિતાપ–રાગદ્વેષ મટી જાય છે અને જીવને સહજ શાંતિ–સમભાવનો–અનુભવ થાય છે. અહિ ઉપાદેય શાંત રસનો અનુભવ થાય છે

અનંતાનુબંધી ઉપશમે કે તરત જ
મિથ્યાત્વનો ત્રણ કરણથી ઉપશમ થાય છે

૧. **યથાપ્રવૃત્તિ કરણ**—અહિ શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મ અને આત્મતત્વની અંતર્મુહુર્ત સુધી ચડતે પરિણામે ઓળખાણ થાય છે અને કુ દેવ, કુ ગુરૂ અને કુ ધર્મ જુદા સમજાય છે

૨ **અપૂર્વ કરણ**—અહિ અગાઉના અપૂર્વકરણ મુજબ સર્વ વિશુદ્ધી થાય છે પણ ગુણસંક્રમ થતુ નથી. મિથ્યાત્વભાવ અનાત્મીક વસ્તુ છે અને સમકિત આત્મિક વસ્તુ છે એમ સ્પષ્ટ ભેદ પડે છે શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મ ઉપરનો દ્વેષ સર્વથા નાશ પામે છે, અનાદિ મિથ્યાત્વની ગાંઠ

તુટે છે, અનાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, આત્મતત્વનો આદર થાય છે સ્થિતિ અતર્મુહુર્ત અહિ ખોટા દેવ, ગુરૂ, ધર્મનો સર્વથા ત્યાગ કરવામા આવે છે

૩. **અનિવૃતિ કરણ**—અનતી વિશુદ્ધી દર સમયે, અતમુહુર્ત સુધી વધતી જાય છે ગુણશ્રેણી વગેરે ચાલુ છે શુદ્ધ દેવ-ગુરૂ ધર્મ અને શુદ્ધ આત્મતત્વનો, વધતી જતી વિશુદ્ધી અને તિવ્રતાપૂર્વક સ્વિકાર, આદર, ગુણોનો અનુભવ વગેરે થાય છે આ કરણના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક સખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે મિથ્યાત્વની સ્થિતિના બે ભાગ પડે છે અને અતરકરણ થાય છે. બે સ્થિતિની વચમાનુ અતરકરણનુ મિથ્યાત્વ કર્મદળ કુટાઇને સુક્ષ્મ થઇને કઇક પહેલી સ્થિતિ અતર્મુહુર્ત કાળની છે તેમા ભળે છે અને કઇક બીજી સ્થિતિમા ભળે છે પહેલી સ્થિતિના દળ અને કઇક બીજી સ્થિતિના દળ, ઉદીરણાથી આકર્ષાઇને ઉદયમા આવી ખપી જાય છે બે આવલિકા બાકી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિના દળની ઉદીરણા બધ થાય અને એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે પહેલી સ્થિતિના બાકી રહેલા કર્મદળ કક્ત ઉદયમા આવી ખપી જાય છે

પહેલી સ્થિતિનો અત સમય તે અનિવૃત્તિ કરણનો પણ અત સમય છે, તેમા બીજી સ્થિતિ (અતરકરણ પછીની) તેના દળના ત્રણ પુજ થાય છે—૧ સમ્યકૃત્વ (શુદ્ધ) પુજ—તેમા એક તથા બે સ્થાનિયા દેશઘાતક રસસ્પર્ધકો છે ૨ મિશ્રપુજ—તેમા રસસ્પર્ધકો વધારે ચીકણા છે એટલે સર્વ ઘાતક છે પણ એક-બે સ્થાનિયા જ છે ૩ મિથ્યાત્વપુજ તેમા ૩-૪ સ્થાનીયા સર્વ ઘાતક રસસ્પર્ધકો છે

અનિવૃત્તિકરણ પુરૂ થાય તેને બીજે જ સમયે જીવ ઉપશમ સમકિત પામે છે તે અતર્મુહુર્ત કાળ સુધી રહે છે તેમા મિથ્યાત્વનો પ્રદેશ ઉદય નથી તેથી શુદ્ધ દેવ-ગુરૂ-ધર્મની શ્રદ્ધામા તેમજ આત્મસ્વરૂપના શુદ્ધ ભાવમા લીન થઇ જાય છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે, મિથ્યાભાવ કે પુદ્ગલીક ભાવો બીલકુલ આવતા નથી. જીવને એવો અનુભવ થાય છે કે હવે મે સસાર પાર કર્યો સસારના સર્વ દુ ખોનો હવે અત થયો એવા ભાવમા આત્મિક આનદમા લીન થાય છે તેના સુખની ઉપમા દષ્ટાતથી આપે છે

પથીનો દાખલો—કોઇ પથી, ભર ઉનાળામા, ખરે બપોરે, નિર્જળ વનમા, સૂર્યના ગરમ કિરણથી ધગધગતી પવનની લૂ થી દાઝેલો અને તરસથી પીડાતો આકુળ વ્યાકુળ થતો હતો તેવામા સરળ માર્ગ મળી જવાથી એક શીતળ જગ્યાએ પહોચ્યો ત્યા કોઇએ તેને બાવના ચદનનો રસ છાટયો અને શિતળ જળ પાયુ ત્યારે તેને કેવી અદ્ભુત શાન્તિ થાય?

ઉપનય ભાવ—પથી = જીવ. ઉનાળો = સસાર, ઉષ્ણતાપ = મિથ્યાત્વ અને કષાય, નિર્જળ વન = જન્મ મરણ, લૂ = રોગ, શોક, તરસ = વાસના, પુદ્ગલીક ઇચ્છા, સરળમાર્ગ = અનિવૃત્તિકરણ, શિતળસ્થાન = અતરકરણ શિતળ જળ અને બાવના ચદન = ઉપશમ સમકિત.

આવા અદ્ભુત શાત રસના અનુભવ વાળી ઉપશમ સમકિતની સ્થિતિ ફક્ત અતર્મુહુર્ત સુધી જ રહે છે અતરકરણકાળમા જ૦ ૧ સમય ઉ૦ ૬ આવલિકા જેટલો વખત બાકી રહે ત્યારે ઉપરના ત્રણ પુજમાથી એક પુજ ઉદયમા આવે છે

વિશુદ્ધ પરિણામી જીવને શુદ્ધ પુંજ ઉદયમાં આવે છે તેથી સમકિત ગુણનો ઘાત થતો નથી અને ક્ષયોપશમ સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, અર્ધ વિશુદ્ધ પુંજ ઉદય થાય તો ત્રીજા ગુણસ્થાનનો મિશ્રભાવ અંતર્મુહુર્ત સુધી રહે છે પછી પડે કાં ચડે

પ્રથમ ક્ષયોપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિની રીત :–

૧. **યથાપ્રવૃત્તિ કરણ**—રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની ગાંઠ પોતામા છે એમ તેને દેખાય છે

૨. **અપૂર્વ કરણથી:**—તે રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની ગાંઠ ભેદાય છે અને મિથ્યાત્વ મોહનીયના ત્રણ પુંજ ઉપજે છે.

૩. **અનિવૃત્તિ કરણથી**—ત્રણ પુંજમાંથી શુદ્ધ પુંજનો અનુભવ થાય છે ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિત આવે છે.

સાસ્વાદન સમકિતી પડવાઇ થાય જ ઉપશમ સમકિતી પડવાઇ થાય અથવા ક્ષયોપશમ સમકિતમા જાય. ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો પડવાઇ થાય અથવા વેદક અને પછી ક્ષાયક સમકિત પામે. સમકિત ભ્રષ્ટ થઇ મિથ્યાત્વ પામેલા ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વનો રસ કે સ્થિતિ ન બાંધે

અશુદ્ધ પુંજ ઉદયમા આવવાનો હોય તેને જ૦ ૧ સમય ઉ૦ ૭ આવલીકા અને ૭ સમય સુધી સાસ્વાદન સમકિત રહે છે પછી મિથ્યાત્વને પામે છે

ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને પણ ઉપશમ સમકિત ત્રણે કરણથી આવે. અહિ અનિવૃતિકરણના સખ્યાત ભાગ વિત્યા પછી એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે અંતરકરણ થાય તેમા સમ્યકત્વ મોહનીની પ્રથમ સ્થિતિ અતર્મુહુર્ત પ્રમાણ સ્થપાય અને મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિ આવલિકા પ્રમાણ સ્થપાય અને તેના કર્મદળો કુટાઇને સમકિત મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિમાં સ્તિબુક સક્રમથી મળી જાય અને સમકિત મોહની વિપાક રસોદયથી ભોગવાઇ જાય એટલે પ્રથમ સ્થિતિના સર્વ દળ નાશ પામે. એટલે ઉપસમ સમકિત આવે ત્યારબાદ બીજી સ્થિતિના ત્રણ દર્શન મોહનીમાથી મિથ્યાત્વના અને મિશ્રના દળ કુટાઇને સમકીત મોહનીયમા ભળી જાય અને સમકિત મોહની કંઇક ઉદયમા આવે એટલે ક્ષયોપશમ સમકીતમા જાય

મિથ્યાત્વને ક્ષય કર્યા વગર સમકિત ન આવે મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિથી જાણવું જોઇએ.

અવ્યકત મિથ્યાત્વ—નિગોદમાથી માડી અસન્ની પચેન્દ્રિય સુધી મિથ્યાત્વ અપ્રગટપણે હોય છે કારણકે વિચાર કરવા માટે દ્રવ્ય મન નથી તેથી ધર્મ અધર્મમા કઇ સમજે નહિ અને ધર્મ તરીકે ક્રિયા થતી નથી ઘણાખરા સન્ની પચેન્દ્રિય જીવો પણ ધર્મ કે અધર્મમા કંઇ સમજતા નથી તેમને પણ અપ્રગટપણે મિથ્યાત્વ છે. બીજી અપેક્ષાએ જોતા સત્તામા રહેલુ મિથ્યાત્વ અપ્રગટ (અવ્યક્ત) રૂપે રહે છે, તે ફકત ક્ષાયક સમકિતીને ન હોય.

વ્યક્ત મિથ્યાત્વ—અહિં મિથ્યાત્વ પ્રગટપણે છે તેના મુખ્ય ૨૫ ભેદ છે

૧. અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—મિથ્યાત્વના ભેદોમાના કોઈપણ એક ભેદમા હોય, તેમા હઠ અને દુરાગ્રહથી મિથ્યાત્વ પકડી રાખે છે પોતાને જે વાત ધ્યાનમા આવી તે જૈનેતર હોય સર્વજ્ઞની પરૂપણાથી ભિન્ન હોય પણ તેજ સાચી વાત માને દલીલોથી સમજાવનારને કહે છે કે તે મતના અનુયાયીઓ ઘણા છે તો તે સર્વ મુર્ખ છે? એમ કહે અહિં તત્ત્વ સમજણ વિપરીત (ઉંધી) હોય અને તેમા હઠ હોય છે

૨. અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—અહિં સુક્ષ્મ બુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી પોતે જે મત પાળે તેમા હઠ નથી પણ મિથ્યાત્વ છે, શુદ્ધ ધર્મ સમજવાને પ્રયત્ન નથી

૩. અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ—સર્વજ્ઞથી વિપરિત મતમા પોતે છે એમ જાણવા છતા તેને ખોટા તર્ક, ખોટી દલીલ, બનાવટી પુસ્તકો વગેરેથી પોષે છે અને સત્ય ધર્મની ઉત્થાપના કરે છે, અર્થના અનર્થ કરે છે સમશ્રુત મિથ્યારૂપે પરિણમાવવા કપટથી યુક્તિઓ ગોઠવે છે

૪. સશયિક મિથ્યાત્વ—સૌ પોતપોતાનો ધર્મ પાળે એવી માન્યતા રાખે જૈન ધર્મ પામેલો હોવા છતા કેટલીક ઝીણી વાતો સમજવા જેટલી બુદ્ધિ ન હોવાથી અથવા જ્ઞાનથી અગમ્ય વસ્તુનો નિર્ણય કરવા જતા જૈન ધર્મમા શકા રાખે છે, "તત્વ કેવળી ગમ્ય" "તમેવ સચ્ચ નિશક જ જિણેહિ પવેઇય" એવો વિશ્વાસ આવતો નથી વળી બીજા મત મતાતરમા પણ ધર્મ કેમ ન હોય એવી શકા કરે છે કારણ કે વસ્તુ સ્વરૂપનો ભેદ—મર્મ—રહસ્ય સમજમા આવતુ નથી

૫ અણાભોગ મિથ્યાત્વ—અહિં અજ્ઞાનપણાને લઇને ધર્મ—અધર્મની સમજ આવતી નથી ચારે ગતિના જડ જેવા અજ્ઞાની જીવોને સ્વભાવથી સહેજે આ મિથ્યાત્વ લાગેલુ રહે છે મન વગરના જીવોને આ મિથ્યાત્વ હોય જ અવ્યક્ત મિથ્યાત્વનો જુદો ભેદ ન ગણીએ તો તે અહિં અતર્ગત થઇ શકે છે

લૌકિક મિથ્યાત્વ—તેના ત્રણ ભેદ

(૧) લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ—લૌકિક દેવ ઘણાખરા વ્યતર જાતિના દેવો હોય છે કોઈ ભવનપતિ અને જ્યોતિષિ જાતના હોય છે, ક્વચિત પહેલા દેવલોકના કોઈ દેવ હોય, અથવા દેવગતીમાથી ચવી ગયા હોય અથવા દેવ તરીકે જેનુ મુળથી અસ્તિત્વ જ ન હોય કે જેમની માન્યતા પુજન આલોચના વ્યવહાર જેમકે લગ્નાદિ કાર્યમા થતી હોય અથવા સ્ત્રી—પુત્ર—ધન—સપત્તિ વગેરે મેળવવા માટે જેમની સ્થાપના—પુજા વગેરે થાય છે જેમકે ગણપતિ, ગૌરીમા, અબાજી, હનુમાન, મેલડી માતા, ખોડીઆર, અનેક પ્રકારના કુળદેવો, યક્ષ, કામદેવ વગેરે અનેક નામોથી જે દેવોની પુજા થાય છે તે મિથ્યાત્વ છે કારણકે કર્મ અને પુરુષાર્થ એ બે તત્ત્વોનુ ઉલ્લઘન કરીને દેવની મદદથી ધન મેળવવાની તેમા ઇચ્છા છે જે કુદરતના નિયમની વિરુદ્ધ છે

જેમ ના [illegible] માનવામાં આવતા દેવનું અસ્તિત્વ ન હોય અગર [illegible] હતા પણ હમણાં ન હોય, [illegible] વગેરે દેવની મદદ લેવાની હોય [illegible] નિમિત્તે [illegible] દેવ હોય તો હાજર થાય [illegible] તો તેના [illegible] કરી શકવાની શક્તિ ન હોય અને દેવ હાજર થઈ કાર્ય કરે તે પણ નિમિત્ત છે અને દેવની મદદનું પરિણામ [illegible] આવે છે એટલે લૌકિક દેવો પણ [illegible] છે, [illegible] ઉપરનું માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

વળી લોકમાં પ્રખ્યાત એવા [illegible] કે માણસને દેવ કે ભગવાન તરીકે સ્વીકાર કરવો તે પણ મિથ્યાત્વ છે કારણ કે એ અસર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ માનવો તે ખરું છે વળી લોકસના પ્રમાણે મનાતા અસર્વજ્ઞ દેવોને ભગવાન તરીકે માનવા તે પણ મિથ્યાત્વ છે

(ii) લૌકિક ગુરુ ગત મિથ્યાત્વ—નિશાળના માસ્તરો ગુરુ કહેવાય છે તેને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરુ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે, લોક સંજ્ઞા પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રત વગરના જેઓ ગુરુ તરીકે મનાય છે તેમને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરુ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. નિશાળના માસ્તરોનો વિદ્યાર્થીઓ વિનય સાચવે, વડીલોનો વિનય કરવો તે યોગ્ય છે પણ તેમાં તરણતારણ બુદ્ધિ ન રાખવી

(iii) લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ—લોકના વ્યવહારો જેમકે લગ્ન, કુટુંબપાલન વળી તંદુરસ્તીની ક્રિયા જેમકે સ્નાન વગેરે વ્યવહારીક ક્રિયામાં તરણ-તારણ ધર્મ બુદ્ધિ રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે.

૭. **લોકોત્તર મિથ્યાત્વ** તેના ત્રણ ભેદ છે

(i) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ—(અ) તીર્થંકર અને કેવળી ભગવાનની આલોકના સુખ (પુત્ર–સ્ત્રી–ધન–સંપતિ–રોગ નિવારણ વગેરે) માટે પુજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે. (બ) જિન કે તિર્થંકર ન હોય છતા પોતાને તે પ્રમાણે કહેવડાવે જેમકે જમાલી ગોશાળો, ગૌતમબુદ્ધ વગેરે અને તેમને તે પ્રમાણે માને તે બધુ મિથ્યાત્વ છે

(ii) લોકોતર ગુરૂગત મિથ્યાત્વ—(અ) આલોકના કે પરલોકના કોઈ પણ પુદ્ગલીક સુખ માટે સાધુને દાન દે પુજે તે મિથ્યાત્વ છે (બ) સાધુના વેશમા હોય છતા સમકિતના ચિહ્ન અને પાચ મહાવ્રત વગરનો હોય તેને સાધુ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે

(iii) લોકોતર ધર્મગત મિથ્યાત્વ—(અ) લોકોત્તર ધર્મ ફક્ત મોક્ષ માટે જ છે ધર્મના કોઇ પણ વિભાગ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર તપ વગેરે સાધનોનો સંસારના સુખને માટે પાળે તો તે મિથ્યાત્વ છે. (બ) જિનેશ્વરની આજ્ઞા નથી એવી ક્રિયાઓ જેમકે મૂર્તિ બનાવવામા હિંસા તેના શણગાર પુજા વગેરેમા અપકાય–તેઉકાય–વનસ્પતિકાય વગરેની હિંસા, અભોગીને ભોગનુ આમંત્રણ વગેરે ક્રિયાઓ લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ છે કારણકે સૂત્રમાં સ્પષ્ટ છે કે સમકિતી જીવ અઢાર પાપમાનુ એક પણ કાર્ય ધર્મ નિમિત્તે કરે નહિ

૮. **કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ**—તેના ત્રણ ભેદ

(i) **કુપ્રાવચન દેવગત મિથ્યાત્વ**—કપોળ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરેલુ બનાવટી ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ સ્વીકારવુ તે મિથ્યાત્વ છે ક્રોધ–માન–માયા–લોભ–કામ–ક્રિયા વગેરે દુર્ગુણો છે અને ક્ષમા–કોમળતા–સરળતા–સંતોષ–બ્રહ્મચર્ય–આત્મધ્યાન વગેરે સદ્‌ગુણો છે એમ બધા મતો સ્વિકારે છે તો પ્રભુ સર્વ સંપૂર્ણ ગુણવાળા હોય તે આપોઆપ સાબિત થાય છે, છતા સર્વ જીવોથી શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાનમા દુર્ગુણોની વાતો કરવી તે કુપ્રાવચન એટલે મિથ્યા વચન છે જેમકે—

ભગવાન ગોપીઓ સાથે ક્રિડા કરે, કપટથી મોહિનીનુ રૂપ બનાવી ભસ્માસુરને છેતરે, દુશ્મનોનો ચક્રથી કે ત્રીશુળથી નાશ કરે, સાપ રાખે, સ્ત્રી રાખે, પરસ્ત્રીમા મોહિત થાય, પોતાની જ દીકરી સાથે ભોગ ભોગવે, નિરંજન હોવા છતા ફરી અવતાર લે, ભકતોને મદદ કરે બીજાને હેરાન કરે, સ્ત્રીના ધણીનુ રૂપ બનાવી સતી સાથે વ્યભિચાર કરે, લડાઇમા ભકતોને મદદ કરી દુશ્મનોનો નાશ કરે વગેરે ભગવાન ઉપર આરોપ ચઢાવવા તે કુપ્રવચન મિથ્યાત્વ છે અને એવાને ભગવાન તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(ii) **કુપ્રાવચન ગુરૂગત મિથ્યાત્વ**—સમ્યકત્વ પરિણતિ–અહિંસા–સત્ય–અચૌર્ય–બ્રહ્મચર્ય–પરિગ્રહ–ત્યાગ–ક્ષમા વગેરે ૧૦ યતિધર્મ એવા ગુણો વગરના બાવા, તાપસ, જોગી, સંન્યાસી વગેરેને ગુરૂ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(iii) **કુપ્રવચન ધર્મગત મિથ્યાત્વ**—યજ્ઞ જેમા છકાય જીવની હિંસા થાય છે, નદીમા સ્નાન કે જેમા છકાય જીવની હિંસા છે, મૂર્તિની પૂજા કે જેની બનાવટ અને પૂજામા હિંસા છે હિંસા વગેરે અઢાર પાપસ્થાનમાથી કોઇપણ સ્થાનને ધર્મ તરીકે ગણવુ, જેમા અહિંસા ભાવ નથી ત્યા ધર્મ માને, ધર્માંધપણામા પાપની છૂટ વગેરે જુઠા વચન છે તે સર્વ કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ છે

૯. જિન માર્ગથી ઓછી પ્રરૂપણા કરે—જેમકે આત્મા એક પ્રદેશી છે, આત્મા જુવારના દાણા જેવડો, આત્મા દીપક જેવો છે આની રીતે જિનવચનને છુપાવી જુદી રીતે પ્રરૂપણા કરે તે મિથ્યાત્વ છે

૧૦. જિન વચનથી અધિક પ્રરૂપણા કરે—જેમકે એકજ આત્મા સર્વ બ્રહ્માંડમા વ્યાપક છે સંયમ નિભાવ માટે શુદ્ધ ઉપગરણ રાખનાર સાધુને પરિગ્રહ ધારી કહેવા તે સર્વ અધિકી પ્રરૂપણામય મિથ્યાત્વ છે

૧૧. સર્વજ્ઞના વચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા તે મિથ્યાત્વ છે. પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણોથી જુઠી સાબિત થતી વાતો અને એકાંતવાદ એ સર્વ અહિં દાખલ થાય છે તેના દાખલા —

(૧) બૌદ્ધ દર્શન

તેઓ ક્ષણિકવાદી છે, પર્યાયોના ઉત્પાદ અને વ્યયને એટલે દ્રવ્યોના ઉત્પાદ અને વ્યયને માને છે. દ્રવ્યોને સર્વથા અનિત્ય માને છે, પર્યાયોને એકાંતપણાથી દ્રવ્યો માને છે. આત્માને માનતા નથી. જ્ઞાન માનતા. નાશ પામેલા દ્રવ્યોનુ અનુસંધાન કરી નાશ પામે છે એમ કહી સાધુઓને મોક્ષ થાય છે જ્ઞાન વાસનાની પરંપરા નાશ પામે તેને મોક્ષ માને છે

તત્ત્વોનું વિરોધીપણુ- આત્મા નથી તો શ્રમ કોને માટે કરવું? પદાર્થો ક્ષણ માત્ર રહીને નાશ પામે અને બીજા ક્ષણમાં તેના જેવી બીજી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય તો એક જણ પુન્ય કરે અને બીજાને સ્વર્ગ જાય, એક ગુન્હો કરે ત્યારે સજા બીજાને થાય, ભૂખ એકને લાગે ત્યારે ભોજન બીજાને કરે એટલે પોતાને માટે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. તો ધર્મ શા માટે કરવો? વળી માંસ કાચું કે પાકું હોય તેની દરેક અવસ્થામાં નિગોદીયા જીવો (એક શરીરમાં અનંત જીવો ઉપજે છે) જે ચર્મચક્ષુથી દેખાતા નથી. વળી પંચેન્દ્રીય સુધી વિકાસ પામેલા જીવોની હિંસાના અનુમોદન થાય છે તેનુ ઓછા વિકાસવાળા જીવની હિંસાના પાપ કરતાં અનંતગણુ પાપ છે તે તેઓ સમજતા નથી એટલે ભક્ષ્ય મેળવવા અને આજીવીકા ચલાવવા સિવાય આ મતનો સાર બીજો કંઈ માલૂમ થતો નથી તેથી ધર્મ કે જે મોક્ષના હેતુ છે તે અહિં નથી

(૨) નૈયાયિક દર્શન

તેઓ શિવને દેવ માને છે, તે દેવ શત્રુને નાશ કરવા ત્રિશુળ રાખે છે સર્પોની જિભલસ માળા પહેરે છે, સ્ત્રી રાખે છે એટલે ક્રોધ, કુતુહુળતા અને કામ સાબિત થયા તેથી તે કુદરતના નિયમ મુજબ ભગવાન નથી એમ સાબિત થયુ. તેઓ કહે છે કે બાર વર્ષ શિવ દિક્ષા પાળે પછી છોડી દીએ તો પણ તેઓને મોક્ષ થાય—આ વાત પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જુદી પડે છે કારણ કે કોઇ સદાચાર રાખે ત્યા સુધી પુજનીય થાય છે પણ પછી દુરાચાર સેવે તો તેને સજા થાય છે

તેઓ સત્તાને સત્ માને છે અને સામાન્ય, વિશેષને પણ સત્તા વિના સત્ માને છે એક સ્થાન કહે છે કે જ્ઞાન જ્ઞાનને પોતાને ન જાણે વળી કહે છે કે ઇશ્વરનુ જ્ઞાન પોતાને જાણે છે ત્યા સ્વાત્મામા ક્રિયા વિરોધ નથી આવતો. આકાશને નિરવયવી માનીને તેનો ગુણ શબ્દ છે એમ કહે છે તો અવયવ વગર શબ્દ ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય? વળી ઇશ્વરને કર્તા માને છે, હવે કર્મ કરે તે ભરે એટલે કર્તા હોય તે ભોકતા હોયજ તો તેનામાં અને સામાન્ય જીવમાં શુ ફરક છે? અને ઇશ્વરનુ કર્તા તરીકેનુ પ્રયોજન કયાં રહ્યુ? ખરી રીતે દરેક જીવ કર્મ કરીને પોતાના સૃષ્ટી સસાર ભ્રમણનો કર્તા છે

વળી દુનીયા કરવાની ઇચ્છા—કુતુહળતા વગેરે ઇશ્વરની ન્યુનતા બતાવે છે અને દુ ખી જીવોને બનાવી ઇશ્વરને ક્રુર બનાવે છે એટલે આ ઇશ્વર વિરોધી તેમજ પરસ્પર વિરોધી તત્વો છે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો કે જેનો તેઓની માન્યતા અનુસાર સમન્વય થઇ શકતો નથી તેથી તે

આલંબનથી મોક્ષ નથી તેથી તે ધર્મ નથી પણ મહત્ત્વ અને આજીવિકાનુ એક સાધન સમજાય છે

(૩) વૈશેષિક દર્શન

તેઓની માન્યતા નૈયાયિક દર્શન જેવી છે ફરક એટલો કે તેઓ ફકત બે પ્રમાણને માને છે અને કલ્પના તર્કથી શિવજીને ઉલ્લુ (ઘુડ) બનાવી કણાદ મુનીને શિખવવા મોકલે છે તેથી આમત ઓલુક્ય પણ કહેવાય છે તેથી બુદ્ધિ અને કુદરતી નિયમો વિરુદ્ધ તત્ત્વો હોવાથી મોક્ષ માટે યોગ્ય નથી

(૪) સાંખ્ય દર્શન

તેઓ કહે છે કે કપિલ મુનિના ૨૫ તત્વો જાણે તે ગમે તેમ કરે તો પણ અલ્પકાળમા મોક્ષ થાય અહિ તત્વોના વિરોધીપણા ઉપરાત તેઓની માન્યતા મુજબ ક્રિયા ઉડી જાય છે છતા ક્રિયા કેમ કરે છે અહિ તત્વો કુદરતી નિયમોને લાગુ પડતા નથી વળી ઉપર મુજબ માન્યતા અને ક્રિયામા વિરોધ છે તેથી તે મત મોક્ષનો હેતુ નથી

તેઓ કહે છે કે સત્વ, રજો અને તમોગુણથી પ્રકૃતિ ઉપજે છે, આત્માને એકાત અકર્તા માને છે પ્રકૃતિને એકાત કર્તા માને છે વર્ણ, ગંધ, રસ, શબ્દ અને સ્પર્શથી પાચ ભૂત, અગ્નિ, પૃથ્વી, પાણી, આકાશ અને વાયુને કલ્પનાથી બનાવે છે પ્રકૃતિથી બુદ્ધિ–બુદ્ધિથી અહકાર–અહકારથી વર્ણાદિ તન્માત્ર, તન્માત્રથી પાચભૂત બને છે એમ માને છે તેઓની માન્યતા મુજબ કોઇ રીતે સમન્વય ન થઇ શકે તથા પરસ્પર વિરોધી તત્વો માને છે

સાખ્યા કહે છે કે સત્વ, રજ અને તમોગુણથી પ્રકૃતિ એવી અન્ય વસ્તુ ઉપજે છે એટલે ગુણાથી ગુણી (ગુણધારક વસ્તુ) ઉપજે છે, પણ આ તત્વ ખોટો છે કારણ કે ગુણી (વસ્તુ) હોય તોજ તેનામા ગુણ હોય ત્યારે વસ્તુ ન હતી ત્યારે ગુણો ક્યા રહેતા ? આનો જવાબ કોણ દઇ શકે?

વળી આત્માની શક્તિ સત્તા વગર કોઇ જડ પદાર્થોમા વસ્તુ ઉત્પન્ન કરવાની કે સુખ દુ ખ આપવાની શક્તિ નથી તે આપણે અનેક રીતે સાબિત કરી ગઈએ છીએ આત્મા એકાન અકર્તા અને અભોક્તા હોય તો સસાર કે મોક્ષ એવુ કઇ બની શકે જ નહિ અને ધર્મની પણ જરૂર ન રહે તેથી આ મત મોક્ષનો હેતુ નથી તેથી ધર્મ નથી પણ આજીવિકાનુ એક સાધન છે

(૫) મીમાસ (જૈમિનમત) દર્શન

તેઓ સર્વ શરીરમા એકજ આત્મા માને છે, જો આમ હોય તો સર્વ સમાજિક કે ધાર્મિક વ્યવહાર આપોઆપ બધ થાય કારણ કે એક ધર્મ કરે તો બધાને ફળ મળે એક પાપ કરે તો બધાને સજા થાય એકને માર મારવાથી બધાને લાગતા પછી કોઇને ધર્મ કે કામ કરવાની જરૂર ન રહે જેમ બીજા શરીરનુ થશે તેમ આ શરીરનુ થશે વળી મીમાસ મતવાળા ઠગો અને બીજા ઠગો એક જ છે તો એક સમયે બે પરસ્પર વિરોધી જ્ઞાન તથા આચરણ, કુદરતી

[illegible]

(૬) ચાર્વાક (વામ) દર્શન

[illegible]

૧૨ ધર્મને અધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ.—દયામય ધર્મ છે, સર્વ જીવોનું રક્ષણ–અહિંસા તે ધર્મ, પૃથ્વી વગેરે પાંચ સ્થાવર, બેથી ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા વિકલેન્દ્રિય અને ચાર ગતિના પંચેન્દ્રિયોની [illegible] રક્ષણ એ જિનમાર્ગનો ધર્મ છે તેને અધર્મ કહેનાર મહા મિથ્યાત્વી હોય છે, નિશ્ચયથી આત્માના પોતાના જ્ઞાન–દર્શન–સમદૃષ્ટિ–સમભાવ વગેરેમાં રમણતા કરવી તે ધર્મ છે તેને બદલે જડ (અજીવ) પદાર્થોથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય એવું માનનાર નિશ્ચયથી મિથ્યાત્વી છે.

૧૩ અધર્મમાં ધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ—પશુના હોમવાળા યજ્ઞો, સ્નાન, બકરીને મારવાની ઈદ વગેરેમા ધર્મ બુદ્ધિ રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે ધર્મની ખાતર હિંસા કરવી તે ધર્મ છે એમ માનવુ તે પણ મિથ્યાત્વ છે સંઘ રક્ષણ માટે અપવાદ માર્ગે વૈક્રીય લબ્ધી વગેરે વિદ્યાથી કોઇની હિંસા કરવામા આવે તેને ધર્મ માનવામા આવતુ નથી કારણ કે હિંસા વગેરેનુ પ્રાયશ્ચિત લેવુ પડે છે, હિંસાના કામને ધર્મ તરીકે સ્વીકારવામા આવતુ નથી પણ અપવાદ માર્ગે લાચારીપૂર્વક પ્રમાદ યોગથી તેના આશ્રય લેવામા આવે તેથી થતી સંયમની વિરાધના માટે પ્રાયશ્ચિત લેવુ પડે છે

૧૪ સાધુને અસાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ.—શ્રદ્ધાવાળા પાંચ મહાવ્રત ધારીને અસાધુ કહેવા તે મિથ્યાત્વ છે પોતાની સંપ્રદાય કે અમુક વાડાબંધી સિવાયના ઉપરના ગુણવાળા સાધુને અસાધુ કહેનાર મિથ્યાત્વી છે.

૧૫. અસાધુને સાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ—લૌકિક–લોકોત્તર–કુપ્રાવચન એ ત્રણ ભેદવાળા સમકિત અને પંચમહાવ્રત રહિત હોય એવા દ્રવ્ય સાધુઓને, ખરા સાધુ માનીને, નમો લોએ સવ્વ સાહુણંના પદમા દાખલ કરે તે મિથ્યાત્વ છે

૧૬. જીવને અજીવ માને તે મિથ્યાત્વ:—પૃથ્વી–પાણી–અગ્નિ–વાયરો–વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરકાય, વિગલેંદ્રી, સમુચ્છિમ અને સંજ્ઞીપંચેંદ્રિયમાથી કોઇને નિર્જીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે

મુકા અનાજના દાણાને નિર્જીવ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે આખા વિશ્વમાં એકજ જીવ કહીને બાકીના જીવોની નાસ્તિ બતાવે તે મિથ્યાત્વ છે પાંચ ભુતોથી જીવ બને છે અને તેના વિયોગથી જીવ નાશ પામે છે એમ કહેનાર ચાર્વાક વગેરે મિથ્યાત્વી છે

૧૭. અજીવને જીવ માને તે મિથ્યાત્વ:—અજીવ મુર્તિને સાક્ષાત મનુષ્ય કે પશુ તુલ્ય માને કે ભગવાન માને તે મિથ્યાત્વ દેવતાની વૈક્રીય લબ્ધીથી બનતા ફુલો વગેરેને અજીવ માને તે મિથ્યાત્વ

૧૮. માર્ગને ઉન્માર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ —અર્હન્તનો બતાવેલ મોક્ષ માર્ગ અહિંસા સંજમતપ વગેરેને ઉન્માર્ગ કહે તે મિથ્યાત્વ કેટલાક અનંત સંસારી કર મિથ્યાત્વી ભાળા લોકોને ભરમાવે કે હાથી પાછળ પડયો હોય અને જૈન ઉપાશ્રયનું રક્ષણ મળે તો પણ ત્યાં ન જવું તે ભયંકર મિથ્યાત્વ છે

૧૯ ઉન્માર્ગને મોક્ષમાર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ: રાસલીલા, યજ્ઞ, હોમ બાકડા ભાજાની કચ્ચહોળી, દાવતી કચ્ચદીવાળી વગેરે કાર્યમાં ધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ છે

૨૦. આઠ કર્મથી મુકાણા છે તેને નથી મુકાણા એમ કહે તે મિથ્યાત્વ તથા અરૂપીને રૂપી કહે તે મિથ્યાત્વ પુદ્ગળો સિવાયના ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ દ્રવ્યને રૂપી માને અરૂપી સિદ્ધભગવાનની ગતા વર્ણમાં સ્થાપના કરે, અરૂપી નિરંજન નિરાકાર પરમાત્મા ફરી અવતાર લીએ છબી રચે વગેરે કહે, અરૂપી આકાશને શબ્દાદિ ગુણમય કહે—આ સર્વ મિથ્યાત્વ છે

૨૧ આઠ કર્મથી નથી મુકાણા તેને નિરંજન નિરાકાર અરૂપી વગેરે કહે — સંસારી કાર્ય કરનાર, ફરી અવતાર લેનાર, દોષિત મનુષ્ય કે દેવને પરમાત્મા કહે ચર્મ ચક્ષુથી ન દેખાય તેવી વસ્તુ જેમકે પરમાણુ પુદ્ગળ, કર્મવર્ગણા, વાયુ, વગેરેને અરૂપી માને—આ સર્વ મિથ્યાત્વ છે સર્વ સંસારી જીવો પોતપોતાના કર્મ અને ઉદ્યમથી પોતપોતાની સૃષ્ટિ રચે છે તેમાંના ન ને ભગવાન કહે તે મિથ્યાત્વ છે

૨૨. અવિનય મિથ્યાત્વ —વિનય કરની ભુલ બતાવે અવગ પ્રતિનાત્ર ઉ થાપે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ યુક્ત ગુણવાનની નિંદા-અવર્ણવાદ વગેરે બોલે તે મિથ્યાત્વ, આના લોક દશ ચારિત્ર પાળે તો હે જાતના કિલ્મીષી દેવ થાય, જેમકે જમાળી જ્ઞાનના વિનય, બહુમાન આદિ આઠ આચારમાં ખાણી જોઈને દોષ લગાડે અને તેમાં દોષ ન માને તે મિથ્યાત્વ આ સાધી લૌકિક પદ્ધતિ પામેથી વાચના લે અને તેમાં દોષ નથી એમ કહે તો મિથ્યાત્વ લાગે

૨૩ અશાતના મિથ્યાત્વ —પંચ પરમેષ્ટિ તથા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ અને ધર્મ માર્ગની ૩૩ માંહેલી કોઈ અશાતના કરી અને તેને દોષ ન માનવો તે મિથ્યાત્વ છે જે જે સ્વરૂપમાં હોય તેને તે સ્વરૂપે ન માનવી તે પણ અશાતના છે

૨૪. અક્રિયા મિથ્યાત્વ :—ક્રિયાની જરૂર નથી ફક્ત જ્ઞાનથી જ મોક્ષ મળે એમ કહે, આ ક્રિયાને ફક્ત રૂઢી જ માને, સામાયક–પ્રતિક્રમણ વગેરે નકામાં છે એમ કહે, આત્માને એકાત અક્રિય માને તે સર્વ મિથ્યાત્વ છે

૨૫. અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ :—જે જ્ઞાનનો નિષેધ કરે અને કહે કે ફક્ત ક્રિયાથી જ મોક્ષ છે અથવા કહે કે જે જાણે તેને પાપ બીજાને નહિ લેવા દેવા તે સર્વ મિથ્યાત્વી છે

હવે ૩૬૩ પાખંડીના મતો જોઇએ—દરેક કાર્યમા પાચ સમવાય સાથે રહે છે કાળ–સ્વભાવ–નિયતિ (ભવિતવ્યતા)–કર્મ અને ઉદ્યમ કોઇ મુખ્યતામા કોઇ ગૌણતામાં દેખાય પણ પાચે એકી સાથે હોય છતા એકાતવાદથી કોઇ એકને જ માને અને બીજાનો નિશેધ કરે તે એકાતવાદ (મિથ્યાત્વ = પાખડ) છે પાચ સમવાય અને ચાર વાદીના મળી ૩૬૩ પાખડ મત ઉપજે છે.

(૧) ક્રિયાવાદમાં ૧૮૦ મત ઉપજે છે–૫ સમવાય × ૨ સ્વઆતમા, પર આત્મા = ૧૦ × ૨ શાશ્વતા, અશાશ્વતા = ૨૦ × ૯ તત્ત્વ = ૧૮૦ તેઓ ફક્ત ક્રિયામા જ માને છે, જ્ઞાનાદિ ગુણોને ઉત્થાપન કરે છે તે મિથ્યાત્વી છે. જુઠી ક્રીયાને સાચી માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે

(૨) અક્રિયાવાદમાં ૮૪ મત ઉપજે છે–૫ સમવાય + ૧ ઇચ્છાથી ઉપજેલો લોક = ૬ × ૨ પોતાઆશ્રી, બીજાઆશ્રી = ૧૨ × ૭ નવ તત્ત્વમાથી પુન્ય અને પાપ બાદ એટલે સાત = ૮૪ આ લોકો એમ માને છે કે પાપ પુન્ય નથી, જગતમા સર્વ પદાર્થ ચરાચર છે તો તેમને ક્રિયા કેવી રીતે લાગે? તેઓ નાસ્તિક છે તેઓ ક્રિયાને માનતા નથી

(૩) અજ્ઞાનવાદમાં ૬૭ મત ઉપજે છે–તેઓ સમવાયને માનતા નથી, તેઓના ૭ વિકલ્પ છે તે આ પ્રમાણે –૧ જીવ છે, ૨ જીવ નથી, ૩ જીવ છે તેમજ નથી, ૪ જીવ છે પણ કહેવાય નહિ, ૫ જીવ નથી પણ કહેવાય નહિ, ૬ જીવ છે તેમજ નથી પણ કહેવાય નહિ, ૭ જીવ છે પણ નહિ અને નથી પણ નહિ ૭ વિકલ્પ × ૯ તત્ત્વ = ૬૩ + ૪ (સાખ્યમત, શિવમત વેદમત, વિષ્ણુમત) એ ચાર મત કોઇ કોઇ પક્ષને ગ્રહણ કરીને અજ્ઞાનવાદમા મળ્યા = ૬૭ તેઓ અજ્ઞાનમા શાતિ માને છે અને કહે કે જે જાણે તેને વ્યાધિ થાય

(૪) વિનયવાદમાં ૩૨ મત ઉપજે છે–તેઓ ફક્ત વિનયને જ એકાત રીતે ધર્મ માને છે, તેઓ અણાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમા આવે છે તેઓના વિનયના આઠ ભેદ છે–૧ સૂર્યનો વિનય, ૨ રાજાનો વિનય, ૩ જ્ઞાનનો વિનય, ૪ વૃદ્ધનો વિનય, ૫ માતાનો વિનય. ૬ પિતાનો ૭ ગુરૂનો, ૮ ધર્મનો વિનય એ ૮ × ૪ મનથી ભલો જાણે. વચનથી ગુણગ્રામ કરે, કાયાથી નમસ્કાર કરે માનપૂર્વક ભકિત કરે = ૩૨ તેઓના ગુરૂ, જ્ઞાન અને ધર્મ, સર્વજ્ઞના વચન પ્રમાણે નથી અને બાકીના વિનયને તો મોક્ષ માર્ગ સાથે સબધ જ નથી. વળી એકાતવાદ છે, જીવની જ્ઞાતુ ભાન નથી, તેઓનો વિનય, સવર અને નિર્જરનો હેતુ નથી આ સર્વ બાબત જોતા તેઓ મિથ્યાત્વી છે

આવી રીતે સર્વ પ્રકારના મિથ્યાત્વના વિચારો તથા કાર્યો મુખ્ય ૨૫ ભેદમા આવે છે અને મિથ્યાત્વના સેવનારાઓના ૩૬૩ મતો છે, તે સર્વ મિથ્યાત્વ અને મતોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તો સમકિત પ્રગટ થાય અને સુરક્ષિત રહે

સમકિતીને ત્રણ પ્રકારે મિથ્યાત્વ લાગે

૧. પરિવર્તન મિથ્યાત્વ—મિથ્યાત્વીના મિથ્યાત્વની કરણીમા સહાય કરે, મિથ્યાત્વી પર્વો મિથ્યાત્વીની રીતે પાળે, મિથ્યાત્વી જેવા કામ કરે જેમકે સત્યનારાયણની પુજા કરે–કરાવે તેમા જાય વગેરે કરે તો મિથ્યાત્વ કર્મદળનો બધ થાય

૨. પરિણામ મિથ્યાત્વ—વ્યવહારથી સમકિતનુ પાલન કરે પણ વિચારોમા મિથ્યાભાવ રાખે, જેમકે પ્રખ્યાત નેતાના અમુક ગુણ જોઇ તેને સાધુ કે તેથી વધારે ગુણવાન માને, અજ્ઞાનને લાભને માને કે બીજા મતવાળા કેમ મોક્ષ ન જાય, શકા–કખા–વિતિગિચ્છા વગેરે દોષો સેવે.

૩. પ્રદેશ મિથ્યાત્વ—ઉપશમ તથા ક્ષયોપશમ સમકિતીના આત્મ પ્રદેશો સાથે મિથ્યાત્વના કર્મદળ સત્તામા રહેલા છે તે ક્ષાયક સમકિતીને ન હોય ઉપશમ સમકિતી ઉપશમ શ્રેણીવાળાને ૧૧ મા ગુણસ્થાય સુધી સત્તામા મિથ્યાત્વ છે

ભાવની અપેક્ષાએ સમકિતનાં પાંચ ભેદ છે

૧. ક્ષાયક સમકિત—ચાર અનતાનુબધી કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહનીના ક્ષય થવાથી પ્રગટ થાય છે તેની આદિ છે પણ અત નથી તેથી જીવ તે જ ભવે મોક્ષ જાય અથવા ઉત્કૃષ્ટપણે ત્રણ ભવ ઉલઘે નહિ તેના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૪ = ૧૧ હોય

૨. વેદક સમકિત—ક્ષયોપશમ સમકિતના છેલ્લા સમયે આ સમકિત હોય સમકિત મોહની વેદીને ક્ષય કરીને પછી ક્ષાયક સમકિત પામે એટલે આખા સસારમા એકજ વાર આવે તેની સ્થિતિ એક સમયની છે તેના ગુણસ્થાન વ્યવહારથી ચાર તે ૪ થી ૭

૩ ઉપશમ સમકિત—અહિ ઉપરની સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય છે એટલે એક પ્રકૃતિ પ્રદેશ ઉદય કે વિપાક ઉદયમા આવતી નથી, સત્તામા રહે છે તે આદિ સાત છે અતર્મુહુર્ત સ્થિતિ છે ત્યારબાદ ક્ષયોપશમ સમકિત પામી પછી ક્ષાયક સમકિત પામે અને ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે તો તેજ ભવે મોક્ષ જાય અને ઉત્કૃષ્ટ સસારમા ભમે તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની અદર મોક્ષ જાય એક ભવમા બે વાર અને આખા સસારમા ઉત્કૃષ્ટી પાચ વાર આ સમકિત પામે તેના ગુણસ્થાન આઠ એટલે ૪ થી ૧૧

૪ ક્ષયોપશમ સમકિત—તેના સાત વિકલ્પ છે અહિ સમકિત મોહની સિવાયની છમાથી જે પ્રકૃતિ ઉદયમા આવે તે રસ આપ્યા વગર એટલે સમકિતનો ઘાત કર્યા વગર ક્ષય

થાય છે અને જે ઉદયમાં નથી તે અનોદય ઉપશમમા રહે છે અને સમકિત મોહનીનો ઉદય થાય છે તે વિપાક ઉદય છે પણ તેથી સમકિતનો ઘાત થતો નથી મિથ્યાત્વનો ક્ષય થાય ત્યારબાદ પડવાનો વખત નથી આવતો નહિતર જ૦ અંતર્મુહુર્ત અને ઉ૦ ૬૬ સાગર અને ત્રણ ક્રોડ પૂર્વ રહી કાતો ક્ષાયક સમકિત પામે અથવા મિશ્રભાવ ગુ૦ ૩ પામે અથવા ગુ૦ ૧ મિથ્યાત્વ પામે પડવાઇ ન થાય તો પંદર ભવમાં જરૂર મોક્ષ જાય તે પહેલાં પણ મોક્ષ જઇ શકે અસખ્યાતિવાર આ સમકિત આવે જાય, પડવાઇ થઇ ઉત્કૃષ્ટ રખડે તો અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષ જાય સમકિત મોહનીના ઉદયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમા અતર જોઇને શકા કખા વેદે પણ શ્રદ્ધા છોડે નહિ, મિથ્યાત્વ ન પામે તેના ગુ૦ ૪, ૫, ૬, ૭

૫ સાસ્વાદન સમકિત—ઉપશમ સમકિતવાળો ગુ પેલે જાય તો વચમા આ સમકિત જ૦ ૧ સમય ઉ૦ ૬ આવલિકા અને ૭ સમય રહી પડે છે, અહિ મિથ્યાત્વનો તથા મિશ્ર મોહનીનો ઉદય નથી પરતુ અનતાનુબધી કષાયનો (અને સમકિત મોહનીનો વિશેષે કરીને) ઉદય છે આ સમકિતમાથી જરૂર પડવાઇ થાય જ તેનુ ગુણસ્થાન બીજુ છે.

સ્પષ્ટિકરણ નોંધ

(૧) અનતાનુબધી કષાય અને મિથ્યાત્વ એ પાચની ક્ષયોપશમિક મદતાથી અત સ્થિતિ પરિપક્વ થાય છે એટલે અતે ક્રોડાક્રોડીમા અવાય છે.

(૨) અનતાનુબધીના ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ વગર મિથ્યાત્વ હટતુ નથી, આ કષાય ચોકડી મિથ્યાત્વ સહચારીણી છે એટલે સમકિતને તેના ઉદયમા ભ્રષ્ટ કરે છે

(૩) મિથ્યાત્વ શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મની શ્રદ્ધા થવા દેતુ નથી

(૪) મિશ્રમોહની ક્ષયોપશમ સમકીતનુ ઢાકણ છે એટલે તેને પ્રગટ થવા દેતુ નથી

(૫) સમકિત મોહની વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરે છે, તે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ થવા દેતુ નથી, તેના ઉદયથી શકા કખા વિતિગિચ્છા થયા કરે છે અને સસારીક સુખ માટે ધર્મકરણી કરવા પ્રેરે છે જેમકે રોગ નિરવાણ માટે શાતિનાથનો જાપ વગેરે કરે પણ એમ ન સમજે કે કર્મનો ઉદય થયો છે માટે કર્મનો નાશ કરવાનુજ કાર્ય કરવુ, તે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ થવા દેતુ નથી.

રૂચી, અજ્ઞા અને પુરૂષાર્થની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ સમકિતના ૧૦ ભેદ

૧. તત્વરૂચી —જિનેશ્વર ભાષિત નવ તત્વમા દૃઢ શ્રદ્ધા થાય છે, પાંચ ઇદ્રિયો અને મનના વિષયમા જે જે વસ્તુઓ આવે તે નવ તત્વમાથી કેટલા તત્વમા દાખલ થાય છે તેનો

વિચાર કરે છે, પર્યાયના મળ દ્રવ્ય તરફ પ્રેરાય છે એટલે રાગ દ્વેષ ઉડી જાય છે અથવા પાતળા પડી જાય છે

દાખલા — ૧ સરસ આહાર જોઇને જીવતત્વ અને અજીવતત્વ (પુદ્‌ગળ) નો શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર આવે ૨ સુંદર વસ્તુ જોઇને કહે કે આ પુદ્‌ગળ સ્કંધ છે ૩ ચાલતા રસ્તામા સુંદર સ્ત્રી આવે તો અરૂપી અવેદી આત્મા અને પુદ્‌ગળ સ્કંધ (અજીવતત્વ)નો મુખ્યત્વે ખ્યાલ આવે એટલે દરેક વસ્તુ તત્વની બુદ્ધિથી જુએ નવ તત્વ અને છ દ્રવ્યના જાણપણાથી આ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય

૨. દ્રવ્ય સમકિત.— જિનેશ્વર દેવના બતાવેલ ધર્મમા દૃઢ શ્રદ્ધા છે પણ પરમાર્થ રહસ્યનો અજાણ છે ફક્ત એટલુ જાણે કે વીતરાગે રાગદ્વેષ જીત્યા છે તેથી અસત્ય ન બોલે અને સર્વજ્ઞ હોવાથી ભૂલ કરે (૧) તમેવસચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેઇયં, (૨) નિગ્ગંથ્થં પાવયણં, અથ્થે પરમટ્ઠે, સેસે અનથ્થે (૩) તત્વ કેવળી ગમ્ય (૪) સિદ્ધાંતમા કહ્યુ તે સાચુ આ ચાર મુદ્દા તેના હૃદયમા રહે છે વિશેષ જ્ઞાન નથી

૩ ભાવ સમકિત —(૧) ૭ નય, ૪ પ્રમાણ, ૪ નિક્ષેપા, ૪ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ, ૨ વ્યવહાર અને નિશ્ચય ૨ સામાન્ય અને વિશેષ ૨ દ્રવ્ય અને ભાવ એ ૨૫ રીતે નવ તત્વના ભાવ જાણે (૨) ક્ષાયક ક્ષયોપશમ ઉપશમ એ ત્રણમાથી કોઇ ભાવમા પ્રવર્તે

૪. નિશ્ચય સમકિત આત્મા પોતજ સમકિત છે. જ્ઞાન-દર્શન-તત્વમા નિશ્ચયપણુ-સમભાવ-આત્મિક-સુખ અને પંડિત વીર્ય એ આત્માના શુદ્ધ ગુણ છે એજ આત્માની ઋદ્ધિ છે, તે સિવાય કોઇ પુદ્‌ગલીક વસ્તુ કર્મ કે કર્મજન્ય (નો કર્મ) અથવા કોઇપણ અન્ય દ્રવ્ય આત્માનુ નથી એટલે સ્વઋદ્ધિમા એકત્વ અને પર દ્રવ્યમા ભેદ જ્ઞાન, ભેદજ્ઞાનથી સ્વપરનો ભેદ કરી પરદ્રવ્યમાથી સ્વદ્રવ્યને તારવીને આત્મા પોતાની ઋદ્ધિ-**ગુણોમા એકત્વ ભાવે લીન થાય તે નિશ્ચય સમકિત.** અહિ આત્મા પોતાને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાનથી સ્વરૂપે દેખે છે, અનુભવે છે આત્માને ઓળખવાની રીત-મન અને ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર બંધ કરો, ત્યારે શરીરમા શરીરથી સાવ જુદી જ પ્રકારની સત્તાનો અનુભવ થશે

આ આભાસ જીજ્ઞાસુને આતમ દર્શન તે નિશ્ચયથી દર્શન ત સત્તામા ઉપયોગ લગાવો તો માલુમ પડશે કે આ સત્તા છે તે જાણવાનુ કામ કરે છે માટે જ્ઞાન છે જ્ઞાન આત્માનુ રૂપ છે, અરૂપી આકાશ માફક શરીરસ્થ આ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશનુ મનથી સ્વરૂપ વિચારો તો માલુમ પડશે કે સુખ તમારી જ પ્રગટ થાય છે જ્ઞાન અને દર્શન પણ તમારી જ પ્રગટ થાય છે, આ છે જીજ્ઞાસુનુ નિશ્ચયજ્ઞાન ત્યાર માટે તમે **જ્ઞાન-દર્શન-સુખનુ આત્મામાં એકત્વ છે તે અનુભવો** અને ગતિત મુજબ તેમાજ સ્થિર થાઓ, અથવા સિદ્ધના ગુણોનુ અનુકરણ કરો આ છે આત્મરમણતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર આત્મ ધ્યાનથી ભાવની તારતમ્યતા પ્રમાણે ૭ પ્રકૃતિનો ઉપશમ ક્ષય ક્ષયોપશમન થાય છે તથી નિજ શુદ્ધ ભાવોમા રહેવુ તે પણ નિશ્ચય સમકિત ગણાય છે કોઇ ક્ષાયક સમકિતને નિશ્ચય સમકિત ગણે છે

તે પણ અપેક્ષા ભેદ છે કારણકે ક્ષાયક સમકિતમા ભાવો કાયમી સ્થિર છે અને બીજા સમકિતના ભાવો મુદત પ્રમાણે રહે છે પણ આત્માનો જે અનુભવ થાય છે તે નિશ્ચયથી સમકીત રૂપ છે. તે અનુભવ સમકીતનો નિશ્ચયથી પર્યાય છે

૫ વ્યવહાર સમકિત—સમકિતના ૬૭ બોલનુ વ્યવહારથી પાલન કરવુ તે શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મની શ્રદ્ધાથી તેની શરૂઆત થાય છે

૬. નિસર્ગ સમકિત—વિચારપૂર્વક સત્યની શોધમા રહેનાર માણસ, શુદ્ધ તત્વ ગ્રહણ કરતો જાય અને મિથ્યાભાવનો ત્યાગ કરતો જાય અને ક્ષયોપશમની તારતમ્યતા વધે એટલે જિનવાણીના ભાવો સ્વાભાવિક લાગે અથવા જેણે પૂર્વે જેણે સયમ આદિનુ પાલન કર્યુ હોય તે સાધુને જુએ અને વિચાર કરે તો જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય તો આપોઆપ સમકિત પામે.

આપોઆપ સહેજે સમકિત પામવાના બે દાખલા—પથી—વટેમાર્ગુ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયો પછી રસ્તો બતાવનાર કોઇ મળ્યો નહિ પણ ભમતો ભમતો પોતાની મેળે સહેજે રસ્તે ચડી ગયો તાવ આવ્યો તે વગર દવાએ ઉતરી ગયો એમ ઉપદેશ વગર મિથ્યાત્વ ઉડી ગયુ સહેજે આપો-આપ વિચારતા સમકિત પામે તે નિસર્ગ સમકિત.

૭. ઉપદેશ સમકિત:—અરિહત અથવા મહાવ્રતધારી એવા સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી સમકિત પામે. ઉપરના બે દૃષ્ટાંતોમા રસ્તો બતાવનાર મળે એટલે માર્ગ પામે અને દવા પીએ એટલે તાવ ઉતરી જાય તે મુજબ ઉપદેશથી મિથ્યાત્વનો રોગ નાશ પામે.

૮. કારક સમકિત—શાસ્ત્રનાનુસાર સમકિતની કરણી કરે

૯. રોચક સમકિત—ધર્મ કરણી કરવા તિવ્ર અભિલાષા હોય પણ ભારે કર્મી હોવાથી (અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ક્ષયોપશમ ન થયો હોવાથી) ક્રિયાનષ્ઠાન કરી શકે નહિ

૧૦. દીપક સમકિત—દીવીને માથે દીવો હોય તેથી દીવો પ્રકાશ કરે પણ દીવાની નીચે અધારૂ રહે છે તેમ શ્રદ્ધારહિત અભવ્ય અથવા દુર્ભવ્ય અથવા દુર્લભબોધી જીવ, વચનરૂપી દીવાથી બીજા ભવ્ય જીવના અતરાત્મામા પ્રકાશ કરે કારણકે ભવ્ય જીવને સત્તામા રહેલ જ્ઞાનથી સન્મુખ પામેલ શ્રુતજ્ઞાનનુ આકર્ષણ થાય અને આત્મભાવે પરિણમાવે પણ અભવી અને મિથ્યાત્વીને શ્રદ્ધા ન હોવાથી મિથ્યાત્વરૂપી અધારામાજ રહે.

સમકિતના દસ ભેદ અહિ બતાવેલા અને પાચ આગળ બતાવેલા તે સર્વ મળી સમકિતના ૧૫ ભેદ થયા

વળી રોચક સંમકિતના અનેક ભેદ છે

(૧) **આજ્ઞા રૂચી** —વીતરાગની આજ્ઞા એજ ધર્મ બીજો કોઇ ધર્મ નથી એમ તે માને અને વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન કરવા તિવ્ર રૂચી થાય.

(૨) **નિસર્ગ રૂચી** —વીતરાગનો ધર્મજ સ્વભાવિક આત્મ ધર્મ લાગે,

(૩) **ઉપદેશ રૂપી** —ઉપદેશ સાંભળવા તિવ્ર ઇચ્છા થાય

(૪) **સૂત્ર રૂચી** —સૂત્ર સિદ્ધાંત ભણવાની તિવ્ર ઇચ્છા થાય, સૂત્રમાં હોય તેજ ખરૂ એવી ભાવના

(૫) **શક્ષેપ રૂચી** —શ્રદ્ધા શુદ્ધ છે પણ વધારે ભણેલ નથી.

(૬) **વિસ્તાર રૂચી** —વિસ્તારથી સમજે, છ દ્રવ્યના સર્વભાવ નય વગેરે ૨૫ દ્રષ્ટીથી જાણે

(૭) **બીજ રૂચી** —જેમ બીજમાંથી વૃક્ષ થાય તેમ એક જીવાદિક પદાર્થ, એક દ્દષ્ટાંત, એક હેતુના જાણવાથી ઘણા પદાર્થ દ્દષ્ટાંતો હેતુ વગેરે જાણવામાં આવી જાય

(૮) **અભિગમ રૂચી** —સર્વ સિદ્ધાંતના અર્થ જેણે જાણ્યા છે તેથી ઉત્પન્ન થતી રૂચી પરિણતિ

(૯) **ક્રિયા રૂચી** —શુદ્ધ ક્રિયા કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા રહે

(૧૦) **ધર્મ રૂચી** —છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય, શ્રુતધર્મ (અંગ અને ઉપાંગ), ચારિત્ર ધર્મ એ ત્રણ પ્રકારના ધર્મના સ્વરૂપને જિનેશ્વર દેવે કહ્યું છે તેમજ બરાબર સમજે અને આચરવાની ઇચ્છા રાખે

આ દશ રૂચીર્થી સમકિતની પ્રાપ્તી થાય છે

જે વસ્તુ ન સમજાય, જે વસ્તુ સૂત્રમાં નથી, જેનું પાલન લોક સજાવી થાય છે તેમાં હઠ રાખવી નહિ અને મગજમાં ન ઉતરે તો તત્ત્વ કેવળીગમ્ય કરવું એજ સમકિત પાળવાની રીત છે અત્યારે જૈન સિદ્ધાંત પુષ્કળ છે, જૈન સાહિત્ય પુષ્કળ છે, તેનો અભ્યાસ છોડી જૈનેતર અભ્યાસ રૂચીવાળા સમકિત પામે એ સંભવતું નથી

કેટલાકને જૈન સિદ્ધાંત તો વાચવા નથી અને કહે છે કે ગુણતો ગમે તે મતમાંથી ગ્રહણ કરી શકાય તે લોક દુર્લભ બોધી થાય છે આપણા હાલના સિદ્ધાંતો કેટલાકને સમકિત અને ચારિત્ર માટે અધુરા લાગે છે પણ થોડી વાણી બાકી રહેલ હકીકતવાળા ફકત ચાર સૂત્રના આધારે પાંચમા આરાને છેડે ચાર જણા એકાવતારી થવાના છે માટે ભવ્ય જીવે સ્વછંદી ન થવું પણ સૂત્રનો અને આજ્ઞાનો વિચાર કરવો દોષ સેવનારને ચારિત્રમાં ખામી પડે છે,

સર્વથા નિર્દોષપણું ૧૦મા ગુણસ્થાનને અંતે પ્રાપ્ત થાય છે પણ દોષને દોષ તરીકે નહિ સ્વીકારનાર સમકિતમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે. માટે હેયને ઉપાદેય તરીકે ન માનવાનો વિવેક રાખવો.

સમકિતનું રક્ષણ કરવા માટે અને વિશુદ્ધ થવા માટે સમકિતના આચાર પાળવા

૧. **નિશંકિયં**—વ્યવહારથી શ્રી જિનેશ્વર દેવના વચનમાં શંકાનો સર્વથા અભાવ. તમેવ સચ્ચં નિશંકં જં જીણેહિ પવેઇયં નિશ્ચયથી નિજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં નિશંકપણું નિસંદેહપણું નિર્ભયપણું, મરણાંતિક ઉપસર્ગમાં પણ અડોલપણું અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા આત્માના સ્વરૂપના અનુભવથી નિશંકપણું પ્રાપ્ત થાય છે કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એવી પ્રતિતી થવી જોઇએ

૨. **નિ.કંખીયં**—વ્યવહારથી કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મની ઇચ્છાનો સર્વથા અભાવ નિશ્ચયથી મિથ્યાતત્વ, વિષય, કષાય, પૌદ્‌ગળીક સુખ વગેરે સર્વ અનાત્મભાવોની ઇચ્છાનો અભાવ અને શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગમાં રકતપણુ

૩. **નિવિતિગિચ્છા**:—વ્યવહારથી–ધર્મમા અખેદ (ગ્લાનીનો અભાવ), પરનિંદાત્યાગ કરણીના ફળમા નિસંદેહપણુ નિશ્ચયથી.–કર્મના વિપાક. ઉપસર્ગ પરિસહ વગેરેમા સમભાવ તથા મોક્ષમાર્ગમાં ધૈર્ય અને આત્મશ્રદ્ધા

૪. **અમુઢદિટ્ઠી**·—વ્યવહારથી –વ્યામોહ, મૂઢતા, અજ્ઞાનતાનો ત્યાગ ચમત્કારોમા મુઝાવુ નહિ, જૈનેતર મતોમાં ઘણા માણસો હોય તે તથા આડંબર જોઇને અજ્ઞાનતામા તણાવું નહિ. નિશ્ચયથી તત્વજ્ઞાન અને શુદ્ધ આત્મતત્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ

૫. **ઉવબુહ**.—વ્યવહારથી સમકિણી જીવોની પ્રશંસા કરવી, તેમના દોષો પ્રગટ ન કરવા, કારણકે મિથ્યાત્વીને સમ્યગ્દર્શન તો હોતુ નથી અને કદાચ તેમાના કોઇને કષાયનો ક્ષયોપશમ (મંદતા) હોય તો તેઓ એમ માને કે જૈન કરતા જૈનેતર સારા છે. માટે સમકિતીના દોષો ઢાંકવા, ત્યારે પોતાના દોષો દબાવી રાખવા નહિ પણ શોધી શોધી દૂર કરવા નિશ્ચયથી પર ભાવમાથી મુકત થઇ સ્વભાવમા રહેવુ

૬. **સ્થિરિકરણે**—વ્યવહારથી પોતાને તથા બીજાને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા સ્થિર કરવા, પડવાઈ તથા જીવોને સમજાવી ઠેકાણે લાવવા નિશ્ચયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર રૂપી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા સાવધાન, અડોલ, સ્થિર રહેવુ

૭. **વાત્સલ્ય**—સમકિતી જીવો પ્રત્યે હિત બુદ્ધિ રાખવી, તેમને ધર્મ કાર્યમા મદદ કરવી, યથાયોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવો તેની સાથે વિશેષ ગુણી તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખવો, સમાન ગુણી

તરફ મૈત્રી રાખવી, અલ્પ ગુણી તરફ હિત બુદ્ધી રાખવી, નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મીક સુખ, સમભાવ, સમતારસ, શાંત રસમાં મગ્ન રહેવું

૮. **પ્રભાવના** —વ્યવહારથી તન, મન, ધન, અને વચનથી, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપી તીર્થમાં વૃદ્ધિ કરવી, સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસીની ભાવના અમલમાં મુકવી નિશ્ચયથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વગેરે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરતા રહેવું

સમકિતી જીવે ૨૫ દોષનો ત્યાગ કરવો —૮ મદ, ૮ મળ (સમકિતના ૮ આચારનો ભંગ), ૬ દોષસ્થાન (કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મ અને તેના ભોકતોની સાથે આપતન) ૩ મૂઢતા (દેવ-ગુરૂ-ધર્મ સબંધી મુઝવણ, અજ્ઞાનતા)

પાંચ મહાન દોષથી સમકિત જાય છે ૧ જ્ઞાનગર્વ, ૨ મતિમંદતા ૩ નિર્દયવચન, ૪ રૂદ્રભાવ, ૫ આલસ.

પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરવો —૧ લોક હાસ્યભય, ૨ ભોગરૂચી, ૩ અગ્રશોક, ૪ મિથ્યાઆગમ ભકિત, ૫ મૃષા દર્શનવાળાની સેવા-સંગત

સમકિતનું ફળ—ત્યાગભાવ, વિષયભોગમાં સુખદુખ વિકારનો અભાવ, સર્વ દોષો ત્યાગ કરવાની ભાવના, શાંતરસની પ્રાપ્તિ, અંતરંગ વિરકિતનો અનુભવ, સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ, ભેદજ્ઞાન, સ્વસંવેદનજ્ઞાન, આત્મ દર્શન-અનુભવ, સકામ નિર્જરા. બોધી (સમ્યગજ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રરૂપ સ્વસ્વરૂપનો લાભ), આત્મીક સુખનો અનુભવ સિદ્ધસ્વરૂપ અને આત્મતત્વનો નિશ્ચય, અંતર્દષ્ટિથી આત્મભાવે વર્તન, નિંદા પ્રસશામાં સમભાવ, પરભાવોનોત્યાગ.

સમકિતના આઠ આચારની ધ્યાન દશા—આત્માના ગુણો જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રને અને આત્મપ્રદેશોને ચૈતન્ય લક્ષણથી ઓળખી તેમાં ઉપયોગ લગાવવો, તે ગુણોમાં નિશંક રહેવું, પૌદ્‌ગળીક તેમજ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાત્મક ભાવોમાં મનને જવા દેવું નહિ, ઉપયોગ લગાવવામાં કંટાળો ન લાવવો, રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી ઉપયોગની શુદ્ધિ કરવી, આત્મપ્રદેશોમાં તથા નિજ સ્વરૂપમાં પ્રસન્ન રહેવું મન આડાઅવળું ન જાય તેમાં સાવચેતી રાખી મનને સ્થિર કરવું, સ્વગુણોના અભેદપણાનો અનુભવ કરવો અને વર્ધમાન પરિણામ રાખવા

સાત નયમાં સમકિત

૧

નિગમ નયનો અભિપ્રાય

(૧) લોક રૂઢી પ્રમાણે જૈન સમકિતી કહેવાય અને સમકિતી જૈન કહેવાય (૨) અંકલ્પ સમકિતીને મોક્ષની ઇચ્છા હોય (૩) અંશ-સમકિતીને જૈન દર્શનમાં સદ્‌ભાવ હોય

૨
સંગ્રહ નયનો અભિપ્રાય

(૧) **સત્તા:**–સર્વ ભવ્ય જીવની સત્તામાં સમકિત છે (૨) સામાન્ય તત્વ:–સમકિતીને સત્ય શ્રદ્ધા હોય (૩) સગ્રહ'–સમકિતી તત્વ જ્ઞાન અને ગુણોનો સગ્રહ કરે.

૩
વ્યવહાર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતી જીવ વચન અને કાયાથી સમકિતના ૬૭ બોલમા અને ૮ આચારમા પ્રયોજન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે એટલે વ્યવહાર સમકિતમાં પ્રવર્તે

૪
રૂજુસુત્ર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારમા જે સમયે માનસિક (ભાવપૂર્વક) પ્રવૃત્તિ કરે તે વખતે તેને સમકિતી કહે સ્વામિ કાર્તિકેયની ટીકામાં વિદ્યમાન ભરતક્ષેત્રમા પાચમા આરામા જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ જીવ સમકિતી કહેલ છે, તે વિચાર આ નય પ્રમાણે હોવાનો સભવ છે તત્વ કેવળી ગમ્ય. સમકીતના પરિણામ તે રૂજુસુત્ર નયનુ સમકિત

૫
શબ્દ નયનો અભિપ્રાય

શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિતના સર્વ પર્યાય વાચક ભાવો અને શબ્દો સમકિત શબ્દમા દાખલ થાય જેમકે તત્વરૂચી, દ્રવ્ય–ભાવ–નિશ્ચય વ્યવહાર–નિસર્ગ સમકીત ઉપદેશરૂચી, કારક–રોચક–દીપક–ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, સાસ્વાદન, વેદક એ સર્વ ભેદો સમકિત શબ્દમા આવી જાય સમ્યગ દર્શન અને સમદ્રષ્ટિ પણ અંતર્ગત થાય

૬
સમભિરૂઢનો વિષય

વ્યુત્પતિ ભેદે અર્થ, અર્થના ભાવ પ્રમાણે ક્રિયા અને સપૂર્ણતાની સમીપ હોવુ જોઇએ

(૧) વ્યુત્પતિ ભેદે અર્થ—જેમકે (1) ક્ષયોપશમ=ક્ષય+ઉપશમ=ચાર અનતાનુબધી અને ત્રણ દર્શન મોહનીય એ દર્શન સપ્તક પ્રકૃતિઓના કર્મ દળોનો પ્રદેશ ઉદય અથવા નિરસ-વિપાક ઉદય થઇને ક્ષય થાય અને અનુદીર્ણ દળનો વિપાક ઉદય અટકાવવો અથવા તિવ્રરસનો મદપણે પરિણમાવી નિરસ કરવો તે ઉપશમ આવા ભાવમા જે પ્રવૃત્ત ગમે તેને ક્ષયોપશમ સમકિત હોય

(ii) જે જીવ, એ ૭ પ્રકૃતિનો પ્રદેશ ઉદય કે વિપાક ઉદય બીલકુલ ન થાય એવા તિવ્ર વિશુદ્ધ ભાવ ગમે તેને ઉપશમ સમકિત હોય.

(iii) જે જીવ એ સાતે પ્રકૃતિનો સત્તામાથી સર્વથા ક્ષય કરે કે જેથી ફરી કોઇ રીતે ઉદયમા ન આવે તેને ક્ષાયક સમકિત હોય

(iv) સમકિત = સમ = સમતા અને તત્વનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ+કિત=દ્રષ્ટિ એટલે સમતા સહિત શુદ્ધ તત્વમા ઉપયોગ ગમે તેને સમકિત હોય સમકિતમા ભાવોની તારતમ્યતા અને સ્થિરતા પ્રમાણે સમકિતના ભેદ થાય

(v) સમ્યગ્ દર્શન = સમ્યગ્ = યથાતથ્ય, કેવળી ભગવાને પ્રરૂપ્યુ તે જ સ્વરૂપ + દર્શન = શ્રદ્ધા અને અનુભવ એટલે કેવળી પ્રરૂપિત ભાવોમા જે શ્રદ્ધા કરે અને આત્મ તત્વનો અનુભવ કરે તેને સમ્યગ દર્શન હોય તે ક્ષયોપશમ સમકિતનો વિષય છે

(૨) **અર્થ પ્રમાણે ક્રિયા**—જેવા ભાવમા જીવ પ્રવર્તે તે પ્રમાણે તેને સમકિતનો ભેદ લાગુ થાય તેથી સમકિતના ૧૫ ભેદ થાય વળી સમકિતના ભાવમા જેને જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય તેને જ્ઞાનાત્મા, દર્શનમા ઉપયોગ હોય તેને દર્શનાત્મા, ચારિત્રમા ઉપયોગ હોય તેને ચારિત્રાત્મા એવી રીતે વીર્યાત્મા કહેવાય વળી ક્ષાયક સમકિતના બે ભેદ—૧ છદ્મસ્થનુ ક્ષાયક સમકીત અને ૨ કેવળીનુ ક્ષાયક સ તે સમદ્રષ્ટિ

(૩) **સંપુર્ણતાની સમિપ**—આ હકીકત સમજવા માટે જુદી જુદી અપેક્ષા લેવી પડશે જેમકે (i) અનિવૃત્તિ કરણનો છેલ્લો સમય સમકિત સન્મુખ છે (ii) વેદક સમકિત, ક્ષાયક સમકિતની સમિપ છે (iii) સમકિત ભાવમા આત્મ ભાવે નિત્ય ઉપયોગ નિશ્ચય સમકિતની સમિપ છે

૯

એવભુત નયનો અભિપ્રાય

એવભુતનયનો એવો અભિપ્રાય છે કે સમભિરૂઢ નયથી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જેને શુદ્ધ ઉપયોગ હોય તેને ઉપયોગ કાળ વખતે જ સમકિતી કહેવો વળી આ નય નિશ્ચયાત્મક, સપૂર્ણતા અને એકત્વ બતાવે છે સપૂર્ણતાની અપેક્ષાએ **ક્ષાયક સમકિત** આવે છે નિશ્ચયાત્મકની અપેક્ષાએ **નિશ્ચય સમકિત** આવે અને એકત્વની અપેક્ષાએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનુ **એકત્વ સ્વરૂપે આત્મસ્વરૂપ** બતાવે છે તે આ પ્રમાણે —

(1) જીવનુ લક્ષણ શુદ્ધ ચેતના તેના બે ઉપયોગ તે જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગ, રાગદ્વેષ રહિત ઉપયોગ તે શુદ્ધ ઉપયોગ, શુદ્ધ ઉપયોગમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે પડીત વીર્ય અને શુદ્ધ ગુણ (જ્ઞાન દર્શન આત્મીક સુખ)નો અનુભવ કરવો તે ચારિત્ર તે પડીતવીર્યથી થાય છે અને એવા

ગુણોનો નિશ્ચય કરનાર સમકીત છે. આ બધું એક ચેતનામાં સમાઇ જાય છે અને ચેતના જીવનુ લક્ષણુ છે તેથી ચેતના જીવનું સ્વરૂપ છે. આવી રીતે એકત્વ થયું તે આત્મભાવનો અનુભવ કરવો

(ii) આત્માનું જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન, આત્માના ગુણ દ્વારા આત્માનો અનુભવ તે આત્મદર્શન અને આત્માથી આત્મામાં પ્રવૃતિ તે ભાવ ચારિત્ર આ સર્વમાં આત્માનો જ્ઞાયક ભાવ આવે છે આત્મભાવમાં પ્રવૃતિ કરવી એટલે એકત્વ થઇ ગયુ, તે જ્ઞાયક ભાવનો અનુભવ છે

કેટલાક આચાર્યનો એવો અભિપ્રાય છે કે ક્ષાયક સમકિત તે નિશ્ચય સમકિત છે, પણ સમભિરૂઢ અને શબ્દ નયથી જોતા તેમાં ફેર પડે છે, નિશ્ચય સમકીત ૭ થી ૧૪ ગુણઠાણે અપેક્ષાપૂર્વક કહી શકાય. ક્ષાયક સમકિત ન હોય તો પણ પરિણામ આશ્રી સાતમે ગુણસ્થાને સભવે છે ક્ષાયક સમકિત ૪ થી ૧૪ ગુણઠાણે હોય અને કેટલાક આચાર્યના મત પ્રમાણે ૮ થી ૧૪ ગુણસ્થાને હોય. ક્ષપકશ્રેણીમાં ક્ષાયક અને નિશ્ચય સમકિત તદ્રૂપ બને છે. જેને ક્ષાયક સમકીત ન આવ્યુ હોય તે ક્ષપક શ્રેણીની તૈયારી કરે તો જરૂર આઠમે ગુણસ્થાને ક્ષાયક સમકીત આવે

નોંધ—૭ નયમાંથી એક પણ નયના અભિપ્રાયનો નિષેધ કરે તેને એકાંતવાદી મિથ્યાત્વી સમજવો જો કે પહેલી ત્રણ નયોમાં અને મદ રૂચીવાળી ચોથી નયમાં સમકિત નિશ્ચયથી હોય કે ન હોય, પણ એકજ જીવમા અપેક્ષા પૂર્વક સાતે નયો લાગુ પાડી શકાય કારણકે બધી નયના અભિપ્રાયોમા પરસ્પર વિરોધ નથી ત્યારે નિક્ષેપાના વિષયમા પરસ્પર વિરોધ હોવાથી, નિક્ષેપા હેય અને ઉપાદેયનો ભેદ પાડે છે

ચાર નિક્ષેપામાં સમકિત

(૧)
નામ સમકિત

"સમકિત" અને 'સમ્યગ્ દર્શન" એવી નામ સજ્ઞાથી જીવનો આ ગુણ ઓળખાય છે નામ નિક્ષેપાના બીજા ભેદનુ અહિં પ્રયોજન નથી

(૨)
સ્થાપના સમકિત

અક્ષર દ્વાર લિપિમાં સ્થાપના. જેમકે સમકિત વગેરે શબ્દોની સ્થાપના સ્થાપના નિક્ષેપના બીજા ભેદોનુ અહિ પ્રયોજન નથી

(૩)
દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં સમકિત

(૧) આગમથી. (૨) નો આગમથી.

(૧) **આગમથી દ્રવ્ય સમકિત**—(i) સમકિત શાસ્ત્રનો ઉપયોગ વગર અભ્યાસ (ii) જિન વચનમા શ્રદ્ધા છે પણ જાણપણુ નથી (iii) મિથ્યાત્વના કર્મફળ અધ્યવસાયથી શુદ્ધ થઇને સમકિત મોહની રૂપે પરિણમ્યા તે કર્મ પુદ્ગળ

(૨) નોઆગમથી દ્રવ્ય સમકિત—(i) જ્ઞ શરીર – સમકિતના ભાવમા કાળ કરી ગયેલ જીવનુ શબ (ii) ભવ્ય શરીર – એક જીવ કે જે તેજ ભવમા ભવિષ્યમા સમકિત પામશે, અત્યારે સમકિતી નથી શરીર જીવનુ રહેવાનુ સ્થાન છે વળી શરીરના અગ ઉપાગ ઇંદ્રિયો અને મનોવર્ગણાની મદદથી જીવ સમકિત પામી શકે છે માટે શરીરને નોઆગમ કહ્યુ (iii) તદ્વ્યતિરિક્ત એટલે શરીરથી ભિન્ન તેના ત્રણ ભેદ –(અ) લૌકિક–સમકિતનુ પુસ્તક, સમકિત શાસ્ત્રનો જાણકાર પણ શ્રદ્ધા રહિત એવો જીવ (બ) લોકોત્તર–જૈન કહેવાય છે પણ સમકિતનો અભાવ છે જેમકે દીપક સમકિત. (ક) કુપ્રાવચન–મિથ્યાત્વના શાસ્ત્રો અને તેનુ શબ્દજ્ઞાન હોય. રહસ્યના ઉપયોગને અભાવે એવી માન્યતા રાખે કે સર્વ દર્શનો (ધર્મો) સરખા છે "અન્ય લિંગે સિદ્ધાનો" "સર્વ અન્ય દર્શને સિદ્ધા" છે એમ માને સમશ્રુતને મિથ્યા શ્રુતમા પરિણમાવે આ ભેદ સર્વથા હોય છે ખરા જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનો અભાવ તે કુપ્રાવચન

(૪)

ભાવનિક્ષેપમાં સમકિત

(૧) આગમથી ભાવ સમકિત –ઉપયોગપૂર્વક સમકિત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અથવા સમ્યક્ત્વ ભાવમા ઉપયોગ

(૨) નો આગમથી ભાવ સમકિત –જેને સમકિતના જ્ઞાનની હવે જરૂર નથી પણ સ્વાભાવિક રીતે સમકિતના ભાવોમા રહે છે જેમકે ક્ષાયક સમકિત, ક્ષપક શ્રેણી કેવળજ્ઞાન–દર્શનયુક્ત અને મુક્ત જીવ.

(૩) નોઆગમથી ભાવ સમકિત પરિણતિ સમકિતના ભાવોમા નિશ્ચયપૂર્વક પરિણતિ વાળો જીવ.

સમકિતનાં ૪ પ્રમાણ

(૧)

આગમ પ્રમાણ સમકિત

સમકિતી જીવોને તત્વ રુચ્યા હોય છે **તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન સમ્યગ દર્શનમ્** તેનો ખુલાસા –જે આપણે જોઈએ છીએ તે દ્રવ્યોના પર્યાયો છે તેમા છ દ્રવ્યમાથી મુળ ક્યા દ્રવ્યો છે અને નવ તત્વમાથી ક્યા તત્વો છે તે શોધી કાઢી તે દ્રવ્યોના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવો તે તત્વરુચી.

દૃષ્ટાંત.—રસ્તામાં ચાલતાં એક સુંદર સ્ત્રી જોવામાં આવી. સ્ત્રી કોણ છે? કે જીવનો અશુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય અને પુદ્ગળોનો અશુદ્ધ પર્યાય તે સ્ત્રીનુ શરીર નામકર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય ભાવ. તેના ઉપર મોહ થાય તે શુ? વેદ મોહની કર્મનો ઉદય અને સ્ત્રી સુખનું સાધન છે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વનો પર્યાય આ બધામાથી મુળ બે દ્રવ્ય નિકળ્યા તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું છે? સિદ્ધાત્માનુ સ્વરૂપ અને પરમાણુ પુદ્ગળનુ સ્વરૂપ તે વખતે નિરાકાર આત્મા અને ચક્ષુથી અગ્રાહ્ય પુદ્ગળનો મનમાં આભાસ થાય તે તત્વરૂચી.

એક માણસે ક્રોધ કર્યો. તેમા ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે તેનો કડવો અને તિખ્ખો રસ છે તે રસમાં જીવ તન્મય બન્યો એટલે દ્વેષ થયો અને તેથી ક્રોધનો આવેશ આવ્યો અહિ કર્મ તે પુદ્ગળ છે અને માણસ તે જીવનો અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય છે, તેના શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારે તો ક્રોધનો આવેશ દૂર થાય અને ક્રોધી ઉપર દ્વેષ ન થાય તે તત્વરૂચી

દરેક બાબતમા તત્વરૂચી કેળવવા માટે દ્રવ્યાનુયોગથી છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનુ સ્વરૂપ નયનિક્ષેપા વગેરે અનેક દૃષ્ટિથી જાણવુ જોઇએ ત્યાર બાદ જીવના શુધ્ધ સ્વરૂપ અને પોતાના આત્મા વચ્ચે શુ અતર છે? તે જોવું આ અતર કાપવાનુ છે તે મોક્ષ માર્ગ, તેની વિધિ કોણ બતાવી શકે? કે જેણે તે માર્ગ પોતે પોતાની મેળે અનુભવી શુધ્ધ સ્વરૂપ પામ્યા હોય તે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવજ તે માર્ગ બતાવી શકે કારણકે સર્વ સૂક્ષ્મ બાબતોનું સ્પષ્ટિકરણ, પરસ્પર દેખાતા વિરોધાભાસનો સમન્વય, ઇંદ્રિયો અને મનથી અગમ્ય એવી સુક્ષ્મ અને અરૂપી વસ્તુઓની શુદ્ધ પ્રરૂપણા, સર્વથા રાગદ્વેષરહિતપણે, મોક્ષ માર્ગમા વિરોધી તત્વનો સર્વથા અભાવ એવી રીતે ફક્ત સર્વજ્ઞો જ બતાવી શકે માટે જિનેશ્વરદેવના વચનામાં શકા લાવવી નહિ. **તમેવ સચ્ચં નિ . શંકં જં જિનેહિ પવેઇયં** ॥

શ્રદ્ધા રાખવાનુ સ્થાન મુખ્યત્વે અતીન્દ્રિય અને બુદ્ધિને અગમ્ય પદાર્થો છે, ચક્ષુ અને બુદ્ધિ ગમ્ય પદાર્થો તો આપોઆપ સાબીત થાય છે, છતા જેમ કમળાના રોગવાળો માણસ બધું પીળુ દેખે તેમ વસ્તુના નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપના જ્ઞાનના અભાવે તેમ બુદ્ધિહીન અથવા વીપરીત બુદ્ધિવાળો ખોટુ અથવા ઉંધુ નિરિક્ષણ કરે છે તેથી જિનેશ્વર દેવના નિગ્રથ પ્રવચનના એકપણ શબ્દ કે પદમા અશ્રદ્ધા કરે તો પણ મિથ્યા દ્રષ્ટિ ગણાય. **"પયમપિ અસદહંતા સુત્ત ત્થું મિચ્છદિઠ્ઠીઓ"** નિગ્રથ પ્રવચનનીજ આરાધના કરવી, **નિગંથં પાવયાણ અથ્થં પરમથ્થં સેષં અનથ્થ"** નવ તત્વમાથી, ભેદ જ્ઞાનથી, પોતાના આત્માને ઓળખી, સિદ્ધ સ્વરૂપે પોતાની સત્તામા રહેલ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી, **અપ્પા પરમપ્પા** અનુભવ કાળની સ્થિતિ, વિશુદ્ધિ અને પડીત વીર્યની તારતમ્યતા પ્રમાણે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે ચાર અનતાનુબધી કષાય અને ત્રણ દર્શનમોહની એ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થાય અને પદાર્થોમા રાગદ્વેષ રહિત દૃષ્ટિ કેળવાય અને સ્વસવેદન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને આત્માનો પરમાત્મા તરીકે ભાવથી અનુભવ થાય તેથી નિશ્ચયથી આત્મ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે

૨

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સમકિત

(૧) **પર પ્રત્યક્ષ**—લીંગ-(i) સુત્રનો અભ્યાસ-વાચવુ, પુછવુ, વારવાર સભારવુ, ધર્મ કથા, (ii) નિગ્રથ ગુરુની વૈયાવચ્ચ (સુપાત્ર દાન), 'વદના' નમસ્કાર, સ્તુતિ, (iii) જૈન ધર્મના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધના અને પ્રશસા કરવી. આ ત્રણ લીંગ જોઇને વ્યવહારથી જાણી શકાય કે આ જૈન છે

(૨) **સ્વપ્રત્યક્ષ**—(i) સમતા શાત રસ, સમભાવનો અનુભવ, (ii) અશથી મોક્ષના આત્મિક સુખનો અનુભવ, (iii) પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયમા ખરુ સુખ નથી એવો અનુભવ પૂર્વક વિશ્વાસ (iv) સસારના સર્વ જીવોને સસારિક દુ ખમાથી મુક્ત કરી, શાશ્વતુ સુખ આપવાની ભાવના, (v) આત્મશ્રદ્ધા એટલે આત્માના શુદ્ધ ગુણોનો અનુભવ કરવો ગુણોનો અનુભવ કરવાથી ગુણી (આત્મા) નો સાક્ષાત્કાર થાય છે જો આવો જેને અતર્ધ્યાને (અતર ચક્ષુથી-માનસિક) અનુભવ થાય તો સમજવુ કે હવે સસારના સર્વ દુ ખનો અત આવ્યો છે

૩

અનુમાન પ્રમાણ

સ્વ પ્રત્યક્ષ અને પર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના ભેદોથી અનુમાન પ્રમાણની સિદ્ધિ છે સર્વ દોષોને દૂર કરવાની ભાવના થાય, પાપ કર્યા પછી ઉપયોગ આવતા જ પાપનો પશ્ચાતાપ થાય અથવા પાપ કરતા અટકી જવાય અહિસા ભાવ પ્રગટ થાય, શરીરને જોતા કરતા સર્વ જીવોના આત્મામા અતરદૃષ્ટિ જાય, કોઇ પણ મિથ્યાશ્રુતને સમશ્રુતમા પરિણામવી શકાય, અરિહત અને સિદ્ધના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાની વારવાર ભાવના થાય તો એવુ અનુમાન થાય કે હવે સમકિત છે અને બેડોપાર છે

જેની સમજ એવી છે કે —ખરુ સુખ આત્મામાથી નિકળે છે એટલે સુખનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા છે છદ્મસ્થને મનની દોરા ત્યા મન સ્થિર થાય છે ત્યા સુખનો અનુભવ થાય છે, બાહ્ય નિમિત્ત ઉપાદાન કારણ નથી પણ અજ્ઞાનને લીધે એમ મનાય છે કે બહારથી નિમિત્તભૂત વસ્તુનાથી સુખ મળ્યુ અને મોહની કર્મના ઉદયને લીધે બહારની વસ્તુમા રાગ ઉપજે છે, જે બાહ્ય નિમિત્તના આલબનને બદલે આત્માના સ્વરૂપનુ આલબન લીધુ હોય તો અનતગણા સુખનો અનુભવ થાય છે તેની સાથે નવા કર્મ બધાતા નથી ત્યારે બાહ્ય નિમિત્ત મેળવવાથી નવા કર્મ બધાય છે રાગદ્વેષથી ચિકણા કર્મ બધાય માટે આત્મીક સુખ ખરુ છે અને તેનોજ અનુભવ લેવા

૪

ઉપમા પ્રમાણ

જેમ મૂળ વગર વૃક્ષ ટકી શકે નહિ તેમ સમકિત વગર ધર્મ નથી, એવી રીતની ઉપમાએ કરી સમકિત, ધર્મરૂપી જવાહીરનું નિદાન છે, ધર્મ નગરનું દ્વાર છે. ધર્મરૂપી ઘરનો પાયો છે, ધર્મરૂપી રત્નનું ભાજન છે હવે સમકિતીની ઇચ્છાની ઉપમા આપવામાં આવે છે. જેમ પદ્માવતી દેવીએ કિન્નરી (વ્યંતર દેવી) મારફત પાર્શ્વનાથ કુંવરના ગુણ સાંભળી, તેનેજ વરવાનો સંકલ્પ કરી લીધો તેમ સમકિત જીવની ચેતનાને કેવળ દર્શનથી શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશોને પ્રત્યક્ષ જોવાની તાનાવેલી લાગેલી હોય છે.

૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ મળી ૧૫ દ્રષ્ટિથી સમકિતમાં વિચારશ્રેણી ચાલી હવે આગળઃ—

૧૬

વ્યવહાર સમકિત

વ્યવહારથી (૧) શુદ્ધ દેવ અરિહંત છે, શુદ્ધ ગુરૂ નિગંથ છે. શુદ્ધ ધર્મ તે કેવળીનો બતાવેલ તેજ છે એ ત્રણ તત્વમા દ્રઢ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, નિશ્ચય કરવો જોઇએ (૨) છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનુ ઉપયોગપૂર્વક સ્વરૂપ જાણવું તે જ્ઞાન, તેમા શ્રદ્ધા રાખવી અને ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વના પચ્ચખાણ કરવા તે સમ્યગૂ દર્શન, (૩) સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારનુ આચરણ કરવુ તે સમકિતનો આચાર છે. વ્યવહાર ચારિત્ર સાધુ માટે છે, પણ વ્યવહારીક સમકિત બધાને માટે છે તેમા જ્ઞાનની પણ જરૂર છે

૧૭

નિશ્ચય સમકિત.

નિશ્ચયથી પોતાનો શુદ્ધ આત્મા દેવ છે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, પોતેજ ગુરૂ છે અને પોતાના શુદ્ધ ગુણોમા રમણતા તે ધર્મ છે નવ તત્વમાથી નિજ આત્મ તત્વને ભિન્ન તારવીને તેના જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર—આત્મિક સુખ—વીર્યના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણવુ તે જ્ઞાન, **શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ** કરી શ્રદ્ધા કરવી તે દર્શન (સમ્યક્ત્વ) અને વિત્તરાગ સ્વરૂપે શુદ્ધ આત્મ તત્વનો વારવાર અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરી તેમા સ્થિરતા કરવી તે ભાવ ચારિત્ર અહિ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અભેદ સ્વરૂપે છે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મની એક ખાસ પ્રકૃતિ સ્વાનુભુતિનુ આવરણ ખસે ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર નિશ્ચયપૂર્વક આત્માનો અનુભવ થાય તે વખતે ૭ મુ ગુણસ્થાન સ્પર્શે આત્મિક સુખ શાંત રસનો અનુભવ થાય તે નિશ્ચય સમકિત ત્યાથી આગળ વધીને આત્મા

પોતે જ જ્ઞાન પોતેજ જ્ઞેય અને પોતેજ જ્ઞાતા બની એકત્વ સ્વરૂપે નિજ ગુણમા સ્થિર થવા માટે અને શરીર અને બાહ્ય ભાવો અદશ્ય થવા માટે નો આઠમે ગુણસ્થાને જઇ શ્રેણીની તૈયારી થાય

નિશ્ચય સમકિત મેળવવા માટે આત્મ રમણતાનો અભ્યાસ કરવો તે સમજવા માટે કેટલાક પર્યાયવાચક આત્મ રમણતાના પ્રયોગો અહી બતાવવામા આવે છે

(૧) પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષય અને શરીર વ્યાપાર (કાયયોગ) અટકાવીને મનને શરીર, ઇન્દ્રિયો અને બાહ્ય જગતમાથી ખેચીને શરીરથી જુદી પણ શરીરમા રહેલી એક સત્તાની શોધ કરવી, તે સત્તા પોતાના ચૈતન્ય સ્વભાવથી હાજર થશે તેને ઓળખવા માટે તેના ગુણની શોધ કરવી તો જ્ઞાન હાજર થશે જ્ઞાનથી આત્માના પ્રદેશો અને ગુણો જાણીને તેનો અનુભવ કરવો અને તેમા સ્થિરતા આવશે ત્યારે મનમા શબ્દ પણ બોલવાની જરૂર નહિ રહે ત્યારે જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનુ નિર્વિકલ્પપણે એકત્વ લાગશે, તેમા યથાશક્તિ લીન થઇ જવુ આની લીનતા ચાલુ રહે તો વજ્રૠષભનારાચ સઘયણનો ધણી ક્ષપક શ્રેણી માડી દીએ ત્યારે આપણે બહુ બહુ પ્રયત્ન કરીએ તો માડ ૭મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને આગળ વધવાની શક્તિના અભાવથી ધ્યાન તુટી જાય છે પરતુ પ્રયાસ કરવાથી આગાડી ભવમા સદ્ગતિ મળશે.

(૨) મનને આત્માકારે પરિણમાવવુ, તેની બહાર જવા દેવુ નહિ અને જાય તો પાછુ ખેચી લાવવુ

(૩) બાહ્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ આત્મા જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે, પણ અભ્યતર ભાવે પોતપોતાના સમાજ રહે, પોતાના પ્રદેશોમા વિશ્રાતિ લીએ તો અખડ, આનદ આત્મિ સુખ અનુભવે છે

(૪) શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર સિદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને તેને જ્ઞેય તરીકે ગ્રહણ કરવુ, પછી તેની સાથે પોતાના આત્માનુ એકીકરણ કરવુ પછી જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપે છે તેમ સિદ્ધ સ્વરૂપી નિજ શુદ્ધ ગુણોનો વચન પ્રયોગ વગર અનુભવ કરવો અને ધ્યાન તુટે ત્યારે ફરી મનમા ગુણોને બોલી એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરી, પછી બધા ગુણોને એક સ્વરૂપે અનુભવી તેમા લીન થવુ

૧૮

દ્રવ્ય સમકિત અને સમકિત દ્રવ્ય

અહિ અપેક્ષાપૂર્વક વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવુ (૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધા પકડી છે પણ આત્મ જાણપણુ નથી તે દ્રવ્ય સમકિત છે (૨) ક્ષયોપશમ સમકિતમા મિથ્યાત્વના વિશુદ્ધ થયેલા કર્મના નિરસ થઇ સમકિત મોહની રૂપે પ્રદેશ ઉદયમા આવી ક્ષય થાય તેથી આ કર્મદળની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ સમકિત પુદ્ગલીક હોવાથી દ્રવ્ય સમકિત ગણાય અહિ પુદ્ગળ કારણ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી સમકિતરૂપી કાર્ય છે તે પણ દ્રવ્ય કહેવાય (૩) આત્મા પોતે દ્રવ્ય છે તેથી શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષાયક સમકિત અપુદ્ગળીક હોવાથી સદ્દ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય) રૂપ છે અહિ ગુણ ગુણને ગુણીનુ એકત્વ સમજવુ

૧૯

ભાવ સમકિત

ભાવ = શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક વિચાર (અધ્યવસાય, માનસિક પરિણતિ) આ સાધન ધર્મ છે, વ્યવહાર છે, ધ્યાન રૂપે છે, નિશ્ચયનુ કારણ છે કારણમાં પણ કાર્યનો ઉપચાર વ્યવહારીક રીતે થઇ શકે છે તેથી તે પણ આત્માનો ગુણ છે ભાવના = ભાવનુ સક્રિયપણુ = વ્યવહારમાંથી નિશ્ચયમા લઇ જનારી ક્રિયા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું એકત્વ કરનાર પરિણામ. ભાવ = ગુણ, જેમકે જીવના શુદ્ધ ગુણો કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયક સમકિત એ ક્ષાયક ભાવ ગણાય છે. આત્માના ગુણોમાં પરિણતિ કરવી તે પણ સમકિત કહેવાય આવી રીતે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ સાબીત થાય છે માટે તેને સર્વથા ભિન્ન માનવા કે સર્વથા એક સ્વરૂપે માની શકાય નહિ.

વ્યવહાર સમકિતમાં જે બાહ્ય પ્રવૃતિ જણાવી છે તેના રહસ્યનો અધ્યાત્મિક વિચાર તે ભાવ સમકિત કે જે નિશ્ચય સમકિતમાં લઇ જાય છે વ્યવહારમા શ્રદ્ધા અને ભાવ કેળવવા માટે ભાવ સમકિતનુ આલબન છે. અહી ૭ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનો રહસ્યપૂર્વક ઉંડાણમાથી વિચાર કરીને શુદ્ધ આત્મ તત્વના ગુણો તપાસીને તેને અનુભવમાં મુકવાના છે કે જેથી અદર રહેલ આત્મામા ગુણો ઉપરના કર્મના આવરણો ખસવા માડે અને ગુણો વધારે વધારે વિશુદ્ધ થતા જાય અને છેવટે ક્ષાયકભાવ કે જે ધ્યેય છે, નિશ્ચય છે તે પ્રગટ થાય આ વિચારોમાંથી જે કારણે સમકિત આવે છે તે હવે તપાસીએ

અનિત્ય અને અશરણ ભાવના વારવાર ઉડાણમાથી તિવ્ર ઉપયોગે ભાવવાથી વસ્તુના હેય અને ઉપાદેય સ્વરૂપ સમજવાથી યથા પ્રવૃતિ કરણ પ્રાપ્ત થાય છે અન્યત્વ ભાવના (ભેદ જ્ઞાન), એકત્વ ભાવના (જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રનુ નુ એકત્વ તે આત્મા) અને બોધિ ભાવના (આત્મજ્ઞાન, શુદ્ધ આત્માના ગુણોનો અનુભવ) વારવાર ઉડાણમાંથી શુદ્ધ નિવ્ર ઉપયોગે ભાવવાથી હેય વસ્તુ ઉપાદેય વસ્તુમાથી ભિન્ન પડે છે એટલે અપૂર્વ કરણ પ્રાપ્ત થાય છે અને શુદ્ધ આત્મ ગુણનો અનુભવ કરવાથી અનિવૃતિકરણ આવે છે અને તેમા સ્થિરતાપૂર્વક જ્યારે આત્મિક સુખનો સહજ સ્વભાવે આનદ અનુભવાય ત્યારે સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે, શુદ્ધતા અને તારતમ્યતા પ્રમાણે ક્ષયોપશમ. ઉપશમ કે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ થાય છે

૨૦

સામાન્ય સમકિત

અહિ અપેક્ષાપૂર્વક કથન સમજવુ. (૧) સમકિતનુ સામાન્ય તત્વ શુદ્ધ શ્રદ્ધા છે (૨) સમ્યગ્ દર્શન સાધારણ રીતે ક્ષયોપશમ ભાવમા રહેતુ હોવાથી, સમકિત મોહનીના ઉદયથી સુક્ષ્મ હકીકતોમા શકા થવાથી તે સામાન્ય કોટીનુ ગણાય (૩) જે સમક્તિમાથી પડવાપણુ થાય છે તે પણ અપેક્ષાપૂર્વક સામાન્ય કોટીના ગણાય

૨૧
વિશેષ સમકિત

આ હકીકત પણ અપેક્ષાપૂર્વક છે (૧) ક્ષાયક સમકિત આદિ અનંત હોવાથી વિશેષ કોટીનુજ છે (૨) ઉપશમ સમકિત નિશ્ચય સમકિતમા તેમજ ઉપશમ શ્રેણીમા પહોચાડી શકે તે અપેક્ષાએ તે પણ વિશેષ કોટીનુ ગણાય

૨૨
દ્રવ્ય સંખ્યા

સર્વથી થોડા સાસ્વાદન સમકિતી, ઉત્કૃષ્ટ હોય ત્યારે અસંખ્યાતા, તેથી ઉપશમ સમકિતી અસંખ્યાત ગુણા, તેથી ચાર ગતિના ક્ષાયક સમકિતી અસંખ્યાત ગુણા, તેથી ક્ષયોપશમ સમકિતી અસંખ્યાત ગુણા તેથી સમદૃષ્ટિ સિદ્ધ અનંત ગુણા

૨૩
ક્ષેત્ર

કેવળ સમુદ્ઘાતમા સમદૃષ્ટી, લોકના બહુ અસંખ્યાતા ભાગમા તથા સર્વ લોકમા હોય, તે સિવાય સમકિતી જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહે છે અને ત્રસ નાડીમા રહે છે

૨૪ કાળ (સ્થિતિ, અંતરકાળ)

	સમકિતની સ્થિતિ		સમકિતનુ અંતર (વિરહ કાળ)	
	એક જીવ આશ્રી	બહુ જીવ આશ્રી	એક જીવ આશ્રી	બહુ જીવ આશ્રી
ક્ષયોપશમ સમકિત	જ અંતર્મુહૂર્ત ઉ ૩ ક્રોડ પૂર્વ અધિક ૬૬ સાગરોપમ	સર્વ કાળમા હોય છે	જ અંતર્મુહૂર્ત ઉ દેશોણુ અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન	વિરહ કાળ નથી
ક્ષાયક સમકિત	સાદિ અનંત આવ્યુ જાય નહિ	સર્વ કાળમા હોય છે	નથી	નથી
ઉપશમ સમકિત	જ ઉ અંતર્મુહૂર્ત	જ. અંતર્મુહુર્ત ઉ પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)	જ અંતર્મુહૂર્ત અથવા શ્રેણીઆશ્રી પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ દેશોણુ અર્ધ પુ પ૰	જ ૧ સમય ઉ ૭ દિવસરાત (તત્વ કેવળીગમ્ય)
સાસ્વાદન	જ ૧ સમય ઉ આવલીકા અને ૭ સમયનો અંતર્મુહૂર્ત	જ ૧ સમય ઉ પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)	જ અંતર્મુ અને શ્રેણી આશ્રી પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ દેશોણુ અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન	જ ૧ સમય ઉ પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)

૨૫

ભાવથી

ઉપશમ અને ક્ષાયક સમકિતમાં વિશુદ્ધ ભાવ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વના પુદ્ગળોનો કોઇપણ રીતે ઉદય નથી તેથી અપુદ્ગળીક છે, ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિનમાં સમક્તિ મોહનીનો ઉદય રહેતો હોવાથી પુદ્ગળીક છે અને અભિનિ બોધિક રૂપ (ભાવ-અર્થ સન્મુખ) છે, ભાવના-રૂપે છે, સહજ સ્વભાવે નહિ. ભાવનાના બળથી ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો કષાયના આવેશને એકદમ મદ કરી નાખે અને મિથ્યા ભાવને એકદમ તોડી નાખે ઉપશમ સમકિતવાળો કષાય અને મિથ્યાત્ના કારણેની ઉપેક્ષા કરી આત્મ ધ્યાનમા લીન થાય ક્ષાયક સમકિતવાળાએ ખરે વખતે ૭ પ્રકૃતિ અને તેના કારણોને જ્ઞાન પૂર્વક શોધી શોધીને શુદ્ધ અને તીવ્ર ઉપયોગથી મુળમાંથી ખેચી કાઢી નાશ કર્યા હોય છે તેથી કોઇપણ કારણ મળે, ઉપસર્ગ પરિસહ આવે તો પણ તે સાત પ્રકૃતિના ભાવો ઉત્પન્ન થતા નથી,

નોંધ—એવભુત નયનુ સમકિત, નિશ્ચય સમકિત અને ભાવ સમકિતનો એક સાથે વારવાર અભ્યાસ કરવો જેમ બી એ નો અભ્યાસ કરવાથી મેટ્રીક જરૂર પાસ થવાય તેમ બહુ ઉડો એવો દેખાતો અભ્યાસ કરવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થવાનો સભવ છે કારણ કે શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે.

સમકિત ઉપર સ્યાદ્વાદ

૧

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ સમકિન

(૧) સમકિતનુ દ્રવ્ય આત્મા (જીવ) છે, સમકિતનો ક્ષેત્ર આધાર આત્મપ્રદેશો છે, કાળ તે આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કાળ, ભાવ તે ૪ અનતાનુબધી અને ૩ દર્શન ત્રીક એ દર્શન સમકનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ એવી રીતે સમકિતનુ અસ્તિત્વ છે. (૨) ભવ્ય જીવને સત્તામા સમકિત છે (૩) પ્રગટપણે ૪ થી ૧૪ ગુણસ્થાનોમાં અને સિદ્ધ ભગવાનમા સમકિત છે (૪) સ્વાદથી ફકત બીજે ગુણ સ્થાને છે

૨

સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સમકિત

(૧) અભવ્યને સત્તામાં કે પ્રગટપણે સમકિત નથી (૨) અજીવને સમકિત નથી (૩) મિથ્યાભાવમા સમકિત નથી (૪) ગુ ૧ અને ૩ જામા સમકિત નથી. અહિં અભવ્યના લક્ષણ જાણી લેવા —તેને મોક્ષની ઇચ્છા ન થાય, પોતે ભવી હશે કે અભવી એવો ઉહાપોહ ન

થાય, અભવીને મોક્ષ નથી એવુ સાંભળી તેને ધ્રાસકો ન ઉપજે, જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપે પણ જિનોક્ત વસ્તુ સ્વરૂપ તદ્રૂપ ન જાણે, તેને શ્રદ્ધા નથી તેમજ શંકા પણ નથી, તેને સત્તામા સમકિત મોહની કે મિશ્ર મોહની નથી, સત્તામા કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમકિત કે જ્ઞાન એમાનુ કોઈ નથી. તેને અહિંસા અને અનુકંપા ભાવ ન આવે જો કે જીવની રક્ષા કરે, તેનુ મોક્ષ તે સ્વર્ગ, કારણ કે ત્યાંથી પાછા ફરવાનુ છે એમ માને, તે આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ ન કરી શકે તેથી આત્મા અને પૌદ્ગળીક શરીરની ભિન્નતા ન તારવી શકે તે સ્વભાવથી જ છે એટલે અભવીનો ભવી ન થાય

(૩)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સમકિત

(૧) કેટલાક ભવ્ય જીવને સત્તામા સમકિત છે પણ પ્રગટપણે નથી. (૨) જેને સમ્યગ્ દર્શન છે તેને ક્ષાયક સમકિત નથી અથવા પાંચમાંથી એક સમકિત જે સમયે હોય તે સમયે બીજુ સમકિત નથી (૩) કેટલાકને વ્યવહારથી સમકિત હોય પણ નિશ્ચયથી ન હોય (૪) કેટલાકને અમુક વખતે સમકિત છે અને અમુક વખતે નથી (૫) કેટલાકને સમકિત છે પણ સત્તામા મિથ્યાત્વ છે જેમકે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને સાસ્વાદનવાળાને સત્તામા મિથ્યાત્વ પણ છે.

(૪)

સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ સમકિત

સમકિતનુ સ્વરૂપ એક વાક્ય કે એક સમયમા કહી શકાય નહિ અમુક માણસને અમુક સમયે સમકિત છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી નિશ્ચયથી કહી શકાય નહિ

(૫)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ સમકિત

અમુક માણસ દેખીતી રીતે સમ્યક્ત્વનો વ્યવહાર (૬૭ બોલથાથી) આચરે છે પણ તને શ્રદ્ધા છે કે નહિ તે નિશ્ચયથી (છદ્મસ્થથી) કહી શકાય નહિ વર્તમાનમા સમકિત છે પણ ભવિષ્યમા અમુક વખતે સમકિતી હશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

(૬)

સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સમકિત

અમુક માણસને અત્યારે સમકિતી નથી પણ ભવિષ્યમા થશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

(૭)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ સમકિત

સમ્યગ દર્શન છે પણ ક્ષાયક સમકિત નથી તેથી ભવિષ્યમાં અમુક વખતે તેને સમકિત હશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથીં જાણી શકાય નહિ

સ્યાદ્વાદનો સાર,– આત્મદષ્ટિ કદિ ભુલવી નહિ અને મિથ્યાત્વી પર દ્વેષ લાવવો નહિ કારણ કે કોણ વહેલો મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. મિથ્યાત્વના આચાર્ય ગૌતમ કેટલીવારમાં ગૌતમ ગણધર થઇ ગયા. એકવાર આત્મદષ્ટિ ખોઇ નાખી તો ફરીવાર કોણ જાણે ક્યારે આવે માટે ખોવી નહિ

સમકિત આશ્રી

ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા

(૧) ભવ્ય જીવને સત્તામા સમકિત ધ્રુવપણે રહે છે મિથ્યાત્વનુ આવરણ ખસે અને સમકિત પ્રગટ થાય તે ઉત્પાદ અને ફરી આવરણ થાય તે વ્યય

(૨) ક્ષાયર સમકિત સિવાયના ચાર સમકિત એકમાથી બીજામાં જાય તે ઉત્પાદ, અગાઉનુ વ્યય થાય અને સમકિતપણુ કાયમ રહે તે ધ્રુવતા.

(૩) ક્ષયોપશમમાથી વેદક અને ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, પૂર્વ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય અથવા છદ્મસ્થ ક્ષાયકમાંથી કેવળી ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, છદ્મસ્થ પર્યાયનો વ્યય અને સમકિત ધ્રુવ રહે છે

(૪) સંખ્યા આશ્રી ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા :–

	ઉત્પાત	વ્યય	ધ્રુવ
ક્ષાયક	સંખ્યાતા	૦	અનંત (સિદ્ધ ભગવાન આશ્રી
ઉપશમ	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	ધ્રુવનથી
ક્ષયોપશમ	અશંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	બહુ અસંખ્ય
વેદક	સંખ્યાતા	સંખ્યાત	ધ્રુવનથી
સાસ્વાદન	અસંખ્તા	અસંખ્ય	,,

પાંચ સમકિતનુ

ભેદ અભેદનું સ્વરૂપ

૧. સમકિત એવી નામ સંજ્ઞાની અપેક્ષા એ બધા સમકીત સરખાં છે. પણ ઉપયાગની શુદ્ધી, ભાવની તારતમ્યતા અને સ્થિતિ આશ્રી પાચે સમકિત ભિન્ન છે

૨ સમકિત મોહનીયના ઉદયની અપેક્ષાએ સાસ્વાદન અને ક્ષયોપશમ સરખા છે પણ સાસ્વાદમા સમકિત મોહનીયનો તીવ્ર ઉદય અને અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય છે તેથી નિશ્ચયથી પડવાઇ થાય છે

૩ મિથ્યાત્વ મોહની અને મિશ્ર મોહનીના ઉદયનો અભાવ તથા દર્શન મોહક સત્તામા છે તે આશ્રી સાસ્વાદન, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ સરખા છે પણ સાસ્વાદનમા દર્શન મોહકમાથી ચાર અનંતાનુબંધી કષાય અને સમકિત મોહની એ પાચ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, ક્ષયોપશમમા ફક્ત સમકિત મોહનીયનો ઉદય છે અને ઉપશમ સમકિતમા ૭ માની એકે પ્રકૃતિનો ઉદય નથી

૪ ભાવની અપેક્ષાએ (૭ પ્રકૃતિના ઉદયનો અભાવ તેથી) ઉપશમ અને ક્ષાયક સરખા છે પણ ઉપશમમા ૭ પ્રકૃતિ સત્તામા છે અને ક્ષાયકમા સત્તામા નથી.

૫ ક્ષાયક સમકિત એવી નામ સજ્ઞાથી છદ્મસ્થ અને કેવળીમા ક્ષાયક સમકિત સરખા છે પણ નિશ્ચય નયથી કેવળીને આત્મ તત્વમા પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ છે અને છદ્મસ્થને પરોક્ષ ઉપયોગ છે તે ભિન્નતા છે

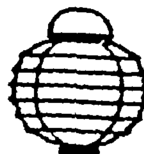
૬ અપ્રતિપાતપણાની અપેક્ષાએ વેદક અને ક્ષાયક સરખા છે પણ વેદક ચડીને [illegible] જાય ત્યારે ક્ષાયક સમકિત સ્થિર રહે છે તે સાદી છે પણ અંત રહીત છે

૭ વિષયની અપેક્ષાએ સમકિત અને શ્રદ્ધા એક છે પણ સમકિત [illegible] પરિણતિ છે અને શ્રદ્ધા માનસિક ઉપયોગ (દ્રવ્ય મનો વર્ગણાના આલંબન વાળુ [illegible] કેવળી ભગવાન ને નથી કેવળી ભગવાનને શુદ્ધ આત્મ પરિણતિ રૂપે [illegible] આત્મ પરિણતિ પરોક્ષ ભાવે (મનના આલંબન વાળી) છે

આત્માના બીજા ગુણોની સાથે સમકિતનુ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

	અભેદ સ્વરૂપ	ભેદ સ્વરૂપ
કાલ	જે સમય જીવમા જ્ઞાનાદિ [illegible] સત્તામા છે તેજ સમય [illegible] પણ છે	[illegible]

૨	સ્વભાવ	જ્ઞાનાદિ ગુણો જીવના સ્વભાવ રૂપે છે તેમ સમકિત પણ ભવી જીવ અને સિદ્ધનો સ્વભાવ છે	જેમ જ્ઞાનનો ગુણ જાણવાનો છે તેમ સમકિતનો ગુણ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનો નિશ્ચય કરવાનો છે
૩	અર્થ આધાર	જેમ જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આધાર છે તેમ સમકિતના ગુણનો પણ આધાર જીવ જ છે	દરેક ગુણનો અર્થ જુદો કરવામા આવે છે સમકિત વગર કોઈપણ ગુણમાં વિશ્વાસ ટકતો નથી
૪	એકત્વ સબંધ	સર્વ શુદ્ધ ગુણોની જેમ સમકિત પણ જીવ સાથે તદ્રૂપ તદાત્મ્ય, એકત્વ સબધમા છે	જીવ સાથે સર્વ ગુણનો સબધ અર્થક્રિયા માટે જુદો છે, સમકિતનો જીવ સાથે સબધ ટકતા માટે છે
૫	ઉપકાર	જ્ઞાનાદિ ગુણોની માફક સમકિત પણ જીવના સ્વરૂપની ઓળખાણ કરાવે છે	દરેક ગુણ, જીવનુ સ્વરૂપ જુદી જુદી રીતે બતાવે છે સમકિત જીવના દરેક ગુણ સાથે સહચારી રહીને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે
૬	ગુણિદેશ	સર્વ ગુણોની માફક સમકિત પણ જીવના અસખ્યાત પ્રદેશોમા છે	જીવમા અનતા ગુણો છે ત્યારે સમકિત એક ગુણ છે તેથી ગુણ અને ગુણી સર્વથા એક નથી
૭	સસર્ગ ભેદ પ્રધાન સબધ	જીવના બધા ગુણોનો જે સસર્ગ છે તે સમકિતનો પણ છે	બધા ગુણો એક નથી તેના સસર્ગ જુદા જુદા છે જેમકે જ્ઞાનથી આત્મા જાણે, દર્શનથી દેખે અને સમકિતથી જ્ઞેય દશ્યો વગેરે પદાર્થોમા તથા ગુણોમા નિ શકપણુ બતાવે છે
૮	શબ્દ	સર્વ ગુણોનુ શબ્દથી જ્ઞાન થાય છે	સર્વ ગુણો માટે જુદા જુદા શબ્દો છે. સમકિત માટે "સમ્યગ્ દર્શન, સમદૃષ્ટિ, સમકિત" શબ્દો છે

સમકિત ઉપર અનુયોગ દ્વાર

માર્ગણા	ઉપશમ સમકિત				ક્ષયોપશમ સમકિત				ક્ષાયક સમકિત				સાસ્વાદન સ			
	સિદ્ધાંતકાર મત		ગ્રંથકાર મત		સિદ્ધાંતકાર મત		ગ્રંથકાર મત		શાસ્ત્રાર્થ મતાંતરે		બહુમતે શાસ્ત્રાર્થ		સિદ્ધાંતકારમત		ગ્રંથકાર મત	
પહેલી ગતિ દ્વાર	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની	સ્વભવની	પરભવની
પહેલી ૩ પૃથ્વીના નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૧	૦
બીજી ૩ પૃથ્વીના નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧	૦
૭ મી પૃથ્વીના નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧	૦
સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા તિર્યંચો	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧
તિર્યંચ જુગલ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૧
સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા મનુષ્ય	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૧
મનુષ્ય યુગલ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૧
ભવનપતિ વાણવ્યંતર જ્યોતિષિ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧
વૈમાનિક નવગ્રૈવેયક સુધીના	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૧	૧
પાંચ અનુત્તર વિમાનદેવ	૦	૦	અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પરભવનું		૦	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
નિગોદ અપર્યાપ્ત તથા સમુર્છિમ પંચેન્દ્રીય તિર્યંચ અપર્યાપ્ત	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧
પૃથ્વી, પાણી પ્રત્યેક વનસ્પતિ બાદર અપર્યાપ્ત	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

૨ જીવ ભેદ ૧૪ ભેદમાંથી	એક સન્ની પર્યાપ્ત મતાતર–૨ અનુત્તર વિમાનદેવ સન્ની અપર્યાપ્ત સહીત	સન્ની પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ	બહુમતે સન્નીના બે ભેદ. મતાંતરેઃ– ૧ પર્યાપ્ત	૨ સન્નીના ૩ વિગલેંદ્રી અપર્યાપ્ત ૧ અસન્ની તિર્યંચ ૫ ચેન્દ્રી અપર્યાપ્ત — ૬ સિદ્ધાંતકાર મતે
૫૬૩ ભેદમાંથી ૨૨ એકેન્દ્રીયના ૬ વિગલેન્દ્રીયન ૨૦ તિર્યંચ પચેન્દ્રીયના ૧૪ નારકીના ૩૦૩ મનુષ્યના ૫૦ ભવન પતિ ૫૨ વ્યતર, વાણવ્યતર જભકા ૨૦ જ્યોતિષ ૭૬ વૈમાનીક	૯ લોકાંતિક અને ૫ અનુત્તર વિમાન — ૧૪ સિવાયનાં:– ૮૫ પર્યાપ્તદેવ ૧૦૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ ૭ પર્યાપ્ત નારકી — ૧૯૮ સિદ્ધાંતકાર મતે ૫ અપર્યાપ્ત અનુત્તર દેવ — ૨૦૩ ગ્રથકાર મતે	૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ પચેન્દ્રય ૭ પર્યાપ્ત નારકી ૧૯૮ દેવ — ૪૧૭ ગ્રથકાર–બહુમતે ૬ મતાતરે પહેલી ૭ નારકી ના અપર્યાપ્ત — ૪૨૩ ગ્રથકાર લઘુમતે સિદ્ધાતકાર મત પ્રમાણે પર્યાપ્ત :–૭ નરક. ૫ ગર્ભજ તિર્યંચ ૧૦૧ મનુષ્ય,	૧૨ દેવલોક ૯ ગ્રૈવેયક ૯ લોકાતિક ૫ અનુત્તર વિમાન — ૩૫×૨ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત= ૭૦ દેવ ભેદ ૩૦ કર્મભૂમિ મ ૬૦ અકર્મભૂમિ મ (અતરદ્વીપવિના) ૨ ગર્ભજ ચતુપદ યુગલીક તિર્યંચ, ૬ પ્રથમની ૩ નારકીના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત — ૧૬૮ બહુમતે (૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્યનેજ હોય એમ લઘુમત વાળાન માનવુ છે	૧૭૦ દેવ (૯ લોકાતિક અને ૫ અનુત્તર વિમાનદેવ સિવાયના ૮૫×૨ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ૨૦૨ ગર્ભજ મનુષ્ય ૧૦ ગર્ભજ તિર્યંચ ૫ અપર્યાપ્ત સમુર્છિમ તિર્યંચ ૩ અપર્યાપ્ત વિગલેંદ્રી ૭ નારકી પર્યાપ્ત — ૩૯૭ સિદ્ધાતકાર મતે

	ઉપશમ સમકિત	ક્ષયોપશમ સમકિત	ક્ષાયકસમકિત	સાસ્વાદન
		૨૫ ભવનપતિ ૨૬ વ્યંતરાદિ ૧૦ જ્યોતિષ ૩૮ વૈમાનિક —— ૨૧૨+૧૫ કર્મભુમિ મનુષ્ય અપર્યાપ્ત ૩૫ વૈમાનિક અપર્યાપ્ત=૨૬૨ તત્વ કેવળી ગમ્ય	—	
૩ બંધ હેતુ ૫૭ માંથી ૫ મિથ્યાત્વ ૧૨ અવ્રત ૨૫ કષાય ૧૫ યોગ —— ૫૭	મતાંતરે -૪૬,૪૫, ૪૩ સાસ્વાદનના ૫૦ માથી ૪ અનંતાનુબંધી બાદ કરતા ૪૬ તેમાથી ઉદારીકમિશ્ર બાદ કરતા ૪૫ તેમાંથી વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ કર્મયોગ બાદ કરતા ૪૩	૫૭માથી પાંચ મિથ્યાત્વ અને ચાર અનંતાનુબંધી કષાય મળી ૯ બાદ કરતા ૪૮	૪૮	પાંચ મિથ્યાત્વ અને આહારક દ્વીકના બે યોગ વર્જીને બાકીના ૫૦ બંધહેતુ
૪ પ્રકૃતિબંધ મુળ ૧૨૦ ઉત્તર પ્રકૃતિમાથી	આયુષ્ય સિવાય ૭ ક્ષયોપશમ સ ની ૭૯ પ્રકૃતિમાથી દેવ અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય બાદ કરતા ૭૭નો બંધ થાય	૮ ૧૨૦-૪૧=૭૯ ૧૬ મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૨૫ અનંતાનુબંધી પ્રત્યયિકનો —— ૪૧ બંધ ન થાય	૭, ૮ ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ૭૯ નો બંધ	સમકિત ૮ ૧૨૦-૧૯=૧૦૧ ૧૬ મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૨ આહારકદ્વીક ૧ જિન નામનો —— ૧૯ બંધન થાય
૫-૬ ઉદય અને ઉદીરણાદ્વાર. તેની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૨૨	ક્ષયોપશમસમકિતની ૧૦૬ ૭=૯૯ ૧ સમકિતમોહનીય ૨ આહારક દ્વીક ૪ અનુપુર્વી ——	૧૨૨-૧૬=૧૦૬ ૨ મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહની ૧ જિનનામ કર્મ ૪ કુગતિ નામકર્મ	ક્ષયોપશમ સમકિતની ૧૦૬-૬=૧૦૦+ ૧=૧૦૧ ૧ સમકિત મો ૫ કુસ્વપણ	૧૨૨-૧૦=૧૧૨ ૧ મિથ્યાત્વ મો ૧ મિશ્ર મો ૨ આહારકદ્વીક ૧ જિનનામ

	૭ નો ઉદય કે એદીરણા નથી ૯૯+૧ અનુત્તર દેવ આશ્રી અનુપૂર્વી= ૧૦૦ મતાતરે	૪ સ્થાવર ચતુષ્ક ૧ અતાપ નામ ૪ અનતાનુ કષાય —— ૧૬ નો ઉદય કે ઉદીરણા ન થાય ૧૫ ત્રણ અજ્ઞાન વર્જીને ક્ષયોપશમ ભાવ.	— ૬ નો ઉદય કે ઉદી- રણા નથી ૧૦૦મા જિનનામ કર્મ ઉમેરતા ૧૦૧ મતાંતરે –પ્રતિપન્ન ક્ષાયક સમકિતીને ૫ કુમધપણુ સભવે તે મળી ૧૦૬	૩ સુક્ષ્મ ત્રીક ૧ આતાપ નામ ૧ નરકાનુપૂર્વી —— ૧૦નો ઉદય ઉદી રણા ન થાય.
૭ ભાવ ૨ ઉપશમ ૧૮ ક્ષયોપશમ ૯ ક્ષાયક ૨૧ ઔદયિક ૩ પારિણામીક —— ૫૩	ક્ષયોપશમના ભાવ ૩૬ માથી ક્ષયોપ- શમ સમકિત બાદ એટલે ૩૫+૨ ઉપ- શમ ભાવ = ૩૭ ભાવ	૧૯ ઔદયિક (મિ- થ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના) ૨ પારિણામીક અ- ભવ્ય વિના બે ભાવ —— ૩૬	૩૬ ભાવ ક્ષયોપ- શમ સમકિતના –૧ ક્ષયોપશમ સ — ૩૫ +૯ ક્ષાયક ભાવ — ૪૪	૩ જ્ઞાન ૩ દર્શન ૫ લબ્ધી —— ૧૧ ક્ષયોપશમ ભાવ ૧૯ ઔદયિક ૨ પારિણામીક —— ૩૨
૮ ભવ ભ્રમણ કેટલા ભવમા મોક્ષ થાય	ઉપશમની સ્થિતિ પૂરી થવાથી ક્ષયો- પશમ પામે તો ક્ષયોપશમ સમકિત માફક સમજવું, અને સાસ્વાદન પામી મિથ્યાત્વ પામે તો ઉ અર્ધ પુદ્ગળ પગવર્તન	જ ૧ ભવમા ક્ષાયક સમકિત પામી મોક્ષે જાય ઉ ૧૫ ભવમા મોક્ષ જાય. પડવાઇ થાય તો ઉ અર્ધ પુ પગવર્તન	આયુષ્ય ન બાધ્યુ હોય તો તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય દેવ કે નરકનુ આ- યુષ્ય બાધ્યા પછી સમકિત પામે તો ૩ ભવમા મોક્ષ મનુષ્ય કે તિર્યચનુ આયુષ્ય બાધ્યુ હોય તો, મરી યુગલ થાય અને ૪ ભવમા મોક્ષ જાય	આ સમકિત ચાક્કસ પડેછેજ અને મિથ્યા- ત્વમા જાય ઉ રખડે તો અર્ધ પુદ્ગળ પગવર્તન દેશે ઉણુ

૯ સ્પર્શના (અવગાહના)	અપર્યાપ્ત અનુત્તર વિમાન દેવ આશ્રી જ અંગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ અને ઉ મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી ૭ રજ્જુ તે અઘોગામ વિજયથી અનુત્તર વિમાન સુધી મધ્યમ જન્મ દેહ પ્રમાણ ઉપશમ શ્રેણી વગરના ઉપશમ સમકિતમા કોઇ કાળ કરે નહિ	જ અંગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉ ૧૦૦૦ જોજન ગર્ભજ તિર્યંચ આશ્રી ઉત્તર વૈક્રિય આશ્રી જ. અંગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉ સાધિક ૧ લાખ જોજન, મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી સાત રજ્જુ	જ ૧ હાથ, અનુત્તર વિમાનદેવ આશ્રી ઉ ૬ ગાઉ ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલ આશ્રી, વૈક્રિય અવગાહના ક્ષયોપશમ સમકિતની જેમ, કેવળ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી સપૂર્ણ લોક પ્રમાણ મરણાતિક સમુદ્‌ઘાત આશ્રી ૭ રજ્જુ,	અવઘેણા આશ્રી ક્ષયોપશમ માફક મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી અઘોગામ વિજયથી ૯ મી ગ્રૈવેયક અથવા ૧૨ મા દેવલોક સુધી અને ૬ ઠી નરકથી પડગ વન સુધી
૧૦ પર્યાપ્તી	૬	૬	૬	૬, ૫, ખુલાસો જીવના ભેદમાથી મળશે
૧૧ પ્રાણ	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦ સજ્ઞીના (૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦)
૧૨) સજ્ઞા ૪ આહારાદી	૪	૪	૪	૪
હેતુ આદિ ૩માથી	૨	૨	૨	(૧) કે (૨) તત્વ કેવળીગમ્ય
૧૩ ઉપયોગ	૪ જ્ઞાન, ૩ દર્શન =૭	૭	૫ જ્ઞાન, ૪ દર્શન =૯	૬, (૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન)
૧૪ દૃષ્ટિ	૧ સમકિત	૧	૧	૧
૧૫ કર્મસત્તા મળ	૮	૮	૮	૮
ઉત્તર	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૧ દર્શન સપ્તક વર્જીને	૧૪૭ જિન નામ વર્જીને
૧૬ શરીર	૪ આહારક વર્જીને	૫	૫	૪ આહારક વર્જીને

૧૭ ઇન્દ્રિય	૫	૫	૫	૫, ૪, ૩, ૨
૧૮ કાય	ત્રસ	ત્રસ	ત્રસ	ત્રસ
૧૯ યોગ ૧૫ માંથી	૧૦, ૧૨, ૧૩ આહારક દ્વીક વર્જીને	૧૫	૧૫	આહારક દ્વીક વર્જીને ૧૩
૨૦ વેદ	૩	૩	૩	૩
૨૧ કષાય ૨૫ માંથી	૨૧ અનંતાનુબંધી ૪ વર્જીને	૨૧	૨૧	૨૫
૨૨ જ્ઞાન	૪	૪	૫	૩
૨૩ અજ્ઞાન	૦	૦	૦	૦
૨૪ સયમ	૪ પરિહાર વિશુદ્ધ વર્જીને	૩ સુક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત વર્જીને	૫	૦
૨૫ દર્શન	૩	૩	૪	૩
૨૬ લેશ્યા	૬	૬	૬	૬
૨૭ ભવ્યઅભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય
૨૮ સજ્ઞી અસ.	૧ સજ્ઞી	૧	૧	૨ સજ્ઞી, અસજ્ઞી
૨૯ આહારી અણાહારી	૧	૨	૨	૨
૩૦ ગુણસ્થાન	૮ (૪ થી ૧૧)	૪ (૪ થી ૭)	૧૧ (૪ થી ૧૪)	૧ ફક્ત બીજુ
૩૧ ધ્યાન ૧૬ માંથી	૧૩ (શુક્લ ધ્યાનના ત્રણ ભેદ વર્જીને)	શુક્લ ધ્યાનના ૪ વર્જીને ૧૨	૧૬	૮ અશુભ

૩૨ સંઘયણ	૬	૬	૧, (૬ મતાંતરે)	૬
૩૩ સંસ્થાન	૬	૬	૬	૬
૩૪ સમુદ્ઘાત	૨ વેદના અને મરણ	કેવળી સમુદ્ઘાત સિવાયની ૭	૭	૩ (વેદના,મરણ કષાય)
૩૫ સ્થિતિ	જ૦ ઉ અંતર્મુહુર્ત	જ૦ અંતર્મુહુર્ત ઉ. ૩ પૂર્વ ક્રોડ-વર્ષ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ	સાદિ અનંત	જ૦ ૧ સમય ઉ ૬ આવ-લિકા અને ૭ સમય
૩૬ યોનિ	૫ ચેન્દ્રી મળધી ૨૬ લાખ	૨૬ લાખ	૨૬ લાખ	૩૨ લાખ (એકેન્દ્રીયો-ની વર્જીને)
૩૭ કેટલીવાર આવે એક ભવમા સર્વ સંસારમા	જ૦ ૧ ઉ ૨ જ૦ ૧ ઉ ૫	અસંખ્યવાર અસંખ્યવાર	૧ વાર ૧ વાર	જ૦ ૧ ઉ ૨ જ૦ ૧ ઉ ૫
૩૮ સમકિતી મિથ્યાત્વી	સમકિતી	સમકિતી	સમકિતી	સમકિત
૩૯ સાધનદર્શન ઓળક ગણવા માટે ભાવ	ઉપશમ ભાવ શુદ્ધતર	ક્ષયોપશમ ભાવ શુદ્ધ	ક્ષાયક ભાવ શુદ્ધતમ	સાધન ભ્રષ્ટ અશુદ્ધ ભાવ
૪૦ માર્ગણા	ક્ષયોપશમ અથવા સાસ્વાદન સમ-કિતમા જાય	ઉપશમ અથવા વેદક સમકિતમા જાય અથવા મિથ્યાત્વમા જાય	માર્ગણા નથી	મિથ્યાત્વમાજ જાય

આધારથી અધર દેખાતાં સિંહાસનમાંથી દેવતાએ તેને પાડી નાખ્યો અને તે મરીને ૭મી નરકે ગયો. નારદ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને પર્વતને લોકોએ કાઢી મુક્યો.

ત્યાર બાદ તે પર્વતને મહાકાળ અસુર પરમાધામી દેવની સહાયતા મળી. તેનુ કારણ એ હતું કે મધુપિંગલ નામના એક રાણીના ભત્રીજાને તે રાણીની કન્યા દિતી કે જે ચરણ યુગલ નગરના રાજા અયોધનની પુત્રી હતી તેને પરણવુ હતુ પણ સાગર નામના રાજાએ તેના પુરોહિત દ્વારા ખોટી સંહિતા બનાવરાવી તે દ્વારા સભામાં મધુ પિંગલને છેતરપીંડીથી નાલાયક બનાવી પોતે તે કન્યા પરણ્યો. ત્યારે મધુપિંગલ સન્યાસી થઇ અજ્ઞાન તપ કરી મરીને મહાકાળ પરમાધામી દેવ થયો. તેણે વિભંગજ્ઞાનથી જાણ્યુ કે પોતાને સાગર રાજાએ છેતર્યો હતો તેથી તેના ઉપર વેર લેવા સાગરને નરકમા નાખવા પર્વતને હિંસામય યજ્ઞની સ્થાપનામા મદદ કરી

પર્વત અને મહાકાળદેવ સાગર રાજાના નગરમા ગયા દેવે રાજાના તથા પ્રજાના શરીરમા દેવ લબ્ધીથી રોગ વિકુર્વ્યો તેમાથી બચવા માટે પર્વતે સૌત્રામણી અજામેધ યજ્ઞ બતાવ્યો. રાજાએ તે યજ્ઞ કરાવ્યો એટલે દેવે બધાનો રોગ હરી લીધો અને શાંતિ થઇ ત્યાથી હિંસક યજ્ઞની ખોટી શ્રદ્ધા ચાલી. અને સાગર રાજા પાપયજ્ઞ કરી નરકે ગયા.

રાજપુરના મરૂત રાજાએ પણ પશુ હોમ કરાવ્યો ત્યારે નારદે રાજાને ધર્મ સમજાવ્યો એટલે હિંસક યજ્ઞાચાર્ય તેને મારવા દોડ્યો ત્યારે નારદ નાસી રાવણ પાસે ગયો અને રાવણે રાજપુર જઇને યજ્ઞમાથી પશુને છોડાવ્યા એટલે વેદાંતિઓએ રાવણને વેદના યજ્ઞનુ ખંડન કરનાર રાક્ષસ ઠરાવ્યો.

શ્રીમદ્ ભગવતના ૭મા સ્કંધમા ૧૪ મા અધ્યાયમાં ૭–૮ શ્લોકમા આને મળતી વાત આવે છે કે નારદે પ્રાચીન વર્હિનામક રાજાને બોધ આપી હિંસક યજ્ઞમાથી બચાવ્યો. આ વાત આજથી પુર્વે લગભગ ૧૧૦૧૨ લાખ વર્ષની અંદરની છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે શ્રી રૂષભદેવની વાણીમાથી મેળવેલી વસ્તુમા ફેરફાર કરીને વેદાંતિક ધર્મોની ઉત્પત્તિ થઈ છે આગળ જતાં તેમાથી અનેક ફાંટા ઉત્પન્ન થયા.

સાંખ્ય મતની ઉત્પત્તિ—

શ્રી રૂષભદેવ સાથે ભરત ચક્રવર્તીના ૫૦૦ પુત્રોએ દીક્ષા લીધી હતી તેમાના એક મરીચી હતા. મરીચીથી સંયમ પાળી શકાયો નહિ તેમજ સંસારમા પાછા જવાની શરમ આવી જેથી તેણે નવા વેશથી એવી રીતે કલ્પના કરી કે –

સાધુ મન, વચન, કાયાના ત્રણ દંડથી વિરામ પામ્યા છે અને હુ તે ત્રણ દંડથી દંડાઉ છુ માટે હુ ત્રીદંડી થાઉ તેનું બાહ્ય ચીહ્ન ત્રણ ખુણાવાળી લાકડી રાખી સાધુ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કષાયથી દૂર રહે છે અને હુ કષાયથી રંગીન છું તેના બાહ્ય ચિહ્ન તરીકે ભગવા રંગના વસ્ત્ર પહેર્યા.

સાધુને જિનાના રૂપે છત્ર છે માટે તે નથી તેથી તેણે લાકડાની છત્રી રાખી અને પાંચમહાવ્રતોને બદલે અણુવ્રત રાખીને જ્યાં જાય ત્યાં ભગવાન ઋષભદેવના સમોસરણની બહાર રહેવા લાગ્યો

આવી રીતે તેણે **ત્રિદંડી વેશની સ્થાપના** કરી પણ જેને દીક્ષા લેવી હોય તેને ભગવાન પાસે મોકલતો

એક વાર તે માંદો પડ્યો તેની સેવા ચાકરી કોઈ સાધુ કરી શકે નહિ તેથી તેણે એક શિષ્યની ઇચ્છા કરી ત્યા તેની પાસે કપિલ નામનો માણસ આવ્યો તે તેનો શિષ્ય બન્યો મરીચી મરીને પાચમા દેવલોકમા ગયો કપિલને આસુરી નામનો શિષ્ય થયો

કપિલ પણ મરીને પાચમે દેવલોકે ગયો ત્યાથી અવધિ દર્શનથી જાયુ કે આસુરી અજ્ઞ છે તેથી તેની પાસે જઇ "ષષ્ટિ તંત્ર શાસ્ત્ર"ની રચના કરાવી, તેમા અવ્યક્તમાથી વ્યક્ત, પ્રકૃતિમાથી માન, માનમાથી અહંકાર, અહંકારમાથી ગણષોડસ, ગણષોડસમાથી પંચ તન્માત્ર, પંચ તન્માત્રમાથી પંચભૂત ઉત્પન્ન થાય એવી રચના કરી. આવી રીતે **સાંખ્ય મતના શાસ્ત્રની** ઉત્પત્તિ તે પણ જૈન સાધુપણુ ગ્રહણ કરીને છોડી દેનાર મરીચીના નિમિત્તથી ત્રિદંડી વેશ અને સાખ્ય મતની ઉત્પતિ થઇ

વૈષ્ણવ ધર્મની ઉત્પત્તિ—

દ્વારિકા નગરી દ્વૈપાયન દેવે બાળી ત્યાર બાદ જંગલમા જરાસંધનુ બાણ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવને લાગ્યુ પછી કાળ કરી ત્રીજી નર્કે ગયા, પછી બળભદ્રે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી પાચમે દેવલોકે દેવ થયા ત્યારબાદ લગભગ ૮૦ હજાર વર્ષે તેણે અવધી દર્શનનો ઉપયોગ મુકી જોયુ તો માલુમ પડ્યુ કે તેમના ભાઇ શ્રી કૃષ્ણ ત્રીજી નરકે ગયા છે ત્યા તે બળભદ્ર દેવ ગયા અને નારકી થયેલ કૃષ્ણને લઇ જવા માડ્યા પણ નારકીનુ શરીર પારાની માફક વિખરાઇ જાય અને પાછુ ભેગુ થઇ જાય તેથી તે લઇ શક્યા નહિ

ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યુ કે નરકના દુઃખ કરતા અપકીર્તિ વધારે ખટકે છે માટે આપણા દુશ્મનો છે ત્યા જઇને આપણા બન્નેના રૂપોની વિકુર્વણા કરીને જાહેર કરો કે અમો તો ભગવાન છીએ, દ્વારકા દહન અમારી લીલા હતી, અમારી કીર્તિ ફેલાવીને પુજશે તેને સહાય કરશુ વગેરે બળભદ્રે તેમ કર્યું ત્યારથી વૈષ્ણવ ધર્મની વાસુદેવ અને ભગવાન માનવાની શ્રદ્ધા ચાલી, તેને આજથી લગભગ ૫ હજાર વર્ષ થયા, આગળ જતા વૈષ્ણવ ધર્મમાથી અનેક ફાટા નીકળ્યા

શિવ લિંગની પૂજાની ઉત્પત્તિ—

ચેડા રાજાની એક પુત્રી બાળ બ્રહ્મચારી સુજ્યેષ્ટાએ દીક્ષા લીધી અને ગોરાણીની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરીને જંગલમા સૂર્યના તડકામા ઉભા ઉભા તપશ્ચર્યા કરવા માડ્યા તે વખતે એક વિદ્યાધરનુ વિમાન સ્ખલિત થવાથી તેણે જોયુ કે અહિં એક સાધ્વી તપ કરે છે તેને અત્યારે એક ઉત્તમ

પુત્રનો જોગ થઇ શકે તેમ છે. એમ વિચારી ભ્રમરનુ રૂપ વિકુર્વી તેની યોનિમાં વીર્યનો પ્રક્ષેપ કરી ચાલી ગયો ત્યાર બાદ સગર્ભાપણુ જણાવાથી અને જ્ઞાનથી તેણીને સાધ્વીઓએ નિર્દોષ જાણીને, કોઇ શ્રાવિકાની સહાયથી એકાતમા પુત્ર પ્રસુતિ કરાવી. તે પુત્રને વિદ્યાધર લઇ ગયો અને સુજ્યેષ્ટાને પ્રાયશ્ચિત આપી દોષથી મુક્ત કરી.

વિદ્યાધરે તેનુ નામ સત્યકી રાખ્યુ અને પાળીને મોટો કર્યો. જુવાન થયો ત્યારે વિદ્યાધરની સ્ત્રી મોહીત થઇ અને કહ્યુ કે તુ મારો પુત્ર નથી વગેરે વાત કહી. સત્યકીએ વિદ્યાધરની વિદ્યાનો ભય બતાવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ સત્યકીને રોહિણી વિદ્યા આપી એટલે સત્યકીએ કહ્યુ કે પાલક માતા અને વિદ્યા ગુરૂની સાથે વ્યભિચાર હુ નહિ કરૂ. ત્યારે સ્ત્રીએ કપડાં ફાડી માથાના વાળ વિખેરી શોરબકોર કરી મુકયો ત્યારે સત્યકી નાસીને એક વાવને કાઠે બેઠો ત્યાં વિદ્યાધર આવ્યો તે સત્યકીને જીતી શકયો નહિ કારણકે રોહિણી વિદ્યા સત્યકીને તેની સ્ત્રીએ આપી દીધી હતી તેની ખબર પડતા તેણે સત્યકીને નિર્દોષ જાણી ઘેર આવવા વિનતી કરી પણ તે ગયો નહિ

ત્યાથી નીકળી સત્યકી જૈન ધર્મના ચાર તીર્થો સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાને ધાર્મિક સહાયતા આપવા મડ્યો એવી રીતે તીર્થંકર નામ કર્મના દળ એકઠા કરવા લાગ્યો પાછળથી સુદર સ્ત્રીઓમા લુબ્ધ થયો પણ રોહિણી વિદ્યાને કારણે કોઈ તેને જીતી શકે નહિ ત્યારે એક રાજાએ ઉમયા નામની સુદર વેશ્યાને પુષ્કળ ધનદ્વારા હાથમા લીધી, તેણી ઉચા મહેલની અગાસીમા અત્યંત તેજદાર દીપકો ગોઠવીને સુંદર વસ્ત્ર અને આભુષણો પહેરી ત્યા બેસતી આકાશગામી સત્યકીએ તેણીને જોઇને મોહ પામ્યો અને તેની સાથે રહેવા લાગ્યો ઉમીયાએ એકવાર કહ્યુ કે તમે ચારે કોર ફરતા રહો છો તો કોઇ મારી નાખશે ત્યારે સત્યકીએ કહ્યુ કે મૈથુન સિવાય દર વખતે રોહિણી વિદ્યા મારી સાથે રહે છે તેથી કોઇ મારી શકે તેમ નથી

વેશ્યાએ તે વાત રાજાના સુભટોને કહી ત્યારે તેઓ વેશ્યાના ઘરમા સતાઇ ગયા અને મૈથુન વખતે, વેશ્યાને બચાવવાનુ વચન આપ્યા છતાં, રાજાનાં સુભટોએ તે બન્નેને તરવારથી એકી સાથે મારી નાખ્યા તે વખતે સત્યકીએ જૈને ધર્મ કાર્યમા ઘણી સહાય આપી હતી અને મરીને ગણપતિ દેવ થયો હતો તેનુ આસન કંપાયમાન થયુ ત્યારે તે દેવે જોયુ કે દગાથી પોતાના ઉપકારીને મારી નાખ્યો છે એટલે તેણે ગામ જેવડી શીલા વિકુર્વીને બધાને મારી નાખવાની ધમકી આપી, લોકોની પ્રાર્થના ... માફી માગવાથી દેવે શરત મુકી કે જે સ્થિતિમા માર્યા તેજ સ્થિતિનાં બાવલા બનાવી ... હુ બ્રાહ્મણોએ તે કબુલ કર્યું અને તે પ્રમાણે પૂજા ચલાવી અને લગભગ અઢી હ... શે. ત્યાર ... ી અકળાઇને ફકત શીવલીંગ અને કુંડાળા રૂપે ... જા ચ... ના વાર્તાઓ અને ધાર્મિક ગ્રંથોની રચના કરી અ... પૂજ...

બૌદ્ધ મતની ઉત્પતિ—

શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનન...
વિચ... તેનો એક શિષ્ય બુદ્ધકીર્તિ

તેણે એક મરેલુ માછલુ પાણીમા તરતુ જોયુ વિચાર્યુ કે આ જીવ વગરનુ માછલુ ખાવાથી પાપ કેમ રીતે થાય? તેણે તપ કરવો છોડીને જૈન સાધુમાથી ઓળખાણ પડાવવા માટે લાલ ભગવા લુગડા ધારણ કર્યા અને સહેલો ધર્મ શીખવવા માડ્યો તેના નામ ઉપરથી બુદ્ધ ધર્મ પડ્યો

આની રીતે મુખ્ય જૈનેતર મતો સીધી કે આડકતરી રીતે જૈનોના નિમિત્તે ઉત્તન્ન થાય છે તેમાના કોઇ વ્યાપન દર્શનવાળા નિહ્નવ હોય કે કોઇ ચારિત્ર ભ્રષ્ટ હોય કે કોઇને યશોકીર્તિની ઇચ્છા હોય કે કોઇને બીજુ કઇક નિમિત્ત મળી આવે જૈનેતર મતોમાથી ત્યાર બાદ સ્વતત્ર રીતે અનેક કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વની રીતે મત મતાતર ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વે ૩૬૩ ભેદમા સમાઇ જાય છે અને અભિગ્રહિક અને અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ રૂપે ચાલે છે

આત્મભાવ

સમ્યગ્ દર્શન દરેક ધર્મક્રિયાનો આત્મભાવ બતાવે છે, સૂત્રમા પણ સયમ તપથી આત્મભાવે રહેવાનુ ફરમાન છે તેથી અહિ મુખ્ય ક્રિયાઓની સાથે ભાવનો શું સબધ છે અને આત્મભાવમા કેવી રીતે જવાય છે તે બતાવ્યુ છે અહિ જે ક્રિયાનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તદ્દન સક્ષેપમા છે તેમજ સાધુ અને શ્રાવકના આચારનો ક્રિયાભેદ બતાવ્યો નથી કારણ કે મુખ્ય હેતુ આત્મભાવ બતાવવાનો છે આત્મભાવ તે ધ્યેય છે, સાધ્ય છે, હેતુ છે, ઉપાદેય છે, આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેમા પહોચાડનાર ભાવ ધ્યાન રૂપે છે સાધન રૂપે છે, નિમિત્ત રૂપે છે, કારણ રૂપે છે, પણ કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેમ જ અશુદ્ધમાથી સ્વયમેવ શુદ્ધ સ્વરૂપમા જવાનુ હોવાથી તે પણ આત્મભાવ અને ક્ષયોપશમ ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવમા અતર્ગત થાય છે

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૧	અહિસા	કોઈ જીવને હણવો નહિ યતનાથી રક્ષણ કરવુ	અરૂપી ચૈતન્યત્વથી સર્વ જીવ સરખા છે, માટે સર્વ જીવોમા રાગદ્વેષનો અભાવ રૂપી સમભાવ રાખવો	આત્મા અશરીરી અને અક્રિય છે તેમજ અનવગાહનાથી બાધા નહિ પહોચાડનાર હોવાથી અહિસા સ્વરૂપ છે તેમા લીન થાઓ
૨	સત્ય	પ્રિય મિત, પથ્ય કલ્યાણકારી ભાષા બોલવી	સ્વ પરના મોક્ષના હેતુથી જ બોલવુ છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વના યથાર્થ જિનોક્ત સત્ય	આત્માનુ સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ તેજ યથાર્થ સત્ય સ્વરૂપ છે તે અકર્મક આત્મા

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			ભાવ સમ્યગ્ દર્શન પૂર્વક બતાવવા	(સિદ્ધ) સ્વરૂપ છે તેમા લીન થાઓ.
૩	અચૌર્ય	અદત્તાદાન ત્યાગ	પૌદ્ગલીક વસ્તુમા ઇચ્છા રાખીને પોતાના આત્માને છેતરવો નહિ પુદ્ગલ અને આત્માને ભિન્ન દેખો.	કર્મ અગ્રહણથી અચૌર્ય સ્વરૂપ આત્માને જુઓ.
૪	બ્રહ્મચર્ય	મૈથુન ત્યાગ	આત્મા સ્ત્રી નથી, પુરૂષ નથી, નપુસક નથી, પણ અશરીરી, અરૂપી અવેદી છે શરીર પુદ્ગળ સ્કધ છે તે નામ કર્મના ઉદયથી ઉપજેલ છે	બ્રહ્મ = આત્મા + ચર્ય= રમણતા, શુદ્ધ આત્મ ભાવમા લીન થવુ
૫	પરીગ્રહ ત્યાગ	નવ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ	મિથ્યાત્વ, ઇદ્રિય વિષયમાં આસકિત, કષાય અને પ્રમાદ રૂપી અભ્યતર પરિગ્રહનો ત્યાગ	આત્મ નિસંગ નિર્લેપ, નિષ્કામ છે તેમા લીન થાઓ
૬	દિશાવ્રત	મર્યાદા ઉપરાંત ચાલવુ નહિ અહિ છઠ્ઠુ અને દશમુ શ્રાવકનુ વ્રત સમજી લેવુ	છકાય જીવની રક્ષાનો હેતુ, અશુદ્ધ પર્યાય રૂપ ચાર ગતિમા ભ્રમણ બધ કરવાના ભાવ.	સ્થિરસિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્તિનો હેતુ, સ્થિર સ્વરૂપમા લીન થવુ
૭	ભોગ મર્યાદા	ભોગ ઉપભોગના દ્રવ્યોની મર્યાદા, આરભ, સમારગ ત્યાગ.	કેટલીક વસ્તુઓ એકેન્દ્રિયના મડા છે, પુદ્ગલોના સ્કધો રૂપે છે, અનાત્મક છે માટે ભોગ ઉપભોગમા જે કર્મની આવક થાય છે તે બધ કરવી.	આત્મા પર દ્રવ્યનો અભાગી છે, સ્વભાવનો કર્તા અને ભોકતા છે માટે સ્વભાવમાં લીન થવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૮	અનર્થ દંડ ત્યાગ	વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયો પર અંકુશ, અધિકરણ ત્યાગ	આર્તધ્યાન રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ, ધર્મધ્યાન ધ્યાવવુ	આત્માકારે પરિણમવુ
૯	સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર	પાચ મહાવ્રતનુ પાલન અહિ શ્રાવકનુ ઇત્વરીક સામાયિક વ્રત લઇ લેવુ	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યનુ એકત્વ ગુ ૬ થી ૯	આત્માના જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપ અને શાત (સમતા) રસમા લીન થવુ
૧૦	પોષધવ્રત	ચાર આહાર, સર્વ દ્રવ્ય હિંસા તથા સુશ્રુષાનો ત્યાગ	આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વૃદ્ધિ, આત્માની શુદ્ધિ	જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપમા લીન થવુ
૧૧	અતિથી સવિભાગ વ્રત	સુપાત્ર દાન	સયમ નિર્જરા અને મોક્ષનો હેતુ	કર્મ અગ્રહણ રૂપે આત્મા સવર સ્વરૂપ છે તેમા લીન થવુ
૧૨	ઇર્યા સમિતિ	જમીન ઉપર જીવ જોઇ તેનુ રક્ષણ કરતા ચાલવુ	જીવને જ્ઞાનથી આત્મવત જાણવા, દર્શનથી દેખવા, ચારિત્રથી યતના કરવી, નિર્જરાનો હેતુ સ્વપરના સવર નિર્જરાનો હેતુ	નિજ આત્માના ગુણો જોવા
૧૩	ભાષા સમિતિ	ઉપદેશ તથા સવર નિર્જરાના વ્યવહાર માટે ભાષા પ્રયોગ	આત્માના ગુણોને ભાષામા મૂકવા	આત્માના ગુણોમા અભાષક સ્વરૂપે લીન થવુ
૧૪	એષણા સમિતિ	નિર્દોષ રીતે અચેત આહાર પાણી વસ્ત્ર પાત્ર સ્થાન માટે ગવેષણા	દોષોનો ત્યાગ, જીવનુ રક્ષણ, મમત્વ ત્યાગ	અનાત્મ ભાવનો ત્યાગ અને આત્મ ભાવમા લીન
૧૫	આયાણ ભડમત નિખેવણા સમિતિ	વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપકરણોને યતનાથી લેવા મૂકવા	છકાય જીવની રક્ષા, વસ્તુ ઉપરથી મમત્વ ઉઠાવી લેવુ	કર્મ વિપાકમા સમભાવ રાખવો શાત રસમા લીન રહેવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૧૬	ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલજળ સઘાણ પારિઠાવ-ણિયા સમિતિ	શરીરના અશુચી યતનાથી છકાય જીવની રક્ષાપૂર્વક દૂર કરવી.	ઘન ઘાતી કર્મને અશુચી સમાન જાણીને તેને દૂર કરવાની ભાવના, દોષોને શોધી શોધીને દૂર કરવા.	દોષના પ્રતિપક્ષિ આત્મ ગુણમાં લીન થવું
૧૭	મનગુપ્તિ	આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન ત્યાગ	ધર્મધ્યાન શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવૃતિ.	મનને આત્માકારે પરિણમાવવું અને તેમાં સ્થિર કરવુ.
૧૮	વચન ગુપ્તિ	મૌન રહેવુ	સંવર નિર્જરાનો હેતુ.	આત્માના અભાષક સ્વરૂપમાં લીન થવું.
૧૯	કાયગુપ્તિ	કાયોત્સર્ગ	વિષય, કષાય અને સંસાર ભાવનો ત્યાગ.	આત્મ પ્રદેશો રૂપી નિજ અસ્તિકાયમાં લીન થવું
૨૦	અણસણ	આહારનો ત્યાગ.	પૌદ્ગલીક શરીર માટે પુદ્ગળનો આહાર છે પણ આત્મા માટે નથી, આત્માનો આહાર જ્ઞાન છે, આત્મા જ્ઞાનનદનો કર્તા તેમ જ ભોક્તા છે	આત્માના જ્ઞાન આનંદ અણાહારી સ્વરૂપમાં લીન થવું.
૨૧	ઉણોદરી	ઓછો આહાર લેવો.	વિષય કષાય પાતળાં પાડવા, પેટ તો ઉદારીક શરીરને હોય તેને તો કાયમને માટે છોડવુ છે.	આત્માના અશરીરી નિજ આત્મ પ્રદેશોમા લીન થવું
૨૨	વૃત્તિસંક્ષેપ	ભિક્ષાચારી, પૌદગલીક ઇચ્છાપર અંકુશ	સર્વ ઇચ્છાઓને આત્મામા સમાવી લેવી.	અંતર્મુખ વૃત્તિથી પોતપોતામા સમાઇ રહેવું નિજઆત્મ પ્રદેશોમાં વિશ્રાતિ લેવી.
૨૩	ઇંદ્રિય પ્રતિ સલ્લીનત	પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી, વિવિકત શય્યા આસન રાખવું	શબ્દ, રૂપ, આહાર, ગંધ, રસ, સ્પર્શમા સમભાવ	અનેન્દ્રિય આત્મિક સુખમાં લીન રહેવું

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			ઇંદ્રિયો પુદ્ગળ સ્કંધો છે તેના વિષયની વસ્તુઓ પણ પુદ્ગળ સ્કંધો છે પુદ્ગળોના પરસ્પર આકર્ષણ દૂરીગમનમા આત્માએ ભાગ ન લેવો પુગદ્ળો પોતાના પર્યાયોમા રહે છે આત્માએ પણ નિજ શુદ્ધ પર્યાયમા રહેવુ જોઇએ	
૨૪	રસપરિત્યાગ	નિરસ આહાર લેવો	રસ છે તે પુદ્ગળ સ્કંધોનો ગુણ છે તે ગુણમા આત્માએ પરિણતિ ન કરવી પણ પોતાના ગુણોમા પરિણતિ કરવી	આત્માના શાંત સમતા રસમા લીન રહેવુ
૨૫	કાય ક્લેશ	સ્થિર આસન, લોચ વગેરે	શરીર આત્માથી ભિન્ન છે, આત્માને શરીર ભાવમાથી તારવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ	નિજ આત્મપ્રદેશોનો સ્કંધ રૂપી અસ્તિકાય રૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપમા લીન રહેવુ
૨૬	વિનય	વચનમા નરમાશ કાયાથી વિનયપૂર્વક વર્તન	ભાવની કોમળતા, ગુણ આકર્ષણનો હેતુ ભાવ.	વિશુદ્ધ સ્વરૂપમા આત્માને દોરીને તેમા સ્થિર કરવો
૨૭	વૈયાવચ્ચ	ગુણાધિક મોટેરા જ્ઞાન } ની યોગ્ય સેવા	નિર્જરાનો હેતુ	આત્માની સેવા, તે સ્વ અહિંસા સ્વરૂપ આત્મામા રમણતા
૨૮	પ્રાયશ્ચિત	૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતથી વિશુદ્ધિ	દોષોનો ત્યાગ, અનાત્મ ભાવોનો ત્યાગ	શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તરફ સ્થાપના
૨૯	સજ્ઝાય	સૂત્રોની વાચના, પુચ્છના પરિયટ્ટણા, ધમ્મકહા અનુપ્રેક્ષા	ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયિક ભાવે આત્માના ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર	આત્માના ગુણોમા રમણતા

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			તપ, વીર્યની વિશુદ્ધિ	
૩૦	ધ્યાન	મનની એકાગ્રતા.	ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન	સમરસી ભાવમા લીન
૩૧	કાઉસગ્ગ	એક આસને કાયાની સ્થિરતા	મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાયનો ત્યાગ	આત્મપ્રદેશો અને આત્મગુણોમા સ્થિરતા
૩૨	નિશ કીય	જિન વચનમા શકા કરવી નહિ.	નિજ શુદ્ધ આત્મ સત્તામાં શકા કરવી નહિ—નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપમાં નિશક રહેવુ	આત્મીક ગુણોનો નિશકપણે અનુભવ કરવો
૩૩	નિકખીય	મિથ્યાત્વ ભાવની ઇચ્છા રાખવી નહિ	પૌદ્ગળીક ભાવોમાં મમત્વ રાખવુ નહિ આત્મિક ભાવો સિવાયના ભાવોની ઇચ્છા ન રાખવી.	નિજ સ્વરૂપમાં જ લીન રહેવું. કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને આત્મિક સુખમા જ ધ્યાન રાખવુ.
૩૪	નિવિતિ-ગિચ્છા	કરણીના ફળનો સંદેહ રાખવો નહિ	નિજ આત્મ સ્વરૂપ અને આત્મ શકિતમા નિસદેહ રહેવુ	આત્મ તત્વમાં લીન થવુ
૩૫	અમૂઢ દીઠ્ઠી	મિથ્યા આડબગથી મુઝાવું નહિ	જ્ઞાનથી મોહ દૂર કરવો	આત્મભાવમા ઉપયોગ રાખવો.
૩૬	ઉવબુહ	સમકિતીના દોષ પ્રગટ કરવા નહિ, તેમની પ્રશસા કરવી	પોતાના દોષો અતર ચક્ષુથી ગોતીને દૂર કરવા આત્મ પ્રસસા કરવી નહિ	આત્મિક ગુણોમાં ઉપયોગની સ્થાપના રાખવી
૩૭	સ્થિરી-કરણે	પડવાઇને સમજાવીને ઠેકાણે લાવવા.	સ્વપરને રત્નત્રયમા સ્થાપન કરવા	આત્મ અનુભવમાં સ્થિરતા કરવી
૩૮	વાત્સલ્ય	સ્વધર્મી તરફ હિત બુદ્ધી રાખવી	સ્વપરમાં આત્મકલ્યાણનો ભાવ રાખવો	નિજ આત્મ તત્વમાં રક્ત રહેવું, જ્ઞાનાનદમા લીન રહેવું
૩૯	પ્રભાવના	જૈન શાસનની વૃદ્ધિ કરવી	સ્વપરમા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરવી	આત્મ અનુભવમા ઉડા ઉડા ઉતરતા જવું.

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૪૦	કાળે કાળે સમાયરે	અશુચિ અને અસજ્ઝાય ટાળીને જે વખતે જે કાર્ય કરવાનુ હોય તે જ વખતે તે કાર્ય કરવુ	ઉપયોગ રાખીને કાર્ય કરવુ.	આત્મ દૃષ્ટિ રાખવી.
૪૧	મૃતજ્ઞાન	શુદ્ધ શબ્દ બોલવામા ઉપયોગ રાખવો	શબ્દના અર્થ જાણવા અને વિચારવા રહસ્ય શોધવુ	શુદ્ધ ગુણો આત્મભાવે પરિણમાવવા
૪૨	ક્ષમા (ખંતિ)	ક્રોધ ન કરવો ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ તે અનાત્મક પુદ્ગળ દ્રવ્ય હોય છે	સર્વ જીવોમા અરૂપી ચૈતન્યત્વથી સમભાવ, સર્વ દ્રવ્ય (જીવાજીવ)મા દ્રવ્યત્વ (ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવરૂપ)થી સમભાવ (જીવ અજીવ ઉપર રાગદ્વેષનો અભાવ)	નિજ આત્માના શાન રસમા લીન થવુ, સમરસી ભાવમા લીન થવુ.
૪૩	મુત્તિ અકિંચન લઘવે	નવ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ	સસારભાવ, કષાય, કર્મ વગેરે અભ્યતર પરિગ્રહમા ત્યાગ ભાવ	આત્મ સતોષમા લીન થવુ
૪૪	અજ્જવે સરળતા	મન, વચન, કાયાની એકતા ક્રિયા અને ભાષા અને ઉપયોગમા અભિન્નપણુ	ઉપસર્ગ પરિસહ દેનારમા દોષ જોવો નહિ કારણ કર્મ ખપાવે છે	આત્મા નિત્ય છે તે સ્વરૂપમા ઉપયોગ રાખવો
૪૫	મદ્દવે (મૃદુતા)	વચનથી નમ્રતા, કાયાથી વિનય	ભાવની કોમળતા ઉપસર્ગ પરિસહ દેનાર પ્રત્યે અકડતાનો અભાવ, તેમજ હિત બુદ્ધિ, ઉચ્ચ નીચની ગણતરીનો અભાવ	સમભાવમા રહેવુ.
૪૬	સયમ	હિંસા ત્યાગ યતના ઇન્દ્રિયો પર અકુશ,	ઉપાદેયનો આદર અનાત્મ ભાવનો ત્યાગ, આત્મ-	આત્માના સ્વરૂપમા લીન થવુ

હવે ઇંદ્રિયોના ભોગ મેળવવા માટે કેટલી મહેનત કરવી પડે છે, દુઃખ વેઠવુ પડે છે ભોગવતી વખતે પણ આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે કે કેમ વધારે સુખ મળે? પણ રોગની દવા પૂરી થઇ જાય કે તરત જ ભોગ ઉપર કટાળો આવે છે

ઇંદ્રિયોના ભોગમાં સુખ નથી તે સાબિત થયા પછી હવે આપણે જોઇએ કે ભોગો પ્રાપ્ત કરવામાં કેટલી હિંસા, જૂઠાણુ, ચોરી, કુશીળપણુ, હાયવરાળ મમતા વગેરેનુ દુખ સહન કરવું પડે છે ભણવું, પૈસા કમાવા, વસ્તુઓ મેળવવી વગેરે દુઃખ થાય છે તે તો સર્વને અનુભવ ગમ્ય છે, તેથી વધારે લખવાની જરૂર નથી, કેટલો આસ્રવ થાય છે અને ભવિષ્યમાં પરપરાનું દુઃખ કેટલુ આવી શકે તે પાપતત્ત્વથી જાણી શકાય છે. તે સર્વ માટે અત્રે સ્થાન નથી

ઉપર આપણે જોયું કે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં સુખ નથી પણ સુખની ઉત્પત્તિ જીવમાં જ છે ઇંદ્રિયોના વિષય નિમિત્ત રૂપે છે પણ તે નિમિત્તો તો અનત સસારમા રખડાવીને જીવને દુખ દે છે, ત્યારે તેવા નિમિત્તોમાથી સુખનુ ભોગવવુ બધ કરીને જો આત્માના નિમિત્તથી આત્મામાથી સુખ ઉત્પન્ન કરવામા આવે તો વર્તમાન સુખ ભોગવવા છતા સવર અને નિર્જરા કરી કરીને છેવટે મોક્ષનુ અનત સુખ મેળવી શકાય છે એટલે કે મનને ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં જોડવાને બદલે આત્મ તત્ત્વ એટલે આત્મપ્રદેશો તથા તેના ગુણોમા જોડવાથી અને તેમા સ્થિર કરવાથી અશથી આત્મિક સુખ ભોગવાય છે તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે તે શાત રસ છે સમતાભાવ છે. આત્મરમણતા છે આત્માના ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સુખ, સમ્યક્ પરિણતિમા રમણતા કરવા રુપ આત્મ પુરૂષાર્થ છે

હવે આપણા આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરુપ શમજવા માટે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપનુ જાણપણુ શ્રદ્ધા અને તેમના ગુણોનો અનુભવ કરતા શીખવુ જોઇએ, કારણ કે સુખના નિમિત્તરૂપે જીવનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપયોગી છે અને આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપનો નમુનો સિદ્ધ ભગવાન છે.

સિદ્ધ ભગવાનનુ નિમિત્ત એટલે આલબન, આધાર, આશ્રય, ધ્યેયમાં મનને જોડવાથી અને તેમના ગુણોનો અનુભવ કરવાથી સિદ્ધના સુખનો અશ અહી થોડા થોડા અનુભવાય છે એટલુ જ નહિ પણ આપણો આત્મા અનુક્રમે શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ, થતા થતા છેવટે સિદ્ધ સ્વરૂપે પરિણમે છે તેની સાથે આત્મિક સુખની વૃદ્ધિ થતા થતા અનત અવ્યાબાધઆત્મિક સુખ છેવટે પ્રગટ થાય છે અને અનુભવમા આવે છે.

માટે સુખ ભોગવવુ હોય તો ક્યાય જવાની જરૂર નથી. કોઇ વસ્તુની જરૂર નથી. સુખ પોતાના આત્મામા જ છે એક જીવ બીજા જીવનુ સુખ પણ ભોગવી શકતો નથી. પોતે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાથી જ સુખ ભોગવી શકે છે અને પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ, સિદ્ધ ભગવાનના આલબનથી ઓળખી શકાય છે સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો અનુભવ કરવામા તે જ વખતે આત્મિક સુખનો પણ યથાશક્ય અનાત અનુભવ થાય છે અને તે વખતે સમકિતની પણ પોતાના આત્મામા પ્રતીતિ થાય છે માટે સુખની શોધ આત્મામા જ કરવી.

શુદ્ધ ઉપયોગ

શુદ્ધ એટલે રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન રહિત અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન, દર્શનનો વ્યાપાર

રાગની સાત પ્રકૃતિ છે –માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ

દ્વેષની ૭ પ્રકૃતિ છે –ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક અને દુગચ્છા

મિથ્યાત્વ તે કુદર્શનમોહ પણ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ છે –સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આ ત્રણ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ કર્મના શુદ્ધ, મિશ્ર અને અશુદ્ધ પુદ્ગળોની અપેક્ષાએ છે

અજ્ઞાન અહીં બે પ્રકારે સમજવુ. મિથ્યાત્વ અંતર્ગત તે નિશ્ચય અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો જેટલો અભાવ તેટલા પૂરતુ વ્યવહારિક અજ્ઞાન સમજવુ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયનુ છે

સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ નિશ્ચય નયથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનો છે પણ તે તો છદ્મસ્થને માટે ધ્યેય રૂપે છે અને તે ધ્યેયને પહોચવા માટે જે જ્ઞાન દર્શનનો વ્યાપાર થાય તે વ્યવહારથી શુદ્ધ ઉપયોગ સમજવો તેના અસખ્યાત અસખ્યાત સ્થાન છે અને ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ સુધીના છે, પરંતુ નૈગમ નયની અપેક્ષા એ કારણને કાર્ય ગણવામા આવે છે તેથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમા રહેલો જીવ, સમકિત મેળવવા જે પ્રયત્ન કરે તેના આધારભૂત શ્રુત જ્ઞાન અને પચપરમેષ્ટિ છે તેથી તેના પ્રયત્નો પણ વિશુદ્ધિના સમજવા

શુદ્ધ ઉપયોગનુ ઉપાદાન કારણ જીવની ચેતના છે નિમિત્ત કારણમા સૂત્ર જ્ઞાન અને મન, વચન અને કાયાની તદ્લક્ષી પ્રવૃત્તિ છે ઉપાદાન કારણ, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપે પરિણામે ત્યારે નિમિત્ત કારણો આપોઆપ છૂટી જાય કારણકે તેઓની તે કામમા જરૂર રહેતી નથી, પરંતુ મન–વચન–કાયાના યોગો અન્ય કામમા તેરમા ગુણસ્થાનના અત સુધી સહચારી રહે છે

શુદ્ધ ઉપયોગમા જવા માટે જીવની ચેતના પરિણમે ત્યારે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાવ ઉપજે છે —૧ ક્ષયોપશમ ભાવ, ૨ ઉપશમ ભાવ અને ૩ ક્ષાયક ભાવ

ઉપશમ ભાવમા મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓને દાબી રાખવામા આવે છે, કોઈ પ્રકૃતિનો ઉદય થવા પામતો નથી બાહ્ય પરિષહો કે ઉપસર્ગો તેના ડખા વગેરે સર્વ બાહ્ય નિમિત્તોથી ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે, ધ્યાન કોઈ પણ એક શુદ્ધ દ્રવ્યમા સ્થિર કરવામા આવે છે આ સ્થિતિ લાંબો કાળ ટકી શકતી નથી તે સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની જ છે

ક્ષાયક ભાવમા, ઉદયમા આવતી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓને પ્રતિપક્ષી આત્મ ગુણ, સમ્યગ્જ્ઞાન અવિનાશી અધ્યવસાય અને ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યથી નાશ કરવામા આવે છે અહીં સત્ય જ્ઞાનપૂર્વક અધ્યવસાય એવા હોય છે કે પ્રાચીન પરિણતિઓને કર્મનુ ફળ સમજનાર નહિ ઉપાર્જી

ગણવામાં આવે છે અને તેના નિમિત્ત રૂપ જીવો તરફ હિત બુદ્ધિ રહે છે અને જેમ દેણદાર દેણું ખપાવતાં આનંદ પામે તેમ શુદ્ધ અધ્યવસાય પૂર્વક જીવ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે છે અને પોતાના સિદ્ધ સ્વરૂપી આત્મ દ્રવ્યમાં ધ્યાન સ્થિર કરે છે તેમાં ઉપશમ ભાવ કરતા અનંત ગુણો પુરૂષાર્થ હોય છે પ્રકૃતિઓને ખેંચી ખેંચીને નાશ કરવામા આવે છે, જડમૂળથી દૂર કરવામા આવે છે અને આત્મા પોતાના શાંત રસમા લીન થઇ જાય છે

ક્ષયોપશમ ભાવ ઉપર્યુકત બે ભાવની વચમા રહે છે, પુરૂષાર્થ તીવ્ર થઇ શકતો નથી, જે પ્રકૃતિ ઉદયમા આવે છે તેને શુદ્ધ વિચારથી મદદ કરીને નાશ કરવામાં આવે છે અને જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં નથી આવતી તેની ઉદીરણા થતી નથી પણ તે ઢંકાઇ રહે છે અને ધ્યાન શુદ્ધ દ્રવ્યમાં જોડવામાં આવે છે પણ ત્યાં સ્થિરતા પામી શકતુ નથી એટલે વારવાર પ્રયત્ન થયા કરે છે.

ધ્યાન વાસ્તે શુદ્ધ દ્રવ્યો:—અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્મ દ્રવ્યના આત્મા પ્રદેશો, પોતાના આત્મ પ્રદેશો, પોતાનો એક આત્મ પ્રદેશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશો, એક પરમાણુ પુદ્ગળ. ધ્યાનથી શુદ્ધ દ્રવ્યમા લીન થાય કે આત્માના શુદ્ધ ગુણમા લીન થાય

શુદ્ધ ઉપયોગમાં સમભાવ, સમતા, શાંતરસ તે ભાવ ચારિત્ર રૂપે છે અને છદ્મસ્થને મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે, એટલે શુદ્ધ ઉપયોમા જ્ઞાન અને ચારિત્ર બન્ને અંતર્ગત થાય છે અને તે વખતે જે યોગ પ્રવર્તતો હોય તે શુદ્ધ વ્યવહારમા બાહ્ય ક્રિયા રૂપે છે એટલે આ બધા સહચારી છે. શુદ્ધ ઉપયોગની વધારે સમજણ માટે તેને ૭ નયમાં મુકવામા આવે છે—

૧. નિગમ નય—અહી કારણને કાર્ય મનાય છે તેથી અહી શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને પંચ પરમેષ્ઠિનુ સ્મરણ તે શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપે આવે છે.

૨. સંગ્રહ નય:—અહીં સૂત્રના રહસ્યો, મોક્ષની ચાવીઓનો સંગ્રહ થાય છે.

૩. વ્યવહારનય:—અહી દરેક કાર્ય (મન, વચન અને કાયાના પ્રવર્તન)માં યતના (ઉપયોગ, લક્ષ, ધ્યાન) રાખવામા આવે છે, જેમકે જયં ચરે જયં ચિઠે. વગેરે પાંચ સુમતિ અહી આવી જાય છે.

૪. રૂજુસૂત્ર નયમા ત્રણ ભાવ (ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક)માથી એક ભાવમા ઉપયોગ રાખવો તે

૫. શબ્દ નયમા ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન.

૬. સમભીરૂઢ નયમા ક્ષપક શ્રેણી.

૭. એવંભુત નયમા કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન

શુદ્ધ ઉપયોગના ઉપાદેય નિક્ષેપા.

૧ નામ—શુદ્ધ ઉપયોગ એવી નામ સંજ્ઞા.

૨ સ્થાપના–સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોની અવગાહના યુક્ત માનસિક રચના

૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપા–શુદ્ધ દ્રવ્યનુ આલંબન તેમા સ્થિરતા.

૪ ભાવ નિક્ષેપા–આત્મ રમણતા દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોમા સમભાવ, ક્ષેત્રથી લોક અલોક ક્ષેત્રમા સમભાવ, કાળથી સર્વ સમય વર્તી ત્રિકાળી, પર્યાયોમા રાગ દ્વેષનો અભાવ, ભાવથી શુદ્ધ આત્મ ગુણોનો અનુભવ

આગમ પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગ—નવ તત્ત્વમાથી જીવ દ્રવ્ય તારવીને અન્ય દ્રવ્યના પર્યાયોના તટસ્થ જ્ઞાતા અને તટસ્થ દ્રષ્ટા થઈને નિજ શુદ્ધ આત્મ તત્વમા લીન થવુ

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગ–આત્માના ગુણો, અનુભવ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ કરીને તેનો અનુભવ કરવો અને આત્મિક સુખમા લીન થવુ

ઉપમા પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગ–નિરાગ નિષ્ક્રિય અવસ્થા તે મોક્ષના સુખની વાનગી છે

અનુમાન પ્રમાણ–જ્યા જેટલો પૌદ્ગળિક સુખદુ:ખનો અભાવ છે ત્યા તેટલો આત્મિક સુખનો સાક્ષાત્કાર છે

સામાન્યથી શુદ્ધ ઉપયોગ–ધર્મધ્યાન, યતના પૂર્વક યોગ, ક્ષયોપશમ ભાવ

વિશેષથી શુદ્ધ ઉપયોગ:–ક્ષપક શ્રેણી અને ક્ષાયક ભાવ

વ્યવહારથી શુદ્ધ ઉપયોગ—મન, વચન કાયાનુ મોક્ષ માર્ગમા આત્મભાવે પ્રવર્તન

નિશ્ચયથી શુદ્ધ ઉપયોગ—કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉપયોગ

દ્રવ્ય—શુદ્ધ ઉપયોગનુ દ્રવ્ય પોતાનો આત્મા

ભાવ—ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક ભાવ

શુદ્ધ ઉપયોગ કેળવવાની રીત

સૂત્રજ્ઞાન અને નવ તત્ત્વનો ઉપયોગ પૂર્વક અભ્યાસ, અર્થગ્રહણ, ગહન ચિંતન, વારંવાર બારીકાઈથી નિરીક્ષણ, તત્ત્વનો નિર્ણય, ધારણા, ઉપાદેય સ્વરૂપનો આત્મ ભાવે વારંવાર અનુભવ કરી અનુભવજ્ઞાન કેળવવુ અને વારંવાર અનુભવ જ્ઞાનમા ઉપયોગ લગાવવો, તેનુ ધ્યાન ધરવુ, ધ્યાનમા સ્થિર થવુ અને છેવટ મનમા નામ ઓગળ્યા વગર અર્થ (ભાવ) મય બની જવુ

નવ તત્ત્વમા શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય પણ આવી જાય છે, તથી પંચપરમેષ્ઠિ પણ આવી જાય છે તેમના ગુણો જાણવા સમજવા મગજમા ઉતારવા અને વારંવાર અનુભવમા લાવવા અને અભ્યાસ

થઇ જાય એટલે સિદ્ધ ભગવાનને જેવી રીતે આત્મરમણતા હોય છે તેવી રીતે સિદ્ધ ભગવાનનુ સ્વરૂપ તે નિજ આત્મ દ્રવ્યનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ હોઇને તેમનુ અનુકરણ કરવુ અને યથાશકિત સિદ્ધ સ્વરૂપમય બની જવુ.

આવી રીતે ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગ કેળવી શકાય, ધ્યાનાંતર દશામાં દરેક કામ પાચ સુમતિપૂર્વક યતનાથી કરવુ આ બધુ સાધુ જીવન માટે ખાસ ઉપયોગી છે.

શુદ્ધ ઉપયોગમાં ત્રણ શુભ લેશ્યા અથવા અલેશીપણુ હોય છે, ધ્યાનમા ધર્મધ્યાન કે શુકધ્યાન હોય અથવા ધ્યાનાંતર દશા હોય. શુદ્ધ ઉપયોગમા સ કલ્પ (અહમત્વ), વિકલ્પ (મમત્વ) નો અભાવ હોય છે પાંચ ઇંદ્રિયોનાં વિષયમાં સમભાવ હોય અથવા તેમાં ઉપયોગ જ ન હોય, મનને શુદ્ધ દ્રવ્ય અથવા શુદ્ધ આત્મગુણોમાં જોડવુ અને શુદ્ધ ગુણમય બની જવુ તેમાં જો સુખનો અનુભવ થાય એટલે પોતાના જ આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે એમ અનુભવ થાય તો સમજી લેવુ કે શુદ્ધ ઉપયોગનો કઇક સ સ્કાર કેળવાય છે અને મોક્ષના સુખનો અ શથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અને અમુક ભવમાં મોક્ષ મળશે કે જે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનમા છે

નિજ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતા શિખવુ હોય તો આખેથી જોવાનુ, કાનેથી સાંભળવાનુ એવી રીતે પાચે ઇદ્રિયોના વિષયો બધ કરી દેવા, અને શરીરને ભૂલી જવુ, આવી રીતે મન સમસ્ત સ સારથી ખેંચી લેવુ. ત્યાર બાદ શરીરની અવગાહનામાં જે બાકી આભાસ રહે તે આત્મ સત્તા (ચેતના) છે તેના અસંખ્યાત અસ ખ્યાત પ્રદેશોની સૂત્રજ્ઞાન અનુસાર કલ્પના થઇ શકે છે. અને તે જ્યારે જ્ઞાન કે દર્શન કે સુખમાં પરિણમે ત્યારે જે ગુણ પ્રત્યક્ષ થાય તે ગુણ ઉપરથી જાણી શકાય કે તે આત્મા જ છે અને સત્તાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેથી ભગવાનના ગુણોનો આભાસ લાવી શકાય છે અને તે ગુણોમાં પ્રજ્ઞા મુજબ તન્મય થઇ શકાય છે.

હવે જો આત્માને આત્મા રૂપે જોઇ રહે અને બાકી મનને કષાયમાં જવા ન દે તો મોક્ષના સુખનો અ શથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અને અનતા કર્મની નિર્જરા થાય છે. અહી મન આત્મા સિવાય ક્યાય ન જતુ હોવાથી પર દ્રવ્યમા રાગદ્વેષ થતો નથી તેથી સમતા રસ, શાન્ત રસ ઉપજે છે અને અનુભવાય છે.

અત્રે આ વિષય પૂરો કરવામા આવે છે. તેમા કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ એક પણ અક્ષર ઓછો, અધિક, વિપરીત થયો હોય તો અનત સિદ્ધ ભગવાન તથા કેવળી ભગવાનની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં. સર્વે જીવો શુદ્ધ ઉપયોગમા રહો.

ગુણોનો અનુભવ અથવા શુદ્ધ ગુણોની આત્મભાવે પરિણિત તે અનુભવ જ્ઞાન છે ને શ્રુતજ્ઞાન ને મતિજ્ઞાનના ખાસ કોઇ પ્રકારના ક્ષયોપશમ પૂર્વક આત્મવત્ કરવાથી થાય છે શબ્દોનો અર્થ (ભાવો)નો વારવાર વિચાર કરવાથી અનુભવ જ્ઞાન કેળવાય છે તેમા અવગ્રહ (ગ્રહણ), ઇહા (વિચાર) અવાય (નિશ્ચય) ધારણા બાદ શબ્દોના ભાવોનો જે સ્વ-પરિણતિમાં અનુભવ થાય

તે અનુભવ જ્ઞાન છે અનુભવ જ્ઞાનથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રમા સ્થિરતા આવી શકે છે સાધુ અને શ્રાવકોને આ વસ્તુ ખાસ જરૂરની છે

અનુભવ જ્ઞાન કેળવવાની રીત

આત્માના દરેક ગુણને એક પછી એક ગ્રહણ કરીને ઊંડો ઊંડો વિચાર કરવો કે ગુણ શુ છે, તેનો સ્વભાવ કેવો છે, તેનુ કાર્ય શુ છે, તેનો હેતુ શુ છે, તેની ઉત્પતિ ક્યા છે, શા માટે તેની ઉત્પતિ કરવાની જરૂર છે, આત્માની સાથે શુ સબંધ છે, તે ક્યા છુપાયલો હતો, છુપાવાનુ કારણ શુ છે, કેમ છુપાયલો રહે છે, તેને કોણ છુપાવે છે, તેને કેવી રીતે બહાર કાઢવો, કેવી રીતે સમજવો, મગજમા કેવી રીતે ઉતારવો, આવરણ કેવી રીતે તોડવું, તે ગુણ સ્વાભાવિક છે, કે તેનુ આવરણ સ્વાભાવિક છે, તેનો સ્વાદ (રસ) કેવો લાગે છે તે શુ સુખ આપે છે, તેને કેવી રીતે ભોગવવો, તે આત્માથી ભિન્ન છે કે તદ્રૂપ છે? એમ બને તેટલી રીતે વિચારી મનમાં ઉતારીને ભોગવીને નિશ્ચય કરવો અને શક્તિ મુજબ સ્થિર કરવો

ગુણનો વિચાર પૂર્વક નિશ્ચય કર્યો હોય પણ તેનો અનુભવ કર્યા વગર રુચિ, પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા અને આતમભાવે પરિણતી થતી નથી, એટલે દરેક ગુણને વારવાર ઉત્તરોત્તર અવગ્રહ, ઇહા, નિશ્ચય, ધારણા અને સમાધિની કસોટી ઉપર મૂકવા પડે છે આવી રીતે મતિજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ કરવાથી અભ્યાસ (ટેવ) પડી રહે ત્યારે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરે ક્રિયા કરતા દરેક શબ્દ મનમા બોલતા બોલતા સાથે સાથે અનુભવ થતો જાય છે તે ભાવ ક્રિયા છે અને આ ભાવક્રિયા જ મોક્ષનો હેતુ છે, કે જેમા વ્યવહાર અને નિશ્ચય, દ્રવ્ય અને ભાવ, જ્ઞાન અને ક્રિયા સાથે જ ભેદ અભેદ સ્વરૂપે ચાલ્યા કરે છે આ શુદ્ધ ક્રિયાથી ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે અને અનતી નિર્જરા થાય છે

દાખલા તરીકે ક્ષમા સબધી ઉપરના ભેદોમાથી થોડા ભેદો લઇને વિચાર કરીએ ક્ષમા આત્માનો ગુણ છે તેનો સ્વભાવ એવો છે કે બીજાના અપરાધ માફ કરવા પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગવી અને પોતે શાતિમા રહેવુ તેનુ કાર્ય ક્રોધને નિષ્ફળ કરવાનુ છે, તેનો હેતુ મોક્ષ છે, તેની ઉત્પત્તિ આત્માના ચેતના ગુણમાથી છે ક્રોધ, કલેશ ક્ષોભ અને અશાતિના વાતાવરણને શમમા લાવવા તેનુ ઉત્પત્તિની જરૂર છે આત્મા સાથે એકાકાર-પણાનો તેનો સબધ છે

ક્ષમા ગુણ, ક્રોધ મોહનીય પ્રકૃતિના વિપાકથી છુપાયલો હતો, આત્માના કુપુરુષાર્થ અથવા પ્રમાદના કારણે છુપાયલો હતો ક્ષયોપશમના અભાવે છુપાયેલો રહે છે જીવના વૈભાવિકભાવ રૂપ તેને જ્ઞાન પૂર્વક સમજી વર્તનમા મૂકવાથી તે ગુણ બહાર આવે છે તેને સમતા, શાતરસ, સમભાવ, દયા, અહિસા વિગેરે તેના પર્યાયોપૂર્વક સમજવો, તેના ભાવો મગજમા ઉતારવા સમ્યગજ્ઞાન, સમ્યગ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર અથવા તપ અથવા પરાક્રમ વીર્યથી તેનુ આવરણ તોડવુ

તે ગુણ આત્માનો સ્વાભાવિક સહજ ગુણ છે, તેનુ આવરણ જડ છે તેનો સ્વાદ શાંત સમય, અમૃતથી વધારે મીઠો સમતારસમય સહજ આનંદમય છે તે આત્મિક સુખ આપે છે,

આત્માએ તે ગુણને સ્વ-સ્વરૂપે સહજ આનંદથી ભોગવવો તે આત્માથી ભિન્ન નથી પણ તદ્રૂપ છે જ્યારે જીવને તે ક્ષમા ગુણની જરૂર પડે છે ત્યારે પંડિત વીર્ય ક્ષમાને પ્રગટ કરે છે

આવી રીતે અથવા આથી વધારે કે ઓછી પોતપોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે આત્માના એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરવો

ત્યારબાદ તે બધા ગુણોમા પરસ્પર ભિન્નતા શુ છે તેનુ સુક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરવુ અને તે ભિન્નતાને મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ આદિ ચાર ભેદોમા મૂકવી અને પછી સમાધિથી અનુભવ કરવો તો જણાશે કે પ્રયોજન ભેદે ગુણોમા ભિન્નતા છે પ્રયોજન અનુસાર ચેતન યથા યોગ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે

હવે તે બધા ગુણો સર્વથા ભિન્ન છે કે અરસ-પરસ ભેગા મળી જાય છે તેનો વિચાર કરવો અને વિચારતા વિચારતા, જ્યા ભેગા મળી એક શાત રસ રૂપે પરિણમે ત્યા તેમના અભેદ સ્વરૂપને ભોગવવુ જ્યા ભેગા મળે છે, ત્યા પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે અનુભવ દરેક ગુણના અનુભવમા છેવટે એક સરખો ભાસે છે અને ત્યા જ આત્મા છે જ્યા ગુણનો અનુભવ થાય છે ત્યા જ આત્મા છે અને તે આત્માને સર્વગુણના સમુહ રૂપે ત્યાં જ અરૂપી પ્રદેશોથી ભોગવી શકાય છે

જે ગુણથી અથવા પ્રદેશોથી આત્માનો અમુક અનુભવ થાય તે પર્યાય રૂપે છે એટલે આત્મ દ્રવ્ય (આત્મપ્રદેશો) અને ગુણ, પર્યાય રૂપે અનુભવ કરી શકાય છે જ્યા દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનો એકાકાર થાય છે ત્યા નિર્વિકલ્પ, અભેદ સ્વરૂપે, સહજ સમાધિ અને આનંદ થાય છે, તે જ આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ છે અને તેથી અનંતી નિર્જરા થાય છે

શ્રુતજ્ઞાનની મતિજ્ઞાનથી પરિપક્વ થયેલ દશા તે અનુભવ જ્ઞાન છે દરેક ગુણને આત્માના સ્વભાવ તરીકે પચાવવો જોઈએ ત્યાર બાદ તે ભોગવવાથી શાતરસ રૂપે આત્મિક સુખ આપે છે– ધ્યાનના વિષય માટે અથવા દોષને નાશ કરવા માટે પ્રયોજન પ્રમાણે ચેતન ગુણોને ઉત્પન્ન કરે અથવા પોતાના અભેદ સ્વરૂપમા લીન રહે આવુ જો ભાવ ચારિત્ર કેળવી શકાય તો મોક્ષ દૂર નથી.

ગુણના નામ અને અર્થ જાણવા માત્રથી અનુભવ જ્ઞાન થતુ નથી જેમકે સાકર મીઠી તે આપણે જાણીએ છીએ પણ જ્યારે ચાખીએ છીએ ત્યારે જ તેના સ્વાદનો અનુભવ થાય છે અને સ્વાદ લેવા છતા જીભ બુઠી હોય અથવા ઉપયોગ ન હોય તો સાકરના સ્વાદનો અનુભવ થતો નથી તેવી રીતે ગુણના જ્ઞાન શ્રદ્ધા, રુચિ અને અનુભવ રૂપી યથાશક્તિ ભાવ-ચારિત્ર પરિણામ વગર અંશથી પણ આત્મિક સુખ ભોગવી શકાતુ નથી

જ્યા સુધી શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્માના ગુણોનો સ્વાદ લેવામા ન આવે ત્યા સુધી ભાવ શ્રુતજ્ઞાન પરિણમ્યુ ન ગણાય અને સમકિત વિરતિ, અપ્રમાદ, અકષાયપણાના જે ગુણો છે તેનો સ્વાદ ચાખી શકાય નહિ તેથી કર્મનો અંત આવતો નથી એટલે અત્યંતર ગુણોનો સ્વાદ ચાખ્યા

તેટલા પ્રમાણમાં લાભ છે તેથી અંતે ક્રોડાક્રોડી તથા અર્ધપુદ્ગળની અંદર આવી શકાય, પણ તેમા સ્થિરતા થઈ જાય તો તે જ ભવમાં મોક્ષ થાય આપણા માટે હાલમા આ વસ્તુ શક્ય નથી, આ અભ્યાસથી સંસ્કાર પાડ્યા હોય તો આગામી ભવમા તે સંસ્કાર પ્રગટ થઇ વિકાસ પામે અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવમા કાર્ય-સિદ્ધિ થાય

અભવી, દુર્ભવી અને કૃષ્ણપક્ષીને વાસ્તવીક રીતે અનુભવ થતુ નથી અનુભવ જ્ઞાન આત્મને ભોગવવાનુ હોવાથી એટલે સ્વપરિણતી રૂપે અથવા સ્વસંવેદન જ્ઞાન તરીકે હોવાથી શબ્દમા મૂકી શકાતુ નથી અને ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયા વગર તે માટે જોઇએ તેવો ક્ષયોપશમ થઈ શકતો નથી

શ્રુતજ્ઞાનને મતિમા ઉતાર્યા પછી, જેની સત્તામા જે ગુણો હોય અને અમુક હદ સુધીનો ક્ષયોપશમ થાય તો જ અનુભવ જ્ઞાન પોતાના આત્માની સત્તામાથી પ્રગટ થાય તે ક્ષયોપશમની હદનો પોતાની મેળે નિર્ણય અને પ્રતીતિ ત્યારે થાય કે જ્યારે અનુભવ ગુણરસની સાથે અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય

અનુભવ તે ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની જ પરિણતિ છે ચોથા, પાચમા છઠ્ઠા ગુણસ્થાન વાળા ધ્યાનથી એકાગ્રતાથી ૭ મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ કરી શકે છે

આત્માના અનંત ગુણો હોય છે, પણ છદ્મસ્થ સંખ્યાતા ગુણો જાણી શકે અને અનુભવી શકે ગુણો સાકળની કડીની પેઠે અરસપરસ જોડાયલા છે (આ કથન વ્યવહારિક ઉપમા માટે જ છે) તેથી એક ગુણ સંપૂર્ણપણે સાધ્યો એટલે બધા ગુણો અંતર્મુહૂર્તમા સાધ્ય થઈ જાય છે

પહેલા ક્રોધને નાશ કરવાનુ કામ ચાલે છે તેથી ગુણની શરૂઆત ક્ષમાથી થાય છે સમરસીભાવ (શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ, સિદ્ધ સ્વરૂપ) ની આરાધનાથી જઘન્ય એક ભવ અને ઉ ૧૫ ભવમા ક્રોધ સર્વથા નાશ પામે છે અનંતાનુબંધી ક્રોધની મંદતા ૧લા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે તે ક્રોધ ૪ થી ૮ ગુણસ્થાનમા નાશ પામે છે અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૮, ૯ ગુણસ્થાનમા નાશ પામે છે સંજ્વલનનો ક્રોધ નવમે ગુણસ્થાને સર્વથા નાશ પામે છે, ત્યાર બાદ અંતર્મુહૂર્તમા સર્વ દોષો સર્વથા નાશ પામે છે, ત્યારબાદ કેવળજ્ઞાન થાય છે

માટે ક્ષમા સમતા, સમભાવ, શાંતિને શરૂઆતથી આત્મભાવે કેળવવી જોઇએ અનુભવજ્ઞાનથી દરેક ગુણ કેળવી શકાય છે આત્માનુ ધ્યાન ધરવાથી બધા ગુણો આપોઆપ કેળવાય છે માટે સાધકો માટે એ પ્રકાર રાખવામા આવ્યા છે

આત્માના ગુણોની સામાન્ય સંખ્યા, દોષોના પ્રતિપક્ષી તરીકે દોષોની સંખ્યા પ્રમાણે સમજ્યા અને ગુણની તારતમ્યતા સામાન્ય રીતે દોષોની મંદતાની અપેક્ષાએ જઘન્યમા ગણાય છે

આવા કર્મપુદ્ગળો સમયે-સમયે અનંત-અનંત વર્ગણામાં જીવ સાથે બંધાય છે આ કર્મનો વિપાક (ફળરસ) જે આવે તે દોષ તે દોષ જીવના ગુણને પ્રગટ થવા ન દે દોષના પ્રતિપક્ષિ થઇને હઠાવવા માટે ચેતના યથાયોગ્ય ગુણ રૂપે હાજર થાય છે,

આવી રીતે આત્મ ગુણ પ્રગટ કરવો તે ગુણ જેટલે દરજ્જે આમ શકિતથી ગુણના આવરણને હઠાવી શકાય તેટલે દરજ્જે ગુણની તારતમ્યતા કેળવી એમ કહેવાય તે અનુભવ-જ્ઞાનથી એકદમ કેળવી શકાય છે-શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનથી કર્મો રૂક્ષ થઇને ખરવા માંડે છે

ખાસ અગત્યનું કામ મોહનીય કર્મને જીતવાનુ છે, તેથી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓને જીતવા નીચેના ગુણોના અનુભવનો ખાસ અભ્યાસ કરવો-ક્ષમા, કોમળતા, સરળતા સંતોષ ગંભીરતા વિરકત ભાવ, ઉત્સાહ, નિભયતા અશોક, સમભાવ, અવેદીભાવ સમ્યગ્-દર્શન. આ ગુણોના અનેક પર્યાયો છે, તે સર્વને પ્રજ્ઞા મુજબ તપાસવા

તારતમ્યતાની વિશાળતા સમજવા માટે સિદ્ધ અને સર્વ સંસારી જીવોને અનંત ગુણા કરવાથી જે સંખ્યા થાય તેથી વધારે સંખ્યાવાળા રસાંશો (રસના અવિભાગ અંશો) કર્મ તરીકે આવનાર પુદ્ગળોમા હોય છે

સમજવા માટે અનુભવ જ્ઞાનના કેટલાક સહાયક સહચારી પર્યાયો -એકાગ્રતા, સુરતા, લીનતા, સમાધિ, સ્થિરતા, એકત્વ, એકાકાર, સમતા, શાંતરસ, સમભાવ, સમરસીભાવ, સહજ આનંદ, આત્મિક સુખનો અનુભવ, આત્મા અને નિજ ગુણમા એક રસરૂપ પરિણતિ, તીવ્ર રૂચિ, શુદ્ધ ઉપયોગ, આત્મદર્શનમા શુદ્ધ ગુણોમા તન્મયતા, શુદ્ધ રૂચિ, વાત્સલ્ય, અનુભવ સ્પર્શન. રમણતા, પ્રતીતિ, પ્રસન્નતા વીર્યોલ્લાસ, અભેદપણું, પ્રમોદભાવ, નિર્મળતા નિરૂપાધિક દશા, તત્ત્વરસ આસ્વાદન, તલ્લિનતા, અપ્રમત્ત દશા, ધારણા પ્રસન્નચિત્ત, સ્વસંવેદન, ધૈર્ય, સહનશીલતા. અંતર્વૃત્તિ શીતળતા, શ્રદ્ધા, નિસંગ અવસ્થા

આ હકિકત ચાલતા જમાનાના સર્વ મનુષ્યોના ઉપયોગની છે પોતપોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કોઇ ગ્રહણ કરી શકશે જે હાલ નથી સમજાતુ તે રૂચિ હશે તો આગળ સમજાશે કોઇ અઘરો શબ્દ લાગે તો આખી વસ્તુનો સર્વથા એકદમ ત્યાગ કરવો નહિ, કારણ કે રૂચિ થશે કે તરત જ ઉપયોગ થશે માટે આ લેખ સાચવી રાખવો તે સર્વને ફળીભુત થાઓ તથાસ્તુ

ઈતિ સમ્યગ્ દર્શન સમાપ્ત.

અધ્યાત્મ જ્ઞાન

સગ્રાહક એન કે. ગાંધી

અધ્યાત્મજ્ઞાન ગ્રહણ કર્યા પહેલા જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ સહચારીપણુ જાણવુ જોઇએ કે જેથી અધ્યાત્મ જ્ઞાનને એકાંત વાદમા ઉતારવામા ન આવે અહિ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી આત્માની અંદરનો વિચાર શુદ્ધ બનાવીને આત્મભાવ કેળવવાનો છે, જ્ઞાનનુ ફળ મેળવવા માટે જ્ઞાનને સક્રિય બનાવવાનુ છે અને ક્રિયામાથી આત્મભાવ કેળવવાનો છે, અધ્યાત્મ-જ્ઞાન શુષ્ક નથી અને ક્રિયાશૂન્ય નથી પણ જેમ કલ્પવૃક્ષ અને પાર્શ્વમણિ મનમાની સસારી વસ્તુઓને ભોગ-ઉપભોગ માટે આપે છે તેમ અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર મોક્ષમાર્ગમા પ્રવેશ કરાવીને સિદ્ધ સ્વરૂપ આપે છે શુષ્ક જ્ઞાનવાદી ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે અને અન્ય ક્રિયાવાદી જ્ઞાનીની નિંદા કરે છે તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર નથી પણ એકાંતવાદ, મિથ્યાપર્યાયનો સગ્રહ, સપ્રદાયવાદ અને દ્વિધાથી ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતે સસારમા રડે છે અને બીજાને બુડાડે છે મોક્ષમાર્ગમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય છે ક્રિયાના અનેક ભેદ છે અને જેનુ જેમા વધારે મન ખુચે તે ક્રિયાથી શરૂઆત કરે અને જેને જેટલી શક્તિ હોય તેટલુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે પરતુ ક્રિયાશીલ અને જ્ઞાનીનુ એકત્વ થાય ત્યારે જ કામ થાય જ્ઞાનનુ અજીર્ણ નિંદા છે ક્રિયાના તપ વિભાગનુ અજીર્ણ ક્રોધ છે પણ ત્યા અજીર્ણની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યા આત્મ-વિકાસ અટકી જાય છે અને પીછેહઠ થાય છે એટલે મોક્ષમાર્ગમાથી ચ્યુત થાય છે તેણે મોક્ષની આશા રાખવી નહિ, કારણકે જેટલી જ્ઞાન અને ક્રિયાથી નિર્જરા થઇ, તેટલા કર્મની કે તેથી વધારે કર્મની આવક નિંદા, અભિમાન અને ક્રોધથી થઇ એટલે ઘાણીના બળદના જેવી ત્યાને ત્યા ભમવાની દશા પ્રાપ્ત થઇ હવે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ કેવી રીતે અને ક્યા એકત્વ થાય છે અને કેવી રીતે સહચારીપણુ રહે છે તે જાણવા માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાને સાત નયમા મૂકી જોઇએ

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
નૈગમ	કારણમા કાર્યનો ઉપચાર, સાધ્યક્રિયા, આદિક ગ્રહણ આ ત્રણે લક્ષણ નૈગમ નયના છે માટે વાચવુ સાભળવુ અને પુછવુ (ન સમજાય તે માટે અથવા શકાનુ નિવારણ કરવા માટે પુછવુ) આ ત્રણ કાર્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે છે તેને નૈગમ નયના ત્રણ લક્ષણ લાગુ થાય છે ક્રિયાની અપેક્ષાએ જોતા વાચવા અને પુછવાના સમાવેશ નય કરેલ ક્રિયાના પ્રથમ બે પર્યાય છે અને તે સઘળા નિર્જરાના હેતુ છે	(I) શરીરની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ જે ક્રિયામા અનુગ્રાહ્ય છે જેમકે ધ્યાનમા શરીરની સ્થિરતા કે સ્થિર આસન, ઇર્યાસમિતિમા જમીન તરફ મસ્તકનુ નમવાપણુ (II) જેટલી ક્રિયા કરી તેટલી ક્રિયા સમજવી ન આદિ ગ્રહણ (III) કારણમા કાર્યનો ઉપચાર જેમકે શરીરના [illegible] [illegible] [illegible]

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
સંગ્રહ નય	૧૧ અંગ, ૧૪ પૂર્વ સહિત ૧૨મું અગ દૃષ્ટિવાદ, અગ અતર્ગત ઉપાંગ, આવશ્યક આદિ બીજા સૂત્રો આ સર્વનો **શ્રુતજ્ઞાન**માં સગ્રહ થઇ જાય છે અને સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં **પાંચે જ્ઞાનનો** સગ્રહ થઇ જાય છે નોંધ —જ્ઞાનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યની દરેક હકીકત આવી જાય છે	**સંવરના** ૫૭ ભેદ તથા **તપના** બાર ભેદ, તથા **કરણસત્તરી** અને **ચરણ-સત્તરી**ના બધા ભેદો સમુચ્ચય ક્રિયામાં આવી જાય છે નોંધ :—સવર અને નિર્જરાના હેતુઓની દોરવણી જ્ઞાન પ્રમાણે થાય છે
વ્યવહાર નય	(i) શ્રુત જ્ઞાન તો શીખેલુ છે પણ તેને તાજુ રાખવા માટે **પરિવર્તન** કરવું અને **ધર્મકથા** કરવી તે સજઝાય તપ રૂપી ક્રિયાના છેલ્લાં બે પગથિયાં છે. (ii) શ્રુતજ્ઞાનને મતિમા પરિણમાવવાનો વ્યવહાર, (iii) **ક્ષયોપશમિત જ્ઞાન** મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યવનો વ્યવહાર, મતિ શ્રુતના ધાર્મિક વ્યવહારમા સજઝાય રૂપી ક્રિયા થાય છે	સવર અને નિર્જરાની ક્રિયામા નૈગમ નય ઉપરાતની **કાયાની પ્રવૃતિ તથા વચન યોગ** જેમકે અનશનમાં કાયાને આહાર ન આપવો અને વચનથી ઉપદેશ આપવો કે આહાર આત્માનો ખોરાક નથી નોંધ —દરેક નય પોતપોતાનો વિભાગ ફક્ત બતાવે છે પણ બીજા નયોની વાત પ્રમાણે પણ વર્તવાનું કહે છે તેથી દરેક નય સુનય છે, તેમજ ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વક છે
રૂજુસુત્ર નય	શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણે **અનુપ્રેક્ષા** વિચાર ચિત્વન, ભાવ મન—મતિજ્ઞાનની વર્તમાન પરિણતિ બીજુ જ્ઞાન જે હોય તેમાથી કોઇ પણ **જ્ઞાનનો વર્તમાન ઉપયોગ** અહિ વિચાર તે માનસિક ક્રિયા છે તેની પરિણતિ જ્ઞાન પ્રમાણે થાય છે	સવર અને નિર્જરાની કોઇપણ **ક્રિયામાં માનસિક ઉપયોગ** દરેક ક્રિયા ધ્યાનપૂર્વક કરવી એમ અહિ બતાવે છે અને ક્રિયાની દોરવણી જ્ઞાનથી થાય છે
શબ્દ નય	અહિ જ્ઞાનનુ ફળ ભાવ ચારિત્ર મેળવવાનો અભ્યાસ થાય છે, રાગ દ્વેષનો અભાવ, ઇષ્ટ – અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, સુખ—દુ ખમા સમભાવ વગેરેનો અભ્યાસ થાય છે એટલે સમભાવ તથા આત્મભાવ કેળવાય છે અહિ સમભાવ અને આત્મભાવ ભેદ—અભેદ સ્વરૂપે જાણવુ	અહિ ક્રિયાનો જે ભેદ છે તેના અર્થ-ભેદ પ્રમાણે આત્મ ભાવ કેળવાય છે. જેમ કે સામાયિકમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના એકત્વના, સમભાવ તથા આત્માના ગુણો કેળવવા, અનશનમા અનાહારી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરવો અહિ પણ **ધર્મધ્યાન** અને **શુક્લધ્યાન** પ્રામ

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
	અહિ જ્ઞાનને **ધર્મધ્યાન** અથવા **શુકલ ધ્યાનથી** સક્રિય (ફળ આપનાર) બનાવવામાં આવે છે આ બે ધ્યાન તપ રૂપે ક્રિયા છે અહિ ફકત મતિ અને શ્રતજ્ઞાન કામ કરે છે શબ્દ નય નો વિષય ૭ થી ૧૧ ગુણસ્થાન સુધી અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય	થાય છે અહિ જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ સહચાર રૂપે એકત્વ થયુ ગુ ૪, ૫ ૬ વાળાપાથી કોઇ પણ અંતર્મુહૂર્ત કાળ માટે આ ભાવ પ્રાપ્ત કરી શકે અને વારવાર તેમ કરી શકે
સમભિરૂઢ નય	અહિ મતિ શ્રત જ્ઞાન અપૂર્વપણે **એકત્વ વિતર્ક અવિચારે** શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયામા વર્તે છે આત્મભાવનો એકાકાર થાય છે આત્મભાવનો એકાકાર થાય છે ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ સમાધિ આવે છે ગુણસ્થાન ૧૨	અહિ ઇરિયાવહિ ક્રિયા, **યથાખ્યાત ચરિત્ર** પ્રવર્તે છે રાગ દ્વેષનો સર્વથા અભાવ છે તે અપેક્ષાએ ગુણસ્થાન ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ ગણાય અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ ક્રિયા રૂપી ચારિત્રની સન્મુખની અપેક્ષાએ **ક્ષપક** શ્રેણી પણ ગણાય, હજી કેટલીક ક્રિયા બાકી છે તે અપેક્ષાએ ગુ ૧૩ અહિ લીધુ, બાકી ગુ ૧૩ પણ એવભુત નયમા લઇ શકાય
એવભુત નય	જ્ઞાનના નિશ્ચય નયનુ ફકત **કેવળજ્ઞાન** છે, તે સંપૂર્ણ છે અને એક જ છે કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કઇ વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાપણુ રહેતુ નથી અને તે અપ્રતિપાતિ છે અને ચેતનાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ જે કેવળજ્ઞાનની સાથે બીજુ કોઇપણ જ્ઞાન હોય જ નહિ	(I) કેવળ સમુદ્ઘાતની ક્રિયા સ્વભાવિક છે, તે મન, વચન કે કાયાના જોગથી થતી નથી, પણ હેતુ નિર્જરાનો હોવાથી અહિ ક્રિયામા લીધેલ છે (II) અત્યંત આત્મ વીર્યના પ્રગટ થવાથી **શૈલેશીકરણ** યોગોનુ રૂધન થાય છે ત્યા સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ શુકલ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો વર્તે છે (III) આત્મ અનુભવમા અત્યંત લીન થવાથી **આત્મ પ્રદેશોનો ઘન** બને છે આવુ સમુચ્છિન્ન ક્રિયારૂપ શુકલ ધ્યાનનો ૪થો પાયો પ્રવર્તે છે (IV) આત્મા સર્વ બંધનોનો ત્યાગ કરી **સિદ્ધક્ષેત્રમાં** જઈ સ્થિર બને છે. આ બધી કેવટની ક્રિયા છે

એવભુત નયને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ કેટલીક ક્રિયાઓ કરવાની છે અને એવભુત નયમા બનાવેલી ક્રિયા આપોઆપ થાય છે પણ તેનો હેતુ નિર્જરા અને મ... નો હોવાથી નય ... છે

તેથી ક્રિયા રૂપે છે અહિં નૈગમ નયની મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થઇ તે એવભુત નયમાં પુરી થઇ ત્યાં **પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી છે.** ૧૪મા ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયે ક્રિયાનો અત આવે છે અને જ્ઞાન તો આત્માનો સહેજ સ્વભાવ જ છે તે કઇ આત્માથી જુદો પડે તેમ નથી પણ જ્યારે કઇ કરવાપણુ રહેતુ નથી એટલે જ ક્રિયાનો અંત આવે છે

હવે વિશેષ ખુલાસો કરીને જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ એકત્વ તપાસીએ.—આત્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે એટલે પોતે જ જ્ઞાન છે હવે છદ્મસ્થ જ્યારે ધ્યાનમા જ્ઞાનનો ઉપયોગ લગાવે છે ત્યારે દ્રવ્યમનની સહાયથી ભાવ મન પ્રગટ કરવાની જરૂર પડે છે. અને તે પ્રયત્નથી થાય છે ત્યાં મનોયોગ ઊપજે છે તે ક્રિયા છે એટલે **"જ્ઞાનનો ઉપયોગ" તેમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને આવે** છે અને ધ્યાન નિર્જરાનો હેતુ છે તે સવગ્પુર્વક હોય છે કારણકે શુભ ધ્યાનમા અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ કર્યો હોય છે અને જ્યારે જ્ઞાનપુર્વક ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ સકામ નિર્જરાનો (મોક્ષનો) હેતુ પાર પડે છે **જ્ઞાન અને ક્રિયા સબંધી ભ્રમ હોય તે છુટી જાય ત્યારબાદ જ અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં વાસ્તવિક રીતે પ્રવેશી શકાય છે.** હવે જ્ઞાન સબધી પણ સમજવાનુ છે કે નવતત્ત્વ જાણીને પછી પોતાના આત્મતત્ત્વને તેમાથી તારવીને તેના શુદ્ધ ગુણોમા આંશિક અનુભવની પ્રવૃત્તિ ન કરી શકાય તો બધું જ્ઞાન ફકત જાણપણારૂપે રહે છે અને સમ્યગ્ દર્શનપુર્વક ન હોવાથી સકામ નિર્જરાના હેતુ રૂપે પરિણમતુ નથી માટે આધ્યાત્મ જ્ઞાનની જીજ્ઞાસા વાળાએએ સમ્યગ્ દર્શનમા પુરૂષાર્થ ફોળવવો જોઇએ કોઇ વખત નવ પુર્વ સુધીનુ જ્ઞાન પણ ફકત જાણપણા રૂપે રહી જાય છે અને આત્મભાવ કેળવી શકાતો નથી એટલે મોક્ષ જઇ શકાતુ નથી સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ સ્વરૂપ જાણ્યા પછી આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા ખાસ મુશ્કેલી રહેતી નથી **સમ્યગ્ દર્શનથી આધ્યાત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે** અને **આધ્યાત્મ જ્ઞાનથી સમકિત દૃઢ થાય** છે અને ક્રિયાનુ ફળ સકામ નિર્જરા અને મોક્ષ રૂપે પરિણમે છે, સૂત્રમા જે આત્મભાવે સયમ નિર્જરા વગેરે કહેલ છે તે દરેક ક્રિયામા આત્મભાવ—સમકિત અધ્યાત્મ જ્ઞાન કેળવવાનુ છે અથવા તે પુર્વક ક્રિયા કરવાની છે. આધ્યાત્મ જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ ખાસ ધ્યાન રાખવુ કે **એકાંતવાદીનો કદી પરિચય કરવો નહિ** પછી તે મૂળગો મિથ્યાત્વી હોય કે સાધુપણામાથી ભ્રષ્ટ થયેલ નિન્હવ હોય, બીજુ વિતડાવાદમા ઉતરવુ નહિ કારણ કે પોતાનો અભિપ્રાય મજબુત કરવા અને બીજાને હરાવવા માટે કોઇ વખતે ખોટા પક્ષમા સપડાઇ જવું પડે એટલે કે વીતરાગના પ્રવચનથી ઓછુ અધિક, વિપરીત થઇ જવાનો સભવ છે માટે **વિતંડાવાદીથી દુર રહેવું** આટલી સાવચેતી ગખ્યા પછી હવે અધ્યાત્મ—જ્ઞાનની વાત કરીએ

અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો અર્થ—અધ્યાત્મ = અધિ + આત્મ + જ્ઞાન, એટલે **આત્માની અંદરનું જ્ઞાન એટલે** આત્મામા શુ છે, આત્માની પોતાની સપત્તિ (ઋદ્ધિ સિદ્ધિ શુ છે તેનુ જાણપણુ અને તે ઋદ્ધિનો ભોગવટો

(૧) પોતે કોણ છે (૨) પોતામા શી ઋદ્ધિ છે તે જાણ્યા પછી (૩) ઋદ્ધિનો ભોગવટો કર્યા વગર અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિષય પુરો થાય નહી કારણ કે પહેલી બે વસ્તુ દ્રવ્યશ્રુત જ્ઞાનથી

પ્રાપ્ત થાય અને યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી આવે ત્યાં સુધી આત્માનું નિશ્ચયથી કલ્યાણ થાય નહિ. આત્માની જે ઋદ્ધિ છે ને આત્માના અનંત ગુણો છે તે ફક્ત કેવળજ્ઞાની જ જાણે પણ છદ્મસ્થ તેમાંના કેટલાક **મુખ્ય ગુણો જાણી શકે અને આત્મભાવે અનુભવમાં મૂકે તો જ નિશ્ચયથી મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવેશી શકાય.**

એટલે જેણે એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે મોક્ષમાં જવું જ છે, સંસારના સર્વ દુઃખોનો અંત કરવો જ છે અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ ને સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું જ છે તેણે જરૂર આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવાનો અભ્યાસ કરવો, માટે આધ્યાત્મ જ્ઞાનના અધિકારી કોણ છે તે પહેલાં જોવું જોઈએ.

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અધિકારી

(૧) નવ તત્ત્વનું જાણપણું જોઈએ જ. નવ તત્ત્વ અને તેની અંતર્ગત છ દ્રવ્યમાંથી પોતાના જીવદ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય) ને તારવીને તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. એટલે નવતત્ત્વરૂપી શ્રુતજ્ઞાનને આધારે જીવ દ્રવ્યના ગુણો જાણીને પોતાના આત્મામાં લાગુ પાડીને તેનો અનુભવ કરતાં આવડવું જોઈએ.

(૨) મોક્ષની ઈચ્છા, મુમુક્ષુભાવ દૃઢ હોવો જોઈએ, આ ઈચ્છા વાસના રૂપે નથી કારણ કે તેમાં સાંસારીક પૌદ્‌ગલીક, ઇંદ્રિયજનીત સુખ ભોગવવાનું નથી પણ સર્વ કર્મબંધનમાંથી છૂટવાના ધ્યેયરૂપે છે, સાંસારીક સંજ્ઞામાં મોક્ષ સંજ્ઞા નથી. મોક્ષની ઈચ્છાનો ઉપયોગ સાધારણ રીતે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી રહે પછી ફક્ત ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન જ હોય છે.

(૩) સત્યની શોધ—સાચું શું છે તે શોધી કાઢવું જોઈએ અને તે સર્વજ્ઞ વીતરાગના પ્રવચનને આધારે ગોઠવવું જોઈએ. તેમાં અંધશ્રદ્ધા, સંપ્રદાયપણું, હઠ અને કપટજાળને બિલકુલ સ્થાન નથી. **ઋજુતા, વીતરાગની આજ્ઞા અને શુદ્ધ ઉપયોગને આધારે સત્યની શોધ થવી જોઈએ.**

(૪) તત્ત્વરૂચી—જ્યારે જ્યારે બાહ્ય પદાર્થો દેખાય તે વખતે તે પદાર્થોના **મૂળ દ્રવ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરવી** એટલે કે તે વસ્તુ ક્યા ક્યા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપ છે તે જાણીને તેના મૂળ દ્રવ્યનો જ વિચાર કરવો, આવી રૂચી હોવી જોઈએ.

(૫) અનુભવજ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાનથી જાણેલા આત્માના ગુણોમાં મતિ પરિણમાવતાં આવડવું જોઈએ, ગુણમાં તન્મય થવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

(૬) સહજ આત્મિક આનંદની ઈચ્છા હોવી જોઈએ.

(૭) સાધ્ય તરફ નિરંતર લક્ષ હોવું જોઈએ.

(૮) મનના પરિણામ ઉપર ક્ષણે ક્ષણે **ઉપયોગ** રાખવો જોઈએ.

(૯) **આત્મશ્રદ્ધા**—હું કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિકસુખ અને અનંત આત્મિક શકિત સ્વરૂપ છું. મારા શુદ્ધ ગુણો હું ગમે તે ભોગે પ્રગટ કરીશ જ. હું જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છું

(૧૦) જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ વગેરે અનેક **સંસારના દુઃખોનો મારે ચોક્કસ અંત આણવો** છે એવી ભાવના જોઇએ

(૧૧) ઇંદ્રિયોના વિષયો—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારો ભોગવવાની ઇચ્છા ઝેર જેવી લાગવી જોઇએ, જડ પદાર્થોમાં સુખ નથી એવી જ્ઞાનપૂર્વક ખાત્રી કરવી જોઇએ. **ખરૂં સુખ આત્મ પ્રદેશોમાંથી** જ ઉત્પન્ન થાય છે **એવી અનુભવપૂર્વક ખાત્રી થવી જોઇએ, ઔદાસીનવૃતિ કેળવવી જોઇએ..**

(૧૨) કર્મ અને કર્મફળથી આત્મા ભિન્ન છે એવું ભેદજ્ઞાન જોઇએ.

(૧૩) સ્વરૂપનું ભેદજ્ઞાન

(૧૪) મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓનો જડમુળથી નાશ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા **જોઇએ.**

(૧૫) મહાવ્રતની ભાવના, સાર્વજનીક દયા, સર્વ જીવો પર સમાન ભાવ, શાતરસમાં લીનતા, રાગદ્વેષ પર વિજય, અશુભ વાસનાઓનો પૂરજોરથી સામનો, પ્રસન્નચિત્ત, પોતાના ખરા સ્વરૂપને અનુભવવા નિરંતર પ્રયત્ન, ધર્મના ગુપ્ત રહસ્યની જીજ્ઞાસા, શુદ્ધ આત્મગુણમા રસ, રકતના, ઉત્સાહ, આનંદ, રૂચી સર્વ જીવ શાસન રસી કરવાની ભાવના, જગતની શાતિની ભાવના, અપરાધી પર પણ હિત બુદ્ધિ, વીત્તરાગના વચનો અમૃત સમાન છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ આદિ અનેક ગુણો કેળવવા જોઇએ

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિષયો

ભાવ શ્રુતજ્ઞાન, ક્ષયોપશમભાવ, આત્મિકસુખ, નિશ્ચય સમકિત, સમતા, ધર્મક્રિયામાં આત્મભાવ, દ્રવ્યોનુયોગ, મૈત્રી આદિ ૪ સમકિત ભાવના, અનિત્ય આદિ ૧૨ ધર્મ ભાવના, પાંચ મહાવ્રતો, પાચ સુમતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ૧૦ યતિધર્મ, સામાયક, પ્રતિક્રમણ, આત્મભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાય, આત્મદર્શન, ભાવચારિત્ર, યોગોની શુદ્ધિ, ઉપસર્ગ સહનશકિત, ભેદ અભેદ જ્ઞાન. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. તપ, વીર્યના ૩૯ આચાર, નય, નિક્ષેપા, પ્રમાણ, વ્યવહાર, નિશ્ચયથી નવ તત્વનુ જ્ઞાન, અભેદ જ્ઞાન, બાહ્ય ઉપાધિનો ત્યાગ, પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવા, અહિંસાભાવ, ભક્તિ, ધર્મરૂચી નિજસ્વરૂપ સહિત ક્રિયામા પ્રવર્તન, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર ક્રિયા, સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાન

આધ્યાત્મ જ્ઞાન ધ્યાનનો વિષય છે માટે ધ્યાન ધરતા આવડવુ જોઇએ. તે શિખવા માટે અહીં **ધ્યાનના અંગો** બતાવવામા આવ્યા છે—

૧. ધ્યાન ધરતી વખતે **અહિંસા, સમભાવ, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય** અને **અપરિગ્રહપણું** એ પાંચ **યમ** દ્રવ્યથી અને ભાવથી હોવા જોઈએ

૨. ધ્યાન ધરતી વખતે પાંચ **નિયમ**ના ભાવો ધારણ કરવા -**શૌચ-મનશુદ્ધિ,** સરળતા, અદ્વેષ, ચિત્ત-પ્રસન્નતા, નિર્મમત્વ, સમ્યક્ પરિણતિ, ક્રિયાશુદ્ધિ, નિર્વિકાર, ક્ષમા, નિર્મોહ (૨) **સંતોષ** (૩) તપ-**ઇચ્છાનિરોધ,** પરિસહમાં સમભાવ (૪) સ્વાધ્યાય-**પદ, અર્થ, ગુણનું ચિંતવન, આભાસ અને અનુભવ,** (૫) પ્રણિધાન-**શરીરભાવનો ત્યાગ કરવો,** શરીરથી ભિન્નતા અનુભવવી

૩. **આસન**-પદ્માસન, પર્યંકાસન, વજ્રાસન, વીરાસન, કાયોત્સર્ગાસન (સુખાસન) પોતાના **યોગોની સ્થિરતા રહે એવું આસન** જોઈએ, ખાસ કરીને શરીર સ્થિર રાખવું જોઈએ

૪. **પ્રાણાયામ**—પૌદ્ગલીક ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મભાવો (આત્મસ્વરૂપ)માં લીનતા

૫. **પ્રત્યાહાર**—મનને ઇંદ્રિયોના વિષય ઉપર સંકલ્પવિકલ્પ આકુળતા વગેરે **આર્તધ્યાન રૌદ્રધ્યાનમાંથી ખેંચીને શુદ્ધ ધ્યેયમાં જોડવું** પહેલાં મનને લલાટ, નેત્રો, બે ભ્રમર, નાસિકાગ્ર, હૃદય, નાભિ, મસ્તકનો મધ્યભાગ એટલા સ્થાનમાં સ્થિર કરતા શીખવું, પછી તે સ્થાનોમાં રહેલ આત્મ પ્રદેશોમાં મનને સ્થિર કરતાં શીખવું, અને છેવટે **ધ્યેયમાં સ્થિર** થતા શીખવું પછી ગમે ત્યાં મનને જોડવું હોય ત્યાં એકદમ જોડી શકાય.

૬ **ધારણા-ધ્યેયની માનસિક રચના** કરવી અને તેમાં મનને ધારી રાખવું, સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા આત્માના શુદ્ધ ગુણોની માનસિક રચના કરવી અને તેમાં મનને સ્થિર કરવું

૭. **ધ્યાન**—ધ્યેયની માનસિક રચના નિશ્ચલ કર્યા પછી તેમાં **વિચાર** કરવો અને **તન્મય** થવું તેમાં શબ્દ, અર્થ અનુભવમાં સંક્રમણ, મન, વચન, કાયાના યોગોનું સંક્રમણ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમાં સંક્રમણ, એક પછી એક ગુણના શબ્દ-અર્થનો વિચાર અને અનુભવ કરવો

૮ **સમાધિ**—તદર્થ માત્ર નિર્ભાસિ સમાધિ એટલે ધ્યાનમાં દ્રવ્ય વિચારની સાથે અનન્તા—અભેદપણાની પ્રાપ્તિ, **વિચાર પ્રમાણે આત્માના અનુભવમાં સ્થિરતા** અહિં સિદ્ધ સ્વરૂપ કે ગુણના માત્ર શબ્દ, અર્થ કે વાક્ય બોલવાના આવતા નથી પણ સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા માત્ર શુદ્ધ ગુણમાં મનમાં પણ સ્થાન કર્યા વગર આત્મ ભાવથી અનુભવ કરવામાં આવે છે એટલે **સિદ્ધ સ્વરૂપમય કે શુદ્ધ ગુણમય બની જવું અને તેમાં લીન થઈ જવું** સમરસીભાવ સમાધિમાં અનર્ગલ થાય છે

સમરસી ભાવ—ભાવથી પોતાના આત્માને અભેદપણે પરમાત્મામાં લીન કરવો એટલે આત્મા અને પરમાત્માની એકતા થાય તે એકતાથી આત્મા અને પરમાત્માનો સમાનભાવ, સમસ્વરૂપ એકસરખુ અનુભવવુ તે એકીકરણ પરમાત્માના અનત જ્ઞાનાદિ ગુણ નિજ આત્મામાં છે, તેનો અનુભવ કરવો **પરમાત્માના ગુણોનો પોતાના આત્માથી અનુભવ કરવો અને તેમાં સ્થિર થઈ જવું. જાણે કે પોતે જ સિધ્ધ સ્વરૂપ હોય એમ શ્રુતજ્ઞાનને આધારે મતિ પરિણમાવીને ગુણોનો અનુભવ કરીને તે ગુણોમાં સ્થિરતા કરવી.**

અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા આત્મરમણતા કરવાની હોય છે એટલે જીવાત્માનું સ્વરૂપ જાણવુ જોઈએ કારણ કે સ્વરૂપ જાણ્યા વગર રમણતા શેમા થાય ? જીવના સ્વરૂપમા જીવની જે પોતાની જ ઋદ્ધિ છે તેમા જ રમણતા કરવાની છે અને તેમાં જીવના ભાવ પ્રાણ મુખ્ય છે. આ બધી વસ્તુ જાણવા માટે જીવના સ્વરૂપને અનેક દૃષ્ટિથી જાણવુ જોઇએ.

સાત નય દ્વારા
જીવનુ સ્વરૂપ

૧. નિગમ નય–આ નય બાહ્ય અશ જુએ છે એટલે વૃદ્ધિ પામતા અથવા ચાલતા અથવા બહારથી સક્રિયપણુ બતાવનારા પ્રાણીને જોઇને કહે કે આ જીવ છે તે કામ દસ દ્રવ્ય પાણોથી થાય છે પણ તે દ્રવ્ય પ્રાણો પુદ્ગળ જન્ય છે તે પ્રાણોમાં બળ ફોરવનાર **ચૈતન્ય** છે તેજ આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા ઉતરે છે

૨. સંગ્રહ નય–આ નય સર્વ જીવોની **સામાન્ય સત્તા 'અસંખ્યાત પ્રદેશ, અરૂપીપણું** અને **ચૈતન્ય લક્ષણ'** બતાવે છે તે સર્વ જીવો, સિદ્ધ તથા સસારીમા છે

૩. વ્યવહાર નય–આ નય ચૌદ ગુણસ્થાનોમા થતી જીવની બાહ્ય ક્રિયા (શરીર, ઇન્દ્રિયો અને વચનથી થતી ક્રિયા) બતાવે છે

૪. ઋજુસુત્ર નય—જીવનો વર્તમાન કાળનો ઉપયોગ બતાવે છે તે **ચેતનાનો ઉપયોગ** છે તે જીવત્વ છે તે અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે એકે સમય એવો નથી કે જે વખતે જીવને ઉપયોગ ન હોય તે **ઉપયોગ જ્ઞાનમા હોય કે દર્શનમાં હોય** પણ ઉપયોગ તો ચાલુ જ છે સન્ની જીવોને વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ આ નયનો વિષય છે

૫. શબ્દ નય—તે જીવના **ભાવ પ્રાણ** બતાવે છે તે **જ્ઞાન, દર્શન. ચારિત્ર (આત્મિક સુખ) અને વીર્ય** આ ભાવ પ્રાણોને આત્મામાથી અભ્યતર ભાવે શોધવા, ઉત્પન્ન કરવા અને ભોગવવા તે આધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિષય છે

૬. સમભિરૂઢ નય આ નય **ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનમાં** વર્તતા જીવોનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવે છે તેમા ગુણસ્થાન ૭ થી ૧૪ અપેક્ષાપૂર્વક આવી શકે

૭. **એવંભુત નય**–તે જીવનુ સંપૂર્ણ અને સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવે છે તે **સિદ્ધ સ્વરૂપ** છે આ સ્વરૂપનો અંશથી અનુભવ કરવા માટે **સમરસી ભાવમાં** આવવુ જોઈએ

સાત નયમા જે શબ્દો જાડા છાપ્યા છે તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા અનુભવમા મુકવા યોગ્ય છે

ચાર નિક્ષેપાથી જીવનું સ્વરૂપ

૧. **જીવ નામ** તે છ દ્રવ્યમાના ચૈતન્ય લક્ષણવાળા દ્રવ્યનુ નામ અથવા નામ સંજ્ઞા 'જીવ' છે

૨ **સ્થાપના જીવ** તે 'જીવ' એવી રીતે જીવની લીપીમા સ્થાપના કરી શકાય છે

૩ **જીવ દ્રવ્ય** તે અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મ દ્રવ્ય (જીવ દ્રવ્ય) છે

૪. **ભાવ જીવ** તે જીવ ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક અને પરિણામિક ભાવમા રહે છે આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા ઉદય ભાવની ઉપેક્ષા કરવાની હોય છે અને બીજા ભાવો આદરવાના હોય છે નિક્ષેપાની બીજી હકીકત અહિ જીવને લગાડવાની જરૂર નથી કારણકે આ વિષય આધ્યાત્મ જ્ઞાનનો જ છે

જીવનો સ્યાદ્વાદ

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ જીવ—જીવ પોતાનાજ સ્વરૂપમા રહે છે તે સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી સમજવુ સ્વદ્રવ્ય=**અનંત ગુણ પર્યાયના સમુહરૂપ જીવ દ્રવ્ય,** સ્વક્ષેત્ર=**અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશો** સ્વકાળ=**ઉપયોગ** કાળ સ્વભાવ= **જ્ઞાન દર્શન સુખ, વીર્ય** વગેરે જીવના ગુણો

૨ **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ જીવ**:—પરદ્રવ્યના સ્વરૂપમા જીવ નથી આ ભાગો **ભાવના અન્યત્વ** સિદ્ધ કરે છે એક જીવ કોઈ બીજા જીવના કે અજીવના સ્વરૂપમા રહેતો નથી

૩. **સ્યાદ્, અસ્તિ ચ નાસ્તિચ એવ જીવ**—અહિ એમ જાણવુ કે **જીવ પોતાના વર્તમાન પર્યાયમાં** રહે છે પણ ભુત અને ભાવિ પર્યાયોમા રહેતો નથી અહિ જીવની ઉત્પાત અને વ્યય પર્યાયો બતાવાય છે **જે ભાવમાં જીવ હોયતે ભાવનો ઉત્પાદ** અને પૂર્વ ભાવનો વ્યય સમજવો વળી અધ્યાત્મ જ્ઞાનના **વિભાવ ભાવનો ત્યાગ** કરી નાસ્તિત્વ અને **સ્વભાવ ભવનું ગ્રહણ** કરી અસ્તિત્વ ધારણ કરવુ જરૂરી છે

૪ **સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ**—જીવના **અનંત ગુણોના અનંત પર્યાયોને પ્રવાહ** એક જ સમયમા વર્તે છે, તે બધા ગુણો અવક્તવ્ય છે એક સમયમા એક ગુણનો એક જ પર્યાય હોય પણ અનંતા ગુણોના એક સમયના અનંતા પર્યાય હોય

૫. **સ્યાત્, અસ્તિ ચ અવકતવ્યંચ એવ જીવ**—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા જ્યારે જીવ **લય સમાધિમાં** હોય છે ત્યારે કોઈ **ગુણને મનમાં** કે વચનથી બોલવામા આવતો નથી પણ અવ્યકત રહે છે, ફકત **ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માનિ પરિણતિ રૂપ અનુભવ** હોય છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનને યોગ્યજ અર્થ અહિ દાખલ કર્યો છે, બીજી અપેક્ષાઓ લીધેલ નથી તે જાણવુ.

૬ **સ્યાત્ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યંચ એવ જીવ**—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં અવ્યકત વિભાવ ભાવોને સ્થાન નથી અને વિભાવ ભાવો પણ એટલા બધા છે કે તે સર્વ બોલી શકાતા નથી.

૭. **સ્યાદ્, અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ જીવ**—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં શુદ્ધ અધ્યવસાયોનુ અસ્તિત્વ હોય છે, અશુભ અધ્યવસાયોનુ નાસ્તિત્વ હોય છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયમા **આત્મદ્રવ્ય, તેના ગુણો અને પર્યાયો અભેદ રૂપે** હોય છે ત્યારે કોઇનુ નામ શબ્દથી લેવાનું નથી તેથી અવ્યકતરૂપે હોય છે.

જીવના ચાર પ્રમાણ

૧. **આગમ પ્રમાણ જીવ**—જીવ ચૈતન્ય લક્ષણયુકત સદા (નિત્ય), સઉપયોગી, અસખ્યાત પ્રદેશી, સુખ દુઃખનો જાણ, સુખ દુઃખનો વેદક અરૂપી દ્રવ્ય છે. દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમા પરિણમે છે તેમા દ્રવ્ય અને ગુણો નિત્ય છે અને પર્યાય અનિત્ય છે., દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને અને નારકી એ જીવના અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય છે અને સિદ્ધ ભગવાન શુદ્ધ પર્યાય છે અજ્ઞાન, દુઃખનો અનુભવ મિથ્યાત્વ આદિ મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓ એ સર્વ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયો છે કે જેનો નાશ કરવાનો છે **જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખ, સમદ્રષ્ટિ, ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સંતોષ, ગંભીરતા, વૈરાગ્ય, અખેદ, નિભયતા, અશોક, માધ્યસ્થ ભાવ, અવેદ, વિરતપણું અપ્રમાદ** અને **ચારિત્ર,** એ સર્વ અર્થ પર્યાયો ગુણરૂપ છે, તે આદરવા અને અનુભવવા યોગ્ય છે કે જેના આચરણથી છેવટે જીવનુ **શુધ્ધ સ્વરૂપ, કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત,** અને **શુધ્ધ પારિણામિક ભાવ** આદિ અનત ગુણો મેળવી શકાય છે

૨. **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જીવ જીવનાં ગુણો પ્રત્યક્ષ કરવાથી પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. જ્યા જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યની** ઉત્પત્તિ જણાય છે **ત્યાંજ આત્મ-પ્રદેશો** છે અને તેમાથી જ તે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી જ ભોગવાય છે, જીવ નિશ્ચયથી સ્વભાવનો કર્તા છે અને સ્વભાવનો ભોકતા છે, **પોતાના સ્વભાવનો ભોગવટો** કે **અનુભવ તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે** પોતાના ગુણનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ જ્ઞાન છે તે કેવળ જ્ઞાનનો નાનો ભાઇ સમજવો અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અને આગમ પ્રમાણ ખાસ જરૂરી છે

૩. **અનુમાન પ્રમાણ**—જ્યા (આત્મ પ્રદેશોમા) જ્ઞાન, દર્શન આત્મિક સુખનો અનુ જણાય છે ત્યા કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ સત્તામા છે એમ સમજી લેવું જે

પોતાના આત્મ પ્રદેશોમા સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન અને આત્મિક સુખ અને વીર્ય શોધી કાઢે છે તે સમકિતી છે અને તે અનુભવ જ્ઞાનની સહાયથી ગમે ત્યારે શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવશે એમ યોગ્ય જાણવુ

૪ **ઉપમા પ્રમાણ**—જેમ આકાશ અરૂપી છે છતા તેનો ખ્યાલ આવે છે ઉપર આકાશ દેખાય છે તે આકાશ નથી પણ વાદળાનો અસ્પષ્ટ સમહુ છે બે ભિતની વચ્ચમા જે આકાશ છે તે ઉપરથી આકાશની કલ્પના કરી, એવી રીતે અરૂપી આકાશની ઉપમાદ્વારા **અરૂપી આત્માની કલ્પના** કરી શકાય છે પણ આકાશ જડ છે અને જીવ ચેતનાયુક્ત છે અને ચેતનાના ઉપયોગથી જીવનો જણાય છે પોતાના શરીરમા રહેલ ચેતનાયુક્ત અરૂપી જીવ આવી રીતે શરીરથી ભિન્ન તારવી શકાય છે, આ અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો ખાસ વિષય છે. ભાવથી શરીરમાથી જીવને તારવીને શરીરથી ભિન્ન રીતે અનુભવ કરવામા આવે અને મરણાતિક પરિણામા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તો નિશ્ચયથી કેવળજ્ઞાન થાય

હવે આત્મામાથી ગુણો શોધવાની રીત જોઈએ

પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો (સાભળવુ, જોવુ, સુઘવુ, સ્વાદ અને સ્પર્શ)ને બધ કરો, મનને શરીરની બહાર જતુ બધ કરો, શરીર જે આકાશ પ્રદેશોમા છે તેજ આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો છે તેમા મનને જોડવુ આખ બધ કરી શરીરને પણ ભુલી જવુ પણ તેમા રહેલ આત્મ પ્રદેશોની શોધ કરવી

ઉપરની હકીકતનો અર્થ એવો થાય છે કે આખી દુનિયામાથી મન ખેચી લો અને આખો મીચીને શરીર અવગાહનાવાળી જગ્યામા શુ છે તે જુઓ તો માલુમ પડશે કે ત્યા કઈક છે, તે પોતાનાજ સ્વરૂપનો અવ્યક્ત આભાસ માત્ર છે તેને મનથી અલગ કરીને વિચારશો તો માલુમ પડશે કે કોઈ જીવત હોય એમ લાગે છે તે જીવત્વ અથવા ચેતના છે અને તે પોતાની જ ચેતના છે

હવે તેમા મનથી સ્થિરતા કરી તેમ કરતા ચેતનાનુ કઈ પરિણમન થતુ હોય એમ લાગશે આ પરિણમન તે ચેતનાનો સ્વભાવ છે તે અનાદિ પારિણામિક ભાવથી થાય છે, ચેતના જ્ઞાન ઉપયોગ રૂપે પરિણમે છે અથવા દર્શન ઉપયોગરૂપે પરિણમે છે, ત્યા ચેતના છે ત્યા જ આત્મપ્રદેશો છે કારણ કે ચેતના આત્માનો ગુણ છે તે–તેનાથી જુદો પડતો નથી હવે ચેતનાના બન્ને ઉપયોગને ઓળખો

ચેતનાનો આભાસ – સ્વરૂપ મનના અવલોકન, મનથી આત્મપ્રદેશોનુ પ્રમાણ (મનાનુસાર) સાનાન્દ સ્નાન જે થાય છે તે દર્શન ગુણ છે એવી રીત દર્શનને ઓળખવુ આ આત્મા છે, આ આત્મપ્રદેશો છે આ ચેતના છે આ જ્ઞાન આદિ ગુણો છે એવુ જાણપણુ જેનાથી થાય છે તે જ્ઞાન ગુણ છે પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ જ્ઞાન અથવા અનુભવ દર્શન પણ **જ્ઞાનથી** જ થાય છે, એવી રીતે જ્ઞાન ગુણને ઓળખો

હવે તમે ચેતનામાં સ્થિરતા કરશો તો જાણી શકશો કે ચેતના જ્ઞાન અથવા દર્શન ઉપયોગમા પરિણમે છે ત્યારે કઇક સ્ફુરણા કે પ્રવૃત્તિ જેવુ થાય તે આત્માનો વીર્ય ગુણ છે, આ ગુણથી એક ઉપયોગમાથી બીજા ઉપયોગમા જવાય છે તે ઉપરથી **વીર્ય** ગુણને ઓળખો, પ્રવૃત્તિ એ વીર્ય ગુણનો પર્યાય છે, તમારે આત્મપ્રદેશોને મનથી જોવામા સ્થિર થવુ હોય કે અનુભવ સ્પર્શનમા સ્થિર થવુ હોય તો તમે કઇક સ્થિર થઇ શકશો એમ તમને લાગશે, આ આત્માનો ભાવ **ચારિત્ર** ગુણ સમજવો

જ્યારે તમે માનસિક આત્મદર્શનમાં હો કે આત્માના સમુચ્ચય અભેદ સ્વરૂપના અનુભવમા કે કોઇ ગુણના અનુભવમાં હો ત્યારે તમને એક પ્રકારની શાતિ ઉત્પન્ન થશે તે શાત (સમતા) રસથી થાય છે તેનાથી આ આત્મિક સુખનો અ૮થી અનુભવ થાય છે તે આત્મિક સુખનો અનુભવ તે આત્માના **આનદ** ગુણનો પર્યાય સમજવો

રાગદ્વેષની મદતા કે અભાવ, ગુણમાં સ્થિરતા પૌદ્ગળીક સુખ દુઃખની લાગણીની મદતા કે અભાવ આ બધા ભાવ ચારિત્રના પર્યાયો છે

આત્મદ્રવ્ય અને તેના ગુણો નિત્ય છે. ગુણો પર્યાયમાં પરિણમે છે તે પર્યાયો અનિત્ય છે તેમનુ અસ્તિત્વ પરિણમન કાળમા જ હોય પણ પરિણમન ચાલ્યા જ કરે એટલે પર્યાયોનો પ્રવાહ નિત્ય ચાલુ રહે છે

ક્ષમા, સમતા, સમભાવ સરળતા. કોમળતા, આત્મસતોષ, ગભીરતા, વિરક્ત દશા, અખેદ, નિર્ભયતા, અશોક, અદ્વેષ, અવેદ આ બધા ચારિત્રના પર્યાય છે

શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, નિસદેહપણુ, નિશ્ચય આ બધા **સમકિતના** પર્યાય છે.

તમારે એક ગુણપર્યાયમાંથી બીજા ગુણપર્યાયમા જવું હોય અથવા ગમે તે ગુણ ઉત્પન્ન કરીને ભોગવવો હોય તો પડિત વીર્ય તરત જ સહાય કરે છે અને તે ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે આત્માનો દરેક ગુણ જેનુ જ્યારે પ્રયોજન હોય ત્યારે આત્મપ્રદેશોમાથી જ પ્રગટ કરી શકાય છે અને જરૂરી ન હોય તે આત્મપ્રદેશમા જ સમાઇ રહે છે ગુણોને આત્મામાથી ઉત્પન્ન કરીને તેનો અનુભવ (ભોગવટો) આત્મપ્રદેશમા જ થાય છે, કોઇ ગુણ આત્મપ્રદેશોની બહાર જતો નથી, પણ જ્ઞાન, દર્શનનો સ્વભાવ એવો છે કે લોક, અલોકના સર્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, આત્મામા રહીને જાણી શકે અને દેખી શકે, જ્ઞાન જાણે અને દર્શન દેખે

જે ગુણનો જે વખતે અનુભવ થાય તે પર્યાય રૂપે હોય છે પર્યાય શુદ્ધ પરિણતિ–પરિણામ, ચારિત્ર પર્યાય એ બધા એકાર્થ વાચી છે ગુણો અનતા હોય છે પણ છદ્મસ્થ અમુક સખ્યા જ જાણે અનતા ગુણોના અનતા પર્યાય (દરેક ગુણનો એક એક પર્યાય) એટલી

વખતે હોય છે પણ જેમા ઉપયોગ હોય છે, તે ગુણને છદ્મસ્થ મુખ્યતાથી જાણે છદ્મસ્થને સમયનો કાઇ હિસાબ નથી પણ અસખ્યાત સમયની વાત જાણે તે બરાબર સમજી લેવુ

સર્વ ગુણો આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા સાથે જ એકત્વ છે છદ્મસ્થને સર્વ ગુણો સપૂર્ણ રીતે સત્તામા છે પણ મુખ્ય આઠકર્મથી અવરાઇ ગયા છે, ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ગુણોનો ઉઘાડ થાય છે જેમ જેમ ગુણોના અનુભવનો અભ્યાસ વધે તેમ તેમ ક્ષયોપશમ વધતો જાય અને ગુણોનો ઉઘાડ થતો જાય અને સવર સાથે નિર્જરા વધતી જાય

આપણા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, શ્રદ્ધા ગુણોથી સિદ્ધ ભગવાનના કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમા પરિણતિ કરીએ તો ઉત્તમ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયકભાવ પ્રગટ થાય અને વજ્રઋષભ નારાચ સઘયણનો ધણી જો સિદ્ધ સ્વરૂપમય બનીને ગુણોમા ઉત્કૃષ્ટ તિવ્રતાપૂર્વક લીન થઇ જાય તો તેને અતર્મુહુર્તમાં કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય

આત્માના શુદ્ધ ગુણોનુ સ્વરૂપ વિચારતા ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા થાય છે આત્મા પોતાના જ્ઞાન ગુણ (ચેતના)થી **ધ્યાતા** થાય છે, પોતાના આત્મ સ્વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય **ધ્યેય** બને છે આત્મપ્રદેશો અને આત્મગુણોમા સ્થિરતા (તન્મયપણુ અનુભવ સ્પર્શન) તે, પોતાના મતિશ્રુત જ્ઞાનની પક્વ દશાને લઇને પોતાના ભાવ મનથી, **ધ્યાન** થાય છે આત્માના આ એકાકારપણાથી અમૃતમય આત્મિક સુખનો અપૂર્વ અનુભવ થાય છે તે વખતે આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિના દુ ખની ગધ પણ રહેતી નથી, જગતનુ ભાન ભુલાય છે, સ્વરૂપનો ભાસ થાય છે છેવટે વચનયોગ (શબ્દ) બધ થાય છે, નામ ભુલાય છે, સવિકલ્પપણુ મટી નિર્વિકલ્પપણુ (સમાધિ, અભેદ સ્વરૂપ) પ્રાપ્ત થાય છે આત્મા અને ગુણોની અથવા આત્મા અને સિદ્ધ ભગવાનની ભિન્નતા રહેતી નથી (ભિન્નપણાનો ઉપયોગ રહેતો નથી) આત્માના ગુણોનુ, પર્યાયોનુ અને આત્મદ્રવ્યનું એકત્વ અનુભવાય છે અને ઘનઘાતિ કર્મોનો નાશ થાય છે

ભાવનાના શુદ્ધ અધ્યવસાયમાથી પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા પ્રવેશી શકાય છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન માટે ભાવના પણ જરૂરી છે, માટે સમકિતની ૪ ભાવના અને બાર ધર્મભાવનામાથી આત્માનો અનુભવ કરવાની રીતો અહી બતાવવામા આવે છે

ભાવનામાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન

૧. મૈત્રી ભાવના—અહિ ચૌદ રાજલોકમા રહેલા સર્વ ગતિ જાતિના સર્વ જીવોની સાથે સ્વરૂપી ચેતનાનુ એકત્વ અનુભવવાનુ છે સર્વ જીવો અનતના આઠના ભાગા [illegible] અનતના પ્રમાણમા છે તે સર્વ જીવોના આત્મપ્રદેશો એક સમયમા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત [illegible] કોઇ જીવને એક પણ પ્રદેશ [illegible] નથી તે સર્વ જીવો આકાશ પ્રદેશને [illegible] સ્પર્શ આકાશાસ્તિ [illegible]

ચેતના દ્વારા સગ્રહ નયથી સર્વ જીવોનુ એકત્વ કરી શકાય છે,' દરેક જીવને પોતપોતાની ચેતના છે **સર્વ જીવો સાથે અંતર્મુખવૃત્તિથી અરૂપી એકત્વ. ચૈતન્યદ્વારા એકત્વ, સમાન દ્રષ્ટિ, એક રસરૂપ પરિણતિનો અનુભવ કરવો** તે અધ્યાત્મ જ્ઞાન અથવા અનુભવ જ્ઞાનનો વિષય સમજવો. ત્રણે લોકમાં **ફકત ભાવમનથી જીવદ્રવ્યોનેજ જોવા,** તેમના શરીરોનો ખ્યાલ ન કરવો, આ દ્રવ્યાર્થિક નયનો વિષય છે, આવી સમાન દ્રષ્ટિમાં સ્થિરતા કરવી તે ધ્યાનનો વિષય છે. અહિ કોઇ પૌદ્ગળીક પર્યાયોને જોવા નહિ દ્રવ્યાર્થિક નયથી સ્વરૂપ સ્થિરતા થાય છે.

૨. પ્રમોદ ભાવના—પંચપરમેષ્ટિમાંથી કોઇ પણ એક પદના ગુણોનો અનુભવ કરીને **તે ગુણમય બની જવું** તે ભાવ નમસ્કારનો વિષય છે સિદ્ધ સ્વરૂપની સાથે પોતાના આત્માનુ એકત્વ કરી પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય દ્વારા સિદ્ધ ભગવાનના કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયકસમાકેત, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમાં લીન થઇ જવાથી **સમરસી ભાવ** ઉત્પન્ન થાય છે અને અનતા કર્મની નિર્જરા થાય છે તેમજ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

૩. કરૂણા ભાવના—ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જીવો અનાદિ કાળથી જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, વધ આદિ અનેક પ્રકારના દુખોનો અનુભવ કરે છે તે પોતાના કરેલા કર્મનુ ફળ ભોગવે છે તે કર્મ કરતા અટકીને સર્વ જીવો શાસન રસી થાઓ અને અનત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ, આ ભાવના સાથે **સર્વ જીવોની સાથે જાણે કે શાંત રસમાં લીન થતા હોઇએને એવો અનુભવ કરવો**

૪. માધ્યસ્થ ભાવના—ત્રણ લોકના સર્વ જીવોમાના જેમનો સસાર માર્ગ છે, અશુદ્ધ વ્યવહાર છે, આઠ કર્મના ઉદયમાં સપડાયેલા છે, પાંચ ઇદ્રિયોના વિષયમા ફસાએલા છે, મોહ-નીય કર્મને વશ થયેલ છે તે **સર્વ જીવોના વ્યવહારમાં ઉદાસીન વૃત્તિ રાખી તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇને શાંત રસમાં લીન થવું.** આ ચાર ભાવનાના ધ્યાનથી સમકિત પમાય છે, અને સમકિત પામેલાનુ સમકિત નિર્મળ થાય છે.

બાર ધર્મ ભાવના

અહિ ફકત અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં ઉતરવા પુરતો વિષય છે, દરેક ભાવનાનુ વ્યવહારિક વર્ણન આપેલ નથી તે ધ્યાનમા રાખવું

૧. એકત્વ ભાવના—પોતાના જીવાત્મા અનત ગુણમય છે, તે તો ફકત કેવળજ્ઞાની જ જાણી શકે, છદ્મસ્થ તો ગણ્યાગાંઠ્યા ગુણ જ જાણી શકે તેમા પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આત્મિક સુખ અને શ્રદ્ધા મુખ્ય છે આ ગુણો સાથે જ પોતાના આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ છે, પોતાના આત્મા સિવાયના કોઇ પણ દ્રવ્ય કે તેના ગુણ કે તેના પર્યાય સાથે પોતાના આત્માનુ એકત્વ નથી, પોતાના ગુણો સાથે પોતાના આત્મપ્રદેશોનું એકત્વ છે તેનો અનુભવ કરવો તે આત્મજ્ઞાનનો વિષય છે

તેની રીત એવી છે કે ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયો શબ્દ રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તેમ જ શરીર અને સર્વ જગતને ભૂલીને શરીરસ્થ અરૂપી આત્મપ્રદેશોમા ભાવ મનને જોડવુ અને તેમા નિજ આત્મગુણની શોધ કરી જીવતાપણાનો આભાસ થાય છે તે ચેતનાનો આભાસ છે તે આત્માના દર્શન ગુણથી થાય છે, ચેતના તથા આત્માના સર્વ ગુણોનુ જાણપણુ જ્ઞાનથી થાય છે માટે જે જે ગુણો આત્મપ્રદેશોમા ઉત્પન્ન થાય તે જ્ઞાનથી જાણી અને તે ગુણોના જાણકાર તરીકે જ્ઞાનને ઓળખીને જ્ઞાયકભાવમા લીન થવુ અને દર્શન ઉપયોગ આવે એટલે નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપમા લીન થવુ

કોઇ પણ ગુણ ઉઠાણમા આવવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે આત્મિક સુખને ઓળખી તેમાં લીન થવુ કોઈપણ ગુણમા સ્થિરતા આવે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે તે કામ ચારિત્રનુ સમજવુ એવી રીતે ભાવચારિત્રને ઓળખી તેમા લીન થવુ જ્ઞાનમાથી દર્શનમા જતા અથવા એક ગુણમાથી બીજા ગુણના અનુભવ કરવા જતા અથવા એક ગુણમાંથી બીજા ગુણના અનુભવ કરવા જતા અથવા આત્મપ્રદેશો અને ગુણોમા પ્રવૃત્તિ કરતા જે સ્ફુરણા થાય તે પંડીતવીર્યનુ કામ છે, તે કાર્યદ્વારા પંડીતવીર્યને ઓળખી તેમા લીન થવુ આવી રીતે પોતાના **દરેક ગુણો સાથે આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ અનુભવવું.**

૨. અન્યત્વ ભાવના—પોતાના આત્મા સાથે જેનુ એકત્વ છે તે સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો, ગુણો, પર્યાયો પોતાના આત્માથી ભિન્ન છે, અન્ય છે શરીર, ઇન્દ્રિયો, મનોવર્ગણા, વચનવર્ગણા, આઠકર્મ, કર્મફળ અને પોતાના સિવાયના સર્વ જીવો તથા સર્વ અજીવો અને તેમના ગુણો અને પર્યાયો અને સર્વ જગત્ પોતાથી ભિન્ન છે, નિજ આત્માનુ તેમની સાથે એકત્વ નથી પણ અન્યત્વ થાય છે. જ્યારે એકત્વ ભાવના સિદ્ધ થાય ત્યારે અન્યત્વ ભાવના આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અન્યત્વ ભાવનાની સાથે **નિજ આત્મ દ્રવ્યની નિ:સંગ અવસ્થાનો અનુભવ કરવો.**

૩. અનિત્ય ભાવના—જેમની સાથે નિજ આત્માનુ એકત્વ નથી પણ અન્યત્વ છે તેમનો સયોગ થાય તે અનિત્ય છે, હમેશા રહેવાનો નથી, તેમની સ્થિતિ પૂરી થયે તેમનો વિયોગ થવાનો છે, આવા તો અનત અનત સયોગ વિયોગ થયા અને કાઇનુ નામ નિશાન ક્યાઈ પણ રહ્યુ નથી વર્તમાન સયોગ તે પણ અનિત્ય છે તેમા પણ સુખદુ:ખની કલ્પના કરવી નકામી છે વળી પોતાના આત્મદ્રવ્યના અનતપર્યાયોમાનો કોઇ પર્યાય મોજુદ નથી અનંત નાશ થયા છે પોતાના વ્યજન અને અર્થ પર્યાયો ક્યા રહે છે તેવી તે પણ અનિત્ય છે ફક્ત પોતાના આત્મપ્રદેશો તથા તેમની સાથે એકત્વ ધરાવતા અને સદાકાળ રહેતા ગુણો જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયકસમકિત શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ આ સર્વ નિત્ય છે માટે પોતાના **ત્રિકાળી શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં લીન થવુ**

૪. અશરણ ભાવના—જે વસ્તુ નિત્ય નથી તેમનુ શરણ કેવુ [illegible]
[illegible] તે છોડીને આત્મા ધ્યાન [illegible] વળી સર્વ દ્રવ્ય [illegible] છે [illegible]

તેમા જીવો પોતપોતાના સુખની શોધમા રહે છે તો પોતાનુ સુખ છોડીને કેવી રીતે મદદ કરશે? સહાયમા જો પોતાને સુખ ઉપજે તો જ સહાય આપે પણ આ તો અનિત્ય સયોગ અને વિભાવ દશા છે તેથી શરણ પણ અનિત્ય છે અને વિભાવ દશા સુખરૂપ નથી જે નિત્ય છે જેની સાથે એકત્વ છે **અને જે શરણરૂપ છે તે તો પોતાના આત્મપ્રદેશો અને ગુણો જ છે માટે તેમાં લીન થઇ જવુ.** વ્યવહારથી પચપરમેષ્ટિનુ શરણુ છે તે માર્ગદર્શક છે તે માર્ગ પ્રમાણે પોતાના ગુણોથી જ પોતે જ **પુરુષાર્થ** કરવાનો છે

૫. સંસાર ભાવના—ચાર ગતિ, ૨૪ દડક ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણુ તેજ સસાર, તે જન્મ, જરા, મરણુ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે અનેક દુખોથી ભરપુર છે, પાચ ઇદ્રિયોના વિષયથી સુખની શોધમા જતા જીવો અજ્ઞાનતા અને કષાયથી દુખને પોતાની મેળે વહોરી લે છે. સસારની અશુભતા અને વિચિત્રતા પણ હદ વગરની છે આવા ભયભિત સસારમા રહેવાને કોણુ ઇચ્છે ? **ઉદાસીન ભાવ** (માધ્યસ્થ ભાવ) થી આવા સસાર પ્રત્યે **તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા** થઇને તેમાથી **ભાવથી વિરકત** થઇને પોતાના **શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવુ**

૬. આસ્રવ ભાવના—સસારનુ કારણુ આસ્રવ છે તેના અનેક ભેદો મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગમા સમાઇ જાય છે તે આસ્રવ માર્ગનો ત્યાગ કરીને સવર માર્ગ સમકિત વિરતિ, અપ્રમાદ દશા, અકષાય ભાવ અને અયોગીઅવસ્થા જે આત્માનુ જ **સંવર સ્વરૂપ છે તેમા લીન થઈ જવું**

૭. અશુચી ભાવના—આસ્રવ, શરીરના કારણે જ થાય છે અને શરીર હાડ, માંસ, રૂધીર, મજ્જા આદિ અનેક અશુભ વસ્તુથી ભરપુર છે ચામડીથી વિટાએલ હોવાને લીધે તે અશુભ દેખાતી નથી, આવા શરીર ઉપર મોહ રાખવો અને તેના માટે ૧૮ પાપો સેવવા તે તો મુઢપણું છે માટે **નિર્મળ શુધ્ધ અશુચી રહીત આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવું.**

૮. બોધિ ભાવના—બોધ, શરીર અને જીવની ભિન્નતા બતાવીને, શરીરભાવ છોડાવીને આત્મભાવમા રહેવાની રીત બતાવે છે શરીર, પુદ્ગળોના સ્કધોરૂપે પુદ્ગળ પર્યાય છે, જડ છે. ત્યારે જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય સ્વરૂપ છે ઇદ્રિયોદ્વારા થતા શરીરના ભાવો શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર વગેરે ભાવોનો મનથી ત્યાગ કરીને આત્માના પોતાના **જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યનો અનુભવ કરવો** તે નિશ્ચય સમકિત છે જ્ઞાન, દર્શન, ચેતનાના ઉપયોગ પર્યાય છે. આત્મિકસુખ તે જીવના આનદ ગુણનો પર્યાય છે, રાગદ્વેષની મદતાથી રાગદ્વેષના અભાવ સુધી ગુણોમા સ્થિરતા રૂપે જે ભાવ છે તે ચારિત્રનો પર્યાય છે પ્રવૃત્તિ તે વીર્યનો પર્યાય છે જીવના અનતા ગુણોનો પર્યાય પ્રવાહ દરેક સમયે ચાલુ છે

એક સમયે એકએક ગુણનો એક જ પર્યાય હોય. આ બધા ગુણોનુ એકત્વ **લય સમાધિમાં** થાય છે કે જ્યા આત્મા **જ્ઞાયક ભાવમાં** લીન થાય છે અથવા આત્મા આત્માને **નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય સ્વરૂપે** જોતો રહે છે. ત્યારે શરીરના સર્વ ભાવો અદ્રશ્ય થઇ જાય છે

રાગદ્વેષ રહિત પણે, ઇંદ્રિયો અને મનના વિકલ્પ રહિત શુદ્ધ આત્માની અભિમુખ સુખરૂપ છે, તે કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે પણ ક્ષયોપશમિક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે અને સહજ સ્વભાવે જ્ઞાનાનંદનો અનુભવ કરાવે છે તે ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનનો વિષય છે અને આત્મરમણતામા લઇ જાય છે

આત્મરમણતામાં ઉપયોગ ફકત આત્મપ્રદેશોથાં અને શુદ્ધ આત્મગુણોમાં જ હોય અથવા સાથે લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે ઉપયોગ રાખવામા આવે અને કાં તો પોતાના આત્માનુ જ ધ્યાન ધરવામાં આવે અથવા સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા અરિહંતના ક્ષાયક ભાવોનુ ધ્યાન ધરવામાં આવે અથવા પચ પરમેષ્ટિના આત્મિક ગુણોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે

જ્યારે ફકત આત્મપ્રદેશોમાં લક્ષ હોય ત્યારે શરીરસ્થ ચૈતન્યમા હોય કે કેટલાક શરીરના સ્થાનોમાં રહેલ આત્મપ્રદેશોમાં લક્ષ રાખવામાં આવે તે સ્થાનો –મસ્તકના ઉપરનો વચલો ભાગ, કપાળ, બે ભ્રમર અને તેની વચ્ચે જગ્યા, હૃદય, ત્યા અસખ્યાત પ્રદેશોમા લક્ષ રાખવુ અને નાભિના સ્થાને આઠ રૂચક પ્રદેશોમા લક્ષ રાખવુ

એક આત્મપ્રદેશ અને એક ગુણ પર્યાયનુપણ ધ્યાન ધરવામાં આવે છે આંખ બધ રાખવી અથવા નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર દ્રષ્ટિ સ્થાપન કરવી આત્મરમણતા કરવામા આત્માના ગુણો આત્માથાથી જ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર શોધવા અથવા યાદ રાખેલ શબ્દ કે શબ્દના સમાસ ઉપરથી અધ્યવસાય દ્વારા આત્મ રમણતા કરવી, જેમ સૂર્યના સહસ્રો કિરણોમાંથી કોઇ એક કિરણ દ્વારા સૂર્યને પહોંચવાની કલ્પના કરાય તેમ કોઇ એક અધ્યવસાય દ્વારા આત્મરમણતા કરી શકાય

ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્મ પરિણતિ કરવી અથવા શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર આત્માના ગુણોમા મતિને પરિણમાવવી તે અનુભવ જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે શુદ્ધ પરિણતિમા સ્થિરતા કરવી તે ભાવ ચારિત્ર છે હવે આત્માનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવુ તે બતાવવામા આવે છે

આત્મ ધ્યાન–અહિં **આત્માના ગુણો** અને તેને અનુભવમા કેવી રીતે લેવા તે બતાવવામા આવે છે, અહિ નિશ્ચય નયની મુખ્યતા છે તેથી બીજા નયોનો નિષેધ ન સમજવો

જ્ઞાન–જ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર **લોક અલોકનુ સ્વરૂપ, આત્મ દ્રવ્ય. આત્મ પ્રદેશો, આત્મ ગુણો અને ગુણપર્યાયને** જાણો, નિજ (પોતાનો આત્મા) ગુણ પર્યાયમાં કેવી રીતે પરિણમે છે તેનો અનુભવ કરો, જે વખતે જે ગુણનુ પરિણમન થાય છે તે વખતે તે ગુણના પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે ત્યારે પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય થાય છે તે અન્તર્વૃત્તિથી ઓળખો જ્યારે કોઇ વ્યક્તિગત ગુણની મુખ્યતા નથી રહેતી ત્યારે **સર્વ ગુણોના પર્યાયોને સ્વસ્વરૂપે અનુભવમા** મૂકો ત્યારે આત્મા તેના ગુણો અને પર્યાયોનુ એકત્વ થાય છે, આ **અભેદ જ્ઞાન** કહેવાય

દરેક ગુણને જુદા જુદા જાણવા અને આત્માથી ગુણને ભિન્ન તારવવો તે **ભેદ જ્ઞાન** છે ભેદ જ્ઞાન પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચારે શુકલ ધ્યાનના પહેલા પાયાનો વિષય છે અને

અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ એકત્વ વિતર્ક અવિચાર (સમાધિ)નો વિષય છે પણ આપણામા શુક્લ ધ્યાન જેટલી નિર્મળતા હજુ નથી છતા ભેદ તથા અભેદ સ્વરૂપનો પ્રજ્ઞા પ્રમાણે અંશથી અનુભવ કરી ધર્મ ધ્યાનમા ઉતરી શકીએ છીએ

આત્માનો અનુભવ તે **અનુભવ જ્ઞાન** અથવા **અનુભવ સ્પર્શન**થી ક્ષયોપશમિક ભાવ શ્રુતજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થાય છે જો કે કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે આત્માના **સર્વ ગુણો પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે** આપણી સત્તામા (આત્મ પ્રદેશોમા) **કેવળજ્ઞાન** (અનંત જ્ઞાન) છે, પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન છે પણ કર્મ આવરણથી ઢંકાઇ ગયેલ છે અનુભવ જ્ઞાનના અભ્યાસથી ક્ષયોપશમ થતા થતા છેવટે આપણુ જે જ્ઞાન ત્યારે સર્વ આવરણ રહીત થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે જેને સત્તામા કેવળજ્ઞાન હોય તે જ કેવળ જ્ઞાનનો શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર નિશ્ચય કરી **લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા થવાનો અભ્યાસ** કેળવી શકે

જ્ઞાનથી વસ્તુનુ સ્વરૂપ અનેક અંશો અને ભેદોથી જાણી શકાય છે તેથી જ્ઞાનનો ઉપયોગ **સાકાર** ગણાય છે સમાધિથી અનુભવ જ્ઞાન આવે છે અનુભવ જ્ઞાનથી અપૂર્વ અભિનવજ્ઞાન પ્રગટે છે તેથી શુક્લ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે અને છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ છે

દર્શન—દર્શનથી શ્રુત જ્ઞાને અનુસાર **લોક અલોકના મનોદર્શનથી તટસ્થ દ્રષ્ટા** થઇ શકાય છે **આત્મ પ્રદેશો** પણ જોવાય છે **સ્વરૂપ સત્તાનુ અવલોકન** થાય છે, **ચેતનાનો આભાસ થાય છે** આપણી સત્તામા કેવળ દર્શન હોય તો કેવળ દર્શનનો આભાસ અંશથી કેળવી શકાય. તો છેવટે આપણા દર્શન ગુણના આવરણો દૂર થતા થતા સર્વ આવરણો દૂર થાય ત્યારે દર્શન ગુણ, કેવળ દર્શન થઇ જાય છે ભેદ, આકાર કે જુદા જુદા અંશોના વિસ્તાર વગર સમુચ્ચય વસ્તુનુ દર્શન થાય તેથી દર્શન ઉપયોગ **નિરાકાર** કહેવાય છે

જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગ ક્રમતા રહે છે એટલે કે ચેતના જ્ઞાન ઉપયોગ કે દર્શન ઉપયોગમા પારિણામિક ભાવથી પરિણમ્યા કરે છે તેમજ વીર્યના અનુસારથી જે ઉપયોગ લગાવવો હોય તે લગાવી શકીએ છીએ અહિ છદ્મસ્થને સમયનો ખ્યાલ હોતો નથી અને અંતર વૃત્તિમા કાઇક વખતે ખબર પણ હોતી નથી કે વર્તમાન ઉપયોગ જ્ઞાનનો છે કે દર્શનનો પણ ચિંતા કરી નહિ કારણ કે બન્ને આત્મસ્વરૂપ જ છે

ચારિત્ર—મોહનીયકર્મની ૨૮ પ્રકૃત્તિઓને મંદ કરવી કે તેના અભાવ કર્યો, રાગદ્વેષની મંદતા કે અભાવ સુખદુઃખની લાગણીનો અભાવ ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, શુદ્ધ આત્મ ગુણોના નિશ્ચયમા, **શાંત (સમતા) રસમાં લીન થવું** આ બધા ભાવ ચારિત્ર ... જ્યારે ભાવ ચારિત્રના પ્રવૃત્તિ હોય કે ત્યારે મન વચન કાયાના ... [illegible] ... મોહનીયકર્મની ... [illegible]

ઉદયમાં આવતી નથી એટલે રાગદ્વેષ આપોઆપ મંદ પડી જાય છે. નિજ **આત્મગુણોમાં સ્થિરતા** કરીને નિજ ચારિત્ર ગુણ ઓળખો. ચારિત્રની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે ચારિત્રના ભેદો છે.

આત્મિક સુખ—જ્યારે ભાવ ચારિત્ર પ્રવર્તે છે ત્યારે ચારિત્રની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે તેટલા અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે, જેને ચારિત્ર કે તપમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ ન થાય તેનુ ચારિત્ર કે તપ દ્રવ્ય સમજવું અને જેને ચારિત્ર કે તપમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તેનો બેડો પાર સમજવો. **આત્માના ગુણોના અનુભવમાં ઉંડા ઉતરવાથી આત્મા અને ગુણની એકરસરૂપ પરિણુતિ થાય છે ત્યારે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે.**

સુખની ઉત્પત્તિ તો આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ થાય છે પણ મન અને ઇંદ્રિયો જ્યારે અનાત્મ પદાર્થમાં જોડાય છે ત્યારે સાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય તો ઇંદ્રિય વિષય સુખરૂપ લાગે છે કારણ કે મોહનીયકર્મથી જીવ ભ્રમણામાં પડે છે અને પૌદ્ગળીક વસ્તુથી સુખ થયુ એવું લાગે છે પણ **મન આત્મામાં જોડાય છે એટલે ઇંદ્રિયો શાંત થઈ જાય** છે. અને પછી જે સુખનો અનુભવ થાય છે તે **પ્રત્યક્ષ આત્મિક સુખ** સાબીત થાય છે તે વખતે અસાતા વેદનીયનો ઉદય થયો હોય તો પણ તેની ઉપેક્ષા થાય છે અને આત્માના ગુણના અનુભવથી થતુ સુખ ભોગવાય છે

વીર્ય—જે ગુણના અનુભવમાં પ્રવૃતિ કરવી હોય તે **પ્રયત્ન** વીર્ય (પંડીત વીર્ય)થી થાય છે, ચારિત્રમા પણ વીર્ય સહાય કરે છે. ચેતનામાં અમુક **સ્ફુરણાથી** પણ વીર્ય ગુણ જાણી શકાય છે આત્મામાં મન જોડ્યું હોય ત્યારે પણ વીર્ય ગુણ સહાય કરે છે ,આવી રીતે વીર્ય ગુણને ઓળખી તેનો અનુભવ કરો.

શ્રધ્ધા—તે નિશ્ચયાત્મક શુદ્ધ આત્મ પરિણુતિ છે પોતાની સત્તામાં કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ અને અનંત શક્તિઓ છે તે સંપુર્ણ શકિતઓને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં વીર્ય ફોરવીને જરૂર પ્રગટ કરીશ એમ ધારીને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દઢતાથી પરિણુતિ કરવી અને તેમા સ્થિર થવુ

જ્ઞાન તથા દર્શનના શુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રવૃત્તિ પંડિતવીર્યથી થાય છે અને સ્થિરતા ચારિત્રથી થાય છે. શુદ્ધ ઉપયોગમાં પણ ભાવ ચારિત્ર પર્યાય છે, ઉપયોગમા શ્રદ્ધા સહચારી છે અને આની શુદ્ધ પરિણુતિથી ભાવ નિર્જરા ઉત્પન્ન થાય છે.

તપ—તપ આત્માની શુદ્ધિનું સાધન છે તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને તે શુદ્ધ કહેવાય છે. તે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને શ્રદ્ધાજન્ય છે. અને **ભાવ નિર્જરાનુ** સાધન છે. ભાવ નિર્જરા તે પૌદ્ગળીક સુખપર અરૂચી અને **આત્મિક સુખનો અનુભવ** છે એટલે

જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપમા આત્મિક સુખ ઉપજે તો નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ સમજવો જ્ઞાન, દર્શન આત્મિકસુખ અને વીર્ય સર્વ જીવના ભાવ પ્રાણ છે તેમાં નિરતર ઉપયોગ રાખવાથીમોક્ષ નજીક જ છે સિદ્ધ ભગવાનમા પણ અકરણ વીર્ય છે અને સસારી જીવમા પ્રવૃતિ (પ્રયત્ન) રૂપે સકરણ વીર્ય છે

જીવના મળ શુદ્ધ ગુણો છદ્મસ્થની દૃષ્ટિમા કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, સમભાવ, અક્ષયપણુ, અરૂપીપણુ અગુરુલઘુ વીર્ય અને શુદ્ધ પરિણામિક ભાવ છે બાકીના ગુણો એક અથવા બીજા ગુણના ભેદ સ્વરૂપે વ્યવહારથી કહી શકાય

દયા—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા અનુભવ માટે દયાનુ સ્વરૂપ **અહિંસા ભાવ સમભાવ અને સર્વ જીવ અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ એવી ભાવના** રૂપે છે સમભાવથી સર્વ જીવો સાથે અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વનો અનુભવ થાય છે

ક્ષમા—આત્માના એક રસ રૂપ પરિણતિથી શાત રસ ઉપજે છે તે સમતારૂપે પરિણમે છે અને વીર્યથી સમતા ચાલુ રહે છે, સમતાથી ક્ષમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી સર્વ જીવો સાથેનો વેર વિરોધ ઉડી જાય છે, રાગદ્વેષની પરિણતિ મદ પડી જાય છે ઉડાણથી વિચાર કરવો કે મારે કોની સાથે વેર છે, જો એમ લાગે કે અમુકની સાથે અમૈત્રીભાવ છે તો તેનુ કારણ તપાસવુ, તેમા પોતાનો દોષ જણાય તો તે દોષ માટે માફી માગવી અને ન જણાય તો સમજવુ કે અમુક સયોગ કર્મ જન્ય હતો તે ખપાવવા માટે આમ થયુ છતા મે મનમા વિરોધ રાખ્યો તે મારી ભુલ થઇ માટે માફી માગવી આવી રીતે અભ્યતર ભાવે ક્ષમા કરાવી શકાય છે

શાંત રસ—તે સમતા ભાવની અભ્યતર ભાવે આત્મ પ્રદેશોમા એક રસ રૂપ પરિણતિ છે, **શાંતરસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી** તેથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે, તે સુખ આકુળતા વ્યાકુળતા, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ અને ચચળતા રહિત છે

સમતા—તે સમભાવને ઉત્પન્ન કરવાનો ચારિત્ર પર્યાય છે, **આત્માને** અસખ્યાત અસખ્યાત **પ્રદેશો** છે, તે **બધા સરખા** છે. તેનુ સમત્વ અભ્યતર દૃષ્ટિથી જોવુ આખા લોકમા મધ્યમ **અનંત અનત જીવો** છે **તેમના આત્મ પ્રદેશો સાથે અરૂપી એકત્વથી** એક રસરૂપ પરિણતિ કરવી લોકમા છ દ્રવ્ય છે તેમા પુદગળો અને જીવો અનત છે, કાળ દ્રવ્ય અનેક પ્રકારે છે પણ અહિ કાળ દ્રવ્ય લેવુ, પુદગળોની પર્યાય ન જોવી પણ સમ પુદગળ દ્રવ્ય તરફ લક્ષ રાખવુ બાકીના ત્રણ દ્રવ્ય એક એક છે લોકમા અનત અનતઆકાશ પ્રદેશો છે, આ લોક અલોકના સર્વ પ્રદેશોને **દ્રવ્યત્વેન એકત્વ** રૂપથી જોવા એટલે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમા રહેવી **સમતામાં સર્વ જગત એકરૂપ** દેખાય છે

દાન—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા **અભય દાનની ભાવના** રૂપે જ કરી શકાય કે જેમ જ આત્માના આત્મિક **ગુણો ઉત્પન્ન કરીને આત્માને જ દાન** દેવામા આવે છે તેનો લાભ આત્મા પોતે

તેનો ભોગ ઉપભોગ કરે છે આવી રીતે આત્મા **સ્વભાવનો કર્તા અને ભોકતા** બને છે સુપાત્ર દાન વખતે સયમની ભાવના રાખવી, જ્ઞાનદાનમા સર્વે જીવોના દુખનો સર્વથા અત થાઓ અને અનત આત્મિક સુખમા લીન થાઓ એવી ભાવના રાખવી

વિવેક—યથાપ્રવૃત્તિ કરણથી વસ્તુના ગુણ દોષનુ સ્વરૂપ જણાય છે, અપૂર્વ કરણથી દોષોનો ત્યાગ અને ગુણોનો આદર થાય છે અને અતિવૃત્તિ કરણથી ગુણોનો અનુભવ થાય છે તે શુકલ ધ્યાનનો વિવેક છે. ધર્મ ધ્યાનના વિવેકમા **અનાત્મ ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મ ભાવોનો અનુભવ કરવો.**

ગુણાનુરાગ—આત્માના શુદ્ધ ગુણોમા રૂચી, દઢતા, વાત્સલ્ય ભાવ અને આનદમાં લીન થવુ

ધર્મ—જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા રમણતા તે અધ્યાત્મ દષ્ટિએ ધર્મ છે માટે આત્માના અનુભવમા લીનતાનો અભ્યાસ રાખવો.

તત્વ દ્રષ્ટિ—કોઇપણ પર્યાયને જોવાને બદલે તેનુ **મૂળ દ્રવ્ય** જોવુ તે તત્ત્વ દષ્ટિ છે. જ્ઞાન ક્રિયામાં **આત્મ ભાવ** તે તત્ત્વ દષ્ટિ છે

ગંભીરતા—હાસ્યનો અભાવ, હાસ્ય આવે ત્યારે ગભીરતા ધારણ કરવી

સહનશીલતા—આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ ઉપસર્ગ પરિસહને ભાવ ચારિત્ર (સમતા)થી સહન કરવા અને શાતરસમા લીન થવુ.

ધૈર્ય—મોહનીય કર્મની કોઇ પ્રકૃતિનો આવેશ ધૈર્યથી અટકાવી શકાય છે અને કર્મ પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ આત્મ ગુણ ધારણ કરી શકાય છે

સમયજ્ઞ—મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ ઉદયમા આવે એવા નિમિત્ત ઉત્પન્ન થાય કે તરતજ પોતાના શુદ્ધ સ્વરુપમા લીન થવુ અથવા દોષના પ્રતિપક્ષિ આત્મ ગુણને ઉત્પન્ન કરી તેમાં લીન થવુ તે અધ્યાત્મ દષ્ટિમા સમયજ્ઞપણુ છે

જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય—જ્ઞાનથી સ્વસમય અને પરસમય જાણીને, પરસમયનો ત્યાગ કરીને સ્વસમયમા લીન થવુ. સ્વસમય તે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલે આત્મા છે તેમ જ શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ગમન રૂપી ચારિત્ર પણ છે

સરળતા—ઋજુતા, **નિ:શલ્યપણાનો અનુભવ** કરવો તે સરળતા છે, તેમા માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વનો અભાવ છે ઉપસર્ગ પરિસહમા દુઃખ દેનારનો દોષ જોવાને બદલે તેને કર્મ છોડાવનાર તરીકે ઉપકારી માનવો તે પણ સરળતા છે

કોમળતા—અકડતા રહિત અને પરહિત બુદ્ધિવાળુ આત્માનુ સ્વરૂપ સમજાવી સ્વરૂપ અનુભવવું

સંતોષ—નિજ શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને ગુણોના અનુભવમાં સંતૃપ્ત થઈને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો.

નિરંજન—આત્મા કર્મ અને નોકર્મ તથા રાગદ્વેષાદિ દોષો રૂપી અંજનથી ભિન્ન છે અને શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્માને સર્વથી રહિત છે આવા અંજન રહિત આત્માનો અનુભવ કરવો.

નિરાકાર—વ્યવહારિક રીતે સ્થાપન કરેલા કોઈપણ આકારવાળો આત્મા નથી તેમ જ આત્માનું નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપ પણ નિરાકાર છે.

નિઃસંગ—આત્મા નિશ્ચયથી પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે પોતાના જ સ્વરૂપનો કર્તા અને ભોક્તા હોવાથી અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોની અપેક્ષાએ આત્મા નિઃસંગ છે શુદ્ધ આત્માને કર્મ તેમ જ શરીરાદિક નોકર્મનો પણ સંગ નથી. નિજ આત્માને બીજા દ્રવ્યોથી ભિન્ન આત્મભાવે (અંતર વૃત્તિથી) તારવીને પોતાના નિશ્ચય સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો.

નિષ્ક્રિય—જો આત્માને મન વચન કાયા એ ત્રણ યોગ અથવા ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણો ન હોય તો શુદ્ધ સ્વરૂપે આત્મા વ્યવહારથી નિષ્ક્રિય છે, **અચલ** છે **સ્થિર** છે માટે ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણો તથા યોગોથી આત્માને ભિન્ન તારવીને ભાવથી અક્રિય આત્માનો અનુભવ કરવો નિશ્ચયથી અગુરુ લઘુ ગુણ પર્યાય અને પારિણામિક ભાવને કારણે છએ દ્રવ્યો પોતાના ભાવમા પરિણમવા રૂપ ક્રિયા કરે છે અને વ્યવહારથી કેવળ જીવ તથા પુદ્‌ગલ સક્રિય છે.

સ્વયંભુ—આત્મા સ્વતંત્ર નિરાલંબનપણે પોતાના દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયમાં વર્તે છે કોઈએ તેને ઉત્પન્ન કર્યો નથી પોતાની મેળે એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય તરીકે રહે છે, જે આત્માને ટકવાના સાધન રૂપે ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણોની જરૂર નથી એવો શુદ્ધ આત્મા સર્વથા સ્વતંત્ર છે માટે સ્વયંભુ આત્માના ધ્યાનમા લીન થાઓ.

નિર્ભય—આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે કર્મ અને કર્મ ફળથી ભિન્ન છે સર્વ બાહ્ય વસ્તુથી ભિન્ન છે અમર છે આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિથી ભિન્ન છે તેનો રોગ દેતા ગુણો જ કે જ્ઞાન કર્મથી ભિન્ન છે તેથી આત્મા નિર્ભય છે, આવા નિર્ભય સ્વરૂપને જુઓ.

વાત્સલ્ય ભાવ—સર્વ જીવો અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ એ ભાવના પર વાત્સલ્ય ભાવ છે અને પોતાના શુદ્ધ ગુણોમા પ્રેમ, રુચી, આનંદ, તન્મયપણું અને નિજભાવ તે આત્મ વાત્સલ્યભાવ છે આવા શુદ્ધ વાત્સલ્યભાવમા લીન થવું.

શુદ્ધ પરિણતિ—કેવળ જ્ઞાનના આધારે પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોમા મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ (ગુણનું ગ્રહણ), ઈહા (ગુણનો વિચાર) અવાય (ગુણનો નિશ્ચય) ધારણા (ગુણના ભાવને વારંવાર ફરી ગ્રહવું) ધ્યાન (ગુણમા તન્મયપણું) સમાધિ (ગુણનું અર્થ ક્રિયામા તન્મયલીન થઈને લીન થવું અને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો)મા પરિણતિ કરવી તે સમકિત શુદ્ધ પરિણતિ છે કારણ કે સમકિત શુદ્ધ

માર્ગ બતાવે છે, ચારિત્ર શુદ્ધ પરિણતિ છે કારણ કે ચારિત્ર શુદ્ધ માર્ગમાં પ્રવૃત કરીને સ્થિર કરે છે શુદ્ધ પરિણતિમાં વીર્ય પ્રવૃત્તિ કરવામાં સહાય કરે છે, ગુણો જ્ઞાનથી જણાય છે, દર્શનથી શુદ્ધ પરિણતિ નિશ્ચયાત્મક થાય છે, વળી શુદ્ધ પરિણતિ પર્યાય પણ છે કારણ કે ઉપયોગ બદલાયા કરે છે, શુદ્ધ પરિણતિથી સવર તથા નિર્જરા થાય છે તેથી તે અણાસ્રવ અને તપ રૂપ પણ કહેવાય.

ક્ષાયક ભાવ—આત્માના ગુણોનું સપૂર્ણ શુદ્ધ અને કાયમનુ સ્વરૂપ તે ક્ષાયક ભાવ છે તે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ અને ઉત્કૃષ્ટ તન્મયપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ પામવા માટે ગુણોમાં ઉંડા ઉતરવાનો અભ્યાસ રાખવો તે ધ્યાન અને સમાધિથી થાય છે

નિસ્પૃહ—સર્વ ઇચ્છા, મમતા, વાસના, મોહમાથી મુકત અવસ્થાને આત્માનુ નિસ્પૃહ સ્વરૂપ છે તેનો સમાધિથી અનુભવ કરવો

નિર્મળ—આત્મા દ્રવ્યમળ કર્મ અને નોકર્મથી ભિન્ન છે તથા રાગ દ્વેષાદિ દોષો રૂપી ભાવ મળથી પણ ભિન્ન છે આત્માના નિર્મળ સ્વરૂપનો અનુભવ શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયામા આવે છે, આત્માના નિર્મળ સ્વરૂપના અનુભવનો અભ્યાસ ધ્યાનથી કરવો

અવેદી—આત્મા સ્વરૂપથી સ્ત્રી નથી, પુરૂષ નથી, નપુસક નથી, શુદ્ધ ભાવે નિષ્કામ છે અને ક્રિડા રહિત છે આવા અવેદી નિષ્કામ સ્વરૂપનો ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવો

સહજ આનંદ સ્વરૂપ—આત્મા પોતાની મેળે જ સુખ રૂપ છે તો પછી ઇદ્રિયોના વિષયદ્વારા સુખ ભોગવવુ તે તો સૂર્યના તાપ અને અજવાળામા દીવો કરવા જેવુ છે, માટે આત્મિક સુખ ભોગવવા માટે આત્મ પ્રદેશોના સહજ આનદમય ચેનમા લીન થઇ રહેવુ

સત્ ચિત્ આનંદ—સત્ = ત્રિકાલીક દ્રવ્ય, ચિત્ = જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનદ = આનદ સ્વરૂપ. મારો આત્મા જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપ છે હુ સ્વ પર પ્રકાશક ચૈતન્ય છુ, જ્ઞાન અને જ્ઞેય રૂપ પણ છુ, શુદ્ધ અનુભવ રૂપ છુ, શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ છુ, નિશ્ચય નયથી જ્ઞાન સ્વરૂપ છુ, શુદ્ધ ગુણ પર્યાયોમા પરિણમન સ્વરૂપ પર્યાય છુ એક પરમ સમગ્રી શુદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણમન સ્વરૂપ છુ

સોઽહં—સ = પરમપ્પા અહ = અપ્પા અપ્પા પરમપ્પા, હુ પરમાત્મા સ્વરૂપ છુ, મારી સત્તામા કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક છે. મારા અનત ગુણો પર્યાયોમા સમયે સમયે પરિણમે છે તે અપેક્ષાએ હુ અનત ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ છુ, તે સર્વ ગુણ પર્યાયોનુ દ્રવ્ય મારો આત્મા જ છે તેથી હુ અભેદ સ્વરૂપે એક છુ. મારો આત્મા—

કર્મને હરનારો હરિ છે,

સ્વભાવનો કર્તા અને ભોક્તા હોવાથી **બ્રહ્મા** છે,

કર્મ નાશ કરી શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ કરનાર **મહાદેવ** છે,
ઉપાધિઓથી રહિત નિરાકુળ આત્મિક સુખ પ્રગટ કરનાર **શંકર** છે,
આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રણ પૂરને નાશ કરનાર **ત્રિપુરારી** છે,
ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થ કરી સિદ્ધિ મેળવનાર **પુરષોત્તમ** છે,
નિર્ભય થઈને સર્વ જીવોને નિર્ભય કરનાર **જગતનાથ** છે,
ઉત્કૃષ્ટ ગુણો ધારણ કરી અસ્તિત્વ ધરાવનાર **પ્રભુ** છે,
સર્વ જીવોને સુખ રૂપ હોવાથી સિદ્ધ સ્વરૂપે **જગદીશ** છે,
ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય રૂપ સિદ્ધિને ધારણ કરનાર **પરમેશ્વર** છે,
ઘન ઘાતિ કર્મનો નાશ કરનાર **અરિહંત** છે,
શાંત રસમાં લીન થઈ રહેનાર **શંભુ** છે,
પર્યાયોની અપેક્ષાએ **ઉત્પાદ વ્યય** રૂપ છે,
દ્રવ્ય તથા ગુણોની અપેક્ષાથી **ધ્રુવ** છે,
સ્વસ્વરૂપનો **ભોગી** અને પરસ્વરૂપનો **અભોગી** છે,
સ્વસ્વરૂપનો **કર્તા** અને પરસ્વરૂપનો **અકર્તા** છે,

વળી મારો આત્મા અખંડ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય, અશોક, નિર્માની, નિર્માયી, નિર્લોભી, અખેદ, અવ્યાબાધ, અગુરુલઘુ, અશરીરી, યોગાતીત પરિપૂર્ણ, નિર્વિષયી, અનેન્દ્રિય. નિર્લેપ, નિષ્પરિગ્રહી, છે

વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શ રહીત અરૂપી રૂપાતીત છે,
અસ્તિનાસ્તિ આદિ અનંત ધર્મમય છે,
એક એક આત્મ પ્રદેશે અનંતા ગુણ છે,
એક એક ગુણે ત્રિકાળીક અનંત પર્યાય ઉપજે છે,
પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ છે,
અસંખ્ય પ્રદેશી સ્વસ્વરૂપ રમણી છે,
અનંત ધર્મોનો પોત પોતાને જ્ઞાની છે,
ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિયુક્ત છે,
પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન છે, પરભાવોથી ભિન્ન છે,

સર્વ જ્ઞેયોનો તટસ્થ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છે હવે જીવનું અપેક્ષાપૂર્વક (કથંચિત) સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે —

જીવાત્મા સ્વચતુષ્ટ (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ)ની અપેક્ષાએ સત્ છે,

પરચતુષ્ટની અપેક્ષાએ અસત્ છે,

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય (અમુક અવગાહનાયુકત) છે,

જ્ઞાનાદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ વ્યાપક (વિભુ) છે,

દ્રવ્યાર્થીક નયથી ગુણોથી અભિન્ન ચિન્માત્ર (ફકત એક ચૈતન્યે દ્રવ્ય) છે.

પર્યાયાર્થિક નયથી કથચિત, ભિન્ન છે, કારણકે પર્યાયો અરસપરસ ભિન્ન છે પણ ને સર્વ પર્યાયોમાં જીવનું અસ્તિત્વ છે, વળી

જ્ઞાન દર્શનાદિ પર્યાયોથી અનેક સ્વરૂપ છે.

કાળના ક્રમથી જીવ અસ્તિ નાસ્તિ રૂપ છે.

ગુણભેદ, પર્યાયભેદ, કાળભેદ, ક્ષેત્રભેદ, શુદ્ધ અશુદ્ધાદિ ભાવોના ભેદો. આવી રીતે ભેદોના વિકલ્પથી સવિકલ્પ છે.

સર્વ ગુણ પર્યાયાત્મક ત્રિકાલીક અભેદ સ્વરૂપે એક નિર્વિકલ્પ દ્રવ્ય છે.

શુદ્ધ ભાવમા પરિણમે ત્યારે ચારિત્ર સ્વરૂપ છે

સામાન્ય સત્તાથી સર્વે પર્યાયોમા વ્યાપી છે વિશેષથી એક પર્યાય રૂપ જ છે

સર્વ–ગત નયથી સકલ પદાર્થવર્તી જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે, અસર્વ ગત નયથી સ્વદ્રવ્યમાજ પ્રવૃત છે, શુન્ય નયથાં ફકત એક આત્માનો જ આભાસ થાય છે અશુન્ય નયમાં સર્વ દ્રવ્યોમાં પોતે પણ એક દ્રવ્ય છે જ્ઞાન જ્ઞેયના અભેદ નયથી બધાને જાણનાર હુ એક જીવ છુ. જેમ આરસી અનેક પદાર્થોથી પ્રતિબિમ્બીત થઇ ને અનેક રૂપ થાય છે તેમ જ્ઞાન જ્ઞેયના ભેદ કથન રૂપ નયથી અનેક રૂપ છુ.

જીવાત્મા નિયત નયથી પોતાના નિશ્ચિત જ્ઞાન–દર્શન–સુખ સ્વભાવમા રહે છે અને અનિયત નયથી પર દ્રવ્યોના સંબંધથી અનિશ્ચિત સ્વભાવ (વિભાવ ભાવ)માં આવી જાય છે સ્વભાવથી ચૈતન્ય સ્વભાવે અજ છે, અસ્વભાવીક નયથી જીવ મોહાધ વગેરે ભાવોમાં આવે છે કાળ નયથી કાળને આધીન સિદ્ધિ થાય છે, અકાળ નયથી ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષાર્થથી ભવ .સ્થિતિ પરિપકવ થાય છે, પુરૂષાકાર નયમા યત્નથી સિદ્ધિ થાય છે, ભાવિ ભાવમા આશ્રવના કામ કરતા જતા સવરનો લાભ થઇ જાય છે, ઇશ્વર નયથી કર્મવશ થઇ ને પરાધીન અવસ્થામાં અકામ નિર્જરા થાય છે, અનિશ્વર નયથી જીવ સ્વપરિણતીથી કર્તા ભોકતા થાય છે.

કર્તા નય—વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા, નિશ્ચયથી અશુદ્ધ રાગાદિ ભાવોનો કર્તા અને તેથી સંસારનો કર્તા છે. શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા છે

અકર્તા નય—સાક્ષીભુત, તટસ્થ, માધ્યસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇ ને રહે

ભોક્તા—સુખદુ:ખનો ભોક્તા નિશ્ચયથી સ્વભાવનો ભોક્તા છે

અભોક્તા—સાક્ષીભુત **સમભાવી**

ક્રિયા નય—ક્રિયાથી સિદ્ધિ થાય છે

જ્ઞાન નય—શુધ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી સિદ્ધ થાય છે

વ્યવહાર નય—કર્મપુદ્ગળોથી બંધ અને મોક્ષ

નિશ્ચય નય—ફક્ત પોતાના પરિણામથી બંધ અને મોક્ષ

અશુધ્ધ નય—ઉપાધિજન્ય દશા

શુધ્ધ નય—નિરૂપાધિ અભેદ સ્વભાવ દશા

નય—આત્માનુ અપેક્ષાવાળુ અંશિક સ્વરૂપ પ્રમાણ અનંત સ્વભાવ (સ્વરૂપ) નય એક આત્મ દ્રવ્ય

અપ્પા પરમાપ્પાનો ખુલાસો—(૧) જે જીવ પરમાત્માનુ ખરૂ સ્વરૂપ જાણે છે અને પોતાના વર્તમાન સ્વરૂપમાથી પરમાત્મ સ્વરૂપ કેળવવાનુ જેને જ્ઞાન હોય છે તેની સત્તામા પરમાત્મ સ્વરૂપ છે એટલે ભવ્ય આત્મામા સત્તામા પરમાત્મ સ્વરૂપ નિત્ય છે

(૨) કરમાણે કડેની અપેક્ષાએ કરવા માડ્યુ તે કર્યું મોક્ષ માર્ગ મેળવવામા ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાન સુધીના **અધ્યવસાયોમાં જેટલા આવ્યા તેટલું કામ થયુ** અને બાકીના અધ્યવસાયો આવવાના જ એટલે ભવિષ્ય કાળને વર્તમાન કાળમા આરોપણ કરવુ તે નિગમ નયથી થાય છે નિશ્ચયથી મોક્ષ માર્ગની ખરી આરાધનાવાળો ગમે ત્યારે મોક્ષ જવાનો જ છે બારમા ગુણસ્થાન પછી તો નિશ્ચયથી મોક્ષ છે એટલે તેમા કંઇ કહેવાનુ રહેતુ નથી

(૩) મોક્ષની આરાધના કરનાર ભવ્ય જીવનો છેલ્લો પર્યાય સિદ્ધ પર્યાય છે આ ભવિષ્ય પર્યાયના સ્વરૂપનો આનંદ વર્તમાનમા અંશથી ભોગવી શકાય તેનો દાખલો-એક રાજકુમારને ગાદી મળવાની તૈયારી થાય છે ત્યારે તે અગાઉથી જ રાજા તરીકેનો આનંદ અંશથી ભોગવે વગેરે ઘણા દાખલાથી તે સમજી શકાય છે

(૪) શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવા માટે શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરવુ જોઇએ જ સમરસી ભાવથી સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે આત્માનુ એકીકરણ થાય છે

પાંચ આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ જ્ઞાન

અધ્યાત્મ જ્ઞાન કોઇપણ વસ્તુના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અનેતે તત્ત્વ દૃષ્ટિથી થાય છે અહિં પાચ આચારના ૩૯ ભેદ દ્વારા અધ્યાત્મ જ્ઞાન કેળવવાની રીત બતાવી છે.

જ્ઞાનના આઠ આચારના આલંબનથી અનુભવ રૂપે ધ્યાનથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન.

૧. **કાલે**—આત્માનો કાળ તે ઉપયોગ કાળ છે, કારણ કે આત્મા સદા ઉપયોગમાં રહે છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગની વકતવ્યતા છે માટે નિકટ મુમુક્ષુએ **રાગદ્વેષ તજીને શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્મ-ના શુધ્ધ ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમાં નિરંતર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો**

૨. **વિનયે**—વિ = વિશુદ્ધ ભાવમાં + નય એટલે દોરવણી કરવી, એટલે વિભાવ ભાવનો ત્યાગ કરીને **મનને શુધ્ધ ભાવમાં દોરવવું.** આર્ત્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મનને ધર્મધ્યાન શુકલ ધ્યાનમાં જોડવુ

૩. **બહુમાને**–તન, મન, અને ધનથી કોઇનુ બહુમાન કરી શકાય છે અહિં અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં સત્તામા રહેલા શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ગુણોનુ બહુમાન કરવાનું છે તેથી મન, વચન અને કાયાના યોગો ઉપર અંકુશ રાખીને **નીજ શુધ્ધ આત્મ તત્વ અને આત્મ ગુણોમાં લીન થઈ જવું** કાયાને આસનથી સ્થિર કરવી, આત્માના ગુણો મનમાં બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમા બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમા બોલવા અને મનને આત્મ દ્રવ્ય–ગુણમા સ્થિર કરવુ.

૪. **અનિન્હવણે**—આશ્રવથી આત્મ તત્વની વિરાધના ન કરવી પણ સંવર અને નિર્જરાના ભાવોમા રહીને **શુદ્ધ આત્મ તત્વની આરાધના** કરવી.

૫. **ઉપધાને**—અહિ તપ કરવાની રીત એવી છે કે **આત્માના શુધ્ધ સ્વપને લક્ષમાં રાખવુ** અને તે સજ્ઝાય અને ધ્યાન રૂપે છે

૬ **વ્યંજન**—શ્રુતજ્ઞાનમા તે શબ્દ રૂપે છે અને અહિ આત્મ દ્રવ્યરૂપે વ્યંજન પર્યાય છે અને સિદ્ધિ પર્યાય સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય છે માટે સત્તામા રહેલ **શુધ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં દૃષ્ટિ** રાખવી

૭. **અર્થ**—શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દના વાચ્યાર્થ ભાવ છે, અહિ આત્માના શુદ્ધ ભાવો તે **કેવળજ્ઞાન, કેવળાદર્શન, ક્ષાયક સમકીત અને શુધ્ધ પારિણામિક ભાવો છે તે ભાવોમાં પોતાની મતિને પરિણમાવવી.**

૮ **વ્યંજન અર્થ ઉભય–શુધ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુધ્ધ ગુણોમાં નિરંતર રહ્યા કરવું**

દર્શનના આઠ આચારના આલંબનથી ધ્યાન દ્વારા આધ્યાત્મ જ્ઞાન (અનુભવ જ્ઞાન)

૧ **નિશંકીયં**—આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અને અનંત આત્મિક શક્તિ છે અને તે જ ઉપાદેય છે તેમાં પોતાના જ્ઞાન

દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવાથી અથવા પોતાનો આત્મ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક સુખ), વીર્ય સ્વરૂપ છે તેવો અનુભવ કરવાથી પોતાના આત્માના સ્વરૂપમાં નિશંકપણુ આવે છે એટલે નિજ આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે માટે આત્માના ભાવ પ્રાણો (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય)મા નિરંતર ઉપયોગ રાખવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ વારંવાર (ગુણના અનુભવપૂર્વક) ધ્યાન ધરવુ ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની પરિણતિ કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી અનુભવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ગુણની ભાવના થાય છે તે ગુણને ઉત્પન્ન કરવામા પંડિત વીર્ય સહાય કરે છે **આત્માનુ** (ગુણોના અનુભવપૂર્વક) **ધ્યાન ધરવાથી આત્મા સંબંધી શંકા રહેતી નથી અને આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે.**

૨. નિકંખીયં—ઉપર જણાવેલ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સિવાય કોઈપણ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની ઇચ્છા, વાસના રાખવી નહિ અને જ્યારે પોતાના આત્માના ધ્યાનમા હોઇએ ત્યારે બીજી બધી ઇચ્છાઓ ઉડી જાય છે માટે **આત્મ તત્વમાં લીન** થઇ જવુ

૩. નિવિત્તિગિચ્છા—પોતાની સત્તામા કેવળજ્ઞાન આદિ શુદ્ધ ગુણો છે જ, તે ગુણો પર આવેલ કર્મ આવરણોને તોડીને નાશ કરીને પોતાના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરવા માટે **પોતામાં અનંત શકિત ચોકકસ છે,** અને એ શકિતઓનો ઉપયોગ ચોકકસ કરવો જોઇશે જ, **મારૂં કામ વિતરાગની આજ્ઞામાં છે. અને હું ખાત્રીપૂર્વક મારૂ કામ પાર પાડીશ.** માટે મારા શુદ્ધ ગુણો કેળવવાનો અભ્યાસ જારી રાખવો જોઇએ એમ માની આત્માના અનુભવમા લીન થઇ જવુ. આત્માના ધ્યાનથી અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે સર્વ પુદ્ગળીક સુખથી શ્રેષ્ટ છે તે આત્મ ધ્યાનનુ પ્રત્યક્ષ ફળ છે

૪. અમુહે—આત્માના શુદ્ધ ગુણો અને પ્રદેશો સિવાય કોઇ અન્ય દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમા વ્યામોહ ન થવુ પુદ્ગળોના પર્યાયો તથા તેના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર આદિ ભાવોમા વ્યામોહ થઇને રાગદ્વેષ ન કરવો, તે કામ શુદ્ધ ઉપયોગથી થાય છે માટે **શુધ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં શુધ્ધ ઉપયોગ રાખવો.**

૫ ઉવબુહ—મોહનીય કર્મની ૨૮ માંથી કોઇ પણ પ્રકૃતિ ઉદય થવા દેવી નહિ, તે સર્વને ઉપશમ ભાવમા રાખવી એટલે તે પ્રકૃતિઓ કુટાઇને બંધાતી મંદ પ્રકૃતિમા અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓમા ભળીને આપોઆપ નાશ થઇ જશે

૬. સ્થિર કિરણે—જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને શુદ્ધ દ્રવ્યાત્મામા પંડિતવીર્યથી પોતાનો **ઉપયોગ સ્થિર** રાખવો પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપના અનુભવમા સ્થિર થવુ, પોતાની સત્તા સ્વરૂપનુ આવલોકન કરવુ અથવા મનથી આત્મ પ્રદેશોને જોવા અને તે દર્શન સ્વરૂપમા સ્થિરતા કરવી ગુણોના અનુભવમા સ્થિરતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, સમતારસ (શાંત રસ)મા લીન થવુ તે ભાવચારિત્ર આત્માના સર્વગુણોને જાણનાર જ્ઞાન છે અને અનુભવ જ્ઞાન, અનુભવ સ્પર્શન તે પણ જ્ઞાન છે એવી રીતે જ્ઞાનને જાણીને તેમા લીન થવુ તે સ્થિરતા છે એક ગુણમાથી બીજા ગુણમા

જતાં અને સ્થિરતા કરવામા પંડિત વીર્ય કેવી રીતે સહાય કરે છે તે અંતરવૃતિથી આત્મામા તપાસવુ કે જેથી પંડિત વીર્યની ઓળખાણ પડે આ બધા ભાવ **પ્રાણોમાં સ્થિરતા** કરવી તેમજ તે ભાવ પ્રાણોને શુદ્ધ સ્વરૂપ **કેવળજ્ઞાનાદિ ભાવોમાં લીન** કરી દેવા

૭. વાત્સલ્ય—આત્માના અનુભવમાં રૂચી, પ્રસન્નતા અને આનંદ થવો જોઈએ

૮. પ્રભાવણે—જ્ઞાયકભાવ, નિવિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપ, શાતરસ અને આત્મિક સુખના અનુભવમાં પંડિતવીર્યથી **તીવ્રતા વધારતી જવી** અને **ગુણોમાં શુદ્ધિ કર્યા કરવાનો અભ્યાસ** ચાલુ રાખવો. આત્મ ભાવમા વર્ધમાન પરિણામ રાખવા

ચારિત્રના ૮ આચારના આલંબનથી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

ઈર્યાસુમતિ—અહિ ધ્યાન દ્વારા પોતાના જ **જીવ પ્રદેશો અને ગુણોને મનથી જોવાના છે.** મનનો વિષય રૂપી તેમજ અરૂપી વસ્તુ છે એટલે તેમા મુંઝાવુ નહિં ગુણના ધર્મ ઉપરથી ગુણને ઓળખી શકાય છે જેમકે આત્મા અને તેના ગુણો જાણવાનું કાર્ય જ્ઞાનથી થાય છે, પ્રદેશો અને સ્વરૂપ સત્તાનુ અવલોકન દર્શનથી થાય છે, ગુણમા સ્થિરતા, સમતારસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ ચારિત્રથી થાય છે, ગુણમાં પ્રવૃતિ વીર્યથી થાય છે. આવી રીતે આત્માના ગુણોને અંતર્મુખ વૃતિથી ઓળખવા.

૨ ભાષા સુમતિ—દરેક ગુણના નામ મનમાં બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે બોલવા.

૩ એષણા સુમતિ—આત્માનાં દરેક **ગુણોમાં** અવગ્રહ, ઇહા અવાય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિથી **ઉંડા ઉતરવું.**

૪. આયાણભંડ મતનિકખેવણા સુમતિ—આત્માના સર્વ ગુણોની આત્મ પ્રદેશોની સાથે એકતા કરવી આત્મ પ્રદેશોને વસ્ત્રની ઉપમા, ઉપયોગને પાત્રની ઉપમા જ્ઞાનને ભોજનની ઉપમા, શાતરસને પાણીની ઉપમા આપીને, પોતાના આત્મતત્વની શુદ્ધી રાખીને, આત્મા સાથે જોડાએલ શરીર, કર્મ વગેરે પર ભાવોની ઉપેક્ષા કરવી અને આત્મ તત્વનુ રક્ષણ કરવુ. અહિ **સ્વઅહિંસાની** મુખ્યતા છે અને **પરભાવો ઉપર મમત્વ નથી** અહિ યોગોની સ્થિરતા (યોગોનો સ્થિરતામા નિક્ષેપ) પણ અંતર્ગત થાય છે

૫. ઉચ્ચાર પાસવણ ખેળજળમલાણ પારિઠાવણિયા સમતિ મોહની સર્વ પ્રકૃતિને અશુચીરૂપે ગણી તેનો ત્યાગ કરવો.

૬. **મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમાવવું,** આત્મ પ્રદેશો અને ગુણોમા મનને જોડવુ અને તેમા લીન કરી દેવુ

૭. વચન ગુપ્તિ—અભાષક આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થવુ

૮. કાય ગુપ્તિ—આત્મ પ્રદેશોથી જીવ અસ્તિકાયમા છે તેથી **આત્મપ્રદેશોમાં** લીન થવું કાયાને સ્થિર કરવાથી આત્મ પ્રદેશોની ચચળતા ઓછી થાય છે

તપના બાર આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ જ્ઞાન

૧. **અણુસણ** આત્માનો ખોરાક જ્ઞાન છે, શરીરનો ખોરાક આહાર છે માટે **જ્ઞાયક ભાવમાં** લીન થવુ.

૨. **અણોદરી**—આત્માને પેટ નથી, શરીરને પેટ છે, માટે **અશરીરી આત્મ તત્વમાં** લીન થવુ

૩. **વૃતિસંક્ષેપ**—સર્વ વૃતિને આત્મામા સમાવી દેવી એટલે જ્યારે કોઇ **પુદગલીક ઇચ્છા થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોમાં મનને જોડી દેવું.**

૪ ઇંદ્રીય પડિસલીન્નતા—અનેન્દ્રીય આત્મીક સુખમાં લીન થવુ

૫. રસપરિત્યાગ—આત્માના સમતારસ **(શાંતરસ) માં** લીન થવુ

૬. કાયા કલેશ—આત્માની અસ્તિકાય **આત્મપ્રદેશોનો ઘન તેમાં** લીન થવુ જેટલા આકાશમા શરીર છે તેટલા આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો છે અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનથી આત્મ પ્રદેશોનો અનુભવ થઇ શકે છે ચેતનાનો અનુભવ કરીને આત્મપ્રદેશો જ્ઞાન સ્વરૂપે ઓળખી શકાય છે અને આકાશની ઉપમાથી આત્માનુ અરૂપીસ્વરૂપ જાણી શકાય છે.

૭. **વિનય**—જ્ઞાનનો એક આચાર વિનય છે ત્યા જોઇ લેવુ

૮. વૈયાવચ્ચ—પોતાના આત્માની સ્વઅહિંસા તે સંવર ભાવથી સેવા કરવી

૯. **પ્રાયશ્ચિત**—મોહની કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ અને તજ્જન્ય સર્વ દોષોનો આત્મ પ્રદેશોમાંથી ભાવથી ત્યાગ કરવો

૧૦. સજ્ઝાય—સિદ્ધ સ્વરૂપ નિજ આત્મતત્વના ગુણોને મનમા બોલવા.

૧૧. ધ્યાન—આત્માના શુદ્ધ ગુણોનુ ચિત્વન કરી, ગુણના ધર્મ પ્રમાણે મતિને પરિણમાવીને, ગુણનો અનુભવ કરવો અને છેવટે મનમા કોઇપણ શબ્દ બોલ્યા વગર ગુણના અનુભવમાં લીન થવુ

૧૨. કાઉસગ્ગ—સર્વ દુનિયા (એટલે લોકમા રહેલા પોતાના આત્મતત્વ સિદ્ધસ્વરૂપ સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો, તેના ગુણો અને પર્યાયો કે જેમા શરીર, મન વર્ગણા

વર્ગણા, કર્મ, કર્મફળ પણ આવી જાય છે તે)નો ભાવથી ત્યાગ કરીને **નિજ શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપમાં લીન થઇ જવુ.**

વિર્યના ત્રણ આચાર દ્વાર
અધ્યાત્મ પ્રવૃતિ

૧. **ઉપયોગ**—ધર્મ ધ્યાન, શુંકલ ધ્યાનમા શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવો, **આત્મતત્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ.** અપેક્ષાપૂર્વક ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનનુ સ્વરૂપ એક થઇ શકે છે પણ શુકલ ધ્યાનમા આત્મતત્વની ઘણી નિર્મળતા હોય છે એટલે ઉપશમ શ્રેણી કે ક્ષપક શ્રેણીમા લઇ જાય છે માયા, નિદાન અને મિથ્યાદર્શનરૂપી શલ્યો રહિત જે ઉપયોગ છે તે અપેક્ષાપુર્વક શુદ્ધ ગણવો. અહિં જે માયા કહી તે સ્થૂલ સમજવી કારણ કે માયાનો સર્વથા ક્ષય તો ૯મે ગુણસ્થાને થાય છે.

૨. **યથાશકિત**—પોતાની શકિત ચાલે ત્યાંસુધી **આત્મરમણતા** કરવી, આત્મરમણતામા **આનંદ** થાય છે તે ભૂલવું નહિ આનંદ ન થાય અને માથું દુખે તો સમજવું કે ધ્યાન ધરતા આવડતુ નથી, માટે તેનો અભ્યા કરવો કે કેવી રીતે ધ્યાન ધરવું.

૩. **શકિત ગોપવવી નહિ**—જ્યા સુધી આત્મરમણતામાં આનંદ આવે છે ત્યાં સુધી તેમા લીન થવુ પણ આનદ આવતા છતા ધ્યાન મુકી દેવુ નહિ, અને આનદ ન થાય તો આનદ થાય એવી રીતે ધ્યાન ધરવુ.

જુદી જુદી આધ્યાત્મિક અવસ્થા
દર્શાવતા શબ્દોની વ્યાખ્યા અને
સમજુતી

જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્ય સુધી જાય છે તેમ શબ્દ અથવા શબ્દ સમૂહના સંકેત પ્રમાણે શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરીને આત્મરમણતા કરી શકાય છે તે હવે બતાવવામા આવે છે.

૧. **અસ્તિત્વ**—શુદ્ધ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વચતુષ્ટયથી હોય છે.

(૧) સ્વદ્રવ્ય—અનત ગુણ પર્યાયના સમૂહરૂપ અરૂપી આત્મદ્રવ્ય.

(૨) સ્વક્ષેત્ર—અસખ્યાત પ્રદેશોનો ઘન.

(૩) સ્વકાળ—શુદ્ધ ઉપયોગની વર્તના.

(૪) સ્વભાવ—અનંત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, સમદષ્ટિપણું, અનત ચારિત્ર, અનત વીર્ય અનત કેવળીગમ્ય ગુણો.

સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ તે સ્વચતુષ્ટય છે

૨ **સ્વસંવેદન જ્ઞાન**—તેના બે ભેદ– (૧) સરાગ તે ઇંદ્રિયોના વિષયના અનુભવમા સુખદુ ખની લાગણી રૂપે હોય છે **(૨) સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાન**—રાગ, દ્વેષ, નિદાન વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને નિજ શુદ્ધ સ્વચતુષ્ટયમા રમણતા કરવી અને **આત્મિક સુખનો અનુભવ** કરવો અસખ્યાત પ્રદેશોમા મન સ્થિર કરી જ્ઞાન, દર્શન, સુખને શોધશો તો ખાત્રી થશે કે તે ગુણો આત્મામા જ અનુભવાય છે

૩ સમાધિ—શબ્દના વિકલ્પ વગર આત્માના **ગુણોના અનુભવમાં લીન** થવુ તે સમાધિ લીનતા એકાગ્રતા, તન્મયપણુ, એકાકાર સ્વરૂપ એ સર્વ એકાર્થવાચી છે અહિ આત્મ દ્રવ્ય, આત્માના ગુણો અને ગુણના પર્યાય **અભેદ સ્વરૂપે** છે, તેમની ભિન્નતાનો વિકલ્પ અહિ નથી, **જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયનો અહિં એકાકાર** થાય છે આત્માના કોઇ એક મુખ્ય શુદ્ધ ગુણનુ આલબન લઇને પછી સમાધિમા પ્રવેશી શકાય અથવા અનત ગુણોના સમૂહરૂપ નિજ શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોમા લીન થવુ અહિ મન, વચન અને કાયાના યોગમા ઉપયોગ નથી સમાધિમા સમતા, સ્થિરતા અને **સહજ આનંદ**નો અનુભવ થાય છે

૪. લય સમાધિ—સમાધિમા પ્રવેશ કર્યા પછીની દશાને લય સમાધિ પણ કહે છે, અહિ પ્રયત્ન નથી, સકલ્પ નથી, કાઇ જાતની કલ્પના નથી શરીર ઇંદ્રિયો, વચન, મન અને સર્વ જગતનો વિચાર નથી, તે સર્વમાથી ચિત્ત ઉઠી જાય છે, બાહ્ય વસ્તુઓનુ ભાન રહેતુ નથી આત્માનો પણ કોઇ વિકલ્પ નથી એટલે કે કોઇપણ પ્રકારનો વિચાર થતો નથી શુક્લધ્યાનની અપેક્ષાએ એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે ધર્મધ્યાનમા અધ્યાત્મ જ્ઞાનીઓ એને લય સમાધિ કહે છે આત્માના **ગુણોમાં રમણતા કરતાં શુધ્ધ ઉપયોગે આત્માને આત્મારૂપે જોઈ રહીને તેમાં સ્થિરતા કરવાથી એક કલાકમા લય શમાધિ પ્રગટ થશે** અને **અંતિમ સંતોષની ઝાંખી** આપોઆપ જણાશે મન આત્મામા જ લીન થવાથી મરેલા જેવુ થઇ જાય છે તેથી પોતાની મેળે લય પામે છે લયમા ઉંઘેલા જેવુ લાગે પણ ખરી રીતે **નિસંગ અવસ્થા** ધારણ થાય છે, **જે છે પોતે જ આત્મા** છે, બીજુ કઇ નથી પરભાવ (વાસના) થી નિવૃત થઇને **નિષ્ક્રિય મોક્ષ અવસ્થામા** સુખ છે તેની ખાત્રી લય સમાધિથી થાય છે અને ભવ્યપણાનો નિશ્ચય થાય છે મોહના અભાવે આત્માનુ પોતાનુ **સહજ સુખ ભોગવે** છે તે **મોક્ષના સુખનો સાક્ષાત્કાર** છે આત્મા **અનંત ગુણ વિશુધ્ધ અધ્યવસાય** (આતરવૃતિ) ધારણ કરે છે, શરીર છુટે કે રહે તેની દરકાર નથી.

૫. ઔદાસિન્ય વૃત્તિ—લયની પ્રાપ્તિ થતા **મનમાં આખું જગત એક સરખું ભાસે છે, વસ્તુને વસ્તુગતે જોઇને આત્મભાવે રહેવાની સમવૃતિ** થાય છે અહિ ગ્લાની નથી, વિષયો પર દ્વેષ નથી, હર્ષ, શોક, ભય, લોભ વગેરે કોઇ પણ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય નથી

સમરસી ભાવ—અહિ શુદ્ધ આત્મરસ (સમતા રસમય જ્ઞાન આનદ) નો અનુભવ કરવો તે સિદ્ધ સ્વરૂપની સાથે એકીકરણથી થાય છે કલ્પના અને મનોદર્શનથી દ્રવ્યથી પોતાના

આત્મપ્રદેશોનો અરૂપી ઘન અને સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મપ્રદેશોના ઘનનું એકીકરણ કરવું ક્ષેત્રથી પોતાનો આત્મા સિદ્ધક્ષેત્રમાં જાણે કે હોય એવી કલ્પના કરવી, કાળથી શુદ્ધ ઉપયોગ (જ્ઞાન, દર્શન) ની વર્તના (પારિણામિક ભાવથી જ્ઞાન દર્શનમાં પરિણમન) અને ભાવથી કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અનંત આત્મિકશકિતમાં નિજ જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવી અને તેમા લીન થઇને શાંત શિતળ સ્વરૂપમય પોતે બની જવુ

અથવા સિદ્ધ ભગવાનને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરીકે જ્ઞેયરૂપ જાણીને પછી સિદ્ધ સ્વરૂપ પોતાના આત્માને ધારીને, પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની સાથે તન્મય થવુ.

અથવા **સિધ્ધ પરમાત્માનો આત્મભાવે સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાનથી અનુભવ, કરવો**, જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપમય બની ગયેલ હોય તેવી રીતે લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇને શાંત આત્મિક રસમાં લીન થવુ.

નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ આગમથી ભાવ સિદ્ધનો નિક્ષેપ લાગુ પડે છે એટલે કે નિઃસંગ, નિષ્ક્રીય, અરૂપી, નિરંજન, નિરાકાર, જ્ઞાનાનંદ સમતારસમય અનેક ભાવો કેળવાય

૭. ઉન્મની ભાવ—અહિ શરીરાદિ પૌદ્‌ગળીક ભાવોને આત્માથી ભિન્ન તારવીને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઇને શાંત રસનો અનુભવ કરવો. તેને માટે—

સ્થાન—એકાંત પવિત્ર રમ્યપ્રદેશ સરસ છે.

આસન—સુખાસન.

ક્રિયા—પગના અંગુઠાથી મસ્તકના અગ્રભાગ સુધી બધા અવયવોને શિથિલ કરીને, **લયસમાધિ** પછી **ઔદાસિન્ય ભાવમાં** દાખલ થઇ ને, બાહ્ય તેમજ અભ્યંતર ચેષ્ટા **(સંકલ્પ, વિકલ્પ) રહીન થઈ ને, શુધ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઇને, શાંત રસનો અનુભવ કરવો.**

અહિં નામ અને રૂપના સંબંધો બંધ થાય છે. આત્મા શરીરથી જુદો જણાય છે તેથી વાસનાઓ અદ્રશ્ય થઇ જાય છે મારા—તારાપણાની ભેદ—જાળ રહેતી નથી, સુખ દુઃખની બુદ્ધિ રહેતી નથી, બાણ જેવા શબ્દો કે અમૃત જેવા શબ્દો અસર કરી શકતા નથી, આસ્રવના હેતુ સંવર રૂપે પરિણમે છે, **ભોગો તથા સર્વ જગત ઔદાસીન્ય ભાવથી (મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી) દેખાય છે.** ઇંદ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ, સ્પર્શ કે આકાશમા હર્ષ કે શોક થતો નથી, ઇંદ્રિયોને રોકવાનુ કે પ્રવર્તાવવાનુ કામ થતું નથી પણ **તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા** તરીકે **સમ ભાવે** રહે છે. આત્મા, ઇંદ્રિયો અને મનથી તટસ્થ છે. આવી સ્થિતિમા અલ્પ કાળમા આત્માનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે

૮. **મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમવાવું**, આત્માનિ બહાર જવા દેવુ નહિ, મનને આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો, શુદ્ધ આત્મગુણ પર્યાય કે સ્વરૂપ સત્તા અવલોકનમા જોડી દેવુ અને તેમા સ્થિર કરવુ આત્મા મનને ઇંદ્રિયોના વિષયમા પ્રેરતો નથી તેથી મન ઇંદ્રિયોમા જતુ નથી અને ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયમા જઇ શકતી નથી વળી મન આત્મામા સ્થિર થયેલ હોવાથી રાગદ્વેષ સકલ્પ વિકલ્પમાનુ કઇ મનથી થઇ શકતુ નથી.

૯ **દ્રષ્ટિવિજય**—દૃષ્ટિ અમુક ચિન્હસ્થાનમા લીન થયેલી હોય તો સ્થિરતા પામીને હળવે હળવે વિલય પામે છે ત્યાથી પાછી હઠે છે, પછી બીજા સ્થાનમા દૃષ્ટિને લીન કરવી એમ સર્વત્ર ફેલાએલ દૃષ્ટિ પાછી હઠીને પરમતત્વ રૂપ નિર્મળ આદર્શમા **આત્માવડે આત્માને દેખે છે.**

૧૦ અમનસ્કતા—શરીર બળી ગયેલ કે નાશ પામેલ છે, એમ લાગે એટલે શરીર છે જ નહિ એમ લાગે, આવી રીતે શરીરનુ ભાન ભુલાઇ તો તૃષ્ણા, વાસના, સ્પૃહા બાહ્ય પદાર્થોમા રાગદ્વેષ આપોઆપ બધ થઈ જાય છે

૧૧ પ્રસન્ન ચિત્ત—આત્મ અભિમુખ નિર્મળ નિર્દોષ મન પ્રસન્ન જ રહે છે આત્માના ગુણોમા મન લીન થાય તો સહજ સ્વભાવિક આનદ અનુભવાય છે લય સમાધિ અને ઉન્મનિ ભાવ એક જ સ્વરૂપે છે કારણ કે બનેમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે ઉન્મનિ ભાવથી લય અવસ્થા સાધી શકાય છે અને લય અવસ્થાથી નિષ્ક્રિય અવસ્થાના સુખનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે, નિશ્ચય નયથી આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ભોક્તા છે તેથી આત્મતત્વ સિવાય સર્વ બાહ્ય ભાવો (પૌદ્ગળીક ભાવો સુખ, દુખ, કષાયો વગેરે)નો ત્યાગ થાય તો સહજ આનદ પ્રગટે છે.

૧૨. શુદ્ધ ઉપયોગ—રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વ રહિત ઉપયોગ અને સુખ દુખમા સમભાવ તે શુદ્ધ ઉપયોગ, તે નિગમ નયથી અશથી શરૂ થાય છે, અને એવભુત નયમા સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે શુદ્ધ ઉપયોગથી રાગદ્વેષને દૂર કરવાનો હેતુ છે અને આત્મભાવ કળવવાનો છે તેથી **"ઉપયોગે ધર્મ"** એમ કહેવાય છે રાગદ્વેષ નાશ કરવા માટે **આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમાં રહેવું**

૧૩. પરિણામ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા શુધ્ધ પરિણામ તે શુધ્ધ અધ્યવસાય (આતર વૃત્તિ) શુધ્ધ ભાન શુધ્ધ પર્યાય અને ચારિત્ર પર્યાય રૂપે છે માટે **રાગદ્વેષ રહીતપણે જ્ઞાન, દર્શન અને ગુણોમાં સ્થિરતા કરવાની પરિણતી રાખવી** મિથ્યાત્વી, અજ્ઞાની અને સરાગીને પરિણામે બધ જ હોય છે તે ઉપરથી કહ્યુ છે કે **"પરિણામે બધ"** માટે પરિણામની શુધ્ધિ રાખવી અને સક્લેશ (સક્લિષ્ટ પરિણામ) દૂર કરવા **પોતાનો આત્મા પોતાના જ પરિણામથી બધાય** છે એમ ખાત્રી થાય તો પછી તે રાગદ્વેષવાળા પરિણામ બધ કરવાનો અભ્યાસ કરવો

૧૪. શુધ્ધ ક્રિયા—તે સંવર અને નિર્જરાની ક્રિયા તે તેમાં જ્ઞાનની મુખ્યતા હોવાથી જ્ઞાનક્રિયા પણ અપેક્ષાથી કહેવાય. **જ્ઞાન આત્મકારે પરિણમે તે શુધ્ધ કિયા છે. આત્માકારે એટલે આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો, આત્મગુણ પર્યાય.** પરંતુ જ્યા સુધી ક્રિયા મન-વચન-કાયાના યોગથી થાય છે ત્યા સુધી કર્મની આવક ચાલુ રહે છે એટલે **'ક્રિયાએ કર્મ'** એમ કહેવાય છે વળી ૨૫ પ્રકારની ક્રિયા હોય છે ત્યાં સુધી કર્મની આવક હોય છે તેમાંની ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ૧૦ મે ગુણસ્થાને ખલાસ થાય છે અને ઉપરના ત્રણ ગુણસ્થાને ફક્ત ઇરિયાવહિ ક્રિયા રહે છે. અયોગી અવસ્થા કે સિદ્ધમા કર્મની આવક નથી

નિશ્ચય જ્ઞાન—આત્મા આત્માને જાણે, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે, સ્વભાવથી શુદ્ધ આત્માને ગુણપર્યાય દ્વારા નિશ્ચયથી જાણે **શુધ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્વસંવેદન જ્ઞાન તે નિશ્ચય જ્ઞાન.**

૧૬. નિશ્ચય દર્શન—શુદ્ધ આત્માને અંતર્ચક્ષુથી અવલોકવો, આત્મા આત્માને દેખે.

૧૭. નિશ્ચય શ્રધ્ધા—ફક્ત સિદ્ધ સ્વરૂપ જ ઉપાદેય છે અને તે સ્વરૂપ જ અનુભવવા યોગ્ય છે એવો નિર્ણય, પોતામાં અનંત શકિત છે અને પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવશે જ એવી આત્મશ્રદ્ધા.

૧૮. નિશ્ચય સમકિત—શુદ્ધ આત્માના અનુભવ ઇંદ્રીયાતીત આત્મીક સુખનો અનુભવ સમરસી ભાવ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત. સમભાવ અને પંડિત વીર્યની સાથે એકતાનો અનુભવ. અહિં ભાવ ચારિત્રની સાથે એકત્વ થાય છે

૧૯. નિશ્ચય ચારિત્ર—આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા આચરણ કરે અને શાંત સમતા રસમા લીન થઇ જાય.

૨૦. નિશ્ચય ભકિત—શુધ્ધ આત્મતત્વની ભાવનામાં લીન થવું.

નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ—આત્માનુ શુદ્ધ પરિણમન, સિધ્ધ સ્વરૂપે પરિણમવું આત્મા અને ગુણોના અભેદપણાનો અનુભવ. શુધ્ધ આત્મગુણોમા સ્થિરતા. ગુણી ગુણોના ભાવની પરિણતિમા અડોલ-સાવધાન-નિશ્ચલ, પરમ શાંતિથી નિર્વિકલ્પ અંતરંગ સ્વરૂપ ગુપ્ત અવસ્થાનુ ધારણ કરવુ. અહિં ગ્રહણ ત્યાગની બુધ્ધિ રહેતી નથી પણ આત્મા ફક્ત આત્મભાવમા આચરણ કરે છે આત્મા નિજ સ્વરૂપથી વીતરાગ ભાવે પોતાને જ્ઞાનાદિ ગુણપર્યાયોથી અભેદ રૂપ જાણે, દેખે અને આચરણ કરે અને નિરાકુળ શાંત આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે સિધ્ધ પરમાત્મા સ્વરૂપ નિજ સ્વરૂપમા લીન થઇને નિસંગ, નિર્મળ દશા પ્રાપ્ત કરવી.

૨૨ નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ—પર ભાવોમાંથી પાછા હઠીને આત્માના સ્વરૂપનુ અવલંબન કરીને નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ ઉપયોગમા રહેવું

૨૩ ભાવ નિર્જરા—ઇંદ્રિયાતીત આત્મિક સુખની રૂચિ અને સાંસારિક સુખની અરૂચિ

૨૪ શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ—આ ભાવથી સિદ્ધ ભગવાનમા પ્રયત્ન વગર કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અનત આત્મિક સુખમા પરિણમન થાય છે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ નિષ્ક્રિય અને મોક્ષરૂપ છે, ધ્યેય રૂપ છે

૨૫ એક દેશ શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ—છદ્મસ્થ પોતાના સમ્યગ્-જ્ઞાન, દર્શન-ચારિત્રના પર્યાયથી, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવોમા પરિણમન કરે તે તેથી **ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવ** ઉપજે છે, તે ભાવનારૂપ છે, ધ્યાનરૂપ છે, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી કથચિત્ ભિન્ન છે કારણ કે એક દેશ શુદ્ધ છે તે ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બન્ને કારણ થઇને કાર્ય કરે છે ઉપાદાન કારણ ધ્યેય રૂપે પરિણમે ત્યારે નિમિત્ત અદ્રશ્ય થઇ જાય છે આત્માકારે ઉપયોગ પરિણમન, સ્વભાવિક ભાવ, નિર્વિકારી ઉપયોગ આ બધા પર્યાયવાચક છે આ ભવ્યત્વનુ જીવત્વ છે એટલે ચેતના નિર્વિકારપણે જ્ઞાનદર્શનમા પરિણમે છે

૨૬. આત્મભાવ—(૧) કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, આત્મિક સુખ, ક્ષાયકભાવ, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ.

(૨) છદ્મસ્થ માટે—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા સ્થિરતા શુદ્ધ આત્મગુણોની આત્મપ્રદેશો સાથે એકતાનો અનુભવ

૨૭. તત્વરસ આસ્વાદન—તત્વ = આત્મતત્વ રસ = શાત સમતા રસમય આનદ આસ્વાદન = અનુભવ શરીરમા જ્યા ચેતનાનો અભાસ થાય છે ત્યા આત્મપ્રદેશો છે તેને મનથી ગ્રહણ કરી તેમા શાત રસની ભાવના ભાવવી એટલે શાતરસ પ્રકટ થશે પછી તેનો અનુભવ કરવો અને તેમાં લીન થઇ જવુ, આત્મિક સુખ કે કોઇપણ આત્માના ગુણને આવી રીતે ઉત્પન્ન કરીને ભોગવી શકાય છે.

૨૮. સત્ ચિદાનદ—જ્ઞાનથી શરીરમાથી ચેતનાને શોધી, ભાવથી શરીરથી ભિન્ન તારવીને, **એક ચૈતન્ય રૂપ જ્ઞાન આનંદનો અનુભવ** કરવો અને તે સ્વરૂપમા લીન થઇ જવુ ત્યારે પરમ સ્વસ્થતા, પરમ અમૃત રસ અને પરમ આનદનો અનુભવ થાય છે

૨૯. દર્શન સુખ—આત્માના નિરાકાર નિર્વિકલ્પ સહજ દર્શન સ્વરૂપ-દ્રષ્ટાની સ્થિતિમા શુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમિ રહેવુ તેથી પરમ સુખ (આનદ અને શાતિ)નો અનુભવ થાય છે અહિ લોક અલોકના તટસ્થ દ્રષ્ટા થવુ અથવા ફક્ત નિજ આત્માના દ્રષ્ટા થવુ

૩૦. આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ—જ્યારે સકલ્પ, વિકલ્પ, આકુળતા, વ્યાકુળતા, દુર્ધ્યાન થાય ત્યારે મનને આત્મપ્રદેશોમા જોડી અને તેમા સ્થિર કરીને શાત રસનો અનુભવ કરવો મનને આત્મા સાથે જોડવાથી તે નિર્વિકલ્પ દશામા આવે છે એટલે રાગદ્વેષ ઇંદ્રિયોની ચચળતા વગેરે બાહ્યભાવો અને દુ:ખો અદ્રશ્ય થઇ જાય છે

૩૧. પોતપોતામાં સમાઇ રહેવું—બાહ્ય પદાર્થોના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઇને અંતર્મુખ વૃત્તિથી જ્યારે આત્મા પોત પોતામાં (નિજ સ્વરૂપમાં) સમાઇ જાય છે ત્યારે અખંડ આનંદ અને સંપૂર્ણ સ્થિરતામા રહે છે.

૩૨. અરૂપી એકત્વ—આખા લોકમા પાંચે ગતિના જીવોના પર્યાયમા રહેલ એક સામાન્ય જીવ દ્રવ્યને મનોદર્શનથી દેખવાથી સર્વ જગ્યામા જીવજ પ્રતિભાસિત થાય છે તે સર્વ જીવોમાં અરૂપી ચેતન એકત્વથી સમભાવે જોઇને એકરસ રૂપ પરિણતિ કરવી અને પોતાના સમતા રસમાં લીન થવુ સમતામાં સર્વ જગત્ એક રૂપ લાગે છે તેનો અનુભવ કરવો.

૩૩. જ્ઞાયક ભાવમાં લીન—દ્રવ્યાર્થીક નયમા આત્મા એકજ દ્રવ્ય રહે છે, આત્મા અને તેના ગુણોમા ભેદ રહેતો નથી, તેમ પરસ્પર ગુણોમા ભેદ રહેતો નથી સર્વ ગુણો પોતપોતાની પર્યાયમા પ્રવર્તે છે અને તે સર્વ પર્યાયોમા એક જ આત્મ દ્રવ્ય છે. નિર્વિકલ્પ (અભેદ) સ્વરૂપમા સર્વગુણ પર્યાયોની દ્રવ્યમા એકતા થાય છે આત્મા જ્યારે પર દ્રવ્યોનો સબધ રાખતો નથી તેથી અશુદ્ધ પરિણતિ થતી નથી તેથી નિજ આત્મા ફક્ત એક શુદ્ધ દ્રવ્ય તરીકે રહે છે, તેનો શુદ્ધ પર્યાય પણ દ્રવ્યની અદર લીન થાય છે, ભેદભાવ રહેતો નથી તેથી શુદ્ધ દ્રવ્ય જ્ઞાયક થઇને સ્થિર થાય છે અહિ જ્ઞાતા પણ પોતે છે અને જ્ઞેય પણ પોતે છે અને જ્ઞાન સ્વરૂપ પણ પોતે છે એટલે જ્ઞાતા જ્ઞેય અને જ્ઞાનની એકતા (એકાકાર) થાય છે આવી રીતે જ્ઞાયક ભાવ ઉત્પન્ન કરીને અભેદ સ્વરૂપે જ્ઞાન ભાવમા લીન થવુ ચેતનાનો વર્તમાન શુદ્ધ ઉપયોગ પર્યાય આત્માથી અભેદ સ્વરૂપે એક જ છે તેથી નિર્વિકલ્પ છે

૩૪. શુદ્ધ સ્વરૂપનો લાભ—ઉપર જે જ્ઞાયક ભાવ કહ્યો તે આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવના નિશ્ચયમાં આવે તો પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપે જ્ઞેય થાય અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો આત્માને લાભ થાય

૩૫. ચૈતન્ય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ—નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ સ્વરૂપ સુધીના ચેતનાના બધા પર્યાયોનુ આત્મામાં એકત્વ કરવુ અને ચેતનાને સ્થિર કરવી. ચેતનાના બધા પર્યાયોમાં કેવળ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે તેથી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતનાથી અભેદ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો ત્યારે ક્રિયા રહિત નિર્મળ ચૈતન્ય સ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય. આ ચેતના આત્માના ત્રિકાળ સબધી પર્યાયનો એક કાળમા અનુભવ કરે.

૩૬. સ્વરૂપ સ્થિરતા—દ્રવ્યાર્થિક નય (અભેદ જ્ઞાન)ના ધ્યાનથી સ્વરૂપ સ્થિરતા આવે છે માટે અરૂપી એકત્વ અને જ્ઞાયક ભાવમા લીન થવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૩૭. વિરક્ત ભાવ—તે પર્યાયાર્થિક નય તથા તત્ત્વદૃષ્ટિથી જીવ અજીવના મુકાબલાથી થાય છે પર્યાયાર્થિક નયમા જીવ, નરક–તિર્યંચ–મનુષ્ય–દેવ–સિદ્ધ પર્યાય (આકાર) રૂપે દેખાય છે તેમાં જીવ દ્રવ્ય અને પુદ્ગળ પર્યાયની ભિન્નતા તારવવાથી અને તે પર્યાયોના કારણો તપાસવાથી વિરક્ત ભાવ આવે છે

૩૮ ભેદ જ્ઞાન—તે પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચારનો વિષય છે તેનાથી જીવ દ્રવ્ય અને તેના ગુણોની ભિન્નતા, ગુણોની પરસ્પર ભિન્નતા, પર્યાયોની ભિન્નતા દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયની ભિન્નતા વિચારવામા આવે છે

૩૯ આત્મિક સુખાનુભવ—આત્મિક સુખ ભોગવવાની રીતો :—

(૧) **શાંત રસ**ની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી અને મન આત્મદ્રવ્યમાં સ્થિર કરવુ.

(૨) મનથી આત્મપ્રદેશોનો અવગ્રહ કરી તેમા લીન થઇને **આત્મસંતોષ**ની ભાવનાથી આત્મપ્રદેશોમા સંતોષ પ્રગટ કરવો અને તેમા લીન થઇ જવુ

(૩) નિર્વિકારી **સ્વઅનુભવ રૂપી જ્ઞાન**મા લીન થવુ

(૪) નિર્વિકલ્પ નિજ શુદ્ધ **આત્મસત્તાનુ અવલોકન** કરવુ

(૫) **અનંત આત્મિક સુખની ભાવના**થી આત્મપ્રદેશોમા આત્મિક સુખ પ્રકટ કરી તેમા લીન થવુ

(૬) પચ પરમેષ્ઠિના **ભાવ નમસ્કાર**મા લીન થવુ

(૭) **નિશ્ચય સમક્તિ**ના ભાવમા લીન થવુ

(૮) આત્માના **શુદ્ધ ગુણોના ધ્યાનમાં** ઊંડા ઉતરવાથી આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે

(૯) નિજ **શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન** થવાથી પૌદ્ગળીક સુખ દુઃખની લાગણી રહેતી નથી અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

(૧૦) **મનને આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિર** કરવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોની આકુળતા વ્યાકુળતા રહેતી નથી તેથી સહજ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે

(૧૧) **જ્ઞાન, આનંદ અને ચૈતન્ય સ્વરૂપની ભાવના**થી આત્મપ્રદેશમાથી સાત્વિક સુખ પ્રગટ થાય છે

૪૦. સહજ આનંદમય ઘેન—આત્મ અનુભવ રૂપ અમૃત રસ પીવાથી સહજ આનંદમય ઘેન ચઢે છે તેની આગળ દેવતાઇ સુખ બિંદુ સમાન છે દુનિયાની વસ્તુ તમાસારૂપ દેખાય છે તેમા જરા પણ સ્પૃહા રહેતી નથી

૪૧ આત્મરૂચી—આનંદઘન આત્મામા પ્રેમ (રૂચી) જોડવાથી બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છુટે છે આનંદઘન આત્મપ્રદેશોને ભાવચક્ષુથી જોઇને ચેતના હર્ષ પામે છે (આનંદમય બની

જાય છે) અને પરોક્ષ ભાવે પ્રેમ (વાત્સલ્ય) થાય છે અને સાક્ષાત જોવાની તાનાવેલી લાગે છે પણ સાક્ષાત્કાર ૧૩ મે ગુણસ્થાને થાય છે શુકલ ધ્યાનમા **શુધ્ધ ચેતના આત્મપ્રદેશોની સાથે એકતા અનુભવે છે**

૪૨. સમતાનો અનુભવ—સુબુદ્ધિ અને અનુભવ જ્ઞાનની મદદથી વિચાર કરીને સમતાનો અનુભવ કરવામા આવે તો **સમતા અને આત્માની એક રસરૂપ પરિણતિનો** અનુભવ થશે અને તેથી શાંતરસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે અને સર્વ દુ ખનો અત થશે સમતાથી અનુભવ જ્ઞાન કેળવાય છે. જ્યા અસખ્યાત પ્રદેશમય આત્મ દ્રવ્ય તેના શુદ્ધ ગુણ અને પર્યાયમા ધ્યાનથી ઐક્ય ભાસે ત્યા તીવ્રરૂચી, સતત્ ઉપયોગ અને સમતાપૂર્વક લીન થઇ જવુ

૪૩. સુખરૂપ શુદ્ધ ચેતના—શુદ્ધ ચેતના તે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે કેવળજ્ઞાન અને અનત સુખ છે તેથી શુદ્ધ ચેતનામાં ઉપયોગ રાખી તેનો અનુભવ કરવામા આપોઆપ અનત સુખ પેદા થાય છે

૪૪. લીનતા આનંદ—(૧) આત્માના એક પ્રદેશમા કે આઠ રૂચક પ્રદેશોમાં કે અસંખ્યાત પ્રદેશોમા કે આત્માના એક ગુણ પર્યાયમા કે સર્વ ગુણ પર્યાયમા અભેદ સ્વરૂપે કે સમુચ્ચય આત્મદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમા અભેદ સ્વરૂપે કે આત્માના એક શુદ્ધ પર્યાયમા લીન થવાથી સહજ આનદનો અનુભવ થાય છે રાગદ્વેષાદિ સર્વ અનાત્મ ભાવો અદ્રશ્ય થાય છે, સર્વ દુ ખો દૂર થાય છે, અને અનત કર્મની નિર્જરા થાય છે

(૨) સમરસી ભાવમાં લીનતા, સદ્દગુણોમા તન્મયતા, શુદ્ધ સ્વરૂપમા એકરસપણુ, અતરગ-ભકિત, ભાવશ્રુત જ્ઞાન, સહજ સ્વભાવ, સ્થિરતા, ધ્યાન, અસખ્ય પ્રદેશોમા એકરસ, બાહ્ય દુનિયા અને પરભાવથી નિવૃત્ત, સ્વઅનુભવ, આત્મિક આનદમા લીન થઇ જવુ

૪૫. ગુણોનો એકતાનો અનુભવ—આત્માના દરેક ગુણમા ઉંડા ઉતરી જ્યારે ગુણની નામ મત્તા ભૂલાય છે અને ગુણના ભાવમાં જ પરિણતિ રહે છે ત્યારે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે એટલે **આત્મિક સુખના અનુભવમાં સર્વ ગુણોનું ઐક્ય** થાય છે તેમા **અનેક ભાવોનુ એક અસ્તિત્વ** છે તેમા **સ્વરૂપભેદ નથી.** ગુણોમા ફક્ત સખ્યા, સજ્ઞા (નામ), લક્ષણ અને પ્રયોજન આદિથી ભેદ છે

૪૬ ગુણોનું દર્શન—શુદ્ધ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન સ્થિર થાય છે ત્યારે આત્માના ગુણોનુ દર્શન થાય છે તે અભ્યતર ભાવની પરિણતિથી થાય છે તેથી આન્તરીક શકિત વધે છે અને પોતાની શકિતમા વિશ્વાસ આવે છે કે હુ વિઘ્નોને હઠાવીને મારૂ કામ પાર પાડીશ જે જે ગુણનુ સ્મરણ, મનન, શ્રદ્ધા, અનુભવ અને ધ્યાન કરવામાં આવે તે તે ગુણને પ્રકટ કરવામાં આત્મવીર્ય પરિણમે છે આત્મદ્રવ્ય ગુણોમા પરિણમે ત્યારે ગુણોનો અભાસ થાય

૪૭. ક્ષયોપશમ જ્ઞાન—જે દ્રવ્યનો ઉંડાણથી વિચાર કર્યા કરીએ તે દ્રવ્યનુ ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપજે છે અને અનુભવ થાય છે માટે કલાકોના કલાક સુધી આત્માના શુ

અધ્યવસાય ઉપર કાઢી નાખવા અને દરેક ગુણમાં ઉંડુ ઉતરવુ અને ત્રણે યોગોને આત્મા તરફ વાળવા

૪૮ અંજપા જાય—જાપ તે પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે અને અજપા નિરતર પ્રવાહ સુચવે છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા **આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગ**રૂપી પર્યાયોમાના પ્રવાહમા લીન થવાથી **આનંદ સ્વરૂપ ચૈતન્ય નિરંજનપણુ** પ્રાપ્ત થાય છે

૪૯. અનુભવ જ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાનનો રસ (ફળ, સાર, પરિપક્વ દશા, નિજ આત્મા સબધી ભાવ શ્રુતજ્ઞાન) તે અનુભવ જ્ઞાન છે, તે આગમો અને ખાસ કરીને **દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રહણ, મનન, નિશ્ચય, ધારણ, સ્મરણ,** નિજઆત્મતત્વમા **ધ્યાન અને સમાધિથી** ખીલે છે, વારવાર **તત્ત્વરસ આસ્વાદનથી** અનુભવ પરિણતિ થાય છે એટલે ભાવનાનો અનુભવ અથવા શુદ્ધ ગુણોનો અનુભવ અથવા નિજસ્વભાવનો અનુભવ થાય છે

અપ્રમત્ત દશાથી આત્માને મળવા એક મન થાય છે, મનોવૃત્તિ સમતા ભાવમા પરિણમે છે, **આત્માને પરમાત્મદેવ રૂપે પરોક્ષ રીતે નિરખીને તેમાં તલ્લિન થાય છે,** એક રસરૂપ થાય છે અને સહજ આનદ સુખનો અનુભવ થાય છે

દ્રવ્યાનુયોગથી વૈરાગ્ય ચાલુ રહે છે તેથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ થતી નથી પણ આત્મરમણતા ચાલુ રહે છે **અપૂર્વ વિર્યોલ્લાસથી ધ્યાનમાં ઉંડા ઉતરાય છે** અને અસખ્ય પ્રદેશોમા રહેલ અનત ગુણોમા રમણતા થાય છે

ઉપયોગની ધારાથી ધ્યાન ચાલુ રહે છે, ધ્યાનમાથી **સમાધિમાં જતાં સહજ આનંદનો અનુભવ** થાય છે સમતા, ચેતના અને શ્રદ્ધા આત્માની પરિણતિ છે તે ચેતનના અનુભવમા ભામે છે તેમા જેમ જેમ આત્મા તલ્લિન થાય તેમ તેમ સહજ આનદમા લીન થાય છે **અસંખ્ય પ્રદેશોમાં ઉડા ઉતર્યા** વગર અનુભવ અમૃતનુ પાન થતુ નથી.

સમતા સર્વ પદાર્થોને **નિર્લેપ** દશાથી દેખે છે તે આત્મામા જ છે તેને આત્મભાવ વડે પ્રગટ કરવી તેથી મોહની કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ તથા ૧૮ પાપ દૂર થાય છે.

૫૦. અભિનવ જ્ઞાન—આત્મામા મનની સ્થિરતા તે અતર્વૃત્તિ છે, જ્યારે મન આત્મા તથા શુદ્ધ ગુણોમા ચોટી જાય ત્યારે નામ રૂપનુ ભાન ભુલાય છે અને આત્મતત્વ સબધી અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રકટે છે તે અભિનવ જ્ઞાન છે તેથી આત્મા સબધી નવા તાજા શુદ્ધ વિચાર આવે છે જેથી શુક્લ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે

૫૧ ભાવ પ્રાણ—તે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક સુખ), વીર્ય છે તેમા નિરતર ઉપયોગ રાખવો, તેથી સર્વ પ્રકારનો વિરોધ નાશ થાય છે અને ગમે તેવા ક્રોધને પણ જીતી શકાય છે

૫૨. સમકિત પ્રાપ્તિ—આત્મતત્વના અનુભવમાં અપૂર્વ આત્મિક સુખનો અને તેની સાથે સમકિતનો નિર્ણય થાય છે

૫૩. આત્મશ્રદ્ધા—સત્તાએ મારો આત્મા સિદ્ધ સમાન છે એવી દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખવી અને મારી પોતાની જ શક્તિઓથી હુ સિદ્ધ સ્વરૂપ ચોક્કસ મેળવીશ. હુ જિન પ્રવચનના માર્ગમાં છુ, અને મારૂ કામ જરૂર પાર પડશે. શ્રદ્ધા પુરૂષાર્થનુ બીજ છે, યમ અને નિયમનો આધાર તેના ઉપર છે. આત્માને આત્મ-દ્રવ્ય રૂપે જ દેખો

૫૪. સુખદુ:ખમાં સમભાવ—પૌદ્‌ગળીક સુખદુ ખ શુભાશુભ કર્મના વિપાકથી (રસથી) ઉત્પન્ન થાય છે તેથી હું ભિન્ન છું, તે મારૂ સ્વરૂપ નથી માટે મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હું રહીશ આત્મામાં શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવાથી અથવા અપરિણામી થઇ રહેવાથી કષાય ઉદયમાં આવતા નથી

૫૫. ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ—જે પુદ્‌ગળ સ્કધ પર્યાય દેખાય છે તે નિત્ય નથી. તેના મૂળ દ્રવ્યો પુદ્‌ગળોનો ત્રિકાળીક પર્યાયોનો વિચાર કરીએ તો કોઇ વસ્તુ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી, માટે તટસ્થ દૃષ્ટિથી વસ્તુને વસ્તુગતે (વસ્તુના સ્વભાવ પ્રમાણે) અવલોકવી

૫૬. ભાવ સામયિક—આત્માને આત્મામાં રાખવો આત્મપ્રદેશોમાં આત્માના ગુણને અનુભવવા.

૫૭. ભાવ કાયોત્સર્ગ—કાયામાંથી ઉપયોગ ખેચી લઇને આત્માકારે પરિણમાવવો.

૫૮. ભાવ પ્રત્યાખ્યાન—કર્મ બાધવાના પરિણામોનો ત્યાગ

૫૯. આત્મ ધ્યાન—સત્તામા રહેલ શુદ્ધ આત્મતત્વ નો અતરગ સાધન છે તેનુ ધ્યાન ધરવું ઉત્સાહ, નિશ્ચય, ધૈર્ય, સતોષ, તત્વદર્શનાદિ બાહ્યસાધન છે શુદ્ધિ (રાગદ્વેષનો અભાવ) વીર્યોલ્લાસ (તિવ્ર મનોભાવ) અને ઉપયોગ (તન્મયપણું, સાવધાની) એ ત્રણ પૂર્વક ધ્યાનથી બેડો પાર થાય છે

૬૦ અસંમોહ—જ્ઞાન, આનદ, આત્મદર્શનયુક્ત અને સમતા રસમય ચારિત્ર તે અસંમોહ, તેમા આત્મ પ્રગતિ છે અને રાગદ્વેષનો અભાવ છે

૬૧. ષટકારક ધ્યાન—નિજ આત્મ અનુભવમાં રહીને, નિજ સત્તામાથી, નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપને અવલબીને સ્થિર કરીને, નિજ શક્તિથી, નિજ પ્રકાશ માટે, નિજ તત્વનુ ધ્યાન ધરવુ

૬૨ કેવળજ્ઞાનની ભાવના—મન અને ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વગર (કલ્પનાતીત, ઇન્દ્રિયાતીત) ફક્ત આત્મપ્રદેશોથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો વ્યક્ત તેથી સપૂર્ણ, લોક અલોકના સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના ત્રિકાળીક પર્યાયોને અનુક્રમ વગર (એકી

સાથે, યુગપદ્) જાણે, અપ્રતિહત શકિતવાળુ સમગ્ર, ક્ષાયકભાવવાળુ અખડ વિમળ અપ્રતિપાતી અનત, નિ સદેહ પરમ જ્યોતિ, પરમ બ્રહ્મ છે, અનાદિ અનત જ્ઞેયો (પદાર્થો) કેવળજ્ઞાનમા અનાદિ અનંતપણે સદાકાળ પ્રતિભાસે છે, સમસ્ત લોક અલોકમા પ્રતિસમય થતા ઉત્પાદ વ્યયની વર્ત્તનાનુ એકીસાથે જ્ઞાન, કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ તે આત્માના પોતાના જ સ્વરૂપનો અનુભવ છે જાણવાની ઇચ્છા કે પ્રયત્ન વગર જ ત્રિકાળવર્તી સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમા જણાય છે જ્ઞાયક શકિત સર્વ જ્ઞેય પદાર્થાકારોમા વિસ્તીર્ણ છે, સશય–વ્યામોહ–ભ્રમણા આદિ દોષોથી રહિત સ્પષ્ટ છે અક્રમવર્તીત્વપણાથી અનત સ્વરૂપ પરિણામ છે, આનદ અને સમતારસમય નિરાકુળ સુખરૂપ છે કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ ચેતનાની પરિણતિ રૂપ પર્યાય છે, તે આત્મ પ્રદેશોમાથી પ્રગટ થાય છે અને તેમા જ સમાઇ રહે છે આત્માની બહાર કેવળજ્ઞાન જતુ નથી છતા લોક અલોકના ત્રિકાળીક સર્વ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયોને એકી સાથે જાણે છે કેવળજ્ઞાન આત્મિક અમૂર્તીક સ્વતત્ર, પરદ્રવ્યોના સયોગ રહિત, શુદ્ધ કેવળ આત્માધીન, અવિનાશી, એકીવખતે, સમય સમય, અખડીત ધારા પ્રવાહ રૂપ, અવ્યાબાધ, ઉત્કૃષ્ટ છે પ્રત્યક્ષ સપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનત આત્મસતોષ ઉપજે છે તેથી તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થતી નથી કેવળજ્ઞાનની ભાવના માટે **લોક અલોકના શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક તટસ્થ જ્ઞાતા થઇને શાંતરસમાં લીન થઇને રહેવું.**

૬૩. **છ કારક આત્મા**—આત્મા પોતે છ કારક છે

(૧) તે જ્ઞાયક ભાવનો **કર્તા** છે કારણકે જ્ઞાયક સ્વભાવ પોતે ઉત્પન્ન કરે છે

(૨) જ્ઞાયક સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરવો તે કર્તાનુ **કર્મ** છે

(૩) પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગના પરિણમન રૂપ ચારિત્ર પર્યાય (**કરણકારક**)થી પોતે જ્ઞાયક સ્વભાવ ઉપજાવે છે

(૪) **સંપ્રદાનકારક** પોતે જ જ્ઞાયક સ્વભાવ રૂપ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરી પોતાને જ તે જ્ઞાયક ભાવનુ દાન દે છે અને પોતે જ તે સ્વીકારે છે અને **ભોગવે** છે

(૫) **અપાદાનકારક**—અશુદ્ધ પર્યાયનો **ત્યાગ** કરીને પોતે જ શુદ્ધ પર્યાય ધારણ કરે છે અને તેમા સ્થિર થાય છે

(૬) જ્ઞાયક સ્વભાવનો **આધાર** પોતે જ છે

૬૪. **એકત્વ અન્યત્વ**—અજ્ઞાન દશામા સરાગ ભાવથી અશુદ્ધ ચેતનાનો કર્તા, કર્મ અને કર્મફળ (સુખદુ:ખ) હુ જ એકલો હતો, અન્ય દ્રવ્ય મારૂ ન હતુ રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનયુક્ત ચેતના તે અશુદ્ધ ચેતના રાગદ્વેષ મિથ્યાત્વ ભાવ ઉત્પન્ન કરવો તે કર્મ ચેતના પૌદ્ગળીક સુખ દુ:ખનો અનુભવ કરવો તે કર્મફળ ચેતના જ્ઞાનદશામા પણ હુ એકલો છુ, અન્ય દ્રવ્ય મારૂં નથી રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ ભાવનો હુ કર્તા છુ, નિર્મળ ચૈતન્ય ભાવથી શુદ્ધ સ્વભાવનુ સાધન કરનાર

હું કરણ છું: નિર્મળ ચેતના પરિણતિથી હુ શુદ્ધ સ્વભાવ ઉત્પન્ન કરૂં છું તેથી હું કર્મ છું. આત્મ સ્વરૂપ ભાવના મનનથી ઉત્પન્ન આકુળતા વ્યાકુળતા રહિત આત્મિક સુખ રૂપી હું કર્મફળ છું. આ ભાવનાથી અશુદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન થતો નથી.

૬૫. વીતરાગ સમકિત—તે નિશ્ચય સમકિત છે, શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ છે, પરમ આલ્હાદ રૂપ સમતારસનુ આસ્વાદન છે તે નિશ્ચય રત્ન ત્રયની ભાવનાથી સાધી શકાય છે તેની સાધના માટે—

૧. જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્ય જે પોતાનું સ્વરૂપ છે તેમા લીન થઈ જઇને પોતાના સ્વરૂપનુ નિ શકપણુ પ્રાપ્ત કરવું

૨. કલ્પનાતીત અને ઇન્દ્રિયાતીત આત્મિક સુખમા લીન થઇ જવાથી મિથ્યાત્વભાવ કે પૌદ્ગળીક સુખની ઇચ્છા રહેતી નથી.

૩. પડિત વીર્ય ઉલ્લાસ (વીર્યોલ્લાસ)થી ખેદ અને સકલ્પ-વિકલ્પ નાશ કરીને વિતિગિચ્છાને નાશ કરવી.

૪. શુદ્ધ આત્મ તત્વના ઉપયોગથી મૂઢતા નાશ કરવી.

૫. ઉપશમ ભાવથી દોષોને ઉદય પામવા દેવા નહિ અને કોઇ દોષ ઉદય આવે તો આત્માના (દોષ પ્રતિપક્ષી) ગુણથી દોષોને મૂળમાથી ખેચી નાશ કરવા

૬ સમરસી ભાવથી દ્રઢતાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા સ્થિર રહેવુ

૭ ઉત્કૃષ્ટ દ્રઢ રૂચી (વાત્સલ્ય)થી નિરૂપાધિક આત્મિક આનંદમા લીન થવુ

૮, નિજ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ વધારતા જવુ

૬૬. જ્ઞાનાત્મા—જ્ઞાયકભાવમા લીન આત્મા

૬૭. દર્શનાત્મા—નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ દર્શન સ્વરૂપમાં લીન આત્મા

૬૮. ચારિત્રાત્મા—વિરક્ત અને સમરસી ભાવમા લીન આત્મા, શુદ્ધ ગુણોમા સ્થિર આત્મા, સમતારસમય આત્મસ્વરૂપ.

૬૯. વીર્યાત્મા—સકરણ વીર્યાત્મા: જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં શુદ્ધ યોગ (મન, વચન અને કાયા)ની પ્રવૃતિ, શુદ્ધ ઉપયોગમા પ્રયત્ન

૭૦ નિશ્ચય યમ—અશરીરી અરૂપી સમતારસમય અહિંસા સ્વરૂપ આત્મતત્વમા લીન, કર્મરહિત શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોમાં લીન, કર્મ અગ્રહણ રૂપ શુદ્ધ સવર સ્વરૂપ આત્મતત્વમાં લીન, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા રમણતા, પરદ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી નિસગ અવસ્થામા લીન

ઉપરના જે અધ્યવસાય સ્થાનો બતાવ્યા છે જેમાંથી કોઇ એક સ્થાન દ્વારા આત્મરમણતા કરી શકાય.

સમતા

અધ્યાત્મજ્ઞાનમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (સમતા) અને વીર્યસાધન તેમ જ સાધ્ય છે કારણ કે જ્ઞાન તે જ કેવળજ્ઞાન રૂપે પ્રગટ થનાર છે, દર્શન તે જ કેવળ દર્શન તરીકે પ્રગટ થનાર છે, સમતાથી જે રાગદ્વેષની મદતા કરવામા આવે છે તે જ સપૂર્ણ સમતા (ક્ષીણ મોહ) રૂપે પ્રગટ થનાર છે અને વીર્ય પડિત વીર્યનુ કામ કરીને છેવટે અકરણ વીર્યજ રૂપે રહેવાનુ છે

નિશ્ચય નયથી જોતા સઘળો પુરુષાર્થ સપૂર્ણ સમતા પ્રાપ્ત કરવામા વાપરવાનો છે, એટલે કે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિને ક્ષય કરવાની છે તે આત્માના સમતા ગુણના વિકાસથી મોહનીય કર્મનો નાશ થાય છે અને મોહનીય કર્મ નાશ પામે એટલે બાકીના ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ આપોઆપ નાશ પામે અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને અનત વીર્ય પ્રગટ થાય છે

ફક્ત જ્ઞાન ભણી ભણીને કેવળજ્ઞાન મેળવી શકાતુ નથી પણ સમતાનુ બીજ જ્ઞાન જ છે, એમ તો ક્ષયોપશમ ભાવથી કષાયની મદતા પહેલા ગુણસ્થાને પણ થાય છે પણ સમતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ જ્ઞાન ચોથે ગુણસ્થાને મેળવાય છે અને અમુક અશે સમતાનો અનુભવ થાય છે અને મોહનીય કર્મ ક્ષપકશ્રેણીના ૧૦મા ગુણસ્થાનના અત સમયે સર્વથા નાશ પામે છે તેથી બારમે ગુણસ્થાને સપૂર્ણ અને કાયમની સમતા હોય છે એટલે કે ૪ થી ૧૦ ગુણસ્થાન સુધીમા મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરવાનો અને સપૂર્ણ સમતા પ્રાપ્ત કરવામા સઘળો પુરૂષાર્થ ફોરવવાનો છે

આ રીતે જોતા **મોક્ષમાર્ગનું સમતા એ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. વળી તે સુખરૂપ છે અને સાધ્ય પણ છે તે દ્રષ્ટિથી જોતાં આખો મોક્ષમાર્ગ સુખરૂપ જ** છે પણ તે સુખ પૌદ્ગળીક નથી, આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે, માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનમા સમતાનુ સ્થાન મુખ્ય છે માટે તે કેળવવા માટે વિસ્તારપૂર્વક વાત કરી જોઈએ જો કે અગાઉ સમતાનુ કિરણ આત્મરમણતારૂપી સૂર્યમા પહોચવા માટે આવી ગયેલ છે

સમતા પ્રાપ્તિના ઉપાય

૧. શાંત રસ (સમતા રસ)ની ભાવના **ચિત્તક્ષેત્ર (મનમાં) સ્થિર કરવી** અને શરીરસ્થ ચેતનના **આત્મપ્રદેશોમાં સમતાને શોધવી** એટલે પડિત વીર્ય સ્ફુરણા ઉત્પન્ન કરીને સમતાને પ્રગટ કરશે અને તે આત્મપ્રદેશોમા ઉડા ઉતરીને (એટલે કે શુદ્ધિ, તીવ્રભાવ અને તન્મયતા વધારવાથી) ભોગવવી એટલે આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે સમતામા પૌદ્ગળીક સુખ નહિ હોવાથી પૌદ્ગળીક સુખ ભોગવાતુ નથી પણ ઇન્દ્રિયાતીત આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે.

૨. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાથી સમતારસ પ્રગટ થાય છે. શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલે નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય, આત્માના શુદ્ધગુણો અને આત્માના શુદ્ધ દ્રવ્યગુણ પર્યાય. શુદ્ધ સ્વરૂપનો ખ્યાલ સિદ્ધ સ્વરૂપથી મેળવાય છે તેથી પ્રથમ સિદ્ધ સ્વરૂપનુ આલબન લેવું પછી શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન થઈ જવુ એટલે પોતાના આત્મામા તથા સિદ્ધમા ભિન્નતાની કલ્પના રહે નહિ શુદ્ધિ તરફ અપેક્ષાએ અશથી શુદ્ધ સમજવો.

૩ મોહનીય કર્મની જે જે પ્રકૃતિ ઉદયમા આવે અથવા ઉદયમા આવવાના નિમિત્ત જેમકે ૨૨ પરિસહ મળી આવે અને તે કર્મ પ્રકૃતિને તેના **પ્રતિપક્ષી જે આત્માનો** ગુણ **છે તેને ભાવનાથી ઉત્પન્ન કરી તે ગુણમા લીન થવાથી કર્મ ભોગવાની પ્રકૃતિ ફુટાઇ જશે** બીજી પ્રકૃતિમાં મળીને રસ આપ્યા વગર ભોગવાઇ જશે અને નાશ થશે અથવા રસહીન થઇને અન્ય સ્થિતિમા મળી જઇ પછી રસ વગરની થઈને ભોગવાઇ જઇને તેનો નાશ થશે. અહિ કર્મ પ્રકૃતિ અને આત્મગુણ બતાવવામા આવે છે

ક્રોધને **ક્ષમાથી** જીતવો

દ્વેષને ચૈતન્ય **અરૂપી એકત્વ** રૂપી **સમભાવથી** જીતવો

અદેખાઇ ને યથાયોગ્ય સ્થાને ચાર **સમકિત ભાવના** (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ)થી નાશ કરવી

માનને **વિનય** (કોમળતા, નરમાશ, નમ્રતા)થી તથા અરૂપી એકતાથી જીતવો

માયાને **સરળતા** (રૂજુતા, અવક્રતા)થી જીતવી, ૨૨ પરિસહ વખતે કર્મમાંથી મુક્ત કરનાર ને ઉપકારી માની તેનો દોષ ન જોવો પણ પોતાના કર્મનો દોષ જોવો તે સરળતા છે અને અકડતાનો ત્યાગ કરીને તેના તરફ હિત બુદ્ધિ રાખવાથી માન જીતાય છે

લોભને આત્મ **સંતોષ, નિસંગ** અવસ્થા **નિર્લેપ**ભાવ, **નિર્મમત્વ** વગેરે યથાયોગ્ય ભાવ (ગુણ પર્યાય)થી જીતવો

તત્ત્વ દૃષ્ટિથી **વૈરાગ્ય**ભાવ ઉત્પન્ન કરીને રાગને નાશ કરવો એટલે કે પરસમય ત્યાગ અને સ્વસમય (સ્વરૂપ આચરણથી) રાગનો નાશ થાય છે

કલહનો **ધૈર્ય, ક્ષમા શાંતરસ, સમતા,** અને નિર્લેપ ભાવોથી નાશ કરવો.

હાસ્યને **ગંભીરતાથી** જીતવુ.

રતિને પરસમય આચરણત્યાગ અને **સ્વસમય આચરણ**થી જીતવી

અરતિને **જ્ઞાનાનંદ** અને **વીર્યોલ્લાસથી** જીતવી

ભયને એકત્વ, અન્યત્વ, નિષ્પરિગ્રહ, નિષ્કામ, **અમર** અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય ભાવોથી જીતવો

શોકનો અન્યત્વ, એકત્વ, બોધિ અને **ધર્મભાવનાથી** નાશ કરવો

દુગચ્છાને અશુભાણુ અને **અનતવતિયાણુ પેહાથી** નાશ કરવી

વેદને અરૂપી અશરીરી **અવેદી** ભાવથી જીતવો

દર્શન મોહને આત્માના **શુધ્ધ સ્વરૂપમાં લીન** થઈને નાશ કરવો

સમતા રસ શુ છે?

તે શાત અમૃત રસ છે, ઉપશમ રસ છે, રસાધિરાજ છે, સમાધિજન્ય ઉત્કૃષ્ટ આનદરસ છે, તે મગળ સ્વરૂપ અનુપમ સુખમય રસ છે, તે સાધ્ય અને સાધન રૂપ શાત રસ છે, તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે, ને અનુભવ ગમ્ય પરમાર્થિક આનદ સ્વરૂપ છે, તે આકુળતા વ્યાકુળતા રહિત સુખરૂપ છે, તે નિરૂપાધીક દશા છે, તે અવિરોધીભાવ છે તે વિરકત દશાનુ સુખ છે, તે આધ્યાત્મિક શાતિ અને પ્રત્યક્ષ સુખ રૂપ છે તે સવર–સામાયિક–ભાવ ચારિત્ર–સમકિત–સમદષ્ટિ–ખતિ–મુત્તિ–અજવે–મદવે–લઘવે–સચ્ચે–સજમે સ્વરૂપ છે, તે અહિસા–સત્ય–અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને નિસ્પરિગ્રહ સ્વરૂપ છે, તે સુખદુખમા સમભાવ રૂપ છે, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ રહિત છે

ત્યા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખદુખ બુદ્ધિનો અભાવ છે, ત્યા ઇષ્ટ વિયોગ અને અનિષ્ટ સયોગમા સમભાવ છે, ત્યા સ્તુતિની ઇચ્છાનો અભાવ છે, સ્વનિદામા સ્થિતિ સ્થાપકતા છે, પરનિદા અને સ્વપ્રશસામા ખેદ છે, પરગુણની ઇર્ષા તેમ જ ઉપેક્ષાનો અભાવ છે પણ પરગુણ પ્રશસામા આનદ છે, દુખપર અદ્વેષ છે, અહમત્વ અને મમત્વનો અભાવ છે, રોગાદિ શરીરભાવોની ઉપેક્ષા છે, ત્યા પરસ્પર વિરોધસૂચક દ્વવ સયોગોમા એકસરખી મતિ રહે છે, તિરસ્કારનો અભાવ છે, આર્ત્ત–રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે આકર્ષક–દૂરીગમનનો અભાવ છે, લાગણીમા સ્વસ્થતા છે, આવેશનો અભાવ છે, મિત્રશત્રુનો અભાવ છે, ત્યા ચચળતાનો અભાવ છે, સતાપ કે પરિતાપ રહિતપણુ છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયથી વિરક્તપણુ છે, વાસનાનો અભાવ છે, સાસારીક ભાવો પ્રત્યે નિસ્પૃહ, નિર્લેપ નિરાગી, નિષ્કામ ભાવ છે

તે પાચ આસ્રવ અથવા ૧૮ પાપસ્થાનક અને ૨૪ સપરાય ક્રિયાથી વિરકત છે

સમતાથી મન શાંત–નિર્મળ–પ્રસન્ન રહે છે, મનનુ સમતોલપણુ રહે છે, મનમા ક્ષોભ થતો નથી, મન દઢ–અડગ–એકભાવવાળુ સ્થિર રહે છે, મન સ્વસ્થ થાય છે, સસારના તાપથી અતપ્ત રહે છે, સસાર ભ્રમણથી વિરકત-થાય છે, નિર્ભય થાય છે, નિશ્ચિત્ત થાય છે, આત્મસ્વરૂપમા મન ગુમ થાય છે પણ સાસારીક ભાવોમા જતુ નથી અને આત્મામા અલૌકિક સતોષ અનુભવે છે, પર ભાવોમાંથી નિવૃત્તિરૂપ મનને નિરાત (વિશ્રાંતિ) થાય છે

સમતાના ચાર અંગ છે

૧. **મૈત્રી** આદિ ચાર સમકિત ભાવના અને અનિત્ય આદિ બાર ધર્મભાવના.

૨. ઇંદ્રિયોના વિષયમા સમભાવ

૩. પંચપરમેષ્ટિના ગુણોને અનુસરીને આત્મતત્વ વિચાર

૪. પાંચ આચારનુ પાલન પાંચ આચારને પણ સમતાના ઉપાયમા અંતર્ગત કરવા

સમતાથી નિસંગપણુ આવે છે અને **નિસંગપણાથી મોક્ષ** થાય છે

સમતામા ચૈતન્ય અરૂપી એકત્વથી **સર્વ જીવો સરખા છે,** ઉત્પાદ – વ્યય – ધ્રૌવ્ય એ સામાન્ય સત્તા અને અસ્તિત્વથી **સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે** તેથી નિજ આત્મદ્રવ્યને પણ દ્રવ્ય રૂપે દેખો, **સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાના પર્યાયમાં સ્વતંત્ર રીતે રહે છે તેથી સર્વ જગત નિર્લેપ લાગે છે,** પર્યાયત્વથી સર્વ પર્યાયો સંગ્રહનયમા એકત્વ પામે છે, ગુણત્વથી સર્વ ગુણો સંગ્રહનયમા એકત્વ પામે છે, નિજ સર્વ પર્યાયોનુ સ્વદ્રવ્યથી એકત્વ દેખાય છે નિજ સર્વ ગુણોમા **સ્વદ્રવ્યથી એકત્વ** અનુભવાય છે

સમતામાં ત્રણ રીત ઉપયોગ

૧. અભ્યંતર ભાવે (૧) શાંત રસનો અનુભવ (૨) અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ—(i) પ્રદેશોનુ એકત્વ, (ii) ગુણોનુ એકત્વ (iii) દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનુ એકત્વ

૨. બાહ્ય આભ્યંતરભાવે સમતામા સર્વ જગત એક રૂપ અને નિર્લેપ જણાય છે

૩. બાહ્ય જીવોના સંબંધમા (૧) ક્ષમા (૨) અરૂપી એકત્વ

સમતાના નિર્મમત્વ અંગમાં (૧) નવ બાહ્ય પરિગ્રહમાં નિર્મમત્વ છે, પરિગ્રહના દ્રુપદ વિભાગમા સર્વ સગાસબંધી આવી જાય છે, (૨) કર્મમા નિર્મમત્વ છે (૩) શરીરાદિ નોકર્મ તેમજ સર્વ કર્મફળમા નિર્મમત્વ છે

આવી રીતે સર્વ અંશોથી સંપૂર્ણ રીતે ક્ષાયક ભાવે સમતા સ્થિર થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે, સર્વભવ્ય જીવોને સમતા પ્રાપ્ત થાઓ. અહિં સમતાગત કથન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે

હવે **ચિત્તની એકાગ્રતાનુ સ્વરૂપ સમજવા માટે તેની પર્યાયવાચક તથા સહકારી અનેક નામ સંજ્ઞા** કોઇ દ્રવ્ય–ગુણ–ભાવને જોડીને બતાવવામા આવે છે કે જે બધાના ભાવોનો એકાકાર કરવાથી ધ્યાન અને સમાધિનુ સ્વરૂપ કેળવી શકશે

નિર્વિકલ્પ **સમાધિ,** સદ્‌ગુણમા **તન્મયતા.** શુદ્ધ ઉપયોગમા **સાવધાન,** આત્મપ્રદેશોમાં **સુરતા;** સ્વાનુભૂતિમાં **એકતાન.** આત્મ પ્રદેશો અને ગુણમા **સ્થિરતા,** દ્રવ્ય – ગુણ – પર્યાયની

એકતા, ઐક્ય, એકત્વ, અનુભવ જ્ઞાન, અનુભવ સ્પર્શન શુદ્ધ ક્રિયા, આત્મિક સુખમાં અનંત લીન–**તલ્લીન,** સ્વગુણ **સ્વરૂપનો કર્તા અને ભોક્તા,** સિદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવમાં **ધૈર્ય,** શુદ્ધ દ્રવ્યગુણ પર્યાયના વિચાર પ્રવાહમા એકતા, એકાકાર, **સતત ઉપયોગની ધારા,** શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ **અજંપા જાપ, તત્વરસ આસ્વાદન, અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસમથી** ધ્યાનમા ઉંડા ઉતરવુ, **અપ્રમત્તદશા,** સમતાદિ ગુણો અને આત્માની **એકરસરૂપ પરિણતિ, તદાકાર** પરિણતિ. નિશ્ચય ભક્તિમા **અનહદ તાન–ઉત્સાહ–વીર્યોલ્લાસ, સ્થિર ઉપયોગમાં પ્રેમ આનંદ, રોમેરોમ પુલકીત,** ભાવનાનો અનુભવ, ગુણનો **અનુભવ,** ગુણ અનુભવમા **પ્રસન્નતા,** સમતા–શાતરસ–સમભાવ–સમરસીભાવ અને શુક્લધ્યાનમા ઉંડા **ઉતરવુ, તત્વરૂચી, ભાવ ચારિત્ર,** શુદ્ધ પર્યાયમા **લીન,** શુદ્ધ સ્વરૂપની **ધારણા,** શુદ્ધ ગુણોમા **પ્રેમ–વાત્સલ્ય–પ્રસન્નતા–આનંદ–સહજ આનંદમય ચૈન, (નિસંગ અવસ્થા)** નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમા શ્રદ્ધા–પ્રતીતિ–**નિશ્ચય અંતર્વૃત્તિ,** ઉપસર્ગ પરિસહમા **શૌર્ય, ધૈર્ય, પરાક્રમ, સહનશીલતા શીતળતા**

અનુભવ જ્ઞાન

હવે **આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિર ઉપયોગ રાખીને અનુભવ જ્ઞાનના** મુદ્દા બતાવવામા આવે છે.

આત્મપ્રદેશોમા–વિશ્રાંતિ, અંતર્મુખવૃત્તિ, પોતપોતામા સમાઇ રહેવુ, રમણતા, શુદ્ધ ઉપયોગ, સ્થિરતા, સમાધિ, ગુણોની શોધ–અભ્યાસ–દર્શન–અનુભવ–એકરસરૂપ પરિણતિ–અભેદ સ્વરૂપ, મનનુ–આત્માકારે પરિણમન–મન ગુપ્તિ, આત્મપ્રદેશોનુ દર્શન, પ્રદેશે પ્રદેશે ગુણોનો અનુભવ, આત્મપ્રદેશોનો અનુભવ, આત્મરસ આસ્વાદન જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યનુ પરોક્ષદર્શન અને અનુભવ, ગુણોની ઉત્પત્તિનો અનુભવ, સ્વચતુષ્ટયનો અનુભવ, સમતા–શાતરસ–આત્મિકસુખનો અનુભવ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનુ એકત્વ, ગુણોનુ આત્મામા સમાઇ રહેવુ, સહજ આનંદમય ચૈન, આત્મ અનુભવમા અત્યંત લીન, અચિંત્ય આત્મનીર્યપ્રગટ, અભેદસ્વરૂપનો અનુભવ, સ્વસંવેદન વીતરાગજ્ઞાન, લયસમાધિ, નિસંગ નિષ્ક્રિય અંતરંગ ગુપ્ત અવસ્થા, શુદ્ધ ક્રિયા, અસમોહ, પરમ શાંતિ, પરમ આનંદ, પરમ સ્વસ્થતા, પરમ અમૃતરસ, સંપુર્ણ સ્થિરતા, શાતરસની ભાવના સ્થિર, ગુણોના અનુભવમા શાતરસ, અનુભવજ્ઞાન, આત્મસત્તાનુ અવલોકન, અનેન્દ્રીય આત્મિક સુખમા લીન, નિજસ્વરૂપ દૃષ્ટિ, આત્મસંતોષમા લીન, ક્ષાયકભાવની આત્મપ્રદેશોયાથી પ્રાપ્તિ, અમનસ્કતા, પ્રસન્નચિત્ત, આમાથી કોઇપણ એક મુદ્દો લઇને અને આત્મપ્રદેશોમા સ્થિર અંતરવૃત્તિ રાખીને આત્મરમણતા કરી શકાય છે

લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા, દ્રષ્ટ, સ્વસ્વરૂપમા લીન આવી રીતે અનુભવ જ્ઞાનના મુદ્દા—શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમાં લીનતા, અરિહંતના ક્ષાયકભાવમા લીન, સિદ્ધ સ્વરૂપમા લીન સમરસીભાવના લીન–સત્તામાં રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપની અનુભવના બળથી ભેદ–સ્વજ્ઞેયરૂપ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો લાભ ઉન્મનિભાવ, ઔદાસીન વૃત્તિ, લોક અલોકના સર્વ પદાર્થોમા

નિર્લેપપણું (અલોકમાં ફકત આકાશદ્રવ્ય) જડ અને ચૈતન્ય એ સર્વ જ્ઞેયોનો તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા અને સ્વતત્વમાં શાંત શિતળ સ્વરૂપનો અનુભવ, ભાવપ્રાણોમા પરિણતિ, સ્વરૂપ સ્થિરતા.

ક્ષાયક સમકિત પામવા માટે અનુભવ જ્ઞાન—૧ પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા પોતાના રત્નત્રયથી પરિણતિ કરીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો, તે સિવાય કોઇ પર દ્રવ્ય કે તેના ગુણ પર્યાયની ઇચ્છા કરવી નહિ અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવા માટે સતત પ્રયત્ન અને આત્મ શ્રદ્ધા રાખવી, જ્ઞાનના શુદ્ધ ઉપયોગથી દરેક મુઝવણ દૂર કરવી, દોષોને ઉત્પન્ન થવા દેવા નહિ અને થાય તો તેનો તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવો, શુદ્ધ ઉપયોગમા સ્થિર થવુ, નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઇ જ્ઞાનાનંદમય બની જવુ અને પોતાના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ કર્યે જવી અને ગુણોમા સ્થિરતા વધારતા જવું

૨. આત્મામા ઉપયોગ રાખવો, મનને શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ વાળવુ, શુદ્ધ સ્વરૂપ જ ઉપાદેય અને ભોગવવા યોગ્ય છે એવો નિશ્ચય રાખવો, મનને વિભાવ પ્રર્યાયમા જવા દેવુ નહિ, શુદ્ધ સ્વરૂપને નિરતર લક્ષમા રાખવું, આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાતિ લેવી, શુદ્ધ ભાવ પ્રાણોમાં પરિણમ્યા કરવુ, આત્મપ્રદેશો અને શુદ્ધ ભાવને છોડવા નહિ

૩. ગુણોને આત્મામા જોવા, ગુણોની સજ્ઝાય કરવી ગુણોમા ઉડા ઉતરવું, શરીરાદિ બાહ્ય ભાવો પરિસહ ઉપસર્ગ વગેરેની ઉપેક્ષા કરવી, દોષને પકડી પકડી છિન્નભિન્ન કરી નાખવા મનને આત્માકારે પરિણમાવવુ, અભાષક સ્વરૂપમા લીન થવુ, સ્થિર આસન રાખી કાયાનુ પ્રવર્તન બધ કરવુ

૪ આત્મામા સતત ઉપયોગ રાખવો, પોતાની સર્વશકિત આત્મભાવમા જોડવી, શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવમા પાછી પાની કરવી નહિ

૫. આત્માના અણાહારી સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો, અશરીરી આત્મા જ્ઞાનનો ભોકતા છે માટે જ્ઞાયકભાવને ભોગવવો

સર્વ વૃત્તિ આત્મામા જ સમાવી દેવી, અનેન્દ્રીય આત્મિક શુખમાં લીન થવુ, શાંત રસમા લીન રહેવુ, શરીરભાવ દુર કરીને આત્મપ્રદેશોમા સ્થિરતા કરવી. આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપમા સ્થિર કરવો, સવર અને નિર્જરાના ભાવોથી આત્માની સેવા કરવી, આત્માને અનાત્મ ભાવોમાથી ખેચી લેવો, આત્માના ગુણોને શોધવા, અભેદ સ્વરૂપમા લીન થવુ. શરીરાદિ સસારી ભાવોનો ત્યાગ કરવો આ પ્રમાણે ભાવના ભાવવાથી અને અનુભવમા મુકવાથી સમ્યક્ દર્શનની શુદ્ધિ થઇ ને ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે

અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા **સિદ્ધ સ્વરૂપ**ની મુખ્યતા છે, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તે જ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે, અને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા કેટલુક વર્ણન આવી ગયેલ છે, જ્યા પણ આલબન માટે સ્વતત્ર સિદ્ધ સ્વરૂપની જરૂર છે કડમાણે કરેની અપેક્ષાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ગમન કરતો આત્મા શુદ્ધ

સ્વરૂપમા ગણાય તેમ જ નિગમ નયની અપેક્ષાએ અશથી શુદ્ધ સ્વરૂપ કહેવાય અને ભાવ નિક્ષેપામા આગમથી ભાવ નિક્ષેપ અથવા નોઆગમ ભાવ નિક્ષેપમાં પરિણતિરૂપ આત્મ દ્રવ્ય ગણાય અને તે આત્મા પોતાના જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમા ભાવથી વર્તે છે એમ કહેવાય

હવે સિદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે—

૧. કેવળજ્ઞાન—અનત, અક્ષય, અપ્રતિપાતિ, અલખ, અનક્ષર, પરમાક્ષર, પરમબ્રહ્મ, ત્રિકાળવર્તી, સપૂર્ણ, સમસ્ત, સહજ સ્વાભાવિક, સર્વ પ્રકાશક, આનદમય, શુદ્ધ નિર્મળ, ક્ષાયકભાવે, સમતા શાત રસમય, નિરાલબી, પ્રત્યક્ષ, અખડ, અનુપમ, સર્વ હોહિત, ઇદ્રિયાતીત, કલ્પનાતીત, યોગાતીત, સ્વકાલ ઉપયોગવત, ચિદ્રૂપ, પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ, ચિદ–ઘન, જ્ઞાન–ઘન, શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ, શુદ્ધ ક્ષાયક ભાવ, સમસ્ત લોકાલોકના પદાર્થોના ઉત્પાદ, વ્યય રૂપ પર્યાયોની વર્તનાનુ એકજ સમયમા થતુ જ્ઞાન, સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ પ્રકાશક જ્ઞાન.

૨. કેવળ દર્શન—તે કેવળજ્ઞાન જેટલી જ બધી શક્તિઓવાળુ છે, ફક્ત ફેર એટલો કે તે નિર્વિકલ્પ નિરાકાર દર્શન સ્વરૂપ છે અને નિદ્રાતીત છે

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન આત્માનું જ શુદ્ધ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે તેમાં પ્રયત્ન વગર શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી પરિણમન થાય છે તેથી જ્ઞાન, દર્શનનો ઉપયોગ આપોઆપ ચાલ્યા કરે છે **જાણવા દેખવાની ઈચ્છા વગર આપોઆપ** નિજ આત્મ સ્વરૂપ સહિત સર્વ જગત પ્રત્યક્ષ **જાણવામા આવે છે અને દેખવામાં આવે છે**

૩. અનંત આત્મિક સુખ—અવ્યાબાધ (નિરાબાધ ઉપદ્રવ રહિત શિવ સુખ), સ્વાનુભવગમ્ય, આનદસ્વરૂપ, આનંદઘન, આનદ મદિર, સહજ સુખ, નિરૂપાધિક સુખ, આત્મ સ્વરૂપમા સપૂર્ણ સતૃપ્ત રૂપ, કલ્યાણ સ્વરૂપ, અનુપમ પુર્ણાનદ સ્વ સ્વભાવ–પરિણતિ રૂપ સુખ, નિરાકુળ સુખ, નિજ આત્મ અનુભવ રૂપ સુખમા અત્યત લીન, શબ્દ–રૂપ–ગધ–રસ–સ્પર્શ–આકાર યોગરહિત નિર્વિકારી અનેન્દ્રિય શુદ્ધ આત્મિક સુખ, પુદ્ગળાતીત, અમિશ્રિત, સ્વતત્ર, નિરાલબી, સતત્ અખડ, અક્ષય, નિરોગી, અનત સમતા સ્વરૂપ સુખ

૪ સમદ્રષ્ટિ—નિર્વિકલ્પ, (નિર્દ્વંદ, સદેહાતીત, નિશક, નિકખ, નિર્વિત્તિગિચ્છા) ક્ષાયક સમકિત, નિજસ્વરૂપ દ્રષ્ટિ, શુદ્ધ પરિણતિ, આત્મરમણતા, સ્વભાવમા રમણતા, સ્વસ્વરૂપમા નિશ્ચય (સ્થિર, અક્ષોભ, અડોલ), હવે તે શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવુ છે? તો કે–નિસગ, નિર્લેપ, નિર્વિષયી, નિર્મ-મત્વ, નિરાશી, નિસ્પૃહ, નિર્દોષ, નિર્વિકારી, નિર્મોહી નિરાકુળ નિષ્કલક, નિશલ્ય, નિષ્કામ નિવૃત્તિ સ્વરૂપ નિજ આત્મ અનુભવમા અત્યત લીન, અક્રોહે, અમાણે, અમાયાએ, અલોભે, અભોગી, અવેદી, અકષાય, અખેદ, અશોક, અપરિણામી, અતુષ્ણ અકલક, અદ્વેષ અલેશી, અવિરોધી, અક્ષોભ, અચચળ, અનાવેશ, અનાતુર, અકલેશ, અસગ, અમત્સર, પરમશાત શિતળ સરળ સમાધિ સ્વરૂપ, સ્વરૂપ સતોષી, સ્વ સ્વરૂપમા તૃપ્ત, સ્વસ્થ સ્વસ્વરૂપ સ્થિત, સમતાસ્વરૂપ, વીતરાગ, મગળ સ્વરૂપ, નિશ્ચય અહિસા સ્વરૂપ, શુદ્ધ સત્ય આત્મસ્વરૂ, કર્મ અગ્રહણ સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા લીન

૫. અક્ષય સ્થિતિ—અમર, અવિનાશી, અક્ષીણ, અવ્યય અછેદ્ય, અભેદ્ય, નિત્ય, શાસ્વત, અવિચળ સ્વરૂપ

૬. અરૂપી સ્વરૂપ—અવર્ણે અગંધે, અરસે, અફાસે, અસંગપણુ, અસંસ્થાન, અજ, અપ્રાણી, અયોનિ, અગતિ, અજાતિ, અશરીરી, અમૂર્ત, નિરંજન, નિરાકાર, શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય, અભાષક. અજન્મ, અયોગી, અનેન્દ્રિય, સંપૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય, સ્વયંભૂ, સ્વદ્રવ્યવંત, સ્વક્ષેત્ર (આત્મપ્રદેશો) વંત, કલ્પનાતીત, વચનાતીત, પુદ્ગળાતીત, અવ્યાપી આત્મ દ્રવ્ય, અનાશ્રયી, નિરાવરણ, સ્વસત્તાવંત, અણાહારી, અનિહારી, અખંડ, અલખ, અબંધક, શુદ્ધ નિષ્પન્ન સ્વરૂપ પરદ્રવ્યરહિત, નોસંજ્ઞીનો અસંજ્ઞી, નોપર્યાપ્તિનો અપર્યાપ્ત નોસૂક્ષ્મનો બાદર, ઉપઘાત રહિત, પરાઘાત રહિત, આતાપ રહિત, ઉચ્છ્વાસ રહિત, નિવિકલ્પ (મનનો અભાવ), અલિંગ, અવ્યક્ત, અસંખ્યપ્રદેશાત્મકઘન, અભેદ, સ્વરૂપ, ચિદ, ઘન, અનંત ગુણ પર્યાયોના સમુદાય સ્વરૂપી દ્રવ્ય, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, નિજ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રના અવગાહક

૭. અગુરુલઘુ, અગોત્ર, અખોડ, અનવગાહી, અચલ, નિરાલંબી શુદ્ધ પર્યાય.

૮. અનંત આત્મિક શક્તિઓ—અકરણવીર્ય, કૃતકૃત્ય, નોપરિતનો અપરિત. નોભવ્ય નોઅભાવ, અક્રિય, સ્વાભાવિક પરિણામિક ભાવે ઉપયોગવંત, અનંત ગુણોના કર્તા-ભોક્તા, (અનંત ગુણોથી અનંત ગુણોને અનંત ગુણનુ દાન, અનંત ગુણોનો લાભ, અનંત ગુણ પર્યાયોનો ભોગ, અનંત ગુણોનો ઉપભોગ રૂપી અનંત શક્તિ સ્વરૂપ, પ્રયત્ન આશ્રી અવીર્ય, પારગત ભગવંત મુક્ત, સિદ્ધ ભગવાન

આવી રીતે સિદ્ધ સ્વરૂપ સમજી મગજમા ઉંડુ ઉતારવાથી, ધ્યાન અને સમાધિથી એક દેશ સિદ્ધ સ્વરૂપ અંતરવૃત્તિમા રહે છે.

એકત્વ (અભેદ સ્વરૂપ)

હવે ગુણોનુ એકત્વ કેવી રીતે થાય છે તેની રીત બતાવવામાં આવે છે

એક પછી એક ગુણને લેવા, જેમકે જ્ઞાન, દર્શન શ્રદ્ધા, આત્મિક સુખ, વીર્ય ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સંતોષ, સમતા વગેરે દરેક ગુણને મતિજ્ઞાનના અવગ્રહથી ધ્યાન સુધી લઇ જવા. પછી ઉંડા ઉતરી સમાધિમાં પ્રવેશ કરવો એટલે ગુણની નામ સંજ્ઞા, તે ગુણનુ પ્રયોજન વગેરે અદ્રશ્ય થશે અને અંશથી સમતા અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે.

દરેક ગુણને અનુભવતા અનુભવતા સમતારસ અને આત્મિક રસનો અનુભવ થાય ત્યાં સુધી લઇ જવા, ત્યારે ખાત્રી થશે કે જ્યારે વ્યક્તિગત ગુણનુ નામ, શબ્દ અને પ્રયોજન ભૂલાઇ જશે એટલે **સમતા અને આત્મિક સુખનો** દરેક ગુણને અંતે, **એક સરખો અનુભવ** થશે. અહિ **બધા ગુણોનું એકત્વ અનુભવાશે** તે ગુણોનુ એકત્વ આત્મપ્રદેશો સાથે છે ૮.

હવે એટલુ સમજવાનુ છે કે જે ગુણનો વર્તમાન અનુભવ થાય છે તે ગુણના પર્યાય રૂપે છે દ્રવ્ય અને ગુણ ત્રિકાલીક છે, પર્યાય વર્તમાન કાળમા અસ્તિત્વ રૂપે છે અને ગુણ પર્યાય રૂપે પરિણમે છે તેથી દરેક પર્યાયથા દ્રવ્ય અને ગુણ તો છે જ એટલે **બધા ગુણોનુ એકત્વ તે બધા ગુણપર્યાયોનું એકત્વ સમજવું.** ગુણોનુ એકત્વ દ્રવ્ય સાથે હોવાથી ગુણ-પર્યાયોનુ એકત્વ પણ આત્મદ્રવ્ય સાથે થયુ **આત્મદ્રવ્ય અને ગુણોનાંપર્યાયોનું જે વર્તમાન એકત્વ થયું તે આત્માનું અભેદ સ્વરૂપ તે સમતારસમય આનંદ સ્વરૂપે ભોગવાય છે.** જીવને અનતા ગુણો છે અને દરેક સમયે એક એક ગુણોનો એક એક પર્યાય પ્રવર્તે છે તેથી અનતા ગુણોના અનતા પર્યાય પ્રવાહ દરેક સમયે ચાલુ રહે છે પણ તે છદ્મસ્થના જાણપણાની બહાર છે, તે કેવળી ગમ્ય છે, અસખ્યાત સમય પછી તો છદ્મસ્થને ખબર પડે છે કે હુ અમુક ઉપયોગમા છુ છદ્મસ્થના અનુભવમા જે લાગે છે તે અસખ્યાત સમયનો સ્થુલ પર્યાય રૂપે અપેક્ષાપૂર્વક ગણી શકાય

હવે કેટલાક ગુણપર્યાયોનુ **અનુભવના અભ્યાસ માટે એકત્વ** બતાવવામા આવે છે, એટલુ ધ્યાન રાખવુ કે અનુભવ જ્ઞાન મેળવ્યા વગર તથા અપેક્ષા રાખ્યા વગર આ અભેદ સ્વરૂપ સમજાશે નહિ —

૧ આત્મા અને શુદ્ધ ગુણો (કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, સમતારસ, અનત આત્મિક સુખ, અનત શક્તિ) નુ એકત્વ, તે આત્મા અને સિદ્ધ પર્યાય સાથે એકત્વ.

૨ શુદ્ધ ચેતના, આત્મપ્રદેશો, સમતા, અને શુદ્ધ પરિણતિનુ એકત્વ.

૩ ગુણોના ભાવોમા નિર્વિકલ્પ સમાધિ રૂપે પરિણતિ દ્રવ્યાર્થિક નયમા સર્વ ગુણોનુ, એકત્વ અથવા સર્વ ગુણ–પર્યાયોનુ એકત્વ, અથવા સર્વ અર્થ પર્યાયોનુ એકત્વ ગુણપર્યાય=અર્થપર્યાય,

૪ આત્માના સર્વ વ્યજન પર્યાયોનુ આત્માથી એકત્વ

૫ એક જ યોગમા સ્થિરતા ને એક જ યોગની અપેક્ષાથી એકત્વ

૬ આત્માના સર્વ પ્રદેશો એકસરખા છે તે અપેક્ષાએ આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ

૭ ગુણાશોનુ એકત્વ તે એક ગુણ પર્યાયરૂપે પરિણમે (પણ તે પર્યાય ગુણનો કહેવાય) એક એક ગુણમા અનતઅનતગુણાશો છે તે દરેક સમયે અગુરુલઘુ ગુણથી ષડગુણનીહાનિ વૃદ્ધિને પામે છે

૮ ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેયનુ એકત્વ, અહિ ધ્યેય સિદ્ધ ભગવાન હોય ત્યારે સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે એટીકરણ કરવુ તે સમરસીભાવ કહેવાય છે, તેમા ધ્યાતા (ચેતના) આત્મા અને ધ્યાન (આત્માના જ્ઞાનથી તન્મયપણુ) થાય છે જ્યારે ધ્યેય નિજ આત્મ સ્વરૂપ (શુદ્ધ ગુણ) હોય

છે ત્યારે ધ્યાન અને ધ્યેય એક નિજ આત્મામાં જ સમાય છે, ત્યાં ધ્યાતા ચેતના, ધ્યેય આત્મગુણ અથવા આત્મપ્રદેશો અને ધ્યાન તે તન્મયપણુ એ બધાનુ એકત્વ થયુ

૯ જ્યાં સુધી ધ્યાનનો પ્રવાહ તુટતો નથી ત્યાં સુધી તન્મયપણા રૂપે એકત્વ છે એટલે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના અનુભવમાં સ્થિરતા રૂપે એકત્વ થાય છે.

૧૦ નિસગ અવસ્થા આ લય સમાધિમાં અનુભવાય છે, ફક્ત આત્મામા જ ઉપયોગ છે અને બીજા દ્રવ્ય કે તેના ગુણ કે પર્યાયમા ઉપયોગ નથી તેથી આત્મા સાથે એકત્વ છે આત્મ રમણતામા પણ પરભાવ નથી ફક્ત આત્માના ગુણપર્યાય સાથે એકત્વ છે.

૧૧ જ્ઞાનનુ આત્માકારે પરિણમન, આત્માનું આત્માકારે પરિણમન, સ્વ સ્વરૂપ આલબન, અહિં જ્ઞાન અને આત્મપ્રદેશોનું એકત્વ છે જ્ઞાન અને આત્માનુ ઉપયોગથી એકત્વ છે.

૧૨ મન ગુપ્તિમા મન અને આત્મપ્રદેશો કે આત્મગુણ સાથે એકત્વ થાય છે

૧૩ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકરસ રૂપે એકત્વ થાય છે

૧૪ શુદ્ધ પરિણામ, શુદ્ધ ઉપયોગ, ચારિત્ર પર્યાય અને સમભાવનુ એકસરખી પરિણતિ (પર્યાય) રૂપે એકત્વ થાય છે

૧૫ ચારિત્ર, શુદ્ધ ઉપયોગથી ઉપજે છે અને શુદ્ધ પર્યાય–શુદ્ધ પરિણમનરૂપ ચારિત્રથી જ્ઞાયક ભાવ ઉપજે છે ત્યા જ્ઞાન અને ચારિત્રનુ એકત્વ થયુ

૧૬ જ્યારે સ્વય જ્ઞેય અને સ્વય જ્ઞાયક બને છે ત્યારે જ્ઞેય જ્ઞાયકનુ એકત્વ બને છે

૧૭ સમતા, શ્રદ્ધા, ચેતના, શુદ્ધ પરિણતિ, આત્મ અનુભવ અને અનત આત્મિકસુખનુ આત્મપ્રદેશોમાં એકત્વ ભોગવવુ.

૧૮ ગુણપર્યાયના સમુહ રૂપ આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો, ઉપયોગ અને શુદ્ધ ભાવોનુ એકત્વ.

૧૯ ધર્મત્વ દ્વારા આત્માના સર્વ પર્યાયોનુ એકત્વ

૨૦ સમતા–શાતરસ અને આત્મિકસુખનું અનુભવદ્વારા એકત્વ. અનુભવમાં બને એકસરખાં લાગે છે

૨૧ ધ્યાન દ્વારા આત્મ અને પચપરમેષ્ઠિનુ એકત્વ

૨૨ સમતા અને આત્માની એકરસ રૂપ પરિણતિ છે તેથી એકત્વ

૨૩ શુદ્ધ ચેતના અને આત્મપ્રદેશોનુ શુકલધ્યાન દ્વારા અનુભવપૂર્વક એકત્વ થાય છે

૨૪ એક પર્યાયવાચક શબ્દોનું એકત્વ—તત્વરસ આસ્વાદન, સમતારસ—શાંતરસનો અનુભવ, શુદ્ધભાવો—ગુણો—આત્મભાવોનો અનુભવ, અપ્રમત દશા, એકરસરૂપ પરિણતિ, સહજ આનંદ.

૨૫ ઉન્મનિભાવ, સમરસીભાવ, ઔદાસિન્યવૃત્તિ, અંતર્મુખવૃત્તિવાળા જ્ઞાતા દ્રષ્ટાની સમાન દૃષ્ટિ, એ ભાવોનું ધ્યાન દ્વારા એકત્વનો અનુભવ કરવો

હવે સર્વ **બાહ્ય દુનિયા સાથે એકત્વ** બતાવવામાં આવે છે—

૧ સમાન દૃષ્ટિ અરૂપી ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મપ્રદેશો દ્વારા સર્વ જીવોનું એકત્વ (અરૂપી એકત્વ) આ ભાવથી દ્વેષનો નાશ થાય છે

૨ દ્રવ્યત્વ દ્વારા લોક (૭ દ્રવ્ય) અને અલોક (એક આકાશ દ્રવ્ય)નું એકત્વ તટસ્થજ્ઞાન દૃષ્ટાની સ્થિતિમાં લોક અને અલોક સાથે એકત્વ. સમતામાં સર્વ જગત એકરૂપ દેખાય આ ભાવથી નિર્મમત્વ (નિર્લેપ) ભાવ કેળવાય છે

૩ જ્ઞાન જ્ઞેયનું એકત્વ—જ્ઞાનમાં લોક અલોકના સર્વ જ્ઞેયો આવી જાય છે તે અપેક્ષા અહિ લેવાથી એકત્વ ઉપજે છે પણ ઊંધુ સમજવું નહિ કારણ કે જ્ઞેયો પોતપોતાને સ્થાને રહે છે, જ્ઞાનમાં (જ્ઞાનાત્મામાં) પ્રવેશ કરતા નથી અને જ્ઞાન નિજ આત્મા બહાર જતું નથી, તે સમજવા માટે સર્વ જ્ઞેયોના અરૂપી અગુરુલઘુ પ્રતિબિંબો આત્મામાં પડે છે એમ બતાવ્યું છે જો કે પ્રતિબિંબની વાત ગ્રંથમાં છે તેથી આ તત્વ કેવળીગમ્ય કરવું

હવે અધ્યાત્મજ્ઞાન માટે ઉપયોગી દ્રવ્યાનુયોગની કેટલીક છુટક નોંધ બતાવવામાં આવે છે.

દરેક દ્રવ્ય (જીવ તેમજ અજીવ દ્રવ્યમાં) માં ૭ મુખ્ય સામાન્ય ગુણ હોય છે—અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, વસ્તુત્વ, અગુરુલઘુત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ.

દરેક દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ હોય છે, દરેક ગુણમાં અનંતાનંત ગુણાંશ હોય છે દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ અગુરુલઘુગુણના પરિણમનથી ગુણાંશોમાં ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે ગુણાંશ= અવિભાગી પ્રતિચ્છેદો. ગુણાંશોની હાનીવૃદ્ધિથી દ્રવ્યમાં નાનાપણું મોટાપણું વગેરે સ્થિતિ વિભાગ થાય છે ગુણમાં અવિભાગી અંશોની એકતા છે પણ ઉપયોગ અને ઉઘાડમાં હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે ગુણાંશોમાં હાનિ વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યમાં સ્વ પ્રત્યય ઉત્પાદ થાય છે તેનું ઉપાદાન કારણ અગુરુલઘુ ગુણ છે અને નિમિત્ત કારણ કાળ દ્રવ્ય છે જે સમયે ઉત્તર અવસ્થાની પ્રાપ્તિ (ઉત્પાદ) થાય છે તેજ સમયે પૂર્વ અવસ્થાનો વ્યય થાય છે આ અપરિસ્પંદ રૂપ પર્યાય તે પરિણામ છે આ અપેક્ષાએ નિશ્ચયથી સર્વ દ્રવ્યો સક્રિય છે પણ તે ક્ષોભ કે હલન - ચલન રૂપી ક્રિયા નથી અગુરુલઘુ ગુણના ગુણાંશોમાં પણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે અગુરુલઘુ ગુણથી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય રૂપે થતો નથી તેમજ દ્રવ્યની એક શક્તિ (ગુણ) બીજી શક્તિ રૂપે બદલતી નથી જીવ દ્રવ્યનું પણ આ પ્રમાણે સમજવું

જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોની સમવાય સંબંધથી એકતા છે તેમજ જીવ અને તેના ગુણોની એકતા છે તેથી **અનેક ભાવોનું એક અસ્તિત્વ** થાય તેમાં સ્વરૂપ ભેદ નથી પણ સંખ્યા, સંજ્ઞા, લક્ષણ અને પ્રયોજન આદિથી ભેદ છે

પારિણામિક ભાવ તે આત્માનો સ્વભાવ છે તેનાથી જીવનુ ઉપયોગ દ્વારા જીવત્વ અસ્તિમાં રહે છે, તે કર્મોપાધિ રહિત છે તેને કર્મની સાથે કોઇ સબંધ નથી પારિણામિક ભાવથી ચેતના જ્ઞાન કે દર્શન ઉપયોગમા પરિણમ્યા કરે છે (અહી જ્ઞાન સમુચ્ચય સમજવું તેમાં અજ્ઞાન પણ અતર્ગત થાય છે) **જીવત્વ=ચેતનાનો ઉપયોગ તે આપોઆપ થયા કરે છે, તે સિદ્ધમાં પણ છે.**

દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શકિત છે તેજ દ્રવ્યનો ગુણ છે, ગુણજન્ય પરિણામ તે પર્યાય છે પર્યાયોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા તે ભાવ છે. દરેક ગુણના ભિન્ન ભિન્ન સમયમા થતા ત્રિકાલીન પર્યાયો અનત અનત છે એક શકિત (ગુણ) દ્વારા, દ્રવ્યમા થતો ત્રિકાલીન પર્યાય પ્રવાહ સજાતિય છે, તે એક સમયમા એક છે દ્રવ્યમા અનત શકિતઓ (ગુણો) થી તજ્જન્ય પર્યાય પ્રવાહ (અનતા પર્યાય) એકી સાથે ચાલુ છે

જીવ ચેતના શકિત દ્વારા ઉપયોગ રૂપમા પરિણત થયા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શનના ભિન્ન ભિન્ન સમય વર્તી વિવિધ ઉપયોગોના ત્રિકાલીન પ્રવાહની કારણભૂત એક ચેતના છે અને એ શકિતના કાર્યભૂત પર્યાય પ્રવાહ ઉપયોગાત્મક છે ઉપયોગાત્મક પર્યાય પ્રવાહની માફક સુખદુખ વેદનાત્મક પર્યાય પ્રવાહ, પ્રવૃત્ત્યાત્મક પર્યાય વગેરે (કેવળજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ) અનત પર્યાય પ્રવાહ એકી સાથે ચાલુ રહે છે

ઉપયોગ પર્યાયનુ કારણ ચેતના છે, પ્રવૃત્તિ પર્યાયનુ કારણ વીર્ય (શકિત=ગુણ) છે, સુખપર્યાયનુ કારણ આનદ ગુણ (શકિત) છે પર્યાય વર્તમાન કાલીક હોવાથી અને પર્યાય ભૂત ભવિષ્યમાં ન રહેતા હોવાથી અનિત્ય છે પણ પર્યાય પ્રવાહ તો નિત્ય છે ભેદ દૃષ્ટિથી જોતાં, સર્વ ગુણો અને દરેક ગુણના અનત પર્યાયો ભિન્ન છે અને તે સર્વના સમુદાય રૂપે દ્રવ્ય છે અભેદ દૃષ્ટિથી જોતા, પર્યાયે પોતપોતાના કારણભૂત ગુણસ્વરૂપ છે અને ગુણો દ્રવ્ય સ્વરૂપ હોવાથી, દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયાત્મક છે. અમૂર્ત દ્રવ્યોના ગુણ અને પર્યાય અગુરુલઘુ છે

દ્રવ્ય અને ગુણ, દરેક પોતપોતાની જાતિનો ત્યાગ કર્યા વગર પ્રતિસમય નિમિત્ત પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે, આ દ્રવ્યો અને ગુણોનું પરિણામ કહેવાય છે કાળદ્રવ્ય સિવાય બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી દ્રવ્યમા જે ઉત્પાદ વ્યયરૂપી પરિણામ પર્યાય થાય છે તે પર પ્રત્યય ઉત્પાદ વ્યય સમજવા

સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ હોય કે નિરાકાર દર્શન ઉપયોગ હોય પણ તે બધા ઉપયોગ પર્યાયોમા ચેતના નિત્ય છે

જીવોમા ઉપયોગ એ મુખ્ય પ્રધાન છે અને તેની સાથે સસારી જીવોમા ૧૩મા ગુણસ્થાન સુધી યોગ છે તે પણ મુખ્યતામા ગણાય છે પુદ્ગળ દ્રવ્યમાં પુગવુ અને ગળવુ રૂપી પરિણામ મુખ્યતામા છે.

નયોની અપેક્ષાપૂર્વક આત્માના કથચિત અનત ધર્મો છે જેમકે– એક, અનેક અસંખ્ય, અનત, નિત્ય, અનિત્ય, અસ્તિ, નાસ્તિ, કર્તા, અકર્તા, ભોક્તા, અભોક્તા, વાચ્ય, વાચક, સક્રિય, અક્રિય, મૂર્ત, અમૂર્ત, શરીરી, અશરીરી, ભેદ, અભેદ વગેરે આત્માનો દરેક પર્યાય (સ્થિતિ અવસ્થા) પણ આત્માનો ધર્મ છે

આત્મદ્રવ્ય સમયે સમયે નિજ ગુણપર્યાયમા પરિણમન કરે છે, ગુણો આત્મદ્રવ્યમા પ્રતિભાસિત થાય છે, પર્યાયો ક્રમથી પરિણમન કરીને દ્રવ્ય તથા ગુણમા પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણે અર્થ છે દ્રવ્ય, ગુણ, અને પર્યાય સાથે અભેદ છે છ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ દ્રવ્યત્વ ગુણત્વ અને પૃથક્ત્વથી જાણવું.

જીવ અજીવના બીજા સામાન્ય ગુણો–અસ્તિ, નાસ્તિ, એક, અન્ય, દ્રવ્ય, પર્યાય, સર્વગત, અસર્વગત, સપ્રદેશ અપ્રદેશ મૂર્ત, અમૂર્ત, સક્રિય, અક્રિય, ચેતન, અચેતન, કર્તા અકર્તા, ભોક્તા, અભોક્તા, અગુરુલઘુ, પરિણામત્વ, વસ્તુત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે અપેક્ષાપૂર્વક અને દ્રવ્યની વ્યક્તિગત યોગ્યતા પ્રમાણે અનતગુણો સમજવા

જીવ દ્રવ્યના અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય તે ચાર ગતિના પર્યાયો છે, સિદ્ધભગવાન તે શુદ્ધ દ્રવ્ય છે તેમ જ સસાર છોડીને સિદ્ધ અવસ્થા ગ્રહણ કરવાથી શુદ્ધ પર્યાય પણ છે

જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય તે સ્વાભાવિક થતી ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપ અગુરુલઘુ પર્યાયની ત્રિકાલ સમયવર્તી અખડિત ધારાવહી છે એટલે કાળ દ્રવ્યના નિમિત્તથી અગુરુલઘુ પર્યાયની જે સ્વાભાવિક રીતે વર્તના થાય છે તે જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય સમજવા

જીવનો ચેતના ગુણ બે રીતે કામ કરે છે—૧ અનુભુતિજ્ઞાન રૂપ ચેતના તેના ત્રણ પ્રકાર—(૧) જ્ઞાનભાવથી સ્વરૂપ વેદના (૨) કર્મ ચેતના તે કર્મને વેદે છે એટલે રાગદ્વેષ કરે છે તેમા અજ્ઞાન અતર્ગત પણ હોય (૩) કર્મ ફળ ચેતના = સુખદુ ખનો અનુભવ. ૨ ઉપયોગ તે ચેતનાની પરિણતિ રૂપ પર્યાય છે તેના ૧૨ ભેદ ૮ સાકાર ૪ નિરાકાર

નિશ્ચયથી છ દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વરૂપના કર્તા છે તે અપેક્ષાએ નિજ સ્વભાવમા પરિણતિ રૂપ ક્રિયા કરે છે વ્યવહારથી ક્ષોભ, કપ, હલનચલનની અપેક્ષાએ સસારી જીવ અને પુદ્ગળ સક્રિય છે અને બીજા દ્રવ્યો અક્રિય છે

કર્મનો ક્ષય કરવો તે શુદ્ધ વ્યવહારનય છે તેમા પ્રથમ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે નાશ થાય છે પછી ત્રણ ઘાતિ કર્મ નાશ થાય પછી ચાર અઘાતિ કર્મ નાશ થાય

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપ ક્રિયાઓ શુભ વ્યવહારનયમાં છે તે સમકિત સહિત હોય તો શુદ્ધ વ્યવહારનયમા લઇ જાય છે એટલે તેનું કારણ બને છે નહિતર અકામ નિર્જરા અને પુણ્યનુ ફળ આપે છે

કર્મનો બધ પડવો તે રાગદ્વેષથી થાય છે તેમાં મિથ્યાત્વ પણ હોય તે અશુદ્ધ વ્યવહાર-નય છે, તે અશુદ્ધ વ્યવહારનયના પોષક ૧૮ પાપસ્થાન અને પાચ આસ્રવ છે કે જે અશુભ વ્યવહારમાં છે

ઉપચરિત વ્યવહારનયમાં,—ઇદ્રિયોના વિષયમાં સુખદુ:ખની માન્યતા રૂપી સકલ્પ અને બહારની વસ્તુમાં મમત્વ રૂપી વિકલ્પ છે અનુપચરિત વ્યવહારનયમા:—શરીરને પોતાનુ માની તેના પોષણ અને રક્ષણ માટે જે ક્રિયા થાય તે આવે છે.

અતતિ ઇતિ આત્મા —અત=સતત ગમન, પોતાના ભાવમાં ગમન. અતતિ = પોતાના પર્યાયોને સતત પ્રાપ્ત થઇ રહેલ. ઇતિ=ને. આત્મા જીવાત્મા=પોતાના ઉપયોગ પર્યાયમા ગમન કરતો આત્મા

આશા, તૃષ્ણા, ઇચ્છા, આસક્તિ, મમતા વગેરે અનેક એકાર્થવાચી લોભના પર્યાયો છે તેની રીતે માન, માયા, ક્રોધના પણ અનેક પર્યાયો છે તે સર્વ કષાયને નવ નોકષાય પોષે છે તેની સાથે મિથ્યાત્વ વગેરે મોહનીય કર્મની મુખ્ય ૨૮ પ્રકૃતિ આગ સમાન છે જેથી **સંસારી જીવ બળી રહ્યા છે તેને ઠારવા માટે સમતા રૂપી શાતરસ છે કે જે અધ્યાત્મજ્ઞાન (ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન)થી આત્મામાંથી પ્રગટ થાય** છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરાવે છે અને ફરી સસારી આગમા બળવાનો વખત ન આવે એવી સિદ્ધ પરમાત્માની સ્થિતિમા લાવી મૂકે છે

આત્મપ્રદેશો અને તેનો મુખ્ય ગુણ ચેતના આખા શરીરમા વ્યાપક છે પણ ધ્યાન ધરવા માટે (૧) મસ્તકની ઉપર મધ્યભાગ છે ત્યાં અને (૨) કપાળ તથા બે ભ્રમર અને તેની વચ્ચેનો ભાગ તેની પાછળ રહેલા અસખ્યાત આત્મપ્રદેશોમા ઉપયોગ વધારે સહેલાઇથી રહે છે (૩) હૃદયમા રહેલા અસખ્યાત તથા (૪) નાભીમા રહેલ આઠ રૂચક પ્રદેશોમાં પણ ઉપયોગ રખાય છે અને (૫) સમુચ્ચય ચેતનાનુ પણ અવલોકન કરાય છે આખ ઉઘાડી હોય તો દૃષ્ટિ નાકના અગ્રભાગમા સ્થાપન કરવી

આત્મામા અરિહંતના આત્મપ્રદેશો અને ક્ષાયક ભાવો અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવનુ ધ્યાન ધરવાથી આત્મા અરિહત થાય છે, સિદ્ધનુ ધ્યાન ધરવાથી સિદ્ધ થાય છે, આચાર્યના આત્મભાવનુ ધ્યાન ધરવાથી આચાર્ય સ્વરૂપ થાય છે, ઉપાધ્યાયના ગુણોમય થવાથી ઉપાધ્યાય સ્વરૂપ થાય છે અને સાધુનુ ધ્યાન ધરવાથી સાધુ સ્વરૂપ થાય છે, પહેલા પચપરમેષ્ઠિના સ્વરૂપનુ આલબનલેવુ. પછી જ્યારે ગુણોમા લીનપણુ આવે છે ત્યારે નામ રૂપ વગેરે ભુલાય છે અને આત્મા ગુણમય સમાધિમા પ્રવર્તે છે

મમતાથી ભ્રમણા થાય છે તેથી વસ્તુ ઇષ્ટ અનિષ્ટ લાગે છે તેથી ૧૮ પાપસ્થાન સેવાય છે અને સુખદુ ખની કલ્પના કરવામા આવે છે અને નવીન કર્મ બાધવામા આવે છે, **આત્માના શુધ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવાથી સર્વ ભ્રમણા અને આશ્રવ અને દુઃખો દૂર થાય છે** અને છેવટે સર્વ કર્મોનો અત આવે છે

પોતાના શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય સિવાયની બધી વસ્તુઓ પર છે

પરવસ્તુમા ઇષ્ટપણાની બુદ્ધિ તે **રાગ,** પરવસ્તુમા અનિષ્ટ પણાની બુદ્ધિ (દુરીગમન, ઘૃણા, સુગ, અણગમો તે **દ્વેષ**

રાગદ્વેષ મદ કરવાની રીત —

(**૧**) ત્યાગ–તેમા **દ્રવ્ય ત્યાગ** પ્રત્યાખ્યાનથી **થાય છે,** દ્રવ્ય ત્યાગથી રાગના નિમિત્તો દૂર થાય છે તેથી દ્રવ્ય ત્યાગ ભાવ ત્યાગનુ કારણ બને છે દ્રવ્ય ત્યાગ હોય છતા કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા થાય તો તે ઇચ્છાનો નિરોધ કરીને નિર્મમત્વભાવ કેળવવાથી ભાવ ત્યાગ કેળવી શકાય છે

(૨) અણગમો થાય એવી વસ્તુ આવી મળે તો તેનાથી તટસ્થ (માધ્યસ્થ **ઉપેક્ષા**) ભાવ કેળવી તેની સાથે આત્માનો સબધ તોડી શકાય છે.

(૩) રાગદ્વેષના નિમિત્તો હોય અથવા આવી મળે ત્યારે પરવસ્તુનો **તત્વરૂચીથી** તેના સૂક્ષ્મ અથવા મૂળસ્વરૂપનો વિચાર કરવો જેમકે પુદ્ગળ સ્કધો રૂપે વસ્તુને જોઇને પરમાણુ પુદ્ગળનો વિચાર કરવો, જીવનો અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય જોઇને પુદ્ગળ દ્રવ્ય તથા શુદ્ધ આત્મ–દ્રવ્યનો વિચાર કરવો

(૪) આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ રાખી તેમા મનને જોડી રાખવુ

(૫) વસ્તુના ત્રિકાળીક પર્યાયોનો વિચાર કરવો જેમકે રાગ કે દ્વેષ થાય એવી વસ્તુ જોઇને એવો વિચાર કરવો કે જે પુદ્ગળોનો આ સ્કધ પર્યાય છે તે પુદ્ગળો ત્રણ કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ લોકમા જેટલા જીવના શરીરો છે તેના અવયવ તરીકે ઉપજી શકે છે, કદી નારકીના શરીરના ભાગ તરીકે, કદી મનુષ્યના, કદી તિર્યંચના, કદી દેવતાના શરીરના ભાગ તરીકે ઉપજી શકે છે, કદી શુભ સ્કધમા, કદી અશુભ સ્કધમા પરિણમી રહે છે એટલે **ત્રણ કાળની અપેક્ષાએ કોઇપણ વસ્તુ રાગ કે દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી** એવી રીતે કોઇ જીવ અત્યારે કવી સ્થિતિમા છે, પુર્વે બધી સારી નરસી ગતિના વ્યજન પર્યાયરૂપે હતો ભવિષ્યમા એક દિવસ સિદ્ધ પર્યાય રૂપે પણ થઇ જાય. આવી રીતે ત્રિકાળીક પર્યાયોનો વિચાર કરવાથી રાગ અને દ્વેષ દૂર કરી શકાય છે દ્રવ્યથી ત્યાગ ન કર્યો હોય તો પણ **તત્વ દ્રષ્ટિ**

આત્મરમણતા અને ત્રિકાળીક પર્યાયના વિચારથી રાગદ્વેષ દુર કરી શકાય છે તે ભાવ ત્યાગ છે.

ભાવ ત્યાગની ભાવના વખતે મમત્ત્વ બુદ્ધિ હોતી નથી તેમજ દ્રવ્ય પરિગ્રહ ઉપર ઉપયોગ હોતો નથી. સૂત્રમા બતાવ્યા પ્રમાણે સાધુ કે શ્રાવક આહાર કરે, યતનાથી કાર્ય કરે તો તેમને રૂક્ષ કર્મોનો બધ પડે તે અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે જ્ઞાની ભોગમાં પણ નિર્જરા કરે પરતુ સસારના ઘણાખરા કાર્યોમા આ પ્રમાણે બનતુ નથી મૈથુનાદિ ક્રિયામા તો બધ થાય જ છે તેથી દ્રવ્ય ત્યાગની જરૂર રહે છે માટે ભાવ ત્યાગની ભાવના કેળવવા માટે સાધુનો શાસ્ત્રોકત આચાર શ્રેષ્ઠ છે. પણ સ્વચ્છદી વર્તન કે લોક સજ્ઞાથી આચારભ્રષ્ટ થવાય છે

ત્યાગ વગરના ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક પણ ભાવ ત્યાગ ઉપરોકત રીતે રીતે અશથી કેળવી શકે છે, કારણ કે સવેગ અને નિર્વેગ ગુણ કેળવ્યા વગર સમકિત રહેતુ નથી અને સમકિત વગર સાધુપણુ કે શ્રાવકપણુ શાસ્ત્રોકત રીતે સ્વિકારવામાં આવતુ નથી

સમકિત અને ચારિત્રમા આટલો ફેર છે કે **સમકિત માર્ગ બતાવે** છે તે શ્રદ્ધા અને પ્રરૂપણા અને ભાવનાનો વિષય છે અને **ચારિત્ર** સમકિત બતાવેલા **માર્ગમાં પ્રવર્તન કરાવે છે.** ત્યા આચરણનો વિષય છે અને તે આચરણ સમકિતપૂર્વક જ જોઈએ.

તત્વના જાણપણા વગર શ્રદ્ધાને સ્થાન નથી, શુદ્ધ શ્રદ્ધાસહિત જાણપણું તે જ્ઞાન, તત્વના જ્ઞાન વગર અનુભવ થાય નહિ, અનુભવ વગર આત્મરસ પ્રગટ થતો નથી, આત્મરસ તે શાત સમતા રસ છે અને શાત રસ વગર આત્મિક સુખ ભોગવી શકાતુ નથી માટે આત્મિક સુખ ભોગવવા માટે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અનુભવ અને સમતાની જરૂર છે **અનુભવ સિવાય આત્માની વાસ્તવીક પ્રતિતિ થતી નથી.** આત્માના ગુણ પર્યાયનુ અનુભવપૂર્વક ધ્યાન ધરવુ

પહેલા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનમા કષાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેથી અશથી સમતા કેળવી શકાય છે પણ સમતાને આત્મભાવે કેળવવા માટે સમ્યગ્ દર્શનની જરૂર છે, ચોથે ગુણસ્થાને પરોક્ષ રીતે આત્મદર્શન થાય છે ત્યારે વાસ્તવિક સમતાની શરૂઆત થાય છે પ્રત્યક્ષ આત્મદર્શન ૧૩ મે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તે સપૂર્ણ સમતા આવ્યા પછી થાય છે. **ધ્યાનથી આત્મા અનંત સુખનો જ્ઞાતા અને ભોકતા બને છે.** મનને ફકત ધ્યેયમા સ્થિર કરવુ જોઈએ.

ખરાબ **ઈચ્છા થાય કે તરતજ તેને ટાળી દેવી,** આ કામ શ્રાવકથી પણ થઈ શકે છે, તો આગળ જતા સયમ કળા મળશે ઈચ્છા નિરોધ તે વૃત્તિસક્ષેપ તપ છે

સમભાવમાં નિદા દોષદષ્ટિ, સ્વાર્થ અદશ્ય થાય છે, નાના મોટાનો ભેદ રહેતો નથી, પૌદ્ગળીક વસ્તુની ઈચ્છા રહેતી નથી, વેરઝેર નાશ પામે છે, કોઈનુ ખરાબ થાય તેવી ઈચ્છા થતી નથી.

જીવ કર્મસંયોગથી રૂપી છે, અકર્મપણાથી અરૂપી છે, પુદ્દગળ સંયોગથી પુદ્દગલી છે, પુદ્દગળ વિયોગથી અપુદ્દગળી છે, દ્રવ્યત્વથી એક અને નિત્ય છે પર્યાયથી અનેક અને અનિત્ય છે વ્યવહારથી કર્મનો અને સંસારનો કર્તા અને ભોકતા છે, નિશ્ચયથી સ્વભાવનો કર્તા અને ભોકતા છે ઋજુસૂત્રનયથી ક્ષણીક ઉપયોગમા છે, સમભીરૂઢ નયથી દેહધારી સર્વજ્ઞ વીતરાગ છે, એવંભૂત નયથી નિરંજન નિરાકાર સિદ્ધ છે

મોહ અને અજ્ઞાનતાના ઘેનમા, સંસારીજીવો સુખની ખોટી ભ્રન્તિમા, દુ:ખને સુખ સમજી દુ:ખનો જ અનુભવ કર્યા કરે છે પણ **આત્મતત્વના અનુભવમાં રોગ કે શોકનુ દુ:ખ ટકી શકતુ નથી.** વાદવિવાદ મટી જાય છે

લોકલોકનુ જ્ઞાન કરનાર કેવળજ્ઞાન આત્મામા જ સમાય છે, સર્વ સુખ પણ આત્મામાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મામા જ સમાય છે, અનુભવ જ્ઞાન જ્યોતિ પણ આત્મામાથી જ કેળવી શકાય છે અને આત્મામા જ સમાય છે **સત્તામાં રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપને અનુભવના બળથી ભેટી શકાય છે.** આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન અને અનંત સુખ રહેલુ છે ચેતના દ્વારા ભાવ મનથી આત્માનુ પરોક્ષ ધ્યાન ૧૨ મા ગુણસ્થાન સુધી છે

અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનુ ચિંતવન કરી, તેમા પ્રમોદભાવ ધારણ કરી, આત્મભાવે તે ગુણોનો અનુભવ કરી તેમા લીન થઇ જવુ ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની **એકતા** કરવી, ત્યા **આત્મા પરમાત્માની ભિન્નતા ભાસતી નથી.** પોતાનો આત્મા પણ જ્ઞાન દર્શન; આનંદ અને અનંત શકિત સ્વરૂપ છે માટે ત્યા જ સુખની શોધ કરવી હુ પુરૂષ છુ એવો અહંભાવ રહે ત્યા સુધી આત્માની શુદ્ધિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી મમતાથી આત્માને કાળાશ લાગે છે ને અશુભ લેશ્યા છે

સર્વ કલ્પનારૂપી વૃક્ષનુ બીજ મમતા છે. વિષયનો ત્યાગ હોવા છતા મમતા વિષયોને ખેંચી લાવે છે

એકજ વસ્તુ એક જીવને સુખકર લાગે છે બીજાને દુ:ખકર લાગે છે તેથી રાગદ્વેષ જનિત **સુખદુ:ખ પોતપોતાની કલ્પના માત્ર** છે, વળી એક જ જીવને તેજ વસ્તુ જુદીજુદી વખતે જુદા જુદા રૂપમા સુખ કે દુ:ખકર લાગે છે એટલે કર્મના ઉદય પ્રમાણે કલ્પના કર્યા કરે છે વાસ્તવિક રીતે કોઇ વસ્તુ સુખ કે દુ:ખ આપી શકતી નથી. **જડ વસ્તુઓ કોઈની થઇ નથી અને થવાની નથી**

શરીર, વાણી, મન, ઇદ્રિયો અને સર્વ જડ પદાર્થો પુદ્દગલના સ્કંધો છે તે અનેક આકારો ધારણ કરે છે પાચ ઇદ્રિયો દ્વારા જડ પદાર્થોને અનંત કાળ ભોગવ્યા પણ તેથી નિત્ય સુખની ગંધ પણ આવતી નથી **આનંદઘન આત્મામા પ્રેમ જોડવાથી બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છુટે છે. ચેતના, આનંદઘન આત્મ પ્રદેશોને ભાવ ચક્ષુથી જોઇને હર્ષ પામે છે**

અને પરોક્ષભાવે પ્રેમ થાય છે અને સાક્ષાત્કાર જોવાની તાનાવેલી લાગે છે પણ સાક્ષાત્કાર તો ૧૩ મે ગુણસ્થાને થાય છે શુકલ ધ્યાનમા શુદ્ધ ચેતના આત્મપ્રદેશોની સાથે એકતા અનુભવે છે. સમતા. અસંખ્ય પ્રદેશોમા રહીને **સર્વ જીવોપર એકસરખી દૃષ્ટિ** લગાવે છે તેથી વેરઝેર ટળી જાય છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણો વધે છે

આત્માનો એક પ્રદેશ ખરતો નથી તેથી **અમર** છે તેથી હુ મરૂં છુ એવી ભ્રાતિ–ખોટી છે શરીરના પુદ્ગળો આવે જાય અને શરીર નાશ થાય, કર્મ પણ નાશ થાય હુ જ્ઞાન સ્વરૂપ છુ, શરીર સ્વરૂપ કે કર્મ સ્વરૂપ નથી, શાતા અશાતા વેદની કર્મ વિપાક છે તેથી પણ પણ હુ ભિન્ન છુ મારા આત્મ પ્રદેશોમા અનત ગુણો છે તેમા સ્થિર ઉપયોગ રાખીને હુ કર્મનો નાશ કરીને શુદ્ધ સ્વરુપ મેળવીશ

વાસના અશુદ્ધ પરિણુતિ છે, **વાસના અનુસાર જન્મ ધારણ કરવો પડે છે,** મમતામા જરા પણ શાતિ નથી માટે આત્મ ભાવથી વાસના નાશ કરવી કરવી જોઇએ આત્માનુ અરૂપી સ્વરૂપ ભાવનારા મનુષ્યો અતરમા સુક્ષ્મપણે **એકરસરૂપ થઇને, પરસ્પર આત્માને સુક્ષ્મદૃષ્ટિથી દેખીને આનંદમાં રહે છે.** સર્વત્ર સ્વભાવ ધારણ કરવાથી **ધર્મની ક્રિયાઓમાં** પણ **જ્ઞાનવડે શુદ્ધ પ્રેમ** ઉત્પન્ન થશે **સહજાનંદી અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારા મનુષ્યો પોતાને અમર માને છે અને મૃત્યુ વખતે આનંદમાં જ રહે છે.** અરૂપી એકત્વથી સર્વ જીવો સાથે ઐકય અનુભવાય છે વાત્સલ્ય ભાવ વગર આનદ થતો નથી રાગ દ્વેષ, ભય, કામ, સ્વાર્થ વગર ગુણાનુરાગીપણુ અને હિત બુદ્ધિ તે વાત્સલ્ય ભાવ છે

મતિશ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ દર્શન અને અનુભવ સ્પર્શન (તન્મયતા) કરતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન અને સ્પર્શન અનત ગુણ અધિક છે માટે હે આનદઘન સાક્ષાત્ દર્શન આપો **નિર્વિકલ્પ દશામા શુદ્ધ પરિણુતિ આત્મતત્ત્વમાં સ્થિર હોય** છે શુદ્ધ પરિણુતિ (સમાન દૃષ્ટિ) નો આધાર રાગદ્વેષની મદતા ઉપર છે અને એકાકાર ભાવથી આત્મિક સુખમા લીન થવાય છે પોતાના **વર્તનમાં અંતરની સ્થિતિ** કેવી છે તેનો વિચાર કરવાથી, શુદ્ધ પરિણુતિ મેળવવાની યોગ્યતા આવે છે, ને સસ્કાર, જ્ઞાન અને આત્મભાવનાથી કેળવાય છે લઘુતા, એકતા અને લીનતાથી પણ કેળવાય છે સમાન દૃષ્ટિથી આખી દુનિયાને દેખવાની ટેવ પાડવી જોઇએ મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ ભાવનામાથી જે વખતે જેની યોગ્યતા જણાય તેવી શુદ્ધ ભાવના ધારણ કરવી.

ભક્તિ ભાવમા ઉલ્લાસ (**પંચપરમેષ્ઠિના શુદ્ધ ગુણોના અનુભવમાં રોમેરોમ પુલકીત**), ભક્તિરસ (સર્વ ગુણોના સાર રૂપે **શાંત** રસ અને **આત્મિકસુખનો** અનુભવ), પ્રાર્થના (જેમકે સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસતુ), મન, વચન, કાયાનુ પરમાત્માને સમર્પણ (શુદ્ધ ગુણોમા સર્વ **યોગોનુ એકત્વ**) **મનની શુદ્ધિ** (રાગદ્વેષનો અભાવ), **પ્રમોદ ભાવ** (ગુણાનુરાગીપણુ), ગુણોમા લીનતા એ સર્વ **નિશ્ચય ભક્તિના** કારણો છે પરમાત્માના ધ્યાનથી, પરમાત્મા નિમિત્ત

કારણ રૂપ થાય છે, કારણમાં કાર્યનો નિગમનયથી ઉપચાર કરીને અને તેવી રીતે પરમાત્મામા કાર્યના કર્તાપણાનો આરોપણ કરીને એમ કહેવાય કે ભગવાને તાર્યા, વિચારમા અનત બળ છે તેથી ભાવના અને ધ્યેય પ્રમાણે ફળ મળે છે

સમભાવ, અરૂપીએકત્વ દ્રવ્યત્વેન એકત્વ, અદ્વેષ અને પ્રેમથી દ્વેષ નાશ થાય છે વાત્સલ્ય, પ્રમોદભાવ, અને માધ્યસ્થભાવથી ઇર્ષા નાશ પામે છે, (કોઇ સસારીક સુખ ભોગવતો હોય તો તે તરફ માધ્યસ્થભાવ અથવા ઔદાસીન વૃતિ ધારણ કરવી, ઇર્ષા ન કરવી). વહેમનો નાશ જ્ઞાનથી કરવો વૈરાગ્ય અને યોગોની સ્થિરતાથી ચચળતા દૂર થાય છે આત્માનુ અમર સ્વરૂપ વિચારીને ભય દૂર કરવો ઉદ્વેગ થાય તો સમતારસમા લીન થવુ વિષયવાસના થાય તો વસ્તુનુ મૂળ દ્રવ્ય વિચારીને આત્મામાથી સુખની શોધ કરવી મુર્છા–તૃષ્ણા–સ્પૃહાને સમતા અને તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવી

નિરૂપાધિક દશામાં સહજ સુખ છે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સમતા અને અનુભવ કેળવવા જોઇએ **અનુભવ વગર આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી** મમતા અને કદાગ્રહ વગરની જ્ઞાનદશાજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન રસ પચાવી શકે છે અનુભવ પરિણતિ તે આત્માથી ભિન્ન નથી અપ્રમત્ત દશા વિના સમતાનો અનુભવ બરાબર થતો નથી ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનોમા શુદ્ધતર અધ્યવસાયોથી સમતાની વૃદ્ધિ થાય છે અધ્યવસાય (પરિણામ) ઉપર કાબુ રાખવો, અશુભ, વિચારનો તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવો, સદ્ગુણોની જ ભાવના ભાવવી સુમતિ અને વિવેકથી મન સ્થિર થાય છે દયા તથા બ્રહ્મચર્યમા અપૂર્વ શુદ્ધ પ્રેમ જોઇએ વિવેક સત્યનો નિર્ણય કરે છે

મતભેદ થાય ત્યા સહિષ્ણુતા ધારણ કરવી પણ કોઇને વિરોધી તરીકે માનીને દ્વેષભાવ કેળવવો નહિ કોઇનો દોષ જોવો નહિ તેમજ પ્રકાશવો નહિ કે નિંદા કરવી નહિ પણ સત્યને સત્ય તરીકે જ જાણવી, શ્રદ્ધા કરવી અને પ્રકાશવી ભિન્ન ભિન્ન વિચારોમા કઇ નયની દૃષ્ટિએ સત્ય છે અને કયા એકાતવાદની ઉત્પતિ થાય છે તે તારવી લેવુ અજ્ઞાન, રાગ અને દોષ ટાળ્યા વગર મન શુદ્ધ થતુ નથી, **શુદ્ધ મન ગુણોને આકર્ષે** છે અને ઉત્તમ સસ્કાર કેળવાય છે, **શુદ્ધ સંસ્કારો પરભવમાં સાથે આવે છે** અને ઉત્તરોત્તર અભ્યાસથી ગુણોમા વૃદ્ધિ થતી જાય છે **બીજાના ગુણો જોવાથી હૃદય નિર્મળ રહે** છે અને અવગુણ જોવાથી મલીન થાય છે ઇન્દ્રિયોને દમવાથી દાન્ત ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મન આરોગ્યતામા રહે છે

નિરાલબન ધ્યાન આવે ત્યાસુધી પ્રભુના નામ સાથે પ્રભુના સદ્ગુણોનુ સ્મરણ અને ધ્યાન ધરવુ ધ્યેયમા ચિત્ત સ્થિર કરવુ તે ધારણા ધ્યાનમા ધારણા, પરભાવ ત્યાગ, જીતેન્દ્રીયપણુ, ધૈર્ય, પ્રશાન્તચિત્ત, પ્રસન્નતા, સ્થિરતા, નાસિકાના અગ્રભાગ પર નેત્ર સ્થાપના, જ્ઞાન ઉપયોગ, અનુભવ જ્ઞાન–ક્રિયા, અસખ્યાત પ્રદેશોમા સ્થિરતા, આત્મપ્રદેશોમા રહેલ ગુણોનો અનુભવ, તત્વરસ આસ્વાદન, એકરસરૂપ પરિણતિ, અનુભવ સ્પર્શન, તન્મયતા, સતત્ ઉપયોગ, તદાકાર પરિણતિ, સમતા, લીનતા, રૂચી, વિર્યોલ્લાસ, આનદ, એકાગ્રતા, શાતરસ, સમભાવ, સમરસીભાવ, અપ્રમત્ત દશા

વગેરે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના પર્યાયો સમજી મગજમાં ઉતારી કેળવવા અને અતરવૃત્તિથી અન્ય અન્ય દ્રવ્ય ગુણપર્યાયોથી નિજ આત્મસ્વરૂપની **નિસંગ અવસ્થાનું અવલોકન** કરવુ

શુદ્ધ સ્વરૂપના આલબનમા સહજ સુખ છે પરવસ્તુ સુખ આપતી નથી, શાતાવેદનીયનો ઉદય હોય ત્યારે સુખનો અનુભવ થાય પણ શાતાવેદનિયકર્મ આત્મિક સુખને આવરણ કરે છે તે અશાતાવેદનિયકર્મ જેવુ તિવ્ર આવરણ નહિ બને વેદનિયમાં પરવસ્તુનુ આલંબન હોય છે તેમા જે સુખદુ ખનો અનુભવ થાય તે આત્મિક સુખનો વિકાર છે અને તે કર્મબધનનુ કારણ બને છે ત્યારે આત્મિક સુખમા આત્માનુજ આલબન છે અને તે સુખ સહજ સ્વભાવનું છે અને નિર્જરાનુ કારણ છે સહજ સુખનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્મામા છે માટે તે સ્વરૂપ મેળવવુ જોઇએ

રોગ અને મરણભયનુ કારણ શરીર મમત્વ છે તે દૂર થવાથી રોગ, ભય અને મરણભય રહેતા નથી આલોક અને પરલોકભય નાશ કરવા માટે આત્માનાં શૌર્ય, ધીરજ, પરાક્રમ, સહનશીલતા, અને સમભાવનુ આલબન લેવુ જોઇએ મનને આત્મામાં સ્થિર કરવાથી અકસ્માત ભય નાશ પામે છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ બુદ્ધિ ટળે તો યશોકીર્તિ ભય રહેતો નથી નિર્ભયપણુ આવતા મનની ચચળતા દૂર થાય છે અને મન નિર્મળ અને સ્થિર થાય છે તેથી તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આત્માનો અનુભવ થાય છે અને મોહનુ જોર ટળે છે વિવેક ભાન ભુલવા દેતુ નથી અને મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃતિ બગડતી નથી. સવરથી અનીતિ નાશ પામે છે

શુભાશુભ પ્રસગોને **સમતાની કસોટી** રૂપ સમજવા **સમતા તે ચેતનની** રાગદ્વેષ **રહિત શુદ્ધ પરિણતિ** છે તે આત્મના અસખ્ય પ્રદેશોમા વ્યાપી રહેલ છે અને પોતાના સ્વરૂપને પ્રગટ કરીને અનત આનદનો અનુભવ કરાવે છે મમતા છે ત્યા સમતા ચેતનને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. વિષમ પ્રસગોમા પણ સમતાને આત્મભાવમાથી ભૂલવી નહિ **સમતા, ચેતના અને શ્રદ્ધા** આત્માની પરિણતિ છે તે **ચેતનાના અનુભવમાં ભાસે** છે તેમા જેમ જેમ આત્મા તલ્લિન થાય તેમ તેમ સહજ આનદમા લીન થાય છે **શ્રધ્ધા અને સમતાથી આત્મ પ્રદેશોને નિશ્ચયથી જોતા અન્ય દ્રવ્યો બાધા કરતા નથી** અને આત્મામાજ અનત સુખ ભાસે છે ચેતન જ શ્રદ્ધા અને સમતાનું પ્રાણ જીવન છે.

અતરમાં ઉંડુ નિરીક્ષણ કર્યા વગર શ્રદ્ધા અને સમતાનુ સ્વરૂપ સમજી શકાતુ નથી. આત્મા પોતાના ગુણો અને પર્યાયોમા પરિણમે છે. મન, વચન અને કાયાથી કોઇ પણ કાર્ય કરતા પહેલા સમતા ધારણ કરવી. આત્માના જ્ઞાનમા લોક અલોકના સર્વ જ્ઞેયો ભાસે છે તે અપેક્ષાએ આત્મા વ્યાપક ગણાય પણ ક્ષેત્ર અવગાહનામા સર્વ વ્યાપક નથી. સમતા વગર વાણીમા મિઠાશ આવતી નથી. **અસખ્ય પ્રદેશોમાં ઉંડા ઉતર્યા વગર અનુભવ અમૃત રસનું પાન થતું નથી.**

જેટલા વચનો છે તેને નયોની દૃષ્ટિથી માપી જોતા સ્વસમય પ્રગટ થાય પણ એકાન્ત નયના એકાંતવાદમા ફસાવુ નહિ **સર્વ પદાર્થોને નિર્લેપ દશાથી દેખવાવાળી સમતા-**

વાળી શુદ્ધ દૃષ્ટિ આત્મામાં છે તેને આત્મ ભાવ વડે પ્રગટ કરવી જેટલા એકાંત નયવાદ છે તેટલા પરસમય છે જેટલા વચનો નયોની અપેક્ષા વિના બોલવામા કે શ્રદ્ધા કરવામા આવે તેટલા પરસમય છે. દરેક નયનો આશય અને રહસ્ય અપેક્ષા સહિત ખેંચી લેવા એટલે કદાગ્રહ નાશ પામે **સમતામાં સર્વ જગત એકરૂપ** દેખાય છે અંગેઅંગમા, રગેરગે, પ્રદેશે પ્રદેશે સમતા ધારણ કરવી બીજાના દોષ જોવાથી મનમા દોષના સુક્ષ્મ સસ્કાર પડે છે, સર્વત્ર ગુણની દૃષ્ટિ રાખવી જ્ઞાનથી સમતા કેળવવી, સમતાથી ક્ષમા ઉત્પન્ન કરવી અને ક્ષમાથી દયાનુ આચરણ કરવુ બીજાને પ્રતિકૂળ લાગે એવુ વર્તન કરવુ નહિ

વનમા ચરતી ગાયોનું મન ઘેર બેઠેલા વાછરડામા હોય છે, દોરડા પર નાચનાર નટનુ લક્ષ શરીરના સમતોલપણાને જાળવવામા હોય છે તેમ દરેક કામ કરતી વખતે, **પરમાત્માના ગુણો પોતાના આત્મામાં કેળવવાનુ લક્ષ** હોવુ જોઈએ અને સમતા ગુણને ભુલવો ન જોઈએ, **અંતરમાં ઉપજતા દરેક વિચારનુ નિરીક્ષણ** કરવુ આત્માના ગુણોમા જ પરિપૂર્ણ આનંદ છે એમ અનુભવથી નિશ્ચય કરવુ જોઈએ. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ મનને વિચારમા રોકવુ બાકીના **નકામા વિચાર આવે ત્યારે વિચારને છિન્નભિન્ન કરી મનને આત્મ પ્રદેશોમા જોડવુ** એટલે ઇંદ્રિયો શાત થઇ જાય છે અને મન સ્વસ્થ થાય છે, રાગ અને દ્વેષ આપોઆપ અદૃશ્ય થાય છે, આત્મબળ વધે છે અને આત્મ ધર્મની પરિણતિ થાય છે

પાચ ઇંદ્રિયોના વ્યાપારમા જ્યારે રાગદ્વેષ આવે ત્યારે આત્મ જાગૃતિ રાખીને તટસ્થ જ્ઞાતા અને તટસ્થ દૃષ્ટા થઇને રહેવુ **આત્મ સ્વરૂપમા તિવ્ર રૂચી રહે તો ઉપસર્ગ પરિસહની પરવા રહેતી નથી.** અધ્યાત્મ ભાવમા પ્રેમનો અર્થ તત્વ રૂચી લેવો દેવ, ગુરૂ ધર્મમા પ્રેમ થવાથી શ્રદ્ધા, આત્મભોગ, ઉદ્યમ વગેરે પ્રેમની પાછળ ગતિ કરે છે અગાઉ શિષ્યો પ્રેમથી ગુરૂની વિદ્યા અને જ્ઞાન આકર્ષી શકતા હતા પ્રેમ (રૂચી) વગર ધર્માનુંઠાનમા ચિત્ત લાગતુ નથી

અશુભ કરનારના આત્માનુ પણ શ્રેય થાય એવો વિચાર કરવો મનને શિષ્ય જેવુ બનાવવુ વચનથી એક પણ અયોગ્ય શબ્દ કાઢવો નહિ, કાયાને કોઈપણ પાપમા પ્રવર્તાવવી નહિ ગુણો ટકાવી રાખવા માટે ધૈર્યનુ આલબન લેવુ આત્મા અરૂપી છે, તેના **અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક વ્યકિતનો અનુભવ જ્ઞાનથી જ નિશ્ચય થાય છે.** મનુષ્ય શરીરના ગગન મડળનો મધ્ય ભાગ નાભિ છે ત્યા આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશ છે, તે પ્રદેશોમા મન સ્થિર કરીને આત્મિક સુખ ભોગવવુ મસ્તકના ગગન મડળનો મધ્યભાગ બ્રહ્મરંધ્ર છે ત્યા અસખ્ય પ્રદેશોમા ધ્યાન ધરવાથી સહજ આનંદ ઉપજે છે આત્મા પોતાના અસખ્યાત પ્રદેશોથી પરમાત્માનુ મનથી ભજન કરે છે

મતિ આત્માની પરિણતિ છે, પરિણતિ તે સ્વપર્યાય છે, પાચ ઇંદ્રિયો અને મનના સબધમા જે બાહ્ય પદાર્થો આવે તે (જ્ઞેયો) પર–પર્યાય છે, તેનુ જ્ઞાન થાય તે મતિજ્ઞાન, તે

વગર શ્રુતજ્ઞાન ન હોય. **સર્વજ્ઞ કથીત આત્મધર્મની શ્રધ્ધા રૂપે મતિ પરિણમે તે સમ્યગ્ મતિ તે મતિજ્ઞાન.** સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ વગરની મતિ બાહ્ય સંજોગો પ્રમાણે રાગદ્વેષમાં પરિણમે છે. સમ્યગ્ મતિ, ચેતન અને જડને જ્ઞેયરૂપે માની તેમા રાગદ્વેષ કર્યા વગર **તટસ્થ જ્ઞાતા** થવાની પ્રેરણા કરે છે અને તત્વ રૂચીથી શાંત થઇ શિતળતા ધારણ કરે છે. આત્માના અનેક ધર્મોને ભિન્ન ભિન્ન નયથી જાણે છે

વ્યવહાર સમકિતના કારણ રૂપ છે, વ્યવહાર ચારિત્ર નિશ્ચય ચારિત્રના કારણરૂપ છે એટલે વ્યવહારને સાધન રૂપે લઇને નિશ્ચયથી આત્મભાવ કેળવાય છે, છેવટે આત્મભાવથી પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

કોઇ દર્શનની નિંદા કરવી નહિ પણ તેના એકાતવાદને એક નયથી બતાવીને, બીજી નયોની ઉપેક્ષા કરીને એકાંત માન્યતાથી કેટલા અનર્થો ઉપજે છે તે બતાવવું, અને જ્યાં અનર્થો છે ત્યા મોક્ષ અથવા શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપે અર્થ નથી એમ સાબીત કરવુ

આત્માને મતિના ચારે ભેદથી જ્ઞેયરૂપ પરિણમાવવાથી રાગદ્વેષ મંદ થાય છે અને જ્ઞેયરૂપ ધારીને વારવાર ધ્યાન ધરવાથી અનતી નિર્જરા થાય છે. પરભાવથી રહિત થઇ ને **શુદ્ધ આત્માના પર્યાયરૂપ આત્મધર્મ** (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, સમતાદિ,) **ભોગવતાં અનંત આનંદરૂપ અમૃતરસની પ્રાપ્તિ થાય** છે જે જે ગુણોનુ મનન, સ્મરણ, શ્રદ્ધા, ધ્યાન અને અનુભવ કરવામા આવે છે તે તે **ગુણોને પ્રગટ કરવામા આત્મવીર્ય પરિણમે છે.**

દુર્ગુણોનો ક્ષય કરવા માટે, દુર્ગુણોના બળ કરતા કરોડ ગણો ઉદ્યમ, સદ્ગુણે મેળવવામા થાય ત્યારે જ દુર્ગુણો નાશ થાય **આત્માની દ્રઢ રૂચી પછી ઇંદ્રિયોનું સુખ લાગતુ નથી** આત્મદ્રવ્યના ધ્યાનથી ધૈર્ય પ્રગટે છે અશુદ્ધ ભાવ ઉત્પન્ન કરનારા નિમિત્તો આવી મળે ત્યારે તેમાથી શુદ્ધ ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની ટેવ રાખવી આસ્રવના હેતુને સવર નિર્જરાના

હેતુ રૂપે પરિણમાવવાનો, અભ્યાસ કરતાં રહેવું શુદ્ધ ગુણો મેળવવા માટે શુદ્ધ ઉપયોગ વડે આત્માનુ ધ્યાન ધરવુ આત્માના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના ચિતવનથી નિરાલંબન ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માના દરેક ગુણમા ઉડા ઉતરવું અને ત્રણે યોગોને આત્મા તરફ વાળવા

તત્ત્વ રૂચીથી આત્મા અને સમતાનુ ઐક્ય થાય છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી આત્મિકસુખ, સમ્યગ્ દર્શન, શાતરસ અને ધર્મક્રિયાનાં રહસ્યો અનુભવાય છે બાહ્યક્રિયાઓ મનને આત્મા તરફ લઇ જનારી થવી જોઇએ. આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ કરવી જોઇએ અને આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ થવી જોઇએ, એટલે કે ધર્મ ક્રિયામાં, પરમ અર્થનો અનુભવ થવો જોઇએ. શરીર અને ઇંદ્રિયોનો સવર અને નિર્જરા માટે ઉપયોગ કરવો, આસ્રવમા ઉપયોગ ન કરવો ગમે તેવા સખત આશાઓના બધન છેદવાને અધ્યાત્મ જ્ઞાન સમર્થ છે આત્માના શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉપર

કલાકોના કલાક કાઢી નાખવા **જે દ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તે દ્રવ્યનુ ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપજે છે અને અનુભવ થાય છે.** નિશ્ચય નયમા આત્મ વર્તન સવર સ્વરૂપ છે

છદ્મસ્થ અવસ્થામા જીવ વિચાર કરવા માટે સમયે સમયે અનત મનોદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે સારા વિચાર કરવામા શુભ મનોદ્રવ્યની સહાય લેવાય છે અને શુભ લેશ્યાનો ઉત્પાદ થાય છે આત્મદ્રવ્યનો મનોદ્રવ્યની સહાયથી વિચાર થાય તો સર્વ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પ્રગટ થાય છે. સૂત્રજ્ઞાન અનુસાર આત્મ તત્ત્વને મનથી ગ્રહણ કરીને ઇહા (વિચાર) કરવો પછી નિશ્ચય કરવો કરવો અને તે પ્રમાણે ધારી રાખવાથી આત્મ તત્ત્વનો વિશેષ અનુભવ થાય છે **આત્મ તત્ત્વનો અનુભવ થાય ત્યારે અપૂર્વ સુખ મળ્યું હોય એવો નિશ્ચય થાય** છે **અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે.**

સર્વ જીવોને પોતાના આત્મા સમાન માનીને તેઓના ઉપર નિષ્કામ, રાગદ્વેષ રહિત વાત્સલ્યભાવ ધારણ કરવો, તેઓનો નાશ ન થાય તે માટે અનુકપા ભાવપૂર્વક જતના રાખી તેઓનુ રક્ષણ કરવુ, કોઇ પણ જીવની લાગણી ન દુખાય તેવો વિચાર કરવો અને વચન કાઢવુ, ભાવથી પરવસ્તુની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો, પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયમા સાવધાન રહેવુ, આત્મામા ઉપયોગ રાખી, સર્વ બાહ્ય વસ્તુ પર મમત્વ દૂર કરીને, નિસગ અવસ્થા ધારણ કરી પરમ સમતારસમા લીન થવુ એવી રીતે ભાવથી પાચે વ્રત ઉપજે અને સર્વ દુખોનો સામનો થઇ શકે છે અને પોતાના આત્માનુ રક્ષણ થાય છે

ગમે તેવો વિરોધ ઉત્પન્ન થાય તો પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન ક્રોધને અટકાવી શકે છે, મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓને જીતી શકે છે, અઢાર પાપસ્થાન દૂર કરી શકે છે

પ્રેમ અને શ્રધ્ધાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન સ્થિર થાય છે તેથી આત્માના સર્વ ગુણોનુ દર્શન થાય છે અને આતરિક શકિત વધે છે તેથી પોતાની શકિતમા વિશ્વાસ આવે છે કે હવે મારુ કાર્ય પાર પડશે, હું વિઘ્નોને હઠાવી શકીશ અને નિશ્ચયમાથી મારૂ મન પાછુ હઠવા દઇશ નહિ આત્મવાદ અને કર્મવાદની ખરી શ્રદ્ધાથી સમ્યગ્ પરિણતિ થાય છે

ઇંદ્રિયોના વિષયનું સુખ ઝેર સમાન છે, તેમા તૃષ્ણાની આગ વધે છે, તેના દુખમાથી મુકત થવા આત્મધ્યાન ધરવુ **આત્માનંદી, આગમાં પણ શરીરનુ દુખ ભુલીને, આત્મરસ સમતાની શિતળ શાંતિ અનુભવે છે સર્વ ઉત્તમ અનુષ્ઠાનોનુ સાધ્ય આત્મ ભાવ છે આત્માના પરિણામની શુધ્ધિ તે જ અધ્યાત્મ છે મરણ સમયે આત્મ પ્રદેશોમા અને શુધ્ધ ગુણોમાં ઉપયોગ રાખી લીન થઇ જવુ.** આત્મતત્ત્વનો નયથી વિચાર કરતા ઉપર ઉપરની નય ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમા લઇ જાય છે અને સપ્તભગીથી વિચાર કરતા આત્માના અનેક ગુણપર્યાય જાણવામા આવે છે **આત્મામાં રહેલી પરમાત્મ સત્તા પરમાત્મના ધ્યાનથી પ્રગટ થાય છે,** આત્માના અસખ્ય પ્રદેશોમા રહેલ અનત ઋદ્ધિની પ્રતીતિ થાય છે

આત્મતત્ત્વરૂચી, વાત્સલ્યભાવ, દયા, અહિંસા, સમાન ભાવ એ સર્વમા પરસ્પર સબંધ છે પોતાનુ સ્વમાન જાળવવાની ઇચ્છા થાય, અકડાઇ આવે, બીજા હલકા લાગે તો સમાન–ભાવ ટકે નહિ **સમાન ભાવથી પોતાની જીંદગી અમૃતમય લાગે છે.** આત્મધર્મ (નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યથી સત્તામાં રહેલા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત પડીત વીર્ય પ્રગટ કરવા)મા મન, વચન અને કાયાનુ બળ પરાક્રમ પરિણુમાવવુ અને **શરીરના ધર્મોમાં નિર્લેપ રહેવુ** મન, વચન અને કાયાના યોગને ચચળ થવા દેવા નહિ, તેઓનો ક્ષોભ અટકાવવો, ક્ષોભની અસર આત્મા પર થવા દેવી નહિ, **ક્ષોભ થાય કે તરતજ આત્મપ્રદેશોને જોવા.**

વિષયો પ્રાપ્ત થતા, કર્મના ઉદયથી મન ભોગી બને છે તેથી દ્રવ્ય ત્યાગની પણ જરૂર છે, અકસ્માત વિષયો આવી મળે તો **મનને આત્મ દ્રવ્ય–ગુણ પર્યાયમાં જોડવાથી ઇંદ્રિયો શાંત થઇ જાય છે** સાધુને અને શ્રાવકને જે ભોગો પોતાના ગુણસ્થાન પ્રમાણે ભોગવ્યા વગર ચાલે તેમ ન હોય તો **ઉદાસીન ભાવે હર્ષ કે શોક વગર ભોગ ભોગવીને મનને શાંત કરવુ.** સુખદુ ખનુ કારણ મન છે તેથી સુખદુ ખના નિમિત્તો આવે કે તરત જ મનને આત્મ પ્રદેશોમા જોડી દેવુ વાસના ઉત્પન્ન થાય તો વિચાર કરવો કે આ મોહનીય કર્મનુ કામ છે તે મારાથી ભિન્ન છે, મારે અને વાસનાને કઇ સંબધ નથી એમ જાણી નિસ્પૃહ થવુ આત્મ રમણતાથી નિકાચિત કર્મનો ક્ષય થાય છે તેની સાથે કષાયો પણ ક્ષય થાય છે, જ્ઞાનથી વૈરાગ્ય થાય અને વૈરાગ્યથી આત્મજ્ઞાન સ્થિર થાય છે સમકિતી જીવ, **સંસારના સર્વ બાહ્ય ભાવોથી, અધ્યાત્મ જ્ઞાનના બળથી ન્યારા** રહી શકે છે.

બ્રહ્મરંધ્રમા કે હૃદયમા અસખ્યાતા પ્રદેશોનુ અને નાભિના આઠ રૂપક પ્રદેશોનુ અનુભવ જ્ઞાનરૂપી ભાવ ચક્ષુથી અવલોકન કરવુ, તેમાં મન સ્થિર કરવુ, ચેતના–સત્તાના આભાસથી આત્મ દર્શન કરવુ **ચેતના જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી પ્રગટપણે જાણી શકાય છે.**

કોઇના ઉપર તિરસ્કાર થાય તો સર્વ પ્રાણીઓની સાથે તેને પણ, નિજ આત્મામા પોતાના સ્વરૂપ અરૂપી આત્માને દેખો અને અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વથી સમભાવ કેળવો. શુભ કલ્પેલી વસ્તુઓમાં ઇષ્ટભાવ લાવવો અને અશુભ કલ્પેલી વસ્તુઓમા અનિષ્ટપણું લાવવુ તે પરતંત્રતાની બેડી છે **બાહ્ય વસ્તુઓનો ઉપયોગ લેવો પડે તો નિર્લેપ ભાવે લેવો** તેમા રાગદ્વેષ કરવો નહિ **તેમાથી સુખ મેળવવાની આશા રાખવી નહિ** કારણ કે સુખ આત્મામાથી જ મળે છે ઇંદ્રિયો અને શરીર દ્વારા સુખ લેવાનો વિચાર અને આચાર બધન અને દુ:ખના જ કારણો છે જ્યારે પરવસ્તુ સાથે ભાવ બધ તોડી નાખવામાં આવે છે આત્મા પોતાને વશ રહે છે ત્યારે અલૌકિક આત્મભાવ થાય છે. વાસનાને જ્ઞાનથી ભસ્મ કરવી અશુદ્ધ વિચારો આવે કે તરત જ પકડી પકડીને મગજમાથી નાશ કરવા તે શ્રુતજ્ઞાનના આલંબનથી થાય છે

વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગને ભાવપૂર્વક અનુસરીને અંતરમા નિશ્ચય દૃષ્ટિ વડે સ્વસ્વરૂપમા રમણુતા કરવી. **આત્મામાં જ આત્મભાવ રાખી, જન્મમરણુની ઉપેક્ષા** કરીને, વર્તન કરવું, દેખવુ, બોલવુ વગેરે બાહ્ય ક્રિયા કરવી **આત્માને આત્મ દ્રવ્ય રૂપે જ દેખો** આત્મા અને આત્મ ગુણોની ઐક્ય ભાવે **આત્મામા જ રમણુતા** કરવાથી આત્મામા સત્ય સ્વતંત્રતા ઝળકે છે.

કોઇ પણ કામ કરતા પહેલા વિચારવુ કે હુ આત્મવશ છુ, પરવશ નથી, પરભાવ મારો ધર્મ નથી, સ્વભાવ મારો ધર્મ છે

ચરમ શરીરીને પણ સત્તામા અંતે ક્રોડાક્રોડીની સ્થિતિના કર્મો હોય છે

પરિસહ ચારિત્રની કસોટી છે તેથી અધ્યાત્મ રસ શુદ્ધ થાય છે. કષાયોને ક્ષય કરવા તે જ ચારિત્રનુ રહસ્ય છે. વ્યવહાર ચારિત્ર સાંસારીક જાળમાથી મુક્ત કરે છે તેથી ભાવ ચારિત્ર કેળવવા માટે દ્રવ્ય ચારિત્ર ઉત્તમ સાધન છે તકરારોમા મૌન રહેવુ. કોઇ પણ જીવને પોતાથી રાગદ્વેષ ન થાય એવો સતત્ ઉપયોગ રાખવો કયા અશુભ ધ્યાનમા પોતાનુ મન જાય છે તેને બારીકાઇથી શોધી કાઢવુ અને તીવ્ર ઉપયોગ અને દૃઢતાપૂર્વક તત્વ જ્ઞાનપૂર્વક અશુભ વિચારનો નાશ કરવો. વસ્તુને વસ્તુના સ્વભાવ પ્રમાણે રાગદ્વેષ વગર અવલોકવી. વિષયમા સુખબુદ્ધિ ટળે તો રાગદ્વેષ જાય **શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી દરેક વસ્તુનુ સ્વરૂપ વિચારવું** તેથી તત્ત્વજ્ઞાન ઉપજે છે તત્વજ્ઞાનથી વૈરાગ્ય ઉપજે છે. વૈરાગ્યથી માયા, મમતા, સુખદુઃખ બુદ્ધિ, કામ, તૃષ્ણા, દુર્ગતિ, મત્સર, પાપભાવ વગેરે દૂર થાય છે

સમતા, શુદ્ધ અધ્યવસાય અને અનુભવ જ્ઞાન રસથી આ ભવમા છઠ્ઠે ગુણઠાણે પ્રવેશી, પરોક્ષપણે, **આત્માનો મેળાપ** થાય છે, આત્માનુ **અનુભવ દર્શન** થાય છે આત્માના ગુણો આત્મામા જ છે અને આત્માની જ સેવાથી તે ગુણો પ્રગટે છે **આત્માને આત્મભાવે જાણીને આત્મદશામાં સ્થિરતા કરવી.** આત્મા પોતાના **ધ્યાનરૂપી કુવામાથી આનંદ રસરૂપ જળ** કાઢીને પીએ છે બહારના પદાર્થોનો આત્મા **તટસ્થ જ્ઞાતા તથા દ્રષ્ટા** છે પણ જ્યારે આત્મા અંતર્મુખવૃતિથી પોતે પોતામા સમાય છે ત્યારે અખંડ આનંદ અને સંપૂર્ણ સ્થિરતામા રહે છે. સહજ સ્વરૂપે નિર્વિકલ્પ, દર્શન સ્વરૂપમા **શુદ્ધ ઉપયોગ પરિણમાવવાથી શાંતિ અને આનંદ અનુભવાય** છે અને અનંતા કર્મની નિર્જરા થાય છે

જોવુ સાંભળવુ બંધ કરીને, સંકલ્પ રૂંધીને, દૃષ્ટાની સ્થિતિમા રહેતા સ્વ સંવેદન થાય છે. **જ્ઞાન આત્માકારે જ પરિણમી રહે** છે, જ્ઞાન અન્ય પદાર્થ (જ્ઞેય) મય થતુ નથી પણ છદ્મસ્થ ને ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતુ જાય છે, **જ્ઞાન જ્ઞેયમય થાય તે જ્ઞેય આત્મા પોતે જ** છે, ઇંદ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકાર ભાવમા જ્ઞાન પરિણમે તો હિંસા અને કષાયાદિ શત્રુઓ હાજર થાય છે.

આત્મા આત્માને જાણે તે નિશ્ચય જ્ઞાન, આત્મા આત્માને અનુભવે તે નિશ્ચય દર્શન, **આત્મા આત્માથી આત્મામાં પ્રવૃતિ કરે તે નિશ્ચય ચારિત્ર** સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાના અભ્યાસથી સ્વરૂપ દર્શન વધારે સ્પષ્ટ થતુ જાય છે. **આત્મામાં તદાકાર પરિણમી રહેવાથી તેના ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે:** આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન છે.

જીવનો એક ઉપયોગ તે એક અર્થ પર્યાય છે, શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સંબધ થતાં પુદ્ગળો તેજ સમયે કર્મરૂપે પરિણમે છે વિકારો કર્મના છે, તે આત્માના નથી. આઠ કર્મ દ્રવ્ય કર્મ છે, રાગદ્વેષ ભાવકર્મ છે. સુખની આશા અને દુઃખનો ભય તે નિરર્થક આસ્રવ છે, આશા રાખવાથી સુખ ઉત્પન્ન થતુ નથી અને ભય રાખવાથી દુઃખનો નાશ થતો નથી તેથી નિરર્થક છે, તેમ જ સુખદુ ખની લાગણીઓ પણ કલ્પનાજન્ય છે.

શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવાથી અથવા અપરીણામી થઈ રહેવાથી કષાય ઉપજતા **નથી.** ઉપાયોગ અને પરિણામ જીવના પર્યાય છે.

વેદવુ, ભોગવવુ અથવા અનુભવવુ તે રાગદ્વેષવાળું જાણપણુ છે જ્ઞાની સર્વ પદાર્થોને જાણે પણ વેદતા નથી, જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે તટસ્થ (મધ્યસ્થ) રહે છે. અજ્ઞાની વસ્તુને વેદે છે પણ જાણતા નથી.

કર્મવિપાક જેવો રસ હાજર કરે છે તે રસને જ્ઞાની તટસ્થ રીતે જાણે છે કે તેનો તેવો સ્વભાવ છે **તેનાથી હું ભિન્ન છુ. શરીર ઇંદ્રિયો અને મનમાં થતાં સુખદુઃખાદિ ફેરફારોથી હુ ભિન્ન છું. આત્માકારે પરિણમી રહેવાથી કષાય રોકાઇ જાય** છે. પ્રથમ પરમાત્માને જ્ઞેયરૂપે જાણીને, તેના જેવો જ પોતાનો શુદ્ધ આત્મા છે એમ ધારીને પછી **પોતાના શુદ્ધ આત્માને જ્ઞેય રૂપે રાખીને તેનો અનુભવ કરવો** જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવ આનંદમય છે

ઇંદ્રિયોના વિષયો (શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર) સત્તામાંથી કર્મની ઉદીરણા કરવામા નિમિત્તરૂપ થાય છે તેથી **તે વિષયોમાંથી મન ખેંચી લઇને આત્માકારે પરિણમાવવું એટલે મન નિર્વિકલ્પી થાય ત્યારે આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇને રહે છે. આત્મધ્યાયથી વિરકત દશા (વિરતિપણા) નો અનુભવ થાય છે.** રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવા માટે જ વ્રતોની આવશ્યકતા છે.

આત્મભાવમાં મતિની પરિણતી

અહિં ભાવ તે ક્ષયોપશમ ભાવ, ઉપશમ ભાવ અને ક્ષાયક ભાવમાં આત્માના પોતાના સ્વભાવિક ગુણ દ્વારા પરિણતિ કરવાનું છે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને તેમાં

વર્તમાન સમ્યગ્ ગુણો દ્વારા મતિથી પરિણતિ કરવાનુ છે તે આત્મદ્રવ્ય, આત્માના ગુણો અને પર્યાય ને અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિમા ઉતારવાના છે

અવગ્રહ એટલે ગ્રહણ કરવું, તે સાભળવાથી, વાચવાથી કે શિખેલુ હોય તે સ્મૃતિમાથી શબ્દ સજ્ઞા દ્વારા ગ્રહણ કરવુ જેમકે જીવાત્મા દ્રવ્ય, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય વગેરે ગુણો, અને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય તે પચ પરમેષ્ટિનુ સ્વરૂપ ત્યાર બાદ તે શબ્દના સકેત અનુસાર ઇહા (વિચાર)મા ઉતરવુ

ઈહા એટલે વિચાર કરવો, જેમકે, આત્મા એટલે જે દ્રવ્ય પોતાના સ્વરૂપમા રહે તે આત્મા, તે દ્રવ્ય ૭ પ્રકારના છે તેમા જીવાત્મા તે ચેતનના ઉપયોગથી પોતાના સ્વરૂપમા રહે તે જીવાત્મા દરેક દ્રવ્ય અગુરૂ લઘુ ગુણ પર્યાયથી પોતાના સ્વરૂપમા રહે છે તેમા બાહ્ય નિમિત સમય છે, જીવાત્મા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતવાળી સખ્યાના પ્રદેશો યુકત છે, તે પ્રદેશોનુ-સ્વરૂપ દ્રવ્યના પર્યાય ધર્મથી અને ગુણ પર્યાયથી જાણી શકાય છે

ગુણોમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યની મુખ્યતા છે જ્ઞાન પાચ છે, દર્શન શુદ્ધ પારિણતિ અને નિરાકાર (સમુચ્ચય) દર્શન સ્વરૂપ એમ બે રીતે છે, ચારિત્રના ક્ષમા આદિ અનેક ગુણ પર્યાય છે, આત્મિક સુખ નિત્ય ગુણ પર્યાય છે, વીર્ય પ્રવૃતિ આત્મક છે

તેમાંથી એક ગુણ લઇને તેના ઉપર વિચાર કરવો. જેમકે ક્ષમા તે શુ છે? તેનો સ્વભાવ શુ છે? તેનુ પ્રયોજન શુ છે? તેની ઉત્પત્તિ કયા છે? તેની ઉત્પત્તિની શી જરૂર છે? આત્માની સાથે તેનો શુ સંબધ છે? તે કયા છુપાએલો છે? છુપાવાનુ કારણ શુ છે? તને કોણ છુપાવે છે? શા માટે છુપાવે છે? તેને કેવી રીતે બહાર કાઢવો? કેવી રીતે સમજવો? તેનુ આવરણ કેવી રીતે તોડવુ? તે ગુણ સ્વભાવિક છે કે તેનુ આવરણ સ્વભાવિક છે? તેનો સ્વાદ કેવો છે? તે શુ સુખ આપે છે? તેને કેવી રીતે ભોગવવો? આમ અનેક પ્રશ્નોના જવાબ પોતાની મેળે વિચારો કરવા, જેમકે ક્ષમા આત્મભાવ ગુણ છે, તે નાન સજ્ઞા વ્યવહારજન્ય છે, તેનો સ્વભાવ આત્મામા શાતિ કેળવવાનો છે અને તેનુ પ્રયોજન ક્રોધને નાશ કરવાનુ અને દુનિયાના સર્વ જીવો સાથે વેર વિરોધનો નાશ કરી સમદષ્ટિ કેળવવાનુ છે

તેની ઉત્પત્તિ આત્મામા છે, ક્રોધના કોઇ પણ પર્યાયને નાશ કરવા માટે તેને આત્મામાથી જગાડવાની જરૂર છે, જીવાત્મા સાથે તેનો સમવાય (તદ્રુપ) સબધ છે, તે આત્મામા અભેદ સ્વરૂપે રહેલો છે, જ્ઞાન અને પ્રયત્ન રહિત અશુદ્ધ ભાવોના કારણે તે અનાદિ કાળથી છુપાએલો રહે છે, દ્વેષભાવ તેને છુપાવે છે, પુદ્ગળાસકિત માટે તેને છુપાવવામા આવે છે તેને રાગદ્વેષની મદતા કરીને જ્ઞાનથી (શુદ્ધ ઉપયોગ) બહાર કાઢી શકાય છે વેર, વિરોધ, અદેખાઇ, કલેશ વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયોનો નાશ કરીને સર્વ જીવ સાથે સમાન દ્રષ્ટિ સ્થાપીને આત્માને શાતિ અને આત્મિક સુખ આપે ત્યારે તેની ઓળખાણ સમજાય છે

આત્માનુ સ્વરૂપ જાણીને જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તેનુ આવરણ તુટે છે, ક્ષમા ગુણ સ્વભાવિક છે તેનુ આવરણ વિભાવ દશાનુ છે,

ક્ષમાનો સ્વાદ અમૃતમય છે, તેનુ સુખ, સમતા રસમય આનંદ સ્વરૂપ છે તે ગુણને ભોગવવા માટે અવગ્રહ, ઇહા. અવાપ્ત; ધારણા, ધ્યાન દ્વારા આત્મિક સુખમાં લીન થવુ એવી રીતે ભોગવાય છે, આવા અનેક વિચારો ઇહાથી થાય છે તે શુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપે છે. ત્યારબાદ અવાપ્ત (નિશ્ચય)માં ઉતરવું.

અવાપ્ત—અનુભવ જ્ઞાનથી ગુણને ભોગવવાથી તે ગુણનો નિશ્ચય થાય છે.

ધારણા—ગુણના અનુભવથી જે શાંતિ અને આત્મિક સુખનો ગુણ દ્વારા અનુભવ થાય છે તે અનુભવને બરાબર સ્મૃતિમાં ધારી રાખવો કે જેથી જ્યારે તેની જરૂર પડે ત્યારે તરત જ ઉપયોગમાં લાવી શકાય

ધ્યાન—ગુણની આત્મભાવે જે રચના કરી છે તેમા એકાગ્રતા કરવી તે ધ્યાન છે, ઉપયોગની ધારાથીજ ધ્યાન ચાલુ રહી શકે છે, ઉપયોગ મુકાઇ જાય અને મન બીજે જાય કે તરત જ મનને પકડીને ગુણમા જોડી દેવુ અને ઉપયોગ ચાલુ રાખવો.

સમાધિ—જે ગુણમા ધ્યાનથી ઊંડા ઉતરાય પછી તે ગુણની નામ સંજ્ઞા, પ્રયોજન વગેરે વ્યવહાર બધ થાય અને ફક્ત જીવાત્મા જ્યારે શાંત, સમતા—રસ અને આત્મિક સુખમા લીન થાય અને બીજુ બધુ ભાન ભુલાઇ જાય અને આત્માના અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય તે આત્મ પરિણતિને સમાધિ કહેવામા આવે છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનપૂર્વક એકવાર સમાધિ આવી જાય તો તેથી ભવ્યત્વપણાનો અને અંશથી મોક્ષના સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

આવી રીતે દરેક ગુણનો વિચાર અને અનુભવ કરવો કે જેથી સંવર સાથે અનંતકર્મની નિર્જરા થાય છે અને વારંવાર અનુભવ કરવાથી તેજ ભવમાં અથવા આગળના ભવોમા ક્ષાપકભાવ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે સદા સ્થિર રહે છે એટલુ ધ્યાન રાખવુ કે અવગ્રહ, ઇહા વગેરેનો જે ક્રમ છે તે બરાબર છે પણ મતિ જ્ઞાનના તે સર્વ પર્યાયોમાં વારવાર ગમનાગમન થાય છે કારણ કે છદ્મસ્થ કોઇ પણ મતિ જ્ઞાનના પર્યાયમાં સ્થિર રહી શકે નહિ સમાધિમાં અંતમુહૂર્ત—માત્ર સ્થિરતા આવે તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય પણ તેને માટે વજ્રઋષભ નારાચ સંઘયણ, અપૂર્વ ધ્યાનતપ અને અપૂર્વ વીતરાગ સંયમની જરૂર છે, જેની પ્રાપ્તિ ભવાંતરમા ચાલુ અભ્યાસથી આત્મભાવમા મતિ પરિણમાવવાથી થાય છે.

ગુણોની તારતમ્યતા

જેટલે દરજ્જે દોષોની મંદતા તેટલે દરજ્જે ગુણોની તારતમ્યતા સમજવી. માટે દોષોનું સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ, દોષો અથવા વિભાવ દશાનુ કારણ કર્મનું આવરણ છે, કર્મનો રસોદય દોષ રૂપે અથવા વિભાવ દશા રૂપે પ્રગટ થાય છે કર્મરસનુ પ્રમાણ—નવમા ગુણસ્થાનના અપૂર્વકરણાદ્ધાના અપૂર્વ સ્પર્ધકની ઉપરની વર્ગણાના રસ વિભાગથી, સર્વ જીવથી અનંતગુણા રસ વિભાગ વધારે હોય ત્યારે કર્મસ્કંધ તરીકે આવે, તેમા એક રસ વિભાગ ઓછો હોય તો

કર્મસ્કંધ તરીકે કામ ન આવે એટલે સર્વ જીવોથી અનંત ગુણી સંખ્યાવાળા રસાંશોનુ એક કર્મ પરમાણુ હોય, અનંતાનંત કર્મ પરમાણુઓની વર્ગણાનો એક સ્પર્ધક થાય એવા અનંત સ્પર્ધકને જીવ સમયે સમયે ગ્રહણ કરે આ કર્મનો વિપાક થાય ત્યારે કર્મફળ (કર્મનો રસ) પ્રગટ થાય તે રસમા જીવની પરિણતિ થાય તેથી દોષ ઉત્પન્ન થાય અથવા વિભાવદશા પ્રગટ થાય

દોષો જીવના ગુણોને પ્રગટ થવા દે નહિ, દોષને હઠાવવા માટે પંડિતવીર્યની સહાયથી ચેતના યથાયોગ્ય ગુણને ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવે પ્રગટ કરે છે જેટલે દરજ્જે ગુણના આવરણને હઠાવી શકાય તેટલે દરજ્જે ગુણની તારતમ્યતા કેળવી એમ કહેવાય દોષોની મુખ્યતામા મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ છે, તે પ્રકૃતિઓને હઠાવીને ગુણોની તારતમ્યતા કેળવવા માટે બીજા સિવાયના પહેલેથી દસ ગુણસ્થાન છે, પરંતુ વાસ્તવીક (સમ્યક્ પ્રકારે) કેળવણી ૪ થા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને ક્ષપક શ્રેણીના દસમા ગુણસ્થાને છેલ્લે સમય મોહનીય કર્મજન્ય સર્વ દોષો નાશ પામે છે તેથી તેના પ્રતિપક્ષી ગુણો સંપૂર્ણપણાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ક્ષાપક સમકિત અને યથાખ્યાત ચારિત્ર રૂપે પરિણમે છે ક્ષાપક સમકિત ગુણસ્થાન ૪ થી ૮ સુધીમા આવી શકે છે પણ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૧૨ મા ગુણસ્થાનના પેલા સમયથી શરૂ થાય છે પછી અંતર્મુહર્તમા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે

કર્મ રસના અંશો જેમ જેમ હઠતા જાય છે તેમ તેમ ગુણાંશો (ગુણના અવિભાગી પ્રતિચ્છેદો) નો ઉઘાડ થતો જાય છે જીવના ગુણમા અનંત અનંત ગુણાંશો હોય છે ગુણાંશોને લઇને જીવ દ્રવ્યમા નાનાપણુ, મોટાપણુ વગેરે વિભાગ થાય છે તે બાર પ્રકારે થાય છે, ગુણાંશોમા છ પ્રકારે હાનિ અને છ પ્રકારે વૃદ્ધી થાય છે, તે અગુરૂલઘુ ગુણના પરિણમનથી થાય છે કર્મ રસ દૂર થવાથી ગુણાંશોનો ઉઘાડ વધે છે અને કર્મ રસથી લેપાવાથી ગુણાંશોનો ઉઘાડ ઘટે છે ચેતના પંડીત વીર્યની સાથે જોડાઇને જે ગુણ ઉત્પન્ન કરવો હોય તે ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ ક્ષાયક ભાવ આવ્યા વગર તે ગુણ કાયમને માટે સ્થિર થતો નથી તેમજ સંપૂર્ણપણે પ્રગટ થઇ શકતો નથી.

ગુણોનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

ભેદજ્ઞાન—

આત્માના ગુણોની સંખ્યા, દોષોના પ્રતિપક્ષી તરીકે, દોષોની સંખ્યાની અપેક્ષાએ વ્યવહારથી સમજવા જો વ્યવહારથી ગુણોનો ભેદ ન હોય તો, દોષની ઉત્પતિ વખતે, કયા ગુણથી તે દોષને હઠાવવો તે જાણી શકાય નહિ ક્રોધ હઠાવવા માટે ક્ષમાની જરૂર છે, માન હઠાવવા માટે વિનયની જરૂર છે, માયા હઠાવવા સરળતાની જરૂર છે, લોભ હઠાવવા માટે આત્મસંતોષની જરૂર છે આવી રીતે જે ગુણનુ પ્રયોજન હોય તે ગુણને ચેતના અને પંડીત વીર્ય પ્રગટ કરે છે અને

ગુણોના ભેદસૂચક દરેક ગુણને નામ સંજ્ઞા હોય છે એટલે આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો અને આત્માના ગુણોમાં સંજ્ઞા, સંખ્યા અને પ્રયોજનની અપેક્ષાએ ભિન્નતા છે

નિર્વિકલ્પ અભેદજ્ઞાન

આત્મપ્રદેશોમાં જુદા જુદા ગુણો માટે જુદાં જુદાં સ્થાનો નથી, સર્વ આત્મપ્રદેશો સર્વ ગુણોની સાથે સમવાય સબંધથી તદ્રુપ છે, આત્માના અનતા ગુણોના અનંતા પર્યાય (એક સમયે એક ગુણનો એક પર્યાય) પ્રવાહ રૂપે સમયે સમયે ચાલુ રહે છે તે અનેક ભાવોના એક ભાવ રૂપે પ્રગટ થાય છે દરેક ગુણમાં ઉડા ઉતરીને અનુભવ કરવામં આવે તો છેવટે ગુણની નામ સંજ્ઞા ભૂલાય છે અને સમતારસ અને આત્મિકસુખ અંશથી પ્રગટ થાય છે તે સર્વ ગુણો માટે એક સરખુ છે, એટલે આત્મિક સુખના અનુભવમા સર્વ ગુણોનુ ઐકય થાય છે તેમાં અનેક ભાવોનુ એક અસ્તિત્વ છે, સ્વરૂપ ભેદ નથી આવી રીતે આત્મપ્રદેશો તથા સર્વ ગુણો તદ્રૂપ અભેદ સ્વરૂપે સમજાય છે.

જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય

છ દ્રવ્યોના ગુણ અને પર્યાયોનુ સ્વરૂપ જાણીને. પર દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનો મોહ દૂર કરીને, સ્વદ્રવ્ય (નિજ આત્મ દ્રવ્ય)ના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, (આત્મિક સુખ) વીર્ય એ;ભાવ-પ્રાણોમા ઉપયોગ રાખવો તે જ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય છે કાયા, ઇન્દ્રિયો વગેરે જે દ્રવ્ય પ્રાણો છે તેને પરદ્રવ્ય (પુદ્ગળ) ના પર્યાય જાણીને તેના શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર વગેરે વિષયોમા અરૂચી ઉત્પન્ન થાય અને નિજ આત્મ દ્રવ્ય જનિત આત્મિક સુખમા રૂચી થાય તે પણ તેમા આવી જાય છે જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય માટે દ્રવ્યાનુયોગ અને તત્વરૂચી ખાસ જરૂરનાં છે. હવે સ્વ સમયથા રમણતા અને પરભાવનો ત્યાગ તે જ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય તેના શબ્દાર્થમાં પૌદ્ગળીક વસ્તુમા અરૂચી થાય છે પણ નિજ સ્વરૂપમા રૂચી કેળવવ્યા વગર પૌદ્ગળીક વસ્તુમા અરૂચી થતી નથી અને તે બધુ જ્ઞાનપૂર્વકજ થાય છે

મમત્વનાં દુખો

સ્ત્રી મમત્વથી ઘર અને ધનની ચિતા થાય છે, તે મેળવવા અસત્ય વ્યવહાર થાય છે. સ્ત્રીના શબ્દ, રૂપ આકારથી કામ, જ્વર ઉત્પન્ન થાય છે, સ્પર્શન ઇંદ્રિયનો વિકાર થાય છે. કલ્પનામાં દેખાતી સુદર પણ પરિણામે ભયંકર મર્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે તેના દુખ રૂપી રોગ મટાડવા સયોગ કરવામા આવે છે. એક વખતના સંયોગથી થતા કર્મથી અનંત સંસાર રખડવું પડે છે. કારણ કે **મન અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો એકાકાર થવાથી ચીકણા કર્મો બંધાય છે** તેથી સ્ત્રી, પુરૂષને ગળે બાધેલી શિલા છે. તે શિલા સાથે ભવ સમુદ્ર કેવી રીતે તરાય ? સ્ત્રીનું શરીર પુદ્ગળોનો સમુહ છે, તેના શબ્દ, રૂપ, સ્પર્શ અને આકારમાં

ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પના કરીને મનથી જીવ સુખદુઃખ વેદે છે અને મમત્વથી બંધાઈને ફરી ફરીને પુદ્‌ગળોમાં ઉપજે છે.

આત્મા સ્ત્રી નથી, પુરૂષ નથી, નપુંસક નથી પણ નિશ્ચય નયથી અવેદી છે તે સ્વરૂપ મેળવવા માટે સ્ત્રી મમત્વનો ત્યાગ કરવો, દ્રવ્યથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને ભાવથી આત્મરમણતા રૂપી ભાવ બ્રહ્મચર્યમા રહેવુ.

પુત્ર પુત્રીના મમત્વથી સ્વ તથા પરહિત બુદ્ધિ રહેતી નથી, શલ્ય, ચિંતા કલેશ અને અસમાધિ થાય છે. સસાર ભ્રમણમા જીવ સર્વ જીવો સાથે અનેક પ્રકારના સબધો બાંધતો અને છોડતો આવ્યો છે. વાસ્તવિક રીતે કોઇ જીવ કોઇ જીવનો પુત્ર નથી કે પુત્રી નથી. અરસપરસના કર્મ સયોગે આવી મળે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવે પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે **નિર્લેપભાવ** રાખવો

ધન મમત્વથી આત્મ સાધના ભૂલાય છે. ધન મેળવવામા વખત બરબાદ થાય છે દુર્ગતિના કૃત્ય થાય છે ધનમોહથી સર્પ અને ઉદરની ગતિ થાય છે

દેહ મમતથી ચારિત્ર તપમા પુરૂષાર્થ થતો નથી. સર્વ દુ ખનુ કારણ શરીર છે. પુદ્‌ગળ સ્વરૂપ અશુચીમય શરીરનો વિષય માટે ભોગવટો અને વળી નરકની ગતિ, આવુ કોણ મુમુક્ષુ કબુલ કરે! તે ગત ભવમા પુણ્ય કર્યું નથી તેથી શરીરનુ દુ ખ ભોગવવુ પડે છે. હવે શરીરનો ઉપયોગ એવી રીતે કર કે જેથી શરીરના કેદખાનામાથી છુટી અશરીરી સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવાય

સસારી સગા દ્વિપદ અને ચૌપદ પરિગ્રહ તે જીવ તથા પુદ્‌ગળ દ્રવ્યના પર્યાયોનુ મિશ્રપણુ છે તેમા પુદ્‌ગળના પર્યાયો તો ફર્યા કરવાના છે તે રોકયા રોકાય તેમ નથી, તેઓ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પર્યાયોમા રહે છે તેમ **તું તારા સ્વભાવમાં કેમ રહેતો નથી?** વળી મધુબિંદુના દૃષ્ટાંતે સગાની કેટલીક સ્વાર્થી ભાષા માખીઓના ચટકારૂપે નિવડે છે માટે સગા સબધીના સંયોગ વિયોગમા હર્ષ કે શોક કરવો નહિ

પહેલી ભૂલ તે સસારના દુ ખોને સુખ તરીકે માનવા તે બીજી ભૂલ તે ધન અને સગાને સુખના સાધન માનવા તે. ત્રીજી ભૂલ તે ઉપરની બે ભૂલોને પરિણામે ઇન્દ્રિય વિષયમા સુખ માનવુ તે. આ ત્રણ ભૂલનુ ફળ સંસાર ભ્રમણ છે, સસાર માર્ગથી તો મોક્ષ માર્ગ કેટલો સરળ છે!! **મોક્ષ માર્ગમાં તો સંયમનુ સુખ રહેલ છે જેને અહિંસા. સંયમ અને તપમાં સુખ ઉપજતું નથી અને જેને ઇન્દ્રિયોના વિષયમા સુખ લાગે છે તેને ત્યાંસુધી મોક્ષની આશા રાખવી નહિ.**

દ્રવ્યના ત્રિકાલીક પર્યાયો જોતા, **નિશ્ચયથી કોઇ વસ્તુ ઇષ્ટ નથી તેમ જ અનિષ્ટ પણ નથી. જડ પદાર્થ ઉપર ક્રોધ કે દ્વેષ કરવો તે તો અતિ અનભિજ્ઞતા બતાવે છે.**

સર્વ જીવોમાં **અરૂપી ચૈતન્યત્વેન એકત્વ** સર્વ વસ્તુઓમાં **દ્રવ્યત્વેન એકત્વ,** સર્વ સંયોગ વિયોગમાં **પર્યાયત્વેન એકત્વ,** સુખ દુઃખમાં તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને **માધ્યસ્થ-ભાવ,** સર્વ ધાર્મિક ક્રિયામાં શાંત **સમતા રસ,** સર્વ ઉપસર્ગ પરિસહમાં **આત્મતત્વરસ આસ્વાદન** અને સર્વ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં **ઔદાસિન વૃત્તિ**–એવા ભાવ કેળવીને રાગદ્વેષની મદતા અથવા તેનો અભાવ કરીને **સમતારસમાં સ્થિર થઈને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો.**

સમભાવયુકત શુદ્ધ મનમાં, શુદ્ધ ભાવના મૂર્તિની સ્થાપના થાય, તેથી શુદ્ધ કાર્ય કરવાની રૂચી થાય, તેમાં મન સ્થિર થાય એટલે કાર્યની સિદ્ધિ થાય.

દુશ્મનો કોણ છે?– રાગદ્વેષ, કષાય, વેદ, ઉદય, મોહ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, અશુભ યોગ, ૧૮ પાપસ્થાન, ૫ મહાસ્રવ (પાંચ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષય, કષાયાદિ પાંચ પ્રમોદ, ૩ અશુભ જોગ, ૧૭ અસયમ, ૯નો કષાય=૫૭) આ બધા શત્રુ છે

બધા જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમા કરવો, સસારવાસનાની પુષ્ટિમા નહિ. આત્માના વિષયમાં હંમેશ જાગૃત રહેવુ.

સુખ દુખની લાગણીની કલ્પના, અજ્ઞાનજન્ય છે. સમતાનુ બીજ, અજ્ઞાન ત્યાગ છે સત્સગથી સમજ, સમજથી વિચાર (તત્વ ચિત્વન), વિચારથી હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું ગ્રહણ રૂપી કાર્ય, કાર્યથી સમતા, **સમતાથી નિ:સગપણુ** અને નિસગપણાથી મોક્ષ એમ ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થાય છે

મન કયા ભટકે છે, સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે તે શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી જાણીને ત્યાંથી ખેચીને આત્મામા જોડવુ **પુદ્‌ગળો શુભાશુભ રૂપો ધારણ કરે છે તેવા રૂપ, હે મન! તુ શા માટે ધારણ કરે છે ?**

શરીર તારૂ નથી પણ મોહરાજાએ તારા માટે બનાવેલુ કેદખાનુ છે, તેમાંથી છુટવા માટે **અસાધારણ પુરૂષાર્થ કરી, શરીર પાસેથી ધર્મ કાર્ય કરાવી લેવું** અને છોડતી વખતે તેની ચિતા ન કરવી

પોતાની મેળે ઇંદ્રિય વિષય તજીશ તો મોક્ષનુ સુખ મળશે, તેઓ છોડી ચાલ્યા જશે તો દુખ આપતા જશે અને તેની શોધમા અનંત સસાર રખડવો પડશે માટે **મળેલા વિષયોને જ છોડી દે**

મોહના ઉદયથી કામ ભોગની તૃષ્ણાની આગ લાગે છે તે આગ સમાવવા કામભોગ સેવી નવા કર્મ બાધવા અને ભવ ચક્રમાં ફસાવું તેના કરતા મૂળ કારણ મોહને છોડવાથી આગ

ઓલવાઇ જાય છે **ઉપશમ રસથી મોહની આગ ઓલવાય** છે અને નવા કર્મ બંધાતા નથી દવા કરવા કરતાં રોગને ન ઉત્પન્ન થવા દેવો તે ઉત્તમ છે સંસારની બીક લાગતી હોય અને મોક્ષ જવુ હોય તો ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામા અગાધ્યાગળુ મહેનત કરવી મમત્વ તે અભ્યંતર મારણ છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયનુ સેવન કરવુ તે અભ્યંતર આંધળાપણુ છે અને કષાય તે પ્રત્યક્ષ દુખરૂપ છે

કષાય વિજય

ક્રોધ વિજય—આક્રોશ વચન કે વધ વગેરે પરિસહ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિચારવુ કે આ બિચારો પોતાનો સંસાર વધારી **મારા કર્મનુ દેવુ પતાવી દે છે તેથી ઉપકારી છે** તેના કર્મજનિત ભવિષ્યના **દુખ માટે** કરૂણા લાવવી અને આત્માના **શાંત રસમાં** લીન થવું ક્રોધ, કર્તવ્ય શૂન્ય અને બેભાન બનાવે છે ગુણોનો નાશ કરી સ્વહિંસા કરે છે માટે ધીરજથી **આવેશ અટકાવવો અને ક્ષમાથી ક્રોધનો નાશ કરવો.**

ક્રોધને તાવની ઉપમા—આંખ અને મોઢુ લાલ થાય, મો સૂકાય, નાડી તથા હૃદયના ધબકારા વધે, અન્નની રુચી નરહે, ક્રોધથી સંતાપ, મૈત્રીનો અંત, ઉદ્વેગ, અવદ્યવચન, કલેશ, કિર્તિનો નાશ, પુણ્ય નાશ અને દુર્ગતિ થાય છે

ક્ષમામાં અભયદાન, અહિંસા, અનુકંપા અંતર્ગત છે, ક્ષમા પ્રગટે કે તરત જ ક્રોધ નાશી જાય છે

માન વિજય—અપમાન અને પરાભવ સહન કરવાથી તપ થાય છે પણ અહંકાર દીનતા કે ક્રોધથી દુર્ગતિ થાય છે. માનથી બીજાના ગુણો જોઇ શકાતા નથી માટે **પ્રમોદભાવ, વિનય અને નમ્રતાથી માનને જીતવો** કરેલુ સુકૃત્ય અને મેળવેલ ગુણો મદ મત્સરથી નાશ પામે છે **ગુણવાન પર મત્સર કરવાથી પ્રમોદભાવ ઉડી જાય તેથી મૈત્રી ભાવ નાશ પામે એટલે સમકિત જાય** જે વસ્તુનો મદ થાય તે વસ્તુ નબળી મળશે શેર માથે સવાશેર હોય જ પૂર્વકર્મના ઉદયથી વસ્તુ મળે છે, તુ કોણ માત્ર, તારી પાસે કઇ ચીજ ભારી છે પૌદગળીક વસ્તુ કાયમની નથી, ખાલી હાથે જવાનુ છે માટે મદ છોડી દે ગુણ રહિત હોવા છતા જે પોતાને ગુણી સમજે, ખોટો ડોળ કરે તે દંભ છે પોતાના ગુણો માટે ઉત્કર્ષ થાય, અભિમાન આવે તે મદ છે તેને હાથીની ઉપમા લાગુ થાય છે **સ્વ વ્યક્તિ સ્થાપન (સ્વમાન સ્થાપન) પણ અહંકાર** છે માનથી વિનય નાશ પામે તેથી સમકિત પણ જાય

માયા વિજય— માયાથી જીવ પોતે પોતાનેજ છેતરે છે માયા નાગણી સમાન છે માયાને ઉંડાણમાંથી ખેંચવી પડશે અને સરળતાથી નાશ કરવી પડશે **કોઇનો દોષ ન જોવો**

પણ પોતાના પૂર્વ કર્મનો દોષ જોવો તે સરળતા છે. સરળતા, નિર્પેક્ષ બુદ્ધિ, સત્યતા, નિખાલસ ભાવ, નિઃશલ્યપણાથી માયા, બગવૃત્તિ, ખોટો દેખાવ, કુયુક્તિનો નાશ કરવો

લોભ વિજય—લોભથી ચિંતા વ્યાકુળતા અને સર્વ દુઃખોની પરંપરા આવે છે. સ્નેહ વિવેક વગેરે ગુણો નાશ થાય છે પણ **આત્મ સંતોષ** પાસે સર્વ દુઃખો અને લોભના પર્યાયો અદશ્ય થાય છે

કષાયથી ઉકળાટ, ઉદ્વેગ, ખોટા દેખાવ કરવાની ચિંતા, વૈર, પરિતાપ, સ્નેહનાશ અને દુર્ગતિ થાય છે કષાય ત્યાગથી આનંદ, સુગતિ અને મોક્ષ મળે છે **પુણ્યને બદલે પાપ ભેગું કરનાર કષાય છે.** કષાય પ્રમાદને વધારે છે, પ્રમાદથી પુણ્ય સૂકાઇ જાય છે **કુતુહલ માટે પણ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ** સિદ્ધાંત **જ્ઞાન** રૂપી જળથી હૃદય રૂપ ક્ષેત્રમાં **જીવ દયા** રૂપ બિનાશ ઉત્પન્ન કરવી અને તેમા **ભાવના** રૂપ અંકુર ઉપજવા જોઇએ જ્ઞાનની છાપ અંતઃકરણમા પડે તેથી **ક્રિયાની શુદ્ધિ** થાય છે અને **આત્મ પરિણતિ સુધરે** છે તત્ત્વજ્ઞાનીની વૃત્તિ **સ્વસ્થ** , વર્તન શુદ્ધ અને **મુખમુદ્રા પર શાંત રસ** ઢળેલ હોય છે

રાગ, દ્વેષ, ખેદ, વિકલ્પ, અસ્થિરતા, વાસના વગેરે અભ્યંતર **કચરો મનમાંથી કાઢી નાખીને મનને નિર્મળ કરી સ્થિર કરવું એટલે ઇંદ્રિયો વિષયમા નહિ જાય** અને તપ કરવા સાવધાન **થશે** ત્યારે તેને સજ્ઝાય ધ્યાન, શુદ્ધ ક્રિયા, ભાવના, આત્મ નિરીક્ષણમા જોડવું

ઘરમાં આગ લાગી હોય અને પેટમાં પાણી ન હાલે એટલી સમતાથી કર્તવ્ય બજાવે તો સમજવુ કે જીવ ઉચ્ચ કોટિમા આવ્યો

પૌદ્ગલીક વસ્તુમા રતિ ઉપજે ત્યારે આત્મ પ્રદેશોમા મનને જોડી દેવુ સંયમમા અરતિ થાય તો શુદ્ધ આત્મામા ઉપયોગ લગાવી દેવો અને આત્મિક સુખ ભોગવવુ આત્માની અનંત શક્તિઓનો વિચાર કરવાથી શોક નાશ પામે છે આત્મિાના શુદ્ધ પ્રદેશોમા ઉડા ઉતરવાથી ભય નાશ પામે છે

વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાની ભાવના

હે જીવ, તુ આ ભવમા ધર્મ નહિ કરીશ તો પરભવમાં કઇ ધર્મ નહિ થાય, જે **સંજોગો આવી મળે તેમાં સમ્યક પ્રકારે પાઠ ભજવવો.** પાપનો તો વિચાર કરવો જ નહિ, બીજાને એકવાર પીડા આપવાથી ભવાંતરમા અનંત વાર પીડા ભોગવવી પડશે તુ ૧૮ પાપમાનુ કાઇ પણ એક પાપ કરીશ તો તેનો ઉદય જઘન્ય ૧૮ વાર અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડાક્રોડ વાર આવશે રાગ કે દ્વેષની તીવ્રતા પ્રમાણે સંબંધ પડે છે, હે ! જીવ મૃત્યુના મુખ સુધી તો આવ્યો. હજી કેમ પાપ કરે છે? મોહનીયકર્મજન્ય વ્યાધિ મટાડવા માટે ઇંદ્રિય વિષય રૂપ ખોટી દવા કરીને સુખ માનીને, તેવા ખોટા સુખ માટે નરકમા જવા શા માટે તૈયાર થાય છે?

સસારી વિષયના ઉપભોગથી થતી અસાધ્ય વ્યાધિનુ નિવારણ કરવા માટે ફક્ત ચારિત્ર ઉપયોગી છે **હજારો જાળોમાં ફસાયા છતાં સત્વવંત પ્રાણી પોતાનું દષ્ટિબિંદુ ચુકતો નથી, માટે તારા શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલ નહિ ધર્મ માટે શરીર તજવુ પણ શરીર માટે ધર્મને છોડીશ નહિ.** તે પરવશપણે અનત દુ ખ ભોગવ્યુ પણ મોક્ષ માટે સ્વ ઈચ્છાથી થોડુ કષ્ટ સહન કરીશ તો કાયમને માટે સર્વ દુ ખોનો અત આવશે

પાપમાં હુશિયારીનુ અભિમાન આવ્યું તો નિકાચિત કર્મ બધ થશે. બાહ્ય સત્તામાં મોટાઇ માનવી તે ભ્રમ છે આરંભથી બનાવેલી બીજાની વસ્તુના વખાણ કરવાથી તે સર્વ આરંભના ભાગીદાર થવું પડે છે. નરક નિગોદનુ દુ ખ સાભળી કમકમાટી ઉપજે છે તો તેમાથી બચવા માટે પાપમાથી કેમ નિવૃત થતો નથી ? જેને માટે તે પાપ કર્યું તે તને નરક નિગોદમાથી બચાવશે ? તુ પુણ્ય તો ખાઇ જાય છે, પુણ્ય વેચી પાપ જમા કરે છે તો પરભવમા તારા શા હાલ થશે ? સાધુના થોડા કષ્ટથી બીએ છે અને નરક નિગોદમા જવાના કામા કરે છે, આ કેટલુ બધુ મૂઢપણુ ? **વીતરાગના વચન અનુસાર મન, વચન અને કાયાના યોગોને વાપરીશ તો જ સર્વ દુ:ખોનો અંત થશે.**

જો ગુણ મેળવવા હોય તો **પારકાના ગુણની પ્રશસા કર,** શત્રુના ગુણની પ્રશસામા પણ આનદ માનવો, ગુણને ગુણની ખાતર માન આપવુ, **ગુણ પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખવો,** ગુણને અનુસરીને વર્તન કરવામા પણ **કીર્તિની ઇચ્છા તો ન જ રાખવી** પોતાની સ્તુતિ અને પારકાની નિદા સભળાય તો ત્યા ખેદ કરવો કે અહો ! હુ ક્ષાયક ભાવે ગુણવાન ક્યારે થાઉ અને આ ભાઇની વાત સાચી પડે ! પોતાની નિદા અને પારકાની સ્તુતિ સાભળી આનદ પામવો ઇર્ષા અને અભિમાનથી બીજાના ગુણો ન ઢાકવા. માનતા માનવી તે મિથ્યાત્વ છે ધન ત્યાગમા દ્રષ્ટિ રાગ કલક છે, **દાનમાં કીર્તિની ઇચ્છા કલક** છે ચારિત્ર તપમા મત્સર નિદાન અને પરનિદા કલક છે જ્ઞાનમા મદ કલક છે **ગુપ્ત સુકૃત્યમાં અપૂર્વ શાંતિ છે પોતાનુ સુકૃત્ય બીજાને બતાવવાથી તેનું ફળ નાશ પામે છે.**

પ્રભુ ભકિત (ભાવ નમસ્કાર)મા એકવાર વીર્યોલ્લાસ થઇ જાય તો પણ ભવની ભાવઠ ભાગી જાય. પ્રતિક્રમણમા વિચારણાથી બરાબર પશ્ચાતાપ થાય અથવા પોષધમા અપૂર્વ ભાવ શુદ્ધિ થઇ સમતા પ્રાપ્ત થાય તો બેડો પાર **શુદ્ધિની સાથે તિવ્ર ભાવ અને તિવ્ર ઉપયોગ ઉત્તમ કામ કરે છે.** શુદ્ધિને રાગદ્વેષમાથી નિવૃતિ તિવ્ર ભાવ તે ચિત્તનો ઉત્સાહ, વીર્યોલ્લાસ, ઉપયોગ તે સાવધાનતા, તન્મયપણુ

ધર્મ ક્રિયામા આદર, બહુમાન, વિવેક, ઉત્સાહ, ઉપયોગ અને શુદ્ધિની જરૂર છે. **વ્યકિત ઉપર નહિ પણ ગુણ ઉપર પ્રમોદભાવ અને રૂચી લાવવા.**

અપૂર્વ અતીન્દ્રિય વસ્તુના સ્વરૂપમાં તર્ક કરી શકાય પણ તે **તર્ક જિન વચનમાંથી એક અંશ પણ વિરૂદ્ધ ન જવો જોઈએ.**

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં સર્વથા ઊંડી શ્રધ્ધા અને ભકિતમાં અંતઃકરણની ઉર્મિઓનો ઉત્સાહ આનંદ અને ચિત્ત પ્રસન્ન હોવુ જોઈએ.

વૈરાગ્ય=પુદ્ગળ ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મિક ભાવનો આદર.

ધાર્મિક ક્રિયામાં સમતા આવે અને આત્મિક સુખ ઉપજે તો જ મોક્ષ થાય. મનન વગર અભ્યાસ અંતરગમાં ન ઉતરે, અભ્યાસ મગજમાં સ્થિર થાય તો અનુભવમાં ઉતરે **ધ્યાનથી રાગદ્વેષ ફુટાઇ જાય છે.** મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી આગમના અર્થને અનુસરવુ. બાહ્ય તેમ જ અતરંગ હિંસાના ત્યાગથી સમતા અને ક્ષમા આવે. યોગોની પૌદ્ગળીક પર્યાયમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય તે ગુપ્તિ છે

મૈત્રી આદિ ૪ સમકિત ભાવનાથી પરમ શાતિ, સમતા, સ્થિરતા આત્મજાગૃતિ અને લય સમાધિ એક પછી એક પ્રાપ્ત થાય છે

સ્ત્રી, ધુળ, સ્વ, પર સપત્તિ એ સર્વમાં એકસરખો સમભાવ રહે તો સમતાનુ સુખ થાય **આત્મા ચારિત્ર** છે, આત્માની શકિત (ગુણ પ્રવૃત્તિ) જે ભાવમા ભળે છે તે ભવમય પરિણમે છે તેથી તે શકિતને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા જ ભેળવવી જેથી તે શકિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપે પરિણમે

પચ્ચખાણ સહચારી–૧ મોક્ષનો હેતુ, ૨ વિધિ, ૩ શ્રદ્ધા, આજ્ઞા, ભકિત અને સવેગમા પરિણામ, ૪ વીર્યઉત્સાહ

જ્ઞાનના ૩ પ્રકાર–૧. ઇંદ્રિયોની અપેક્ષાવાળુ વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન. ૨ હેય ઉપાદેયના વિવેકવાળુ આત્મપરિણતિવાળુ, ૩. અર્થ ક્રિયાથા પ્રવૃત્તિવાળુ તત્વસવેદન જ્ઞાન.

અનુભવની અવસ્થા સ્મરણની અવસ્થાથી ભિન્ન છે. દાખલા તરીકે અરિહંત એવુ શબ્દ સ્મરણ અને અરિહંતના ગુણોનો અનુભવ એ બન્ને જુદા જુદા સમયોમા થાય છે સ્મરણ અને અનુભવનો એક જ કાળ નથી અમૂર્ત ચેતનના પરિણામથી બુદ્ધિમાં પરિવર્તન થાય છે પરિણામથી કર્તાભોકતા થવાય છે જ્ઞાન નિશ્ચયથી આત્મામાં જ રહે છે અને વ્યવહારથી વ્યાપક ગણાય છે. નિશ્ચયથી જીવ કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન સ્વરૂપ છે, વ્યવહારથી ૧૨ ઉપયોગમય છે. સિદ્ધ ભગવાનમા પ્રયત્ન વગર શુદ્ધ જ્ઞાન–દર્શન–સુખમા પરિણમન થાય છે તે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ નિષ્ક્રિય અને મોક્ષ રૂપ છે. તે આવરણ રહિત શુદ્ધ દ્રવ્ય છે છદ્મસ્થ સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન–ચારિત્રના પર્યાયથી શુદ્ધ પારિણામીક ભાવોમા પરિણમન કરે તે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવ ઉત્પન્ન કરે છે

શુદ્ધ આત્માના અનુભવમાં સુખ મળે છે ત્યારે કર્મમા મિથ્યાભાવ કરવાની શક્તિ રહેતી નથી, કર્મ ઉદય આવે ત્યારે આત્મમગ્નતા કરવાથી કર્મનો ઉદય કર્મ ફળ પ્રગટ કરી આત્મ પ્રદેશોથી અલગ થાય છે, આત્મા તે ફળને વેદતો નથી, પોતાને તેનાથી તટસ્થ રીતે ભિન્ન માની પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્યને અનુભવે છે

વીતરાગ સ્વરૂપે સ્વસંવેદન જ્ઞાનના અનુભવમાં સર્વ ગુણો આવી જાય છે. નવ તત્વોમાંથી નિજ શુદ્ધ આત્મા જ ઉપાદેય છે.

ચેતના જ્યારે મિથ્યાત્વ, રાગ અને દ્વેષમા પરિણમે ત્યારે **અજ્ઞાન ચેતના** કહેવાય અને કર્મનુ ફળ સુખ દુખ વેદે તો **કર્મફળ અજ્ઞાન ચેતના** કહેવાય

આઠ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિમાથી જે ઉદય પામે અને પોતાનો સ્વભાવ અને રસ પ્રગટ કરે તેમા જીવનો સબંધ થાય અને જીવના **વિભાવ ભાવ થાય તે શુદ્ધ જીવ સ્વભાવથી ભિન્ન છે તેથી તે મારા નથી**

ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ પણ જે ભોગ ભોગવવા પડે તે રોગના ઇલાજ તરીકે ઉદાસીન ભાવે ભોગવી લેવો જેમકે ક્ષુધાના રોગને આહાર રૂપી દવાથી ઉદાસીન ભાવે મટાડવો પડે

શ્રુતજ્ઞાન, નવ પદાર્થમાં શ્રદ્ધા, જીવદયા વગેરે ચારિત્ર તે **વ્યવહાર રત્નત્રય** રૂપ મોક્ષ માર્ગ છે તેની સાથે આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ તે **નિશ્ચય રત્નત્રય** મોક્ષ માર્ગ છે વ્યવહાર નિમિત્ત કારણ છે અને આત્મા પોતે ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે એટલે સિદ્ધ થાય ત્યારે નિમિત્ત કારણ છૂટી જાય છે

જીવનો શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષ માર્ગ છે તેમા કર્મ ફળ (નો કર્મ) જેમકે મન, વચન, કાયાની વર્ગણાઓનુ જે આલબન લેવામા આવે છે તે વ્યવહાર નયનો વિષય છે અને તેમા આત્માની જે શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે તે નિશ્ચય નયનો વિષય છે, આ બને નયો મોક્ષ નગરીમા પહોચાડનાર સયમરૂપી રથના પૈડા છે

જીવનો અશુદ્ધ વ્યવહાર તે સસાર માર્ગ છે તેમા પુણ્ય અશુદ્ધ વ્યવહારનય કામ કરે છે ત્યા નિશ્ચય નય નથી શુદ્ધ (વીતરાગભાવે) સ્વસવેદન જ્ઞાનનો અનુભવ આપણા અનુભવના એક આકાર (ભેદ વિકલ્પ) વાળો હોવાથી સવિકલ્પ ગણાય પણ બહારના વિષયોના વિકલ્પો રહિત હોવાથી નિર્વિકલ્પ કહેવાય, આ બને અપેક્ષાથી જ્ઞાન સવિકલ્પ તેમ જ નિર્વિકલ્પ છે

મોક્ષમાર્ગમા વચન અને કાયાનો યોગ દ્રવ્ય રૂપ છે, મનનો વિચાર ભાવરૂપ છે અને આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ નિશ્ચય રૂપ છે તે આત્મભાવ છે

શુભ ઉપયોગ રૂપ **ક્રિયાના** ૮ ભેદમાં **શુદ્ધ આત્માની ભાવના** રાખવી, હવે ક્રિયાના ૮ ભેદ:—

(૧) પ્રતિક્રમણ પૂર્વ દોષ નિવારણ.

(૨) પ્રતિસરણ–સમકિત વગેરે ગુણોમાં પ્રેરણા

(૩) પ્રતિહરણ–દોષોને ન ઉત્પન્ન થવાં દેવા; દોષોને ટાળવા

(૪) ધારણા–મન સ્થિર કરવા માટે નવકાર મંત્ર વગેરેનું આલંબન.

(૫) નિવૃત્તિ–વિષય કષાયમાંથી હઠવુ.

(૬) નિંદા–આત્મ સાક્ષીએ દોષ જોવા

(૭) ગર્હા–ગુરૂ આગળ દોષ પ્રકટ કરવા

(૮) શુદ્ધિ–દોષનું પ્રાયશ્ચિત લેવું.

મનથી આત્માનુ ગ્રહણ, મનન, અનુભવ તે **ભેદ વિજ્ઞાન** મોક્ષનુ સાધન છે જીવનાં ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરવાથી **જીવ પ્રત્યક્ષ થાય** છે જીવના ગુણોને ગ્રહણ કરવાથી જીવ ગ્રહણ થાય છે, જીવના ગુણોને જાણવાથી આત્માનુ જ્ઞાન થાય છે છદ્મસ્થ એક દેશથી આત્માને પ્રત્યક્ષ જાણે.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞેયની ભિન્નતાથી પર્યાયાન્તર રૂપ થયા કરે છે પણ તે સર્વ પર્યાયોમા મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન છે. જીવ દ્રવ્યમા ચેતના લક્ષણના પર્યાય ત્રિકાળવર્તી છે, વર્તમાન પર્યાય અભેદ સ્વરૂપે છે એટલે અભેદ રૂપથી વસ્તુને લઇએ તો તે વર્તમાન પર્યાયવાળી જ છે. વર્તમાન પર્યાય દ્રવ્યથી કથંચિત્ અભેદ રૂપે છે.

શબ્દ, સંજ્ઞાવાચક નામ બતાવે છે. તે નામ બોલતા વર્તમાન કાળના પર્યાયનો વિષય સમજાય છે. ત્રણ યોગ એક સાથે કામ કરતા હોય પણ ઉપયોગ એકમા હોય તેથી ત્રણે યોગમાં એકી સાથે પ્રયત્ન ન થાય કેવળી ભગવાનને ભાવ મન નથી પણ દ્રવ્ય મનોવર્ગણા લાવવા માટે આત્માના પરિસ્પંદરૂપ પ્રયત્ન તે મનોયોગ કહેવાય

શ્રુતજ્ઞાન અને મન પર્યાયના જ્ઞાનને દર્શનની જરૂર નથી કારણ કે તે મતિજ્ઞાનપૂર્વક થાય છે

ક્ષપક શ્રેણી ક્યારે આવે ?

સંકલ્પ, વિકલ્પ, આગ્રહ, શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા વગેરે સર્વ દોષોનો ત્યાગ કરીને, ધીરજ અને સમતાપૂર્વક આત્મ દ્રવ્ય અને તેના શુદ્ધ ગુણોના અનુભવનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં જ્યારે **શુદ્ધ ઉપયોગમાં સ્થિરતા** થાય અને અશુભ ઉપયોગનો નાશ થાય કે જેથી **કર્મ રૂળનું**

દુઃખ ભોગવવાનો પૂર્વ અભ્યાસ તુટી જાય અને સંસાર પરિણતિનો નાશ થાય ત્યારે આત્માના ગુણો**ની શુદ્ધતાની પરાકાષ્ઠા** થાય ત્યારે ક્ષપક શ્રેણી આવે

જ્ઞાનાદિ ગુણોની પોતપોતાની પ્રવૃતિ તે, તે તે ગુણની શક્તિ છે, દ્રવ્યાર્થિક નયમા સર્વ ગુણો અભિન્નપણે રહેલા છે. ગુણો પરસ્પર વ્યવહારથી ભિન્ન છે **નિર્વિકલ્પ દશામા સર્વ ગુણ પર્યાયોની એકતા છે** નિશ્ચયથી દ્રવ્ય પર્યાય અભિન્ન છે વ્યવહારથી પ્રયોજન પ્રમાણે ભેદ છે જીવ દ્રવ્યમા પર્યાયની અપેક્ષાએ ષટ્ ગુણ હાનિવૃદ્ધિ સંભવે છે

સ્વભાવ (અભિન્ન અનુત્થાન ગુણ રૂપ) જીવનો સહચારી છે પરિણામ પાણીના પરપોટાની જેમ ઉત્થાન રૂપ છે.

પર દ્રવ્ય સબંધી સુખદુઃખના પરિણામ થવાનુ કારણ, રાગદ્વેષ અવિદ્યામા પરિણમન છે **સ્વસ્વરૂપમાં નિશ્ચય એવા સમદૃષ્ટિ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન રહે છે તેને સુખદુઃખના પરિણામ નથી** શુદ્ધ પરિણામોમા પરિણમન કરવાથી આત્મા શુદ્ધ પરિણામ રૂપ થઇ જાય છે પરિણામ તે જ પર્યાય અને ચારિત્ર શુદ્ધ ઉપયોગમા આત્મિક સુખ છે સુખદુઃખમા સમભાવ તે શુદ્ધ ઉપયોગ

અર્થ = પદાર્થ = દ્રવ્ય

સ્વભાવ = ગુણ

પરિણમન = પર્યાય આત્મા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય રૂપે છે

જ્ઞેય પદાર્થોના આકારો (પર્યાયો)નો ઉત્પાદ વ્યય થાય અને જ્ઞેયોમા ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય તે પ્રમાણે સાકાર ઉપયોગના પરિણમન (પર્યાય)મા ઉત્પાદ વ્યય થાય અને જ્ઞાનમા ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય

કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા, સર્વ અંગો દ્વારા, પ્રત્યક્ષ આત્મ પ્રદેશોથી સર્વ વિષયોને જાણે છે. જ્ઞેય જ્ઞાયક સબંધથી જ્ઞેયના આકારોના, જ્ઞાયક આત્મામા અરૂપી પ્રતિબિંબો થાય છે. પણ નિશ્ચયથી **સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના સ્વભાવમાં અને સ્થાનમાં રહે** છે આત્મા જ્ઞેય પદાર્થોના આકારને સ્વયં ધારણ કરતો નથી એટલે તે આકારમય થતો નથી **જ્ઞાન આત્મામાં જ રહે છે તેથી જ્ઞેય પદાર્થોમાં નિશ્ચયનયથી જતું નથી.** અરિસામા જે **પ્રતિબિંબો** પડે તે પ્રતિબિંબપણે આરસી વ્યવહારમા દેખાય છે પણ અરિસામા પદાર્થો પેસી જતા નથી કે અરિસો પદાર્થનુ સ્વરૂપ ધારણ કરતો નથી વળી જેમ નીલમણીને દૂધમા રાખવાથી બધુ દૂધ નીલ બન્યુ દેખાય છે તેમ જ્ઞાન જ્ઞેયોમા પ્રકાશ કરે છે અને જ્ઞેયો જ્ઞાન રૂપી આરસીમા પ્રતિબિંબિત થાય છે ભૂતકાળના દ્રવ્યોના પર્યાયો અને ભવિષ્યમા થવાવાળા પર્યાયો, કેવળ જ્ઞાનમા વર્તમાન પર્યાયોની જેમ પ્રતિભાસિત થાય છે

જ્યારે આપણે ભૂત ભવિષ્યનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે **ભુત ભવિષ્યના દ્રવ્ય પર્યાયો** (વસ્તુઓ) **ન હોવા છતાં મનથી દેખાય છે,** તેમ ભૂત ભવિષ્યના પર્યાયો (જ્ઞેયોના આકારો) કેવળ જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબીત થઈને વર્તમાન પ્રત્યક્ષ થાય છે જ્ઞેયોના નિમિત્તથી જ્ઞાનના અનંતભેદ થાય છે બાહ્ય પદાર્થોને જાણવા પણ તેના અર્થમાં પરિણમવું **નહિ** (તન્મય થવું નહિ).

અતીન્દ્રિય જ્ઞાન અને સુખ ફકત શુધ્ધ આત્મ પરિણતિ રૂપ શકિતથી ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંદ્રિય આધિન પરોક્ષ જ્ઞાનથી સંતોષ ન થતો હોવાથી જીવ તૃષ્ણાથી પીડાય છે તૃષ્ણાનું દુઃખ ભુલવા માટે ઇંદ્રિય વિષયમા રમણ કરે છે ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયને ચાહે છે તેથી જીવને દુઃખ થાય છે તે મટાડવા ઇંદ્રિયનું સેવન કરે છે તેથી ઇંદ્રિયો અને તેના સર્વ વિષયો દુઃખરૂપ જ છે. જડ દ્રવ્યો જે નિમિત્ત રૂપ છે તેને અજ્ઞાન કુવીર્ય અને કુચારિત્રથી સુખરૂપ માનવામાં આવે છે.

પદાર્થોને વશ થવાથી જ તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ અને સુખ દુઃખની કલ્પના થાય છે તેનાથી તટસ્થ, નિર્લેપ રહેવાથી કોઇ કલ્પના થતી નથી

અંધારામા દેખાતુ હોય તેને દીવાની જેમ જરૂર પડતી નથી તેમ **આત્મા સુખરૂપ જ છે તો ઇંદ્રિય વિષયની શી જરૂર છે ?** તૃષ્ણા વગર રૂપાદિ વિષયોમા પ્રવૃતિ થતી નથી શુદ્ધ ઉપયોગવાળો જીવ શરીરનાદુઃખનો અનુભવ કરતો નથી (વેદતો નથી)

એક સમયમા દ્રવ્યની પરિણતી થાય તે પર્યાય છે આત્માના પ્રદેશો સંખ્યાની અપેક્ષાએ જુદા ગણાય, તેમા સમયે સમયે સ્થાન બદલી થાય છે તે ઉત્પાદ–વ્યય અને એક પ્રદેશ ઓછો કે વધુ થતો નથી તે ધ્રૌવ્ય આત્માના ગુણોનુ સમયે સમયે પરિણામ ફર્યા કરે છે તે ઉત્પાદ વ્યય અને ગુણ ધ્રુવ છે પ્રદેશો અને ગુણો દ્રવ્યના હોવાથી દ્રવ્ય, ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રૌવ્યવાળુ છે તેથી સત્ છે અસંખ્યાત અરૂપી પ્રદેશાત્મક ચૈતન્ય સ્વરૂપ મારૂં દ્રવ્ય છે. ચૈતન્ય લક્ષણ મારો ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગરૂપ ચૈતન્ય પરિણતિ મારો પર્યાય છે. આત્મા, જ્ઞાન અને અનુભવ ગમ્ય છે.

બંધના પ્રકાર—(૧) વ્યવહારબંધ તે દ્રવ્ય કર્મ બંધ (૨) નિશ્ચય બંધ તે રાગદ્વેષાદિ ભાવો. (૩) ઉપચારથી બંધ તે એક ક્ષેત્ર અવગહના, આ પ્રમાણે જાણીને રાગદ્વેષ ટાળવો.

નિશ્ચયથી મારો એકજ સ્વભાવ છે તે જ્ઞાયકભાવ છે મારા સ્વરૂપમા ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયો એક જ સમયમા પ્રત્યક્ષ પ્રતિબિંબો (પ્રતિમા) ની માફક સમાય છે. જ્ઞેય જ્ઞાયકની અપેક્ષાથી મારૂ સ્વરૂપ સમસ્ત લોકનુ સ્વરૂપ થયું પણ સ્વભાવિક અનંત જ્ઞાયક શકિતથી મારૂં એક સ્વરૂપ હુ છોડતો નથી. મારૂ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ સિદ્ધ ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે તેથી મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને અને પરમાત્માને મારો ભાવ નમસ્કાર છે.

અરિહંતના આત્મ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયને મનમા વિચારીને ધારી રાખવા, પછી તે ગુણ પર્યાયથી પોતાને જાણે (પોતાના આત્મ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયને તે પ્રમાણે જાણે), પછી પોતાના

સ્વરૂપને અરિહતના સ્વરૂપ પ્રમાણે અભેદ રૂપે અનુભવવુ. કેવળી ભગવાન અનત અનાકુળ પરસુખને અનુભવે છે તે અનુભવ ઉપચારથી ધ્યાન કહેવાય છે કારણકે સંવર નિર્જરાનો હેતુ છે, રાગદ્વેષથી ઉપયોગ દુષિત થાય છે ત્યારે ક્રિયામા શિથિલતા આવે છે તેથી યતના (ઉપયોગ) રહિત ક્રિયા થાય છે તેથી જ્ઞાનઘાત જન્ય અતરગ સયમ ઘાત થાય છે તે સ્વહિસા છે અને જીવના પ્રાણઘાતથી બાહ્યસયમનો ઘાત થાય છે તે પરહિસા છે ઇચ્છા, અભ્યતર પરિગ્રહ છે તેથી અશુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે જેથી સયમઘાત થાય છે પરિગ્રહથી મમતા થાય છે અને તે મેળવવામા આરભ થાય છે તેથી અશુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ ભાવ પ્રાણ હિસા થાય તેથી અસંયમ થાય શરીરની ક્રિયા પણ નિર્મમત્વ ભાવે કરવી. **સ્વસ્વરૂપમાં ગુપ્તપણું શ્રેષ્ઠ છે.**

યોગોને રૂધવા માટે કેવળી ભગવાનમા **અચિન્ત્ય આત્મ વીર્યની શકિત પ્રગટ થાય છે.** કેવળી ભગવાન **નિજ આત્મ અનુભવમાં અત્યત લીન થઇને ચિદ્રૂપ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે આત્માના પ્રદેશો ઘનરૂપ થઇ જાય છે.**

ચેતનાનો **વર્તમાન શુદ્ધ ઉપયોગ** રૂપ પર્યાય નિર્વિકલ્પ (**અભેદ સ્વરૂપ**) છે તે અભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માનુ **મનથી ગ્રહણ, મનન, અનુભવ થાય** છે તેમા ઘણી ક્રિયા થાય છે તે બધા **પર્યાયો ભિન્ન** છે તે ભેદ જ્ઞાન કહેવાય છે

જૈન ધર્મનુ અપૂર્વ જ્ઞાન

જીવના જ્ઞાનથી જીવોનુ રક્ષણ થાય છે, પોતાના જીવને ઓળખી તેનુ વિકારમય સ્વરૂપ ત્યાગીને શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવાય છે અજીવના જ્ઞાનથી પૌદ્ગળીક ભાવોથી આત્માનું રક્ષણ કરી શકાય છે અરિહત અને સિદ્ધના જ્ઞાનથી સાધ્ય જાણી શકાય છે, જિન પ્રવચનથી સાધક માટે સાધ્યનુ સાધન જાણી શકાય છે જે કારણોથી અજ્ઞાની કર્મ બાધે છે તે જ કારણોથી જ્ઞાની વૈરાગ્યથી કર્મને છોડે છે કરોડો વરસો કે જન્માંતરમા તપ કરી અજ્ઞાની જેટલા કર્મ અકામ નિર્જરાથી છોડે છે તેટલા કર્મ જ્ઞાની એક શ્વાસોશ્વાસમા સકામ નિર્જરાથી છોડે છે જ્ઞાનથી વર્તનમા વૃત્તિ વૈરાગ્યને લઇને રૂક્ષ થઇ જાય છે જ્ઞાનીનો હેતુ કર્મનો નાશ કરવાનો છે ચમત્કારીક વાતોના ચમત્કારથી મન જ્ઞાન–દર્શનમા ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિથી એકાકાર થઇ જાય તો તીર્થંકર પદ બધાઇ જાય છે. જ્ઞાનથી ઇદ્રિય દમન, તત્ત્વ દર્શન, વિવેક, વૈરાગ્ય, રૂક્ષવૃત્તિ, શુદ્ધ આચાર અને નિર્જરા સહેલાઇથી થાય છે

જૈન ધર્મની શ્રેષ્ઠતા

નવ તત્વોનુ અપૂર્વજ્ઞાન, આત્માને જીતીને કર્મથી મોક્ષ મેળવવા માટે યથાર્થ જૈન નામ સજ્ઞા, સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથિત હોવાથી સપૂર્ણ અને સત્ય તેથી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય, નિરારભ હોવાથી સર્વ જીવને અભય સ્વરૂપ, નિષ્પરિગ્રહપણાથી લોભ જન્ય સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર, તપ વિધિયુક્ત અને નિદાન રહીત, તત્વમા પરસ્પર વિરોધનો અભાવ, સ્યાદ્વાદથી દેખાતા

વિરોધને સમન્વય અને એકાંત હઠાગ્રહના અભાવથી સમતા સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મ અરૂપી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, મોક્ષમાંથી પાછા આવવાપણુ નથી તેથી ધર્મ સાર્થક છે, શરૂઆતથી અંત સુધી સમતા રસમય આત્મિક સુખ વધતું જાય છે અને છેવટે પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે, જેઓ જે રીતે સર્વજ્ઞ થયા તે રીત તેઓએ અનુભવપૂર્વક બતાવી છે. નયોથી વસ્તુના સર્વ અંશો ગ્રહણ કરીને વસ્તુનુ પ્રમાણ સ્વરૂપ બતાવાય છે. માટે આ કેવળી ભગવાનનો કહેલો ધર્મ ન્યાયયુકત, સંપૂર્ણ શુદ્ધ, શલ્યનો નાશ કરનાર, સિદ્ધપદ મેળવવાનો, કર્મથી મુકત થવાનો, કર્મનો છેડો લાવવાનો કર્મતાપ નિવારી શીતળતા પામવાનો, સંદેહ રહિત તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવાનો આ એક જ માર્ગ છે

અધ્યાત્મ જ્ઞાન ચાલુ

જ્ઞાન. આત્મ ધર્મ બતાવે છે. સમકિત, આત્મ ધર્મનો નિર્ણય કરે છે, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું આત્માને દાન અને લાભ આપે છે, તેને આત્મા પોતે જ સ્વીકારે છે.

ચારિત્ર આત્મ ધર્મનો અનુભવ કરે છે, આત્માના સ્વરૂપનો આત્માને ભોગ, ઉપભોગ આપે છે અને આત્મા પોતે જ તે સ્વરૂપને સ્વીકારીને તેનો ભોગવટો કરે છે.

આત્મ ધર્મ, આત્મ સ્વરૂપ, આત્મ ભાવ, આત્મિક ગુણોએ સર્વ પર્યાયવાચક છે.

શુદ્ધ આત્મ ધર્મ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, સમદ્રષ્ટિ, શુદ્ધ પારિણામિકભાવ અને પડીતવીર્ય આદિ અનત શકિતઓ છે.

છદ્મસ્થને તે આત્મ ધર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્ર રૂપે પ્રગટ થાય છે. પડીત વીર્ય એ ત્રણેમા સહચારી છે, આત્મિક સુખ, સવર, નિર્જરા (તપ) ભાવ ચારિત્રમાં અંતર્ગત થાય છે. પારિણામિક ભાવ છદ્મસ્થને દેશથી શુદ્ધ હોય છે તે પણ સર્વ ગુણોમાં સહચારી છે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, સામાન્ય નિરાકાર દર્શન સ્વરૂપ અને ચારિત્રને સહચારી છે. ચારિત્રની સાથે જ્ઞાન અથવા નિરાકાર દર્શન હોય છે

પારિણામિક ભાવથી આત્મા જ્ઞાનમાં કે દર્શનમા અને આત્મિક સુખમાં પરિણમ્યા કરે છે, તેમા જે પ્રયત્ન થાય છે તે પડિત વીર્યથી થાય છે તે છદ્મસ્થને હોય અને ગુણના પરિણમનમા જે સ્થિરતા થાય તે ચારિત્ર, તે છદ્મસ્થ અને કેવળીને હોય. બધા ગુણો આત્મામાં જ છે, ત્યાજ ઉત્પન્ન થાય છે ભોગવાય છે અને સમાઇ રહે છે.

આત્મામા પાંચ વસ્તુ શોધો:— ૧. શાત રસ અથવા સમતા રસ. ૨. ઇન્દ્રિયાતીત અનંત આત્મિક સુખ, ૩ નિર્વિકલ્પ સમાધિ. ૪. જ્ઞાયકભાવ. ૫. અનંત આત્મ સંતોષ. આ પાંચમાં લીન થઈ જવાથી પચપરમેષ્ટિનું સ્વરૂપ અંશથી ભોગવાય છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિ, જ્ઞાન–દર્શન–

વિરોધનો સમન્વય અને એકાંત હઠાગ્રહના અભાવથી સમતા સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મ અરૂપી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, મોક્ષમાંથી પાછા આવવાપણું નથી તેથી ધર્મ સાર્થક છે, શરૂઆતથી અંત સુધી સમતા રસમય આત્મિક સુખ વધતુ જાય છે અને છેવટે પરાકાષ્ટાએ પહોચે છે, જેઓ જે રીતે સર્વજ્ઞ થયા તે રીત તેઓએ અનુભવપૂર્વક બતાવી છે. નયોથી વસ્તુના સર્વ અંશો ગ્રહણ કરીને વસ્તુનું પ્રમાણ સ્વરૂપ બતાવાય છે માટે આ કેવળી ભગવાનનો કહેલો ધર્મ ન્યાયયુકત, સંપૂર્ણ શુદ્ધ, શલ્યનો નાશ કરનાર, સિદ્ધપદ મેળવવાનો, કર્મથી મુકત થવાનો, કર્મનો છેડો લાવવાનો કર્મતાપ નિવારી શીતળતા પામવાનો, સંદેહ રહિત તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવાનો આ એક જ માર્ગ છે.

અધ્યાત્મ જ્ઞાન ચાલુ

જ્ઞાન. આત્મ ધર્મ બતાવે છે. સમકિત, આત્મ ધર્મનો નિર્ણય કરે છે, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું આત્માને દાન અને લાભ આપે છે, તેને આત્મા પોતે જ સ્વીકારે છે.

ચારિત્ર આત્મ ધર્મનો અનુભવ કરે છે, આત્માના સ્વરૂપનો આત્માને ભોગ, ઉપભોગ આપે છે અને આત્મા પોતે જ તે સ્વરૂપને સ્વીકારીને તેનો ભોગવટો કરે છે

આત્મ ધર્મ, આત્મ સ્વરૂપ, આત્મ ભાવ, આત્મિક ગુણોએ સર્વ પર્યાયવાચક છે.

શુદ્ધ આત્મ ધર્મ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, સમદ્રષ્ટિ, શુદ્ધ પારિણામિકભાવ અને પડીતવીર્ય આદિ અનત શકિતઓ છે.

છદ્મસ્થને તે આત્મ ધર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્ર રૂપે પ્રગટ થાય છે. પડીત વીર્ય એ ત્રણેમા સહચારી છે, આત્મિક સુખ, સવર, નિર્જરા (તપ) ભાવ ચારિત્રમાં અંતર્ગત થાય છે. પારિણામિક ભાવ છદ્મસ્થને દેશથી શુદ્ધ હોય છે તે પણ સર્વ ગુણોમાં સહચારી છે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, સામાન્ય નિરાકાર દર્શન સ્વરૂપ અને ચારિત્રને સહચારી છે. ચારિત્રની સાથે જ્ઞાન અથવા નિરાકાર દર્શન હોય છે

પારિણામિક ભાવથી આત્મા જ્ઞાનમા કે દર્શનમા અને આત્મિક સુખમા પરિણમ્યા કરે છે, તેમા જે પ્રયત્ન થાય છે તે પડિત વીર્યથી થાય છે તે છદ્મસ્થને હોય અને ગુણના પરિણમનમા જે સ્થિરતા થાય તે ચારિત્ર, તે છદ્મસ્થ અને કેવળીને હોય. બધા ગુણો આત્મામા જ છે, ત્યાજ ઉત્પન્ન થાય છે ભોગવાય છે અને સમાઇ રહે છે

આત્મામા પાંચ વસ્તુ શોધો:– ૧. શાત રસ અથવા સમતા રસ. ૨. ઇદ્રિયાતીત અનંત આત્મિક સુખ, ૩ નિર્વિકલ્પ સમાધિ. ૪. જ્ઞાયકભાવ. ૫. અનત આત્મ સતોષ. આ પાંચમા લીન થઈ જવાથી પચપરમેષ્ઠિનું સ્વરૂપ અંશથી ભોગવાય છે નિર્વિકલ્પ સમાધિ, જ્ઞાન–દર્શન–

હેય	ઉપાદેય
૯ પુદ્ગળાનંદી બહિરાત્મા	આત્માનંદી આભ્યંતર આત્મા
૧૦ પરિગ્રહ રૂચી	ત્યાગમાં રૂચી.
૧૧ વાસના	આત્મરમણતા
૧૨ એકાંતવાદ, એક નયમાં હઠ	સ્યાદ્વાદ, પ્રમાણ (જ્ઞાન પ્રમાણ)
૧૩ નવ પરિગ્રહ પોતાના માનવા	સર્વ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, કોઇ દ્રવ્ય કોઇનું નથી.
૧૪ ભોગ, ઉપભોગ અને સંસારી કામમાં લીન	નિજ સ્વરૂપની ભાવનામાં લીન
૧૫ કર્મમાં કર્તૃત્વ	નિજ સ્વરૂપમાં કર્તૃત્વ.
૧૬ કર્મ, ભાવ-કર્મ (રાગ દ્વેષાદિ દોષો), કર્મફળ (શરીર વગેરેનો-કર્મ)માં અહમત્વ અને સુખદુઃખની બુદ્ધિ	દ્રવ્ય-ભાવ-નો કર્મથી ભિન્ન નિજ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યના જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આત્મિક સુખ વગેરે ગુણોમાં એકત્વ અને આનંદનો અનુભવ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપમાં રમણતા
૧૭ મૂઢતા દેવ, ગુરૂ, ધર્મ શાસ્ત્ર ગુણદોષની પરિક્ષા ન આવડે	અહિંસા, સંયમ, તપ, શુદ્ધ ઉપયોગ અને ગુણોની શ્રેષ્ટતાની આકરણીથી પરિક્ષામાં નિપુણ તે અમૂઢદૃષ્ટિ,
૧૮ શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા	પવિત્ર તીર્થ પર શ્રદ્ધા રાખીને, મિથ્યાભાવ અને પૌદ્ગળીક ઇચ્છા રહીત થઇને નિજ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરીને નિશંક થવું
૧૯ નિજ સ્વરૂપની અજ્ઞાનતા	શ્રુતજ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણીને તેમાં મતિજ્ઞાનથી ઉંડાણથી પરિણતિ કર્યા કરી ત્યાં સુધિ આત્માનો અનુભવ થાય
૨૦ કષાય આત્મા	સમભાવ ચારિત્રાત્મા
૨૧ સંસારમાં તન્મય, મોક્ષની ઉપેક્ષા	સંવેગ, વૈરાગ્ય
૨૨ ઇંદ્રિય વિષય વિકારમાં તન્મયપણું	નિર્વેદ, ત્યાગભાવ, ક્ષભાવ, નિર્લેપ બુદ્ધિ

હેય	ઉપાદેય
૨૩ જીવ દયાની ઉપેક્ષા } હિંસકભાવ નિર્દયતા	ભાવ અનુકંપા, અહિંસાભાવ.
૨૪ નાસ્તિક ભાવ	નવતત્વો, નિજ આત્મ સ્વરૂપ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ પુર્વક નિર્ણય.
૨૫ મત્સર, ગુણપર દ્વેષ	પ્રમોદભાવ, ગુણાનુરાગ
૨૬ સ્વપ્રશંસાનોં કામી	સ્વપ્રશસામા ખેદ, પોતાના દોષ માટે પશ્ચાતાપ,
૨૭ લોભથી દુઃખ	આત્મસંતોષમાં આનદ
૨૮ પૌદ્ગળીક લાભ માટે ધર્મક્રરણી	નિદાન રહિત આત્મભાવે શુદ્ધ ક્રિયા
૨૯ પરનિંદા	પોતાનો દોષ શોધીને તેની નિદા કરીને તેનો ત્યાગ કરવો પરગુણાનુરાગ
૩૦ ક્લેશકારી પ્રવર્તન	શાત જીવન
૩૧ ભોગરૂચી	મોક્ષરૂચી
૩૨ ભવિષ્ય ચિતા	કર્મના ઉદયમા સમભાવ અને આત્મધ્યાન,
૩૩ સસારી વિજ્ઞાન	અધ્યાત્મ જ્ઞાન
૩૪ અધર્મ, આસ્રવ, પાપ	અહિસા, સયમ, તપસ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મમા પ્રવૃત્તિ
૩૫ પ્રમાદ	આત્મબળ અને શુદ્ધ ઉપયોગ
૩૬ હિસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, તૃષ્ણા	અહિસા, વિચારપૂર્વક અને મોક્ષના હેતુવાળું સત્ય કથન, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, સતોષ.
૩૭ ક્રોધ, માન માયા, લોભ	ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સતોષ.
૩૮ રાગ, દ્વેષ	વૈરાગ્ય, રૂક્ષવૃત્તિ, ગુણાનુરાગ, સમભાવ.
૩૯ વિકથા	

હેય	ઉપાદેય
૪૦ સસારી કામમાં આનદ	આત્મ અનુભવમા સહજ આનદનો અનુભવ
૪૧ શરીર મમત્વ	રત્નત્રયમા લીન થવુ
૪૨ અજ્ઞાન	મતિશ્રુતજ્ઞાનના એકત્વ વિતર્ક અવિચાર દ્વારા કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની ભાવનાપૂર્વક જ્ઞાનની આરાધના
૪૩ નિંદ્રા	આત્મ જાગૃતિ.
૪૪ મોહ	શુદ્ધ ઉપયોગ
૪૫ કીર્તિની ઇચ્છા	સ્તુતિ નિદામા સમભાવ
૪૬ પાપમા નિર્ભય	પાપમા ભય અને સવર નિર્જરામાં નિર્ભય
૪૭ સસાર માર્ગમા મહેનત (કુપુરૂષાર્થ)	મોક્ષમાર્ગમા પુરૂષાર્થ (પડીતવીર્ય).
૪૮ પાપમા ચતુરાઇ, શકિત, ધીરજ, દઢતા, પ્રીતિ, શૂરવીર, સફળતાની ઇચ્છા	ધર્મ ક્રિયામા ચતુરાઇ, શકિત, ધીરજ, દઢતા, પ્રીતિ, શૌર્ય, આત્મભાવ
૪૯ ઇષ્ટ અનિષ્ટ વિષયમા રાગદ્વેષ	ઇષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પનાનો અને તેના સુખદુ:ખનો અભાવ, સમભાવ
૫૦ સાસારિક ભાવો	ધર્મની વાતો
૫૧ પુદ્ગળ પર્યાય દ્રષ્ટિ	આત્મદ્રષ્ટિ
૫૨ મોહથી રૂપો જોવા	દ્રષ્ટિ સયમ, તત્વ દ્રષ્ટિ
૫૩ રસ સ્વાદનુ લોલુપીપણુ ખાવાની તૃષ્ણા	રસેન્દ્રિય પર સયમ, ભોજનમા નિર્લેપ ભાવ, ઉપવાસમા આત્મભાવ (જ્ઞાયકભાવ)
૫૪ અનીતિ	પ્રમાણિકતા
૫૫ લોકસજ્ઞા	આત્મભાવની સજ્ઞા
૫૬ કુટુમ્બ મોહ	સર્વત્ર મૈત્રી ભાવ.
૫૭ રાગદ્વેષ	સમતા, શાતરસ, આત્મિક સુખ

૫૮ અસંયમ	૧૭ પ્રકારે સયમ.
૫૯ કામભોગ	ભાવ બ્રહ્મચર્ય આત્મ રમણતા
૬૦ ચાર દુ:ખશય્યા	ચાર સુખશયાય્યા.
૧. પરવસ્તુને પોતાની માનવી.	૧. આત્મરિદ્ધિને પોતાની માની આત્મગુણોનો અનુભવ.
૨ લોભ	સતોષ, ગુણથી સંતૃપ્ત.
૩. ભોગ તૃષ્ણા	૩ વિષય સંયમ.
૪. રોગમાં ગભરાટ	દુ:ખમાં ધૈર્ય, વિવેક, ધર્મ શુકલ ધ્યાન.
૬૧. જડવાદ	આત્મવાદ
૧ શરીર ચિંતા	૧ આત્મ ચિંતા
૨ ભોગ વાન્છા	૨ આત્મભાવમાં રમણતા
૩ વિલાસી જીવન	૩ દાન, નિર્લેપ ભાવ, નિસંગપણું
૬૨ સકલ્પ વિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ ધ્યાન.
૬૩ આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન	ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન.
૬૪ અજ્ઞાન ચેતના, પરને પોતાનું જાણવુ.	પર વસ્તુના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા.
૬૫ કર્મ ચેતના, કર્મ ફળ ચેતના.	સમભાવ.

શાંત રસની પ્રાપ્તિ

૧. શાંત રસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમાં સ્થિર કરવી.

૨. શાંત રસની આત્મપ્રદેશોમાંથી ઉત્પત્તિ શોધવી.

૩ તત્વરસ આસ્વાદન, ગુણોના અનુભવમાં શાત રસની પ્રાપ્તિ.

૪. આત્મા અને ગુણોની એકરસ રૂપ પરિણતિ અનુભવવી.

૫ આત્મધ્યાનથી પરમ અમૃત રસનું પાન કરવું

૬. અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં એકરસ રૂપ પરિણતિ

૭ શુદ્ધ સ્વરૂપની એકરસ રૂપ પરિણતિ.

આત્મ દર્શન

૧ સ્વરૂપ સત્તા અવલોકન

૨ ચેતનાનો આભામ

૩. નિજ સ્વરૂપ દ્રષ્ટિ

૪ આત્મ પ્રદેશોનુ દર્શન

૫ નિરાકાર, નિર્વિકલ્પ, સહજ દર્શન સ્વરૂપ

૬ ચેતનાના અનુભવમા ગુણોનુ દર્શન, આભાસ

૭ ગુણ પર્યાયનું આત્મદ્રવ્યમા દર્શન

ભાવ ચારિત્ર

અહિ કેટલાક ભાવ ચારિત્રના પર્યાય બતાવ્યા છે તે સર્વ આત્મ રમણતામા લઇ જાય છે અને ધ્યાન અને અશિક આત્મિક સુખથી સિદ્ધ થાય છે ઋજુસુત્ર નયની અપેક્ષાએ જ્યારે આત્મા ચારિત્રભાવમા હોય ત્યારે હિંસાદિ અવિરતિ ભાવમા હોય નહિ ભાવ ચારિત્રની સાથે ધ્યાન હોવાથી સંવર અને નિર્જરાના તત્વો ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્માની વિશુદ્ધિ સાથે આત્મિક સુખ ઉપજે છે ભાવ ચારિત્ર અધ્યાત્મ જ્ઞાનના સારરૂપે છે તે અહિ કેટલાક પર્યાયદ્વારા સક્ષેપથી બતાવેલ છે —

૧ સતત્ ઉપયોગની ધારાથી આત્મપ્રદેશોમા સ્થિરતા કરવી

૨ પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમદષ્ટિ અને અનત આત્મિક સુખમા પરિણમન કરવુ.

૩ સદ્‌ગુણો જેમકે ક્ષમા, સંતોષ વગેરે ૧૦ યતિધર્મ અને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયમા ભાવથી પ્રવૃત્તિ કરી તેમા તન્મય થવુ

૪ મનગુપ્તિ–આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ–શુક્લ ધ્યાન ધરવુ, અતવૃત્તિ રાખી મનને આત્માના પ્રદેશ અને ગુણોમય બનાવવુ

૫ આત્માના સર્વ ગુણ પર્યાયોનો આત્મા સાથે એકત્વનો અનુભવ કરવો (અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ)

૬ સ્વચતુષ્ટય—સ્વદ્રવ્યને અનત ગુણ પર્યાયયુક્ત પોતાનુ આત્મ દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર તે અસખ્ય પ્રદેશરૂપી ક્ષેત્ર, સ્વકાળ તે જ્ઞાનદર્શનના ઉપયોગયુક્ત કાળ, સ્વભાવ તે રાગ ભાવ પ્રાણ

જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખ (સમતામય ચારિત્ર) અને વીર્ય એ ચાર પોતાના ચતુષ્ટયનો અનુભવ કરવો.

૭ આત્મ પ્રદેશોમાંથી સમતારૂપી શાંતરસ અને આત્મિક સુખ શોધી તેનો અનુભવ કરવો

૮ પંચપરમેષ્ટિના દરેક ગુણમાં વારાફરતી લીન થઇ જવુ.

૯. જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્ય ને શરીરથી ભિન્ન તારવીને તેનો અનુભવ કરવો

૧૦. આત્મ પ્રદેશોમાં ઉડા ઉતરી જ્યાં દરેક ગુણપર્યાય એકત્વ પામે છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે ત્યાં સતત્ ઉપયોગપૂર્વક તન્મય થવુ

૧૧ જ્ઞાનાદિ દરેક ગુણ આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, આત્માથી જ ભોગવાય છે અને આત્મામા જ સમાઇ રહે છે એવી રીતે દરેક ગુણનો આત્માની સાથે એકત્વનો અનુભવ કરવો

૧૨ આભાસ, અવગ્રહ, ઇહા, નિશ્ચય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનુ આલબન લઇને આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, સમતા વગેરે ગુણોને કેળવવા

૧૩ સત્તામાં રહેલ સિદ્ધ સ્વરૂપને અનુભવના બળથી મેટવુ.

૧૪. આત્મ અનુભવમાં અત્યત લીન થઇને સહજ આનંદમય ચૈન અને નિસગ ગુપ્ત અવસ્થાનો અનુભવ કરવો ધ્યાનમા આત્મા અનત સુખનો જ્ઞાતા અને ભોકતા થાય છે તેનો નિશ્ચય કરવો

૧૫ આત્મ પ્રદેશોમા રહેલી સમતાથી લોકના સર્વ જીવો પર, અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વની એકસરખી સમાન દ્રષ્ટિ કરી, પુદ્ગળ દ્રવ્યની ઉપેક્ષા કરીને જાણે કે લોકમાં સર્વ જગ્યાએ જીવો જ દેખાતા હોય તેમની સાથે એક રસરૂપ પરિણતિ (શાત રસમા પરિણતિ) કરીને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવી.

૧૬ અલોકના આકાશ અને લોકના ૭ દ્રવ્યમા શુદ્ધ દ્રવ્યત્વથી એકત્વ કરીને સર્વ પદાર્થોમા નિર્લેપ ભાવ કેળવવો બધા દ્રવ્યોની સાથે પોતાનુ આત્મ દ્રવ્ય છે એમ જાણી નિર્મમત્વ ભાવ કેળવવો

૧૭. પોતાની સત્તામા રહેલ શુદ્ધ સ્વરૂપનો સમ્યક્ પ્રકારે અનુભવ કરીને સ્વ સવેદન વીતરાગ જ્ઞાન કેળવવું.

૧૮. શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ આકારાદિ જડ વસ્તુઓ અને ચેતન (જીવ) એ એ સર્વેને જ્ઞેયરૂપી માનીને, તે સર્વેનો તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇને ઔદાસિન્ય વૃત્તિ ધારણ કરીને, તત્વરૂચીથી શાત થઇ શિતળતા ધારણ કરવી.

૧૯. ભાવ પ્રાણોમા નિરંતર પરિણતિ કર્યા કરવી.

૨૦ અગાઉ જણાવેલા ભાવો—સમાધિ, આત્મદર્શન, ઔદાસિન્ય વૃત્તિ, સમરસીભાવ, ઉન્મનીભાવ, અમનસ્કતા, પ્રસન્ન ચિત્ત એમાના કોઇ એક ભાવમા લીન થવુ

૨૧ પોતાના આત્મપ્રદેશોનો નિસગ નિષ્ક્રીયરૂપે અનુભવ કરીને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી અતરગ ગુપ્ત અવસ્થામા રહેવુ અતર મુખવૃત્તિથી પોતપોતામા સમાઇ રહેવુ

૨૨ સહજ સ્વભાવે નિરાકાર નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપમા શુદ્ધ ઉપયોગથી પરિણમી રહેવુ અને પરમ શાતિ, પરમ આનદ, પરમ સ્વસ્થતા, સપૂર્ણ સ્થિરતા અને પરમ અમૃતરસનો અનુભવ કરવો.

૨૩ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવા શાતરસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી, ગુણોના અનુભવમા શાતરસ ભોગવવો, સ્વસ્વરૂપના અનુભવ જ્ઞાનમા લીન થવુ, આત્મસત્તાનુ અવલોકન કરવુ, ઇન્દ્રિયોના અને પુદ્ગળોના આલંબન રહીત ઇન્દ્રિયાતિત આત્મિક સુખમા લીન થવુ, સમતારસમા લીન થવુ, આત્મસતોષમા લીન થવુ, નિશ્ચય સમકિતનો અનુભવ કરવો, કર્મફળમા તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થવુ, પ્રમોદભાવમા લીન થવુ

૨૪ સિદ્ધ ભગવાન સાથે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી એકીકરણ કરીને તેમા લીન થવુ

૨૫ જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનુ એકત્વ કરી જ્ઞાયકભાવ કેળવવો એટલે પોતાના આત્માના જ્ઞાયકભાવ સિવાય કાઇ દેખાય નહિ

૨૬ ચેતનાની પરિણતિરૂપ અર્થપર્યાયોનુ ચેતના દ્વારા એકત્વ અનુભવવુ

૨૭ સમતા અને આત્માની એકરસરૂપ પરિણતિ કરી સમતા કેળવવી.

૨૮ શુદ્ધ ચેતના અને આત્મપ્રદેશોની એકરસરૂપ પરિણતિ કરીને નિર્મળ ધ્યાન કેળવવુ

૨૯ અનુભવથી પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરી સ્વસ્વરૂપનો અભ્યાસ કેળવવો

૩૦ ઇન્દ્રિયોના વિષય અને બાહ્ય જગતમાથી મનને ખેચીને આત્મપ્રદેશ અને ગુણમા જોડી, મનને ગુણમય કરીને નિર્વિકલ્પ બનાવીને શુદ્ધ પરિણતિ આત્મતત્વમા સ્થિર કરવી

૩૧ અપૂર્વ વિર્યોલ્લાસથી ધ્યાનમા ઉંડા ઉતરવુ અને ઉપયોગની ધારાથી ધ્યાન ચાલુ રાખીને સમાધિમા પ્રવેશ કરવો

૩૨ જે ગુણને ઉત્પન્ન કરવો હોય તેની ભાવના ભાવનાથી પરિણતીય તે ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તે ગુણ ચેતનાના અનુભવમા ભાસે છે તે જોવુ

૩૩ મતિજ્ઞાનના ચાર ભેદોથી ભાવશ્રુત જ્ઞાનમા પ્રવેશીને આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવો

૩૪ શુદ્ધ ભાવનો અનુભવ કરી આત્મા અને ચારિત્રની એકતા અનુભવવી.

૩૫. જ્યાં જ્ઞાનદર્શનના પર્યાયનો ઉત્પાદ છે ત્યાં જ આત્મપ્રદેશો ઓળખી તેમા લીન થવું

૩૬. આનંદઘન આત્મપ્રદેશોમાં ચેતનાનુ વાત્સલ્ય અનુભવવુ

૩૭. આત્મામાં ધ્યેયરૂપે નિરંજન દેવને સ્થિર રાખવા.

૩૮. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સર્વ વિરતિનો અનુભવ કરવો

૩૯. આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ લેવી

૪૦ શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન થઇ નિશ્ચય જ્ઞાન કેળવવુ

૪૧. શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોની સત્તાનુ અવલોકન કરી નિશ્ચય દર્શન કેળવવુ

૪૨. વીતરાગભાવે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થઇને નિશ્ચય ચારિત્ર કેળવવુ

૪૩. અભેદ સ્વરૂપના અનુભવમા સ્થિરતા કેળવીને નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગમાં રહેવુ

૪૪. જ્ઞાયકભાવ ઉત્પન્ન કરીને ભોગવીને જ્ઞાન અને ચારિત્રના એકત્વનો અનુભવ કરવો જ્ઞાનથી ગુણો જાણવા અને ચારિત્રથી તે ગુણોમા લીન થવુ.

૪૫ ચેતનાના ત્રિકાલીક પર્યાયોનું આત્મામાં એકત્વ કરીને પછી ચેતનાને સ્થિર કરીને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો

૪૬ પોતાનુ આત્મદ્રવ્ય ગુણપર્યાયમા પરિણમે છે તે અંતરંગ દ્રષ્ટિથી જુઓ.

૪૭ દ્રવ્ય ગુણમાં ક્રમથી પરિણમન કરીને પ્રાપ્ત થતા પર્યાયોને દેખો.

૪૮ આત્મ જ્ઞાન અનુભવગમ્ય છે તેનો અંતરંગ ભાવે નિર્ણય કરો.

૪૯. સહજ સ્વભાવે જ્ઞાન આનંદ શાંત રસનો અનુભવ કરીને અનુભવ જ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન) કેળવો.

૫૦ જ્ઞાયકભાવથી નિજસ્વરૂપમા લીન થવુ અથવા વીતરાગભાવે લોકઅલોકનુ સ્વરૂપ જાણવુ

કેવળ જ્ઞાન વિચાર

અહિ કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ નય નિક્ષેપ આદિ ૨૫ દ્રષ્ટિથી સક્ષેપમા બતાવવામા આવે છે, તે સ્વરૂપ સમજીને પોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન સંબંધી ધ્યાન ધરી શકાય છે

સાત નયમાં કેવળજ્ઞાન વિચાર

૧ **નિગમ નય**—આ નય જીવનુ ચૈતન્ય લક્ષણુ બતાવે છે તેથી કેવળજ્ઞાન એ **શુદ્ધ ચેતનાનું સાકાર લક્ષણ છે.**

૨ **સંગ્રહનયથી—નિરાવરણજ્ઞાનના** સર્વ ત્રિકાલીક ઉપયોગ પર્યાયોને એક **સમુચ્ચય શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન** સ્વરૂપ કહેવાય છે

૩ **વ્યવહાર નયથી**—કેવળજ્ઞાન, લોક અલોકના **સર્વ દ્રવ્યોની ત્રિકાલીક પર્યાયોનું પ્રયત્ન વગર એકી સાથે, નિરાલંબી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે.**

૪ **રૂજુસુત્ર નયમાં**—કેવળજ્ઞાન, સર્વજ્ઞેયોમા **વર્તમાન સમયવર્તિ સાકાર ઉપયોગ છે.**

૫ **શબ્દનયથી**—કેવળજ્ઞાન સાકાર ઉપયોગવાળુ **શુદ્ધ ભાવ પ્રાણ** છે.

૬ **સમભિરૂઢ નયમાં**—કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી **જ્ઞાનાત્માનું ક્ષાયક ભાવે પરિણમન છે**

૭. **એવંભૂત નયમાં**—કેવળજ્ઞાન એ **શુદ્ધ આત્માનુ સ્વરૂપ છે,** અને અરિહંત અને સિદ્ધભગવાન તે સ્વરૂપમા લીન રહે છે

અહિં કેવળજ્ઞાનમા જ્યા એક નય **છે** ત્યા સાતે નય છે, એક નય પોતાનો અભિપ્રાય બતાવે છે તેથી અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ભેદ છે પણ સાતે અભિપ્રાય કેવળજ્ઞાનમા મોજુદ છે તેથી અભેદ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે.

ચાર નિક્ષેપામાં કેવળજ્ઞાન વિચાર

જ્યા અપેક્ષાપૂર્વક એક નય છે ત્યા બીજી બધા નય છે પણ જ્યા એક નિક્ષેપ છે ત્યાબીજા બધા નિક્ષેપ ન પણ હોય કોઇ નિક્ષેપાનુ સ્વરૂપ હેય અને કોઇનુ ઉપાદેય હોય તે અત્રે સમજી લેવુ.

નામ કેવળજ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન એવી નામ સજ્ઞા, આ સસા છદ્મસ્થને અભ્યાસ માટે વ્યવહારથી બહુ ઉપયોગી છે

સ્થાપના કેવળજ્ઞાન—(૧) કેવળજ્ઞાન એવી રીતે લીપીમા સ્થાપના થઇ શકે છે (૨) પણ બીજી કોઇ પૌદ્ગળીક વસ્તુથી કેવળજ્ઞાનની સ્થાપના થઇ શકતી નથી (૩) ભાવનિક્ષેપમાં ઉપયોગી એવી કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચનાથી મનમા સ્વરૂપ સ્થાપના થઇ શકે છે

દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન—(૧) આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન- કેવળજ્ઞાન વિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ. કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય આત્મા છે તે અહી લેવાતું નથી તે તો નેઆગમથી ભાવ નિક્ષેપમાં જાય છે. (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન–તેના ત્રણ ભેદ- (i) જ્ઞ શરીર = મુક્તિ પામેલ કેવળી ભગવાનનુ શબ, તે આત્મ ભાવ માટે પૂજનીક નથી. (ii) ભવ્ય શરીર–ચરમ શરીરી જીવ, તે જ્યારે શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગના વ્યવહારમાં હોય ત્યારે ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ પૂજનીક છે અને તેની તે ક્રિયા ઉપાદેય છે (iii) શરીર વ્યતિરિક્ત તેના ત્રણ ભેદો લૌકિક લોકોત્તર અને કુપ્રાવચન સત્ય સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અવત્થુ છે એટલે તેને કેવળજ્ઞાન સાથે કંઇ સંબધ નથી, (iv) ચોથો ભેદ તે ચરમ શરીરી જીવના ત્રીજા ભવમાં જીન નામ કર્મ જે બાધેલ હોય તે સમકિતી જીવને વ્યવહારથી ઉપાદેય છે (v) કેવળજ્ઞાનવિષયક પુસ્તક

ભાવનિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન—તેના બે ભેદ-૧ આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન તે આત્માનુ-ભાવ પ્રાણ છે તેમાં ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનીને હોય છે તે સાધકને ધ્યેયરૂપે હોય છે અને તેમાં આત્મભાવે પરિણતિ કરી શકાય છે. (૨) કેવળજ્ઞાનવિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ અને અને રમણતા, આ છદ્મસ્થને ઉપાદેય છે ૨ નો આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન તે (૧) કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય શુદ્ધ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાન છે. તે ધ્યેય રૂપે છે (૨) અરિહત અને સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણતિ કરનાર જીવ, તે પોતાના આત્માને ઉપાદેય રૂપ છે

આગમ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન—ભવ્યજીવને સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય છે તે રત્નત્રયની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી પ્રગટ થાય છે તે સાદી અનત છે. કેવળજ્ઞાન સપૂર્ણ, શુદ્ધ, પ્રત્યક્ષ, મન અને ઇન્દ્રિયોના આલબન રહિત સ્વતંત્ર, ત્રિકાલીક વસ્તુ પર્યાયોનું યુગપત (એકી સાથે) જાણનાર, અપ્રતિપાતિ, આનંદમય આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. અરિહંતે પ્રકાશેલા ભાવ તથા ગણધરોએ શાસ્ત્રમા ગુથેલ ભાવ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનુ બધુ સ્વરૂપ જાણવું.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન.— અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કેવળજ્ઞાન છે.

અનુમાન પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન—મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનરૂપી અશિક જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું અનુમાન થાય છે. કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચના અને અનુભવથી કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

ઉપમા પ્રમાણ:—કેવળજ્ઞાનને કોઇ દ્રવ્ય કે ભાવની ઉપમા આપી શકાય નહિ એવુ કેવળજ્ઞાનનું વિસ્તીર્ણ સ્વરૂપ છે પણ સર્વ ત્રિકાલીક જ્ઞેયોનો સમયવર્તી સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાનને ઉપમા આપી શકાય. કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિકાલીક જ્ઞેયોના સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો એક જ સમયમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે તે ઉપમા પ્રમાણ.

દ્રવ્યથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ દ્રવ્યોને એક જ સમયમા કેવળજ્ઞાન જાણે છે.

ક્ષેત્રથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ લોકાલોક ક્ષેત્રને એકજ સમયમા કેવળજ્ઞાન જાણે છે

કાળથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ કાળ પર્યાયને અને બીજા દ્રવ્ય પર્યાયને વર્તમાન એક જ સમયમા જાણે છે અને એક જીવ આશ્રી કેવળજ્ઞાન સાદિ અનત છે, અને સમુચ્ચય જીવ આશ્રી અનાદિ અનત છે.

ભાવથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ જીવ અજીવના સર્વ ભાવોને એકી સાથે એકજ સમયમા જાણે છે

વ્યવહારથી—કેવળજ્ઞાન ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવોને એક સમયમા પ્રત્યક્ષ જાણે છે

નિશ્ચયથી—કેવળજ્ઞાની ભગવાન પોતાના જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપમા રહેછે, કેવળજ્ઞાન આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે

દ્રવ્ય—કેવળજ્ઞાનનો આધાર જીવ દ્રવ્ય છે ભવ્યને કેવળજ્ઞાન સત્તામા છે અને કેવળી ભગવાનને પ્રગટ રૂપે છે

ભાવ—કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ આત્માનો શુદ્ધ જ્ઞાનભાવ છે

કેવળદર્શનને કેવળજ્ઞાન માફક સમજવુ પણ જ્ઞાનને બદલે દર્શન, મણાકાર ઉપયોગ, દર્શન સ્વરૂપ, દર્શનાત્મા, એવી રીતે સમજવુ

જ્ઞાન (સમુચ્ચય)

જ્ઞાનનુ કેટલુ ક સ્વરૂપ જાણવા માટે આપણે તેને ૨૫ દષ્ટિથી જોઇએ–૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ, ૪ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ૨ સામાન્ય, વિશેષ ૨ વ્યવહાર નિશ્ચય ૨ દ્રવ્ય, ભાવ

નિગમ નયમાં જ્ઞાન—નિગમ નય વસ્તુના અશને વસ્તુ કહે છે, કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરે છે, બાહ્યદષ્ટિ ગમે છે તેથી આ નયમા—

(૧) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત નિગોદીઆ જીવનુ, ઓઘ સજ્ઞાએ સુખ દુખનુ વેદન રૂપી અજ્ઞાન તે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જે ઉઘાડો રહે છે તે સૌથી જઘન્ય જ્ઞાન અગે તેને જ્ઞાન મનાય છે સમુચ્ચય જ્ઞાનમા અજ્ઞાન પણ આવી જાય છે કારણકે જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમા ફક્ત સમ્યગ્ અને મિથ્યા એ બે દષ્ટિના કારણેજ ફેર છે

(૨) કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિકજ્ઞાન આવરણની વિચિત્રતાના કારણે અશુદ્ધ ગણાય

(૩) ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપયોગમા જ્ઞેયોનો અનુક્રમ અને મર્યાદા, એ અશુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગ ગણાય

(૪) વાંચવું, સાંભળવું, પૂછવુ, પરિવર્તન કરવું, ધર્મકથા કરવી, અમુક વિચાર કરવો એ સર્વ જ્ઞાનનુ કારણ છે, તેમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી જ્ઞાન કહેવાય.

(૫) જીવોનુ પોતાની મેળે બાહ્ય હલનચલન રૂપી ક્રિયાનુ નિમિત્ત ચેતનાની પ્રેરણા તે પણ જ્ઞાન કહેવાય

સંગ્રહ નયમાં જ્ઞાન—આ નય પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને તેના સર્વ જ્ઞાન પર્યાયોને એક જ્ઞાન સંજ્ઞા આપે છે

વ્યવહાર નયમાં જ્ઞાન—(૧) બાહ્ય વ્યવહાર ફક્ત શ્રુત જ્ઞાનથી થાય છે તેથી પર પ્રત્યક્ષ વ્યવહારની અપેક્ષાથી તે શ્રુત જ્ઞાન છે, જ્ઞાન માટે વાચવુ, સાભળવુ, પુછવુ, પરિવર્તન કરવુ, ધર્મકથા કરવી, વિચાર કરવો એમ સ્વાધ્યાયરૂપે જે વ્યવહાર થાય છે તે પણ જ્ઞાન વ્યવહાર છે. સ્વાધ્યાયના ભેદો અહિ કાર્ય (ક્રિયા) રૂપે લીધા છે ત્યારે નિગમ નયમા તે કારણ રૂપે રહે છે

(૨) શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ, ઇહા, અવાપ્ત, ધારણ, વગર ફક્ત દ્રવ્યરૂપે છે, મતિજ્ઞાન વગર ચાલતુ નથી, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનુ કારણ મતિજ્ઞાન છે તેથી નિગમ નયને સાથે રાખીને મતિજ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાનનો વ્યવહાર કરવો.

(૩) સ્વપ્રત્યક્ષ (આત્મપ્રત્યક્ષ) વ્યવહાર, મતિ ભાવશ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ અને કેવળજ્ઞાનથી થાય છે તે અપેક્ષાએ તેમને વ્યવહાર નયમા લીધા

(૪) જે જ્ઞાન (૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) ક્ષયોપશમિક છે કે જેના ઉપયોગ માટે પ્રયત્ન રૂપે વ્યવહાર કરવો પડે છે તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાન સિવાય બીજા જ્ઞાન આ નયમાં આવે છે. આ અપેક્ષામા કેવળજ્ઞાન ફક્ત નિશ્ચય નયમા જ રહે છે

(૫) મોક્ષ માર્ગમા મતિપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન તે ૧૨ અગ (આચારાગ યાવત દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર) ઉપયોગી હોવાથી તેની વિશિષ્ટતા છે.

રૂજુસુત્ર નયમાં જ્ઞાન—કોઇ પણ જ્ઞાનનો વર્તમાન ઉપયોગ આ નયમાં દાખલ થાય છે, આ નય ભૂત ભવિષ્યનુ લક્ષ લેતી નથી કેટલાક મતિજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનમા અન્તર્ગત કરે છે પણ તે બને જ્ઞાન સહચારી હોવા છતા ભિન્ન છે

શબ્દ નયમાં જ્ઞાન—જ્ઞાન એ જ્ઞ પરિજ્ઞાવાળો જીવનો ભાવ પ્રાણ છે. જીવનુ જીવત્વ, જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી રહે છે. જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગમા પરિવર્તન જીવના પારિણામિક ભાવથી થાય છે. જ્ઞાનના અનતાગુણાંશોમા હાનિ વૃદ્ધિ અગુરૂ લઘુ ગુણના પરિણમનથી થાય છે જેનુ નિમિત ક્ષયોપશમની હાનિ વૃદ્ધિ છે. ક્ષયોપશમનો આધાર જીવના વીર્યગુણ ઉપર છે.

ચાર જ્ઞાન મૂક છે તેમાના ભાવ પ્રકાશવા માટે ભાષા (શબ્દો)મા ઉતારવા પડે છે ભાષા પર્યાપ્તિની શકિતથી ભાષા યોગ્ય શરીર વર્ગણાના પ્રયત્નથી ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરી ભાષામા પરિણમાવીને છોડવામા આવે છે શબ્દ વાચક છે તે વાચ્ય (ભાવ અર્થ) ને પ્રકાશ કરે છે શબ્દોથી વાકય, પદ વગેરે બને છે. શ્રુતજ્ઞાનનો બાહ્ય આધાર શબ્દ ઉપર છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન શબ્દ નયનો વિષય બને છે શબ્દો ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગળોથી બનેલા છે પણ વાચ્ય (અર્થ, ભાવ) ને પ્રકાશે છે તેમા પરિણતિ કરનાર અથવા કરાવનાર જીવનુ જ્ઞાન રૂપી પ્રાણ છે

જ્ઞાનના જ્ઞેયોનો શ્રુત જ્ઞાનથી પ્રકાશ થાય છે અને છદ્મસ્થને શ્રુતજ્ઞાન સમજવા માટે મતિજ્ઞાનની જરૂર છે, તે વગર ભાવ શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી ભાવ શ્રુતજ્ઞાનના આધારે જીવના વીર્ય ગુણથી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવો ઉપજે છે ભાવ શ્રુતજ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શનપૂર્વક હોય છે અને તેથી આત્માની શુદ્ધ પરિણતિવાળુ હોય છે તેથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન છે

શબ્દ નયમા શબ્દને આધારે ભાવ શ્રુતજ્ઞાનમા પરિણતિ થાય છે તેથી તેનો વિષય ગુણસ્થાન ચોથાથી ૧૧મા ગુણસ્થાન સુધી જાય છે એટલે તેમા સમ્યગ્ પરિણતિ, ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન થાય છે

સમભિરૂઢ નયમાં જ્ઞાન—અહિ ભાવશ્રુતજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન સન્મુખ થાય છે તે એકત્વ વિતર્ક અવિચાર રૂપે શુકલ ધ્યાનનુ બીજુ ચરણ છે તેમા આત્માના અભેદ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ નિર્મળ સમાધિ હોય છે, અહિ સર્વ ઘાતિ કર્મોનો નાશ થાય છે અહિ આધાર તો શ્રુતજ્ઞાનનો છે પણ શબ્દ નયની પેલીપાર છે કારણ કે શબ્દ પ્રગટ નથી પણ શબ્દના ભાવમા આત્મભાવે એક પર્યાયમા ઉત્કૃષ્ટ પરિણતિ છે

એવંભૂત નયમાં જ્ઞાન—તે કેવળજ્ઞાન છે, જ્ઞાનના સર્વ આવરણોનો નાશ થવાથી જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ અંશો (પ્રતિચ્છેદો) ખુલ્લા થાય છે તેથી જ્ઞાન સંપૂર્ણ છે ઇન્દ્રિયો અને મનના આલંબન રહિત હોવાથી નિરાલંબી પ્રત્યક્ષ અને શુદ્ધ છે ઉપયોગ લગાડવામા પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી તેથી અનંત વીર્ય યુકત નિશ્ચય જ્ઞાન છે, ક્ષાયકભાવ હોવાથી અપ્રતિપાતિ છે સર્વઘાતિ કર્મો નાશ થયેલા હોવાથી અવ્યાબાધ છે અને ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને એકી સમયે જાણે છે

એટલા શ્રુતજ્ઞાન ઉપર ૭ નય ઘટાવીએ તો નિગમ નયમા નિગોદીયા સુક્ષ્મ અપર્યાપ્ત જીવનો ઉપયોગ આવી જાય અને એવભુત નયમા એકત્વ વિતર્ક અવિચાર આવે. ત્યારે સમુચ્ચય જ્ઞાનમા કેવળજ્ઞાન એવભુત નયમા આવે

ચાર નિક્ષેપમાં જ્ઞાન

૧. નામ જ્ઞાન તે જ્ઞાન એવી નામ સંજ્ઞા

૨. સ્થાપન જ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાનની લીપીમા સ્થાપના, પુસ્તકારૂઢ શ્રુતજ્ઞાન

૩. દ્રવ્ય જ્ઞાન—(૧) આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન=ઉપયોગ રહિત શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ અથવા ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનયુકત છે પણ હાલ જ્ઞાનમા ઉપયોગ નથી

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—તેના ત્રણ ભેદઃ—જ્ઞશરીર ભવ્ય શરીર અને શરીર વ્યતિરિકત. જ્ઞ શરીરનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—આ શરીરમાં જ્ઞાનયુકત જીવ હતો, હવે ફકત શબ જ છે

ભવ્ય શરીરનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—આ શરીરમાં જે આત્મ દ્રવ્ય તે ભવિષ્યમાં જ્ઞાની થશે.

શરીર વ્યતિરિકતનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—(i) લૌકિક જ્ઞાન=સંસાર માર્ગનું જ્ઞાન (ii) લોકોત્તર દ્રવ્ય જ્ઞાન=લોકોત્તર શાસ્ત્ર ભણેલ છે પણ સમકિત રહિત છે. (iii) કુપ્રાવચન તે મિથ્યાદ્રષ્ટિનું અજ્ઞાન- મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, વિભગજ્ઞાન.

૪. ભાવ જ્ઞાન—(૧) આગમથી ભાવ જ્ઞાન=જ્ઞાનમાં વર્તમાન ઉપયોગ.

(૨) નો આગમથી ભાવ જ્ઞાન=જ્ઞાની (જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળો જીવાત્મા).

ચાર પ્રમાણમાં જ્ઞાન

૧. આગમ પ્રમાણ જ્ઞાન—નદી સૂત્રમા પાચ જ્ઞાનનું વર્ણન છે તે આગમ 'પ્રમાણ છે કેવળજ્ઞાન પોતે આગમ પ્રમાણ છે

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન સ્વ અને પર જ્ઞેયોની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ આત્મ પ્રત્યક્ષ છે મન પર્યવ જ્ઞાન અને અવધિ જ્ઞાન દેશથી આત્મ પ્રત્યક્ષ છે, તે પર જ્ઞેયોની અપેક્ષાએ સમજવું. સ્વજ્ઞેયની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન અંશથી કવચિત્ પ્રત્યક્ષ ગણાય મતિશ્રુતજ્ઞાન સ્વાનુભૂતિ આશ્રી દેશથી પ્રત્યક્ષ સમજવું. **મન અને ઇંદ્રિયોના નિમત્તથી થતું બાહ્યજ્ઞાન વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ** ગણાય જો કે નિશ્ચયથી પરોક્ષ છે.

૩. અનુમાન પ્રમાણ—અંશ ઉપરથી અંશીનું અનુમાન થાય, તેમ અંશ જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનુ અનુમાન થાય છે.

૪. ઉપમા પ્રમાણ—જ્ઞાનને ચંદ્રની ઉપમા, જેમ ચંદ્ર પ્રકાશમાન છે જ્યાં શિતળકારી છે તેમ જ્ઞાન સ્વપરને પ્રકાશે છે તેમ જ આનંદમય છે. બીજા વ્યવહારીક માપના અનેક ભેદ છે તે અનુયોગદ્વારથી જોઈ લેવા.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું જ્ઞાન

કેવળજ્ઞાન—ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ને સાકાર ઉપયોગથી એક જ સમયમા અનુક્રમ વગર યુગપદ પ્રત્યક્ષ જાણે છે **અવધિજ્ઞાનની** મર્યાદા નદીસુત્ર પ્રમાણે જાણી લેવી.

મન પર્યવજ્ઞાન—અઢી દ્વિપના સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવના મનોવર્ગણાના પર્યાય ઉપરથી તેમના મનના ભાવ જાણે **મતિશ્રુતજ્ઞાન** સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની વાત એક દેશથી પરોક્ષ રીતે જાણે.

સામાન્ય જ્ઞાન—તે સાતમા ગુણસ્થાન સુધી અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય. **વિશેષ જ્ઞાન** તે ક્ષપકશ્રેણીનુ જ્ઞાન અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય સામાન્ય વિશેષના અનેક દ્રષ્ટિથી અનેક ભેદો થાય તે પન્નવણા સૂત્રથી જાણી લેવુ

વ્યવહારથી શ્રુતજ્ઞાનની મુખ્યતા છે

નિશ્ચયથી—કેવળજ્ઞાન નિશ્ચયજ્ઞાન છે

દ્રવ્ય—જ્ઞાનનુ દ્રવ્ય જીવ છે

ભાવ—જ્ઞાન, જીવનુ ભાવ પ્રાણ છે, ચાર ભાવ પ્રાણ માહેનું એક છે

વીર્ય

વીર્ય એ જીવનો ગુણ છે, ભાવ પ્રાણ છે, જીવની સમયવર્તી ક્રિયામા સહચારી છે, એક સમય પણ જીવ વીર્ય વગર રહી શકે નહિ, નાના મોટા સ્થૂળ કે બારીક કાર્યોમા જરૂર છે કોઇ પણ કાર્યની **પ્રગતિની અપેક્ષાએ તેના પાંચ ભેદ** છે—(૧) ઉત્થાન તે સકલ્પ કે વિચાર રૂપે છે એટલે કોઇ કામ કરવાનો વિચાર થાય, જેમકે મોક્ષમાર્ગમા મોક્ષની ઇચ્છા થાય (૨) કર્મ-કોઇ કામ માટે પગ ઉપાડે મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરવાને તૈયાર થાય. (૩) વીર્ય-કામ હાથમા લીએ. મોક્ષમાર્ગના જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય કેળવવાના સાધન ગ્રહણ કરે (૪) બળ-મન, વચન અને કાયાની પૌદ્ગળીક વર્ગણામા બળ આવે, સ્ફુરણા આવે, પ્રેરણા થાય, પ્રયત્ન થાય (૫) પુરૂષકાર-પરાક્રમ પુરૂષકારથી તે કાર્યમા તન્મય એકાકાર થાય અને પરાક્રમથી તે કાર્ય પાર પાડે

હવે પ્રગતિના દરેક ભેદોમા કાર્યની યોગ્યતા પ્રમાણે તારતમ્યતા હોય છે તેના **અપેક્ષાપૂર્વક અનંત ભેદો** થાય છે જે કામમા જેટલુ વીર્ય જોઇએ તે પ્રમાણે તારતમ્યતા ગણાય જેમકે **કેવળી ભગવાનને અનંત પડીત વીર્ય** હોય છે

વીર્યના સકરણ અને **અકરણ એવા બીજા** બે ભેદ છે.

સકરણ વીર્ય ગતિરૂપ ક્રિયામાં સહાય કરે છે—(૧) મન, વચન અને કાયાની વર્ગણામાં જોડાઇને યોગ પ્રવૃત્તિના પ્રયત્નમાં જે આત્મપ્રદેશોનુ કંપન થાય છે તે વીર્યથી થાય છે (૨) કેવળ સમુદ્ઘાત આપોઆપ થાય છે. પણ તેમા કાર્મણ શરીર સાથે આત્મપ્રદેશોનો વિકાસ તથા સંકોચ થાય છે તે સક્રીય છે તે પણ વીર્યથી થાય છે (૩) અચિંત્ય આત્મ વીર્ય પ્રગટ થાય ત્યારે યોગોનુ રૂંધન થાય છે (૪) પંડિમ વીર્યથી આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીન થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોનો ઘન બને છે અને સિદ્ધ ગતિમા ગમન થાય છે. તે આપોઆપ થાય છે

અકરણ વીર્ય—અહિ ગતિરૂપ ક્રિયા નથી, સ્થાન પલટો નથી પણ નિશ્ચયની ક્રિયા છે, વ્યવહારથી અક્રિયપણુ છે (૧) પારિણામિક ભાવથી ચેતના, જ્ઞાન અથવા દર્શનના ઉપયોગમાં પરિણમે છે તેમા વીર્ય સહચારી છે (૨) અગુરૂ લઘુ ગુણના પરિણમનથી દરેક ગુણમાં ષડ્ ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય છે તેમા પણ વીર્ય સહચારી છે. જોકે અગુરૂ લઘુ ગુણનુ પરિણમન અને પારિણામિક ભાવ અજીવ દ્રવ્યમા પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે છે અકરણ વીર્ય સર્વ સંસારી જીવમા તેમ જ સિદ્ધમા છે

સંસાર અને મોક્ષમાર્ગની અપેક્ષાએ વીર્યના બે ભેદ.

૧ **બાળ વીર્ય**—અહી સંસારી કાર્યોમા તથા મિથ્યાત્વની ક્રિયામા સહાય રૂપ છે

૨ **પંડિત વીર્ય**—અહીં મોક્ષમાર્ગના કાર્યમા સહાય રૂપ છે સંસાર અને મોક્ષમાર્ગ એ બને માર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરનારની અપેક્ષાએ બાળ પંડિત વીર્ય પણ કહેવાય

મોક્ષમાર્ગ માટે પંડિત વીર્ય ઉપયોગી છે—૧ સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ દર્શનના ઉપયોગમા સહાય કરે છે (૨) જે ગુણની ભાવના થાય તે ગુણને ઉત્પન્ન કરવામા ચેતનાને સહાય કરે છે (૩) એક ગુણમાથી બીજા ગુણમાં જવાને સહાય કરે છે. (૪) ગુણોની સ્થિરતા કરવામા ભાવ ચારિત્રને સહાય કરીને અપ્રમાદ દશા આપે છે (૫) મોક્ષમાર્ગના શુદ્ધ વ્યવહારમા મન, વચન અને કાયાના યોગમા આત્મપ્રદેશોને કંપન (સ્ફુરણા) આપીને યોગ પ્રવૃત્તિથી દ્રવ્ય ચારિત્રમા સહાય કરે છે

(૬) કેવળ સમુદ્ઘાત, યોગોનુ રૂંધન, પ્રદેશોનો ઘન બનવો અને સિદ્ધ ગતિગમન એ એ સર્વમા વીર્ય સહચારી છે.

સાત નયમાં પંડિત વીર્ય

૧. નિગમ નયમાં—મોક્ષની ઇચ્છારૂપી સંકલ્પ, અંશથી મોક્ષ માર્ગનુ આચરણ તે ગુણસ્થાન ચોથુ અને પાચમુ શ્રદ્ધામા પુરૂષાર્થ એ પણ અંશથી માનસિક આચરણ કહેવાય. સમકિતના ૬૭ બોલના આચરણમા પણ કેટલેક અંશે વીર્યની જરૂર છે મોક્ષમાર્ગમાં દરેક ગુણસ્થાનનું મંદ આચરણ પણ નિગમ નયમાં અપેક્ષાપૂર્વક મુકાય.

૨ **સંગ્રહ નય**—મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ માટે પડિત વીર્યના બધા પર્યાયોને એક પડિત વીર્ય તરીકે ઓળખી શકાય

૩ **વ્યવહાર નય**મા મોક્ષમાર્ગમા વચન અને કાય યોગથી થતી બધી પ્રવૃત્તિ તેમજ ભૂત અને ભવિષ્યની માનસિક પ્રવૃત્તિ આવે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળાને વ્યવહાર નયમા ગણી શકાય

૪. **રૂજુસુત્ર નયમાં** મોક્ષમાર્ગમા મનથી થતી વર્તમાન પ્રવૃત્તિ આવે.

રૂજુસુત્ર નયમા વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ આવે તેથી તે વ્યવહારમા ઉપયોગ રાખે તેમ જ **ધર્મ ધ્યાન**મા ગુણસ્થાન ૭ રૂપે કામ કરે આ બધામા પડિત વીર્ય સહચારી છે

૫. **શબ્દ નય**મા વર્તમાન ધર્મ ધ્યાન અને **શુકલ ધ્યાન**મા પડિત વીર્ય સહાય કરે છે, ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧

૬. **સમભિરૂઢ નય**મા ગુ ૧૨મા (**એકત્વ વિતર્ક અવિચાર**મા) પડિત વીર્ય હોય છે.

૭. **એવંભુત નય**મા પડિત વીર્ય **ગુ. ૧૩ અને ૧૪**નો પુરૂષાર્થરૂપ ગણાય, ૧૪મા ગુણસ્થાનને અત સમયે પડિત વીર્યનુ કામ પુરૂ થાય છે સિદ્ધ ભગવાનમા પડિત વીર્ય નથી પણ અકરણ વીર્ય છે

ચાર નિક્ષેપામાં પંડિત વીર્ય

૧ **નામ નિક્ષેપ**મા " પડિત વીર્ય " એવી નામ સજ્ઞા તે ફક્ત કવચીત્ ભાવ નિક્ષેપામા જવા પહેલા આલબન રૂપે કામ લાગે પણ ત્યા ભાવ નિક્ષેપ નથી.

૨ **સ્થાપના નિક્ષેપ**મા " પડિત વીર્ય " એવી લીપીમા સ્થાપના તે શ્રુતજ્ઞાન વાચતી વખતે પુસ્તકમા તે દેખાય

૩ **દ્રવ્ય નિક્ષેપ**મા પડિત વીર્યનો અભાવ છે– દ્રવ્ય નિક્ષેપના બે ભેદ –(૧) આગમથી દ્રવ્ય પડિત વીર્ય–અહિ પડિત વીર્યનો ઉપયોગ નથી પણ શુન્ય ઉપયોગે અભ્યાસમા પ્રવૃત્તિ થવાથી બાળ વીર્ય કહેવાય (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય પડિત વીર્ય તેના ત્રણ ભેદ – (૧) જ્ઞ શરીર પડિત વીર્ય–પડિત વીર્યના ઉપયોગમા કાળ કરી જ .ગનુ શબ (૨) ભવ્ય શરીર પડિત વીર્ય–ભવિષ્યમા તે જ ભવમા પડિત વીર્ય પ્રગટ થશે એવો જીવ (૩) શરીર અનિરિક્ત દ્રવ્ય પડિત વીર્ય–તેના ત્રણ ભેદ –(1) લૌકિક–અહિ સસારીક કામમા બાળવીર્ય છે (11) લોકોત્તર–અહિ સમકિત વગર મોક્ષ માર્ગની કેટલીક ક્રિયા થાય છે ત્યા બાળવીર્ય છે (111) કુપ્રાવચન – અહિ મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત પ્રરૂપણાવાળી ધર્મને નામે ક્રિયા થાય છે ત્યા બાળવીર્ય છે વાસ્તવિક રીતે આ ત્રણે નિક્ષેપા–નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, તેમા પડિત વીર્ય ગણાય નહિ

૪. **ભાવ નિક્ષેપ**માં પંડિત વીર્ય તેના બે ભેદ-(૧) આગમથી ૨ નો આગમથી.

૧. આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય—તે સમકિત, સર્વ વિરતિપણું, અપ્રમાદ-પણું, અકષાય અવસ્થા અને અયોગીપણું કેળવવામાં ઉત્થાન, કર્મ, વીર્ય બળ, પુરૂષાકાર, પરાક્રમ રૂપે પરિણમે છે.

૨. નો આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય તે પંડિત વીર્યયુકત આત્મા છે.

ચાર પ્રમાણ

૧. **આગમ પ્રમાણ** તે સમ્યક્ પરાક્રમ, તે રત્નત્રય (જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર)ની આરાધના-વાળુ પંડિત વીય, ચારિત્રમાં તપ અંતર્ગત કર્યો છે

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પંડિત વીર્ય—(૧) એક ગુણ પર્યાયમાથી બીજામાં જતા મનને આત્મપ્રદેશોમા કે ગુણમા જોડતા કે ગુણમા સ્થિરતા કરતાં અંતર્મુખ વૃત્તિમા જે **સ્ફુરણા અથવા વિર્યોલ્લાસ** થાય છે **સ્વપ્રત્યક્ષ છે** (૨) મહાવીદેહ ક્ષેત્રમા કેવળી ભગવાનની ક્રિયા અનત પડિત વીર્યયુકત છે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનો સમકિત સહિત આત્મલક્ષી વ્યવહાર તે પડિત વીર્યયુકત છે

અનુમાન પ્રમાણ—ગુણમાં પ્રવૃત્તિ તે તે ગુણની શકિત છે તેમાં પ્રવૃત્તિ વીર્ય વગર કેવી રીતે થાય ? ગુણોનુ પ્રયોજન તપાસતા વીર્યને તારવી શકાય છે, **ગુણોનું ભેદ જ્ઞાન કરવાથી વીર્ય ગુણનું અનુમાન થાય છે.** ઉપમા પ્રમાણ–મોક્ષ માર્ગમા પ્રવૃત્તિ, તિવ્રતા અને સ્થિરતાને પડિત વીર્યની ઉંપમા આપી શકાય. જેટલે દરજ્જે ઉપયોગમાં તિવ્રતા, ગુણોમા સ્થિરતા, તેટલે દરજ્જે પડિત વીર્યની તારતમ્યતા સમજવી.

દ્રવ્યથી, પડિત વીર્ય આત્મ દ્રવ્યને દોષોમાથી નિવૃત અને ગુણોમા પ્રવૃતિ અને સ્થિરતા કરવામા સહાયકારી છે

ક્ષેત્રથી આત્મ પ્રદેશો રૂપી ક્ષેત્રમા રહે છે.

કાળથી ઉપયોગની વર્તનામા સહકારી છે.

ભાવથી આત્મભાવમા સ્થિર કરવામાં સહાયકારી છે

દ્રવ્ય—વીર્યનુ દ્રવ્ય જીવ છે પણ અજીવ નથી.

ભાવ—વીર્ય આત્માનુ ભાવ પ્રાણ છે, તેમા પડિતવીર્ય મોક્ષમાર્ગના પુરૂષાર્થ રૂપે છે.

સામાન્ય પંડિત વીર્ય ગુ૦ ૪ થી ૭ અને ઉપશમ શ્રેણી વિશેષ પંડિત વીર્ય તે ક્ષપકશ્રેણી સંબધી ગુ૦ ૮ થી ૧૨ અને આગળના ગુણસ્થાનનુ વીર્ય ગણાય.

વ્યવહારથી—પંડિત વીર્ય અશુભ યોગમાથી નિવૃત્ત કરે છે અને ગુણોની પ્રવૃત્તિમા યોગોને જોડે છે તે પુરૂષાર્થ

નિશ્ચયથી—પંડિત વીર્ય યોગોની સ્થિરતા (મન, વચન, કાય ગુપ્તિ) કરીને શુદ્ધ સ્વરૂપની સ્થિરતામા સહાય કરનાર પુરૂષાર્થ છે

ઇંદ્રિયાતીત આત્મિક સુખ

પચીસ દૃષ્ટિ દ્વારા આત્મિકસુખનુ અવલોકન—૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ ૪ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ૨ વ્યવહાર, નિશ્ચય, ૨ સામાન્ય, વિશેષ, ૨ દ્રવ્ય, ભાવ

નિગમ નય—અહિ આત્મિક સુખનો અનુભવ અંશથી થાય છે સુખનુ ઉપાદાન કારણ આત્મપ્રદેશો જ છે તેમાથી જ સુખ ઉપજે છે, બહારથી સુખ આવતુ નથી જ્યારે શાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે આત્મિક સુખનો સર્વથા ઘાત થતો નથી, અંશરૂપે આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે બાહ્ય સંજોગો કે નિમિત્તો મળી આવે તે નિમિત્ત રૂપે હોય પણ તે સંજોગો કે નિમિત્તોમાથી સુખ ઉત્પન્ન થઈને પોતામા પ્રવેશ કરતુ નથી પણ આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે એવી માન્યતા તે સુ-નિગમનય છે બાહ્ય નિમિત્તો સુખ આપે છે એવી માન્યતા તે દુર્નય છે અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી જે દુ ખ થાય છે તે આત્મિક સુખનો અત્યંત વિકાર છે જેથી સુખની પરિણતિ દુ ખ રૂપે જ થાય છે

અશાતાવેદનીય કર્મોદયથી આત્મિક સુખનો ઘાત થાય છે જેમ પાણીનુ બરફ રૂપે પરિ-ણમન થાય ત્યારે પાણીનુ સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઇ જાય તેમ આત્મિક સુખ અત્યંત વિકાર પામી દુ ખ રૂપે પરિણમે છે પણ તે વખતે મનને ઇંદ્રિયોમાથી અને શરીરમાથી ખેચી લઇને આત્મામા પરોવવામા આવે અને તેમા એકાકાર કરવામા આવે તો અશાતાવેદનીય કર્મના રસમાથી તટસ્થ થવાય અને આત્મામાથી અંશથી આત્મિક સુખ જે પ્રગટ થાય છે તે ભોગવાય છે

સંગ્રહ નય—અહિ સુખના સર્વ પર્યાયો (તારતમ્યતા અને ભેદો)ને એક સામાન્ય શબ્દ સુખરૂપે ગણવામા આવે છે

વ્યવહાર નય—અહિ ફક્ત શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષમાર્ગની જ વાત છે, માટે આત્મિક-સુખના અનુભવનો વ્યવહાર કરવો હોય તો ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન દ્વારા અથવા સામાયિક આદિ ક્રિયા દ્વારા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યમા રમણતા કરીને સમતા ઉત્પન્ન કરવી કે જે આત્મિક સુખની સહચારી છે

ૠજુસુત્ર નય—આ નયમા ફક્ત વર્તમાન સુખનો અનુભવ આવે છે, તેથી જે વખતે આત્મિક સુખ ભોગવવુ હોય તે વખતે વ્યવહાર અને શબ્દ નય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી

શબ્દ નય—સુખ તે આત્માનુ ભાવ પ્રાણ છે, આત્માના આનદ ગુણનો તે પર્યાય છે અને આત્માના બીજા ત્રણ ભાવ પ્રાણ (જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય)ની સાથે છે. ભાવ ચારિત્રની પરિણતિથી આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે તે અપેક્ષાએ ભાવ ચારિત્ર અને આત્મિક સુખને એકરૂપ ગણવામા આવે છે. મોક્ષ અવસ્થામાં ચારિત્ર નથી પણ અનત આત્મિક સુખ છે ત્યારે જીવના ચાર ભાવ પ્રાણ છે. સસારી દશામાં ભાવ ચારિત્રથી આત્મિક સુખ ઉપજે છે અને સિદ્ધ દશામાં સ્વયમેવ આત્મિક સુખ પ્રગટે છે તેથી સસારી દશામા ભવ ચારિત્રને સુખ તરીકે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને ગણવામા આવ્યુ

સમભિરૂઢ નય—અહિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યનો એકાકાર થાય છે. અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે.

એવંભૂત નય—આત્મા પોતે જ આનદઘન, સહજ આનદ સ્વરૂપ છે, આનદ તે આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે સુખ તે આનદનો પર્યાય છે, તેમા આત્મા લીન રહે છે કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન વગર આત્મા અનદ સુખમા લીન છે

નામ નિક્ષેપ—"આનદ", "સુખ" એવી નામ સજ્ઞા, તેના વગર શ્રુતજ્ઞાનનો વ્યવહાર થઈ શકે નહિ.

સ્થાપના નિક્ષેપ—૧. આનદ, સુખ એમ લીપીમા સ્થાપના હાલના કાળે વાંચ્યા વગર છુટકો નથી એટલે લીપીની જરૂર છે ૨ શાત રસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થાપન કરવી કે જેથી આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય અહિ ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે પણ સ્થાપના શબ્દ માટે અહિ દાખલ કરે છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપ—૧ આગમથી, ૨નો આગમથી ૧ આગમથી દ્રવ્ય સુખ.—આનંદ વિવેકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તો થાય છે પણ ઉપયોગ રહિત શુન્ય ચિત્તે થાય છે તેથી ખરા આનદનો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયામા આત્મભાવે મતિની પરિણતિ ન થાય કે જેથી ભાવ ચારિત્રના અશો પ્રગટ ન થાય એટલે આત્મિક સુખનો ખરો અનુભવ થતો નથી

૨. નો આગમથી દ્રવ્ય સુખ તેના ત્રણ ભેદ-(૧) જ્ઞ શરીર—તે સમાધિ રૂપ સુખ પર્યાયમા કાળ કરી જનાર (પડિત મરણે મરનાર)નું શબ (૨) ભવ્ય શરીર.—ભવિષ્યમા પડિત મરણે મરશે એવો જીવ, અથવા ચરમ શરીરી જીવ. (૩) શરીર વ્યતિરિક્તનો આગમથી દ્રવ્ય સુખ તેના ત્રણ ભેદ—

(i) લૌકિકઃ— શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અને આકાર આદિ ઇદ્રિયોના વિષયોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતુ સુખ, તે સુખની ઉત્પત્તિ તો આત્મામાથી છે એમ તો અહીં માનવામા આવે છે, પણ નિમિત્તો લૌકિક છે. (ii) લોકોત્તરઃ—અહિ ધર્મના નામે ઇંદ્રિયોના વિષયોની સાથે સબંધ થાય છે પણ સુખને ઇંદ્રિય વિષયજન્ય માનવામાં આવતું નથી. (iii) કુપ્રાવચનઃ—

અહિ લૌકિક કારણે, કે લોકોત્તર કારણે કે મિથ્યાત્વના કારણે ઇંદ્રિયોના વિષયો સાથે સબંધ થાય છે અને જે સુખ ઉપજે છે તેને ઇંદ્રિયોના વિષયોમાથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનવામા આવે છે આત્મામાથી સુખ ઉપજે છે એમ માનવામા આવતુ નથી તે મિથ્યાત્વ અથવા કુપ્રાવચન સમજવું

ભાવ નિક્ષેપ તેના બે ભેદ આગમથી અને નો આગમથી

૧ આગમથી ભાવ સુખ–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી, આત્માનો અનુભવ કરીને અથવા શુદ્ધ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન–દર્શન–સમતામા પરિણમીને, મોહિની કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરીને સમતા રસમય આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો તે અહિ અશાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી તટસ્થ થવાથી તે કર્મના રસમા જીવ તન્મય થતો નથી તેથી તે કર્મ પ્રદેશો ભોગવાઇ જાય છે પણ દુ ખ આપી શકતા નથી

૨ નો આગમથી ભાવ સુખ–તે આત્મિક સુખ ભોગવનાર આત્મા પોતે જ છે અત્રાથી તે પગટાવા સુધી આત્મરમણતા કરીને જે આત્મિક સુખનો અનુભવ કરનાર આત્મા છે તે નો આગમથી ભાવ સુખરૂપ છે

નિક્ષેપાના નામસજ્ઞા અને લીપી શ્રુતજ્ઞાનના જાણપણા માટે અને ભાવ નિક્ષેપો આત્મભાવે આદરવા યોગ્ય છે દ્રવ્ય નિક્ષેપ મોક્ષમાર્ગમા એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહારમા નથી

આગમ પ્રમાણ આત્મિક સુખ—(૧) શાતા અશાતાવેદનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ક્ષાયક ભાવે આનદ ગુણ પ્રગટ થાય છે અને સુખ તે આનદ ગુણનો નિત્ય પર્યાય છે તે સપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ ભગવાનમા છે (૨) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી આત્મ ધ્યાન ધરીને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવાથી સમતા રસ ઉપજે છે ત્યારે વેદનીય કર્મને જીવ તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે ભોગવી નાખે છે અને અત્રાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આત્મિક સુખ—શાત રસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમા સ્થિર કરી, શુદ્ધ આત્મગુણામા તન્મય થવુ, આત્મ સતોષમા લીન થવુ, અનેક આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ આમ કરવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ સ્વ (આત્મ) પ્રત્યક્ષ થાય છે

અનુમાન પ્રમાણ—અશાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે ઇન્દ્રિયાના વિષયો ગમતા નથી પણ તે વખતે જ્ઞાનાનદ આત્મ સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધર્યું હોય તો આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી એવુ અનુમાન થાય છે કે ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખરૂપ નથી પણ આત્મા જ સુખરૂપ છે

ઉપમા પ્રમાણ—સમતાના પ્રમાણમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેથી આત્મિક સુખને સમતાની ઉપમા લાગુ પડે છે સમતા તે મોક્ષના સુખની વાનગી છે

દ્રવ્યથી સુખ—તે નિજ આત્મ દ્રવ્યથી સુખ ઉપજે છે, બીજાના જીવ કે અજીવ પોતાનું સુખ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

ક્ષેત્રથી સુખ—આત્મિક સુખની ઉત્પત્તિ નિજ આત્મ પ્રદેશો રૂપી ક્ષેત્રમાં જ થાય છે અને ત્યા જ સમાય છે

કાળથી સુખ—શુદ્ધ ઉપયોગ કાળમાં સહજ સુખ પ્રગટે છે.

ભાવથી સુખ—આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થવાથી ભાવ સુખ ઉપજે છે.

વ્યવહારથી સુખ—ચારિત્ર પર્યાયનો અનુભવ કરીને આત્મિક સુખ ભોગવવું, અહી વેદનીય કર્મના ફળની ઉપેક્ષા થાય છે અને આત્મ પ્રદેશોમાથી સુખ ઉત્પન્ન કરી ભોગવાય છે

નિશ્ચયથી સુખ—વેદનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ઉપજે છે તે સુખ સદ્ધ ભગવાનમા ક્ષાયક ભાવે નિત્ય છે. ૧૩ મે ૧૪ મે ગુણસ્થાને વેદનીય કર્મ છે પણ કેવળી ભગવાન સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શ ગુણ જાણતા નથી, બધો વ્યવહાર કેવળજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે અને કેવળજ્ઞાન સુખરૂપ છે તેથી સાકાર કેવળી ભગવાનમા પણ નિશ્ચય સુખ તે અપેક્ષાથી ગણાય.

સામાન્ય આત્મિક સુખ તે આત્મભાવમા પરિણતિ કરનારને થાય છે. **વિશેષ આત્મિક સુખ** ક્ષપકશ્રેણીમા અને આગળ થાય છે

દ્રવ્ય—સુખનુ દ્રવ્ય આત્મા (જીવ)જ છે.

ભાવ—સુખ તે આત્માનો ભાવ (પર્યાય) છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચય

ક્રિયા અને જ્ઞાન

નોંધ

આજે કેટલાક "એકાંતવાદીઓ" અથવા "નિશ્ચયવાદીઓ" સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓને નકામી કહે છે અને જ્ઞાન તથા ક્રિયામા સામાઇક ઘર્ષણ ઉત્પન્ન કરે છે તેનો શાસ્ત્રીય રીતે સચોટ જવાબ અહિં આપેલ છે તે દરેક વાંચકે ખાસ ધ્યાનથી વાંચી હૃદયમાં ઉતારવાની જરૂર છે.

મોક્ષમાર્ગ સબંધી વ્યવહાર અને નિશ્ચય અને ક્રિયા અને જ્ઞાન એ બાબતમા બહુ ગેરસમજ ફેલાણી છે તેમાથી એકાતવાદ ઉત્પન્ન થાય છે અને છેવટે મિથ્યાત્વમા ફસાઇ જવું પડે છે

આ ગેરસમજનુ કારણ એક બાજુ શિથિલતા છે જે પ્રમાદમા દોરી જાય છે, અને છેવટે મદ, વિષય કષાય, નિદ્રા અથવા નિંદા અને વિકથામા સયોગો અનુસાર પરિણમે છે આવી રીતે ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થઇ પોતાની શિથિલતા છુપાવવા અને મિયાની તગડી ઉચી રાખવા માટે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા (સૂત્રના ખોટા અર્થ) કરી અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વમા પેસે છે તેથી સસારભ્રમણ કરવુ પડે છે

બીજી બાજુ અજ્ઞાનતા છે, તેનુ કારણ કા તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય કે જેથી વાસ્તવિક અર્થજ્ઞાનનો લાભ ન થાય અહિં સરળતા તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક કામ ચાલુ રહે તો ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છેવટે ખપી જાય અને માર્ગ ખુલ્લો થતો જાય પણ જો હઠપૂર્વક જ્ઞાનથી દૂર રહે અને વોરા જેવુ નાકુ પકડી બેસે તો અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમા પેસીને ભવભ્રમણ કરવુ પડે બન્ને પક્ષની કાળી બાજુ દુર કરવા માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ

સામાન્ય રીતે વ્યવહારને ક્રિયાનુ સ્વરૂપ આપવામા આવે છે, અને નિશ્ચયને જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આપવામા આવે છે, પણ ક્રિયા શુદ્ધ વ્યવહારની તેમજ નિશ્ચયની હોઇ શકે અને શુદ્ધ વ્યવહાર નિશ્ચય સાધવા માટે 'કડે માણે કડે' અપેક્ષા પણ નિશ્ચયની સહચારી હોય જ

મોક્ષ સબધિ વ્યવહાર તે શુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય છે તેની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને અપેક્ષાપૂર્વક ૧૨મા ગુણસ્થાનના અત સમય, અથવા ૧૩ મા ગુણસ્થાનના અત સમયે અથવા ૧૪ મા ગુણસ્થાનનો એમ ત્રણ સ્થાને અપેક્ષાપુર્વક શુદ્ધ વ્યવહારનો અત આવે છે

ચોથે ગુણસ્થાને સમકિતના ૬૭ બોલનુ પાલન રૂપી વ્યવહાર અથવા ક્રિયા છે, તે ઉપરાત પાચમા ગુણસ્થાનમા દેશવિરતિ રૂપી વ્યવહાર અને ક્રિયા છે, છઠા ગુણસ્થાનમા સર્વ વિરતિની ક્રિયા છે, સાતમે ગુણસ્થાને ધર્મધ્યાન રૂપી ક્રિયા છે અહિં બાહ્યક્રિયા બધ થાય છે, પણ માનસિક ક્રિયા ચાલુ છે માનસિક ક્રિયામા પૌદ્ગળીક દ્રવ્ય મનોવર્ગણાનુ આલબન હોવાથી તે ક્રિયા વ્યવહારમા આવે છે અને ભાવ મનથી જેટલી આત્મશુદ્ધિ થાય તેટલો નિશ્ચય માર્ગ સમજવો

ચોથાથી છઠા ગુણસ્થાન સુધીમા સમકિતના બોલનુ યથાયોગ્ય વિવેકપુર્વક આચરણ તથા વિરતિની ક્રિયાની સાથે જેટલી આત્મ શુદ્ધિ થાય, તે પણ 'કડમાણે કડે'ની અપેક્ષાએ નિશ્ચયમા આત્મભાવે લઇ શકીએ

આઠમે ગુણસ્થાનેથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાનમાં પણ મનોવર્ગણાનું આલબન છે તે વ્યવહારીક ક્રિયા થઇ અને ક્ષપકશ્રેણી નિશ્ચયમાં લઇ જનાર છે

૧૩ મા ગુણસ્થાને ભાવ મનની ક્રિયા બધ થઇ. પણ ઇરિયાવહી ક્રિયા છે તે વ્યવહારની છે અને કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમદૃષ્ટિ, ક્ષાયકભાવ અને અનત પડિતવીર્ય તે નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપ છે

૧૪ મે ગુણસ્થાને ઇરિયાવહિ ક્રિયા પણ બધ થાય છે, અહિ અયોગીપણુ અને અલેશીપણુ છે તેથી કોઇ નવા કર્મનો બંધ નથી; પણ જે ચાર અઘાતી કર્મો સત્તામાં છે તેનાથી છુટા થવા રૂપ અત્યત આત્મ અનુભવરૂપ નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની છે. અહી નિશ્ચય અને ક્રિયા એ બન્ને નિશ્ચય આત્મતત્વના છે આત્મપ્રદેશોનો ઘન બનવો તે પણ એક નિશ્ચય પ્રકારની અપેક્ષાપુર્વક ક્રિયા થઇ. તે અપેક્ષાએ જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ એકત્વ થયુ

આત્મપ્રદેશોનુ ઘન બનવુ તે પ્રદેશોની ક્રિયા અને આત્મપ્રદેશોનુ કેવળજ્ઞાન વગેરે ક્ષાયક ગુણો તે નિશ્ચય આત્મ સ્વરૂપ છે ૧૪ મા ગુણસ્થાનના અત સમયે સર્વ કર્મથી છુટા એટલે સર્વ વ્યવહાર બધ થાય જે સમયે સર્વ કર્મથી છુટા થાય તેજ સમયે સિદ્ધક્ષેત્રમા બીરાજી કૃતકૃત્ય થાય પછી કોઇ પણ જાતની મોક્ષ માર્ગની વ્યવહારિક કે નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની નથી

આ રીતે જોતા વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્ને વસ્તુ જીવ સસારમા રહે ત્યા સુધી છે મોક્ષમા જાય એટલે બધા વ્યવહારમાથી છુટા (મુકત) થાય

બીજી રીતે જોતા ક્રિયાના બે ભેદ— દ્રવ્ય ક્રિયા તે વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયોના સહકારથી થાય અને ભાવક્રિયા તે મનના અવલબન (વિચાર. ભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાય)થી થાય.

ભાવ ક્રિયાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે તે નિશ્ચય સ્વરૂપની સમજવી અને મનોવર્ગણાનુ અવલબન તે વ્યવહાર ક્રિયા થઇ જે ફકત વચન, કાયા અને ઇન્દ્રિયોના સહકારવાળી દ્રવ્ય ક્રિયા છે તેમા નિશ્ચયથી આત્મ શુદ્ધિ નથી, પણ પુન્ય તત્વ વધે છે અને પુન્યનો સમૂહ પાપને હડસેલે છે અને દ્રવ્યથી વિરતિમા ખાસ પાપ તો કરવાનું હોતુ નથી એટલે પાપ તત્વ ઘટે છે, તે અપેક્ષાએ પુન્ય તત્વ વધે છે, અને કષ્ટ પડે તે અપેક્ષાએ અકામ નિર્જરા એટલે આ જીવને આગળ વિકાસ પામવાને તક મળે છે

વળી અમુક માણસ દ્રવ્ય ક્રિયા જ કરે, રૂઢીનુ જ કામ કરે છે તેને બીલકુલ લાભ નથી એમ છદ્મસ્થથી કહી શકાય જ નહિ તે કામ કેવળ ભગવાનનુ છે. જેને જે અધિકાર નથી તે હાથમા લેવાથી કાગડો હસ થવા જતા જે હાલ થાય તેવા હાલ જીવના સસાર ભ્રમણમાં થાય.

હવે જુઓ, ચોથે ગુણસ્થાને સમકિત તે સંવર અને આત્મ ભાવ તે નિશ્ચય. તેના ૬૭ બોલના સેવનમા કોઇ બોલમા ઉત્કૃષ્ટ રસ આવે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ પૂન્ય તત્વ (તીર્થંકર પદ)ની

પ્રાપ્તિ થાય. ચોથા ગુણસ્થાનવાળો ધર્મધ્યાનમા ચિત્ત રાખે તો સવર અને નિર્જરા બન્ને થાય પાચમા ગુણસ્થાનમા દેશવિરતિ તેટલો સવર, ધ્યાન તેટલી સકામ નિર્જરા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમા સર્વવિરતિ તે સવર ધ્યાન તે સકામ નિર્જરાનો હેતુ, ગુણસ્થાન ૪, ૫, ૬, એ ત્રણે ગુણસ્થાન-વાળા અમુહૂર્ત સુધી ધ્યાન ધરી શકે છે અને ૭ મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને પાછા પોતાના ગુણસ્થાનમા આવી જાય છે

આ ઉપરથી સમજાશે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય, જ્ઞાન અને ક્રિયા અપેક્ષાપૂર્વક ૪ થા થી ૧૪ મા ગુણ સ્થાન સુધી છે જ્યા સુધી ઇરિયાવહિ ક્રિયા છે ત્યા સુધી તો ક્રિયા ગણાય જ કેવળી ભગવાનનો ચાલવાનો, ઉપદેશ દેવાનો અને અનુત્તર વિમાનના દેવતાને જવાબ દેવા રૂપે દ્રવ્યમનોવર્ગણાને અક્ષરરૂપે ગોઠવવા વગેરેનો આ બધો વ્યવહાર છે અને તેમા ઇરિયાવહિ લાગે છે

હવે આપણે શ્રાવકનુ એક કામ જોઇએ—પ્રતિક્રમણ અહીં મન, વચન, કાયાના યોગનુ પ્રવર્તન થાય છે તે વ્યવહાર અને શુદ્ધ ભાવથી સકામ નિર્જરાથી શુદ્ધિ થાય તેટલુ નિશ્ચય

હવે સાધુનુ એક કામ તપાસીએ—ઇર્યા સમિતિ અહીં આખથી જોવુ અને જીવના દ્રવ્ય-પ્રાણ બચાવવા તે દ્રવ્ય ક્રિયા મનથી સમભાવ લાવવો તે ભાવ ક્રિયા સમભાવથી સવર થાય તથા જીવ બચાવવામા કષ્ટ પડે અને સમભાવ રહે તેથી સકામ નિર્જરા થાય સવર અને નિર્જરા નિશ્ચય તત્ત્વના ઘરના છે

આ પ્રમાણે સાધુ અને શ્રાવકની દરેક ક્રિયામા દ્રવ્ય વ્યવહાર, મનોભાવ તથ નિશ્ચયાત્મક સંવર અને નિર્જરા રહેલ છે

પણ જેઓ નિશ્ચયવાદનુ બિરુદ ધરાવી મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણના વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે અને મનમાનતો નવો વ્યવહાર ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ નિશ્ચયવાદના ઢોગ સજીને ક્રિયા તો કરે છે પણ જૂઠી ક્રિયા કરે છે, છતા પોતાને નિશ્ચયવાદી માને છે તેઓને ખોટા ઉપદેશ અને ખોટી ક્રિયાનો અશુભ આસ્રવ થાય છે, તેનાથી જે સસાર વધે છે તે તો તેને ભોગવવો જ પડે

હવે તેને નિશ્ચય તત્ત્વનો એક અશથી પણ સ્પર્શ થાય કે ન થાય, તે તો કેવળી ભગવાન જાણે, પણ સામાન્ય ઉપદેશ તો એવો છે કે જે શુદ્ધ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે તો નિશ્ચય તત્ત્વમા પ્રવેશી શકતો જ નથી અને પહેલા પ્રવેશ કર્યો હોય તો તે ગબડી પડે છે. તો તેના કરતા શુદ્ધ ક્રિયામા આળસ, કટાળો કે કષ્ટ લાગતા હોય તો શુદ્ધ ક્રિયામા પ્રમોદભાવ રાખીને ચોથા ગુણસ્થાને રહે તો પણ આગળ વધવાનો છે

શુદ્ધ વ્યવહાર એટલે સર્વજ્ઞ વીતરાગે બતાવેલ મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ પાળવાની ક્રિયા, આવશ્યક ક્રિયા અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની પ્રતિતીર્થથી આરાધના કે જેમા દ્રવ્યથી વર્તન, ભાવથી શુદ્ધ ઉપયોગ અને તેનાથી જે સવર અને નિર્જરા થતી જાય છે તે

આત્મભાવની અથવા નિશ્ચય તત્ત્વની સમજણી એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહાર જ ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય તત્ત્વ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પહોચાડે છે.

એટલુ ખરૂં કે દરેક પ્રકારના વ્યવહાર પાળવા જ પડે એવું નથી. જે જીવ જે વસ્તુને વધારે યોગ્ય હોય તેમાં વધારે પરાક્રમ ફોરવે કારણ કે ચારિત્રી અને નિર્ગ્રંથોના તથા તપ વગેરે ક્રિયાના અનેક ભેદો છે, તેમા કોઇ પણ એક ભેદ ઉપર સૂગ લાવવી કે તેનો નિષેધ કરવો તે તો વિરાધના છે.

વ્યવહાર કે નિશ્ચય એ બે માર્ગમાથી એક અશ માત્ર પણ કોઇ માર્ગની વિરાધના કરનાર તો વિરાધક જ થાય છે. તેમાં પણ જે માણસ વીતરાગે બતાવેલ શુદ્ધ વ્યવહારમાં જે હોય તેની નિંદા કરે તેનુ તો બહુ આકરૂ ફળ ભોગવવુ પડે છે. જ્યારે દોષિત માણસની પણ નિંદા કરવાનો આદેશ નથી ત્યારે શુદ્ધ વ્યવહારમાં રહેનારની તો નિંદા થાય જ કેમ ?

વ્યવહાર અને નિશ્ચય દ્વિક જઘન્ય ૧૪ અતર્મુહુર્ત રહે છે તે આ પ્રમાણે—૧, મિથ્યાત્વ છેદવાના અને સમકિત મેળવવા માટે ત્રણ કરણનો એક અતર્મું૦ ૨ ઉપશમ સમકિત ૩. ક્ષયોપશમ સમકિત ૪ અનતાનુબધી કષાય વિસયોજન ૫. દર્શન મોહનો ક્ષય. ૬. અપ્રમત્ત દશા ૭. ગુ૦ ૬ તથા ૭મા આવના પરિવર્તન ૮. ગુ૦ સાતમા અધઃપ્રવૃત્તિકરણ વિશુદ્ધિ. ૯. ગુ૦ ૮મા ક્ષપક તૈયારી ૧૦ ગુ ૯ ક્ષપકશ્રેણી ૧૧. ગુ ૧૦ ક્ષપક ૧૨. ગુ૦ ૧૨ ક્ષપક ૧૩. ગુ ૧૩ ૧૪. અયોગી કેવળી. આ ચૌદ બોલ, દરેકનું એક એક અતમુહુર્ત સમજવુ, વ્યવહાર અને નિશ્ચય જોડું ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણું ક્રોડ પૂર્વ રહે છે. તે એક ભવ આશ્રી.

સમકિતથી ભ્રષ્ટ ન થાય અને વચમાં ચોથા ગુણસ્થાનવાળો દેવભવ થાય, કે જેમા દેવતા યોગ્ય ચોથા ગુણસ્થાનનો વ્યવહાર ચાલુ રહે તો ક્ષયોપશમ સમકિતની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગર અને ઉત્કૃષ્ટ ભવ ૧૫ થાય. પણ જો વચમા સમકિતથી પડે તો શુદ્ધ વ્યવહાર તેમ જ નિશ્ચય આત્મભાવનો લોપ થાય અને ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વની સ્થિતિમાં રહે તો ૧૪ અંતમુહૂર્ત ઓછા અર્ધપુદ્ગળ પગવર્તન કાળ સુધી સમકિત ન પામે, પણ પછી જરૂર વ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ જોડુ મેળવી ૧૪ અતર્મુહૂર્તમા સિદ્ધ થાય

હવે નિશ્ચય તત્ત્વની સમજ—સપૂર્ણ શુદ્ધ નિશ્ચય જીવતત્ત્વ તે સિદ્ધ સ્વરૂપ છે, પણ કેવળજ્ઞાન નિશ્ચય તત્ત્વનું હોવાથી અરિહત પણ નિશ્ચય તત્ત્વમા ગણાય. બાકીના ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાનવાળા 'કડમાણે કડે' ની અપેક્ષાએ, વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ નિશ્ચય તત્ત્વમાં ગણાય. નિશ્ચય તત્ત્વનો વિકાસ રૂધાય જાય અને પડીવાઇ થાય તો નિશ્ચય તત્ત્વમાંથી ભ્રષ્ટ થાય પણ ૯, ૧૦, ૧૨ ક્ષપક ગુણસ્થાનવાળા કદી પડતા નથી અને ૧૩ મા ગુણસ્થાનવાળા નિશ્ચય તત્ત્વમા આવી ગયા ગણાય.

હવે જ્ઞાન અને ક્રિયા તરફ જોઈએ–જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે ક્રિયા બે રીતે થાય–૧ સકરણ વીર્ય ૨. અકરણ વીર્ય સકરણ વીર્યમા મન, વચન કે કાયાનો યોગ પ્રવર્તે છે. અકરણ વીર્ય એ રીતે કામ કરે છે– મન, વચન, કાયાના યોગ વગર ૧૪ મે ગુણસ્થાને આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બનવો તે અને સિદ્ધક્ષેત્રમા જઈ સ્થિર થવુ આ બંને આપોઆપ થાય છે પણ આત્મ-પ્રદેશોની અવગાહનામા ફરક પડે છે

બીજી રીતે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અને અકરણ વીર્યથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગમા આપોઆપ સમયાતર પરિણતિ થાય છે મોક્ષમાર્ગે જ્યા યોગનુ પ્રવર્તન છે તે શુદ્ધ વ્યવહારમા જાય છે

હવે જ્ઞાન આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવા છતા ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કર્મપુદ્ગળોના આવરણ-વાળુ છે તેમા મનપર્યવજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે એટલે આત્માનુ સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી અને મતિશ્રુતજ્ઞાનમા ઇંદ્રિયો અને મનનુ અવલબન લેવાથી તે બે જ્ઞાન પરોક્ષ છે તેથી આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, પણ વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય જ્ઞાનને નિશ્ચય તત્ત્વમા લીધુ તેનુ કારણ 'કડમાણે કડે' મતિશ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા ઇન્દ્રિયો ફક્ત પોસ્ટલ એજન્સી જેવી છે તેથી તે દ્રવ્યક્રિયા કરે છે, મન ભાવક્રિયા કરે છે અને અનુભવ નિશ્ચય તત્ત્વનું કામ કરે છે

છદ્મસ્થ જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરે છે ત્યારે દ્રવ્યમનોવર્ગણા દ્રવ્યની ક્રિયા કરે છે ભાવમન ઉપયોગનુ (જ્ઞાનનુ) કામ કરે છે અને નિશ્ચય તત્ત્વ તરફ લઈ જાય છે

હવે જ્ઞાન ક્રિયાનુ એકત્વ– જ્ઞાનમા ઉપયોગ લગાવવો તે પડિતવીર્યની ક્રિયા છે અને અને આત્માના ઉપયોગ પર્યાય રૂપ ચારિત્ર છે અને જ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ-જ્ઞાન છે. એવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ એકત્વ થયુ અહી મનોવર્ગણા સહચારી હોવાથી વ્યવહાર પણ ઉપજે છે

આ ઉપરથી સમજાય છે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાર્ગ સહચારી છે અને ક્રિયા તે બને માર્ગની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ રાખે છે કારણ કે અપેક્ષાપૂર્વક ક્રિયા, જીવથી તેમ જ અજીવ પુદ્ગળથી થાય છે વ્યવહાર, પુદ્ગળના સહચારીપણામા અને તેમાથી છૂટવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે

વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર, ભેદ અભેદ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જે ફાંફા મારવામા આવે છે તેથી કોઈ સસાર તરી શકતુ નથી, કે કોઈને તારી શકાતુ નથી, પણ એટલુ ખરુ કે જેટલું સારૂ કર્યું તેનુ ફળ સારૂ અને જેટલુ ખરાબ કર્યું તેનુ ફળ ખરાબ પુણ્ય કર્મ કપાયથી પાપતત્ત્વમા ફરી જાય અને પાપતત્ત્વ ધર્મધ્યાનથી નિષ્ફળ બની જાય જ્ઞાનથી શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તો ઉપયોગ આવ્યે તેનું કામ કરશે. સમજ્યા વગર તો મારામારીમા પડવુ જ નહિ શુદ્ધ વ્યવહારને નિષેધવો નહિ નિશ્ચય તો નિષેધાય જ નહિ

જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સામાજીક ઘર્ષણ

સંસારસ્થ જીવમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી જ રહે છે. મોક્ષમાર્ગમાં ચોથે ગુણસ્થાનથી ૧૪ મા ગુણસ્થાન સુધી ક્રિયા સાથે જ છે ગુણસ્થાનભેદે ફેરફાર હોવા છતાં એક અથવા બીજા રૂપમા જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી છે, ચોથે ગુણસ્થાને સમકિતના ૬૭ બોલના આચરણમાં પણ કેટલીક પ્રકારની ક્રિયા આવે છે. જો કે પાંચમા કે ઉપરના ગુણસ્થાન યોગ્ય ક્રિયા ત્યાં ન હોય.

પાંચમા ગુણસ્થાનમાં વ્રતોની અંતર્ગત ક્રિયા હોય છે. તે સર્વ ક્રિયા જ્ઞાન સહચારી જ છે. જ્ઞાન વગરની ક્રિયા તે મોક્ષનો હેતુ તો નથીં. છતા પણ કંઇક જાણપણા રૂપે જ્ઞાન તો હોય જ અહિં જે ફક્ત જાણપણા રૂપે જ્ઞાન કહ્યું ત્યા સમકિતનો અભાવ સમજવો એટલે તે ક્રિયા દ્રવ્ય ક્રિયા થઇ અને ગુણસ્થાન પણ વ્યવહારથી દ્રવ્ય ગુણસ્થાન રૂપે ગણાય, ખરી રીતે તે ગુણસ્થાન પહેલું છે આવી રીતે છઠા ગુણસ્થાનની પણ દ્રવ્ય ક્રિયા હોઇ શકે જ્ઞાન કાતો જાણપણા રૂપે હોય અથવા સમકિતપૂર્વક (આત્મભાવપૂર્વક) હોય અને ક્રિયા પ્રયોજન પ્રમાણે હોઇ શકે.

સાતમે ગુણસ્થાનેથી જ્ઞાન અને ક્રિયા સમકિતપૂર્વક જ હોય. સંસાર માર્ગમા પણ અજ્ઞાન રૂપે જ્ઞાન અને કુ–ચારિત્ર રૂપે ક્રિયા સહચારી હોય જ, અહિ અજ્ઞાન અને કુચારિત્ર કે દ્રવ્યચારિત્ર ફક્ત સમકિતના અભાવના કારણે સમજવુ

આવી રીતે જ્ઞાન ક્રિયા સહચારી હોવા છતાં કેટલાક જ્ઞાનની વિરોધના કરે છે અને ક્રિયાને ધર્મ માને છે તે 'એકાંત ક્રિયાવાદી' છે અને જ્ઞાનની વિરોધના કરવાથી અજ્ઞાની અને અજ્ઞાનતાને લઇને મિથ્યાત્વી કહેવાય કારણકે મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કે ક્ષય જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે.

બીજા કેટલાક ક્રિયાની વિરોધના કરે છે અને જ્ઞાનની જ ઉપયોગિતા માને છે. તેઓ એકાંત 'જ્ઞાનવાદી' છે અને ક્રિયા કરતા હોવા છતા ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેની કીમત ગણતા નથી અને આડા ઊતરી જવાથી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અજ્ઞાનતા પ્રાપ્ત કરે છે.

શાસ્ત્રમા જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે એવુ ફરમાન છે. અને જ્ઞાની અને ક્રિયાવાદીને સમકિતી કહ્યા છે તેનુ કારણ એ છે કે ખરા જ્ઞાની ચારિત્ર-તપ રૂપે ક્રિયાને માન્ય રાખે છે અને કોઇને કોઇ રૂપમાં તેની આરાધના કરે છે અને ક્રિયાવાદી સમકિત અને જ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્ર, તપરૂપે ક્રિયા કરે છે

જ્ઞાન અને ક્રિયામા સામાજીક સંઘર્ષણ અરસપરસ ખોટી ટીકાથી થાય છે જ્ઞાનીને દંભી કહેવો નહિં આપણે જોઇએ કે જ્ઞાન કેવી રીતે મળે છે ? વાંચવાથી, સાંભળવાથી, ન સમજાય તો ગમે તે રીતે પૂછીને કે સંશોધન કરીને વારવાર જ્ઞાનનું નિરીક્ષણ કરવાથી, ધર્મકથા કરવાથી, ચિંતન કરવાથી સમજવાથી, જ્ઞાન થાય છે.

ભેદો સજ્ઝાય રૂપી અભ્યંતર તપના ભેદોમા પડે છે અને ચિંતન, ધ્યાન (અભ્યંતર તપ)ના ભેદમા આવે છે ત્યારે આ અભ્યંતર તપ શુ ક્રિયા નથી ?

જો આ ક્રિયાની અવગણના કરી તો ૭–૮ કર્મના આસ્રવ બધની સાથે મુખ્યતાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બધ પડે છે અને કિલ્વિષી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને શુષ્ક ક્રિયાવાદીને તેનો ગુણાકાર થાય છે કારણ કે જ્ઞાનીને દભી અને ખોટો કહેવાથી જ્ઞાનને દભ અને અસત્ય આડકતરી રીતે કહ્યુ તેથી તેને વિરાધના થઇ એટલુ જ નહિ પણ દભનો અર્થ પણ તેને જાણ્યો નહિ

જે એકાંત રીતે ક્રિયાને નિષેધતો હોય અથવા અજ્ઞાની હોવા છતા પોતાને જ્ઞાની કહે તે દભ છે, જે કોઈ ગુણ રહિત હોય તે તે ગુણ પોતામા છે એમ જે બીજાને બતાવે તે દભ કહેવાય એટલે ક્રિયાવાદ ઉપરાત જ્ઞાનીને અજ્ઞાની બનાવ્યો હવે જો તે જ્ઞાની પોતાને જ્ઞાની તરીકે પણ જાહેર ન કરતો હોય તો “એકાત ક્રિયાવાદ” દભ અસત્ય વગેરે દોષોનો ગુણાકાર થયો કહેવાનુ એટલુ કે જ્ઞાનની સાથે ક્રિયાનો સર્વથા અભાવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે

હવે જ્ઞાન સમકિતરહિત ફક્ત જાણપણારુપે હોય તો પણ તે મેળવવામા જે સજ્ઝાય અને ધ્યાનનો ઉત્પાદ થાય છે તેથી અકામ નિર્જરા અને પુણ્યબધ થાય છે અને સમકિતસહિત હોય તો સકામ નિર્જરા (મોક્ષનો હેતુ) મુખ્યતામા છે

ક્રિયાના વિકલ્પ ઘણા પડે છે ૧. સસાર–ભ્રમણની ક્રિયા તે આસ્રવરૂપે જ છે

૨ ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયામા અકામ નિર્જરા વધે છે કે આસ્રવ વધે છે તે કેવળી જ જાણે, કારણ કે શુદ્ધ કે શુભ ભાવમા મન ન હોય તે ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયા થઇ પણ તે મન કઇ શૂન્ય રહેવાનુ નથી, તેને ધર્મધ્યાનમા ન જોડો તો આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમા જશે,

૩. સમકિતરહિતની દ્રવ્યક્રિયાતે અકામ નિર્જરાના અને પુણ્ય બધના હેતુરૂપે થાય પણ મોક્ષમાર્ગમા તે નથી, પરતુ આગળ ઉપર તે ક્રિયાના ફળરૂપે સારા સજોગો પ્રાપ્ત થાય તો સમકિત પમાય અને પછી સમકિતપૂર્વક ક્રિયા થાય

૪. જ્ઞાન અને સમકિત સહિત ક્રિયા તો મોક્ષના હેતુભૂત છે

હવે ‘એકાત જ્ઞાનવાદી’ ક્રિયાનો કેવી રીતે નિષેધ કરે છે તે જોઇએ તે કહે છે કે —

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધવ્રત માટે ક્રિયા તથા ચારિત્ર વગેરે નકામા છે તે કરવાથી દુર્ગતિ થાય છે

આ બાબતનો ખુલાસો એ છે કે, વીતરાગભાષિત ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે ખરો જ્ઞાની નથી કારણ કે તેણે ક્રિયાનો માર્ગ જાણ્યો નથી તેથી તે આરાધક નથી પણ વિરાધક છે

રહસ્ય એમ છે કે સંવર અને નિર્જરાના હેતુભૂત જે ક્રિયાઓ છે તે એક તરફથી આસ્રવના નિમિત્તોનું બારણું બંધ કરે છે અને બીજી બાજુ આત્મભાવ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) કેળવવાનો રસ્તો સાફ કરી આપે છે માટે આવી ક્રિયાનો નિષેધ કરવો એનો અર્થ એ જ કે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ બંધ કરવો તેથી વિરાધના અને કિહ્વીંષી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

જો કોઈ ક્રિયાનુ રહસ્ય ન જાણતુ હોય અને ક્રિયા કરે તો તેને મોક્ષનો હેતુ રહેવો નથી તે બરાબર છે પણ તે ક્રિયાના પુણ્યના ફળના પ્રતાપે તેને સારા સયોગો મળવાનો સભવ છે, તેનો લાભ લઇને જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્રની સમજણ પડે અને તેની આરાધના કરી શકે

કુડરીકે સાધુ થયા પછી હજાર વર્ષના સયમ ઉપર પાણી ફેરવી દીધુ તે વાત જુદી છે પણ અહિ જ્ઞાન કે ક્રિયાનો દોષ નથી કુડરીકે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જે નિર્જરા કરી અને પુણ્ય બાધ્યુ તે આસ્રવ અને બધથી આત્માને ફરીથી કર્મથી ભરી દીધો અને અશુભ ભાવથી પુણ્ય ફેરવાઇ પાપ થઇ ગયુ, એટલે ૭મી નરકે ગયો અને તેનો કઇ પત્તો નથી એટલે તે અજ્ઞાન અને કુચારિત્રથી પડવાઇ થયો, પણ જો પડવાઇ ન થાય તો તે આગળ વધે જ

ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાની પણ શુદ્ધ ભાવોનો ત્યાગ કરી અશુભ ભાવોમાં ઉડા ઉતરી જાય તો તેમની પણ કુડરીક જેવી દશા થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનની અંદર તો મોક્ષ જાય જ. જો કોઇ જ્ઞાની રહસ્યનો લાભ લઇને આત્મભાવ જ કેળવે તો તેનો દાખલો દઇ ઉત્સર્ગ માર્ગમા તે લાગુ પાડી શકાય નહિ એટલે ક્રિયાનો નિષેધ થઇ શકે જ નહિ. વળી આત્મભાવ કેળવવો તે જ્ઞાન પૂર્વક ક્રિયાજ છે.

વીતરાગ–પ્રકાશિત ક્રિયાને છોડીને પોતાની બનાવટી ક્રિયા ઉત્પન્ન કરીને પોતે તેમાં ફસાય અને બીજાને તેમાં સડોવે તો તો પોતાના દોષોનો ગુણાકાર થાય. જીવનો સ્વભાવ છે કે કંઇક ને કંઇક ક્રિયા કરે છે. તેથી ખરી ક્રિયા છોડે તો ખોટી ક્રિયામાં જોડાય પોતે ક્રિયા કરે છતાં અક્રિયાવાદી થાય. ખરી ક્રિયાને બદલે ખોટી ક્રિયા કરે, આવી રીતે દોષોનો ગુણાકાર થયો તેથી અનંત સંસાર ભ્રમણ કરવું પડે.

એમ બને કે જ્ઞાનવાદી અથવા ક્રિયાવાદી પોતપોતાના દોષો દૂર કરીને શુદ્ધ ભાવમા જોડાય તો સસારનો પાર પામી જાય, પણ ન સુધરે ત્યા સુધી તો રખડપટી ખરી જ.

જ્ઞાનની સક્રિયતા સજ્ઝાય અને ધ્યાનથી થાય છે, અને તેમાં જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે. અને તેનુ ફળ છેવટે મોક્ષ છે વીતરાગભાષિત ક્રિયાના દરેક ભેદમાંથી આત્મભાવ રૂપી અનુભવ જ્ઞાન કેળવી શકાય છે, એટલે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનું એકત્વ થાય છે. એટલે જ્ઞાન દ્વારા અથવા ક્રિયા દ્વારા જો આત્મભાવ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) કેળવી ન શકે તો પછી તે જ્ઞાનને કે ક્રિયા શુદ્ધ રૂપે ન જ કહેવાય અને તે મોક્ષનો હેતુ નથી.

પણ એટલુ છે કે એકાંત સસારના આશ્રવમા પડી રહેવા કરતા દ્રવ્યજ્ઞાન અને દ્રવ્યક્રિયાથી નરક નિગોદને બદલે મનુષ્ય કે દેવનો ભવ મળે અને આગળ ઉપર વધવાનો પણ વખત મળે, પણ અરસપરસ એક બીજાની અશાતના કરવાથી અરસપરસ વિરાધના અને જુદો વિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે તેના ફળ બહુ માઠા હોય છે માટે શુ હેય છે અને શુ ઉપાદેય છે તે વિવેકપૂર્વક સમજી લેવુ જોઇએ

ક્રિયામા ગુણસ્થાનો ૧ થી ૧૪ છે પહેલા ત્રણમા અજ્ઞાનક્રિયા કે શુષ્ટ ક્રિયા કે ઉપયોગ રહિત ક્રિયા હોય, બાકીના ગુણસ્થાનમા સમકિત સહિત જ્ઞાન–ક્રિયા છે જો કે ૪થા ગુણસ્થાનમા વ્રતો નથી અને ૧૪મા ગુણસ્થાનમા કોઇ યોગજન્ય ક્રિયા નથી જ્ઞાનમા ગુણસ્થાનો ૪ થી ૧૪ અને સિદ્ધ ભગવાન છે

કાયાથી અને વચનથી જે કામ થાય છે તે દ્રવ્યરૂપે છે અને મનમા જે થાય છે તે ઉપયોગપૂર્વક થાય છે તે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક હોય કે ફક્ત ખ્યાલ રૂપે હોય.

ખરૂ જ્ઞાન અને ખરી ક્રિયા એક અથવા બીજી રીતે સહચારી હોય પણ મુખ્યતાની અપેક્ષાએ કોઇ જ્ઞાનની આરાધના કરે, કોઇ ચારિત્રની આરાધના કરે, કોઇ જ્ઞાન અને ચારિત્રની થોડી થોડી આરાધના કરે, કોઇ તે બનેની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરે

જ્ઞાનનુ અજીર્ણ અભિમાન (જ્ઞાનમદ) છે અને ક્રિયાનું અજીર્ણ નિંદા, ઇર્ષા અને શલ્ય છે. આ અજીર્ણો કોતરના કોતરતા સમૂળગા મૂળ વસ્તુઓનો નાશ કરે છે એટલે અજીર્ણ થાય કે તરત જ તેની દવા કરવી દવા ભાવનાથી થાય છે તે માટે ૪ સમકિત ભાવના (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ) અને અનિત્યાદિ ૧૨ ધર્મ ભાવના દવા રૂપે છે તેમાથી જે લાગુ થાય તેનો તે જ વખતે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ઉપયોગ કરવો જોઇએ

જેને જ્ઞાન કે ક્રિયા દ્વારા પેટ ભરવું છે, આદર સત્કાર પામવાની ભાવના છે, આલોક પરલોકના સુખની ઇચ્છા પૂરી કરવી છે, સઘની કમીટીના સભાસદ થવુ છે, બધા સાધુ કે શ્રાવકમા આગળ પડતા કહેવરાવવુ છે, તેમણે મોક્ષના સુખની આશા રાખવી નહિ.

ધ્યાન રાખવુ કે જ્ઞાન તેમજ ક્રિયા, પરપરાએ મોક્ષના સુખના કારણ રૂપે છે તો ખરૂજ, પણ પ્રત્યક્ષ એટલે તેમનો ઉપયોગ કરતી વેળાએ પણ સુખરૂપ ને શાતરસ અથવા સમતારસ છે તે આત્મિક રસ છે તે પૌદ્ગળીક ઇન્દ્રિયોના વિષય રૂપે નથી પણ ખરા આત્મિક સ્વરૂપે છે તે રસ જેને ઉત્પન્ન થાય તેણે પોતાની જ્ઞાન કે ક્રિયાનુ સાર્થકપણુ સમજવુ

એ જ્ઞાન અને ક્રિયાનું રહસ્ય સમજાય તો જૈન સમાજમા થતાં સંઘર્ષણો, કલેશ, આપખુદી, મતભેદો અને સપ્રદાયવાદ આપોઆપ ઓછા થઇ જાય અને વીતરાગની ખરી આજ્ઞા, ઋજુતામાં ઉપયોગ રહે તો તે સર્વ દોષો અદ્રશ્ય થઇ

જાય. એટલે પોતાની મેળે વ્યકિતગત કે સમુહ (સંપ્રદાય રૂપે માની લીધેલા) ધર્મ અને તેમાં હઠાગ્રહ કે જેથી વીતરાગની આજ્ઞાનું ભાન રહેતું નથી, તે જ સર્વ દોષોની મુળ ઉત્પત્તિનું કારણ છે.

માટે હે ભવ્ય જીવો ! ચેતો અને વીતરાગની આજ્ઞા, શુદ્ધ ઉપયોગ અને સરળતામાં સાવધાન થાઓ. અને યથાશક્તિ ક્રિયા કરો, પણ જ્ઞાન અને દર્શન તો આગળ જ રાખો. ઉપદેશકોએ શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગમાં રહીને જ ઉપદેશ આપવો. તેમના ઉપર બહુ જવાબદારી છે. તેઓ કા તો એકદમ (મોક્ષમાર્ગમા) આગળ વધે છે અથવા વિરાંધનાથી સૌની પાછળ પડી જાય છે તે ભૂલવું નહિ.

વ્યવહાર

વ્યવહાર એટલે પ્રવૃત્તિ, વ્યાપાર, ક્રિયા, વર્તન, કામકાજ તેના બે ભેદ છે—શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષ માર્ગનો અને અશુદ્ધ વ્યવહાર તે સસાર માર્ગનો. અશુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ તે શુભ અને અશુભ વ્યવહાર,

પહેલાં ત્રણ ગુણસ્થાન સુધી ફકત અશુદ્ધ વ્યવહાર છે તેનાં ઉપર ચાર નય ઉતરે છે—

૧. નિગમ નય–અહીં ત્રિકાળિક શુભાશુભ કારણને કાર્ય માનવામા આવે છે અને બાહ્ય દેખાવ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

૨. સગ્રહ નય– શુભાશુભ કર્મનો સચય, બધ

૩ વ્યવહાર નય–શુભાશુભ કાર્ય કરવામાં આવે છે અને કાર્યનુ ફળ અનુભવાય છે

૪. ઋજુસૂત્ર નય– શુભાશુભ કર્મ ફળમા સુખદુઃખનું વેદન થાય છે

ચોથાથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી અને સિદ્ધક્ષેત્રમા પહોચવા સુધીનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે કારણ કે તેમા નિશ્ચય તત્ત્વની શરૂઆત થઇને છેવટે સંપૂર્ણ નિશ્ચય તત્ત્વ સિદ્ધ સ્વરૂપ સુધી પહોચાય છે. શુદ્ધ વ્યવહાર ઉપર ત્રણ નય ઉતારવામાં આવે છે

શબ્દ નય તેના ગુણસ્થાન ૪ થી ૭.

સમભિરૂઢ નય તેના ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૪.

એવંભૂત નય તેમા ૧૪મા ગુણસ્થાનનો અતિમ સમય અને સિદ્ધક્ષેત્રમા પહોચવું.

શબ્દ નય ગુણસ્થાન ૪થી ૭, તેના ઉપર પાચ નય ઉતારવામાં આવે છેઃ—૧. નિગમ નયઃ—**મોક્ષની ઇચ્છા**, જેને મોક્ષની ઇચ્છા નથી તે એક અશથી પણ શુદ્ધ વ્યવહારમાં નથી. મોક્ષ એટલે સર્વ કર્મ અને બધનોથી મુક્તિ અને પછી જન્મ મરણ બંધ થાય તે જ મોક્ષ.

૨. સંગ્રહ નય—પોતાની **આત્મસત્તામાં સિદ્ધ ભગવાન સમાન આત્મ પ્રદેશો**

છે એની દૃઢતા અને તે પ્રગટ કરવા માટે ગુણ સંગ્રહ થાય છે

૩ વ્યવહાર નય—સંસારી વ્યવહારથી નિવૃત્તિ અને **જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્યના આચારમાં** પ્રવૃત્તિ અને આત્માના ગુણો કેળવવા તે

૪ ઋજુસૂત્ર નય—**સંવેગ** અને **નિર્વેદ** ભાવ

૫ શબ્દ નય— પરભાવોનો ત્યાગ અને **સ્વભાવોનો અનુભવ.**

સમભિરૂઢ નય—ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૩, તેના ઉપર ૭ નય ઉતારવામા આવે છે—

૧ નિગમ નય—સમભાવ, શાંતિ, **સમતા.**

૨ સંગ્રહ નય—**શુદ્ધ આત્મસત્તાનું સ્થિર ધ્યાન**

૩ વ્યવહારનય—નિજ **આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા** (શુક્લધ્યાન)

૪ ઋજુસૂત્ર નય—**શુદ્ધ ઉપયોગ**

૫ શબ્દ નય—**ક્ષાયક ભાવ.**

૬ સમભિરૂઢ નય—**સમાધિ** ગુ **૧૨**, સયોગી કેવળી ગુ ૧૩ અયોગી કેવળી ગુ ૧૪

અપેક્ષા—નિશ્ચયથી કડમાણે કડે

એવંભૂત નયમા—**૧૪**મા ગુણસ્થાનનો અંતિમ સમય તે **મોક્ષ અને સિદ્ધક્ષેત્રમા ગમન** અને સ્થિરતા અહીં સુધી શુદ્ધ વ્યવહાર થયો, પછી વ્યવહાર બંધ થાય છે કારણ કે અક્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય છે

સિદ્ધ ભગવાન સર્વથા શુદ્ધ નિશ્ચય નયમા છે પણ તેમને અકરણ વીર્ય અને પારિમાણિક ભાવ છે તેથી સાત નય દ્વારા આવી રીતે અવલોકન થઇ શકે—

૧ નિગમ નય—શુદ્ધ આત્તા (પરમાત્મા) **શુદ્ધ ચેતના**

૨ સંગ્રહ નય—નિરાવરણ નિર્મળ) અસંખ્યાત પ્રદેશ, **કર્મ અગ્રહણ**

૩ વ્યવહાર નય— અલોકના આકાશ અને લોકના ૭ દ્રવ્યના ત્રિકાળિક ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યના **જ્ઞાતા દ્રષ્ટા.**

ઋજુસૂત્ર નય—શુદ્ધ પારિમાણિક ભાવનો સ્વાભાવિક ઉપયોગ, તે જ્ઞાન અથવા દર્શનમા પરિણતિ

૫ શબ્દ નય— **ક્ષાયક સમક્તિ** અને ક્ષાયક ભાવ

૬ સમભિરૂઢ નય—**કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન,** ક્ષાયક સમકિત, **અનંત અવ્યાબાધ, આત્મિક સુખ, અક્ષય સ્થિતિ, અગુરૂલઘુપણું, અરૂપીપણું** અને **અક્રિયપણું.**

૭ એવંભૂત નય—**નિજ સ્વરૂપમાં લીનતા.**

પહેલા વ્યવહાર અને નિશ્ચયની ભિન્નતા કરી, અને અહીં શુદ્ધ વ્યવહારમા નિશ્ચયને શરૂઆતથી છેવટ સુધીમા અંતર્ગત કર્યું ગુણસ્થાન **૧૨** સુધી, નિશ્ચય તત્ત્વ

પામવા માટે શુદ્ધ વ્યવહારમાં ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થતી જાય છે. ત્યારબાદ નિશ્ચય ક્રિયા આપોઆપ થાય છે. તેમાં પ્રયત્ન નથી. તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ છે પણ સયોગીપણું હોય ત્યાંસુધી યોગ પ્રવર્તાવવા જેટલી જ શુદ્ધ વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ છે.

ગુણસ્થાન ૪, ૫ અને ૬ સુધીમાં જેટલુ કામ મોક્ષ માર્ગનું છે તેટલું શુદ્ધ વ્યવહારનુ સમજવુ. બાકીનુ અશુદ્ધ વ્યવહારનુ સમજવું પણ તે અશુદ્ધ વ્યવહાર મંદ થતો જાય છે. ગુણસ્થાન ૭માં શુદ્ધ વ્યવહાર છે પણ સરેરાશે શુદ્ધ વ્યવહાર મદ ગણાય. ક્ષપક શ્રેણીમાં શુદ્ધ વ્યવહાર વર્ધમાન પરિણામમા હોય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે **નિશ્ચયની પ્રાપ્તિનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે. શુદ્ધતાનું કારણ રાગદ્વેષની મંદતા અને સમકિત છે.** અને સમકિતને લઇને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ક્રિયા થાય છે આ ઉપરથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો એકાંતવાદ અને જ્ઞાન ક્રિયાનો એકાંતવાદ ઉડી જાય છે, તેનુ સ્પષ્ટીકરણ થાય છે.

સમ્યગદર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ ધરાવતા "સત્ય"નું ૨૫ દ્રષ્ટિથી અવલોકન

સત્ય

'સત્ય શબ્દ સત્ ઉપરથી નીકળ્યો છે, સત્ એટલે ત્રણે–કાળમાં જે અસ્તિત્વમા છે તે ત્રણે કાળમા નિત્ય છે તે દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યો મૂળ ૭ છે, તેમા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય એક એક દ્રવ્ય છે, જીવ અને પુદ્ગળ દ્રવ્યો અનત અનત છે અને કાળ અનેક પ્રકારે વર્તે છે, તે દ્રવ્યો એક જ અવસ્થામાં રહી શકતા નથી પણ જુદી જુદી અવસ્થાઓમા રહે છે. તે અવસ્થા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપે છે. અવસ્થા બદલાય છે ત્યારે નવીન અવસ્થાનો ઉત્પાદ થાય છે તે જ વખતે જુની અવસ્થાનો નાશ (વ્યય) થાય છે.

વળી દરેક દ્રવ્યમાં પોતપોતાના સ્વાભાવિક ગુણો હોય છે તે ગુણોની અવસ્થા પણ બદલાયા કરે છે એટલે અવસ્થા (પર્યાય) દ્રવ્યના ગુણોમા વર્તે છે એટલે દ્રવ્યો પોતપોતાના ગુણ પર્યાયોમાં જે રીતે રહે છે તેને જ્ઞાનથી અનવા મનથી જાણવા, વચનથી પ્રકાશમાં મુકવા અને કાયાથી નિજ દ્રવ્યની શુદ્ધતા પ્રત્યે વર્તન કરવુ તે સત્ય છે પરતુ આવા પ્રકારના સત્યમા જ્ઞાનની જરૂર છે ત્યારે દુનિયામા અજ્ઞાની વધારે છે તેમના આશ્વાસન અને કઇક પ્રગતિ માટે જે સત્ય વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ છે તે પણ વ્યાવહારિક સત્ય છે.

સત્યનુ વિશેષ સ્વરૂપ સમજાવવા માટે સત્યને જુદી જુદી દૃષ્ટિએ તપાસવુ જોઇએ તેમા પ્રથમ સાત નયથી સત્યનુ સ્વરૂપ બતાવાય છે.

નિગમ નયનું સત્ય – નિગમ નય બાહ્યઅશ અને લોક સજ્ઞા ઉપર આધાર રાખે છે અને વ્યવહાર નય સુધી પહોચે છે. ભાષા સમિતિની **સત્ય ભાષાના ૧૦ ભેદ** તથા

વ્યવહાર ભાષાના કેટલા ભેદ નિગમ નયના સત્યમા દાખલ થાય છે જેમકે છે પુરૂષ પણ નાટકમા સ્ત્રીનો પાઠ લીધો છે તેથી સ્ત્રી કહેવાય સાધુના વેષમા દુરાચારીને લોક સાધુ કહે લાકડા બળે છે પણ ચુલો બળે છે એમ કહેવાય હુસમા નિશ્ચયની પાસે ગગ છે પણ ધોળો છે એમ કહેવાય

સંગ્રહ નય — સામાન્ય સત્તા બતાવે છે તે વ્યવહાર નયનુ સત્ય અથવા સર્વ પ્રકારના સત્યોને એક સામાન્ય શબ્દ સત્ય'મા મૂકે છે

વ્યવહાર નયમાં સત્ય — અહિ સત્ય મન અને વચનયોગ, વ્યવહાર મન તથા વચનયોગ અને તેને મળતુ વર્તન આવે છે એટલે મન, વચન અને કાયાથી અસત્ય વિચારવુ નહિ, બોલવુ નહિ અને કાયાથી અસત્ય ચેષ્ટા કરવી નહિ, અહિ ત્રણ યોગની સાથે ત્રણ ત્રણ કરણ લાગુ પાડીને નવ–નવિના પ્રત્યાખ્યાન સાધુ લે છે એટલે મન વચન અને કાયાથી અસત્ય કરવુ નહિ કરાવવુ નહિ, અને કરતા પ્રત્યે ભલુ જાણવુ નહિ તેમા ભૂતકાળના દોષો માટે પ્રાયશ્ચિત નિવૃત્તિ, વર્તમાન અને ભવિષ્યમા અસત્ય કરવુ નહિ વગેરે ભેદો લાગુ પાડવા સાધુ નિશ્ચય સત્યના ધ્યેયપૂર્વક વ્યવહાર નયનુ સત્ય આચરે છે

ઋજુસૂત્ર નયમાં સત્ય—આ નય સત્યમા વર્તમાન ઉપયોગ બતાવે છે ભુત અને ભવિષ્યની વાત કરતી નથી વળી આ નાગજીને વ્યવહાર નયમા જાય છે અને મોક્ષ માર્ગમા શબ્દ નયમા જાય છે

શબ્દ નયનું સત્ય—આ લેખમા પ્રથમ સત્યથી શરૂઆત કરીને જે વ્યાખ્યા કરી તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે શબ્દ નયની પ્રરૂપણા થાય છે અને **સમ્યગ્‌દર્શનનું** સ્વરૂપ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશમાન થાય છે

સમભિરૂઢ નયનુ સત્ય—અહિ સપૂર્ણ સત્ય પામવાની તયારી છે તે ક્ષપક શ્રેણી છે

એવભુત નયનુ સત્ય—તે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તે સંપૂર્ણ સત્ય છે

હવે ચાર નિક્ષેપામા 'સત્ય' કહાય છે

નામ સત્ય—'સત્ય' એવી નામ સજ્ઞા વગર કોઇ વ્યવહાર થાય નહિ, અહિ નામ નિક્ષેપના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

સ્થાપના સત્ય—'સત્ય' એવી લિપિ (અક્ષરો)મા સ્થાપનાની પણ સત્ય જ્ઞાન માટે જરૂર છે. અહીં સ્થાપનાના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

દ્રવ્ય સત્ય—તેના બે ભેદ—

(૧) આગમથી દ્રવ્ય સત્ય–તે ઉપયોગ વગર 'સત્ય' વિષયક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અથવા તો અભ્યાસ કર્યો છે પણ ઉપયોગમા નથી.

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય સત્ય તેના ત્રણ ભેદ–

(૧) જ્ઞ–શરીર દ્રવ્ય સત્ય=સત્ય ભાવમા રહીને જેણે કાળ કર્યો છે તેનું શબ.

(૨) ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સત્ય=ભવિષ્યમા સત્યનો આરાધક થનાર જીવ.

(૩) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સત્ય.–તેના ૩ ભેદઃ—

(i) લૌકિકનો આગમથી દ્રવ્ય સત્ય=લોક વ્યવહારમા જેની ભાષા સત્ય ગણાય છે અને વર્તન વ્યવહારથી પ્રામાણિક ગણાય છે.

(ii) લોકોત્તર નોઆગમથી દ્રવ્ય સત્ય.—સત્ય તત્ત્વના રહસ્ય વગર અથવા સમ્યગ્ દર્શન વગર લોકોત્તર પક્ષમાં જેનું વચન અને વર્તન વ્યવહારથી સત્ય ગણાય છે.

(iii) કુપ્રાવચન સત્યઃ—કુ=ખરાબ, દુર્ગતિમાં લઇ જનાર+પ્રા=કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મની માન્યતાવાળુ એટલે મનાય વિશિષ્ટ પણ તાત્ત્વિક રીતે ખોટુ+વચન=ભાષામા મુકાએલ શબ્દો, એટલે સપૂર્ણ સત્યમાંથી જે પ્રકાશિત થાય છે, તેનાથી વિરૂદ્ધ વચન અને વર્તન છે છતા તેને સત્ય માનવામા આવે છે, આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છેઃ

ભાવ સત્ય—તેના બે ભેદ—૧ આગમથી ભાવ સત્ય—શુદ્ધ સત્ય તત્ત્વોનો ઉપયોગ–પૂર્વક અભ્યાસ ૨. નોઆગમથી ભાવ સત્ય—સત્ય આચારવિચારના જેના ભાવ છે તેવો જીવ.

હવે સત્યના ચાર પ્રમાણ આપે છે.

આગમ પ્રમાણ સત્ય—આ = આત્મ + ગમ = પ્રત્યક્ષ એટલે જેને ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ સત્ય રૂપે આત્મ પ્રત્યક્ષ છે એવા સંપૂર્ણ સત્ય જાણનાર કેવળજ્ઞાન અને કેવળી ભગવાનના પ્રવચનો જેમા છે તેવા શાસ્ત્રોમા જે 'સત્ય' પ્રરૂપણા છે તે 'આગમ પ્રમાણ સત્ય' છે. છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ આગમ પ્રમાણ સત્ય છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સત્ય–તેના બે ભેદઃ—

૧. આત્મ પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદઃ—(૧) સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ સત્ય તે કેવળજ્ઞાન. (૨) દેશ પ્રત્યક્ષ–સત્ય અવધિજ્ઞાન અને મનઃ–પર્યવજ્ઞાન.

૨ ઈંદ્રિય અને મન પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદ—(૧) મોક્ષમાર્ગનુ સત્ય (૨) વ્યવહાર સત્ય. આટલા ભેદોથી સત્ય પ્રત્યક્ષ રીતે સાબિત કરી શકાય છે

અનુમાન પ્રમાણ સત્ય– કોઇ ચિન્હ જોઇને વસ્તુને સત્ય માનવી જેમ કે યત્રની મદદ વગર પોતાની મેળે મમનાગમય કરે તે જીવ હોવો જોઇએ. સ્વપ્રત્યક્ષ આભાસથી પોતાના જીવનો નિશ્ચય કરવો ત્યા પરસ્પર તત્ત્વોમા વિરોધ નથી અને વિરોધાભાસ હોય તેનો સમન્વય થાય છે. અને અપવાદ વગર સર્વ જીવોને કલ્યાણકારી છે તે સત્ય ધર્મ છે

ઉપમા પ્રમાણ સત્ય—સાગર અને પલ્યને કોઇએ માપ્યુ નથી પણ સાગરોપમકાળ અને પલ્યોપમકાળ સત્ય છે કારણ કે સપૂર્ણ સત્યની પ્રત્યક્ષ છે

વ્યવહાર સત્ય—વ્યવહારના માર્ગાનુસારીપણાની રીતે જે સત્ય ગણાતુ હોય તે વ્યવહાર સત્ય છે ત્યા મોક્ષમાર્ગનુ લક્ષ હોય કે ન હોય પણ વ્યવહાર સત્ય અનીતિનો નિષેધ કરે છે

નિશ્ચય સત્ય—મોક્ષમાર્ગમા સત્ય વચન (ભાષા સમિતિ) અને સત્ય વર્તન. વ્યવહારિક સત્ય વચન પણ મોક્ષમાર્ગમા અસત્ય છે જ્ઞાનદર્શન–ચારિત્રમા રમણતા તે નિશ્ચય સત્ય છે

સામાન્ય સત્ય—તે લોક વ્યવહારનુ સત્ય છે.

વિશેષ સત્ય—તે મોક્ષમાર્ગનુ સત્ય છે

દ્રવ્યથી સત્ય—(૧) ઉપયોગ વગરનુ સત્ય (૨) શુદ્ધ ધ્યેય વગરનુ સત્ય. (૩) બાહ્યથી સત્ય, અતરથી અસત્ય

(૪) સત્ય દ્રવ્ય—સત્ય દ્રવ્યો છ પ્રકારના છે

ક્ષેત્રથી સત્ય—(૧) લોક અલોક ક્ષેત્ર સત્ય છે (૨) એક દેશમા એક વસ્તુનું અમુક નામ હોય, બીજા દેશમા તે નામનો વિપરીત અર્થ થતો હોય પણ પોત પોતાના ક્ષેત્રને હિસાબે તે સત્ય ગણાય.

કાળથી સત્ય—(૧) કાળથી દ્રવ્યો પર્યાયાતર પામે છે, જે કાળે જે પર્યાય હોય તે કાળે તે પર્યાયથી તે દ્રવ્ય સબોધિત થાય. (૨) અમુક વખતે અમુક રીવાજ સાચો ગણાય કાળાતરે તે જ રીવાજ ખોટો ગણાય.

ભાવથી સત્ય—માસતુસ મુનિના શબ્દો બરાબર ન હતા પણ ભાવથી સત્ય હતા તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

દ્રવ્ય—સત્યનુ દ્રવ્ય જીવ છે પણ અજીવ તેનો પ્રેરક નથી

ભાવસત્ય—આત્માની સત્ય પરિણતિ તે સત્ય છે.

સત્યનો સ્યાદ્વાદ—

૧. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવં સત્ય—જ. ૨ ક્રોડ અને ઉ ૯ ક્રેડ જીવ સંપૂર્ણ સત્યને પામેલાં છે અનંત અનંત સિદ્ધ ભગવાન્ અકર્મક શંપૂર્ણ શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપમા છે. ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાન સુધી સત્યની તારતમ્યતા છે. બાકીના જીવો કવચિત્ વ્યાવહારિક સત્યમાં હોય

૨. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સત્યં—મિથ્યાત્વ અસત્ય જ છે

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સત્ય—કેટલાક લોક વ્યવહારથી સત્ય હોય પણ નિશ્ચયથી અસત્ય હોય, કેટવાક લોક શ્રદ્ધા આશ્રી સત્ય હોય પણ વર્તન–આશ્રી સત્ય ન હોય

૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ સત્યં—સત્યનુ વર્ણન એકી સાથે બધુ થઇ શકતુ નથી પરસ્પર વિરોધમા અથવા અપ્રગટ વસ્તુમા કોણ સાચુ અને કાણ જૂઠ્ઠુ એનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય કોઇ કરી શકે નહિ

૫ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવકતવ્ય ચ એવ સત્ય—બાહ્યથી સાચુ છે. પણ અભ્યંતરથી સાચું છે કે નહિ તેનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય થઇ શકે નહિ દાખલો પ્રસન્નચંદ રાજર્ષિ.

૬. સ્યાદ નાસ્તિ ચ અવકતવ્ય ચ એવ સત્ય—(૧) બાહ્યથી ખોટુ છે પણ નિશ્ચયથી સાચુ કે ખોટુ તે જ્ઞાની સિવાય નિર્ણય થઇ શકે નહિ દાખલો અન્ય લિંગે સિદ્ધા.

૭ સ્યાદ અસ્તિ ચ નસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવં સત્યં—વ્યવહારથી સાચુ છે, નિશ્ચયથી ખોટુ છે કારણકે હિંસાજનક છે તેનો આત્મ વિકાસ થશે કે નહિ તે કેવળી સિવાય કોઇ જાણે નહિ

ઈતિ અધ્યાત્મ જ્ઞાન સમાપ્ત.

